

42368

T.C.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

İSLÂM İLETİŞİM HUKUKU

(DOKTORA TEZİ)

42368

Hazırlayan

Ali Türkmen

Danışman

Doç.Dr. Muhsin Koçak

Samsun

Ağustos - 1995

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda
DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ

Üye

Doç. Dr. Muhsin KOŞAK

Üye

Doç. Dr. İshak AZİCİ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine âit olduğunu onaylarım.

.18/09/1995

Prof. Dr. Ahmet Nispeti

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Fakülteadaki doktora derslerini izlerken üzerinde çalışacağım tez konusunu belirlemek için araştırma da yapmaktaydım. Çünkü, yeterince irdelenmemiş orijinal bir çalışma konusu tesbit etmem gerekiyordu.

Bir gün Kur'ân'ın Neml sûresini okurken Hüdhdüd kuşunun Sabâ' ülkesinden Hz. Süleyman'a getirdiği haberi ve bu haberin doğruluğunun tahkîkini konu alan âyetler dikkatimizi çekmişti. Bunun üzerine, haberleşme ve iletişimle ilgili ilâhî mesajların vüs'atini belirlemek için Kur'ân-ı Kerîm'i yeni baştan tetkike koyulduk. "Ulaştır", "Tebliğ et", "İlet", "Çağır", "Söyle", "Bildir", "Haber ver", "Öğüt ver", "Anlat" gibi üslûblarla gelen ilâhî mesaj hitaplarının çokluğunu görünce, Kur'ân'ın muhtevasının baştan sona bir iletişim ağı ile örülmüş bulunduğu, İslâm'ın da bir yönüyle evrensel bir iletişim dinî niteliği taşıdığı kanaatına vardık.

Konuyla ilgili çağdaş yayınları tetkik ettik ve gördük ki, bu hususdaki çalışmalar, konunun tarihçesi niteliğini öte geçmiyordu ve bu sahada görülen araştırma boşluğu, bizleri konuyla ilgili daha bilimsel ve metodik bir çalışma yapmaya sevketti.

Takdim ettiğimiz bu çalışmamızda, konuyu, kısa bir girişten sonra üç bölümde inceledik. Birinci bölümde tarihçe üzerinde durduk. İletişimin genel tarihçesiyle İslâmî iletişimin tarihi seyri hakkında detaylı denilebilecek bilgiler verdik. İkinci bölümde İslâm İletişim Hukuku'nun temel hükümlerini inceledik. Üçüncü Bölümde ise, İslâmî açıdan basın-yayın rejimi konularını tetkik ettik.

Tezin hazırlık aşamasında Kur'ân ve Hadîs kaynaklarının yanı sıra konuyla ilgili tesbit edilebilen Arapça - Türkçe ve İngilizce yayınların hemen hemen tamamına yakını taranmıştır.

Esasen, ele aldığımız konunun güncelliğini ve orijinalliğini gözönünde bulundurarak bu sahada yeni araştırma yapacak olanlara bir nebze de olsa ışık tutmayı amaçladığımız bu çalışmamızın mükemmel olduğu iddiasında değiliz. Eksiklerimizin olduğu ve hattâ serdettiğimiz bazı mütâlaalarımızın münakaşa mevzuu olabileceği kuşkusuzdur.

Hatâlarımızın iyi niyetimize hamledilmesi ve eksiklerin gelecekte tamamlanması dileği ile bu çalışmamızın hayırlı bir başlangıç olmasını ümid ediyoruz.

Çalışmalarımız esnasında ilmi mütâlaalarından yararlandığımız Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden tez danışmanımız sayın Doç.Dr. Muhsin KOÇAK ile değerli hocam sayın Prof.Dr.Süleyman ATEŞ'e gösterdikleri yakın ilgilerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Ali Türkmen

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

GENEL BİLGİLER

	Sahife
A. KAVRAMLAR VE TANIMLAR	1-4
I. BASIN VE YAYIN KAVRAMI	1
1. Geniş Anlamda "Basın-Yayın"	1
2. Dar Anlamda Basın-Yayın	1
II. İLETİŞİM KAVRAMI	1-2
III. EŞ KAVRAMLAR	2-4
1. Kominikasyon	2-3
2. Muhabere	3
3. Münâkale	3
4. Mükâleme	3
5. İrtibat	3
6. İ'lâm	4
7. Medya	4
B. İLETİŞİMİN UNSURLARI, ARAÇLARI, TÜRLERİ, ÖZELLİKLERİ, FONKSİYONLARI VE ÖNEMİ	4-12
I. İLETİŞİMİN UNSURLARI	4-8
1. Verici (=gönderici = kaynak = al-mürsil)	4-5
2. Mesaj (=ileti = al-Risâle)	5
3. Araç (=kanal = al-vesîle = media)	5
4. Alıcı (=hedef = al-mustakbil = receiver)	5
5. Etki (=al-Te'sîr = Effects)	6
6. Tepki (=Raddu'l-fiil = Feedback)	6
II. İLETİŞİMİN ARAÇLARI	6
1. Fizikî Bakımdan İletişimin Temel Araçları	6
a) Dil	6
b) Yazı	7
c) Kâğıt	7
d) Matbaa	8
2. İletme İşlevi Bakımından İletişim Araçları	8
a) Basılı Araçlar	8
b) Elektronik Araçlar	8
III. İLETİŞİM TÜRLERİ	9
1. Yüzyüze Olup Olmama Açısından	9
a) Yüzyüze İletişim	9
b) Yüzyüze Olmayan İletişim	9
aa) Yazılı veya Resimli İletişim	9

bb) Sesli İletişim	9
cc) Sesli ve Görüntülü İletişim	9
2. Kişisellik ve Kitlelilik Açısından	9
a) Kişisel İletişim	9
b) Kitleli İletişim	10
IV. İLETİŞİMİN ÖZELLİKLERİ	10
V. KİTLE İLETİŞİM FONKSİYONLARI VE ÖNEMİ	10-12
1. İletişimin Fonksiyonları	10
2. İletişimin Önemi	11-12
a) Kamuoyu Oluşturması Açısından Önemi	11
b) Devletlerarası İlişkiler Açısından Önemi	11
c) Eğitim ve Kültürel Açısından Önemi	11
d) Haber Verme ve Bilgilendirme Açısından Önemi	11
e) Eğlence İhtiyacının Karşlanması Açısından Önemi	12
f) Az Gelişmiş Ülkeler Açısından Önemi	12
C. İLETİŞİM VE TOPLUM	12-14
I. GENEL OLARAK	12-13
II. İLETİŞİMİN TOPLUMA ETKİLERİ	13-14
1. İletişimin Olumlu Etkileri	13
2. İletişimin Olumsuz Etkileri	13-14
D. İLETİŞİM VE DİN	14

- Birinci Bölüm -

İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN TARİHÇESİ

Ş.1. İLETİŞİM HUKUKUNUN GENEL TARİHÇESİ	15-56
A. İLETİŞİMİN DOĞUŞU	15-34
I. İLK ÇAĞ'DA İLETİŞİM	15-30
1. Haber ve Haberleşme	15
2. Toplum ve Haberleşme	15-16
3. İletişimi Oluşturan Teknik İmkanlar	16-28
a) Yazının ve Rakamların Bulunuşu	16
aa) Yazının Bulunuşu	16-18
bb) Alfabenin Oluşumu ve Yayılması	18-19
cc) Rakam-Yazının İcâdı	20-22
dd) Yazının Toplumsal ve Kültürel Etkileri	22-23
b) Kâğıdın Bulunuşu	23-24
c) Matbaa (=Basım) Sanatının İcâdı	24-28
aa) Matbaanın İcâdından Önceki Devre	24-26
bb) Matbaanın İcâdı	26-28
4. İlkçağda Haberleşme	28-30
a) Haber İletme Hizmeti	28
b) İlkçağda Haberlerin Toplanması ve Yayınlanması	28-29
c) İlk Haberleşme (=İletişim) Sistemleri	29-30

aa) Ahamenid (=Akamanış) Haberleşme Sistemi	29
bb) Roma Haberleşme Sistemi	29
cc) Moğol Haberleşme Sistemi	29-30
II. ORTAÇAĞDA İLETİŞİM	30-34
1. Ortaçağda Batı Dünyasının Genel Görünümü	30
2. Ortaçağda İslâm'ın Rolü	30-31
3. Ortaçağda İlk İletişim Ürünleri	31
4. Ortaçağda Haber Mektupları	31-32
a) Elle Yazılı Haber Mektupları	32-33
b) Basılı Haber Mektupları	33
c) Haber Broşürleri	33-34
5. Haber Mektupları Karşısında Yönetimlerin ve Kilisenin Tutumu	34
B. İLETİŞİMİN GELİŞMESİ	35-69
I. YENİÇAĞDA İLETİŞİM	35-41
1. 16. Yüzyıl	35
a) Matbaanın İcadının Avrupa'ya Etkisi	35
b) 16. Yüzyılda İlk Gazetenin Doğuşu	35
2. 17. Yüzyıl	36-39
a) Genel Olarak	36
b) 17. Yüzyılda Avrupa'da İletişim Ürünleri	36-39
aa) Almanya	36-37
bb) Fransa	37
cc) İngiltere	37-38
dd) İtalya	38
ee) Hollanda	38
ff) İsveç	38
c) 17. Yüzyılda Amerika'da İletişim	39
3. 18. Yüzyıl	39-41
a) Gazetelerin Günlük Çıkması	39-40
b) Gazetelere İlânın Girmesi	40
c) Edebî Gazetecilik	40
d) Amerikan Basınının Kurulması ve Gelişmesi	40-41
e) İlk Basın Kanununun Çıkarılması	41
II. YAKINÇAĞDA İLETİŞİM	41-47
1. Genel Olarak	41
2. Yakınçağda İletişimin 3 Dönemi	41-44
a) 1789-1815 Dönemi	41-43
aa) 1789 İhtilâli ve İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi	41-42
bb) 1789 İhtilâli'nden Sonra Fransa'da Basın	42
b) 1815-1852 Dönemi	43
c) 1852-1914 Dönemi	43-44
3. İletişimin Gelişmesini Sağlayan Buluşlar	44-47
a) Haberleşmeyi Geliştiren Buluşlar	44-46

aa) Elektromagnetik Dalgaların Bulunuşu	44
bb) Telgrafın Bulunuşu	44-45
cc) Telefonun Bulunuşu	45
dd) Telsiz-Radyo ve Teleksin Bulunuşu	45
b) Basım İşlerini Geliştiren Buluşlar	46
c) Dağıtım İşlerini Geliştiren Buluşlar	46
C. MODERN İLETİŞİM	47-51
I. GENEL OLARAK	47
II. ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE İLETİŞİM	47-49
1. Fransa'da	47
2. İngiltere'de	47-48
3. Amerika'da	48
4. Almanya'da	48
5. Rusya'da	48
6. İslâm Ülkelerinde	48-49
III. HABER AJANSLARININ DOĞUŞU	49-52
1. Genel Olarak	49-50
2. Haber Ajansları	50-51
a) Avrupa Haber Ajansları	50
aa) Havas Ajansı	50
bb) Wolf Ajansı	50
cc) Reuter Ajansı	50
b) Amerika Haber Ajansları	51
aa) Associated Press (A.P.)	51
bb) United Press International (U.P.I.)	51
c) Diğer Haber Ajansları	51
aa) L'Agence France Press (A.F.P.)	51
bb) Tass Ajansı	51
D. ÇAĞIMIZDA İLETİŞİM	52-55
I. ÇAĞIMIZA GENEL BAKIŞ	52
II. ÇAĞIMIZDA BAŞLICA İLETİŞİM ARAÇLARI	52-55
1. Yazılı ve Görüntülü İletişim Araçları	52-53
a) Kitap	52
b) Dergi	52-53
c) Gazete	53
d) Fotoğraf	53
2. Sözlü ve Sözlü-Görüntülü İletişim Araçları	53-55
a) Telefon	53
b) Telsiz	54
c) Radyo	54
d) Televizyon	54
e) Ses ve Görüntü Bantları	54
f) Sinema	55
3. Diğer İletişim Araçları	55
a) Bilgisayar	55
b) Facsimile (=Ev Gazetesi)	55

Ş.2. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN TARİHİ GELİŞİMİ	56-171
A. CAHİLİYE DÖNEMİNDE ARAPLARDA İLETİŞİM	56-68
I. GENEL OLARAK	56-57
II. ARAPLARIN KOMŞU MİLLETLERLE İLİŞKİLERİ	57-59
1. Ticarî Yönden İlişkiler	57
2. İçtimâî ve Kültürel Yönden İlişkiler	57-58
3. Dinî Yönden İlişkiler	58-59
a) Yahudilik	58
b) Hıristiyanlık	58-59
III. CAHİLİYE DÖNEMİNDE BAŞLICA İLETİŞİM VESİLELERİ	59-61
1. Genel Olarak	59
2. Başlıca İletişim Vesîleleri	59-61
a) Şairler ve Şiirler	59-60
b) Hatipler ve Hitâbet	60
c) Münâdîler	60
d) Bayramlar	60-61
e) Panayırlar	61
f) Kongreler	61
g) Ateş	61
IV. ARAP YAZISININ TARİHÇESİ	62-68
B. İSLÂM'IN İLK DEVİRLERİNDE İLETİŞİM	69-113
I. Hz. PEYGAMBER DEVRİ	69-90
1. Mekke Dönemi	69-72
a) Mekke'de Sosyal ve Kültürel Hayat	69-70
b) Hz. Muhammed'in Peygamberlikle Görevlendirilmesi	70
c) Mekke Dönemindeki İletişim Faaliyetleri	70-72
aa) Nazil Olan Kur'an Âyetlerinin Okunması, Yazılması, Ezberlenmesi ve Yayılması	70-71
bb) Hz. Peygamber'in Konuşmaları ve Mülâkatları	71
cc) Hz. Peygamber'in Üstün Ahlâkı ve Örnek Davranışları	71
dd) Hz. Peygamber'in Hac Mevsimlerindeki İkili İlişkileri	71
ee) Mekke'deki Panayır ve Fuarlar	72
2. Medîne Dönemi	72-90
a) Medîne'deki Sosyal, Şıyasal ve Kültürel Yapı	72-73
b) Medîne Dönemindeki Başlıca İletişim Faaliyetleri	73-80
aa) Kur'an-ı Kerîm'in Yazılması ve Yayılması	73
bb) Hz. Peygamber'in Hitâbeleri	73
cc) Toplu Halde Kılınan Günlük Beş Vakit Namaz	73-74
dd) Cuma ve Bayram Namazları	74
ee) Anayasal Faaliyetler	74
ff) Yahudilerle Yapılan Muahadeler	74-75
gg) Hıristiyanlarla Yapılan Muahadeler	75
hh) Müşrik Araplarla Yapılan Muahadeler	75-77
ii) Komşu Devlet Başkanlarına elçiler Gönderilmesi	77

ii) Yabancı Elçilerin Kabûlü	78
kk) Yahudilerle Mektup Yoluyla Muhabereleler	78
ll) Valilere Talimatlar Gönderilmesi	78
mm) Vergi Tarifelerinin Belirlenmesi	78
nn) Kur'an'ın Tercümesi	78-79
oo) Dîni Yaymak Maksadıyla Mektuplar Gönderilmesi	79
c) Medîne Devrinde Posta (=Berîd) Hizmetleri	80
d) Hz. Peygamber Devrinde Şiirin İletişimdeki Yeri ve Önemi	80-81
e) İletişim Yönünden Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Savaşları	81-82
aa) Bedir Savaşı	82
bb) Uhud Savaşı	82-83
cc) Hendek (=Ahzâb) Savaşı	83-84
dd) Benî Kureyza Savaşı	84-85
ee) Benî Mustalik Gazvesi	85-86
ff) Hudeybiye Barış Antlaşması	86-87
gg) Mekke'nin Fethi	87-88
f) İletişim Yönünden Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Vedâ Hutbesi	89-90
II. DÖRT HALİFE DEVRİ	90-112
1. Genel Olarak	90-91
2. Dört Halife Devrinde Tebliğ ve İletişim Faaliyetleri	91-112
a) Hz. Ebû Bekir Devri	91-94
aa) Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilişi	91-92
bb) Üsâme b. Zeyd Komutasındaki Ordunun Sevki	92
cc) Riddet (=Dinden Dönüş) Hareketlerinin Bastırılması	92-93
dd) Irak ve Şam Seferleri	93
ee) K.Kerîm'in Toplanması	93-94
b) Hz. Ömer Devri	94-103
aa) Hz. Ömer'in Halife Seçilişi	94-95
bb) Hz. Ömer'in İletişim Siyâseti	95-103
c) Hz. Osman Devri	103-107
aa) Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi	103-104
bb) Hz. Osman Devrinde İletişim Faaliyetleri	104-107
d) Hz. Ali Dönemi	107-112
aa) Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi	107
bb) Hz. Ali'nin Halifeliğine Karşı İtirazlar	107-109
cc) Hz. Ali Devri'nde İletişim ve Propaganda	109-111
dd) Hz. Ali Devri'nde Başlıca İletişim Yolları	111-112
C. EMEVİLER DÖNEMİNDE İLETİŞİM	113-118
I. GENEL BAZI BİLGİLER	113-115
1. Emevî Saltanatının Kuruluşu	113
2. Emevîler Devri'nde İç Savaşlar ve Fetihler	113-114
a) İç Savaşlar	113-114
b) Fetihler	114
3. Endülüs Emevîleri ve Avrupa İle Temas	114-115

II. EMEVİLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME	116-118
1. Genel Olarak	116
2. Emevilerde Haberleşme (=Posta=Berîd) Teşkilatı	116-118
D. ABBASİLER DÖNEMİNDE İLETİŞİM	119-126
I. GENEL BAZI BİLGİLER	119-121
1. Abbasî Devletinin Kuruluşu	119
2. Abbasîler Döneminde Dış İlişkiler	119
3. Abbasîlerde Kâğıt Sanayii	119-121
II. ABBASİLERDE HABERLEŞME	121-125
E. MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNDE İLETİŞİM	126-171
I. KARAHANLILAR DEVLETİNDE İLETİŞİM	126
II. GAZNELİLER DEVLETİNDE İLETİŞİM	127
III. HİNDİSTAN TÜRK-İSLÂM DEVLETİNDE İLETİŞİM	128
IV. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE İLETİŞİM	128-131
V. OSMANLI DEVLETİNDE İLETİŞİM	131-171
1. Osmanlı Devletinin Kuruluşu	131
2. Osmanlı Devletinde Ulaşım	131-133
a) Karayolu Ulaşımı	131-132
b) Deniz Yolu Ulaşımı	132-133
aa) Yelkenli Gemicilik	132
bb) Buharlı Gemicilik	132-133
3. Osmanlı Devletinde Haberleşme ve İletişim	133-136
a) Genel Olarak	133
b) Ulak Sistemi ve Posta Tatarları	133-134
c) Posta Yolları ve Menzilhaneler	134-135
d) Düzenli Posta-Telgraf Teşkilatının Kuruluşu	135-136
4. Osmanlılarda Vak'anüvisler (=Tarihsel Haberciler)	136-137
a) Genel Olarak	136
b) Başlıca Vak'anüvisler (=Tarihî Haber Yazıcıları) ve Eserleri	136-137
5. Osmanlılarda Basın-Yayın	137-171
a) Genel Olarak	137-138
b) Osmanlı Ülkesine Matbaanın Girişi	138-139
c) Osmanlı Ülkesinde İlk Türk Matbaası	139-141
d) İlk Osmanlı Türk Matbaasında Basılan Eserler	141
e) Osmanlı Ülkesinde Gazete Yayınlarının Başlaması ve Başlıca Gazeteler	141-142
aa) Osmanlı Ülkesinde Batı Dillerinde Yayınlanan İlk Gazeteler	142-143
bb) Osmanlı Ülkesinde Arapça Yayınlanan İlk Gazeteler	143-146
cc) Osmanlılar Döneminde Batıda Yayınlanan Arapça Gazeteler	146-147
dd) Osmanlılar Devri'nde Yayınlanan Türkçe Gazeteler	147-171

- İkinci Bölüm -

İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN TEMEL HÜKÜMLERİ

Ş.1. İLETİŞİM DÜZENİ, İLETİM YOLLARI VE İLETİM SÜRECİNİN UNSURLARI

	172-217
A. İLETİŞİM DÜZENİ	172
I. GENEL OLARAK İLETİŞİM DÜZENİ	172
II. DİNLER VE İLETİŞİM	172-182
1. Dinlerin Yayılmasında İletişimin Rolü	173
2. Semavî Dinler ve İletişim	173-182
a) Yahudîlik	173-174
b) Hıristiyanlık	174-177
aa) Genel Olarak	174
bb) Hıristiyanlığın Yayılmasını Sağlayan İletişim Faaliyetleri	175
c) İslâm	177-182
aa) Genel Olarak	177
bb) İslâm'ın Evrenselliği	178
cc) İslâm'ın Yayılmasını Kolaylaştıran Dinî Etkenler	179
dd) İslâm Bir İletişim Dinidir	180
ee) İslâm'ın Yayılmasında Etkin Olan İletişim Usûlleri	180-182
III. İSLÂMİ AÇIDAN İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE İLETİŞİM DÜZENİ	182-200
1. İletişimin Önemi	182-183
2. İletişim Düzeni	183-184
a) Allah ile Yaratıkları Arasında İletişim	184-195
aa) Allah İle Melekler Arasında İletişim	184
bb) Allah İle Cinler ve Şeytanlar Arasında İletişim	184-185
cc) Allah İle İnsanlar Arasında İletişim Düzeni	185-193
dd) Allah İle Diğer Yaratıklar Arasında İletişim	193-195
b) Yaratıklararası İletişim	195-200
aa) İnsanlar Arası İletişim	195-199
B. İLETİM YOLLARI	200
I. GENEL OLAR	200
II. ÇEŞİTLİ İLETİM YOLLARI	200-209
1. Sözlü İletim Yolu (=Konuşma Yolu)	200-202
a) Konuşma ve Dil	200-201
b) Dilin Düşünce İle İlgisi ve Önemi	201-202
c) Dillerin Menşei ve Değişimi	202
d) Dil ve Kültür	202
2. Sözsüz ve Sessiz İletim Yolu	202-208
a) Sözsüz İletim Yolu	202-203
b) Sessiz İletim ve Susma	203-206
aa) Psikolinguistik Susma	205

bb) Etkileşimli Susma	205
cc) Sosyo-Kültürel Susma	205-206
c) İletişimde Beden Dili - İlmî ve Dinî Boyutları	206-208
aa) İletişimde Beden Dili	206-207
bb) Beden Dilinin İlmî ve Dinî Boyutlar	207-208
3. Yazılı İletim Yolu	208
4. Görüntülü İletim Yolu	208
C. İLETİŞİMİN GRUPLANDIRILMASI	209-213
I. ZAMAN VE MEKAN BOYUTLARI BAKIMINDAN İLETİŞİM	209-210
1. Yüzyüze İletişim	209
2. Yüzyüze Olmayan İletişim	209-210
II. KULLANILAN KODLAR BAKIMINDAN İLETİŞİM	210
III. KULLANILAN ARAÇLAR BAKIMINDAN İLETİŞİM	210
IV. İLİŞKİLER SİSTEMİ BAKIMINDAN İLETİŞİM	210-211
V. NİTELİK VE İÇERİK BAKIMINDAN İLETİŞİM	211
VI. ALICI-VERİCİ SAYISI VE ETKİNLİĞİ BAKIMINDAN İLETİŞİM	211-212
1. Kişisel İletişim	211
2. Kitlesel İletişim	211-212
D. İLETİŞİM SÜRECİNİN TEMEL UNSURLARI	213-216
I. GENEL OLARAK	213
II. İLETİŞİMİN TEMEL UNSURLARI	213-216
1. Verici	214
2. Mesaj	214
3. Araç	214
4. Alıcı	214
5. Etki	215
6. Tepki	215-216

Ş.2. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN KAYNAKLARI VE TEMEL KAVRAMLARI

A. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN KAYNAKLARI	217-251
I. GENEL OLARAK	217
II. KAYNAKLAR	217-244
1. Hüküm Kaynakları	217-243
a) Kur'an-ı Kerîm	217-232
aa) Genel Olarak	217-219
bb) İletişim Hukuku Hükümlerine Kaynaklık Eden Başlıca Âyetler	219-232
b) Sünnet	232-238
aa) Genel Olarak	232-234
bb) İletişim Hukuku Hükümlerine Kaynaklık Teşkil Edebilecek Nitelikteki Başlıca Hadisler	234-238
c) İcmâ	238
d) Kıyas	238-239
e) İstihsân	239-240

f) İstislâh (=Mesâlih-i Mürsele)	240-241
g) Örf ve Âdet	241-242
h) Sedd-i Zerâyi	242-243
2. Eser Kaynakları	243
III. İSLÂMDA İLETİŞİME VESİLE OLAN DİNÎ EMİR VE TAVSİYELER	244-251
1. Müslümanların Allah ile İletişimlerinin Vesîlesi Olan Dinî Emir ve Tavsiyeler	244-246
a) Günlük Beş Vakit Namaz	244
b) Haftalık Cuma Namazı	244
c) Bayram Namazları	244-245
d) Hacc	245
e) Hacc'da Telbiye	245
f) Duâ ve Zikir	245-246
2. Müslümanların Birbirleriyle İletişim Kurmalarının Vesîleleri Olan Dinî Emir ve Tavsiyeler	246-249
a) Selâmlaşma - Musafaha	246
b) Bayramlaşma	246
c) Cemaatle Kılınan Namazlar	247
d) Cenaze Namazına İştirak ve Taziye	247
e) Hasta Ziyaretleri	247
f) Düşün ve Şenliklere Katılma, Davete İcâbet	248
g) Sılâ-i Rahim	248
h) Bilginin Öğrenimi, Öğretimi ve Tebliği	248-249
i) İyiliği Emir, Hakkı Tavsiye, Kötülüklerden Sakındırma, İlâhi Mesaja Çağrı	249
3. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Sağlama ve Sosyal Barışı Koruma Faaliyetleriyle İlgili Emir ve Tavsiyeler	249-250
4. Uluslararası Münasebetlerle İlgili Dini Emir ve Tavsiyeler	250
B. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN TEMEL KAVRAMLARI	251-269
I. GENEL OLARAK	251
II. BAŞLICA TEMEL KAVRAMLAR	251-269
1. Okuma - Dinleme - Anlama (=Kırâet-İstîma'-Fehm)	252-253
2. Kalem - Yazı Kavramları	253-254
3. İlim - İ'lâm, İttisâî Kavramları	254-255
4. Tebliğ - Davet Kavramları	256-258
5. Haber - Nebe' - Kissa Kavramları	258-259
a) Kur'an'da Geçen "Haber" ve "Ahbar" Kavramları	259-260
aa) "Haber" Kelimesinin Kullanıldığı Âyetler	259
bb) "Ahbar" Kelimesinin Kullanıldığı Âyetler	260
b) Kur'an'da geçen "Nebe" kelimesi ve türevleri	260-263
aa) "Nebe" Kelimesinin Geçtiği Âyetler	260-261
bb) "Enbaü" Kelimesinin Geçtiği Âyetler	261
cc) "Nebe" in Türevleri	261-262
6. Kitâb - Sahîfe Kavramları	263-264
7. Kelâm - Kavl - Hadîs Kavramları	265-266
8. Teâruf Kavramı	266

9. Beyân Kavramı	266
10. İlan Kavramı	267
11. Zikir Kavramı	268

Ş.3. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN İLGİ ALANI, ÖZELLİKLERİ, AMAÇLARI, AHLÂKÎ ESASLARI

A. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN İLGİ ALANI	268-311
I. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN HUSUSÎ ALANI (İSLÂM DA'VETİ)	268-280
1. Genel Olarak İslâmî Da'vet	268-278
2. İslâmî Da'vetin. Aslî Unsurları	268
a) Birinci Unsur: Kur'an-ı Kerîm	268-270
b) İkinci Unsur: Hz. Muhammed	268-269
c) Üçüncü Unsur: Davet Araçları	269
d) Dördüncü Unsur: Davet Metodları	269
3. İslâm Devleti'nin Temel Özellikleri	270-277
a) Rabbânîlik	270-271
b) Şumûlîülük (=Kapsamlılık)	271-272
c) Aşamalılık ve Metodluluk	272-273
d) Amaçlılık	273-276
e) Ahlâkîlik	276
f) Hasbîlik	276
g) İslâmî Da'vet, Her Müslümana Gücü Nisbetinde Görev Yükler	276
h) İcâbîlik (=Olumluluk)	276-277
4. İslâm Davetçisinin Vasıfları	277-278
a) İnançlılık ve Güvenilirlik	277
b) Sadakat (=Doğruluk)	277
c) İhlâs ve Samimiyet	278
d) Şefkat, Merhamet ve Hilm	278
e) Sabır ve Kararlılık	278
II. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN GENEL ALANI	278-279
B. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN GENEL ÖZELLİKLERİ	280-293
I. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AKÎDEYE BAĞLI OLMASI	280
II. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN BİR SORUMLULUK DÜZENİ OLMASI	280-281
III. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN KAPSAMLI VE ŞUMÜLLÜ OLMASI	281-282
IV. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AMAÇLI VE OLUMLU OLMASI	282-283
V. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN SADAKAT (=DOĞRULUK) İLKESİNE SIK SIKIYA BAĞLI OLMASI	283-284
VI. İSLÂMÎ İLETİŞİM DÜZENİNİN GELİŞMECİ VE AKSİYONER OLMASI	284-285
VII. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN ÖLÇÜLÜ VE DENGELİ OLMASI	285-286
VIII. İSLÂMÎ İLETİŞİME AHLÂK KURALLARININ HÂKİM OLMASI	286-287
IX. İSLÂMÎ İLETİŞİMDE HERKES GÜCÜ, KUDRETİ, İSTİDA VE KABİLİYETİNE GÖRE FONKSİYON SAHİBİ OLMASI	287
X. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN HERKESE DÜŞÜNEBİLME VE FİKİR ÜRETEBİLME HAKKI SAĞLAMIŞ OLMASI	287-288
XI. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN MESAJI GÖNÜLDEN BENİMSETME AMACI GÜTMÜŞ OLMASI	288

XII. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN KURALLI VE METODLU OLMASI	288-289
XIII. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AKLA VE MUHAKEMEYE ÖNEM VERMİŞ OLMASI	289
XIV. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN HÜR VE BAĞIMSIZ OLMASI	289-291
XV. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN DELİLLENDİRMEYE ÖNEM VERMİŞ OLMASI	291-292
XVI. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN MEŞRU BÜTÜN VASITALARI KULLANMIŞ OLMASI	292
XVII. İSLÂMÎ İLETİŞİMİNİN ŞARTLARA GÖRE DEĞİŞKENLİK VE ÇEŞİTLİLİK ARZETMİŞ OLMASI	292
C. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AMAÇLARI	293-300
I. GENEL OLARAK	293-294
II. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN BAŞLICA AMAÇLARI	294-300
1. Bilgilendirme ve Öğretme	294-295
2. İletişim ve Haberleşmeyi Sağlama	295-296
3. Yeryüzünde Güvenlik ve Özgürlüğü Sağlamak	296-297
4. Dünya Sulhu İçin Uluslararası Boyutlarda Hakkı ve Sabrı Tavsiye Etme	297
5. İnanç Kardeşliğini ve İçtimaî Tesanüdü Sürekli Kılmak	297-298
6. İslâm Ahlâk ve Kültürünü Yayımak, İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak	298-299
7. Hakka ve Hayra Yönelik Kamuoyu Oluşturmak	299
D. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AHLÂKÎ ESASLARI	300-310
I. GENEL OLARAK	300
II. İLETİŞİMİN DAYANDIĞI AHLÂKÎ ESASLAR	300-304
1. Hak	300
2. Adâlet	301
3. Sıdk	301
4. İhlâs	301-302
5. Sabır	302
6. Sorumluluk	302-304
III. İLETİŞİMDE KONUŞMA VE DİNLEME AHLÂKI	304-310
Ş.4. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNDA HABERLEŞME	310-346
A. HABERLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	310-318
I. HABER VE HABERLEŞME	310-312
1. Haber Kavramı ve Tarihçesi	310-311
a) Tanım	310-311
b) Tarihçe	311
2. Haberleşmenin Gelişmesi	311-312
a) Teknik Gelişmeler	311
b) Ekonomik Gelişmeler	312
c) Sosyal Gelişmeler	312
II. KUR'AN'DA "HABER"	312-318

1. Genel Olarak Haber	312-313
2. Kur'an'ın Işığında Haber'in Tanımı	313-314
3. Kur'an'da Verilen Haberlerin Fonksiyonları	314-318
a) Hususî Fonksiyonları	314-315
b) Umumî Fonksiyonları	315-318
B. İSLÂMÎ İLETİŞİMDE HABERLEŞME	319-339
I. GENEL OLARAK HABERLEŞME	319
II. HABERİN VE HABERLEŞMENİN UNSURLARI	319-323
1. Haberin Unsurları	319-322
a) Tazelik (al-Hâliyye = al-ciddetü, Freshness) Unsuru	319-320
b) Önemlilik (=Importance) Unsuru	320
c) Mahallîlik ve Yakınlık (=Local) Unsuru	320
d) Alâka (=İlgi) Unsur	320
e) İlginçlik Unsur	320-321
f) Güncellik Unsuru	321
g) Yenilik (=Newness) Unsuru	322
2. Haberleşmenin Unsurları	322-323
III. HABER KAYNAKLARI	323-325
1. Düzenli ve Kurumsal Haber Kaynakları	323
2. Düzensiz Haber Kaynakları	323-325
IV. HABERLERİN ÇEŞİTLERİ	326-328
1. Yer İtibariyle Haberler	326
a) İç Haberler	326
b) Dış Haberler Foreign News)	326
2. Zaman İtibariyle Haberler	326
3. Konu İtibariyle Haberler	326-327
4. Önem İtibariyle Haberler	327
5. Takdim Şekli İtibariyle Haberler	327
6. Verildikleri Araçlar İtibariyle Haberler	327-328
7. Amaçlılık İtibariyle Haberler	328
a) Amaçlı Haberler	328
b) Amaçsız Haberler	328
V. HABERLEŞME ŞEKİLLERİ	328-329
1. Yüzyüze Olan Haberleşme	328-329
2. Yüzyüze Olmayan Haberleşme	329
VI. HABERLEŞME VASITALARI	329-330
1. Yazılı Basın	329
2. Yazılı ve Görüntülü Basın	329-330
3. Sesli Basın	330
4. Sesli ve Görüntülü Basın	330
5. Diğer Haberleşme Vasıtaları	330
VII. HABERDE ARANAN NİTELİKLER	330-331
VIII. MUHABİRDE ARANAN NİTELİKLER	331-333
1. Sorumluluk ve Ciddiyet	331

2. Bilgилilik ve Araştırıcılık	331-332
3. Doğruluk ve Güzel Ahlâklılık	332
4. Tarafsızlık ve Âdillik	332
5. Anlayışlılık ve İleri Görüşlülük	332-333
6. İhlâslılık ve Samîmîlik	333
7. Hakk'a Bağlılık ve Dâîlik (=Hakk'a Çağırıcılık)	333
IX. HABERLERİN DOĞRULUĞUNUN TAHKİKİ	333-338
X. İSLÂMÎ İLETİŞİMDE HABERİN GENEL FONKSİYONLARI	338-339
C. HABERLEŞME HAK VE HÜRRİYETİ	340
I. GENEL OLARAK	340-341
II. HABERLEŞME HAKKININ TEMEL ŞARTLARI	341
1. Haber Niteliğinin Bulunması Şartı	341-342
a) İlgі ve Önem Ölçüsü	341
b) Yarar ölçüsü	341
c) Aktüellik ölçüsü	341-342
2. Haberin Gerçek Olması Şartı	342
3. Haber Vermek Hakkının Sınırlarının Aşılmaması	342
a) Kişilik Haklarına Tecâvüz Edilmemesi	342-344
b) Kamu Haklarının İhlâl Edilmemesi	344-345
Ş.5. İSLÂMÎ İLETİŞİM VE KAMUOYU	346-371
A. GENEL OLARAK KAMUOYU	346-355
I. KAMUOYU KAVRAMI VE GELİŞİMİ	346-348
1. "Kamuoyu" Kavramı	346
2. Kamuoyunun Tarihi Gelişimi	347-348
II. İLETİŞİM VE KAMUOYU	348-349
III. KAMUOYU TEORİLERİ	349-350
1. Klâsik Teori	349
2. Realist Teori	350
IV. KAMUOYUNUN UNSURLARI VE FONKSİYONLARI	350-351
1. Kamuoyunun Unsurları	350
2. Kamuoyunun Fonksiyonları	350-351
V. KAMUOYUNUN ÇEŞİTLERİ	351-354
1. Etki ve İlgі Alanına Göre Kamuoyu	351
a) Dünya Kamuoyu	351
b) Millî Kamuoyu	351
c) Kismî Kamuoyu	351
d) İç Kamuoyu	351
e) Dış Kamuoyu	351
2. Özelliklerine Göre Kamuoyu	352
a) Statik Kamuoyu (=Latent Public Opinion)	352
b) Dinamik Kamuoyu (=Actual Public Opinion)	352
c) Realist Kamuoyu	352
d) Duygusal Kamuoyu	352

e) Zahirî Kamuoyu (=External Public Opinion)	352
f) Batınî Kamuoyu (=Internal Public Opinion)	352
3. Zaman İtibariyle Kamuoyu	352-353
a) Günlük Kamuoyu	352
b) Muvakkat Kamuoyu	352
c) Sürekli Kamuoyu	352
4. Kemmiyet İtibariyle Kamuoyu	353-354
a) Kişisel Görüş (=er-Re'yu's-Şahsî=Personel Opinion)	353
b) özel Olup Gizli Tutulan Görüş (=er-Re'yu'l-Hass=Private Opinion)	353
c) Çoğunluk Görüşü (=Re'yu'l-Ağlebiyye=Majority Opinion)	353
d) Azınlık Görüşü (=Re'yu'l-Ekaliyye=Minority Opinion)	353
e) Koalisyon Görüşü (=er-Re'yu'l-İ'tilâfi=Coalition Opinion)	353
f) Ortak Görüş (=er-Re'yu's-Sâhık=Consensus Opinion)	353
g) Genel Görüş (=Re'yu'l-icmâ=General Opinion)	354
VI. KAMUOYUNU BELİRLEYEN VÂSİTALAR	354-355
1. Kişisel Vâsıtalar	354
a) Yüzyüze Yapılan Kişisel Temaslar	354
b) Fikir ve Kanaat Önderleri	354
c) Siyasî Liderler	354
2. Kollektif Vasıtalar	354-355
3. Teknik Vasıtalar	355
B. İSLÂMÎ KAMUOYU	356
I. GENEL OLARAK	356-357
II. İSLÂMÎ KAMUOYUNUN OLUŞUMUNDA ROL OYNAYA TEMEL FAKTÖRLER	357-371
1. Kur'an-ı Kerîm	357-364
2. Sünnet-i Nebeviyye	364-367
3. Davet İlim ve Tasavvuf Önderleri	367-368
4. Siyâset Önderleri	368-370
5. Mescidler (=Câmiler)	370-371

- Üçüncü Bölüm -

İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNDA BASIN - YAYIN REJİMİ

Ş.1. BASIN - YAYIN KAVRAM VE KAPSAMLARI	372-378
A. GENEL OLARAK BASIN-YAYIN	372
I. KAVRAMLAR VE KAPSAMLAR	372
1. Basın-Yayın Kavramı	372
2. Basın-Yayın Kapsamı	372
II. BASIN-YAYININ ÖNEMİ VE FONKSİYONLARI	373
1. Basın-Yayının Önemi	373
2. Basın-Yayının Fonksiyonları	373

B. İSLÂMÎ BASIN-YAYIN	373
I. KAVRAM VE KAPSAM	374
1. Kavram	374
2. Kapsam	374
II. İSLÂMÎ BASIN-YAYININ ÖNEMİ VE FONKSİYONLARI	374-376
1. İslâmî Basın-Yayının Önemi	374
2. İslâmî Basın-Yayının Fonksiyonları	375
a) Dini Tebliğ ve Da'vet Fonksiyonu	375
b) Haber Verme ve Bilgilendirme Fonksiyonu	375
c) Öğretme ve Eğitim Fonksiyonu	375
d) Denetleme, İrşad ve Tenkîd Fonksiyonu	375
e) Kamuoyu Oluşturma Fonksiyonu	376
III. YAYIN ÇEŞİTLERİ VE YAYIN ŞEKİLLERİ	376-377
1. Yayın Çeşitleri	376
a) Yazılı Yayınlar	376
b) Yazılı Olmayan Yayınlar	376
2. Yayın Şekilleri	377
a) Yazılı Olan Yayınları Yayma Şekilleri	377
b) Yazılı Olmayan Yayınları Yayma Şekilleri	377

Ş.2. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNDA BASIN-YAYIN HÜRRİYETİ VE SORUMLULUĞU

A. BASIN-YAYIN HÜRRİYETİ	378-413
I. BASIN-YAYIN HÜRRİYETİ KAVRAMI	378-379
1. Hürriyet"Kavramı	378
2. Basın-Yayın Hürriyeti	378-379
II. BASIN-YAYIN YOLUYLA DÜŞÜNCEYİ AÇIKLAMA VE YAYMA HÜRRİYETİ	379
1. İslâm'ın Hürriyet Anlayışı	379
2. İslâm'da Düşünceyi İfade Hürriyeti	380-382
3. Düşünceyi Yayma Hürriyeti	382-383
III. BASIN-YAYIN HÜRRİYETİNİN MUHTEVASI VE DOĞURDUĞU HAKLAR	383
IV. BASIN-YAYIN HÜRRİYETİNİN DENETİM VE TAKYİTLERİ	383
1. Genel Olarak Sınırlamalar	383-385
2. Basın-Yayın Hürriyetinin Sınırları	385
a) Kamu Menfaatının Gerektirdiği Sınırlamalar	386-392
aa) Kamu Düzeniyle İlgili Sınırlandırmalar	386
bb) Kamu Güvenliği İle İlgili Sınırlandırmalar	387
cc) Kamu Sağlığı İle İlgili Sınırlandırmalar	389
dd) Dîni ve ahlâkî Yapıyı Korumakla İlgili Sınırlandırmalar	339
b) Kişilik Haklarının Gerektirdiği Sınırlandırmalar	392
aa) Şeref ve Haysiyetin Korunmasıyla İlgili Sınırlandırmalar	392
bb) İrz ve Namusun Korunmasıyla İlgili Sınırlandırmalar	396-398
cc) Her Nevi Gizliliğin Korunmasıyla İlgili Sınırlandırmalar	398-402
dd) Ölülerle İlgili Sınırlandırmalar	402-403

3. Sansür (=Öndenetim)	403-406
a) Genel Olarak Sansür	403
b) İslâmî İletişimde Sansür	404-406
4. Câsusluk	406-413
a) Genel Olarak Câsusluk	406-407
b) İslâmî İletişim Açısından Câsusluk ve Tâbi Olduğu Hükümler	407-410
c) Gizli Dinleme - Gizli Görüntüleme	410-413
aa) Genel Olarak	410-412
bb) İslâmî İletişimde Gizli Dinleme ve Gizli Görüntüleme	412-413
B. BASIN-YAYIN SORUMLULUĞU VE BASIN AHLÂK KURALLARI	414-423
I. GENEL OLARAK	414
1. Ahlâkî ve Vicdanî Sorumluluk	414
2. Hukukî ve Cezâî Sorumluluk	414-415
3. Cevap ve Düzeltme Hakkı	415
II. İSLÂMÎ İLETİŞİM SORUMLULUĞU	415-418
1. Vicdanî Sorumluluk	418-419
2. Kanunî Sorumluluk	419
3. Uhrevî Sorumluluk	419-420
III. İSLÂM BASIN-AHLÂK KURALLARI	420-423
Ş.3. İSLÂMÎ AÇIDAN KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE TÂBİ OLDUKLARI KURALLAR	424-477
A. GAZETE	424
I. GENEL OLARAK GAZETE KAVRAMI VE TARİHÇESİ	424-425
II. İSLÂMÎ GAZETE	425
1. İslâmî Gazete Kavramı	425-426
2. İslâmî Gazetenin Fonksiyonları	426
3. İslâmî Gazetecilik Eğitimi	427-428
4. Müslüman Gazetecinin Vasıfları ve Asfî Görevleri	428
a) Müslüman Gazetecinin Vasıfları	428
aa) İhlâs ve Samimiyet	428-429
bb) Sıdk ve Sadâkat	429-432
cc) Sabır	432-434
b) Müslüman Gazetecinin Asfî Görevleri	434
aa) Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l-Münker	434-437
bb) Tebliğ ve İrşâd	437-438
cc) Hakk'ı İzhâr, Halkı ve Yöneticileri İnzâr	438-440
5. İslâmî Gazetecilikte Mülâkat (=Röportaj)	440-444
a) Mülâkat Kavramı	441-444
b) Mülâkat Şekilleri	441-444
6. İslâmî Gazetecilikte Makâle	444-445
a) Makâle ve Önemi	444
b) İslâmî Gazetede Yayımlanan Makalelerin Fonksiyonları	445

B. RADYO VE TELEVİZYON	446
I. GENEL OLARAK RADYO VE TELEVİZYON	446
1. Tanım ve Tarihî Gelişim	446
a) Radyonun Tanımı ve Tarihî Gelişimi	446-447
b) Televizyonun Tanımı ve Tarihî Gelişimi	447-449
2. Radyo ve Televizyonun Çalışma Konuları ve Fonksiyonları	449-453
a) Çalışma Konuları	449-450
b) Fonksiyonları	450-453
II. İSLÂMÎ RADYO VE TELEVİZYON	453
1. İslâmî Radyo-Televizyon Kavramı ve Mahiyeti	453-455
2. İslâmî Radyo-Televizyonun Çalışma Konuları ve Fonksiyonları	455
a) Çalışma Konuları	455
b) Fonksiyonları	455-456
3. İslâmî Radyo-televizyon Yayıncılığının Tâbi Olduğu Kurallar	456-459
4. Radyo Ve Televizyonların Denetlenmesi	459-466
a) Genel Olarak Denetleme	459-460
b) Radyo-Televizyon Yayınlarında Uluslararası Örgütlenmeler ve Hukukî Denetim Düzenlemeleri	460-466
aa) Uluslararası Örgütlenmeler	460-461
bb) Hukukî Denetim Düzenlemeleri	461-463
c) Türk Radyo-Televizyon Yasası ve Yayın İlkeleri	463
aa) Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun	463
bb) Yeni Radyo ve Televizyon Yasasının Getirdiği Yayın İlkeleri	463-465
cc) Radyo ve Televizyon Kuruluşları Reklâm Yayın İlkeleri ve Usulleri Hakkında Yönetmelik	465-466
C. RESİM-FOTOĞRAF VE SİNEMA FİLMLERİ	467
I. RESİM - FOTOĞRAF	467
1. Genel Olarak Resim ve Fotoğraf	467-468
2. İslâmî İletişimde Resim ve Fotoğraf	468-472
a) İslâm Fıkhı'nda Resim ve Fotoğrafın Yeri	468-471
b) İletişim Açısından Resim ve Fotoğrafın Tâbi Olduğu İslâmî Hükümler	471-472
II. SİNEMA FİLMLERİ	472-474
1. Genel Olarak Sinema	472-473
2. Sinemanın Fonksiyonları	473
a) Sinemanın Olumlu Fonksiyonları	473
b) Sinemanın Olumsuz Fonksiyonları	473
3. İslâmî Sinema ve Tâbi Olduğu Kurallar	473-474
D. TELGRAF - TELEFON - TELEKOPI	475-477
I. GENEL BİLGİLER	475-476
1. Telgraf	475
2. Telefon	475
3. Telekopi (=Facsimile)	476

II. TELGRAF - TELEFON VE TELEKOPİNİN TÂBİ OLDUĞU İSLÂMÎ KURALLAR	476-477
Ş.4. İSLÂMÎ AÇIDAN MÜZİK VE EĞLENCE YAYINLARIYLA MUZİR VE MÜSTEHCEN YAYINLAR	478-487
A. MÜZİK VE EĞLENCE YAYINLARI	478
I. GENEL OLARAK MÜZİK VE EĞLENCE	478
II. İSLÂMÎ AÇIDAN MÜZİK VE EĞLENCE	478-481
III. MÜZİK VE EĞLENCE YAYINLARININ TÂBİ OLDUĞU İSLÂMÎ HÜKÜMLER	481-482
B. MUZİR VE MÜSTEHCEN YAYINLAR	483-487
I. GENEL OLARAK MUZİR VE MÜSTEHCEN KAVRAMLARI	483-485
II. MUZİR VE MÜSTEHCEN YAYINLAR KONUSUNDA İSLÂMÎ HÜKÜMLER	485-487
Ş.5. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKU AÇISINDAN PROPAGANDA VE REKLÂM	488-502
A. PROPAGANDA	488-499
I. GENEL OLARAK PROPAGANDA KAVRAMI	488-489
II. PROPAGANDANIN ARAÇLARI VE ÇEŞİTLERİ	489-490
1. Propagandanın Araçları	489
2. Propagandanın Çeşitleri	489-490
a) Siyasî Propaganda	489
b) İktisadî Propaganda	489
c) Kültürel Propaganda	490
d) Askerî Propaganda	490
e) Dîni Propaganda	491
III. PROPAGANDA VE ŞÂYİA	490
IV. PROPAGANDA İLE İSLÂMÎ İLETİŞİM ARASINDAKİ FARKLAR	491
V. İSLÂMÎ AÇIDAN SİYASÎ TANITIM (=PROPAGANDA) VE TABİ OLDUĞU HÜKÜMLER	491-499
1. Doğruluk ve Doğru Sözlülük	492
2. Yalan ve Riyadan Kaçınmak	492
3. Ölçülü ve Seviyeye Göre Konuşmak	493
4. Yumuşak Üslûb Kullanmak	493-494
5. İtham ve ilzâm üslûbunu Kullanmamak	494
6. Yapmayacağını Söylemek	495
7. Ayıp ve Kusur araştırmamak; Kimseyi Tahkîr Etmemek	495-496
8. Şâyiaları Kullanmamak ve Fitneye Sebebiyet Vermemek	496
9. Allah'ı, Peygamber'i ve Din'i İstismar Etmemek	497
10. Topluma İyi örnek Olmak	497
11. İstişareyi Terk Etmemek	498
12. Âdil Olmak ve Emaneti ehline Vermek	499
B. REKLÂM (=TANITIM)	500-502
I. GENEL OLARAK REKLAM	500-501
II. İSLÂMÎ AÇIDAN REKLÂMİN TÂBİ OLDUĞU HÜKÜMLER	501-502

Ş.6. İLETİŞİM SUÇLARI VE MÜEYYİDELERİ

A. İLETİŞİM SUÇLARI

I. GENEL OLARAK İSLÂM CEZA HUKUKUNDA SUÇ	503-521
1. Suç Kavramı	503
2. Suçun Unsurları	503-504
a) Kanunîlik Unsuru	504
b) Maddî Unsur	504
c) Hukuka Aykırılık Unsuru	505
d) Kusur Unsuru	505
3. Suç Çeşitleri	506
a) Had Cezasını Gerektiren Suçlar	506
b) Kisas ve Diyet Cezasını Gerektiren Suçlar	507
c) Ta'zîr Cezasını Gerektiren Suçlar	507-508
II. İLETİŞİM SUÇLARI VE ÇEŞİTLERİ	508-509
1. İletişim Suçu ve Unsurları	508
2. Başlıca İletişim Suçları	508-509

B. MÜEYYİDELER

I. CEZÂ HUKUKU BAKIMINDAN	510-521
1. Cezâ	510
2. Cezâ Çeşitleri	510
a) Had Cezâları	510
b) Cinâyet Cezâları	511-512
c) Ta'zîr Cezâları	512-513
3. İletişim Suçlarında Cezâî Müeyyideler	513
a) Ölüm Cezâsı	513
b) Dayak (=Sopa) Cezâsı	513
c) Hapis Cezâsı	514
d) Sürgün Cezâsı	514
e) Para Cezâsı	514
f) Müsâdere ve İtlâf Cezâsı	514-515
g) Tevbih Cezâsı	515
h) Teşhîr Cezâsı	515-516
II. ÖZEL HUKUK BAKIMINDAN	517
1. İletişim Hukuku'nda "Zulüm" ve "Zarar" Kavramları	517
a) Zulüm Kavramı	517-518
b) Zarar Kavramı	518
2. İletişim Hukukunda Zulüm ve Zarara Neden Olabilecek Fiiller	518-519
3. Zulüm ve Zararın Giderimi	519-520
4. Maddî ve Manevî Zararların Gideriminde Nazara Alınacak Temel Hukuk Kuralları	520-521

SONUÇ

VESİKALAR EKİ

BİBLİYOGRAFYA

522-524

525-547

548-558

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
b.	: bab
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
ç.	: çoğulu
çev.	: çeviren
H.	: Hicri
krş.	: karşılaştırınız
Md.	: madde
M.	: Mîlâdi
n.	: numara
ö.	: ölüm
r.a.	: radiyallahu anhu/aniâ
r.	: rakam
vd.	: ve devamı
vs.	: vesâire
vb.	: ve benzerleri

GİRİŞ

GİRİŞ

GENEL BİLGİLER

A. KAVRAMLAR VE TANIMLAR

I. BASIN VE YAYIN KAVRAMI

1- Geniş anlamda "Basın Yayın" :

Geniş anlamda basın, belirli zamanlarda basılıp her çeşit haber ve fikirleri topluma ulaştıran tüm yayın ürünleridir. Genelde günlük basın ürünlerine GAZETE, haftalık, onbeş günlük ya da aylık çıkan basın ürünlerine de DERGİ denilmektedir⁽¹⁾.

Geniş anlamda yayın ise, kitap, gazete, dergi gibi basın ürünlerinin yanında radyo ve televizyon gibi tüm görsel ve işitsel kitle haberleşme araçlarıyla kamuoyuna sunulan her şeydir⁽²⁾.

2- Dar anlamda Basın-Yayın :

Dar anlamda basın, sadece gazete ve dergi gibi dönemsel neşriyatı kapsamaktadır.

Dar anlamda yayın ise, dönemsel yayınların yani gazete ve dergilerin dışında kalan kitap, broşür gibi basılı ürünleri içine alır.

"Basın-Yayın" kavramı birlikte kullanıldığı zaman, "Kitle Haberleşmesi" anlamına gelir ve o takdirde terim, gazeteler, dergiler ve kitaplarla birlikte radyo ve televizyon gibi tüm iletişim araçlarını içine alır⁽³⁾.

II. İLETİŞİM KAVRAMI

Batı dillerindeki "communication" kelimesinin günümüz Türkçesindeki karşılığı olan "iletişim" kavramınının 160'ın üzerinde değişik tanımlama biçimlerinin mevcut olduğu be-

(1) İnuğur M.Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, 2.Bası, 1982, s. 19.

(2) İnuğur, a.g.e., s. 19.

(3) İnuğur, a.g.e., s. 19-20.

İrttilmiş⁽⁴⁾ ise de, bu sözcüğün, daha çok "bilgi ve düşüncelerin yazılı ya da sözlü olarak aktarılması" eylemini anlatmak için kullanıldığı vurgulanmıştır⁽⁵⁾.

"İletişim" kavramı, bir "yayımlama" eylemini ifade etmektedir. Yayımlamanın, yabancı dillerdeki karşılığı "transmission" (=transmisyon)'dur. Kavram, "trans" ve "mission" eklerinden oluşmuştur. "Trans", bir şeyi geçirmek, bir yere ulaştırmak anlamına da gelen bir sözcüktür. "Mission (=misyon) ise, "özel görev" demektir. Bu sözcük, dinî bir kavram olarak kullanılmış, dini yayma görevi üstlenenlere de "misyoner" denilmiştir. Kısaca, "transmisyon" sözcüğü bilgi ve düşünceleri yayarak başkalarına geçirmek ve iletmek anlamlarına gelmektedir. Bilgi ve düşünceyi yayma ve ileme, karşılıklı etki ve tepki anlamlarını da kapsadığından "iletişim" kavramı daha çok kullanılmaktadır⁽⁶⁾.

İleride detaylı olarak açıklanacağı üzere Araça'da ve İslâmî literatürde iletişim ve bildirim kavramları "İ'lâm" kelimesi ile karşılanmaktadır⁽⁷⁾.

III. EŞ KAVRAMLAR

1- Kominikasyon :

Kominikasyon (communication) sözcüğü 15. yüzyıldan beri kullanılan bir kavramdır. Önceleri, herhangi bir şeyi çoğunluğa yaymak anlamına geliyordu. Türkçe'de komünikasyon karşılığında muhabere, münakale, mükâleme, irtibat, ulaştırma, haberleşme, iletim, iletişim vb. sözcükler kullanılmakta ise de, günümüzde komünikasyon kelimesi, daha çok bilgi ve düşüncelerin yazılı ya da sözlü olarak aktarılması ve yayılmasını ifade için kullanılmaktadır. Önder Şenyapılı'nın da belirttiği gibi, komünikasyon'un Türkçeye en uygun karşılığı "haberleşme" ve "iletişim" kelimeleridir⁽⁸⁾.

(4) Gökçe Orhan, İletişim Bilimine Giriş, Ankara, 1993, s. 4.

(5) Şenyapılı Önder, Toplum ve İletişim, Ankara, 1981, s.39; Mahmut Kerem Süleyman, et-Tahtîl-el-İ'lâmî fî Dav'i-l-İslâmî, İskenderiye, 1988, s. 18; Zıllıoğlu Merih, İletişim Nedir?, İstanbul, 1993, s. 3; İletişimin farklı tanımları için ayrıca bakınız : Raymond Williams, Communications, Third Edition, Penquin Books, 1977, s. 19-11; Aziz Aysel, Radyo ve Televizyona Giriş, Ankara, 1976, s.1-3; Quail Denis Mc-Windahl Sven, Communication Models, Çev. Mehmet Küçük Kurt, Ankara, 1993, s.5-6.

(6) Şenyapılı, a.g.e., s. 40.

(7) Abdullatif Hamza, el-İ'lâm fî Sadr-el-İslâm, Kahire, 1978, 2.Baskı, s. 104-105; Muhammed Seyyid Muhammed, el-Mes'ûliyyetül-İ'lâmiyye fil' İslâm, Kahire, 1983, 1. Baskı, s. 36.

(8) Şenyapılı, a.g.e., s. 11.

Communication sözcüğü, "kitle" anlamına gelen "mass" ile birlikte, "mass communication" şeklinde kullanıldığında "kitle iletişimi" ya da "kitle haberleşmesi" anlamını ifade eder⁽⁹⁾.

2- Muhabere :

Muhabere, karşılıklı haber alıp vermedir. Aslı Arapça olan "muhabere" kavramı Türkçe'de daha çok "haberleşme" şeklinde kullanılmaktadır.

Haberleşme; bilgi, düşünce ve tutumların ortak semboller sistemi aracılığıyla, kişiler arasında değiş tokuş edildiği bir süreç olarak açıklanmaktadır⁽¹⁰⁾.

3- Münâkale :

Arapça kökenli olan münâkale, karşılıklı olarak birbirine ulaşma anlamına gelir. Türk Ulaştırma Bakanlığı'nın adı eskiden "Münâkalât Vekâleti(=yani Ulaştırma İşleri Bakanlığı) idi. Günümüzde, Ulaştırma Bakanlığı, hem mal ve eşya ile insanların bir yerden başka yere ulaştırılmasını, hem de, her tür haber ve bilgilerin iletimi ve yayımlanması işlerini düzenlemektedir⁽¹¹⁾.

4- Mükâleme :

Mükâleme, karşılıklı konuşma demektir. Hangi tür vasıta ile olursa olsun, mükâleme (= karşılıklı konuşma) bilgi ve düşüncelerin iletiminde ve aktarımında en önemli yoldur. Atalarımız, "hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar da konuşa konuşa anlaşılır" demişlerdir.

Sözlü iletişim, mükâleme ile gerçekleşir.

5- İrtibat :

İrtibat, kısaca bağlantı demektir. İrtibata geçmek demek, bağlantı kurmak, yani iletişim kurmak demektir. Bugün, birçok alanlarda bu kavram, "İrtibat kuramıyoruz", "İrtibatımız kesik" biçiminde kullanılmaktadır. İrtibat kavramının, yaygın olmasa da, iletişim karşılığı kullanıldığı görülmektedir.

(9) Charles Wright, "Mass Communication", Los Angeles, 1959, s. 11.

(10) Oskay Ünsal, Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş, Ankara, 1973, s. 99-100; Uyguc Ünal, Radyo-Televizyon Haberciliği, Ders Notları, İstanbul, 1987, s. 16.

(11) Şenyapılı, a.g.e., s.41.

6- İ'lâm :

Çağdaş Arapça'da her tür haber, bilgi ve düşüncelerin bildirimi ve aktarımı karşılığında "İ'lâm" kavramı kullanılmaktadır⁽¹²⁾.

İ'lâm, "bilmek" anlamına gelen "ilim sözcüğünden türetilmiş olup kısaca bildirme, haber verme manasındadır. Kelimenin fâili, mu'lim; mefûlu, mu'lem gelir. Mu'lim, bildirimde bulunan; mu'lem, bildirilen, iletilen mesaj demektir⁽¹³⁾.

7- Medya (Media) :

Medya, toplum aracı anlamına gelen "mass media"nın kısaltılmış şeklidir. Medya, hem bir bildirim ve iletim tekniği, hem de bir grup insanı ya da bir halk kütlesini bir bildiriden haberdar etme aracıdır. Radyo, televizyon ve basın birer mediadır. "Mass Media" da denir⁽¹⁴⁾.

Günümüzde, yazılı-sözlü tüm kitle iletişim araçlarına "medya" tâbir edilmektedir.

B. İLETİŞİMİN UNSURLARI, ARAÇLARI, TÜRLERİ, ÖZELLİKLERİ, FONKSİYONLARI VE ÖNEMİ

I. İLETİŞİMİN UNSURLARI

İletişim işlevinin başlıca unsurları şunlardır :

1- Verici (= gönderici = kaynak = al-mürsil) :

"Verici" kavramı, İletişim Hukuku'nda yerleşmiş olan "communicator" sözcüğünün karşılığıdır. Communicator, iletişimde "Kaynak"dır. Verici (=kaynak), bir konuşmada konuşmacıyı, bir tebliğde tebliğciyi, bir davette davet ediciyi, eserlerde eserin yazarını, kitle iletişim sürecinde ise, yayının veya mesajın üretiminde katkıları olan bir kişi ya da grubu ifade edebilir⁽¹⁵⁾.

Kaynak, haberi, bilgiyi veren ya da gönderendir.

(12) Muhyiddin Abdülhalim, el-İ'lâmu'l-İslâmî ve Tatbîkâtuhu'l-Ameliyye, Kahire, 1984, s. 17. İ'lâm'ın sözlük anlamı için bkz., Mu'cemu'l-Vasîf, Mısır, 2. Baskı, 1973, C.II., s. 624; İbn-i Manzûr, Lisânül-Arab, Dârûl Maârif, Tarihsiz, s. 3084.

(13) Mucemu'l-Vasîf, C. II., s. 624.

(14) Meydan Larousse, Sabah Gazetesi Basımı, C. XIII, s. 287.

(15) Gökçe, a.g.e., s. 51-52.

aberi ya da bilgiyi veren veya gönderen (=kaynak); konuşarak, yazarak çizerek ya da hareket ederek mesajını vermeğe çalışan kişi olabileceği gibi, yayınevi, radyo-televizyon istasyonu gibi bir haberleşme yani iletişim örgütü de olabilir⁽¹⁶⁾.

2. Mesaj (= ileti = Risâle) :

Mesaj (=communicate=ileti), verici ile alıcı ya da diğer bir anlatımla kaynak ile hedef arasında anlam ilişkisi sağlayan husustur. Mesaj, alıcıya iletilmek istenen her tür muhteva, ifâde, işitsel veya görsel tüm işaretlerdir⁽¹⁷⁾.

Bazı yazarlar, mesajın kendisini, ileşitimin bir unsuru olarak kabul etmemektedirler⁽¹⁸⁾. Ancak, "mesaj" olmaksızın iletişim işlevinden söz edemeyeceğimize göre, kanaatimizce, mesajı, ileşitimin işleyişini belirleyen ana öğelerden kabul etmek zorundayız.

İslâmî iletişimde mesaj, kitap ve sünnet'e uygun ve hayra yönelik her nevi içerik ve ifadedir⁽¹⁹⁾.

3. Araç (= kanal = al vesîle = media)

"Araç", mesajı taşımayı sağlayan kanaldır. Araç yerine, kanal, medya, vasıta, vesîle, yol, ifade iletilicisi, mesaj aktarıcısı gibi farklı kavramlar da kullanılmaktadır⁽²⁰⁾.

İletim araçları başlıca iki grupta toplanır:

- a) Yazılı iletim araçları : Basın araçları, gazeteler, dergiler, kitaplar, broşürler vb. gibi.
- b) Sözlü ve görüntülü araçlar : Radyo, televizyon, video vb. gibi.
- c) Diğer araçlar : Telefon, telsiz, teleks, faks, bilgisayar vb. gibi.

4- Alıcı (=hedef = al-mustakbil = reciver) :

İletişimde gönderilen mesajın ulaşması istenen kişi (ya da kişiler) için "alıcı" veya "hedef" kavramı yerleşmiştir. İngilizce'de "reciver" ya da "recipient" kelimesiyle karşılanan bu mefhûm, Arapça'da "al-müstakbil" deyimini ile ifâde edilir.

(16) Uyguç, a.g.e., s. 17.

(17) Gökçe, a.g.e., s. 52-53.

(18) Uyguç a.g.e., s.17.

(19) Abdulhalim Muhyiddin, al-İ'lâmu'l-İslâmî ve Tatbikâtuhu'l-Amaliyye, Kahire, 1984, s. 144-147.

(20) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 145.

İletişimde alıcı (=müstakbil=hedef), bir mektubun alıcısı, bir kitabın veya gazetenin okuyucusu, bir radyonun dinleyicisi veya bir televizyonun izleyicisi kişi-kişiler veyahut bir Cum'a hutbesinde minberdeki hatibi dinleyen cemaat olabilir⁽²¹⁾.

5- Etki (= al-Te'sîr = Effects)

İletişim sürecinde, mesajın hedefte (yani alıcı üzerinde) ne tür etki yaptığı da önemlidir.

İletişim işlevinde olumlu etkileşim genelde şu şekillerde tezâhür eder :

- a) Verilen mesaj alıcının ilgisini çekebilir,
- b) Alıcı, mesajı anlayabilir,
- c) Alıcı, mesajı yorumlayabilir,
- d) Alıcı, mesajı, ileride kullanılmak üzere muhafaza edebilir⁽²¹⁾.

6. Tepki (= Raddu'l-fiiil = Feedback) :

İletişim, daha çok karşılıklı bir alış; bilgi, fikir ve düşüncelerin hattâ tutum ve tavırların bir kişiden diğerine aktarılmasıdır. Bu bakımdan, iletişimin işleyişi, genelde çift yönlüdür. Çoğu kez, etkileşim ve bildirişim karşılıklı ve otomatiktir.

Mesaj, hedefte amaca uygun etki yababileceği gibi, hedefin tebkiyle karşılık vermesine de yol açabilir. Bu takdirde tepkinin (=feedback'ın) icâbî (=olumlu) ya da selbî (=olumsuz) olmasından sözedilir⁽²²⁾.

II. İLETİŞİMİN ARAÇLARI

1. Fizikî Bakımdan İletişimin Temel Araçları :

Fizikî bakımdan iletişimin dört tane temel aracı vardır. Bunlar, dil, yazı, kağıt ve matbaadır.

a) Dil :

Dil, konuşma ve düşünme aracımızdır. Algılarımızı, yorumlarımızı ve bilgilerimizi üretebilmemizde temel etkin dildir. Dil, bir bakıma duyular ve duyguların nesnelleştirilmesidir⁽²³⁾.

(21) Abdulhalim Muhyiddin, a.g.e., s. 146.

(21.) Aziz Aysel, a.g.e., s. 3.

(22) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 27.

(23) Zillioğlu, a.g.e., s. 133.

D. Aksan'ın da belirttiği gibi, bir dilin belli bir toplumdaki sözcük dağarcığı, o toplumun kültürel hayatı ile ilgilidir. her toplum, kendi düzeninin şartlarına göre gerekli kelimeleri yapar ve kullanır⁽²⁴⁾.

Dil, görülen dünyamızı, başka insanların düşüncelerinin içine ulaştırır. Bildiklerimizin çoğunu, başkalarından biliriz. Çünkü, onlar bize bunu söylemişlerdir. Bu, her türlü kültürün ve her türlü ilerlemenin şartıdır. Dil olmasaydı, hiçbir nesil, kendisinden önceki neslin bildiğinden öteye gidemezdi.

Düşünme, maddî olmayan bir deneme-aksion'udur. Dil ise, aktif bir düzenin aktif bir devamıdır ve idrâklerin organizasyonudur⁽²⁵⁾.

Allah, ilk insan Adem'e esmâyı öğretmiştir. Esmâ yani isimlerden murad, anlam ifade eden kelime ve sözcüklerdir, yani, kısaca konuşma dilidir⁽²⁶⁾.

İnsanların yeryüzünde iletişimi için farklı dilleri kullanmaları, Yaratıcı'nın varlığının delillerindendir⁽²⁷⁾.

b) Yazı :

Yazı, duygu, düşünce ve isteklerimizi başkalarına iletmek ya da unutulmaktan kurtarmak için kullanılan işaretler sistemidir.

İnsanlık kültürünün temeli yazı ile başlamış, uygarlık dünyasında kültür birikimi yazı ile sağlanmıştır⁽²⁸⁾.

Günümüzde iletişimin gelişmesindeki en önemli faktörlerden birisi de yazıdır.

c) Kağıt :

Kağıt da, duygu ve düşünceleri yazı haline koymakla başlayan uygarlıkların dünyada yayılışında en önemli etken olmuştur.

Bugünkü anlamda ilk kâğıt, Hz. İsa'dan 200 yıl önce Çin'de görülmüştür. Kâğıdın

(24) Aksan D., Her yönüyle Dil, 2. bası, Ankara, 1979, s. 71, Gökçe, a.g.e., s.63.

(25) Gehlen Arnold, İnsan, İstanbul, 1954, s. 31-32.

(26) Fahrüddin Râzi, Tefsîr-Kebîr, C. II, s. 175.

(27) Rûm, 30/32.

(28) İnuğur, a.g.e., s. 28.

diğer uluslar tarafından öğrenilip kullanılması, MS. VII. yüzyılda başlamış ve iletişimin inkişâfında çok büyük rol oynamıştır⁽²⁹⁾.

d) Matbaa :

Matbaanın icadı ve gelişmesi, iletişim ürünlerinin çok sayıda çoğaltılmasına yol açmıştır⁽³⁰⁾.

2. İletme İşlevi Bakımından İletişim Araçları:

İletme işlevi bakımından iletişim araçlarını iki grupta toplamamız mümkündür:

a) Basılı araçlar, b) Elektronik araçlar.

a) Basılı Araçlar :

En eski ve bugün de önemini koruyan iletişim araçları "basım araçları"dır. Tekniğin ve ulaşım imkânlarının gelişmesi, basım araçlarını da büyük ölçüde etkilemiştir.

Basım araçlarının başlıcaları şunlardır :

aa) Gazeteler,

bb) Dergiler,

cc) Kitaplar.

b) Elektronik Araçlar :

Elektriğin icad ve inkişâfı ile elektronik iletişim araçları peyderpey devreye girmiştir.

Elektronik iletişim araçlarının başlıcaları şunlardır :

a) Telsiz-telefon,

b) Radyo

c) Televizyon-video

d) Sinema

(29) İnuğur, a.g.e., s. 30.

(30) Yazı, kâğıt ve matbaanın tarihçesine ileride daha geniş yer verilecektir.

III. İLETİŞİM TÜRLERİ

İletişim bir kaç yönden grublandırılabilir :

1- Yüz Yüze Olup Olmama Açısından :

a) Yüzyüze İletişim :

Konuşmalar, toplantılar, konferanslar, seminerler, paneller, demeçler ve tartışma grupları, yüz yüze iletişimin birer çeşididirler. İletişimde alıcının, aynı anda karşılık verme imkânının bulunması halinde "yüz yüze iletişim" sözkonusu olur. Prof.Dr. Kayıhan İçel'in de isâbetle kaydettiği gibi, telli veya telsiz telefonla yapılan iletişim (=haberleşme)ler de "yüzyüze iletişim"dir⁽³¹⁾.

b) Yüz Yüze Olmayan İletişim :

Yüz yüze olmayan iletişimin özelliği, mesajı alanın aynı anda karşılık verme imkânının bulunmamasıdır. Yüzyüze olmayan iletişim, kendi içinde üçe ayrılabilir :

aa) Yazılı veya Resimli İletişim :

Basın ürünleri ve posta haberleşmeleri bu gruba girer.

bb) Sesli İletişim :

Radyo, sesli iletişimin tipik örneğidir.

cc) Sesli ve Görüntülü İletişim :

Sesli ve görüntülü iletişimin en bariz örneklerini televizyon, sinema filimleri ile video bantları teşkil eder⁽³²⁾.

2- Kişisellik ve Kitlesellik Açısından :

a) Kişisel İletişim :

İletişimde bulunanlar, iletişimde buldukları kişileri tanıyarak iletişimi gerçekleştiriyorlarsa, bu tür iletişim biçimine "Kişisel İletişim" denilmektedir⁽³³⁾.

(31) İçel Kayıhan, Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul, 1985, s. 5.

(32) İçel, a.g.e., s. 5.

(33) Şenyapılı, a.g.e., s. 47.

b) Kitlesele İletişim :

Basın, radyo ve televizyon, sinema filmleri ve video bantlarıyla gerçekleştirilen iletişim, kitlesele iletişim adını alır⁽³⁴⁾. Kitlesele iletişime "yığın iletişimi" de denir. Kitle iletişiminde alıcı sayısı çok büyüktür. Burada temel özellik, bir kaynağın çok kişiye ulaşiyor olmasıdır. Çok kişiye ulaşma çeşitli araçlarla sağlanmakta olduğundan kitlesele iletişime "araçlı iletişim" demek de mümkündür. Araçlı iletişim, gazeteler, dergiler, kitaplar, radyo, televizyon ve sinema filmleri gibi basılı ya da elektronik araçlar kullanılarak gerçekleştirilen bir iletişim türüdür⁽³⁵⁾.

IV. İLETİŞİMİN ÖZELLİKLERİ

Kitle iletişiminin belirleyici özellikleri şöyle sıralanabilir :

- 1- Kitle iletişiminde süreklilik vardır,
- 2- Kitle iletişiminde düzenlilik vardır,
- 3- Kitle iletişiminde belgesellik niteliği vardır,
- 4- Kitle iletişiminde içerik çeşitliliği vardır.
- 5- Kitle iletişimi, yüz yüze yapılan bir ileti (=mesaj) alış veriş değildir,
- 6- kitle iletişimi, açık seçik bir verici-alıcı ayırımı gösterir.

7- Kitle iletişiminde, verici (=kaynak) açısından alıcıların tepkisini gözlemek fırsatı çok azdır ya da hiç yoktur⁽³⁶⁾.

V. İLETİŞİMİN FONKSİYONLARI VE ÖNEMİ

İletişim araçları genelde şu işlevleri yerine getirirler :

- a) Kitleleri bilgilendirmek, haberlendirmek,
- b) Kitleleri eğitmek, etkilemek, kamuoyu oluşturmak,
- c) Kitleleri eğlendirmek,

(34) İçel, a.g.e., s.5

(35) Şenyapılı, a.g.e., s. 49

(36) Şenyapılı, a.g.e., s. 50-51; Kaya A. Raşit, Kitle İletişim sistemleri, Ankara, 1985, s. 12-13; Şahin Muzaffer, Televizyon Yayıncılığı ve Toplum İlişkisi, Ankara, 1988, s. 15; ayrıca, kitle iletişiminin kişisel iletişimden farklı yönleri için bkz. Şenyapılı, a.g.e., s. 51.

d) Tüketimi artırıcı amaçlar gütmek,

e) Para kazanmak⁽³⁷⁾.

2- İletişimin Önemi :

a) Kamuoyu Oluşturması Açısından Önemi :

Başta radyo ve televizyon olmak üzere tüm kitle iletişim araçları, halkın görüş ve düşüncelerinin oluşmasında ve düzenlenmesinde çok etkin rol oynar. Kitle iletişim araçları, bir bakıma halkın düşünce, bilgi ve kanaat süzgecidirler. Halk, kitle iletişim araçları sayesinde gerek kendi ülkesindeki ve gerekse diğer ülkelerdeki siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel konularda bilgi sahibi olmakta ve aydınlanmaktadır⁽³⁸⁾.

b) Devletlerarası İlişkiler Açısından Önemi :

Devletlerin dış politikalarının yürütülmesinde kitle iletişim araçlarının rolü büyüktür. Bu yolla bir yandan kamuoyu oluşturulurken diğer yandan da kamuoyu desteği sağlanır. Bundan başka, uluslararası entegrasyon içinde kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duyulur. Ulusların kitle iletişiminde yabancı dilde programlara yer vermelerinin nedeni budur⁽³⁹⁾.

c) Eğitim ve Kültürel Açısından Önemi :

Tüm dünya ülkelerinde toplumun eğitim ve öğretiminde kitle iletişim araçlarından yararlanılmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının eğitim ve kültür amacıyla kullanılmasına radyo ve televizyon okullarını örnek olarak gösterebiliriz. Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de Anadolu Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Açık Öğretim'de radyo ve televizyondan da yararlanılmaktadır⁽⁴⁰⁾.

d) Haber Verme ve Bilgilendirme Açısından Önemi :

Kitleye, yöreden, ülkeden ve dünyadan her nevi haber ve bilgilerin iletilmesinde kitle iletişim araçları önemli bir yer tutar. Kitleler, haber alma ve bilgilenme ihtiyaçlarını kitle iletişim araçları sayesinde giderirler⁽⁴¹⁾.

(37) Şenyapılı, a.g.e., s. 61; Gökçe, a.g.e., s. 84-92.

(38) Oskay Ü, Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon, Ankara, 1971, s. 73.

(39) İçel, a.g.e., s.10.

(40) Şahin Muzaffer, a.g.e., s. 21.

(41) Oksay Ünsal, Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş, Ankara, 1973, s. 135.

e) Eğlence İhtiyacının Karşılınması Açısından Önemi :

Günümüz dünyasında kitleler, eğlence ve boş zaman değerlendirme ihtiyaçlarını gerek yazılı ve gerekse sesli ve görsel iletişim araçlarıyla gidermektedirler⁽⁴²⁾.

f) Az Gelişmiş Ülkeler Açısından Önemi :

Dünyada az gelişmiş ve tarıma dayalı ülkelerin gelişmesi ve bilgi ve kültür araçlarından geniş ölçüde yararlanılmaktadır⁽⁴³⁾.

C. İLETİŞİM VE TOPLUM

I- Genel Olarak :

Kitle iletişimi, toplumsal dayanışma ve bütünleşme, kültürel gelişme ve ilerleme yönünden oldukça etkindir.

Eski toplumlarda iletişim, sadece söze ve konuşmaya dayalı olup görsel ve işitsel nitelikliydi. Daha sonraları yazının icadı ve inkişafı ile geçmişte olup bitenlerin sonraki nesillere aktarılması mümkün olabildiği gibi, kişiler ve kitleler arasında bilgi ve haber iletimi de kolaylaştırılmıştır. Bugün, Hz. İsa'dan binlerce yıl önceye âit uygarlıklar hakkında bilgi edinebilmeyi yazının icadına borçluyuz⁽⁴⁴⁾.

Matbaanın ve elektro-tekniğin gelişmesi, iletişim ve ulaşım araçlarında hızlanmaya yol açmış ve insanlık câmiasında merkez-çevre bütünleşmesini oluşturmuştur. Artık çağımızda bir "küresel köy" (=global village)'den söz edilmektedir. Diğer bir deyimle, yeryüzü bütününü tek bir köy olarak mütalaa edilmektedir. Artık, ulaşım ve iletişimin eriştiği hız, zaman ve mekân sınırı tanımamaktadır⁽⁴⁵⁾.

İletişim, insanlar arasında bir bilgi alışverişidir. Bu bilgi alışverişinin amacı, insanların öğrenme, öğretme, anlama ve eğitim görme ihtiyaçlarını gidermektir⁽⁴⁶⁾.

Her toplumun kendine has bir iletişim şekli vardır. Toplamlar, iletişimsiz varlıklarını koruyamazlar ve sürdüremezler.

(42) Şahin, a.g.e., s. 21.

(43) Oskay Ünsal, Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon, Ankara, 1971, s. 73.

(44) Şenyapılı, a.g.e., s. 97.

(45) Şenyapılı, a.g.e., s. 104 vd.

(46) Şenyapılı, a.g.e., s. 107.

Toplumsal iletişimin gelişmesinde dillerin evrim ve gelişimi büyük rol oynamıştır. Özellikle yazı dilinin gelişimi sonucu, zaman ve mekân bakımından birbirlerinden uzak ve hattâ birbirlerini hiç tanımayan insanlar ya da toplumlar birbirleriyle iletişim imkânı sağlamışlardır. Yazı dilinin gelişimi, yüksek toplumsal kültüre geçişin en önemli unsuru olarak tezâhür etmiştir. Çağımızda, artık çok boyutlu yayın teknikleriyle aynı anda çok fazla insana ulaşma ve yer kürenin her yöresindeki toplumlara aynı mesajı iletme imkânı doğmuştur. Bugün, şu bir gerçektir ki, toplumlar kitle iletişim araçları tarafından yönlendirilmekte ve şekillendirilmekte⁽⁴⁷⁾ ve hatta Kur'an-ı Kerim'in Hucûrât suresinin 13. âyetinde de belirtildiği biçimde bütün insanların ortak bir gerçeği paylaşmaları hemen hemen gerçekleşmektedir⁽⁴⁸⁾.

II. İLETİŞİMİN TOPLUMA ETKİLERİ

İletişimin topluma etkilerini olumlu ya da olumsuz etkiler olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür:

1- İletişimin Olumlu Etkileri :

İletişimin, toplumların sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yönden gelişmelerinde çok olumlu etkileri vardır. milletlerin bilim ve uygarlık seviyelerinin yükselmesi çağdaş iletişim imkânlarından yararlanmasıyla doğru orantılıdır.

Bir ülkenin başta eğitim, kültür ve ekonomi olmak üzere hemen her yönden kalkınması, sahip olduğu iletişim imkânlarının gücüne ve etkinliğine bağlıdır.

2- İletişimin Olumsuz Etkileri :

İletişimin olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de vardır. Olumsuz etkilerinin başında toplumların belirli iletişim merkezlerince olumsuz yönde şartlandırılabilmesi gelmektedir. Olumsuz etkileşimde en güçlü kitle iletişim aracı hiç kuşkusuz ki, televizyondur. Gelişmiş ülkeler, televizyonu kullanarak olumsuz yayınlarla az gelişmiş ülkeleri kültürel yönden bağımlılıkları altına alabilmektedirler. Bugünkü dünyamızda kültürel sömürge savaşı olanca hızıyla sürmektedir. bazı gelişmiş ülkeler, az gelişmiş diğer ülkeleri sömürme sâikiyle sürekli izlençe üretme yarışındadırlar. Daha çok izlençe üreten ve satan ülkenin öteki top-

(47) Gökçe, a.g.e., s. 83-84.

(48) Hucurât 49/13

lumlar üzerinde daha çok etkin olacağı açıktır⁽⁴⁹⁾. Örneğin, bazı gelişmiş ülkelerin 1 yıl içinde diğer ülkelere sattıkları izlençe programları saat olarak şöyledir:

A.B.D. :	100-200 bin saat
İngiltere :	20-30 bin saat
Fransa :	15-20 bin saat
Almanya :	5-6 bin saat ⁽⁵⁰⁾

1985 yılında Türkiye'de yapılan bir araştırmada TRT-TV'nin de %65-70 oranında yabancı kaynaklı izlençeler yayımladığını ortaya koymuştur. TRT-TV'de gösterilen yabancı kaynaklı izlençelerin çoğunluğu A.B.D. kaynaklıdır. Bu durumda, Türk TV izleyicilerinin, "Türk gibi yaşamak" yerine "Amerikalı gibi yaşamak" eğilimi göstermeleri doğal sayılmalıdır⁽⁵¹⁾.

D. İLETİŞİM VE DİN

Dinin sosyal, siyasal ve kültürel yönden çağlar boyu oynadığı rolü anlatmaya gerek yoktur. Din tarihi, insanın yaratılışı ile başlar. İlk yaratılış evrelerinden itibaren din ile toplum arasındaki kopmaz bağıllık çok yönlü iletişimin gelişme faktörlerinden biri olmuştur.

Özellikle semavî dinlerin yeryüzünde yayılmasında yazılı ve sözlü iletişim vasıtaları hâkim rol oynamıştır. Semâvi dinlerin sonuncusu olan İslâm'ın evrenselliği, bu dinin mensuplarını kitle iletişiminden azami derecede yararlanmaya sevk etmiştir.

İslâm'a göre, insanlık, geniş anlamda tek bir ümmettir. Kur'an, insanların bir hücreden yaratılıp çoğaltıldığını sık sık vurgular⁽⁵²⁾. Yine Kur'an-ı Kerim'e göre, insanların farklı milliyet ve kabile grupları halinde yaratılmış olmaları, birbirleriyle çok yönlü iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri hikmetine dayandırılmıştır⁽⁵³⁾.

İslâm, mesajını bütün insanlığa sunmayı amaçladığından, kitlesel iletişime çok büyük önem verir. Gerek Kur'an'da ve gerekse Sünnet'de tebliğ ve tebliğ metodları üzerinde fazlaca durulmuş olması ilginçtir⁽⁵⁴⁾.

(49) Şenyapılı, a.g.e., s. 176-177.

(50) Şenyapılı, a.g.e., s. 177.

(51) Şenyapılı, a.g.e., 180.

(52) Nisa 4/1; Hucurat 49/13; Araf 7/189

(53) Hucurat 49/13

(54) Önkol Ahmet, Resûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu, Konya, 1984, 2. Baskı, s. 5-8.

Birinci Bölüm

**İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN
TARİHÇESİ**

Ş.1. İLETİŞİM HUKUKUNUN GENEL TARİHÇESİ

A. İLETİŞİMİN DOĞUŞU

I. İLKÇAĞ'DA İLETİŞİM

1- Haber ve Haberleşme :

Sözlükler, haber'i genellikle şöyle tanımlamışlardır: "Haber, bir olayda bulunmayanlara onun hakkında bilgi vermek veya ağızdan ağıza söylenen söz, bilgidir"⁽¹⁾ ya da "Söz veya yazı ile verilen, gönderilen ve belli bir anlamı olan ileti"⁽²⁾.

İletişim (=haberleşme), insan ilişkilerinin kökenini oluşturur⁽³⁾. Toplumun bireyi olan insan, daima çevresinde olup bitenleri öğrenmek, kendi başına gelenleri başkalarına duyurmak, bunlar üzerinde düşünmek ve düşündüklerini de başkalarına iletmek ihtiyacını duymuştur. İşte bu doğal ihtiyaç, iletişim (=haberleşme) eylemlerini doğurmuştur⁽⁴⁾.

Kısa tanımı ile iletişim ya da haberleşme, bir bilgi ve düşünce aktarılmasıdır.

İnsan, yaratılışı ve düşüncesiyle birlikte üç şeyden yararlanarak, iletişim yoluyla toplumsal hayatı kurmayı başarmıştır. Bunlar, söz, işaret ve yazı'dır. Söz sistemine "dil" denir. Dil, her toplumda bulunduğu yerin tabii şartlarına göre değişir. Kişi, toplum içinde, sözden yararlanarak hayatını sürdürür ve iletişimi de genelde sözlerle gerçekleştirir. İletişimde işaretin kullanılışı da en az söz kadar eskidir. Ancak, iletişimin gelişmesi ve yayılması yazının bulunuşu ile gerçekleşmiştir⁽⁵⁾.

2- Toplum ve Haberleşme :

İnsanlar için öğrenmek ve öğretmek, toplu hayatın ve ortak çalışmanın gereklerini yerine getirebilmek için iletişim kurmak zorunludur. İletişim, uygarlık geliştikçe toplumsallaşmıştır⁽⁶⁾.

İnsanlar arasındaki sosyal ilişkilerin mahiyetine göre de iletişim ve haberleşme

(1) Özön A.N., Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1983, s. 354.

(2) Püsküllüoğlu Ali, Öz Türkçe Sözlük, Ankara, 1982, 7. Baskı, s. 250.

(3) Uyguç, a.g.e., s. 1.

(4) İnuğur, a.g.e., s. 25.

(5) Çapman Neditim, Kitle Haberleşmesi, İzmir, 1970, S. 17-18.

(6) Uyguç, a.g.e., s. 3.

düzeni inkişaf kaydetmiştir. Özellikle, yazının icadından sonra haberleşme (=iletişim) eylemi, bir çok aşamalar geçirmiş ve nihayet çağımızda toplumu yönlendirici bir etki gücüne ulaşarak "Basın" adıyla "Dördüncü" kuvveti oluşturmuştur⁽⁷⁾.

3- İletişimi Oluşturan Teknik İmkânlar :

İletişimin inkişafında bazı teknik imkânlar büyük rol oynamıştır. Bu teknik imkânlar, tarih sahnesine çıkış sırasına göre, a) Yazı, b) Kâğıt ve c) Matbaa'dan ibarettir.

a) Yazının ve Rakamların Bulunuşu :

aa) Yazının Bulunuşu :

Yazı, düşüncelerimizi, duygularımızı, isteklerimizi başkalarına iletmek ya da unutmaktan kurtarmak için kullanılan bir işaretler sistemidir⁽⁸⁾.

İnsanlık kültürünün temeli yazı ile başlamış, uygarlık dünyasında bilgi ve kültür birikimi yazı ile sağlanmıştır. Söz uçucu ve kaybolucu nitelikte olduğu halde, yazı, bu kaybolma niteliğini ortadan kaldırarak sözü korumayı temin etmiştir⁽⁹⁾. Yazı, kalem ve okuma kavramlarına Kur'an-ı Kerim'de de dikkat çekildiği görülmektedir⁽¹⁰⁾.

Yazı, M.Ö. 4000 ile 3000 yılları arasında icad edilmiştir. İlk yazının, simgesel olarak kullanılan resimden kaynaklandığı kabul edilir. Haberleşmede kullanılan ve kutsal yazı anlamına gelen Hiyeroglifin, "resim-yazı" türündeki ilk yazı olup, M.Ö. 3000 yıllarında Mısır'da kullanıldığı belirlenmiştir. Bu ilk "resim-yazı" türü, papirüsler üzerine yazılmıştır. Bu yazının en güzel örneklerinden biri de, İstanbul Sultanahmet Meydanı'ndaki Dikili Taş üzerinde görülür⁽¹¹⁾.

M.Ö. 3000 yıllarına âit Kral mezarlarında ilk örnekleri bulunan Mısır'ın hiyeroglif yazısının geliştiği yer, daha ziyade Firavun'un sarayı olmuştur. Sarayda Firavun'un gelir ve giderlerinin muhasebesini tutan bir memurlar sınıfı, hiyeroglif yazıyı bulmuş ve kullanmıştır. Bu nedenle, Mısır'da yazı ile birlikte firavuna hizmet eden rahiplerden ayrı bir yazıcılar sınıfı ortaya çıkmıştır⁽¹²⁾. Eski Mısırlılar'ın hiyeroglif stili yazılı vesikalarından günümüze kadar

(7) İnuğur, a.g.e., s. 26.

(8) İnuğur, a.g.e., s. 27.

(9) İnuğur, a.g.e., s. 28.

(10) Kalem, 68/1; Alak, 96/35.

(11) Uyuğ, a.g.e., s. 4; İnuğur, a.g.e., s. 28.

(12) Zillioğlu, a.g.e., s. 159.

gelen Torino papirüsü ile Amarna mektuplarından birer örnek, kitabın sonunda vesikalar kısmında verilmiştir⁽¹²⁾.

Mısırlılarla çağdaş olan Sümerler, Mezopotamya'da yazı için ince kilden yapılmış levhalar (=tabletler) kullanmışlar, heceleri belirten işaretlerden yararlanarak, resim-yazıdan, "şekil-yazı"ya geçmişler ve kil levhalar üzerine küçük değneklerle yazılar yazmışlardır. İşte bu yazıya "çivi yazısı" denilmektedir⁽¹³⁾.

Sümerler'in çivi yazısını giderek Akadlar ve Babilliler de öğrenmişlerdir. Sümerler'in çivi yazısı, daha sonraları Mısırlılar'ın hiyeroglif yazısı ile karışarak, Arapların, Yunanlıların ve İbranîlerin ilk yazılarını oluşturmuştur⁽¹⁴⁾.

Babil krallarından Hamurabi tarafından (M.Ö. 2003-1961) düzenlenmiş ve 2.25 m. yüksekliğindeki bir karataş üzerine çivi yazısı ile yazılmış bulunan 282 maddelik meşhur kunnâme de yazının evrimi ile ilgili yukarıdaki görüşü doğrulamaktadır⁽¹⁵⁾.

Yazının icad edildiği çağlarda ortaya çıkan ve günümüze değin varlığını ve işlevini korumuş bulunan bir yazı da, Çin yazısıdır. Çin yazısının bulunan en eski örnekleri, M.Ö. 2000 yıllarının ikinci yarısına âittir. Bazı araştırmacılara göre, Çin yazısı, Sümer-Akad yazısının etkisiyle gelişmiştir⁽¹⁶⁾.

Finikeliler, eski çağda Ön-Asya'da kullanılan yazıları bir araya getirerek kendi dillerine uygun bir alfabe bulmuşlardır. Daha sonra Cadmus, Finike Alfabesi'nde değişiklik yaparak Yunanistan'a sokmuş, Yunanlılardan da Lâtinler alıp, bugün Batı âleminde kullanılan alfabeyi meydana getirmişlerdir. Bu suretle alfabe, "şekil-yazı"nın gelişmiş ürünü olmuştur⁽¹⁷⁾.

Yazının değişiminde ve geliştirilmesinde rol oynayan etkenler, yazım araçlarındaki ve tekniklerindeki –örneğin Sümer Çivi yazısında olduğu gibi– gelişmeler, dili daha iyi kaydedebilmek ve istenen anlamları iletebilmek için yapılan iyileştirmelerdir⁽¹⁸⁾.

(12.) Bu yazı sistemi ve geçirdiği tekâmül safhaları için bkz. İnan Âfet, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, Ankara, 1992, s. 247-255.

(13) İnguğur, a.g.e., s. 29.

(14) Uyguç, a.g.e., s. 5.

(15) İnguğur, a.g.e., s. 29.

(16) Zıllıoğlu, a.g.e., s. 160.

(17) İnguğur, a.g.e., s. 29.

(18) Higounet Ch., L'Écriture, Paris, P.U.F., 1986, s. 20.

Çivi yazısının evrim seyri Şekil-1'de görülmektedir.

Orjinal pictograph	Gelişmiş pictograph	İlk Babylonian	Asuri	Anlamı
				Kuş
				Balık
				Eşek
				Öküz
				Güneş Gün
				Tahıl
				Bahçe
				Çift sürmek
				Atmak
				Durmak Gitmek

Şekil-1: Çivi yazısı (=cuneiform) karakterlerinin orijinal ve gelişmişleri⁽¹⁹⁾.

Yazının stillerinin değişiminde ve evriminde, kaynaklandığı toplumlardan başka toplumlara geçişi de rol oynamıştır. Bazı toplumlar, büyük yazı sistemlerinden birini alıp kendi dillerine uyarlarken, bazıları da kendi yazılarını geliştirerek bu evrime katkıda bulunmuşlardır⁽²⁰⁾.

bb) Alfabenin Oluşumu ve Yayılması :

Alfabe, dildeki temel sesleri yazmak için kullanılan bir simge sistemi olarak tanımlanabilir. Alfabe kelimesinin, Lâtince'deki "alphabetum" 'den geldiği ve Yunan Alfabesi'ndeki ilk iki simge olan "Alfa" ve "Beta"nın birleştirilmesinden geliştirildiği ileri sürülmüştür⁽²¹⁾.

(19) Çapman, a.g.e., s. 70.

(20) Zilioğlu, a.g.e., s. 163.

(21) Zilioğlu, a.g.e., s. 165.

En eski alfabenin, M.Ö. 2000'lerin ortalarında Doğu Akdeniz sahillerinde yaşayan Fenikeli'lerce icad edildiği ve buradan doğuya, güneye ve batıya yayıldığı, böylece, harf sistemine dayalı İbranî, Aramî, Arap, Yunan, Slâv, Latin, Pehlevi ve Uygur yazılarının ana alfabeden ya da birbirlerinden türedikleri tahmin edilmektedir⁽²²⁾. Çeşitli alfabe örnekleri aşağıda Şekil-2'de gösterilmiştir:

MIYEROG LİF	İBRANİ ALFABESİ	FİNİKE ALFABESİ	İLK YUNAN ALFABESİ	KİRİL ALFABESİ	GÖTİK	LATİN ALFABESİ	GÖKTÜRK ALFABESİ	Bugünkü Arap Alfabeti	Transkripsiyon Alfabeti																																																								
𐎗	א	𐤀	Α	А	𐌰	A	<table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">KLASİK LATİN ALFABESİ KARŞILIĞI</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>6</td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>1</td><td></td></tr> <tr><td>2</td><td></td></tr> <tr><td>3</td><td></td></tr> <tr><td>4</td><td></td></tr> <tr><td>5</td><td></td></tr> <tr><td>6</td><td></td></tr> <tr><td>7</td><td></td></tr> <tr><td>8</td><td></td></tr> <tr><td>9</td><td></td></tr> <tr><td>10</td><td></td></tr> <tr><td>11</td><td></td></tr> <tr><td>12</td><td></td></tr> <tr><td>13</td><td></td></tr> <tr><td>14</td><td></td></tr> <tr><td>15</td><td></td></tr> <tr><td>16</td><td></td></tr> <tr><td>17</td><td></td></tr> <tr><td>18</td><td></td></tr> <tr><td>19</td><td></td></tr> <tr><td>20</td><td></td></tr> <tr><td>21</td><td></td></tr> <tr><td>22</td><td></td></tr> <tr><td>23</td><td></td></tr> <tr><td>24</td><td></td></tr> </tbody> </table> <td>ا</td> <td></td>	KLASİK LATİN ALFABESİ KARŞILIĞI		6		3		1		1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14		15		16		17		18		19		20		21		22		23		24		ا	
KLASİK LATİN ALFABESİ KARŞILIĞI																																																																	
6																																																																	
3																																																																	
1																																																																	
1																																																																	
2																																																																	
3																																																																	
4																																																																	
5																																																																	
6																																																																	
7																																																																	
8																																																																	
9																																																																	
10																																																																	
11																																																																	
12																																																																	
13																																																																	
14																																																																	
15																																																																	
16																																																																	
17																																																																	
18																																																																	
19																																																																	
20																																																																	
21																																																																	
22																																																																	
23																																																																	
24																																																																	
𐎛	ב	𐤁	Β	Б	𐌱	B	ب	b																																																									
𐎜	ג	𐤂	Γ	Г	𐌷	G	ج	c																																																									
𐎝	ד	𐤃	Δ	Д	𐌺	D	د	d, z																																																									
𐎞	ה	𐤄	Ε	Е	𐌾	E	ه	h																																																									
𐎟	ו	𐤅	Ζ	З	𐌿	F	ו	v, ü																																																									
𐎠	ז	𐤆	Θ	Т	𐍀	H	ז	z																																																									
𐎡	ח	𐤇	Ι	И	𐍁	I	ח	h, h																																																									
𐎢	ט	𐤈	Κ	К	𐍂	J	ט	! z																																																									
𐎣	י	𐤉	Λ	Л	𐍃	K	י	y																																																									
𐎤	כ	𐤁	Μ	М	𐍄	L	כ	k																																																									
𐎥	ל	𐤂	Ν	Н	𐍅	M	ל	l																																																									
𐎦	מ	𐤃	Ξ	Ц	𐍆	N	מ	m																																																									
𐎧	נ	𐤄	Ο	О	𐍇	O	נ	n																																																									
𐎨	ס	𐤅	Π	П	𐍈	P	ס	s																																																									
𐎩	ע	𐤆	Ρ	Р	𐍉	Q	ע	' s																																																									
𐎪	פ	𐤇	Σ	С	𐍊	R	פ	f																																																									
𐎫	ק	𐤈	Τ	Т	𐍋	S	ק	s, z																																																									
𐎬	ר	𐤉	Υ	У	𐍌	T	ר	r																																																									
𐎭	ש	𐤁	Φ	Ф	𐍍	U	ש	s																																																									
𐎮	ת	𐤂	Χ	Х	𐍎	V	ת	t, s																																																									
𐎯					𐍏	W																																																											
𐎰					𐍐	X																																																											
𐎱					𐍑	Y																																																											
𐎲					𐍒	Z																																																											

Şekil-2 : Çeşitli alfabe örnekleri.

(Çizelge, aşağıdaki kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır. 1- TDV İslâm Ansiklopedisi III, 272; 2- Büyük Ansiklopedi (Milliyet yayını, İstanbul, 1990, I, 146, V, 1934).

(22) Zillioğlu, a.g.e., s. 167.

cc) Rakam-Yazının İcadı :

Bugün dünyamızda bütün medeni ülkeler, Araplar'ın Hintliler'den alarak geliştirdikleri rakam-yazıları kullanmaktadırlar⁽²³⁾.

Orta Doğu'daki milletlerin kendilerine has rakamları yoktu. Mısırlılar, bir, iki ve üç'e âit sayı değerlerini, birbirini izleyen sıralar halindeki amûdî çizgilerle belirtiyorlardı. Dördü, ufki bir çizgi ile, sekizi ise, iki adet ufki çizginin üstüste çizilmesiyle ifade ediyorlardı. Sayı yazıları çizgi ve noktaların sıralanmasıyla hiyerogliften doğan yüz ve binlere âit işaretlerden meydana geliyordu (Şekil- 3).

	Birler			Onlar			Yüzler			Binler		
1	ı	ı	ı	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
2	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
3	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
4	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
5	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
6	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
7	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
8	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎
9	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎	𐎎

Şekil-3 : Eski Mısırlılar'da rakamların yukarıdan aşağıya doğru yazılarını gösteren taplo⁽²⁴⁾.

Babilliler, sayı yazıları için sadece üç şekil bulmakla yetinmişlerdi. Dar ve dik açıları, bazen ufki, bazen şâkulî biçimde birbiri arkasına diziyor, bunların miktarı ve arka arkaya geliş tarzıyla sayı değerlerini belirtiyorlardı⁽²⁴⁾.

(23) Bkz. Hunke Sigrid, *Avrupanın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, Çev. Servet Zengin, İstanbul, 1975, s. 57.

(24) İnan Âfet, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara, 1992, s. 236.

(24-1) Hunke Sigrid, a.g.e., s. 57.

Yunanlılar, Hıristiyanlıktan önceki asrın ortalarına kadar sayı yazısı olarak, sayı kelimelerinin ilk harflerini kullanmaktaydılar. Ancak, daha sonra, hem alfabe tertibini hem de sayı sistemini Fenikeliler ve İbrânîlerden aldılar.

Romalılar da, Yunanlılar gibi sayılarını bir bakıma alfabeleriyle ifade ediyorlardı. Ancak Roma'nın sayı yazısı ile en basit bir hesabı bile yapabilmek mümkün değildi. M.Ö. 260 yılında Milet'te Romalıların Kartacalılara karşı kazandıkları ilk deniz savaşının anısını yaşatmak için, zapt edilen Kartaca gemilerinin çapraz gagalı direklerinden inşa edilen ve Roma'daki Forum Meydanı'na dikilen Hitabet Kürsüsü'nün sütununda 2.200.000 sayısını belirtebilmek için yirmi iki adet "Yüz bin"i gösteren sayı işareti oyulmuştu⁽²⁵⁾.

Hintliler, milâttan 300 yıl önce sayı işaretlerini rakamlamaya başladılar. Haneleri sağdan sola doğru yükselen rakamlar diye adlandırılan bu sistem, hemen hemen 662 yılında Hindistan dışında da tanınmaya başlandı. Hintliler, Miladın 400 üncü yılında da "sıfır"ı iptidâi tarzda kullandılar. Milâdi 598 yılında doğan büyük Hint Astronomu Brahmagupta, "Siddhanta" isimli meşhûr eserini yazdı ve bu eserinde 9 sayı işareti ve sıfır ile birlikte, hesaplama kâidelerini de incelemişti. Daha sonra bu eser, Abbasî İslâm Devleti'nin başkenti olan Bağdat'a getirilerek "Sinahind" adıyla Arapça'ya çevirildi. Böylece Araplar, bu eser sayesinde Hind sayılarını tanıyarak onu daha da geliştirme imkanı buldular⁽²⁶⁾. Sadece geliştirmekle kalmadılar, bu Hint rakam yazılarını Endülüs yoluyla Avrupa'ya intikal ettirdiler. Ünlü Arap âlimlerince hesap ve matematiğe âit bir çok eserler yazılmıştır. Örneğin, Muhammed b.Mûsâ Hârezmî (ö. 850), İslâm Mîras Hukuku'ndaki miras payı hesaplamalarında kolaylık sağlamak düşüncesiyle pratik bir Hesap Kitabı yazmıştı. Hârezmi bunun dışında batı dillerine çevrilen iki önemli eser daha vermişti. Bunlardan biri "El-Cebr Ve'l-Mukâbele" olup bütûn dünyada Arapça adıyla "Algebra" diye bilinir; diğeri ise, "Hesap Sanatı'na Dâir" adlı eseridir. Bu küçük kitapçık da 12. yüzyılın başlarında Lâtinceye çevrilmiştir⁽²⁷⁾. Bu eserin Salem Manastırı'nda bulunan 1200 yılına âit tercümesinde, çeviricinin "sıfır"a ait şu açıklaması ilginçtir: "Her sayı birden, bir de sıfırdan vücuda gelir"⁽²⁸⁾.

(25) Hunke, a.g.e., s. 59.

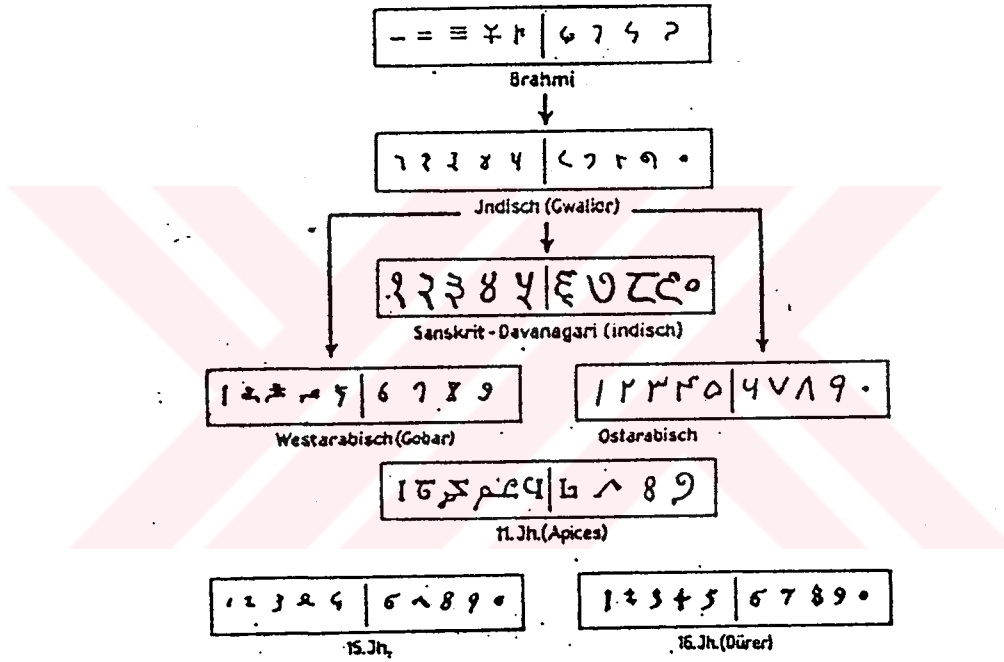
(26) Hunke, a.g.e., s. 62.

(27) Keskiöglü Osman, İslâm'da Eğitim ve Öğretim, DİB Yayınları, Ankara, 1987, s. 38; Hunke, a.g.e., s. 63-64.

(28) Hunke, a.g.e., s. 86.

Kısaca, ifade etmek gerekirse, Dr. Sigrid Hunke'nin de veciz olarak belirttiği üzere, kısa, açık ve oldukça kullanışlı Arap Rakamları, sahife başlarında solucanlar gibi uzayan Roma sayılarını kitaplardan kaldırıp atmış ve rakamlar savaşını Araplar kazanmıştır. Dünya hesap rakamlarının tetkikinden anlaşıldığına göre, bugün Arap dilini kullanan bütün milletler "Doğu-Arap Rakamları" nı kullandıkları gibi, Batı Dünyası'nın kullanmakta olduğu rakamlar da zamanla değişikliğe uğrayan "Batı-Arap Rakamları"ndan başka bir şey değildir⁽²⁹⁾.

Dünya Rakam-Yazısının tarihi gelişimi aşağıda Şekil-4'de gösterilmiştir:

Şekil-4: Dünya hesap rakamlarının tarihi gelişimi⁽³⁰⁾.

dd) Yazının Toplumsal ve Kültürel Etkileri :

Yazı, insanın ve toplumların geçirdiği toplumsal ve kültürel evrimin ürünüdür. Yazı, toplumlardaki başta din olmak üzere ekonomi, siyaset ve hukuk gibi temel kurumların işleyişinde önemli etkilerde bulunmuştur⁽³¹⁾.

Yazının ortaya çıkışıyla birlikte toplumlar okullaşma sürecine girmiş ve bilgilendirme

(29) Hunke, a.g.e., s. 83.

(30) Hunke, a.g.e., s. 497.

(31) Zillioğlu, a.g.e., s. 170.

ve bilgi aktarımı yöntemlerini geliştirmeye başlamışlardır. Yazının îcadı ve inkişâfı, başta İslâmlık ve Hıristiyanlık olmak üzere Semavî dinlerin evrensel boyutta yayılmasını kolaylaştırmıştır. Hattâ bu dinlerin yayılması da, yazının yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, İslâmiyet Afrika toplumlarına yayılırken, Arap alfabesinin benimsenmesine de yol açmıştır⁽³²⁾.

Siyasal ve ekonomik yapılaşmada, bürokrasinin kurulmasında ve hukuk düzenine geçilmesinde yazının rolü olduğu gibi, insanlar ve toplumlar arası ilişki ve iletişimin gelişmesinde de yazının önemli etkileri olmuştur⁽³³⁾.

b) Kâğıdın Bulunuşu :

Kâğıdın kullanıldığı alanlar sayılamayacak kadar çoktur. Ancak, en önemli kullanma alanı basındır. Kâğıt, bilgi ve düşünceleri yazıya dönüştürmekle başlayan uygarlıkların dünyadaki yayılışında en önemli unsur olmuştur⁽³⁴⁾.

En ilkel kâğıt şekli, Papirüs'tür. Eski Mısırlılar, M.Ö. 2000 yılından itibaren "Cyprus papyrus" denilen kamış cinsi bir bitkiden ince tabakalar yapmışlardır. Nil nehri kıyılarında ve Afrika'nın bazı yörelerinde yetişen ve 3-4 metre boyunda ve üçgen şeklinde gövdesi olan papirüs ağacının kabukları soyulduğunda içinden yumuşak ve beyaz bir öz çıkmaktadır. Bu yumuşak ve beyaz öz kesilerek önce hazır örgü haline getirilmekte, daha sonra üzerine buğday unundan yapılan sirkeli kola dökülerek dövülüp düzlenmekte ve güneşte kurutularak kullanışa hazır hale getirilmektedir. Genelde uzun şeritler halinde yapılan papirüslerden 30 cm. eninde ve 20 metre uzunluğunda olanlar görülmüştür⁽³⁵⁾.

Bugünkü anlamda ilk kâğıdı, Hz. İsa'dan 200 yıl önce Çinliler'in bulduğu sanılmaktadır⁽³⁶⁾. Çinliler'ce keten ve pamuklu paçavralar ıslatılarak önce hamur haline getirilmekte, daha sonra da, özel bir dibekte iyice dövülerek keçeler arasına yayılıp kurutulmakta ve bu suretle kâğıt elde edilmektedir⁽³⁷⁾.

(32) Zıllıoğlu, a.g.e., s. 172.

(33) Zıllıoğlu, a.g.e., s. 173.

(34) İnuğur, a.g.e., s. 29.

(35) İnuğur, a.g.e., s. 30.

(36) Bossert Helmouthe, Türk Tab' Sanatın Keşfi, İstanbul, 1937, s. 4-5.

(37) İnuğur, a.g.e., s. 30.

Diğer milletler, kâğıt yapabilmeyi, ancak, VII. yüzyıldan itibaren öğrenmeye başlamışlardır.

Müslüman Araplar, 751 yılında Çinli savaş esirlerini Semerkant'a yerleştirmişlerdi. Bir sanat icrası suretiyle para kazanarak hürriyete kavuşma imkânı kendilerine verilince, kâğıt yapımında ihtisası olan bu esirlerden bir kısmı, Semerkant'daki kâğıt fabrikası inşaatında çalıştırılmış ve kâğıt üretim usûlleri geliştirilmişti. Semerkant'da gelişen ilk kâğıt endüstrisi, kısa zamanda Abbasî İslâm Ülkesi'nin her tarafına yayılmıştı⁽³⁸⁾.

Halife el-Mansûr (754-755), devletin kırtasiye ihtiyacının ucuz kâğıtla karşılanmasını isteyerek Mısır'dan papirüs ithalâtını yasaklamıştı. Harûn Reşid döneminde, vezir Yahya İbni Fâdıl Bermekî, 794 senesinde başkent Bağdat'da ilk kâğıt fabrikasını kurmuştu. Kâğıt imalâtı, Bağdat'tan sonra Şam'dan başlayarak Filistin ve Mısır üzerinden Batı'ya doğru uzanarak Tunus ve Fas yoluyla İspanya'ya ulaşmıştı. Batılılar, nihayet, eğitim ve kültürün en önemli yapı taşlarından biri olan kâğıdı Sicilya ve Endülüs Arapları'ndan öğrenmişlerdi⁽³⁹⁾.

Kâğıdın icadı ve inkişafı, kısa zamanda matbaanın keşfini de kolaylaştırmıştır⁽⁴⁰⁾.

c) Matbaa (=Basım) Sanatının İcadı :

Tab' sanatının icadı ile yazılı bilgi ve düşüncelerin istenildiği kadar çoğaltılıp yayılması imkânı ortaya çıkmıştır.

Tab' (=baskı) sanatını 2 devrede incelemek mümkündür:

aa) Matbaanın İcadından Önceki Devre :

Bu devreye âit baskı evrimini de üç döneme ayırarak incelemek uygun olacaktır:

aaa) Damgalı Baskı Dönemi :

Yazının bulunuşuyla birlikte Mezopotamya'da, Mısır'da, Girit, Anadolu, Hitit, Çin ve Hint şehirlerinde kil, taş ve mâden damgalar kullanılmıştır. Bunlar, önce papirüslere, daha

(38) Hunke, a.g.e., s. 46; Kittı K. Philip, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, C.II, s. 533.

(39) Hunke, a.g.e., s. 47.

(40) İleride "İslâmî İletişim Tarihi" konusu işlenirken yazı ve kâğıt üzerinde tekrar durulacaktır.

sonra hayvan derisinden yapılmış parşömenlere basılarak meydana getirilmiştir. Tuğlalar üzerine yazı yazmakta damga sisteminden yararlanılmıştır. Ninova'da 1842 yılında yapılan kazılarda, Kral Sargon'un (M.Ö. VII. y.y.) oyulduktan sonra pişirilmiş tuğlalardan oluşan bir kitaplığı bulunmuştur⁽⁴¹⁾.

bbb) Bloklı Baskı Dönemi :

Tahta kalıplarla basma ve çoğaltma, kâğıdın bulunuşundan sonra görülen bir basım şeklidir. Basım tarihinin ilk bölümünü oluşturan bu usûlde, yazılar önce bir tahta plâkanın üzerine kazılıyor, sonra da mürekkeplenerek kâğıda basılıyordu.

Bu teknikle kitap basımı, Milâdi 600 yılından sonra Çin'de, Milâdi 770 yılından sonra da Japonya'da yapılmıştır.

Kazılı tahta kalıplarla basım işi, VIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da da başlamıştır. Avrupa'da bu teknikle basıldığı bilinen ilk eser, XIV. yüzyılda Hollandalı Laurens Coster tarafından basılmış olan 8 sahifelik bir duâ kitapçığıdır⁽⁴²⁾.

ccc) Mütiharrik Harfli Baskı Dönemi :

Baskı sanatında ilk mütiharrik (=oynar) harf tekniğini uygulayanlar (IX. yüzyılda) Uygur Türkleri olmuştur. Çinliler ise, bu sistemi XI. asır ortalarında oldukça geliştirmişler ve tahtadan harfler yerine madenden harfler kullanmışlardır⁽⁴³⁾.

Çin'e komşu bir devlet olan Uygur Devleti, daha sonra, Kırgızlar ve Moğollar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Fakat Moğollar, Uygur kültürünü bilâhare Avrupa içlerine kadar taşımışlar, böylece, IX. yüzyıl Uygur baskı sanatıyla, XV. yüzyıl Alman baskı sanatı arasında bir ilişki süreci kurulmuştur⁽⁴⁴⁾. Almanlar, tahta kalıplarla baskı usûlünü Moğollar'dan öğrenmişlerdir. Buna göre, matbaa, Gutenberg'den en az 200 yıl önce (1241'de) Avrupa'ya

(41) İnuğur, a.g.e., s. 46.

(42) İnuğur, a.g.e., s. 48.

(43) Bossert, a.g.e., s. 6.

(44) Bossert, a.g.e., s. 6.

Moğollar tarafından getirilmiş demektir. Krilografi denilen bu tahta kalıplarla baskı yapma ve çoğaltma usûlünü, matbaanın başlangıcı olarak kabul eden tarihçiler de yok değildir⁽⁴⁵⁾.

Arkeolog Prof.Dr. H. Bossert, İtalyanlar tarafından 1900'lü yıllarda Orta Girit'in güneyinde yer alan Phaistos mevkiinde Minos devrine âit bir sarayın kazısı sırasında ortaya çıkarılan ve "Phaistos Diskus'u" adıyla meşhur yazı âbidesini (mazisi M.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanan) "İlk matbaa nümûnesi" kabul etmekte ve bunun, Anadolu'nun Akdeniz sahillerinde hayat sürmüş olan denizci bir kavme âit olabileceği kanaatini serdetmektedir⁽⁴⁶⁾. Fakat, fikrimizce, bu vesîka üzerindeki araştırmaların boyutu, Prof. Bossert'in kanaatini teyit için yeterli değildir.

bb) Matbaanın İcadı :

Madenî harflerle dizginin yapılması ve baskı makinasının icadı, Almanya'nın Mainz şehrinde doğan ve 1440'da modern basımın temelini atmış olan Alman Johann Gutenberg'e (1398-1468) âittir⁽⁴⁷⁾. Her ne kadar Mısır'da geniş kapsamlı araştırmalar yapmış olan Howard Carter, 1300'lü yıllarda Türk-Memlûk çağında Mısır'da Kur'an-ı Kerim basıldığını belirtmekte ise de, bu araştırma sonuçları henüz kesinlik kazanmamıştır⁽⁴⁸⁾.

Johann Gutenberg, ilk eserini 1440'da basmıştır. bu basımda kullanılan harfler basit karakterli Gotik harflerdir. Gutenberg'in metodu ile dizilen sayfalar, genellikle ağaçtan yapılmış el preslerine yerleştirilip, üzerlerine tamponla mürekkep sürülüyor, sonra teker teker sıkıştırılarak bir cins teksir elde ediliyordu. O zamana kadar kitaplar el ile ve tek nüsha olarak yazıldığından bu teksir (=çoğaltma), büyük bir sür'at ve yenilik sayılıyordu⁽⁴⁹⁾.

J.Gutenberg'in ilk kullandığı mekânîk sistem, Şekil-5'de görülmektedir.

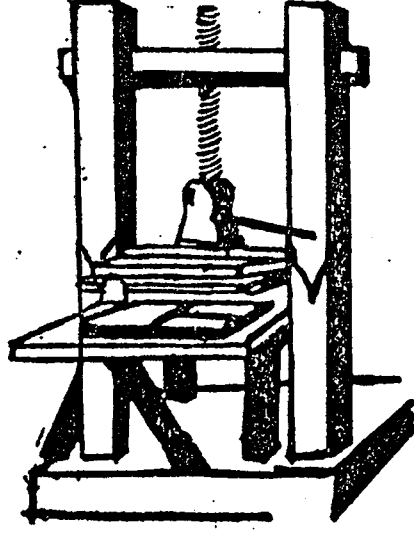
(45) Ertuğ H. Refik, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, 1955, s. 13-14.

(46) Bossert, a.g.e., s. 9-10.

(47) Bununla beraber, matbaanın icadı şerefini, Hollandalılar Haarlemli Laurence Coster'e; İtalyanlar da Milâno'lu Panfilio Costalti'ye tanımaktadırlar (Ertuğ H.R, a.g.e., s. 14).

(48) Kabacalı Alpay, Türk Yayın Tarihi, s. 92.

(49) İnuğur, a.g.e., s. 51.

Şekil-5: J. Gutenberg'in baskı makinesi⁽⁵⁰⁾.

Gutenberg, Mainz'de, Johannes Faust isimli zengin bir kuyumcu ile ortak olarak yeni bir matbaa kurdu. Bu matbaada 1454 (ya da 1456) yılında basılan ilk kitap, her sahifesinde 42 satırlık çift sütun bulunan Lâtince "Mezâmîr İncili"dir⁽⁵¹⁾. Kitabın adı "42 satırlık İncil"dir. O zaman 300 adet basılan bu ilk kitaptan bu güne kadar ancak 45 tanesi gelebilmiştir. İngiltere'de British Museum'de saklanmaktadır⁽⁵²⁾. Bu İncil'in bir nüshası, Kardinal Mazarin Kütüphanesi'ndedir. İlk basılan İncil, köşeli ve sivri uçlu bir gotik yazı ile yazılıp basılmıştır⁽⁵³⁾.

Johann Gutenberg'in kurduğu basım san'atı, gezici Alman ustalar kanalıyla XV. yüzyılın ikinci yarısında İtalya, Fransa ve İspanya'ya hızla yayılmıştır. Strazburg'da 1458'de, Roma'da 1444'de, Venedik'de 1469'da, Paris'te 1470'de, Napoli ve Hollanda'da 1471'de, Macaristan'da 1473'de, Cenova'da 1474'de, İspanya ve İngiltere'de 1476'da, Danimarka'da 1482'de, İsveç'te 1483'de, Çekoslovakya'da 1488'de basımevleri kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır. 1500 yılına kadar yalnız İtalya, Hollanda, Fransa ve İsviçre'de basılan kitap sayısı 30 bini aşmıştır. İlk basılan kitaplar daha çok din kitapları olmuştur⁽⁵⁴⁾.

(50) Çapman, a.g.e., s. 77.

(51) Ertuğ, a.g.e., s. 14.

(52) Gutenberg'in 1454'de bastığı ilk İncil'den bir sahifenin fotokopisi, Kitabımızın sonunda vesikalar kısmında sunulmuştur.

(53) Ertuğ, a.g.e., s. 14.

(54) İnuğur, a.g.e., s. 52.

Amerika'da ilk basım işi, 1539 yılında Mexico şehrinde Giovanni Paoli adlı bir İtalyan'ın gayretleriyle başlamıştır⁽⁵⁵⁾.

Matbaanın Kara Avrupası'nda yayılması, doğu bilgi ve kültürünün Batı'ya intikalinde de önemli rol oynamış; bir çok temel kitaplar batı dillerine çevirilerek çok miktarda basılmıştır. Bunlara, İbni Sînâ'nın (980-1037), "El-Kanûn Fi't-Tıbb" adlı eseri ile Nasıruddin Tûsî (1201-1274)'nin "Hendese" isimli eserlerini örnek olarak gösterebiliriz. Her iki eser de Roma'da birer yıl ara ile (birincisi 1593'de, diğeri 1594'de olmak üzere) Arapça basılmıştır⁽⁵⁶⁾.

Matbaanın Osmanlı ülkesinde kullanılması konusu üzerinde ileride etraflıca durulacaktır.

4. İlkçağda Haberleşme :

a) Haber İletme Hizmeti :

İnsanların haber alma ve haber yayma, bildiğini ve duyduğunu başkalarına da iletme insiyakından doğan ihtiyacın tatmini için ilkçağ boyunca girişilmiş faaliyetleri incelemekte yarar vardır. haber iletme (=ulaştırma) hizmet ve sanatının insan kadar yaşlı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. İnsanlar gerek muhitlerinde, gerekse uzaklardaki olayları önce ağızdan öğrenmeğe çalışmışlar, sonraları da yazılı şekli uygulamaya başlamışlardır⁽⁵⁷⁾.

b) İlkçağda Haberlerin Toplanması Ve Yayınlanması :

Louvvre Müzesi'ndeki bazı Mısır papirüslerinden, Hz. İsa'dan 1750 yıl önce III. Thoutmes'in bakanlarından birinin bir gazetede çıkan yazıyı tekzip ettiği anlaşılmaktadır. Bir diğer papirüste III. Ramses'e hücum eden gazetelerden söz edilmektedir. Çinliler'in 4000 yıl öncesinden beri bir çeşit gazeteye sahip oldukları Voltaire tarafından ileri sürülmekte ise de, bunu doğrulayan herhangi bir kaynak gösterilmemektedir⁽⁵⁸⁾.

Eski Yunan şehirlerinde günlük olaylarla ilgili iletişimin nasıl yapıldığı hakkında kesin

(55) Ertuğ, a.g.e., s. 16.

(56) Her iki eserin orijinal kapak fotokopileri kitabın sonunda vesikalar kısmındadır.

(57) Ertuğ, a.g.e., s. 5.

(58) Ertuğ, a.g.e., s. 5.

tarihî bilgiler elde edilememiştir. Ancak, elde edilen haberleri Agora denilen meydanlarda bağırarak halka duyuran görevlilerin bulunduğu bilinmektedir. Gerek Eski Yunan'da ve gerekse Eski Roma'da halkı ilgilendiren önemli haberlerin ve olayların bültenler halinde hazırlanıp kentin önemli yerlerine asıldığını teyit eden tarihi bilgilere sahip bulunmaktayız⁽⁵⁹⁾.

c) İlk Haberleşme (=iletişim) Sistemleri :

Elimizdeki mevcut verilere göre haberleşme ve posta hizmetlerinin tarihi seyri başlıca üç sistem içinde gelişmiştir :

aa) Ahamenid (=Akamanış) Haberleşme Sistemi :

İnsanlık tarihinde ilk düzenli haberleşme sisteminin, Pers hanedanı yani Ahamenidler (=Akamanışlar) tarafından kurulduğunu, ünlü tarihçi Herodot belirtmektedir. Bu ilk düzenli posta sisteminde yollar, atlı haberciler tarafından bir günde gidilebilecek menzillere ayrılmıştı. Haberler, bu menzillerde beklemekte olan "Atlı Haberciler" tarafından elden ele verilerek yerine iletiliyordu. Bu ileti yollarının at ve personel giderleri de devlet imkânlarıyla sağlanıyordu⁽⁶⁰⁾.

bb) Roma Haberleşme Sistemi :

M.Ö. 311 ilâ 360 yılları arasında Roma İmparatorluk coğrafyasında, devlet, ana-yollarla tâli yolları genişleterek, bu yollar sayesinde haberleşmeyi sağlamakla görevli "Curcus Publicus" adlı bir de iletim teşkilatı kurmuştu. Bu resmî teşkilat, ulaşım güzergâhlarında habercilerin kalacakları ve hayvanlarını dinlendirip yemleyecekleri yerler ile konaklama ve değişim merkezlerinin düzenlenmesinden ve yönetiminden sorumlu tutuluyordu. Bu haberleşme sistemi, Suriye'yi ele geçiren Emevîler (661-750) tarafından da başarılı bir şekilde kullanılıyordu. Emevîler döneminden itibaren tüm müslüman ülkelerde posta teşkilatına "El-Berîd" adı verilmiş olup, bu sistem, daha sonra Orta-Doğu'daki tüm ülkelere yayılmıştır⁽⁶¹⁾.

cc) Moğol Haberleşme Sistemi :

Çin etkisi ile ortaya çıktığı ileri sürülen bu sistem, Cengiz Han döneminden beri gelişen bir haberleşme örgütüdür.

(59) İnuğur, a.g.e., s. 34.

(60) Korkmaz Alemdar, Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri, AİTİA Yayınları, No: 165, s. 20.

(61) Korkmaz, a.g.e., s. 25-36.

Cengiz Han, önemli ulaşım güzergâhlarına birer günlük ara ile "Yamhane" adı verilen posta istasyonları kurdurtmuştu. Her posta istasyonunda yeteri kadar haberci ve at bulunduruluyordu. Devlet iletişim hizmetlerini yürütmek üzere kullanılan bu posta istasyonlarını "Sahib-i Divan" yönetiyordu. Moğol sistemi, Arab Berîd teşkilâtının Mısır'da da etkinlik kazanmasında rol oynamıştır⁽⁶²⁾.

II. ORTAÇAĞDA İLETİŞİM

1- Ortaçağ'da Batı Dünyasının Genel Görünümü :

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması (M.S. 476) ve Hıristiyanlığın Avrupa Kıtası'na yayılması, Ortaçağ'ın başlangıcı sayılır. Ortaçağ'da, temeli eşitsizliğe dayanan ve adına "feodalite" denilen bir "Ayrıcalıklı Toplum Düzeni" ortaya çıkmıştır. Bu feodal toplum düzeni, Avrupa'da sosyal barış ve güvenliği tehdit ederken, bu sıralarda Avrupa'da güçlenme sürecine giren Kilise müessesesi de bütün ülkeleri kapsayacak şekilde teşkilatını kurmaktaydı. Papa'ya bağlı onbinlerce papaz, binlerce kilise ve manastırdan oluşan bu teşkilat her türlü yetkiyi ele geçirerek tahakkümcü ve baskıcı bir yöntemle bilim ve tefekküre pranga vurmuş, sansürün uygulama alanını keyfi olarak alabildiğince genişletmiştir. Bu sebepten dolaydır ki, Batı, V. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar bilim ve düşüncede en verimsiz dönemi yaşamıştır⁽⁶³⁾.

2- Ortaçağ'da İslâm'ın Rolü :

Avrupa, kör taassuptan kaynaklanan Kilise İstibdadı altında inim inim inlerken (M.S. VII. yüzyılda) Arap Yarımadası'nda intişar eden İslâm Dini, kısa zamanda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı etkisi altına almıştı. İslâm, Batı'nın feodal toplum düzenine alternatif olarak, insanlara hürriyet, mülkiyet, müsavât ve adâlet ilkelerine dayalı yepyeni bir toplum düzeni sunmuştu⁽⁶⁴⁾.

İslâm âlimlerinin, eski Yunan kültürü ile temas kurması, bu kültüre âit bütün eserlerin Arapçaya çevirilmesi sonucunu doğurmuştu. Müslümanlar, bu eserleri tercüme etmekle yetinmemişler, bilâkis, bunları geliştirerek "Avrupa Rönesansı"nın hazırlayıcıları olmuşlardı. Av-

(62) Korkmaz, a.g.e., s. 43-45.

(63) İnuğur, a.g.e., s. 36.

(64) Ertuğ, a.g.e., s. 7-8.

rupa'daki kralların bir çoğunun okuma-yazma bilmedikleri bu çağda, müslüman hükümdarların, etraflarına topladıkları bilginlerle, Aristo ve Eflâton'un fikir ve felsefeleri üzerinde tartışmalar yapmış olmaları da, bu kanaati doğrulamaktadır⁽⁶⁵⁾.

3- Ortaçağ'da İlk İletişim Ürünleri :

Ortaçağ'da Avrupa Kıtası'nda düzenli haber ileten ve gazete niteliği taşıyan bir yayın organı mevcut değildi. İlkçağ'da Yunan ve Roma sitelerinde görülen yazılı haber bültenlerini Ortaçağ Avrupası'nda görememekteyiz. Bunun nedenini, bu dönemde devlet idaresinin derebeylik sistemine dayanmış olmasında aramak gerekir. Ortaçağ'da, Avrupa'da hür düşüncenin yerini taassubun almış olması sonucu bazı okullar kapatılmış, okuma-yazma bilenlerin sayısı da azalmıştı. Sadece halk değil, senyörler bile okuma-yazma bilmiyordu. Örneğin, Şarlken dahi okuma-yazmayı, imparator olduktan sonra öğrenmişti⁽⁶⁶⁾.

Avrupa'da, o dönemde yazılı haber bültenlerinin mevcut olmayışını, kilisenin yazarlar ve yayınları hakkında uyguladığı engizisyon mezâlimi ve aşırı ve keyfi sansür ile izah etmek de mümkündür.

Ortaçağ'da, Avrupa'da yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı "yazılı haber" yerine "sözlü haberciler" in mevcut olduğunu; haberlerin bir yerden başka yere, bu sözlü haberciler tarafından ulaştırıldığını öğreniyoruz⁽⁶⁷⁾.

Ortaçağ'da düzenli haber yayan ve gazete niteliği arzeden bir yayının Çin'de yapıldığına da değinmeden geçmeyelim. Tarihi araştırmalara göre, dünyanın en eski gazetesinin Milâdi 911 yılında Pekin'de kurulan ve zamanımıza kadar yayımını sürdüren "KİNG PAO" gazetesi olduğu öteden beri savunulmaktadır. Bu gazete, XVII. yüzyıla kadar elle yazılmış; bu tarihten sonra ise, modern baskı tekniğine geçilene kadar tahta harflerle basılıp yayınlanmıştır⁽⁶⁸⁾.

4- Ortaçağ'da Haber Mektupları :

İlk yazılı haberleşmenin, haber mektuplarıyla başladığı konusunda hemen hemen

(65) İnuğur, a.g.e., s. 37.

(66) İnuğur, a.g.e., s. 38.

(67) İnuğur, a.g.e., s. 38.

(68) Bu yayın organının geçirdiği aşamalar için bkz., Encyclopaedia Britannica, C. XV. s. 235-244.

ihtilâf yoktur. İlk haber mektuplarının ne zaman yazıldığı kesin olarak bilinmemekte ise de, ülkelerarası ticaret yapanların, savaşlar hakkında bilgi almak isteyen devlet adamlarının ve başta semavî dinler olmak üzere, din tebliğcilerinin dini yayma gayretleri, haber mektuplarının doğmasında etkili olmuşlardır⁽⁶⁹⁾.

Ortaçağ'da görülen haber mektuplarını, üç grupta incelemek mümkündür:

a) Elle Yazılı Haber Mektupları :

Öncelikle, "Haber Mektupları" kavramı ile "sürekli yayınlar"a öncülük sayılabilecek ilk yazılı iletişim ürünlerinin kastedilmekte olduğunu belirtmekte yarar vardır⁽⁷⁰⁾.

Az çok süreli yayın niteliği taşıyan ilk elle yazılı haber mektuplarının, XII. ve XIII. yüzyıllarda Venedik'de doğduğu ve Müslüman ve Hıristiyan ordularının çarpıştığı İspanya'da rağbet gördüğü bilinmekle beraber, bu haber mektupları, daha çok Almanya ve İtalya'da önem kazanmıştır. Çünkü, bu iki ülkede meydana gelen siyasal çalkantılar sonucu olan prenslikler arasında çeşitli politik entrikalar çevriliyordu. Hükümet ve kilise yetkilileri, diğer prensliklerde cereyan eden olayları öğrenebilmek için elyazılı haber mektuplarına önem veriyorlardı. 1409-1449 yılları arasında (Le Journal d'un Bourgeois de Paris) adıyla yayınlanan haber mektuplarında skandal haberler, fıkralar ve hava durumu hakkında bilgiler yer almaktaydı⁽⁷¹⁾.

Yazılı haber mektuplarının önemli tarihî örneklerinden birisi de, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Osmanlı-Venedik harpleri sırasında yazılan (1536) ve savaş haberlerini veren "Venedik Mektupları"dır⁽⁷²⁾.

En eski yazılı haber mektubu örnekleri, İngiltere'de XIII. ve XIV. yüzyıllarda kral emirlerinin yazılıp dağıtıldığı haber mektuplarıdır. İngiltere'de 1275 tarihinde, yalan haber yazıp yayanlara verilecek cezaları göstermek için çıkarılan bir emirnâme, 1378' tarihinde teyit edilmiştir⁽⁷³⁾.

(69) Ertuğ, a.g.e., s. 9.

(70) Hz. Muhammed (s.a.v.) İslâm'a davet mektupları gibi belirli bir amaçla yazılan mesaj mektupları başkadır. Bu tür mektuplara "İslâm İletişim Hukuku'nun Tarihi Gelişimi"nde değinilecektir.

(71) İnuğur, a.g.e., s. 41.

(72) İnuğur, a.g.e., s. 41.

(73) Ertuğ, a.g.e., s. 10.

Yazılı haber mektuplarını hazırlayıp satanların özel haber toplayıcıları, yazıcıları ve dağıtıcıları vardı. Yazılı haber mektupları, elle çoğaltılarak zengin abonelerine gönderilirdi. Yazma haber mektupları hazırlayanların bazıları, bu iş için müstakil bürolar da kurmuşlardı⁽⁷⁴⁾.

El yazması haber mektupları, Venedik'te, Rapportisti, Gazettanti, Novellanti, Menanti adlarıyla piyasaya çıkarılmış ve muayyen fiyatlarla zaman zaman halka satılmıştır⁽⁷⁵⁾.

Yazma haber mektuplarından oluşan koleksiyonların başında, banker Fugger'in 27 cilt tutan ve 1588-1605 yılları arasındaki olayları içeren mektupları, Viyana Milif Kütüphanesi'ndedir⁽⁷⁶⁾.

b) Basılı Haber Mektupları :

Matbaa icad edilir edilmez hemen gazetenin (bugünkü anlamda) doğduğu söylenemez. Çünkü gazete, belirli sosyal, siyasal ve ekonomik şartların oluşmasından sonra çıkarılmaya başlanmıştır.

Mekânik baskı araçları ve usûlleri bulununca, kitapların yanı sıra "haber mektupları"nın da çoğaltılması için bu yeni araçlardan yararlanılmıştır. Ancak, basılı haber mektupları da elle yazılı haber mektupları gibi mevkûtlük (=periyodiklik) niteliklerinden yoksundu. Sadece elle yapılan çoğaltmanın yerine, mekânik çoğaltma geçmiştir⁽⁷⁷⁾.

Basılı haber mektuplarıyla birlikte sansür (=öndenetim) de ortaya çıkmıştır. Basılı şeyler, yönetimlerin sıkı ve şüpheli gözetimini gerektirmiştir⁽⁷⁸⁾.

Basılı haber mektuplarının gelişmesi, başta "Gazeteler" olmak üzere, mevkûteleri (=periyodik yayınları) doğurmuştur.

c) Haber Broşürleri :

Haber mektuplarının bir başka çeşidi de, baskı makinasının icadından sonra ortaya çıkan "haber broşürleri"dir. Haber broşürleri, genellikle tek bir olayı anlatan iletim araçlarıdır.

(74) Ertuğ, a.g.e., s. 10-11.

(75) İnuğur, a.g.e., s. 42.

(76) Ertuğ, a.g.e., s. 10.

(77) Ertuğ, a.g.e., s. 11.

(78) İnuğur, a.g.e., s. 43-44.

Haber broşürlerinin ilk örneği, İngiltere'de Richard Faukes tarafından 1513 yılında 4 yaprak halinde yayınlanan "The True Encounter" (=Gerçek Savaş) isimli broşürdür⁽⁷⁹⁾.

Daha sonraları Avrupa'da bu tür yayınlar çoğalmıştır. 1590-1610 yılları arasında, bu çeşit 450 yayına rastlanmaktadır⁽⁸⁰⁾.

5- Haber Mektupları Karşısında Yönetimlerin ve Kilisenin Tutumu :

İster elle yazılı, ister basılı olsun haber mektupları, hükümetlerin ve kiliselerin endişe ve korkularını daima celbetmişlerdir⁽⁸¹⁾. Bu nedenle, 1275 yılında İngiltere'de yalan haber yayacak kimselerin hangi cezalara çarptırılacaklarını gösteren bir ferman yayınlanmıştır. Basma haber mektuplarının çoğaldığı XVI. yüzyılda İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya başta olmak üzere hemen her ülkede sansür (=öndenetim) uygulanmıştır⁽⁸²⁾.

Haber mektupları üzerinde kilisenin tahakkümü de tahammül edilemez boyutlardaydı. Papa V. Pie; 1569'da papalar ve kardinaler aleyhindeki yayınları şiddetle yasaklamıştı. Halefi, XIII. Grégoire de aynı yolu izlemiştir. Tabii ki, bu yasaklar kâğıt üzerinde kalmamıştı. 1587 tarihinde Sixte-Quint zamanında Menanti adlı haber mektuplarının yayıncılarından Anniballe Capello Roma'ya çağırılarak yalan haber yayınladığı ve iftirada bulunduğu gerekçesiyle, önce elleri kesilmiş; sonra dili koparılmış, daha sonra da asılmak suretiyle cezalandırılmıştı⁽⁸³⁾.

(79) İnuğur, a.g.e., s. 44.

(80) Encyclopaedia Britannica, C. XV, s. 238-245.

(81) Ertuğ, a.g.e., s. 11.

(82) İnuğur, a.g.e., s. 45.

(83) Ertuğ, a.g.e., s. 5-11, İnuğur, a.g.e., s. 45.

B. İLETİŞİMİN GELİŞMESİ

I. YENİÇAĞ'DA İLETİŞİM

1- 16. Yüzyıl :

a) Matbaanın İcadının Avrupa'ya Etkisi :

15. yüzyılda matbaa icad edilip Avrupa'ya yayıldıktan sonra, başta gazeteler olmak üzere, iletişim araçları için de geniş imkânlar açılmış bulunuyordu⁽⁸⁴⁾.

Matbaa, gezici Alman basım ustaları aracılığı ile bütün Avrupa şehirlerine yayılmıştı. Başta İncil olmak üzere çok sayıda dinî kitap basılıp satılır olmuştu. Bu durum, kilisenin otoritesini de yavaş yavaş sarsmaya başlamıştı.

Matbaanın yaygınlaşması, eski Yunan klâsiklerinin de bolca basılıp okunması imkânını getirmişti. Baskı ürünlerinin dağıtım sorunu da, posta ve iletişim örgütlerinin hızlı bir şekilde kurulmaları sonucunu doğurmuştu⁽⁸⁵⁾.

b) 16. Yüzyılda İlk Gazetenin Doğuşu :

Halkın haber ama ihtiyacını sağlayan basılı haber mektupları, bu devirde yavaş yavaş "gazeteleşme" yoluna girmişlerdi. Ancak, henüz mevkûtlük (=periyodiklik) yoktu. Bu dönemde, belirli zamanlarda yayınlanan ilk basın ürünleri, XVI. yüzyılın başlarında görülen almanak (=yıllık)lardır. 6 ayda bir yayınlanan ilk almanak, 16. yüzyılın sonlarında Almanya'nın Köln şehrinde yayın hayatına girmiştir. Bunu, Alman İmparatoru II. Rudolph döneminde aylık yayınlanan haber dergileri izlemiştir. Avrupa şehirlerine posta arabasının haftada bir kez gitmesi, bir süre sonra bu yayınların haftalık çıkmasını sağlamıştır⁽⁸⁶⁾.

Bu devrede, en önemli nitelik olan mevkûtlük (=belirli zaman aralıklarıyla çıkış) ilkesi uygulandığı için "Gazete"nin 16. yüzyıl ortalarında çıktığı kabul edilmekte ise de, bunlara tam anlamıyla gazete demek, yine de mümkün değildir. Çünkü, gerçek anlamda mevkûte olabilmesi için, yayın aracının "günlük" çıkması gerekmektedir. Nitekim, Fransızca'da (ilk) gazete karşılığı olarak "Journal" (=günlük) kelimesinin kullanılmasının nedeni de bu olsa gerektir⁽⁸⁷⁾.

(84) Ertuğ, a.g.e., s. 18.

(85) İnuğur, a.g.e., s. 54.

(86) Ertuğ, a.g.e., s. 19.

(87) İnuğur, a.g.e., s. 55.

2. 17. Yüzyıl

a) Genel Olarak :

17. yüzyılda, Avrupa önemli ve büyük olaylara sahne olmuştur. Osmanlılar'ın Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde zaptettiği topraklarda askerî ve sivil teşkilâtıyla, resmî ve dinî kuruluşlarıyla yerleşmeye çalışmaları; Martin Lütther'in dinde reform çabaları; edebiyat ve güzel sanatlarda rönesans; deniz aşırı keşifler; fen ve teknik sahadaki büyük gelişmeler, bu olayların başlıcalarıdır. Bu hadiseler, Avrupa'da şehirlerin büyümesine, bu arada bilim, sanat ve kültür çalışmaları yapıp yayınlanması sonucunda Avrupa'nın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında çok belirgin değişmelere yol açmıştır. Ülkeler arasında bilgi iletişimi için, başta İngiltere olmak üzere, bir çok ülkede "bilim akademileri" kurulmuştur. Çağımızdaki bilimlerin bir çokları bu yüzyılda gelişme göstermiştir. İslâm kültürü ile yakın temas sonucu, müslüman bilginlerin eserlerinden ilham alan (Déscartes, Kepler, Kopernik, Galile, Bacon, Hobbes, Locke, Newton, Spinoza, Pascal gibi) batılı düşünürler, bu dönemde bir çok eserler vererek Batı Dünyası'nın aydınlanmasına katkıda bulunmuşlardır⁽⁸⁸⁾.

Bu dönemde, Almanya, Otuz yıl savaşları (1618-1648) nedeniyle küçük devletçiklere bölünmek zorunda kalmıştı. Almanya'da başlayan Otuz yıl savaşları, Danimarka, Fransa, Hollanda, İsveç ve İspanya'ya da yayılmıştı. İşte siyasal ve ekonomik olaylar kıta halkında haberleşme ihtiyacını hissettirmiş ve başta Almanya olmak üzere bir çok ülkede gazeteciliğin bir kurum olarak ortaya çıkmasında etken olmuştur⁽⁸⁹⁾.

b) 17. Yüzyılda Avrupa'da İletişim Ürünleri :

aa) Almanya :

Onyedinci yüzyılın başında Almanya'da bir çok basımevinin çalışır durumda olduğu bilinmektedir. Otuz yıl savaşları boyunca, muharipler, çeşitli maksatlarla bu basımevlerinden yararlanmışlardır. Almanlar, Almanca, Çekçe, İsveççe çeşitli gazeteler çıkarmışlardır⁽⁹⁰⁾.

(88) İnuğur, a.g.e., s. 56.

(89) İnuğur, a.g.e., s. 57.

(90) Ertuğ, a.g.e., s. 24.

1615'de Frankfurt'da düzenli aralıklarla (Francfurter Post Zeitung) adıyla gündelik olmayan bir gazete yayınlanmaya başlamıştır. İlk gündelik gazete, 1660 yılında Leipzig'de bir matbaacı tarafından çıkarılmaya başlanmış ise de, başarılı olamamıştır⁽⁹¹⁾.

Onyedinci yüzyılda Almanya'da daha çok edebî basın gelişmiştir⁽⁹²⁾.

bb) Fransa:

Onyedinci yüzyılda Fransa'da başlıca dört gazetenin mevcut olduğunu görüyoruz:

aaa) Le Gazette: 30 Mayıs 1631 yılında, asıl mesleği doktorluk olan T.Renaudot tarafından haftalık olarak kurulan bu gazete, zamanımıza kadar süregelmiştir⁽⁹³⁾.

bbb) Gazette: 1650 Mart'ında, Jean Loret tarafından kurulmuş bulunan bu gazete, daha ziyade mizâhî yazıları yayınlamaktaydı⁽⁹⁴⁾.

ccc) Journal des Savants: Denis de Sallo tarafından Paris'te 1665 yılı Ocak ayında yayınlanmaya başlayan bu gazete, edebî ve ilmî yazılara ağırlık vermektedir⁽⁹⁵⁾.

ddd) Mercure: 1672 yılında aylık olarak çıkarılmaya başlanan bu gazete, 1728'de (Mercure de France) adını alarak haftalık olarak yayını 1789 tarihine kadar sürdürmüştür⁽⁹⁶⁾.

cc) İngiltere:

Onyedinci asırda İngiliz gazeteciliği, haber mektuplarıyla başlamıştır. Ancak sansür nedeniyle 1641 yılına kadar iç haberlerin neşri yasaklanmıştı. Bu tarihten itibaren gazetelerin yayını serbest bırakılmıştı. XVII. yüzyılda İngiltere'de çıkan gazetelerin başlıcaları şunlardır :

aaa) Mercurius Britannicus: 1625 (veya 1626) yılında Thomas Archer tarafından haftalık olarak çıkarılmaya başlanmıştır⁽⁹⁷⁾.

(91) Ertuğ, a.g.e. s. 24.

(92) İnuğur, a.g.e. s. 69.

(93) Ertuğ, a.g.e. s. 22.

(94) ertuğ, a.g.e. s. 23.

(95) İnuğur, a.g.e. s. 60.

(96) İnuğur, a.g.e. s. 60-61.

(97) Ertuğ, a.g.e. s. 21.

bbb) The Oxford Gazete: 1665 yılında Resmî Gazete olarak yayına başlamış, 1666 yılında da aynı gazete Londra'da "London Gazette" adıyla yayınına zamanımıza kadar sürdürmüştür⁽⁹⁸⁾.

ccc) "Llyod's News" adıyla 1696 yılında İngiltere'de ilk meslek gazetesini Edward Lloyd çıkarmaya başlamıştır. Yayınına bir çok kez ara verilen bu gazete, 1726'da tekrar yayınlanmaya başlamış ve 1734'de "Lloyd's List And Shipping Gazette" adını alarak zamanımıza kadar devam etmiştir⁽⁹⁹⁾.

ddd) Post-Boy: 1695 yılında İngiltere'nin ilk günlük gazetesi olarak çıkmaya başlayan bu gazete, dördüncü nüshasından sonra kapatılmıştır⁽¹⁰⁰⁾.

dd) İtalya :

Roma'da yayınlanan ilk İtalyan gazetesi, 1640'da çıkarılan "Gazette Publica"dır. 1646 yılında da Cenova'da "Sincero" adıyla haftalık bir gazete çıkarılmıştır⁽¹⁰¹⁾.

ee) Hollanda :

Hollanda, 17. yüzyılda Avrupa'nın en hür ülkelerinden birisiydi. Gelişmiş matbaalara sahip Hollanda'da muhtelif dillerde gazeteler basılmaktaydı. Burada ilk düzenli gazete, 1605 yılında 15 günlük olarak Flemence ve Fransızca yayınlanan Wettlycke Tijdinghe adlı gazetedir. Abraham Verhoeven tarafından çıkarılan bu gazete, 1629 yılına kadar yayınına sürdürmüştür. Bundan başka Hollanda'da Fransızca yayınlanan "La Gazette de Leyde" isimli gazete de 1678'den 1814 yılına kadar yayınına sürdürmüştür⁽¹⁰²⁾.

ff) İsveç :

Otuzyıl savaşlarının etki odağında kalan İsveç'de de haber gazeteciliği bir hayli inkişaf etmiş idi. 1645 yılında Stokholm'da kurulan "Ordinar Posttidender" isimli İsveç gazetesi hâlâ yayınına sürdürmektedir⁽¹⁰³⁾.

(98) Ertuğ., a.g.e. s. 21.

(99) İnuğur, a.g.e. s. 67.

(100) Ertuğ., a.g.e. s. 21.

(101) İnuğur, a.g.e. s. 69.

(102) Ertuğ., a.g.e. s. 25.

(103) İnuğur, a.g.e. s. 69.

c) 17. Yüzyılda Amerika'da İletişim :

İlk gazete çıkarıldığı sırada Kuzey Amerika'nın genel durumu şöyle idi :

Şimdiki Amerika Birleşik devletleri ülkesi, İngiltere'nin denizaşırı bir sömürgesi idi. Halkının çoğu İngiliz aslındandı. Uygarlık izleri daha ziyade kıyı bölgelerinde görülüyordu. Buralarda yaşayan bir milyon kadar halk, zor bir hayat sürüyorlardı. İngiliz valilerinin keyfi yönetimleri, kimseye nefes aldirmiyordu. Bu şartlar altında basın ve fikir hareketlerinin gelişme kaydetmesi elbette ki sınırlı kalacaktı.

1636' yılında Boston şehri yakınındaki Cambridge'de Harward Koleji kurulmuş ve buna bağlı olarak da 1638'de ilk matbaa faaliyete geçirilmiştir. Bu matbaada sadece kitap basılabilmiş, gazete basımına izin verilmemişti. Bu ülkede gazete neşrine ilk defa Boston'da 1689'da teşebbüs edilmiş ise de, İngiliz vali, bu gazetenin yayımını yasaklamıştır. Amerika'da ilk gazete 1704'de çıkarılabilmiş ise de, bu gazete günlük değildi. Amerika'da ilk günlük gazete XVIII. yüzyılda (1784'de) yayınlanmaya başlanmıştır⁽¹⁰⁴⁾.

3- 18. Yüzyıl:

XVIII. Asırda gazetecilikte görülen önemli yenilikleri genel olarak şöyle sıralamak mümkündür:

a) Gazetelerin Günlük Çıkması:

On sekizinci yüzyılda basın hareketleri yönünden İngiltere öncü duruma geldi. Gazete, 11 Mart 1702'de Elizabeth Mallet tarafından tek sayfa olarak yayınlanan ve 1735 yılına kadar yayımını sürdüren "The Daily Courant" adlı gazetedir. 1710'da "Examiner", 1726'de "Craftsman" gazetesi kurulmuştur. 1730-1807 yılları arasında Londra'da yayınlanan bir çok gazete arasında "The Daily Advertiser" en ciddi bir gazete olarak göze çarpmaktadır. En uzun ömürlü olan gazetelerden "Morning Post", 1772'de yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazete, daha sonra 1937'de "Daily Telegraph" ile birleşmiştir. 1 Ocak 1785'de John Walter tarafından "The daily Universal Register" adıyla çıkarılan ve bilâhare "The Times" ismini alan gazete İngiltere'nin en ünlü iletişim organı olmuştur⁽¹⁰⁵⁾.

(104) Ertuğ, a.g.e. s. 24.

(105) İnuğur, a.g.e. s. 75-77.

İngiltere'nin aksine, bu yüzyılda Fransa'da basın sönük geçmiştir. Bunun nedenini o dönemde ülkede basında tekellik anlayışının hâkim olması ile izah etmek mümkündür. Fransa'da XVI. Louis döneminde basında biraz canlanma görülmüş ve 1 Ocak 1771'de "Journal de Paris" adıyla ilk günlük gazete yayın hayatına başlamış ve 1819 yılına kadar da devam etmiştir. 1779'da Paris'de 14'ü yabancı olmak üzere 41 periyodik yayın çıkmaktaydı⁽¹⁰⁶⁾.

b) Gazetelere İlânın Girmesi:

Gazeteler için çok verimli bir gelir kaynağı teşkil eden ilânların önemini ilk defa anlayan ve bundan yararlanan İngiliz Basını olmuştur. Bu dönemde İngiltere'den başka ülkelerde, ilânlar normal gazetelerde değil, ilânlara mahsûs mevkûterlerde yayınlanıyordu⁽¹⁰⁷⁾.

c) Edebî Gazetecilik :

18. yüzyılda özellikle Almanya'da bir fikrî uyanışa şahit olunmuştur. Bu fikir ve bilim hareketi, edebî gazetelerin kurulmasına imkân sağlamıştır. Almanya'da edebî iletişimin temsilcisi olan Nicolai'nin 1765'de kurduğu "Allgemeine Deutsche Bibliothek" dergisi bünyesinde 154 yazar bulunuyordu. Edebî gazetecilik giderek diğer Avrupa ülkelerinde de yayılma istidadı göstermiştir⁽¹⁰⁸⁾.

d) Amerikan Basınının Kurulması ve Gelişmesi :

Kuzey Amerika, 1775 yılına kadar İngiltere'nin sömürgesi konumundaydı. Amerikan halkı, 1775'de ayaklanarak 1776 yılında bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. 8 yıl süren savaşlar sonunda "Amerika Birleşik Devletleri" adı ile müstakil bir devlet kurmayı başarmışlardı⁽¹⁰⁹⁾.

Amerika'da ilk gazete, 24 Nisan 1704'de Boston'da posta müdürü olan John Campbell tarafından çıkarılan "Boston News-Letter" isimli gazetedir. Amerika'daki ikinci gazete, yine Boston'da posta müdürü olan William Brooker tarafından 1719'da yayınlanmaya başlayan "Boston Gazette"dir. Bostonlu James Franklin, 7 Ağustos 1721'de Boston'da

(106) İnuğur, a.g.e. s. 78.

(107) Ertuğ, a.g.e. s. 25.

(108) İnuğur, a.g.e. s. 80.

(109) Ertuğ, a.g.e. s. 28.

"New-England Courant" adlı haftalık bir dergi çıkarmıştır. Daha sonra James Franklin'in sert üslûbu nedeniyle gazetecilik yapması yasaklanmıştır. Bunun üzerine, gazetenin yönetimini kardeşi Benjamin Franklin üstlenmiştir⁽¹¹⁰⁾.

Amerika'da gazeteciliğin gelişmesinde en önemli etken, bağımsızlık savaşları olmuştur. 1775'de başlayan bağımsızlık savaşına tekaddüm eden yıllarda yayınlanmakta olan gazete sayısı 37'ye yükselmiştir. Amerika'da ilk günlük gazete, 1784'de yayınlanmaya başlayan "Pensylvania Packet"dir. Daha sonra, 1880'de 17'si günlük olmak üzere gazete sayısı 200'e ulaşmıştır⁽¹¹¹⁾.

e) İlk Basın Kanununun Çıkarılması:

XVIII. yüzyılın gazetecilik mesleği bakımından en önemli bir gelişmesi de, İngiltere'de 1792 yılında Libel Act denilen ve Basın ve Yayın Yoluyla İşlenen İftira ve hakaret Suçlarıyla ilgili hükümleri içeren kanunun yürürlüğe konulmuş olmasıdır⁽¹¹²⁾.

II. YAKINÇAĞ'DA İLETİŞİM :

1- Genel Olarak :

1775'de Amerika'nın bağımsızlığına kavuşması ve 1789'da da Fransız İhtilâlinin vukû bulmasıyla Yakınçağ'a girilmiştir. Bu çağda da basında önemli gelişmeler olmuş; basımevleri, birer sanayi kuruluşu haline gelirken, yayınlanan gazetelerin de içerikleri zenginleşmiştir.

2- Yakınçağ'da İletişimin 3 Dönemi :

Bu çağda iletişimin durumunu üç devrede incelemek mümkündür:

a) 1789-1815 Dönemi :

Basın-yayın hareketleri açısından bu dönemi de iki başlık altında tetkik edeceğiz :

aa) 1789 İhtilâli ve İnsan ve Yurtaşlık Hakları Bildirisi :

Fransız Devrimi, Batı'da yeni bir çağın başlamasına ve yeni bir rejimin doğmasına neden olmuştur.

(110) İnuğur, a.g.e. s. 84.

(111) İnuğur, a.g.e. s. 85.

(112) Ertuğ, a.g.e. s. 27.

1789'da Krallık rejiminin devrilmesinde bir çok faktör rol oynamıştır. İhtilâlin gerçekleşmesinde, öncelikle (Monteskiyo, Diderot, Volter ve J.J. Rousseau gibi) düşünür ve yazarlar etkili olmuşlardır. Amerikan bağımsızlık savaşlarının da Fransız İhtilali'nde rolü büyüktür⁽¹¹³⁾.

Fransız İhtilali'nin Avrupa'ya⁽¹¹⁴⁾ getirdiği yeniliklerin en önemlisi insan haklarıdır. Ağustos 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde sayılan bu hakların bazıları şunlardır: "İnsanlar hür ve hukukça eşit doğarlar."; "Devletin amacı, insan haklarını korumaktır. Bu haklar, hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnmektir"; "Hürriyet, başkasına zararlı olmayan her şeyi yapabilmektir, hürriyetin sınırı ancak kanunla belirlenir".

Bu bildiriye ilkelerin uygulanmasıyla Fransa'da yeni bir hukuk düzeni kurulmuş, düşünce ve basın özgürlüğü ön plâna çıkmıştır. İnsan hakları beyannamesinin 11. maddesinde "Basın Hürriyeti"ne şu şekilde temas edilmiştir:

"Fikir ve inançların serbestçe başkalarına ifade edilmesi, insan haklarından birini oluşturur. Bu bakımdan her vatandaş, serbestçe konuşmak, yazmak, basmak hakkına sahiptir. Ancak bu hürriyeti kötüye kullanırsa, eyleminin sorumluluğuna katlanır."⁽¹¹⁵⁾.

bb) 1789 İhtilali'nden Sonra Fransa'da Basın :

Fransa'da kabul edilen insan hakları beyannamesi, Fransız basınında büyük gelişmelerin yolunu açmıştır. Periyodiklerin önemini Fransa'da ilk anlayanlardan Mirabeau, 5 Mayıs 1789'da "Etats Génereaux" adıyla günlük bir gazete çıkarmış ise de, bu gazete, hükümetçe kapatılmıştır. Bu gazeteyi, "Journal des Debats et Decrets" takip etmiştir. Ne var ki, Fransa'da yönetim (özellikle de Napolyon döneminde) çok sıkı bir sansür uygulamıştır. Örneğin, 1811 yılında Napolyon'un çıkardığı bir kararname ile Paris'te yayınlanmakta olan gazetelerin (4 tanesi hariç) tümü kapatılmıştır. Napolyon'un iktidardan düşürülüp Elbe adasına sürülmesinden sonra, Fransız basınında yeniden bir hürriyet havası esmiş ise de, bu da kısa sürmüş ve basın Fransa'da çok çalkantılı bir döneme girmiştir⁽¹¹⁶⁾.

(113) İnuğur, a.g.e. s. 89.

(114) Fransız Devrimi'nin getirdiği ve insan hakları olarak nitelendirilen ilkeler, dünyanın değil, Avrupa'nın yabancı olduğu yeniliklerdi. Temel haklar ve özgürlükler adıyla zikredilen bu prensipler, İslâm'ın evrensel mesajı olarak 15 asır önce insanlık âlemine sunulmuştur.

(115) Ertuğ, a.g.e. s. 33.

(116) İnuğur, a.g.e. s. 96.

b) 1815-1852 Dönemi :

Bu dönemde, Fransa'da basın özgürlüğü, siyasi tartışmaların başlıca konusu haline gelmiş, yöneticiler tarafından basın hürriyetini kısıtlayıcı tedbirlere tevessül olunmuştur. 1851'de darbeyle iktidara gelen III. Napolyon, 1852'de imparatorluğunu ilân etmiş, bu sırada ülkedeki liberal gazeteler ortadan kalkmış, bir çok gazeteci ülkeyi terketmiş, özgürlükleri yok eden bir basın rejimi hâkim olmuştur⁽¹¹⁷⁾.

İngiltere'de ise, durum Fransa'dakinden oldukça farklı gelişmiştir. 1791'de çıkartılan Libel Act (=Basın Kanunu) sayesinde, basın, süratle inkişaf etmiştir. XVIII. yüzyılın sonunda İngiliz basınında "Times", "Daily News", "The Morning Post" ve "The Morning Chronicle" adlı gazeteler ün yapmıştır⁽¹¹⁸⁾.

Bu dönemde Amerikan, Alman ve İtalyan basınında kayda değer gelişmeler görülmüştür⁽¹¹⁹⁾.

c) 1852-1914 Dönemi :

Bu dönemde Fransa'nın en önemli gazeteleri "Le Figaro", "Le Rappel", "Le Siécle", "Le Petit Journal", "Le Peuple", "Le Marseillaise"dir. Bu dönemdeki Fransız basını, fikir gazeteleri, haber gazeteleri olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Fikir gazetelerinin başlıcaları "L'Aurore", "Le Figaro", "Le Gaulois", "Le Temps", "L'humanité", "L'action"dir. Haber gazetelerinin önemlileri ise, "Le Petit Journal", "Le Petit Parisien" ve "La Croix"dir. 1914 Birinci Dünya Savaşı öncesinde Paris'te toplam trafiği 6 milyon olan 41 tane gündelik gazete yayınlanmaktaydı⁽¹²⁰⁾.

1852-1914 döneminde İngiliz gazeteleri, halka çabuk haber iletme yönünden yarışma halindeydiler. Bu alanda en büyük başarıyı sağlayan gazete de Alfred Harmsworth tarafından çıkarılan Daily Mail'dir. İngiltere'de gerçek popüler gazetecilik Daily Mail ile başlamıştır. Bu gazete, ticari yönden, reklâma dayanan ilk İngiliz gazetesi olmuştur. Daily

(117) İnuğur, a.g.e. s. 98.

(118) İnuğur, a.g.e. s. 100-101.

(119) Ertuğ, a.g.e. s. 37-38.

(120) İnuğur, a.g.e. s. 122-123.

Mail, daha sonra Daily Mirror'u da çıkarmaya başlamıştır. Daily Express de başarıya ulaşan gazetelerdendir. Bu dönemde Times yine de İngiliz basınının dışı karşı temsilcisi olma özelliğini korumuştur⁽¹²¹⁾.

Amerika'da da basın XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük ölçüde inkişaf etmiştir. 1851'de "New York Times" yayınlanmaya başlamıştır. 1895'de New York'da yayına başlayan "Morning Journal" büyük gelişme göstermiştir. Amerika'daki günlük gazete sayısı, 1830'da 1662 iken 1910'da 2433'e yükselmiştir⁽¹²²⁾.

Basın bu dönemde Almanya, İtalya ve Rusya'da da gelişme kaydetmiştir. Almanya'da "Berliner Zeitung", "Berliner Abendpost" ve "Berliner Morgen Post"; İtalya'da "Corriere Della Sera" ve "Secolo"; Rusya'da da "La Cloche" ve "Pravda" gazeteleri en önemli yayın organları olma özelliklerini sürdürmüşlerdir⁽¹²³⁾.

3- İletişimin Gelişmesini Sağlayan Buluşlar :

18. ve 19. yüzyıllarda iletişimdeki gelişmeleri sağlayan buluşları üç grupta toplamak mümkündür:

a) Haberleşmeyi Geliştiren Buluşlar :

aa) Elektromagnetik Dalgaların Bulunuşu :

1801 yılında Volta'nın, Galvani'nin hayvanlardaki elektrik teorisine (kurbağa bacak kaslarının hareketindeki araştırmaya) dayanarak kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren pili bulmalarıyla elektriğin varlığı açık bir şekilde ortaya konulmuştur. 1831 yılında Faraday'ın yaptığı çalışmalar sonucu indüksiyon yoluyla "elektrik akımı" elde edilmiştir. Daha sonra (1860 yılında) Clack Maxwell, "elektronik dalgalar"ın varlığını ortaya koymuştur⁽¹²⁴⁾. Bu buluşlar sonucu elektrik iletişim alanına girmiştir.

bb) Telgrafın Bulunuşu :

Telgraf, bir bobinden geçen elektrik akımının yönüne göre, iki yönde sapma ya-

(121) İnuğur, a.g.e. s. 126.

(122) İnuğur, a.g.e. s. 128.

(123) İnuğur, a.g.e. s. 131-134.

(124) Uyguç, a.g.e. s. 15.

pabilen metal bir çubuğun hareketlerini kodlamak suretiyle gerçekleştirilmiştir. İlk uzun mesafeli telgraf girişimi, 1834'de Gauss ve Weber adlı iki bilgin tarafından yapılmıştır. Telgrafla ilgili çalışmalar sürmüş ve 1837'de Cook ve Wheatstone tarafından yeni bir telgraf sistemi geliştirilmiştir. Nihayet son aşamada Amerikalı Morse, 1844 yılında kullanışlı telefonu icad edip basının hizmetine sunmuştur. İlk kez, 40 millik Washington-Baltimor arasında haberleşme sağlanmıştır. Morse, bu iletişimde kendi bulduğu ve bugün de kullanılan "Morse Alfabesi" sistemiyle İngiltere-Amerika arasındaki telgraf bağlantısını gerçekleştirmiştir⁽¹²⁵⁾.

cc) Telefonun Bulunuğu :

Amerikalı Graham Bell, 1876 yılında telefonu bulmuştur. Graham Bell, 1877'de "Bell Telefon Şirketi"ni kurarak 1878 yılında da New Haven - Connecticut arasında çalıştırmıştır. 1953'de ise Atlantik'i aşan ilk su altı telefon hattı tamamlanmıştır⁽¹²⁶⁾.

dd) Telsiz-Radyo ve Teleksin Bulunuğu :

Telsiz haberleşmesinin gelişmesinde pek çok bilim adamının rolü olduğu bilinmektedir. Bu bilim adamlarından James Clark Maxwell, 1860 yılında elektronik dalgaların varlığını ortaya koymuştur. Maxwell'in bu buluğu 20 sene sonra (1888'de) Alman Hertz tarafından geliştirilmiştir. Hertz, arada tel kullanmadan havaya elektromanyetik dalgalar göndermeyi başarmıştır⁽¹²⁷⁾.

Hertz'in buluşundan yararlanan Marconi, 1901'de radyoyu icad etmiş, Heli adlı bir Alman da, telsizin ilkelerini Ticker denilen (ve doğrudan doğruya haberi yazı olarak kaydeden) makineye uygulayarak teleksi bulmuştur⁽¹²⁸⁾.

Kron adlı bir Alman 1907'de, resimleri telgrafla iletme makinesini (=telefoto) icad etmiştir. Telgrafın ve diğer iletişim araçlarının icadı, haberlerin iletiminde çabukluk sağlamış, gerek yazı ve gerekse resim nakli için uzaklık kavramını hemen hemen ortadan kaldırmıştır⁽¹²⁹⁾.

(125) Uyguç, a.g.e. s. 14-15.

(126) Uyguç, a.g.e. s. 15.

(127) İnuğur, a.g.e. s. 117.

(128) İnuğur, a.g.e. s. 117.

(129) İnuğur, a.g.e. s. 117.

b) Basım İşlerini Geliştiren Buluşlar:

19. Yüzyılın başlarında buhar enerjisinin keşfi ve sanayide kullanılması çok önemli bir olaydı. Ancak basın sanayiinde kullanılan mürekkep çabuk kurumadığı için henüz daha hızlı baskı yapmak imkânı yoktu. 1818'de Paris'te Fransız matbaacı Pierre Lorilleux, çabuk kuruyan mürekkebi bularak daha hızlı baskı yapabilmek imkânını sağlamıştır. 1827'de Nicéphore Niepce tarafından bulunan fotoğraf, daha sonra J.Daguerre tarafından 1838'de islâh edilmiş, böylece basında "Klişecilik Dönemi" başlamıştır⁽¹³⁰⁾.

Hippolyte Marinoni, 1867'de dört silindirli baskı makinasını (=rotatif) yapmış, bu sayede saatte on binlerce baskı yapmak imkân dahiline girmiştir. Bu arada, 1875'de kâğıt üretimindeki gelişme, ucuzlama ve kalitenin iyileşmesi, basının da inkişâfında rol oynamıştır⁽¹³¹⁾.

c) Dağıtım İşlerini Geliştiren Buluşlar:

1814'de İngiliz Stephenson'un buharlı lokomotifi icadiyle şehirler ve ülkeler demiryollarıyla birbirine bağlanmış ve bu suretle de 1840'dan itibaren İngiliz gazeteleri demiryoluyla dağıtılmaya başlanmıştır. 1844'de Alman Daimler'in, benzinle çalışan otomobili icad etmesiyle de karayolu ile yapılan ulaşım hızlanmıştır. Daha sonra 1896'da Amerikalı Wright kardeşlerin, benzinle çalışan uçağı yapmalarıyla, hava ulaşımı da insanlığın hizmetine sunulmuştur⁽¹³²⁾.

(130) İnuğur, a.g.e. s. 118.

(131) İnuğur, a.g.e. s. 118.

(132) İnuğur, a.g.e. s. 119.

C. MODERN İLETİŞİM

I. GENEL OLARAK :

Yirminci asrın başlarında İngiltere'de en büyük sömürge imparatorluğu kurulmuş bulunuyordu. 1901 yılında Kraliçe Victoria'nın ölümüyle İngiltere'de yeni bir dönem başlıyordu (133). Bu dönemde, önce İngiltere'ye rönesansla gelen bilim ve araştırma merakı, büyük bir hız kazanarak sayısız icadları insanlığın hizmetine sunmuştu. Telsiz, telgraf, telefon, radyo, otomobil ve uçak sayesinde iletişim alanında büyük kolaylıklar sağlanmıştı⁽¹³⁴⁾.

Yirminci asrın ilk yarısında büyük devlet görünümü ile ortaya çıkan Almanya, Avrupa'da ağırlığını hissettirmiş, o da İngiltere gibi sömürgeci bir devlet olma çabasına girmiştir. İtalya ve Fransa da aynı konum içindedir. Bu arada Rusya Sibiry topraklarının tümünü eline geçirmiştir. Amerika da kendi topraklarında büyük bir ekonomik güç oluşturmuştur. Bu ülkelerin hemen hemen hepsi de üretimlerini sömürge ekonomisine dayandırdıklarından, bunlar arasında başgösteren geçimsizlikler, Birinci Dünya Savaşı'nın davetçisi olmuştur⁽¹³⁵⁾.

Bu yüzyılda devam eden savaş atmosferi, iletişimin büyük gücünü ortaya koymuştur. İnsanların, kendi bölgelerinde ve dünyada olup bitenleri bilme ve öğrenme arzuları, iletişim vasıtalarına karşı ilgiyi artırmıştır⁽¹³⁶⁾.

II. ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE İLETİŞİM :

1- Fransa'da :

Yirminci yüzyılda, Paris basınını büyük trajlı beş gazete temsil etmektedir. Bunlar : "Le petit Parisia", "Le Petit Journal", "Le Journal", "Le Matin" ve "L'Ischo de Paris"dir. Bunların dışında, trajları düşük, daha çok fikir gazetesi niteliğinde basın organları da mevcuttur⁽¹³⁷⁾.

2- İngiltere'de :

I. Dünya Savaşı süresince en etkili yayını yapan Times gazetesidir. Bu gazete, Loyd

(133) Mardin Yusuf, Namık Kemal'in Londra Yılları, İstanbul, 1974, s. 330.

(134) İnuğur a.g.e. s. 135.

(135) İnuğur a.g.e. s. 136.

(136) İnuğur a.g.e. s. 136.

(137) Denoyer Pierre, Modern Basın, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1963, s. 60.

George'un iktidara gelmesini sağlamıştır. Loyd George başbakan olunca, Times ve Daily Mirror, iktidarın en çok tuttuğu gazeteler olmuştur⁽¹³⁸⁾.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiliz basınının önemli gazeteleri, "Times", "Daily Mirror", "Daily Mail", "Sunday Pictorial", "Evening News", "Daily Express", "Sunday Express" isimli gazetelerdir⁽¹³⁹⁾.

3- Amerika'da :

Yirminci yüzyıl başlarında Amerika'da en çok tutunan gazete "New York Times" gazetesidir. Bu gazetein dışında "New York Daily News", "Daily Mirror", "New-York Herald Tribune" gibi etkili yayın yapan gazeteler de Amerika'da büyük trajlar sağlamışlardır⁽¹⁴⁰⁾.

4- Almanya'da :

Almanya'da basın, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıllarca güç durumda kalmıştır. Ekonomik buhranlar, birçok gazetenin belirli tröstlerin tekelinde toplanması sonucunu doğurmuştur. Örneğin, sanayici Stinnes, 1923 yılında bu usûle 140 gazetenin sahibi olmuştur⁽¹⁴¹⁾.

5- Rusya'da :

1917 devriminden sonra sosyalist gazetelerde çoğalma olmuş; 1918'de sosyalizme muhalif olan tüm gazetelerin yayınına son verilmiştir.

Bugün Rus basınına Pravda (=Gerçek), Izvestia (=Haberler) ve Troud (=çaba) adlı gazeteler temsil etmektedir⁽¹⁴²⁾.

6- İslâm Ülkeleri'nde :

İslâm'ın, evrensel nitelikteki davet ve mesajlarını kıyâmete kadar yeryüzündeki bütün insanlara iletme ve tebliğ etme zorunluluğunu içeren emir ve tavsuyeleri, Kur'an'ın en önemli hükümlerindendir. İslâm yeryüzüne, kendine özgü iletişim metodlarıyla yayılma istidadı göstermiştir. İslâmî iletişimin tarihi seyri üzerinde ileride etraflıca durulacaktır.

(138) Denoyer, a.g.e. s. 64.

(139) Denoyer, a.g.e. s. 65.

(140) İnuğur, a.g.e. s. 66.

(141) İnuğur, a.g.e. s. 140.

(142) Denoyer, a.g.e. s. 108.

Burada 19. ve 20. yüzyılda müslüman ülkelerdeki basın hareketlerinin genel görünümüne kısaca temas etmekle yetineceğiz.

Öncelikle belirtmiş olalım ki, gerek iletişim tekniğinin ve gerekse iletişimi geliştiren buluşların müslüman ülkelere girişi (bazı sosyal, siyasal ve ekonomik sebeplerden dolayı) gecikmeli olmuştur. Batı'da ilk gazetenin çıkarıldığı tarihten yaklaşık 2 asır sonra bazı İslâm ülkelerinde gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. Örneğin, Osmanlı İslâm ülkesinde ilk gazete kabûl edilen Takvîmi Vakâyî, 1831 senesinde intişara başlamıştır.

1831'den 1923'e (yani Cumhuriyet idaresine intikale) kadar geçen sürede Osmanlı Basını, adetâ emekleme dönemini yaşadığı gibi, yirminci asrın ilk yarısında da az gelişmişlik sürecinden kurtulamamıştır.

Osmanlı ülkesinde cumhuriyetin ilânından önce Vakit, İkdam, Akşam isimli gazeteler yayınlanmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Cumhuriyet, Milliyet, Yeni Asır (İzmir'de), Son Posta, Tan, Akşam isimli gazeteler çıkmışlar, bunların içinde Cumhuriyet, Milliyet ve Yeni Asır, günümüze kadar devam etmişlerdir^(142₁). Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra Türk basınında daha başka gazeteler de yayın hayatına girmiştir. Ancak, Türkiye'de, cumhuriyet döneminin ilk yarısında çıkan bütün bu gazetelerin İslâmi renk ve muhtevadan uzak kalmaya özen gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Yirminci yüzyıl başlarında Mısır'da Al-Belağ, Kavkab-el-Şark, El-Mukaddam ve Es-Siyasa adlı gazeteler yayın hayatına başlamışlardır^(142₂).

III. HABER AJANSLARININ DOĞUŞU :

1- Genel Olarak :

Daha önceleri haberler, haber mektupları yazarları, ajanlar ve kuryeler kanalıyla sağlanırken, zamanla bunlarla yetinilmeyerek, sağlıklı ve sürekli haber toplamak maksadıyla tam gün çalışan muhabirlerden yararlanmak gerekmiştir. Ancak, geniş çapta haber top-

(142₁) İnuğur M.Nuri, Türk Basın Tarihi, İstanbul, 1992, s. 32-42.

(142₂) Abdurrahman Gâlib, Mietü Âmin min Tarîhi's-Sahâfeti Lisan-ı Hâl, Beyrut, 1988, s. 142-148.

lamanın yüksek mâliyeti, özellikle telgrafın icadından sonra, "Haber Ajansları"nın kurulması zorunluluğunu doğurmuştur⁽¹⁴³⁾.

2- Haber Ajansları :

19. ve 20. yüzyılda kurulan örgütlenen haber ajanslarını üç başlık altında toplamak mümkündür:

a) Avrupa Haber Ajansları :

aa) Havas Ajansı :

İlk haber ajansı, C.L.Havas tarafından 1835'de Paris'te kurulmuştur. "Gazette de France" nin ortaklarından olan Havas, kısa zamanda gelişmiştir. Havas, Londra, Brüksel ve Paris arasında posta güvercinleriyle⁽¹⁴⁴⁾ haber taşıtmış ve Avrupa'nın belli başlı şehirlerinde muhabirler istihdam etmiştir. Paris-Roven arasında ilk elektrikli telgrafı Havas kullanmıştır. Havas, Balkanlar'da, Mısır'da, Uzakdoğu'da ve Güney Amerika'da yayınlanan yabancı gazetelere haber ulaştırmaktaydı⁽¹⁴⁵⁾.

bb) Wolf Ajansı :

Bernhard Wolf isimli bir memur tarafından 1849'da kurulan bu ajans, 1874'de anonim ortaklık haline gelerek Almanya'da nasyonal sosyalizm olayına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Daha sonra, Nazi yönetimince "Alman Haberler Bürosu" (=D.N.B.) kurulmuştur. O tarihlerde Batı Almanya'nın başlıca ajansı Deutsche Presse Agentur (D.P.A.)'dur⁽¹⁴⁶⁾.

cc) Reuter Ajansı :

Paul Julius Reuter adlı bir başka memur da 1851'de İngiltere'de "Reuter Ajansı" adıyla yeni bir ajans kurmuştur. Bu ajans, düzenli örgütlenme ve çalışmasıyla dünyanın büyük bir kısmını kapsayacak şekilde gelişme kaydetmiştir⁽¹⁴⁷⁾.

(143) İnuğur, a.g.e. s. 143.

(144) Posta güvercinleri, Londra-Paris arasındaki 380 km.lik mesafeyi 6-7 saatte alabiliyordu. Oysa gemiler daha geç idiyordu (Bkz. İnuğur, a.g.e. s. 144).

(145) Denoyer, a.g.e. s. 33-34.

(146) Denoyer, a.g.e. s.

(147) Denoyer, a.g.e. s. 47.

b) Amerika Haber Ajansları :**aa) Associated Press (A.P.) :**

Amerika'da 1846-1848 yılları arasında Newyork'daki 6 gazete bir araya gelerek, bir bakıma "Haber Toplama Kooperatifi" kurma düşüncesini benimseyerek, önce "New York Associated Press" adıyla bir kuruluş ortaya koymuşlardır. Bu kuruluş daha sonra (1900'lü yıllarda) "Associated Press" ismini almıştır. Uluslararası nitelik arzeden bu ajans, bizzat gazeteler tarafından yönetilen ilk ajans olma özelliğine de sahiptir⁽¹⁴⁸⁾.

bb) United Press International (U.P.I.) :

1907'de United Press Association (U.P.A.) ajansı, 1909'da da International News Service (I.N.S.) olmak üzere Amerika'da iki ajans daha kurulmuştu. Amerika'nın bu haber ajansları binlerce yayın aracına haber temin eden dünya çapında ajanslardır⁽¹⁴⁹⁾.

c) Diğer Haber Ajansları :**aa) L'Agence France Press (A.F.P.) :**

Alman orduları İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'yı işgal ettiklerinde Havas ajansını da kapatmışlardı. Bunun üzerine, savaş sırasında İngiltere'de, 1944'de Agence France Press kurulmuş ve bilâhare Ajans, Fransa'ya taşınarak dünyanın sayılı ajanslarından biri olmuştur⁽¹⁵⁰⁾.

bb) Tass Ajansı :

1917'de Rusya'da kurulan devlet yönetimindeki Tass Ajansı, dünyanın beş büyük haber ajansından biridir⁽¹⁵¹⁾.

(148) İnuğur, a.g.ö. s. 146.

(149) Çapman, a.g.ö. s. 45.

(150) İnuğur, a.g.ö. s. 147.

(151) İnuğur, a.g.ö. s. 148.

D. ÇAĞIMIZDA İLETİŞİM

I. ÇAĞIMIZA GENEL BAKIŞ

Denilebilir ki, çağımız hızlı iletişim çağıdır. İletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler dünyamızı iletişim yönünden küresel bir köy haline getirmiştir. Neredeyse yeryüzünde insanoğlu için ulaşım ve haberleşmede mesafe kavramı ortadan kalkmış gibidir.

İletişim teknolojisindeki bu akıl almaz gelişmeler, insanlığın, yakın bir gelecekte "yeryüzü iletişimi"nden "uzay iletişimi"ne geçeceğini müjdesini vermektedir.

Dünyamız, çok hızlı bir değişme ve gelişme sürecine girmiştir. Bu değişme ve gelişmenin nedenlerini, demokrasinin, sanayinin ve bilimin inkişafında aramalıdır. Yüzyılımızdaki icadların en önemlileri, ulaşım ve iletişim alanındaki yeni buluşlardır. Sanayi gelişmesi, basın ve iletişimin de hızla gelişmesi için uygun ortamı meydana getirmiştir. Bugün çağdaş iletişimin üç ana ilkesinin a) Çabuk haber alma, b) Hızlı basma ve c) Çabuk iletme olduğu, herkesçe kabul edilmektedir⁽¹⁵²⁾.

II. ÇAĞIMIZDA BAŞLICA İLETİŞİM ARAÇLARI :

Çağımızda gelişen iletişim araçlarını üç ana grupta toplayabiliriz:

1- Yazılı ve Görüntülü İletişim Araçları :

Bu iletişim araçlarına "Basın araçları" da denilmektedir. Başlıcaları, kitap, dergi, gazete ve fotoğraftır.

a) Kitap :

Haberleşmede, yazı yardımıyla ulaşılan gelişme, "kitap" düşüncesini doğurmuştur. Kitap düşüncesinin gelişmesi, uygarlığın gelişmesiyle paraleldir. İlk kitaplar, hiç kuşkusuz din kitaplarıydı⁽¹⁵³⁾. Çağımızda kitap üretimi oldukça artmıştır. Kitabın başlıca fonksiyonları, bilgi vermek, düşünceleri belirtmek ve yorum yapmaktır.

b) Dergi :

"Dergi" (=mecmua) deyimini, derlemek kökünden gelir, toplamak, değişik şeyleri bir araya koymak demektir⁽¹⁵⁴⁾. Derginin fonksiyonları, bilgi vermek, haber iletme, düşünce be-

(152) İnuğur, a.g.e. s. 116.

(153) Çapman, a.g.e. s. 72-75.

(154) Batı dillerindeki karşılığı "magazine"dir.

lırtmek, yorum yapmak ve düşüncelerin tartışılmasını sağlamaktan ibarettir. Dergicilik çağımızda oldukça yaygın iletişim ürünlerindedir⁽¹⁵⁵⁾.

c) Gazete :

"Gazete" deyimini, Türkçe'ye Lâtince'den Fransa yoluyla geçmiştir. "Gazete", "haberler bülteni" demektir. Batı'da "Journal", "Diurna" (=gündelik), "Chronicle" (=haber sıralaması) adlarını alır. Gazete, haberleşme ihtiyacından doğmuş, güçlü bir haber iletim aracıdır. Gazetenin en önemli fonksiyonları, haber ve bilgi vermek, etkilemek, yönlendirmek, tanıtmak ve eğlendirmektir⁽¹⁵⁶⁾.

d) Fotoğraf :

Görüntülü haberleşme (=visual communication) aracı olarak nitelenen fotoğraf, televizyon, gazete, dergi gibi iletişim araçlarının başlıca yardımcısıdır.

Hız. İsa'dan önce, 350 yılında filozof Aristotle, fotoğrafın prensipleri üstünde düşünceler açıklamıştı. Sonraları, 11. yüzyılda al-Hazin'in⁽¹⁵⁷⁾ ve 13. yüzyılda da Roger Bacon'un çalışmalarından yararlanan Leonar da Vinci, 16. yüzyılda fotoğrafı bulmuştur. 1930'dan sonra renkli fotoğrafçılık gelişmiştir. Telefoto ve fotofaks yoluyla resim ve fotoğraflar ânında bir yerden başka yere iletilebilmektedir. Resim ve fotoğrafın fonksiyonları, bildirmek, öğretmek, açıklamak ve etkilemekten ibârettir⁽¹⁵⁸⁾.

2- Sözlü ve Sözlü-Görüntülü İletişim Araçları :

Sözlü (=sesli) ve görüntülü iletişim araçlarının başlıcaları şunlardır :

a) Telefon:

Telefon, çağdaş iletişimin vazgeçilmez ve en zarûri araçlarından biri olup, dünyada en yaygın kullanım alanına sahiptir. Günümüzde, hemen hemen ülkelerin büyük çoğunluğu tam otomatik telefon iletişimine geçmiş durumdadır. Telefonun en önemli fonksiyonu, bilgi ve haber iletişimini sağlamaktır.

(155) Çapman, a.g.e. s. 146-147.

(156) Çapman, a.g.e. s. 101-102.

(157) Büyük müslüman fizikçi, astronomist ve matematikçidir. 1118 yıllarında Merv şehrinde ün yapmıştır. En meşhur eseri "Kitâb Mîzân il-Hikme"dir (Bkz. Bayraktar Mehmet, Dr., İslâ'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara, 1989, 2. Baskı, s. 199).

(158) Çapman, a.g.e. s. 164-167.

b) Telsiz :

Telsiz de iletişim hayatımıza giren önemli araçlardan biridir. Telsiz, askeriyede, meteoroloji'de, hava ve deniz ulaşımında kullanıldığı gibi, evlerde ve arabalarda da kullanılmaya başlanmıştır⁽¹⁵⁹⁾. Telsizin başlıca görevi, bilgi ve haber iletişimi sağlamaktır.

c) Radyo :

Radyo, kitle haberleşme araçlarının en önemlilerindedir. Dünyada hâlen en çok dinleyicisi bulunan araçtır. Sınır tanımaz. Çoğu zaman doğal engelleri bile yoktur. En ucuz, en hızlı ve her yerde çok bulunan bir haberleşme aracı niteliği taşır.

Radyo, önce "telsiz" adını taşıyarak doğmuştur. İlk kez, 1912'de Amerikalılar, "Radio" deyimini kullanmışlardır⁽¹⁶⁰⁾.

Radyo dalgaları, saniyede 300.000 kilometre hızla giderler ve her yerden geçerler.

Radyonun başlıca fonksiyonları, bildirmek, haber vermek, eğitmek, öğretmek ve eğlendirmektir⁽¹⁶¹⁾.

d) Televizyon :

Çağımızın özellik taşıyan en son ve en etkili kitle iletişim aracı televizyondur. "Tele", uzaktan, "vizyon" göstermek, yani "Uzak görüntüsü" demektir. İnsanlık tarihinde geliştirilen en önemli haberleşme aracı sayılan televizyon, havadan dalga ile gönderilip bir ekran üstünde seyredilen resim sistemidir. Sadece kulağa değil, göze de yöneldiği için, radyodan daha etkili ve daha ilgi çekicidir⁽¹⁶²⁾.

Televizyonun başlıca fonksiyonları, bilgi vermek, etkilemek, eğlendirmek, tanıtmak, eğitmek ve öğretmektir.

e) Ses ve Görüntü Bantları :

Ses ve görüntü bantları (plaklar, teyip bantları ve video kasetleri) nin iletişimdeki önemleri, saklanabilirlik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde ses ve görüntü bantlarının uygulama alanları oldukça geniştir.

(159) Uyguç, a.g.e. s. 20.

(160) Çapman, a.g.e. s. 194.

(161) Çapman, a.g.e. s. 196.

(162) Çapman, a.g.e. s. 215.

f) Sinema :

Yüzyılımızın özellik taşıyan iletişim araçlarından biri de hiç kuşkusuz ki, "sinema"dır. Sinema, hareket eden resimlerin "moving pictures" tekniğine dayanan bir "gözle izlenim" aracıdır⁽¹⁶³⁾.

Sinemanın belli başlı fonksiyonları, eğlendirme, haber verme, eğitime-öğretme, kültürel çalışmalar, duyuru, tanıtım ve propagandadan ibarettir⁽¹⁶⁴⁾.

3- Diğer İletişim Araçları :

a) Bilgisayar :

Çağdaş teknoloji, bilgisayarları da iletişim ağı içine almıştır. Günümüzde pek çok bilginin tasnif edilerek depolandığı, "bilgi bankaları" (=databanka) meydana getirilmiş, modern sistemlerle istenilen bilgiye saniyelerle ölçülebilen kısa sürelerde ulaşılabilen mümkün olmuştur⁽¹⁶⁵⁾.

b) Facsimile (=Ev Gazetesi) :

Kitle iletişim araçlarından biri de facsimile'dir. Facsimile, gazete sayfelerinin karşı uçta radyo dalgaları veya telefon teli ulaşımı ile aynen yayınlanması metodudur. Facsimile metodunda, gazetenin haber sayfeleri, az küçültülmüş boydaki verici aygıtlardan günün değişik saatlerinde yeni baskılar gibi çıkarak abonelerine taze haberler sunar. Facsimile'nin fonksiyonları, ilân ve reklâmları iletmede çabukluk sağlamak, bir bürodan diğerine, bir kentten ötekine belge aktarmak, bilgi vermek, eğitmek ve öğretmektir⁽¹⁶⁶⁾.

Haberleşme uydularından yararlanılarak, radyo-foto sistemiyle, bir gazetenin başka yerlerde aynı saatlerde çıkarılabilmesi imkân dahilinde girmiştir⁽¹⁶⁷⁾.

(163) Bazin Andre, Çağdaş Sinema Sorunları, Çev. Nejat Özön, İstanbul, 1966, 14-15.

(164) Çapman, a.g.e. s. 179-180 (Sinemanın zararlı yönleri üzerinde ileride durulacaktır).

(165) Uyguç, a.g.e. s. 19.

(166) Çapman, a.g.e. s. 211-213.

(167) Çapman, a.g.e. s. 214.

Ş.2. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN TARİHİ GELİŞİMİ

A. CAHİLİYE DÖNEMİNDE ARAPLARDA İLETİŞİM

I. GENEL OLARAK

Hız. Peygambere peygamberlik gelmeden önceki döneme "Cahiliye Çağı" denilmektedir. Cahiliye Dönemi'nin genel özellikleri Kur'an-ı Kerim'de şu âyet-cümle ile özetlenmektedir :

"İnsanların kendi elleriyle işledikleri günahlar yüzünden fesat, karada ve denizde zuhûr etti"⁽¹⁶⁸⁾.

Bu âyet-i kerîme, islâm'dan önceki dönemde müşrik Araplarla Hıristiyan ve Yahudiler'in sosyal durumlarına ve tüm yeryüzünü etkisi altına alan fesat düzenine işaret etmektedir⁽¹⁶⁹⁾.

Cahiliye Devri'nde fesâd ve ahlâksızlık her tarafı kaplamıştı. Doğu'da da Batıda da beşeriyet düşüncesi ve inanç kirliliği içinde inim inim inlemekteydi. Yeryüzünde zulûm, istibdat, cehâlet ve sefâlet hüküm sürmekteydi⁽¹⁷⁰⁾.

Mekke, yarımadanın canlı bir ticâret merkezi idi. Yemen'in ve Hindistan'ın kıymetli ürünlerini İran ve Bizans'a götüren ticarî kervanlar, Mekke'den kalkardı. Bunlar, komşu ülkelere sadece ticaret eşyası götürmekle kalmazlar, aynı zamanda komşu ülkelerin bütün kötülüklerini ve sefîh rezâletlerini de beraberlerinde taşırlardı. Toplum hayatında önemli rolleri olan şâirler, şiir yoluyla günlük hayatın zevklerini dile getirir ve ahlâksızlığı teşvik ederlerdi⁽¹⁷¹⁾.

O tarihlerde, Araplar, İran, Bizans, Asur, Babil, Mısır ve Habeşliler'le komşuydular. Umumî panayırlar (=fuarlar) kurulurken, her taraftan bu panayırlara akın akın insanlar geliyordu. Araplar, bu panayırlara gelen çeşitli kabilelerle iletişim kurmayı ihmal etmezlerdi.

(168) Rûm 90/41.

(169) Konrapa Zekâi, Peygamberimiz, İstanbul, Tarihsiz, s. 46.

(170) Konrapa Z., a.g.e., s. 47

(171) Emir Ali Seyyid, İslâm'ın Ruhu, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1979, s. 72-73.

Panayırlar vesîlesiyle, Mekke; akın akın gelen seyirciler, alıcılar, satıcılar, âbidler-zâhidler, şairler, hatipler, hakemler, fahişeler, ayyaşlar ve kumarbazlarla dolup taşardı. Hülâsa, cahiliye devrinde Arap Yarımadası bütün din ve mezheplerin, âdet ve an'anelerin, hurâfe ve yüz kızartıcı kötülüklerin sergilendiği bir alan idi⁽¹⁷²⁾.

II. ARAPLAR'IN KOMŞU MİLLETLERLE İLİŞKİLERİ :

Araplar'ın, diğer milletlerle ilişkileri bir kaç yönden gelişme göstermiştir:

1- Ticarî Yönden İlişkiler :

Arap Yarımadası eski çağlardan beri büyük bir ticaret yolu üzerinde idi. Başta buhur olmak üzere, yarımada da üretilen ihraç ürünleri, Şam ve Mısır gibi ülkelere gönderilirdi. Arap yarımadasında, önceleri ticaret Yemenliler'in elinde iken, daha sonra Hicaz bölgesi, ticarî hayata hakim olmaya başlamıştı. Mekke'deki Kureyş kabîlesinin ticaretteki (öncelikle Yemen ve Şam ile yaptıkları ithâlât ve ihracattaki) başarılarına Kur'an-ı Kerim'de de işaret olunmaktadır⁽¹⁷³⁾.

Araplar'ın, bu ticarî ilişkileri esnasında komşu milletlerden etkilendikleri, özellikle İran ve Bizans'ın uygarlıklarından, edebiyatlarından yararlandıkları, birçok Fars, Rum, Mısır ve Habeşe sözcüklerinin Arap diline sokulduğu ve Arap gramerine uyarlanmış olduğu kuşkusuzdur⁽¹⁷⁴⁾.

2- İçtimâî ve Kültürel Yönden İlişkiler:

İslâm'dan önceki dönemde Arap yarımadasının doğusunda Fars, batısında ise Roma medeniyeti hüküm sürmekteydi. Farslılar ve Romalılar, yarımada Araplar'ın hâkimiyetleri altına almak istemiş iseler de, bazı tabîî engellerden dolayı muvaffak olamamışlardı. Nihayet Farslar ve Romalılar, ânî baskın ve akınlarına mâni olmak düşüncesiyle Arap kabilelerine, sınırlarında yerleşerek tarımla meşgûl olmalarına ve toprağa bağlı bir hayat sürmelerine müsaade etmişlerdi. Bunun sonucu olarak da Fars sınırlarında Hîre Emirliği, Roma sınırlarında ise Gassânîler Emirliği kurulmuştu⁽¹⁷⁵⁾.

(172) Emir Ali Seyyid, a.g.e., s. 73; Konrapa Z., a.g.e., s. 48-49.

(173) Kureyş 106/1-4.

(174) Ahmed Emîn, Fecrül-İslâm, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Ankev, 1976, s. 44-45.

(175) Ahmed Emîn, a.g.e., s. 46.

Farslarla komşu bulunan Hîre Arapları, uygarlık bakımından yarımada da yaşayan diğer Araplardan daha ileri bir seviyede idiler. Hireliler, Fars kültür ve edebiyatını Araplara nakletmek için iyi bir vasıta idiler⁽¹⁷⁶⁾.

Şam'da emirlik kuran Gassânîler, Yunan kültürüne ve Roma medeniyetine daha yakın konumda buldukları için fikrî ve içtimaî yönden bir hayli ilerleme kaydetmişler, Araplarla Arap olmayan uluslar arasında çok yönlü iletişim kurmada etkin rol oynamışlardı⁽¹⁷⁷⁾.

3- Dinî Yönden İlişkiler:

Yabancı kültürün Arabistan'da yayılmasının bir nedeni de Yahudilik ve Hıristiyanlığın bu bölgede yayılmasıdır.

a) Yahudilik:

Yahudilik, Arabistan'da İslâm'dan asırlarca önce yayılmıştı. Yahudîlerin hâkim oldukları yerleşim merkezlerinin başında (sonradan adı Medîne olan) Yesrib geliyordu. Yesrib Yahudîleri, demircilik, kuyumculuk ve silâh imalâtı gibi madeni eşya sanatındaki üstünlükleriyle tanınmışlardı. Yesrib Yahudîleri, kendilerinden sonra Yemen'den gelerek Yesrib'e yerleşen Evs ve Hazreç kabileleri ile başlangıçta iyi geçinmişler, fakat daha sonraları aralarına geçimsizlik girmişti⁽¹⁷⁸⁾.

Yahudîler, uzun süre Roma ve Yunan kültüründen etkilendikten sonra Arap yarımadasına yerleştiklerinden yarımada halkının dili, kültürü ve düşüncesi üzerinde önemli tesirler icra etmişlerdi⁽¹⁷⁹⁾.

b) Hıristiyanlık:

İslâm'dan önceki çağlarda Arap Yarımadası'nda Nâstûrîler ve Yakûbiler olmak üzere iki büyük Hıristiyan fırkası yayılmıştı. Nâstûrîlik Hire'de, Yakûbîlik ise Şam'da tutunmuştu. Yarımada'da Hıristiyanlığın en önemli merkezi Necran idi. Hıristiyanlık, Hz. Ömer zamanına

(176) Ahmed Emin, a.g.e., s. 48.

(177) Ahmed Emin, a.g.e., s. 51-54; Arapların, İslâm öncesi uluslararası ilişkiler kurdukları diğer devletlerle ilgili olarak bkz. Hitti Philip K., Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, C. I., s. 55-68.

(178) Ahmed Emîn, a.g.e., s. 55.

(179) Ahmed Emîn, a.g.e., s. 56-57.

kadar Necran'da hüküm sürmüştü. Araplar arasında Hıristiyan eğitimi yayılmıştı. Araplardan rahipliğe meyledip manastırlar inşâ edenler de vardı. Râviler, Tayy kabîlesinden Hanzele'nin, kavmi arasından çekilerek ömrünü ibadete tahsis ettiğini haber verirler⁽¹⁸⁰⁾.

Hıristiyanlık da, Yahudîlik gibi Yunan kültür ve ahlâkından bazı şeyleri Arap Yarımadası'na taşımıştı. Bunun sebebi şu idi: Hıristiyanlık, Yunan kültürünün beslendiği bölge olan Roma İmparatorluğu'nda yayılmış idi. Hıristiyanlığın ilk asırlarında kilisenin ileri gelenleri, ruhanî olmadan önce filozof idiler. Bunlar sayesinde Aristo ve Eflâtun'un felsefesi Hıristiyanlığa sokulmuştu. Bunun üzerine, ilhâmını Yunan felsefesinden alan ilâhiyat medreseleri, başta İskenderiye olmak üzere bir çok yerde faaliyete geçirilmişti. İşte bu medreseler yoluyla Nastûrî din bilginleri Hıristiyan inanç ve kültürünün Arap Yarımadası'nda yayılmasında önemli rol oynamışlardı⁽¹⁸¹⁾.

III. CAHİLİYE DÖNEMİNDE BAŞLICA İLETİŞİM VESİLELERİ

1- Genel Olarak:

İletişim, "bilgi, düşünce ve haberlerin aktarımı" dır. Bilgi ve düşünce aktarımı insanın yaratılışı ile başlamıştır. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren iletişim, sözle, işaretle ve yazıyla gerçekleştirilemiştir.

İslâm'dan önceki dönemlerde Arap Yarımadası'nda iptidâî de olsa yazılı ve sözlü iletişim imkânlarından yararlanılmıştır. Cahiliye çağında Araplar arasında okuma ve yazma bilenlerin sayısı oldukça azdı. Bu bakımdan, o dönemde modern anlamda yazılı bilgi ve haber iletiminden söz etmemiz güçtür. Bununla birlikte, Cahiliye çağında toplumsal nitelikli bazı iletişim vesilelerinin etkinliği de aşağıda belirtildiği üzere ilgi çekicidir.

2- Başlıca İletişim Vesileleri:

Cahiliye Dönemindeki başlıca iletişim vesileleri şunlardır:

a) Şâirler ve Şiirleri :

Gerçekten şiir, cahiliye çağında iletişim ve propagandanın en etkili vasıtalarının

(180) Ahmed Emîn, a.g.e., s. 59-60.

(181) Abdullâtîf Hamza, El-İlâm Fî Sadr-ı'l-İslâm, Kahire, 1978, 2. Bası, s. 23.

başında gelmekteydi. Arap kabileleri için iletişim ve propagandanın önemi büyüktü. Arap kabileleri, propaganda için seçtikleri şiir ve kasîdeleri altın yıldızlarla Kâbe'nin duvar örtülerine ya da kabile reislerinin evlerinin duvarlarına yazıp asarlardı. Bilhassa hac mevsimlerinde ya da panayır zamanlarında bu tür duvar gazetesi niteliği arzeden ve Kâbe duvarlarına asılan şiir ve kasîdeler toplum üzerinde oldukça etkili olurdu⁽¹⁸²⁾. "Şiir Arabın defteridir" sözü, şiirin Araplar'ın fikir ve düşünce hayatının derecesini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu sözden, şiirin, Araplar'ın ahlâk ve âdetlerini, din ve inançlarını içine alan başlıbaşına bir sicil oluşturduğunu kasederlerdi⁽¹⁸³⁾.

Cahiliye dönemi şiir mecmualarının en ünlüleri, Muallakât-ı Seb'a (Kâbe'ye asılmış olan yedi kaside) ile Mufaddaliyyât (adını alan ve 128 kasideyi içeren) mecmualardır. Bize kadar ulaşan Cahiliye çağı şiirlerinin en eskisinin tarihi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den 150 yıl öncesine geçmemektedir⁽¹⁸⁴⁾.

b) Hatipler ve Hitâbet:

Cahiliye devrinde toplum hayatında dîni, siyasî ve sosyal içerikli konuşmaların da önemi büyüktü. Ünlü ve nüfuzlu kişilerin yaptıkları hitâbeler, dinleyiciler tarafından kısa zamanda çevredeki insanlara ulaştırılırdı⁽¹⁸⁵⁾.

c) Münâdîler:

Çok eski zamanlardan beri haber ve bilgilerin insanlara tebliğ ve iletiminde münâdîlerin (=yüksek sesle duyuru yapanların) rol oynadıkları bilinmektedir. Cahiliye devrinde Arapların duyuru ve iletişimde en çok kullandıkları usûl münâdîlik (=sesle duyuruculuk) usûlü idi⁽¹⁸⁶⁾.

d) Bayramlar :

Tarihin en eski devirlerinden itibaren tüm insan cemiyetlerinde bayram ve şenliklere

(182) Abdullatif Hamza, a.g.e., s. 25.

(183) Ahmed Emin, a.g.e., s. 98.

(184) Ahmed Emin, a.g.e., s. 100.

(185) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 27.

(186) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 27.

yer verilmiştir. İslâm'dan önceki dönemlerde Araplar arasında "Gençlik Şölenleri" adıyla toplu eğlence programları tertiplendiği, bu proğramlar vesîlesiyle de proğrama katılanlar arasındaki bilgi, duygu ve düşünce iletişiminin toplumun diğfer fertlerine de yansıtılmakta olduğu bilinmektedir⁽¹⁸⁷⁾.

e) Panayırlar :

Cahiliye çağđ Arapları zaman zaman muayyen yerlerde düzenledikleri panayır ve fuarlara büyük önem verirlerdi. Bu panayırlar, gerek kişisel ve gerekse kabileler arası iletişim için en elverişli vesîlelerdendi. Bu tür panayırlar, ticârî fuar niteliği arzettikten başka, edebî ve fikrî faaliyetlerin de en müsâit alanlarını teşkil ediyordu. Ünlü şâir ve edipler Arap fuarlarında halka önemli ve tesirli şiir ve hitâbelerini sunmaktan geri kalmıyorlardı. Cahiliye döneminde, periyodik olarak düzenlenen en meşhur panayır ve fuarlar, Dümed-ül Cendel, Mışakkar, Hicr, Ukaz, Mecenne ve Zilmecâz adlarıyla anılanlarıydı⁽¹⁸⁸⁾.

f) Kongreler :

Panayır ve fuarların dışında Cahiliye Araplarında en etkili iletişim vesîlelerinden biri de, hiç kuşkusuz, "Nedve" tâbir edilen idari, siyasi ve kültürel nitelikli toplantılardı. Bu toplantıların yapıldığı muayyen mekânlar vardı. Bunların en meşhûru, Mekke'de Kâbenin yakınındaki "Dârünnedve" idi. Dârünnedve'de kabilelerin ileri gelenleri zaman zaman bir araya gelerek önemli konuları görüşür ve karara bağlarlardı⁽¹⁸⁹⁾.

g) Ateş :

Eski çağlardan beri uygulanagelen ateş yakarak iletişim usûlü, Cahiliye Arapları'nda da görülmekteydi. Daha ziyade askerî istihbarat bakımından baş vurulan bu usûlde, yüksek dağ ve tepelerin üzerinde yakılan ateş ve dumanı ile iletişim ve haberleşme sağlanabilmekteydi⁽¹⁹⁰⁾.

(187) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 28.

(188) Abdüllâtif Hamza, a.g.e., s. 29-34, Hamidullah Muhammed, İslâm Peygamberi, Çev. Prof.Dr. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, s. 823-824.

(189) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 34; Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 825.

(190) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 35.

IV. ARAP YAZISININ TARİHÇESİ

Arap yazısı, tarih sahnesine çıkış itibariyle muahhar olmasına rağmen, Lâtin yazısından sonra en çok kullanılan yazı olmuştur⁽¹⁹¹⁾.

İslâm'dan önceki asırlarda gerek Kuzay Arabistanlıların ve gerekse Güney Arabistanlıların kendilerine has yazılarının olduğu bilinmektedir. Güney Arabistan'ın eski sâkinlerinden biri olan Sâbi'î, Ma'înî ve Himyerîler'in kullandığı alfabede 29 harf vardı. Bu alfabede tesbit edilen özellikler, bunun, Fenike alfabesiyle Mısır alfabesi arasında bağlayıcı bir halka oluşturan Sinâî alfabeden kopma olduğunu göstermektedir⁽¹⁹²⁾. Araştırmacı Eduard Glaser, Yemen'den Güney Arabistan yazısı etüdlerine ışık tutacak çok değerli kitâbeler toplamıştır. Bir İngiliz deniz subayı olan James A. Wellsted de, "Nakab'ul-Hacer" kitâbesinin bir kısmını 1837 yılında yayınlamıştır⁽¹⁹³⁾.

Güney Arabistan'ın yazı dili, Yemen kültür ve medeniyetinin inkırazı ile ortadan kaybolmuş ve bunun yerini Kuzey Arabistan Arapça'sı almıştır. Kuzeyde tertiplenen Ukaz edebiyat şenlikleri, Kâbe'de her yıl kutlanan törenler ile Mekke şehrinin ticarî ve ekonomik canlılığının, Kuzeyliler'in kullandığı dil ve yazının gelişmesini hızlandırmış olduğu belirtilmektedir⁽¹⁹⁴⁾.

Günümüze kadar gelen kitabelerden anlaşıldığına göre, Güney yazısının –ki Kuzeyliler buna müsned demekte idiler– harfleri bir veya iki dikey veya hafifçe eğik veyahut daire, çengel ve düğüm şeklinde çizgilerden ibaret olup, ayrıca her harf müstakil yazılmaktaydı⁽¹⁹⁵⁾. Çivi yazısı ve diğer alfabeleri gösteren mukayeseli bir tablo aşağıda Şekil-6'da gösterilmiştir:

(191) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1993, C. XIV, s. 441.

(192) Hitti K. Philip, a.g.e., s. 83.

(193) Hitti K. Philip, a.g.e., s. 83; Nakab'ul-Hacer Kitabesi için eserin sonunda yer alan Vesîkalar ekine bakınız.

(194) Hitti K. Philip, a.g.e., s. 83.

(195) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV, s. 441.

SinA	Güney Arabis-tan	Fenike	Re'sûs-Şamra	Geç Grekçe	Lâtinçe	Arapça
Α	𐤀	𐤀	𐤀	A	A	ا
Β	𐤁	𐤁	𐤁	B	B	ب
Γ	𐤂	𐤂	𐤂	Γ	CG	ج
Δ	𐤃	𐤃	𐤃	Δ	D	د
Ε	𐤄	𐤄	𐤄	E	E	ه
Ζ	𐤅	𐤅	𐤅	Z	FV	و
Η	𐤆	𐤆	𐤆	H	...	ز
Θ	𐤇	𐤇	𐤇	Θ	H	ح
Ι	𐤈	𐤈	𐤈	Ι	...	ط
Κ	𐤉	𐤉	𐤉	Κ	...	ع
Λ	𐤊	𐤊	𐤊	Λ	...	ف
Μ	𐤋	𐤋	𐤋	Μ	L	ل
Ν	𐤌	𐤌	𐤌	N	M	م
Ξ	𐤍	𐤍	𐤍	Ξ	N	ن
Ο	𐤎	𐤎	𐤎	Ο	X	...
Ρ	𐤏	𐤏	𐤏	Ρ	O	ع
Σ	𐤐	𐤐	𐤐	Σ	P	ف
Τ	𐤑	𐤑	𐤑	Τ	...	ع
	𐤒	𐤒	𐤒	Ϟ	Q	ق
	𐤓	𐤓	𐤓	ϙ	R	ر
	𐤔	𐤔	𐤔	Ϛ	S	س
	𐤕	𐤕	𐤕	ϛ	T	ث

Şekil-6: Çivi yazısı ve diğer alfabeleri gösteren mukayeseli taplo⁽¹⁹⁶⁾.

İbni Haldun (ö.1406)'un "Mukaddime"sinde Arap yazısının tarihçesi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: "Tebâbia hüküm sürerken Arap yazısı son derece inkişaf etmiş ve yerleşmişti. (...) Bu yazı, Himyer adını taşır. Yemen'den Kuzey'e göç eden Munzir sülâlesi döneminde, bu yazı, Hîre (=Irak'da bir şehir)'de yayılmıştı. Müsned yazısı adını da alan bu

(196) Hitit K. Philip, a.g.e., s. 84.

yazıda harfler birbirine bitiştirilmeden ayrı ayrı yazılır. Himyerîler, bu yazının başkaları tarafından izinsiz öğrenilmesine müsaade etmezlerdi..."⁽¹⁹⁷⁾.

İbni Haldun'un verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Güney Arabistan Arapları, Kuzey Arabistan'a (yani Irak ve Suriye'ye) göç ederken yazılarını da beraberlerinde götürmüşlerdi⁽¹⁹⁸⁾.

Yazı ile ilgilenen Arap bilginlerinden Belâzurî (ö. 893 M.), İbn Hallikan (ö. 1282 M.), İbn Nedim (ö. 995 M.) ve Kalkaşandî (ö. 1418 M.) gibileri de Arap yazısının menşei Güney Arabistan'a götürürler⁽¹⁹⁹⁾.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan araştırmalar ise, yukarıdaki kaynakların verilerinin aksine, Arap yazısının menşei, "Arâmî" asıllı "Nabatî Yazısı"na dayandırmaktadır. Filistin'in güneyinde yerleşen Arap asıllı Nabatîlerin M.Ö. IV. yüzyıla âit kitâbelerindeki yazıların, Hz. Peygamber'in doğumundan önceki döneme âit Arapça kitâbelerdeki yazılara yakın oluşu, Arap yazısının "Nabatî Yazısı"ndan meydana geldiği tezini doğrulamaktadır. Yavaş gelişen Nabatî Yazısı'nın sadeleşmesi, ancak Milâdî VI. yüzyılda vukû bulmuştur. Araplar da bu sadeleşmiş harfleri alıp kullanmışlar ve zamanla da geliştirmişlerdir⁽²⁰⁰⁾. Arap alfabesinin gelişim ve inkişâf seyri, aşağıda Şekil 7'de gösterilmiştir (Bkz. Şekil-7).

(197) İbn Haldun, Mukaddime, Çev. Zâkir Kadiri Uygur, Ankara, 1954, s. 446-455.

(198) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV s. 442.

(199) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV. s. 443-444; Çev. Prof.Dr. Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s. 690.

(200) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV, s. 444. Kufî yazı örneği için kitabımızın sonundaki Vesikalar ekine bkz.

ARAP ALFABESİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ SAFHALARI										Transkripsiyon Alfabesi	
FENİKE	ARAMI	NABATI	ARAP ALFABESİ				Bugünkü Arap Alfabesi				Transkripsiyon Alfabesi
			İslâmiyet ten önce		İslâmın Başlangıcında						
Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	a
ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	ⲁ	b
Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	c
ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	ⲃ	d, z
Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	h
ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	ⲅ	v, u
Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	z
ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ⲇ	ç, h, h
Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ	i, z
ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	ⲉ	y
Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ	k
ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ⲋ	ı
Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	m
ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	ⲍ	n
Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	s
ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ⲏ	ç, g
Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ	ı
ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	ⲑ	s, z
Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ	k
ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ⲓ	ç
Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ	ç
ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ⲕ	ç
Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	Ⲍ	ç

Şekil-7: Arap Alfabesinin inkişâf seyrini gösterir çizelge (Çizelge örneği, TDV. İslâm Ansiklopedisi C. III, s. 277'den alınmıştır).

Yazının Mekke'ye, Hz. Peygamber'in çocukluk ya da gençlik dönemlerinde Ekîder b.Abdümelik'in kardeşi Bişr vasıtasıyla gelmiş olabileceği kanaatı yaygındır⁽²⁰¹⁾. Aşağıda Şekil-8'de Arap yazısının gelişme safhalarından örnekler sunulmuştur.

Şekil 8. Arap yazısının gelişme safhalarından örnekler.

1- Şam'ın güneyinde bulunan milâdi 250 yılına ait Birinci Ümmü'l-Cimâl kitabesi (Süheyle Yâsin el Cübûrî, *Aslû'l hattî 'Arabî ve tetavvuruhû*, Bağdad 1977. s. 191"). 2- Şam'ın güneydoğusunda en-Nemâre'de bulunan milâdi 328 tarihli mezar taşı (Süheyle Yâsin el-Cübûrî, *Aslû'l hattî 'Arabi ve tetavvuruhû*, Bağdad 1977 1977, s.191"). 3- Halep'in güneyinde bulunmuş, milâdi 512 yılına ait Zebed kitabesi (Selâhaddin el Müneccid, *Dirâsât târihi' ... hattî 'Arabî*, Beyrut 1972, s.21). 4- Şam'ın güneydoğusunda bulunan, milâdi 528 tarihli Üveys kitabesi (Süheyle Yâsin el-Cübûrî, *Aslû'l-hattî 'Arabî ve tetavvuruhû*, Bağdad 1977 s. 192). 5- Şam'ın güneyinde bulunan milâdi 568 tarihli Harran kitabesi (Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât târihi' 'Arabî*, Beyrut 1972, s. 21). 6- Milâdi VI. yüzyıla ait İkinci Ümmü'l-Cimâl kitabesi (Selâhaddin el Müneccid, *Dirâsât ... târihi' hattî 'Arabî*, Beyrut 1972, s. 22) 7- Hz. Peygamber'in Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği İslâm'a davet mektubu (Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât .. târihi' hattî 'Arabî*, Beyrut 1972, s. 34). 8- Kahire'de Dârü'l-âsarî'l-Arabiyye'de bulunan 31 (651-52) tarihli bir mezar taşı (*el Mevrid*, XVI/4, Bağdad 1986, s. 32/7). 9- Tâif yakınında 58 (678) tarihli Muâviye Seddi kitabesi (Selâhaddin el Müneccid, *Dirâsât târihi' hattî 'Arabî*, Beyrut 1972, s. 102). 10- Abdümelik b. Mervân (65-86/685-705) zamanına ait bir menzil kitabesi (Süheyle Yâsin el Cübûrî, *Aslû'l hattî 'Arabî ve tetavvuruhû*, Bağdad 1977, s. 208). (Yazı örnekleri, TDV. İslâm Ansiklopedisi, III/281'den alınmıştır).

(201) El-Belâzurî, a.g.e., s. 690-695.

Kuşkusuz, İslâm'ın zuhuru, Arap yazısının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Gerçekten, Kur'an-ı Kerîm, okumaya ve yazmaya büyük ehemmiyet verir. Prof.Dr. Salih Tuğ'un da ifade ettiği gibi, "ilk inen âyetlerden itibaren Kur'an'da, Nûn (mürekkep hokkası), kalem, kırtâs (papierüs), rakk (yazı için kullanılan deri), midad (mürekkep), imlâ ve yazı satırları gibi o devirde henüz yaygın hale gelmemiş eğitim, öğretim ve iletişim'le ilgili araç-gereçlerin ve terimlerinin üzerinde durulmuş olması"⁽²⁰²⁾, bu görüşü destekler niteliktedir⁽²⁰³⁾. Allah, Kur'an'da Alâk sûresinde şöyle buyuruyor: "Yaratan Allah'ın adıyla oku; (...) Kalemle yazmayı öğreten; (...) İnsana bilmediğini öğreten (...) Allah'ın adı ile oku..."⁽²⁰⁴⁾. Yine Kalem sûresinde: "Nûn ve'l-Kalem ve mâ yesturûn (=Hokka ile kalemi, kalemle yazdıklarını şahit tutarım ki)" buyuruluyor. Âyetlerdeki "Kalem"den murat "yazılı iletişim"dir. Müfessirler "Nûn"u hokka ve mürekkep olarak tefsir etmişlerdir⁽²⁰⁶⁾. Kalem (=yazı) ile mürekkep, dünyada bilgi ve düşüncenin yayılmasını ve iletişimini temsil etmektedir.

İslâm'ın intişarı döneminin başlangıcında Kureyş arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı, Belâzurî tarafından 17 olarak zikredilmekte ise de⁽²⁰⁷⁾, bu görüşün doğru olmadığı, zira, yalnız Hz. Peygamber'in 5-10 vahiy kâtibi olması, ayrıca bir ticaret merkezi olan Mekke şehrinde, üzerine yazı yazmak için çeşitli maddelerin bulunması, yazı bilenlerin çokluğunun delili olarak değerlendirilmektedir⁽²⁰⁸⁾.

Müslümanlar Medine'de teşkilâatlanmaya başlayınca, eğitim, öğretim ve iletişim ihtiyaçları yazının önemini artırdığı gibi, yazıyı öğrenenlerin de sayısını kısa zamanda çoğaltmıştır. Şüphesiz, yazının gelişiminde ve yazı bilenlerin çoğalmasında, Kur'an'ın konuya ilişkin emir ve tâlimatlarıyla Hz.Peygambér'in tavsiye ve buyruklarının rolü büyüktür. Allah şöyle buyurmuştur: "Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman

(202) Tuğ Salih, Zuheyr'ubn Harb ve Kitâb'ul-'İlm Adlı Eseri, İstanbul, 1984, s. V.

(203) Kur'an'da geçen yazı ve iletişim tecrimleri için bkz. Hamîdullah Muhammed, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, 4. Bası, s. 826.

(204) Alak, 96/1-4.

(205) Kalem, 68/1-2.

(206) Ateş Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1991, C. 7, s.6; ayrıca Kalem ve Mürekkep kavramlarının geçtiği âyetler için bkz. Kehf 18/109; Lokman 31/27

(207) Belâzûrî, a.g.e., s. 691.

(208) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV. s. 449.

onu yazın. Aranızda bir yazıcı (onu) adâletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın..."⁽²⁰⁹⁾. Bu âyet, borç ilişkilerinde yazılı senetleşmeyi öngörmektedir. Hz. peygamber, Bedir'deki müşrik savaş esirlerinin, müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında salıverilecekleri hususunda bir tamim yayınlamıştı⁽²¹⁰⁾.

Hz. Peygamber zamanında Mekke ve Medîne'de kullanılan yazı stili hakkında bize kadar gelmiş olan vesîkalar, kayalar üzerine yazılmış kitâbelerle, Hz. Peygamber'in komşu hükümdarlara ve emirlere gönderdiği ve ince deri üzerine yazılmış "İslâm'a Dâvet Mektupları"dır. Kitâbelerden⁽²¹¹⁾ ve mektuplardan anlaşıldığına göre, İslâm'ın ilk yıllarında kullanılan Arap alfabesi yuvarlak ve köşeli idi⁽²¹²⁾.

İslâm'ın ilk yıllarında yazı yazmada kullanılan başlıca malzemeler, deri, hurma yaprağı, düz deve kemikleri, çanak-çömlek kırıntıları, yumuşak beyaz taşlar (=lihâf), tahta levhalar, parşümen ve papirüslerden ibaretti⁽²¹³⁾.

(209) Bakara, 2/282.

(210) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV. s. 450.

(211) Kitâbeler, Muhammed Hamidullah tarafından 1939 yılında Medîne yakınlarındaki "Sala Dağı" kayalıkları üzerinde bulunmuştur (Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV. s. 452).

(212) Hz. Peygamber'in mektupları için, kitabın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(213) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV, s. 453-454.

B. İSLÂM'IN İLK DEVİRLERİNDE İLETİŞİM

I. HZ. PEYGAMBER DEVRİ :

1- Mekke Dönemi :

a) Mekke'de Sosyal ve Kültürel Hayat :

Mekke, Arap Yarımadası'nın Hicaz Bölgesi'nde yer alan, savunması kolay, yüksek dağlarla çevrili ve bir vâdi üzerinde kurulu bir şehir olup, bu şehrin önemi, içindeki kutsal mabed (=Kâbe) sebebiyle eski çağlardan beri hiç eksilmemiştir. Bu öneminden dolayıdır ki, Roma, İran ve Habeş imparatorları zaman zaman bu şehri kendi ülkelerine katmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Ne var ki, "Ümm'ul-Kurâ (=Şehirlerin Anası) ünvanını alan bu kutsal kent, asla yabancı hâkimiyet altına düşmemiştir⁽²¹⁴⁾.

Mekke, Kur'an-ı Kerîm'in de açık ifadesine göre "tarıma elverişli olmayan bir vâdi" ⁽²¹⁵⁾ konumundadır. Bu sebeple, Mekkeliler'in en büyük meşgaleleri de "Kervan Ticareti"ydi. O devirlerde, Avrupa'nın Hindistan ve Çin ile olan ticareti Arabistan üzerinden geçmekteydi. Mekkeli Kureyşliler, İslâm Öncesi Arabistan'daki uluslararası ticarî organizasyonun bir çeşit birleştirici unsuru rolü üstlenmişlerdi. Mekkeliler, Bizans, İran, Yemen ve Habeşistan hükümetleriyle ticarî anlaşmalar akdederek her yıl, Suriye, Mısır, Irak, Yemen ve Habeşistan'a ticarî seferler düzenliyorlardı⁽²¹⁶⁾. Mekkeliler'in, Arap Yarımadası'nın diğer bölgesinde görülmeyen bu üstün konumuna daha sonra Kur'an-ı Kerîm'de şöyle değinilecektir:

"Yaz ve kış seferleri, muhakkak ki, onların akdettiği anlaşmalar, Kureyş'in anlaşmaları sebebiyledir. O halde onlar, şu Beyt'in Rabbi'ne kulluk etsinler. O, kendilerini açlıktan (kurtarıp) beslemiş ve her çeşit korkudan da emin kılmıştır."⁽²¹⁷⁾

Bir şehir devleti olan Mekke halkı, şiir, nesir, hikâye ve belâgat gibi edebî sanatlara büyük ilgi gösteriyorlardı. Sadece Mekkeliler'in değil, bütün Araplar'ın telif ettikleri en güzel

(214) Hamîdullah Muhammed, a.g.e., s. 27.

(215) İbrahim, 14/37.

(216) Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 23.

(217) Kureyş, 106/1-4

şiiir ve edebî eserler, şehrin mâbedi olan Kâbe'ye asılmak suretiyle yayımlanırdı. Mekkeliler, çocuklarına da mükemmel bir lisan ve edebiyat eğitimi verirlerdi⁽²¹⁸⁾.

İslâm'ın zuhuru sırasında Mekke şehri, Kureyş Arapları'nca iskân edilmiş ve onlar tarafından yönetilmekteydi. Şehrin takrîbî nüfusu 10 bin dolayında idi. Şehrin idaresinde birbirine râkip "Hâşimiler (=Hâşim Oğulları" ve "Emevîler (=Ümeyye Oğulları)" adlarıyla iki âile zümresi etkindi. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.), Hâşim Oğulları'na mensuptu⁽²¹⁹⁾.

b) Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamberlikle Görevlendirilmesi:

Efendimiz 40 yaşında iken, Allah tarafından insanlığın son peygamberi olarak görevlendirildi ve bu kutsal vazife, 63 yaşına kadar (yaklaşık 23 yıl) sürdü.

Hz. Muhammed, Hâtemü'l-Enbiyâ (=Nebîlerin Hâtemi), yani, Allah'tan haber getirenlerin sonuncusudur⁽²²⁰⁾. Sadece, bir elçidir⁽²²¹⁾. Bu elçinin vazifesi Allah'tan aldığı haber ve bilgileri insanlara iletmek yani tebliğ etmektir⁽²²²⁾. Kur'an'ın ilk mesajları tebliğ ve iletişimin önemini vurgulamaktadır. Efendimizin 23 yıllık Risâlet görevi, bir tür tebliğ ve iletişim faaliyetinden başka bir şey değildir. Peygamberin bu ilâhi vazifesi, kendi âilesinden başlayarak tüm insanlık âlemine ulaşan bir süreç izlemektedir. Son peygamberin bu misyonunu, varisleri sayılan âlimler kıyamete kadar devam ettirmekle yükümlüdürler. Çünkü, İslâmî tebliğde süreklilik asıdır.

c) Mekke Dönemi'ndeki İletişim Faaliyetleri:

Mekke Dönemi'ndeki başlıca iletişim faaliyetlerini şu başlıklar altında özetlememiz mümkündür:

aa) Nazil Olan Kur'an Âyetleri'nin Okunması, Yazılması, Ezberlenmesi ve Yayılması :

Kur'an âyetleri parça parça, bölüm bölüm iniyordu. İnen âyetleri Hz. Peygamber

(218) Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 27.

(219) Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 29.

(220) Ahzab, 33/40.

(221) Âli İmran, 3/144.

(222) Mâide, 5/67, 69.

önce erkeklerden oluşan bir gruba okuyup tebliğ ediyor ve sonra da kadınlardan oluşan ayrı bir topluluğa tebliğ ediyordu. Ancak bundan sonradır ki, yazıcıları çağırıyor ve onlara, kendisine vahyedilmiş olan âyetleri kaydettirip, yazı ile tesbit ettiriyordu. Kâtiplerden Zeyd bin Sâbit Hz. Peygamber'in yazdırma metodunu şöyle açıklamaktadır: "Rasûlullah bana yazdırıyor ve bitirince de yazdığım âyeti yine bana okutturuyordu. Şâyet bir yanlışlık veya noksanlık olursa, bunu düzelttiriyordu. İşte bundan sonradır ki, ben kalkıp bu âyeti insanlara bildiriyordum."⁽²²³⁾ Rasûlullah, Ramazan ayına mahsûs olmak üzere, gündüzleri yüksek sesle, o güne kadar nâzil olan âyetleri baştan sona kadar okuyordu. Sahabîler de dinliyorlar ve yanlarında bulunan nüshaları da kontrol ediyorlardı⁽²²⁴⁾.

Mekke Dönemi'nde, en seri ve en hızlı iletişim işlevi, Kur'an'ın yazılıp yayılması idi.

bb) Hz. Peygamber'in Konuşmaları ve Mülâkatları :

Hz. Peygamber'in dini tebliğ niteliğindeki sohbet konuşmalarıyla muhtelif kişilerle yaptığı mülâkatlar da halk arasında sür'atle yayılıyor ve etkisini gösteriyordu⁽²²⁵⁾.

cc) Hz. Peygamber'in Üstün Ahlâkı ve Örnek Davranışları :

Hz. Peygamber, üstün ahlâk sahibi ve örnek bir insandı⁽²²⁶⁾. Onun ahlâkî hasletlerini muârizları bile takdir ediyordu. Resûl-ü Ekrem'in doğruluğu, dürüstlüğü, ahde vefâsı, güvenilir kişiliği, dost düşman herkesin teslim ettiği bir gerçektir. İslâm'ın sür'atle intişarında O'nun yüksek şahsiyetinin rolü büyüktü⁽²²⁷⁾.

dd) Hz. Peygamber'in Hac Mevsimlerindeki İkili İlişkileri :

Hz. Peygamber, Hac mevsimlerinde Mekke'ye şehir dışından gelen yabancılarla tanışır ve onlarla ikili görüşmeler yapardı. Bu görüşmeler de bilgi ve mesaj iletiminde önemli idi. Örneğin, Rasûl-ü Ekrem, Medîne'den gelen Evs ve Hazreçliler'le yaptığı ikili temaslar sonucu Medîne'ye hicretin şartlarını oluşturmuştu⁽²²⁸⁾. Hac mevsimindeki ikili görüşmeler, İslâm'ın mesajının Hicaz bölgesinde yayılmasını çabuklaştırmıştır.

(223) (Haysemî ve Taberanî'den naklen) Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 754.

(224) Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 755.

(225) Hz. Peygamber'in Konuşma ve Mülâkatları için bkz. Köksal M. Asım, a.g.e., s. 185, 227.

(226) Ahzâb 33/21; Kalem, 68/4.

(227) İbn Sa'd, Tabakat, VII, 59; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 425.

(228) İbn Hişâm, II, 73, Taberi, II, 242.

ee) Mekke'deki Panayır ve Fuarlar :

Mekke'deki ticari ve kültürel amaçlı fuarların da İslâmî iletişime katkısı inkâr edilemez. Her sene muayyen tarihlerde Mekke civarında kurulan Minâ, Mecenne, Zu'l-Mecâz ve Ukaz fuarlarına Arap Yarımadası'nın muhtelif bölgelerinden çok sayıda insan iştirak ederdi. Doğaldır ki, bu fuarlara katılanların Mekkeliler'le sosyal ve kültürel temas ve diyalogları neticesinde, yeni intişar etmekte olan Din'le ilgili bir çok tebliğ ve mesajları kendi yurtlarına ve kabilelerine taşıyorlardı. Böylece sosyal iletişim kanunu kendiliğinden işliyor ve yeni din, kolayca yayılma ortamı buluyordu.

2- Medîne Dönemi :

a) Medîne'deki Sosyal, Siyasal ve Kültürel Yapı :

Medîne'nin sosyo-kültürel yapısı Mekke'den oldukça farklı idi. Nadir ve Kureyzaoğulları Yahudiler'i uzun zamandan beri Medîne'de oturuyorlardı. Ayrıca, Güney Arabistan Araplarından Evs ve Hazreç kabileleri de Medîne'ye gelip yerleşmişlerdi. Evs ve Hazreçliler zamanla nüfusca çoğalmışlar ve Milâdî V. asrın sonlarına doğru da Medîne'de üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Evs ve Hazreçliler ile Yahudiler arasında sıkı sosyal münasebetler vardı. Bu ilişkiler sayesinde Evs ve Hazreç kabilesi, Yahudiliğin dini fikirlerini öğrenmişler ve bu semavî dinin inanç esaslarından az da olsa etkilenmişlerdi⁽²²⁹⁾. Bu bakımdan Medîne halkı, Peygamber Efendimize ve onun getirdiği yeni dine Mekke müşriklerinin yaptığı gibi sert ve şiddetli bir tepki göstermemişler, aksine müsamahalı yaklaşmışlardı. Ayrıca, Medîne'de nüfus bakımından çoğunluğu teşkil eden Evs ve Hazreçliler yeni dine ve bu dinin peygamberine destek vermekle, Medîne'de, Yahudilerle daha kolay boy ölçüşebilecekleri kanaatini taşıyorlardı⁽²³⁰⁾.

Medîne, Mekke'ye kıyasla kültürel bakımdan da ileri durumdaydı ve Yahudilik ve Hıristiyanlık kültürünün tesir sahasında idi. Ayrıca, Yemen'le Suriye'yi birleştiren "Baharat

(229) Arnold T.W., The preaching of Islâm, Londra, 1935, Arapça'ya Çev. Hasan İbrahim Hasan, Kahire, 1947, s. 42 vd.

(230) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 125.

Yolu" üzerinde bulunması da, önemini artırıyordu. Diğer yandan Medîne, Hurma ziraatına da elverişli olduğu için, aynı zamanda, önemli bir tarım merkezi konumundaydı⁽²³¹⁾.

b) Medîne Dönemi'ndeki Başlıca İletişim Faaliyetleri :

Medîne Dönemi'ndeki başlıca iletişim faaliyetleri şunlardır :

aa) Kur'an-ı Kerîmin Yazılması ve Yayılması :

Bu dönemde de Kur'an nazil oldukça yazılıyor ve yazılanlar kontrol edilerek herkese ulaşması temin ediliyordu⁽²³²⁾.

bb) Hz. Peygamber'in Hitabeleri :

Hz. Peygamber'in Ahlâki, siyasi ve içtimai içerikli hitâbelerinin de iletişimdeki etkisi büyüktür. Müslümanlar bu konuşmaları itina ile dinliyor ve çevrelerine ânında yayıyorlardı. Allah'n Rasûlü, önemli bir konuşma yapacağı zaman halka gerekli duyuruyu yapması ve halkı bir meydana toplaması için ashaptan bazılarına vazife verirdi. Nitekim bir defasında Hz. Ömer'e : "– Kureyş'i bana topla!" diye talimat vermişti⁽²³³⁾.

Allah'ın Rasûlü, bazı hallerde kendi konuşmalarını dinleyicilere aktarmak için Hz. Ali'yi görevlendirirdi⁽²³⁴⁾.

Peygamberimizin örnek hitâbeleri arasında, "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" niteliği taşıyan "Veda Hutbesi" meşhurdur⁽²³⁵⁾.

cc) Toplu Halde Kılınan Günlük Beş Vakit Namaz :

Peygamberliğin onbirinci⁽²³⁶⁾ yılında Mekke'de farz kılınan namazın müslümanların günlük hayatlarında önemi çok büyüktür. Özellikle cemaatle kılınan namazlar, müslümanlar arasındaki bilgi ve haber iletimi için en uygun ortamı oluşturmaktadır.

Hicret'ten sonra Medîne'de başta Mescid-i Nebevî olmak üzere bütün camilerde beş vakitte namazlar toplu halde kılınıyor ve bu vesîle ile bir araya gelen müslümanlar

(231) Hitti K. Philip, a.g.e., I, 156.

(232) Kur'an'ın Kûfî hatla yazılan örneği için kitabın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(233) El-Kettânî, Muhammed Abdülhay, Et-Terâfibu'l-İdariyye, Çev. Ahmet Özel, İstanbul, 1990, C. I, s. 53-154.

(234) El-Kettânî, a.g.e., s. I, 152.

(235) Vedâ Hutbesi Metni için bkz. Konrapa Z, a.g.e., s. 403-408.

(236) Ateş Süleyman, Yeni İslâm İlmihali, İstanbul, 1993, s. 83.

öğrendikleri bilgileri ve duydukları haberleri birbirlerine "yüzyüze iletişim metodu" ile aktarıyorlardı⁽²³⁷⁾.

dd) Cuma ve Bayram Namazları :

Cuma ve bayram namazlarının da iletişim ve haberleşme açısından büyük ehemmiyeti vardır.

Medîne-Site Devleti'nde, her hafta Cuma günü şehir halkı toplanarak Cuma hutbesini dinliyor ve topluca Cuma namazını edâ ediyorlardı. Bu vesîle ile birbirlerine çeşitli bilgileri ve haberleri aktarma fırsatı da buluyorlardı⁽²³⁸⁾. Cuma namazlarından başka Ramazan ve Kurban Bayram namazları da bilgi ve haberleşme işlevleri bakımından büyük önem taşımaktaydı. Mescid dar geldiğinden bayram namazları genellikle musalla tâbir edilen (geniş ve müsait) meydanlarda kılınmaktaydı. Bayram namazlarına kadın ve çocuklar da iştirak etmekteydiler⁽²³⁹⁾.

ee) Anayasal Faaliyetler :

Hz. Peygamber (s.a.v.), Medîne'de yaşayan Arap ve Yahudi halkının ileri gelenleriyle istişarelerde bulunarak Enes b. Mâlik'in evinde bir toplantı tertip etmiş ve bu toplantıda Medîne-Şehir Devleti'nin siyasî, hukukî, sosyal, mâli ve askerî statüsünü gösteren temel kuralların belirlenmesi gerektiği⁽²⁴⁰⁾ müzâkereye açılarak, neticede 52 maddelik bir anayasa metni hazırlanıp imzalanmış ve yürürlüğe konulmuştur⁽²⁴¹⁾. Siyasî ve sosyal iletişim açısından bu anayasa büyük ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü bu anayasa bir içtimâi mukavele mahiyeti taşıdıktan başka, genel tarih içerisinde ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir⁽²⁴²⁾.

ff) Yahudilerle Yapılan Muahadeler :

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medîne'de barışçı bir sosyal düzen kurmayı amaçladığı için

(237) Muhammed Acâc el-Hatîb, Advâün Ala'l-İ'lâm Fî Sdrî'l-İ'lâm, Kahire, 1987, s. 37-38.

(238) Muhammed Acâc el-Hatîb, a.g.e., s. 38; İbn Hişâm, I, 435.

(239) Muhammed Acâc el-Hatîb, a.g.e., s. 40-42.

(240) Tuğ Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul, 1969, s. 30.

(241) Bu Anayasanın Mukâyeseli metinleri için bkz. Hamidullah Muhammed, El-Veshaik'us-Siyâsiyye, Kahire, 1956, No 1 ve dip notlar; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 220 vd.

(242) Sönmez Abdin, a.g.e., s. 81 vd.

Medîne ve civarındaki Yahudî kabileleri ile sulh ve saldırmazlık anlaşmaları yapmayı gerekli görmekteydi. Nitekim Benî Kaynuka, Benî Kureyza, Benî Nâdir Yahudileriyle⁽²⁴³⁾ muahadeler yapıldığı gibi, Hayber⁽²⁴⁴⁾, Fedek⁽²⁴⁵⁾, Vâdi'l-Kura⁽²⁴⁶⁾, Teymâ⁽²⁴⁷⁾, Maknâ⁽²⁴⁸⁾, Eyle⁽²⁴⁹⁾, Arîz⁽²⁵⁰⁾, Cerba ve Erzûh⁽²⁵¹⁾ Yahudileri'yle de ayrı ayrı andlaşmalar düzenlenmiştir⁽²⁵²⁾.

gg) Hıristiyanlarla Yapılan Muahadeler :

Peygamberimiz sadece Yahudî kabileleriyle değil, komşu Hıristiyan kabileleriyle de iletişim kurarak, andlaşmalar akdetmiştir. Hicret'in 9. yılında Benî Tağlîb Hıristiyanları⁽²⁵³⁾ ve Dümetü'l-Cendel Hıristiyanları'yla⁽²⁵⁴⁾ ayrı ayrı andlaşmalar yapıldığı gibi Hicrî 10. yılda Necran Hıristiyanları'yla da muahede imzalanmıştır⁽²⁵⁵⁾.

hh) Müşrik Araplarla Yapılan Muahadeler :

Müşrik Araplar'la yapılan barış anlaşmalarının en önemlisi "Hudeybiye Andlaşması"dır. Peygamberimiz, Hicret'in 6'ncı senesinde (=Milâdi 628'de) 1400 kişilik bir sahâbe grubu ile birlikte Umre yapmak maksadıyla Mekke'ye hareket etti. Bunu haber alan Kureyş ileri gelenleri Mekke yakınlarındaki Hudeybiye mevkiinde askerlerini toplayarak harp vaziyeti alıp beklemeye başladılar. Peygamberimiz, sulh amacı güttüklerini, gerekirse barış anlaşması da yapabileceklerini karşı tarafa iletmek için Hz. Osman (r.a.)'ı elçi olarak görevlendirdi. Hz. Osman'ın iki gün geçmesine rağmen dönmemesi, müslümanları endişelendirdi. Bunun üzerine Müslümanlar bir ağacın altında toplanarak Rasûlullah'a bağlılık ve sebat bîatında bulundular (Bîaturrıdvân). Müslümanların kararlılığını gören Kureyşliler savaşı göze alamayarak elçiyi serbest bıraktılar ve sulh muahadesi için temsilciler

(243) İbn Hişâm, II, 147 vd.

(244) İbn Hişâm, III, 344; İbn Sa'd, Tabakat, II, 112.

(245) İbn Hişâm, III, 352; İbn Kesîr, Sîre, III, 37.

(246) İbn Hişâm, III, 353; İbn Kesîr, Sîre, III, 413.

(247) İbn Kesîr, Sîre, III, 413.

(248) İbn Sa'd, I, 290; Hamîdullah Muhammed, a.g.e., I, 401 vd.

(249) İbn Sa'd, Tabakât, I, 289; İbn Kesîr, Sîre, IV, 29.

(250) İbn Sa'd, Tabakât, I, 279.

(251) İbn Sa'd, Tabakât, I, 289.

(252) Bu andlaşmaların içerikleri için bkz. Sönmez Abidin, a.g.e., s. 144-168.

(253) İbn Sa'd, Tabakat, I, 316.

(254) Hamidullah Muhammed, el-Vesâiku's-Siyasiyye, s. 246.

(255) Ebu Yusuf, Kitâbü'l-Harâç, Çev. Ali Özek, s. 126; İbn Sa'd, Tabakat, I, 358; Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s. 90 vd.; Hamidullah Muhammed, İslâm Peygamberi, I, 667 vd.

gönderdiler. Neticede, "Hudeybiye Barış Andlaşması" adıyla tarihe geçecek olan meşhur muahade imzalanarak yürürlüğe konuldu⁽²⁵⁶⁾.

Hudeybiye Barışı, İslâm'ın yayılmasında etkili olmuştur. Çünkü aradaki husûmet ve adâvet önemli ölçüde kalkmış, müşrik halk ile Müslüman halk serbestçe görüşüp konuşmaya başlamışlar; aralarındaki iletişim fazlaşmış, kişisel dostluklar kurulmuştur. Özellikle, peygamberimizi yakından tanımaları; onun sözlerindeki açıklık ve samimiyeti, tavırlarındaki ahlâkî salâbeti, işlerindeki doğruluk ve dürüstlüğü görmeleri, bir çoklarını İslâm'a çekmiştir. Ayrıca, Hudeybiye Barışı, Mekke tarafından gelebilecek muhtemel tehlikeleri de büyük ölçüde önlemiştir⁽²⁵⁷⁾.

Önemli tarihî muahadelerden birisi de, Mekke'nin fethi günü Ebû Süfyan ile yapılan sulh andlaşmasıdır. Mekke'nin fethi harekâtı tam anlamıyla bir Barış Harekâtı idi. Hz. Peygamber, on bin kişilik bir ordu ile şehre girdiğinde önce cemaatle namaz kılmış, daha sonra da Kâbe'nin avlusunda toplanan Mekke halkına vecîz bir konuşma yapmış; bu konuşmanın akabinde de genel af ilân etmiştir⁽²⁵⁸⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.), yukarıdaki muahadelerin dışında diğer bazı müşrik Arap kabileleri ile de sulh münasebetleri tesis etmiştir. Kendileri ile sulh andlaşmaları yapılan Arap kabîlelerinin başlıcaları şunlardır: Huzaa⁽²⁵⁹⁾, Sakîf⁽²⁶⁰⁾, Katafân⁽²⁶¹⁾, Benî Damra⁽²⁶²⁾, Benî Ğîfâr⁽²⁶³⁾, Benî Cüheyne⁽²⁶⁴⁾, Benî Müdlic⁽²⁶⁵⁾, Benî Eslem⁽²⁶⁶⁾, Benî eşca'⁽²⁶⁷⁾.

Bütün bu andlaşmalardan anladığımıza göre, Peygamberimiz (s.a.v.), dünya sul-

(256) İbn Hişâm, III, 332; Taberi, Tarih, II, 281.

(257) Sözeri M. Sabri, İslâm'ın Doğuşu - Peygamberimizin Hayatı, İstanbul, 1960, s. 91-95.

(258) Buharî, İlim 3/39; Buharî V/94; Belâzurî, a.g.e., s. 58-61; İbn Hişâm, IV, 46.

(259) Hamidullah M., El-Vesâiku's-Siyasiyye, s. 226, No: 171.

(260) İbn Hişâm, IV, 130 vd.; İbn Sa'd, II, 160.

(261) Hamidullah Muhammed, Hz. Muhammed'in Savaşları, s. 115.

(262) İbn Hişâm, II/220, 249; İbn Sa'd, II, 8.

(263) Hamidullah Muhammed, El-Vesâiku's-Siyasiyye, s. 222, No: 161.

(264) İbn Hişâm, II, 245; İbn Sa'd, I, 270.

(265) Hamidullah Muhammed, El-Vesâiku's-Siyasiyye, s. 220, No: 158.

(266) İbn Sa'd, I, 271; el-Vesâiku's-Siyasiyye, s. 224, No: 166.

(267) İbn Sa'd, I, 306; İbn Kesîr, Sîre, IV, 176.

hunu amaçlayarak istisnasız her kabile ve her ulusla siyasî, içtimâî diyalogdan yana tavır alarak barışa yönelik sürekli bir iletişim kurmuştur.

ii) Komşu Devlet Başkanlarına Elçiler Göndermesi :

Allah'ın Rasûlü, dinî ve siyasî amaçlarla elçiler göndermiştir. Diplomatik ilişkilerde en sağlıklı iletişim yolunun "elçilik müessesesi" olduğunu takdir eden Hz. Peygamber (s.a.v.) Medîne döneminde bu yolu kullanmıştır. Elçiler, genelde yazılı bir mesajla gönderilmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yazılı mesajla gönderdiği elçiler ve gönderildikleri devlet başkanları ve emirler şunlardır :

aaa) Amr b. ümeyye ed-Damerî, Habeş Kralı Necâşî'ye gönderilmiştir.

bbb) Dihye b. Halife el-Kelbî, Rum Kralı Herakliyus'a gönderilmiştir.

ccc) Abdullah b. Huzafe es-Sehmî, Fas Kralı Kisra'ya gönderilmiştir.

ddd) Hatîp b. Ebî Beltaa, Mısır Hakimi Mukavkis'a gönderilmiştir.

eee) Şucâ' bin Vehb el-Esedî, Belka Meliki Haris b. Ebî Şehr el-Gassânî'ye gönderilmiştir.

fff) Selit b. Kays b. Amr el-Ensârî, Yemâme Emîri Hevze b. Ali el-Hanefî'ye gönderilmiştir.

ggg) Amr b. el-Alâ-ü el-Hadramî, Bahreyn Emîri Münzir b. es-Savî'ye gönderilmiştir.

hhh) Amr b. el-As, Amman Emîri Ceyfer ve Abad İbn. el-Culendî'ye gönderilmiştir⁽²⁶⁸⁾.

(268) Muhammed Seyyid Muhammed, el-Mes'ûliyyet ül-İslâmiyye Fi'l-İslâm, I. Baskı, Kahire, 1983, s. 91.

ii) Yabancı Elçilerin Kabûlü :

Bilhassa, Hicret'in 9. yılından itibaren Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dinî ve siyasî nüfûzunun artmış olması sebebiyle bütün Arap kabileleri Medîne'ye elçiler ve heyetler göndermeye başlamışlardı⁽²⁶⁹⁾. Medîne'nin yoğun bir diplomasi trafiğine sahne olması keyfiyetine Kur'an-ı Kerîm'de de işaret olunmaktadır⁽²⁷⁰⁾. Bu dönemde Medîne'ye elçi ya da heyet gönderen kabîlelerin başlıcaları şunlardır : Benû Kinde, Gassân, Ğâmid, Behrâ, Benû Esed, Benû Fezâre, Tay, Benû Bekr, Benû Teym, Adiy b. Hâtem ve Abdulkays Oğulları vs.⁽²⁷¹⁾.

kk) Yahudilerle Mektup Yoluyla Muhabereleler :

Medîne döneminde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in emriyle Zey b. Sâbit, İbrânî dilini ve yazısını öğrenmişti⁽²⁷²⁾. Hz. Peygamber'le Yahudiler arasında çeşitli konularda mektuplar teâtî ediliyordu. Yahudiler'in gönderdiği cevabî mektupları Hz. Peygamber'e, Zeyd b. Sabit okumaktaydı⁽²⁷³⁾.

ll) Vâililere Talimatlar Gönderilmesi :

Hz. Peygamber (s.a.v.), Arabistan'ın muhtelif yerlerine atadığı vâililere, kadılara ve zekât tahsildarlarına zaman zaman çeşitli konularda yazılı olarak talimat ve tamimler (=genelgeler) göndermekte ve onlardan gerektiğinde yazılı bilgiler almaktaydı⁽²⁷⁴⁾.

mm) Vergi Tarifelerinin Belirlenmesi :

Hz. Peygamber (s.a.v.), hayatta iken zekât oranlarını bizzat yazdırmıştı. Ancak, vergi tarifnâmesini vâililere henüz göndermeden vefat etmişti. Bilâhare halifeler bu tarifnâmeyi bir genelge ile valilere iletmişlerdir⁽²⁷⁵⁾.

nn) Kur'an'ın Tercümesi :

Müslümanlığı kabul eden bazı İranlılar, ana dilleri olan Farsça namaz kılmalarına

(269) İbn Hişâm, IV, 205.

(270) Nasr, 110/1-3.

(271) İbn Sa'd, Tabakat, I, 291 vd.

(272) Taberî, Tarih, I, 1460.

(273) Hamidullah Muhammed, Muhtasar Hadis Tarihi, Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1967, s. 32 ve dip not.

(274) Hamidullah Muhammed, Muhtasar Hadis tarihi, s. 32.

(275) Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 32 dip not.

(muvaakkaten de olsa) müsaade edilmesini ricâ etmişlerdi. Bunun üzerine İranlı Selmân-ı Fârisî, Fatiha Sûresi'ni Farsça'ya tercüme ederek onlara göndermişti⁽²⁷⁶⁾.

İmamı Serahsî bu konuda şöyle diyor: "Rivâyet edilir ki, İranlılar Selmân-ı Fârisî'ye bir mektup yazarak, ondan Fâtiha Sûresi'nin tercümesini kendilerine göndermesini istediler. Bu sûretle, o insanlar, dilleri Arapça metne alışıncaya kadar Fâtiha Sûresi'nin Farsça çevirisini okudular."⁽²⁷⁷⁾.

Mısır'ın meşhûr âlimlerinden Ferîd Vecdi de, Selmân-ı Fârisî'nin bu tercümeyi yaptığını ve Hz. Peygamber'in de buna müsâde ettiğini zikreder⁽²⁷⁸⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Devri'nde kısmen de olsa bu tercüme faaliyetlerinin iletişim hukuku açısından büyük önem taşıdığı kanaatındayız.

oo) Dini Yaymak Maksadiyle Mektuplar Gönderilmesi :

Hz. Peygamber, dini yaymak maksadiyle komşu ülkelerin devlet başkanlarına ayrı ayrı mektuplar göndermiştir. Mektupları götürülenler özel görevlendirilmiş elçilerdi.

Bu elçilerden:

Dihye b. Halîfe el-Kelbî, Bizans İmparatoru Herakliyus'a⁽²⁷⁹⁾,

Amr b. Ümeyye ed-Damerî, Habeş Kralı Necâşî'ye⁽²⁸⁰⁾,

Habîb b. el-Beltaa, Mısır Kralı Mukavkıs'a⁽²⁸¹⁾,

Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî, İran Kısrası'na⁽²⁸²⁾,

Amr b. Alâü el-Hadramî, Bahreyn Emîri el-Münzir b. Sâvî'ye⁽²⁸³⁾,

Amr b. As, Umman Emîri Ceyfer ve Abad İbn-i el-Culendî'ye⁽²⁸⁴⁾, ayrı ayrı mektup götürmüşlerdir⁽²⁸⁵⁾.

(276) Hamidullah Muhammed, a.g.e., s. 33.

(277) Es-Serahsî Şems'ül-Eimme, Mabsût, C. I, 37.

(278) Ferîd Vecdi, El-Edillât El-İlmiyye alâ Cevâzi Tercemet-i Maânî el-Kur'ân İlä el-Lûgat el-Ecnebiyye, Kahire, s. 58.

(279) Hamîdullah Muhammed, el-Vesâiku's-Sîyâsiyye, Beyrut, 1987, s. 108.

(280) Hamîdullah Muhammed, el-Vesâiku's-Sîyâsiyye, s. 102.

(281) Hamîdullah Muhammed, el-Vesâiku's-Sîyâsiyye, s. 137.

(282) Hamîdullah Muhammed, el-Vesâiku's-Sîyâsiyye, s. 141.

(283) Hamîdullah Muhammed, el-Vesâiku's-Sîyâsiyye, s. 147.

(284) Hamîdullah Muhammed, el-Vesâiku's-Sîyâsiyye, s. 162.

(285) Mektuplar için Kitâbın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

c) Medîne Devri'nde Posta (=Berîd) Hizmetleri :

İslâm Tarihi'nde Resmî Posta'nın düzenlenmesi çalışmaları daha Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında başlamıştı. Nitekim bu devirde yazışma, talimat ve anlaşma metinleri özel elçiler vasıtasıyla gönderilmekteydi. Haberciye verilen önem, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Andlaşmayı bozmam, elçi ve habercileri (=Bürüd) de hapsetmem" hadîsi⁽²⁸⁶⁾ ile de teyit edilmektedir.

Medîne Dönemi'nde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bilgi ve haber iletimi için bazı kişileri görevlendirdiği kuşkusuzdur. Güvenilir rivâyetlere göre, Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.), vâlilerine: "- Bana bir postacı (=haberce) göndereceğiniz zaman yüzü ve adı güzel olanını gönderiniz" buyurmuştur⁽²⁸⁷⁾.

Hz. Peygamber posta hizmetinde kullandığı elemanlar için bazı özellikler aradığı gibi, elemanlara görevi tevdi ederken de bazı tavsiye ve uyarılarda bulunurdu. İbn Sa'd, bu konuyla ilgili olarak Tabakat'da şu bilgiyi vermektedir: Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.), Himyer'den Hâris'a, Mesrûh'a ve Nuaym b. Abdikûlâl'e birer mektup yazarak, bu mektupları postacı olarak görevlendirdiği Ayyaş b. Ebû Rebîa el-Mahzûmî ile gönderdi ve kendisine şu tâlimatı verdi: "Oraya vardığında, yanlarına girmek için sabahı bekle. Sabahleyin güzelce temizlen. İki rek'at nazam kıl, Allah'dan başarı dile ve benim mektubumu sağ elinle onların sağ ellerine ver."⁽²⁸⁸⁾

Rasûl-ü Ekrem'in posta elemanlarına verdiği bu talimatlardan ve tavsiyelerinden anladığımıza göre, gerek diplomasi temsilcilerinin ve gerekse iletişim personelinin kılık-kiyafet ve temizliğe azâmi derecede riâyet etmeleri gerektiği gibi, etkileyici olabilmek için jest ve mimiklere de dikkat etmeleri icâp etmektedir.

d) Hz. Peygamber Devri'nde Şiirin İletişimdeki Yeri ve Önemi :

Araplar eskiden beri şiir ve hitâbete oldukça düşkün idiler. Hz. Peygamber Devri'nde sözlü iletişim ve propagandanın en etkili yollarından birisi de şiir idi. Şiir, o dönemde, hitabetten sonra ikinci derecede etki gücüne sahip bir iletim vâsıtasıydı. Kuşkusuz ki, Hz. Pey-

(286) Ebu Davud, Cihad 15/151; İslâm Ansiklopedisi, TDV. İstanbul, 1992, V, 499.

(287) Süyûtî, el-Câmiu's-Sağîr, C. I, 13.

(288) İbn Sa'd, Tabakât, I, 282.

gamber bir şâir değildi⁽²⁸⁹⁾. Ama, o, çok güzel ve etkileyici konuşan bir hâipti. O'nun konuşmaları ve hitâbeleri, Kur'an'dan sonra en büyük tesir gücüne sahipti. Bununla birlikte, Hz. Peygamber (s.a.v.), cahiliye döneminden beri Araplarda şiirin etki gücünü de çok iyi bilmekteydi. Dönemin büyük şâirlerinden Hassan b. Sâbit ve Ka'b b. Züheyr'in Şiirlerini Allah'ın Resûlü beğenirdi, takdir ve teşvik ederdi⁽²⁹⁰⁾.

Ka'b İbn-i Züheyr adındaki şâir, önceleri Rasûl-ü Ekrem aleyhinde hicviyeler söyleyerek İslâm düşmanlığı yapardı. Sadece Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhinde şiir söylemekle yetinmeyerek, ayrıca, Ebû Talib'in kızı Ümmü Hânî hakkında da gazeller söyleyerek bu âileyi kötölemekte idi. Bunun üzerine, müslümanlar bu şaire karşı ortak tavır almışlardı. Ka'b İbn-i Züheyr, endişeye kapılıp doğrudan Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak müslüman oldu ve af dileyerek meşhûr kasîdesini okudu. Bu kasîde Hz. Peygamber'in hoşuna gitmiş, sırtından hırkasını çıkararak kendisine hediye etmişti. Bu sebebledir ki, mezkûr kasîde, "Kasîde-i Bürde" adını almıştır⁽²⁹¹⁾.

Ka'b İbn-i Eşref adında ve Yahudilerin de önde gelenlerinden sayılan bir şâir vardı. Bu şâir de, şiir sanatını sürekli İslâm'ın aleyhinde kullanırdı. Şiirlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e karşı ağır ve saldırgan bir üslûp kullanırdı. Bununla da yetinmeyerek, ashabın eşlerine ve kızlarına dil uzatırdı. Bu şâir, bilâhare (Bedir Savaşı'ndan sonra) ölüm cezasına çarptırılarak idâm edilmişti⁽²⁹²⁾.

e) İletişim Yönünden Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Savaşları :

İslâm, yeryüzünde fitneyi, baskıyı ve zulmü kaldırma, barış ve güvenlik ortamını tesis etme amacının gerçekleştirilmesi uğrunda başkaca alternatif kalmaması halinde, ancak savaşı meşrû bir yol olarak görür. Hz. Peygamber'in bütün savaş ve seriyelerinde bu niyet ve düşünce hâkimdir. Bedir, Uhud, Hendek ve diğer savaşların seyir ve sonuçlarının tahlili, bu gerçeği bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Güdülen gaye bellidir : İnanç ve ibadet

(289) "Biz Ona (=Muhammed'e) şiir öğretmedik. (şiir) ona yakışmaz da..." Yasîn, 36/69.

(290) Abdüllâtif Hamza, a.g.e., s. 188-192.

(291) İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, C. I, 458. Ka'b b. Züheyr'in Rasûlullah'ın huzurunda okuduğu kasîde metni için bkz. Abdüllâtif Hamza, a.g.e., s. 191-192.

(292) el-Cevziyye, a.g.e., I, 348.

hürriyetini garanti altına almak ve insanların birbirleriyle güvenlik ve esenlik ortamında serbestçe iletişim kurmalarını temin etmek. Savaşın hangi aşamasında olursa olsun, Hz. Peygamber, bu amacın gerçekleşmesi halinde derhal harbi sona erdirir ve askerî harekâtı durdurdu.

Bu genel tesbitten sonra, Hz. Peygamber'in savaşlarının iletişimdeki rolünü belirlemek için, yapılan savaşların her birine kısaca temas etmeyi uygun görmekteyiz.

aa) Bedir Savaşı :

Bedir Savaşı, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ilk savaşı idi. Hz. Peygamber'in zaferi ile sonuçlanan bu savaşta, iki taraf için de can kaybı oldukça düşüktü. Müslümanlar 14 şehit vermişti. Karşı taraf ise, 70 ölü vermiş, bir o kadar da esir bırakmıştı⁽²⁹³⁾.

İlginçtir ki, Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedir Savaşı'nda düşman ölülerine karşı insanî bir vecibeyi de yerine getirmiştir. Düşman, ölülerini bırakıp kaçarken, Allah'ın elçisi o ölüleri toplattırıp defnettirmiştir⁽²⁹⁴⁾.

Bedir Zaferi, düşmanları korkutmuş, münafıkları sindirmiş ve İslâm'a girenleri çoğaltmıştır. Daha da önemlisi, Hz. Peygamber'in esirlere iyi muâmele ederek her bir esiri, müslümanlardan 10 kişiye okuma-yazmayı öğretmesi karşılığında serbest bırakmasıdır⁽²⁹⁵⁾. Bu siyaset, Rasûl-ü Ekrem'in, iletişimin alt yapısı olan okuma-yazmaya ne derece ehemmiyet verdiğini göstermesi bakımından câlibi dikkattir.

bb) Uhud Savaşı :

Bilindiği üzere, Müslümanlar, Bedir Zaferi'nin sevincinden sonra Uhud Harbi'nin yenilgisini taddılar⁽²⁹⁶⁾. Uhud Savaşı'nda müslümanlar yetmiş şehit verirken, müşriklerin ölü sayısı yirmi ikiydi⁽²⁹⁷⁾.

Uhud yenilgisinde müslümanlar için önemli dersler vardır. Dünyada hiçbir topluluk, sürekli zafer ve gâlibiyet sevinci içinde yaşayamaz. Milletlerin hayatında acı, tatlı, neşeli ve

(293) İbn Kesîr, II, 463.

(294) En-Nedvî Ebu'l-Hasen Ali el-Hasenî, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Çev. Osman Keskiöçlü, İstanbul, 1981, s. 153.

(295) Ahmed İbn-i Hanbel, Müsned, I, 247.

(296) Âl-i İmran 3, 152.

(297) İbn-i Hişâm, II, 101-102.

kederli günler olur. Hiç elem ve keder tatmayan bir millet, günün birinde bir felâkete uğrarsa, birden sarsılıverir. Onun için, herşeye alışmalıdır. Cenâb-ı Hak, iyi ve kötü devirleri milletler arasında münavebe ile evirip çevirmektedir⁽²⁹⁸⁾.

Uhud harbinde, Allah, müslümanları, Rasûl-ü Ekrem'in vefatı haberini duymaya da alıştırmış oldu. Bu savaşta Rasûlüllah'ın vefat ettiği şâyiası çıkınca, müslümanlar böyle bir acı haberle karşılaştılar ve onu atlattılar⁽²⁹⁹⁾.

İslâm Daveti'nin, Hz. Peygamber'in şahsı ile kâim bulunmayan bir Ebedî Risâlet olduğu gerçeğini, Kur'an-ı Kerim şu şekilde açıklamaktadır: "...*Muhammed sâdece bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi, o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz? Kim, ökçesi üzerinde geriye dönerse, Allah'a hiçbir ziyan veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*"⁽³⁰⁰⁾.

cc) Hendek (=Ahzâb) Savaşı :

Hicret'in beşinci yılında vukubulan bu savaşa çeşitli kabileler iştirak ettiğinden "Ahzâb Harbi" adını almıştır. İslâm'a Davet açısından derin izler bıraktığından, bu savaşın İslâm tarihinde önemi büyüktür. Mü'minler bu savaşta en büyük imtihanı vermişler⁽³⁰¹⁾ ve kazanmışlardır.

Hendek harbinde konumuz açısından, bir kaç nokta, dikkatimizi çekmektedir :

Hendek kazımı işinde, bizzat bir işçi gibi çalışan Rasûl-ü Ekrem'in, elindeki kazma ile kayaları parçalaması esnasında çıkan her kıvılcımda: "Ben Medâyin Şehri'nin saraylarını görüyorum. Bana, Suriye'nin kapılarının açıldığını, Yemen'in anahtarlarının verildiğini görüyorum" tarzında yaptığı ilginç konuşmalarla âdetâ geleceğin haberlerini okuyor olması, câlibi dikkat idi⁽³⁰²⁾.

Dikkat çekici bir diğer nokta da, Gatafan kabilesi ileri gelenlerinden Nu'aym İbn-i

(298) Âl-i İmran, 3/140, 153.

(299) En-Nedvî Ebül-Hasen, a.g.e., s. 168.

(300) Âl-i İmran, 3/144.

(301) Ahzâb 33/11-15.

(302) en-Nedvî Ebu'l-Hasen, a.g.e., s. 176.

Mes'ud'un, Râsûlullah'ın izniyle bu harpte çok başarılı bir "Savaş Casusu" olarak görev alması ve savaşın müslümanların lehine sonuçlanmasına katkıda bulunmuş olmasıdır⁽³⁰³⁾.

dd) Benî Kureyza Savaşı :

Benî Kureyza Yahudileri müslümanlarla yaptıkları andlaşmayı bozarak sinsîce bir plân kurup, müslümanları arkadan vurmaya tasarlamışlardı. Hendek Savaşı sonrası müslümanlar, olup bitenlerden habersiz vaziyette evlerine çekilip silâhlarını bırakmışlardı. Bu arada Cibril-i Emîn Rasûl-ü Ekrem'e gelerek: "–Sen silâhını bıraktın, ama, melekler henüz silâhlarını bırakmadılar; Allah, Benî Kureyza üzerine yürümeni emrediyor.", dedi. Bunun üzerine, Allah'ın elçisi şu tâlimatı verdi: "–Allah'ı ve elçisini sevenler, ikindi namazını Benî Kureyza yurdunda kılsınlar!" Bu emri alan ashâb silâhlanarak yola koyuldu. Benî Kureyza muhasarası 25 gün sürmüştü⁽³⁰⁴⁾. Yahudiler dayanamayacaklarını anladılar, görüşmeler için, (Evs kabîlesinin müttefiki olan Amr İbn-i Avf'ın babası) Ebû Lübâbe'nin gönderilmesini istediler. Ebû Lübâbe'ye: "–Muhammed'in hükmüne rıza gösterelim mi? Rıza gösterirsek sonumuz ne olur?" diye sorduklarında, Ebû Lübâbe, eliyle boğazını işaret ederek, imâ yoluyla "âkıbetiniz hepinizin idâm edilmesidir", demek istedi. Sonra da, böyle bir davranışının hatalı olduğunu, hattâ bir çeşit hâinlik sayılabileceğini anlayarak, pişmanlık içinde döndü ve kendini mescidde bir direğe bağladı ve 20 gün süreyle kendi kendini cezalandırdı⁽³⁰⁵⁾.

Kureyza Yahudileri boyun eğdiler ve haklarında nasıl hüküm verileceği konusunda da Rasûlullah, Sa'd İbn-i Muâz'ı hakem tayin etti. Muâz, hiçbir haklı sebep olmaksızın andlaşmayı bozan ve yurt içinde fesad ve anarşi çıkaran, böylece vatana ihanet suçunu işlemiş bulunan Kureyza erkeklerinin idam edilmelerini uygun buldu, Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu hükmü –Tevrat'a da uygun düşmekle– onayladı⁽³⁰⁶⁾.

Benî Kureyza Savaşı'ndan çıkarabileceğimiz en önemli sonuç, hangi yolla olursa olsun ve ne tür vasıta ile işlenirse işlensin, ülke içinde fitne, fesat ve anarşi çıkarma suçuna - derecesine ve suçun ağırlığına göre– idâm cezasının da verilebileceğidir. İslâm'ın, kamu

(303) en-Nedvî Ebu'l-Hasen, a.g.e., s. 179.

(304) İbn Hişâm, II, 233-235.

(305) İbn Hişâm, II, 236.

(306) İbn Hişâm, II, 273.

güvenliğini ihlâl ve sosyal barışı tehdit suçlarına karşı daha hassas hükümler içerdiğini görmekteyiz.

Çağımızda bu nevi suçlar daha çok kitle iletişim araçlarıyla işlenebilmektedir.

ee) Benî Mustalık Gazvesi :

Hz. Peygamber (s.a.v.), Hicret'in 6. yılında Mustalık Oğulları'nda fitne ve fesat hareketleri başlatıldığını haber alınca, ordusunu alarma geçirdi. Hazırlıklar tamamlandı, Beni Mustalık üzerine harekât başlatıldı. Çarpışmalar sonucu, Benî Mustalık bozguna uğrayıp kaçtı. İslâm Ordusu Medine'ye dönüş için yola koyuldu. Bir konaklama mevkiinde, Hz. peygamber (s.a.v.)'in muhterem eşi Hz. Âişe, ihtiyaç için devesinden inmişti. Emânet olan gerdanlığını düşürdüğünün farkına varınca, yol üzerinde onu aramaya koyulmuştu ki, bu sırada konvoy da hareket etmiş; devesinin sürücüsü de, Hz. Âişe'yi deveye bindi zannederek o da yürümüşü. Zira, Hz. Âişe, o zamanlarda çok genç ve zayıftı. Bu sebeple, sürücü, onun yokluğunu farkedememişti. Hz. Âişe de, kervanın kalktığını görünce, orada bir yere oturup –aramaya gelirler diye– beklemeye başlamıştı. Bu sırada, ordunun gerisinde kalan ashabtan Safvân, Hz. Âişe'yi görünce, onu devesine alarak Orduya yetiştirmişti. Çöl hayatında bu, gayet yerinde bir hareket tarzı olmasına rağmen, münafıkların lideri Abdullah İbn-i Übey, bunu diline dolayıp iftira ederek, sağda-solda ileri geri konuşmaya başlamıştı. Diğer münafıklar da buna katıldığı gibi, söylenen her şeye kanan bazı gâfil müslümanlar da buna kulak verdiler⁽³⁰⁷⁾. Kur'an-ı Kerim, her şâyiaya kulak veren bu gâfil müslümanların durumunu şöyle dile getiriyor :

«Siz, onu ağızdan ağıza alıp veriyorsunuz ve hakkında hiç bilginiz olmayan bir şeyi (düşünüp taşınmadan hemen) ağızınızla söylüyorsunuz ve onu önemsiz bir şey sanıyorsunuz. Oysa, o, Allah yanında büyük bir günahdır. Onu işittiğiniz zaman: "Bunu konuşmamız bize yakışmaz, hâşâ bu, büyük bir iftiradır", demeniz gerekmez miydi?»⁽³⁰⁸⁾.

Hz. Âişe vâlidemiz, hakkında çıkartılan bu çirkin iftiradan dolayı çok üzüldü. Fakat

(307) en-Nedvî Ebu'l-Hasen, a.g.e., s. 188-189.

(308) Nur, 24/15-16.

bu teessür hâli çok sürmedi. Cenâb-ı Hak, Hz. Âişe (r.anhâ)'nin temiz ve pâk olduğuna dâir haberini indirdi:

«... O yalan haberi getirip ortaya atanlar, içinizden bir gruptur. Siz, onu sizin için bir şer sanmayın. Bilâkis o, sizin için bir hayırdır. Onlardan her kişi, işlediği günâhın cezâsını görecekler. Onlardan, o yalanın en büyüğünü idare edene de büyük bir azâb vardır»⁽³⁰⁹⁾.

«Onu işittikleri zaman, inanan erkek ve kadınların, kendiliklerinden güzel zanda bulunup: "Bu, apaçık bir iftiradır", demeleri gerekmez miydi?»⁽³¹⁰⁾.

Benî Mustalık Gazvesi akabinde vukû bulan bu olaylardan, iletişim hukuku bakımından çıkarabileceğimiz en önemli ders, asılsız haber ve şâyiaların doğruluğunu ve gerçek yüzünü tahkîk etmeden kabûl etmenin, ağır sorumluluğu mucip bir davranış sayıldığıdır. Ayrıca, mü'minlerin haber ve söylentilerin yorumunu yaparken nelere dikkat edecekleri hususu da önemle açıklanmaktadır⁽³¹¹⁾.

ff) Hudeybiye Barış Andlaşması :

Hz. Peygamber (s.a.v.), yine Hicret'in 6. yılında Kâbe'yi ziyaret maksadıyla, beraberinde 1500 kişi olduğu halde Mekke'ye müteveccihen yola çıktılar. Hudeybiye mevkiine gelince, –Kâbe'yi ziyaret amacı güttüğünü belirtmek için– ihrâma girdi. Bu arada da, Kureyş'e gözcüler gönderdi. Ancak gözcüler, müşriklerin civardaki kabileleri de toplayarak savaş vaziyeti aldıklarına ve müslümanların kâbeyi ziyaretlerine müsâde etmeyeceklerine dâir haberler getirince, Hz. Peygamber de, temkinli olarak, harekâtını sürdürmeye karar verdi. Mekke'ye iyice yaklaşıldı. Hz. Peygamber, müşriklere maksadını anlatmak için Hz. Osman'ı elçi olarak gönderdi. Hz. Osman'ın Kureyş'le müzakeresi uzayınca, tutuklandığı ya da şehid edildiği şâyiası çıktı. Bu sırada Rasûl-ü Ekrem, ashabını bir ağacın altında toplayıp, onlardan, sebat edeceklerine ve itaatten ayrılmayacaklarına dâir bey'at aldı⁽³¹²⁾. Daha sonra, Kureyş'ten elçiler geldi-gitti. En sonunda, Kureyş'in gönderdiği Süheyl İbn-i Amr adındaki elçi ile müzâkere masasına oturuldu. İki taraf da sulha râzı oldu. Andlaşma metni kaleme alındı.

(309) Nur, 24/11.

(310) Nur, 24/12.

(311) Nucurat, 49/6.

(312) Fetih, 48/18.

Kureyş'in temsilcisi, Hz. Peygamber'in emriyle metni yazmaya başlayan Hz. Ali'ye müdahale ederek, "–Rahmân ve Rahîm kelimelerini bilmeyiz, o ibareleri metinden çıkar; Allah'ın Rasûlü Muhammed cümlesindeki Allah ve Resûl kelimelerini de siliniz, çünkü, biz Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğunu kabul etmiş olsak, zaten aramızda ihtilâf çıkmazdı ve sizi Kâbe'yi tavaftan men'etmezdik" deyince, Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.), Hz. Ali'ye "O ibâreleri sil" emrini verdi. Hz. Ali, silmek istemeyince, Hz. Peygamber (s.a.v.), bizzat kendi eliyle sildi⁽³¹³⁾. Böylece, muâhade metni tamamen yazılıp, altını Hz. Peygamber "Muhammed İbn-i Abdullah" adını kullanarak imzaladı.

Bu andlaşmanın bazı maddeleri Müslümanlar'a ağır gelmiş idiyse de, özellikle, "ta-
rafların on yıl süreyle birbirleriyle harp yapmayacakları"na dâir sulh maddesi, çok hayırlı sonuçlar doğurmuştu. Bu andlaşma gereğince sağlanan barış, Müslümanlar'a geniş nefes aldirdığı gibi, Müslümanlar'ın müşriklerle insanî ilişkiler çerçevesinde görüşüp buluşmaları ve çok yönlü iletişim kurmaları fırsatını da doğurdu. Bu arada, Müslümanların sayısında da önemli artışlar oldu. Toplumdaki tarafsız insanlar, İslâm'ın bir barış ve iletişim dini olduğunu görünce, sevgileri arttı ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'i daha çok takdir etmeye başladılar⁽³¹⁴⁾.

İslâm İletişim Hukuku açısından Hudeybiye Barış Andlaşması'ndan çıkarabileceğimiz iki önemli mesaj vardır. Bunlardan bir tanesi, kitleye sunulacak mesajın hazırlanmasında gösterilecek titizlik ile gruplar (ya da uluslar) arası andlaşmalarda önem arzeden asgarî müştereklerin tesbitindeki hassasiyet; diğeri ise, toplumda sağlıklı ve sürekli bir iletişimin temini için, öncelikle kalıcı bir barışın tesisinin gerektiğidir.

gg) Mekke'nin Fethi :

İslâmî iletişim açısından, Mekke'nin Fethi de önemli bir olaydır. Hz. Peygamber, Hicret'in 8. yılının Ramazan ayında, 10 bin kişilik bir ordu ile Mekke Barış Harekâtı'nı başlattı. Mekke'ye girişte, Hz. Peygamber, çatışma ve çarpışma olmaması, kan dökülmemesi ve şehirde yağmacılığa kalkışılmaması konusunda ordusuna sıkı tenbihatta bulundu. Mek-

(313) en-Nedvî Ebu'l-Hasen, a.g.e., s. 195.

(314) İbn-i Hişâm, II, 322; el-Cevziyye, I, 388.

kelilere de münâdîler aracılığı ile şu fermânı yayınladı: "Evine, Mescidi Haram'a ya da Ebû Süfyan'ın evine kapanan emniyette olacaktır!"⁽³¹⁵⁾.

Mütevâzi bir kul edâsıyla şehre giren Hz. Peygamber (s.a.v.), Harem-i Şerif'i putlardan temizletti⁽³¹⁶⁾ ve Kâbe'nin kapısı önünde Mekke halkına hitâben tarihi bir konuşma yaptı ve konuşmasının sonunda da genel af ilân etti⁽³¹⁷⁾. Daha sonra, Bilâl'e emrederek Kâbe'de ilk ezânı okutturdu⁽³¹⁸⁾. Kâbe'den yükselen tekbîr (=Allâhu Ekber) sesleri, hakiki hürriyet ve barış düzeninin habercisiydi.

Mekke'nin Fethi, kitlesel iletişimin ilk önemli tezâhürü idi. Allah'ın elçisi sözlü iletişim yoluyla 10 binlerce kişiye hitâb etmişti. Bu barış harekâtı, Yarımada halkının kalblerini İslâm'a açmıştı. Kabileler fevc fevc müslüman olmaya başlamışlardı⁽³¹⁹⁾. Mekke'nin Fethi olayı, İslâmî iletişimi hızlandırıcı bir rol oynamış; İslâm kısa zamanda bütün Arabistan'a yayılma imkânı bulmuştu.

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin sevk ve idare ettiği bu savaşıardan çıkarabileceğimiz önemli sonuçlar şunlardır :

- 1°) Savaşlar, barışı sağlamak amacıyla yönelik olup, daha ziyade barış harekâtı niteliği arzemiştir.
- 2°) Savaşlarda istihbaratçı ve harp casusları kullanılmıştır.
- 3°) Savaşlarda izlenen strateji, Cihanşümûi İslâm Daveti'nin yayılmasını kolaylaştırmıştır.
- 4°) Arap Yarımadası'na emniyet ve asâyiş gelmiş, ulaşım ve iletişimde güvenlik sağlanmıştı. O derecede ki, Hîre'den kalkıp Kâbe'ye gelen bir kadın güvenlik içinde –Allah'dan başka hiç kimseden korkmadan– koskoca çöl yolunu yalnız başına aşabilirdi⁽³²⁰⁾.

(315) İbn-i Hişâm, II, 409.

(316) İbn-i Hişâm II, 407.

(317) el-Cevziyye, Zâdü'l-Meâd, I, 424.

(318) el-Cevziyye, a.g.e., I, 424.

(319) Nasr, 110/1-2.

(320) İbn-i Hişâm, II, 581; Abdullatif Hamza, a.g.e., s. 163-164.

f) İletişim Yönünden Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Vedâ Hutbesi :

Hz. Peygamber'in vedâ konuşması da, iletişim hukuku açısından önem taşımaktadır. Peygamberimiz (s.a.v.), âhirete göç etme zamanının geldiğini hissederek Veda Haccı'nı yapmak istemişti. Bu amaçla, Milâdi 23 Şubat 632 günü bir İslâm Cemâatı ile Medîne'den hareket etmişti. Mekke'ye vardığında, 7 Mart 632 günü (= 8 Zilhicce Günü) Arafat Meydanı'nda toplanan asgarî 100 bin kişilik bir topluluğa, meşhûr tarihî nutkunu, "Kasvâ" adlı devesinin üzerinde îrad buyurdular. "Ey' insanlar! Sözlerimi iyi dinleyiniz, iyi anlayınız!" Hitâbiyle başlayan tarihî konuşmasında :

- 1°) İslâm'ın temel ilkelerini ortaya koydu.
- 2°) Bütün semavî dinlerin ortaya koyduğu temel yasakları (=haramları) sıraladı,
- 3°) Can, mal, ırz ve nâmus emniyetinin önemine işaret etti.
- 4°) Cahiliye ve şer düzeninin temellerini yıktığını ilân etti.
- 5°) Fâiz düzenini ilgâ ettiğini duyurdu.
- 6°) Kadın haklarına riâyette titiz davranılmasını istedi.
- 7°) Bütün inananların kardeş olduğunu te'kit etti.
- 8°) Zinânın ve fuhşun ve her türlü kan gütmeye davalarının yasaklılığını vurguladı.
- 9°) Temel hak ve hürriyetlere saygı gösterilmesini istedi ve evrensel barış nizamının korunması ve idâmesi için, herkesi göreve çağırırdı.

ve devamla "Bu mesajımı burada bulunanlar, bulunmayanlara da iletsinler. Umulur ki, burada bulunmayanlar arasında, bu mesajımı burada bulunanlardan daha iyi anlayanlar çıkabilir", dedi.

Konuşmanın sonunda da "Tebliğ ettim mi?, Tebliğ ettim mi?, Tebliğ ettim mi?" şeklinde te'kitli cümlelerine, kitleden aldığı cevap, "Evet, tebliğ ettin, tebliğ ettin, tebliğ ettin" şeklindeydi. Bunun üzerine kendisi de bu evrensel mesajı kitleye bihakkın tebliğ ettiğini te'kid anlamında: "Şâhit ol, Ya Rab!, Şâhit ol, Ya Rab!, Şâhit ol, Ya Rab!" cümleleriyle konuşmasını tamamladı ve haccın gereklerini de yerine getirdikten sonra Medîne'ye döndü⁽³²¹⁾.

(321) Ali Seyyid Emir, Rûh-u İslâm, Çev. Ö.Rıza Doğrul, İstanbul, 1979, s. 216-217 (Veda hutbesi metni için bkz. Tecrid-i Sarîh, c.x, 401-404).

Bu tarihî konuşmayı 100 bin kişinin kolayca dinleyebilmesi için tedbir de alınmıştı: Peygamberimiz (s.a.v.), her cümleyi söyledikçe, duruyor, Rebîa b. Ümeyye b. Halef de yüksek sesle tekrarlıyordu. Bu suretle, bütün topluluğun Hz. Peygamber'in konuşmasını dinlemesi temin edilmiş oluyordu⁽³²²⁾.

Vedâ Hutbesi'nin iletişim hukuku açısından önemini bir kaç noktada özetleyebiliriz :

- 1°) Bu hutbe, içerik olarak, tüm beşeriyeti ilgilendiren genel bir beyannâme niteliğindedir.
- 2°) Hutbe, sözlü-kitlesel iletişimin İslâm'daki ilk ve en etkili örneğidir.
- 3°) Hutbe içeriğinin, sadece dinleyicilere tebliği (=iletişimi) ile yetinilmeyip, bu beyannamenin, konuşma mahallinde hazır bulunmayan (doğmuş ve doğacak) tüm insanlara da müteselsilen iletilmesinin, hâzır olan dinleyicilerin tümüne bir vecîbe olarak yükletilmesi ve herkesin bu konuda mes'ûl ve mükellef tutulmasıdır.
- 4°) Ve nihayet mesajı kitleye ulaştırabilmek için söz aktarıcı elemanlardan da yararlanılmasının maksada uygun olduğudur.

II. DÖRT HALİFE DEVRİ :

1- Genel Olarak :

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in irtihalinden sonra, Milâdi 632'de başlayan 4 halife devri, Milâdi 661 yılına (=Hicri 41) kadar sürmüştür.

Bu dönemde, Râşid halifeler, tebliğ ve iletişim siyasetinde Hz. Peygamber'in yolunu izlemişlerdir. Halifelerin her biri tebliğ ve irşâd faaliyetlerinde Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.)'e uyarak şu vesîlelerden yararlanmışlardır. Kur'an-ı Kerim, Hadîs-i Şerifler, Hitâbet, hac ve umre seyahatleri, güzel ahlâk ve örnek davranışlar ve fütûhat⁽³²³⁾.

Bu devirde, yazıda, önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, o dönemden kalma sınırlı sayıdaki bazı vesîkalarından, az da olsa bir gelişmenin mevcut olduğunu müşahade etmekteyiz. Bize kadar intikal etmiş olan yazılı belgeler, meskûkat, papirüs ve taş kitâbelerle

(322) Ali Seyyid Emîr, a.g.e., s. 216 dip not.

(323) Abdullâtîf Hamza, a.g.e., s. 204.

Taşkent, Kahire, ve İstanbul'daki müzelerde saklanan el yazması bazı Kur'an metinlerinden ibarettir⁽³²⁴⁾.

2- Dört Halife Devri'nde Tebliğ ve İletişim Faaliyetleri:

a) Hz. Ebû Bekir Devri:

aa) Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilişi:

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in irtihalinden sonra ilk iletişim hareketi, başkanlık seçimi için yapılan sakîfe (= çardak) toplantısı idi.

Hz. Peygamber'in vefatı, halk arasında derin teessürle birlikte büyük aksülamellere yol açmıştı. Halkın telâşını gören Hz. Ebû Bekir, Peygamberimize salâtü selâm getirerek şu tarihi konuşmayı yaptı:

"Ey İnsanlar! Her kim Muhammed'e tapıyorsa, bilsin ki, Muhammed ölmüştür. Allah'a tapanlar ise, bilsinler ki, Allah diridir, ölümsüzdür. Allah şöyle buyuruyor: «*Muhammed ancak ve ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir. Muhammed ölür veya öldürülürse, siz geri mi döneceksiniz?.. Kim geri dönerse, Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*»⁽³²⁵⁾.

Bu sözler, herkesi teskin ve tesellî etti⁽³²⁶⁾. Daha sonra, Sakîfe Toplantısı yapıldı. Bu toplantıda yapılan müzakereler neticesinde –başta Hz. Ömer olmak üzere– ashâbın ileri gelenlerinin bîatı ile Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'in birinci halifesi seçildi⁽³²⁷⁾.

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Sakîfe Toplantısı'nın ikinci gününde, genel bîatın tamamlanmasından sonra, Mescid-i Nebevî'de halka hitâben şu tarihi teşekkür konuşmasını yaptı :

"Ey İnsanlar! Sizin en iyiniz olmadığım halde, başkanlık makamına getirilmiş bulunuyorum. Görevimi hakkıyla yerine getirirsem bana yardım ediniz. Yanılırsam (ya da yanlışlık yaparsam) bana doğru yolu gösteriniz (ve beni uyarınız). Doğruluk; emânet, ya-

(324) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, XIV, 455 vd.

(325) Âl-i İmrân, 3/144.

(326) Şiblî Mevlâna, Asrı Saadet, Çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul, 1974, IV, 34.

(327) Hitti Philip K., a.g.e., I/211 vd.

lancılık ise hiyânettir. İçinizdeki zayıf, hakkını alıncaya kadar benim nazarımda kuvvetlidir. İçinizdeki kuvvetli de, ondan başkasının hakkını alıncaya kadar benim nezdimde zayıftır. Bir millet, Allah'a cihad etmeyi bırakırsa, zillete düşer. Bir millette kötülük yaygın ve revâçta olursa, Allah, o milleti belâyâ düşürür. Ben Allah'a ve Peygamber'e itaat ettiğim müddetçe, siz bana itaat ediniz. Ben, Allah'a ve Peygamber'e isyan edersem, sizin bana itâat etmeniz gerekmez. Haydi namaza kalkınız! Allah hepinize merhamet eylesin!"⁽³²⁸⁾.

bb) Üsâme b. Zeyd Komutasındaki Ordu'nun Sevki :

Birinci Halîfe Hz. Ebû Bekir'in ilk önemli askeri tasarruflarından birisi, daha önce Hz. Peygamber'in Şam'a doğru azîmetini emrettiği Üsâme b. Zeyd Komutasındaki Ordu'nun hareket emri idi. Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın bu orduyu uğurlarken verdiği şu talimât, dünya harp tarihine altın harflerle yazılacak derecede önemliydi.

"Hiyânet etmeyiniz, arkadan vurmayınız; haddi aşmayınız. İnsan cesedi üzerinde tahribât yapmayınız. Çocukları, ihtiyaçları ve kadınları öldürmeyiniz! Hurma ağaçlarını kesip yakmayınız! Meyve veren ağaçlara dokunmayınız! Hayvanları telef etmeyiniz. Yolda manastırlara çekilmiş ibadetle meşgul olan kişilere rastlayacaksınız, onları kendi hallerine bırakınız!"⁽³²⁹⁾.

Bu talimattan sonra Üsâme Ordusu, Hz. Peygamber'in emir ve tavsiyelerini yerine getirmek üzere hareket etmişti. Üsâme'nin bu askerî harekâtı yaklaşık iki buçuk ay sürmüştü. Bu askerî harekâtla, hem o havalideki mürtedler cezalandırılmış, hem de Müslümanların manevî nüfuzu artmıştı⁽³³⁰⁾.

cc) Riddet (=Dinden Dönüş) Hareketlerinin Bastırılması:

Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın kısa süren halifeliği (632-634), genellikle, "Ridde" adı verilen irtica hareketlerinin bastırılması gayesine matûf mücadelelerle doludur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Orta Arabistan'da bir takım yalancı peygamberler türediği gibi, Yemen, Yemâme ve Ummân taraflarındaki kabilelerin bazıları da İslâm Hükümeti'ne zekât ver-

(328) İbn-i Hişâm, IV, 340-341; Taberî, III, 203.

(329) Şiblî, a.g.e., IV, 53.

(330) Şiblî, a.g.e., IV, 54.

memekte direniyorlardı. Halife Ebu Bekir, bu durum karşısında kararlı ve ısrarlı bir tutum takınarak, Hâlid b. Velid komutasındaki bir orduyla ridde hareketlerini bastırdı. Böylece, İslâmî Davetin önündeki engeller ortadan kaldırılmış oldu⁽³³¹⁾.

dd) Irak ve Şam Seferleri:

Hiz. Peygamber (s.a.v.), dâhilde ve hariçte İslâm'ın güvenliği için her türlü tedbirin alınması hususunda uyarılarda bulunmuştu. Hiz. Ebu Bekir (r.a.) de, Resûl-ü Ekrem (s.a.v.)'in iç ve dış siyasetini aynen uygulamaya özen göstermekteydi. Bu sebepten dolayı Irak ve Şam'a askerî seferler düzenlenmişti. Bu seferlerle üç önemli amaç güdülmekteydi:

- 1°) Düşmanlığı bertaraf edip barışı tesis etmek;
- 2°) Yol emniyetini sağlamak,
- 3°) Dinî yaymak⁽³³²⁾.

Bu tarihî tesbitlerden, Hiz. Ebû Bekir (r.a.)'ın, İslâmî Tebliğ ve İletişim Siyasetine ağırlık verdiği neticesini çıkarabilmemiz mümkündür.

ee) K. Kerim'in Toplanması:

Hiz. Ebû Bekir Devrinde İletişim ve Tebliğle ilgili çalışmaların en önemlisi, hiç kuşkusuz ki, Kur'an'ın Toplanması işi idi. Bu toplama (=bir araya getirme) işi, ileride çoğaltılma ve yayılma çalışmalarının alt yapısını oluşturuyordu. Kur'ân, İlâhî ve evrensel bir mesaj olduğu için, onun, bütün beşeriyete iletilmesi gerekmektedir. Bu iletme (=duyurma ve tebliğ etme) görevi, mesaja kulak veren herkesin üzerine bir borç olarak yüklenmiş bulunduğundan, Kur'ân'ın Toplanması hareketi, İslâm'da en önemli bir "İletişim Çalışması" sayılmaktadır⁽³³³⁾.

Toplama (=Cem'), Hiz. Peygamber (s.a.v.) devrinde okunan, ezberlenen ve Resûl-ü Ekrem'in huzurunda yazıldığı, en az iki şahitle isbat olunan (ve ince deri, hurma dalı, düz

(331) Hitti Philip K., a.g.e., I, 214 vd.

(332) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 216 vd.

(333) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 218.

kemik gibi maddeler üzerinde yazılı) Kur'an sayfelerini kâğıda yazıp bir cilt haline getirmekten ibarettir⁽³³⁴⁾.

Hiz. Ebû Bekir (r.a.), bu önemli vazifeyi, Zeyd bin Sâbit başkanlığında bir heyete gördürmüştü. Çünkü, yazı işlerini en iyi bilen, o idi. Zeyd, Hiz. Peygamber'in sekreteriydi. Süryanice ve İbranice gibi yabancı dilleri de konuşur ve yazardı⁽³³⁵⁾. Ashabın en kültürlü ve anlayış kabiliyeti en mükemmel olanlarından⁽³³⁶⁾.

Zeyd, bu tarihi görevi bir sene içinde eksiksiz yerine getirdi. Kendisine, Hiz. Ömer, Hiz. Ali, Hiz. Osman ve İbn-i Kâab da büyük yardımda bulundular⁽³³⁷⁾.

Hiz. Ebu Bekir'in Devri'nde toplanan Kur'an nüshası, Hiz. Peygamber tarafından okunan ve tebliğ edilen Kur'an'ın tam aynıdır. Bu nüshayı, Hiz. Ebû Bekir saklamış ve Hiz. Ömer'e intikal ettirmiştir. Hiz. Ömer'den, kızı Hiz. Hafsa'ya intikal eden bu nüsha, daha sonra Hiz. Osman tarafından çoğaltılmıştır⁽³³⁸⁾.

Hiz. Ebu Bekir'in bu Kur'an Hizmeti, müslümanlığın yayılmasını kolaylaştırmıştır. Onun zamanında Müslümanlık bütün Arabistan'ı kaplamıştı. O, tebliğ ve iletişime büyük önem verirdi. Onun bütün vâllileri ve memurları, gittikleri her yerde İslâm Davetini tebliğ etmeyi ilk vazife bilirlerdi⁽³³⁹⁾.

b) Hiz. Ömer Devri :

aa) Hiz. Ömer'in Halife Seçilişi :

Hiz. Ebû Bekir, Hicret'in 13. yılı'nda hastalandı ve on beş gün mescide gelemeyerek İmamet vazifesini Hiz. Ömer'e bıraktı. Ayrıca, kendisinden sonra kimin halife olacağı hususunu, ashâbın ileri gelenleriyle istişare etti ve şu ahidnâmeyi yazdırdı:

"Bismillahirrahmanirrahîm. Bu, Resûlullah Muhammed (s.a.v.)'in halifesi Ebû Bekir'in son demde yazdırmış olduğu ahidnâmedir. Ben, sizin üzerinize Ömer b. Hattâb'ı tayin etim. İyi olur ve âdil davranırsa, beni tasdik etmiş olur ki, onun hakkındaki bilgim ve görüşüm

(334) Keskiöğlü Osman, K. Kerim belgileri, Ankara, 1987, s. 95.

(335) Kettanî, a.g.e., I, 203.

(336) Keskiöğlü, a.g.e., s. 96.

(337) Keskiöğlü, a.g.e., s.95.

(338) Şiblî, a.g.e., IV, 91.

(339) Şiblî, a.g.e., IV, 163 vd.

budur. Eğer, zulmeder ve durumunu değiştirirse, ben gaybı bilici değilim, beni mazur görürsünüz. Ben, sadece hayır Murad ettim. Herkese ancak kazandığı vardır⁽³⁴⁰⁾. "Haksızlık edenler hangi âkıbete döndürüleceklerini yakında bileceklerdir."⁽³⁴¹⁾.

Hiz. Ebu Bekir, bu ahidnâmeı yazdırmasının üzerinden çok geçmeden, 22 Ağustos 634 senesinde, 63 yaşında iken vefat etti. Yerine, ahidnâmesi dikkate alınarak aday gösterilen Hiz. Ömer, Halife seçildi.

Hiz. Ömer, 25 Ağustos 634'de halife seçilince minbere çıkarak halka şöyle hitap etti :

"Ben bazı hususları arz edeceğim. Bu sözlerin yerine getirileceğinden emin olunuz... Araplar'ın durumu, burnuna yular takılmış, sürücüsünün arkasından giden deveye benzer. Onu çeken nereye götürdüğüne dikkat etmelidir. Bana gelince, Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, ben onları doğru yola götüreceğim!.." ⁽³⁴²⁾

bb) Hiz. Ömer'in İletişim Siyaseti :

Şüphesizdir ki, İslâmî Yönetim Nizamı, Allah'a ve elçisine itaatı emreden bir akîde üzerine bina edilmiştir. Bunun bilincinde olan Hiz. Ömer (r.a.), hilâfet görevine başlarken öncelikle, halka şu genelgeyi duyurmuştur:

"Ey insanlar! Ben, Allah'a ve elçisine itaat ettiğim sürece siz de bana itaat ediniz. Bende bir yanlışlık görürseniz beni uyarınız. Ben, Allah'a ve elçisine isyan edersem, bu takdirde bana itâat etmeniz gerekmez!" ⁽³⁴³⁾.

Bu anlayış içersinde bulunan İkinci Halife Hiz. Ömer'in, nasıl bir iletişim ve yayın siyaseti izlediğini aşağıdaki icraatlarında tezâhür ettirmemiz mümkündür:

aaa) Fetihler :

Hiz. Ömer de, Rasûlullah'ın temellendirdiği dış siyaset ve harp hukuku ilkelerine, birinci Halife gibi sâdik kalmıştır. Hiz. Ömer devrindeki askerî harekâtın hemen hepsi barış düzenini kan dökmeden yayma gayesine yönelikti. Hiz. Ömer Devri'nde İslâm Orduları, Su-

(340) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 276.

(341) Şuarâ, 26/227.

(342) Taberî IV, 54; İbnu'l-Esîr, II, 208.

(343) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 223.

riye, Kudüs, Irak, İran ve Mısır'ı fethetmişler ve İslâm Coğrafyası'nı alabildiğine genişletmişlerdi⁽³⁴⁴⁾. Fethedilen beldelerde süratle idarî teşkilatlar kurulmakta, valiler atanmakta ve bu valilerin merkezi yönetimle sürekli iletişim içinde bulunmaları için gerekli tedbirler alınmaktaydı⁽³⁴⁵⁾.

bbb) İstişare Meclisi :

Hız. Ömer (r.a.), Sahâbenin ileri gelenlerinden bir "Şûra Meclisi" oluşturmuştu. Bir çok konuda bu meclisin görüşünü alırdı⁽³⁴⁶⁾. Ashâb da, Hız. Ömer'e her konuda yardımcı olurdu. Halife'nin izni olmadan başkenti (=Medine'yi) terk etmezlerdi. Halife ile sürekli iletişim halindeydiler.

Halife Ömer'deki sorumluluk duygusunun emsâli dünya tarihinde görülmemiştir. Halife, geceleyin tebdil-i kıyafetle başkent (=Medîne) sokaklarında dolaşır, denetlemelerde bulunur, sıkıntısı olanların sıkıntısını giderirdi. Gerektiğinde dul ve kimsesiz âilelere geceleri sırtında erzak taşırdı. Dicle kenarında bir kurdun aşırıldığı koyunun hesabının da kendisinden sorulabileceğinin bilincindeydi⁽³⁴⁷⁾.

Hemen herkes doğrudan veya dolaylı olarak derdini ve meselesini Halife'ye iletme imkânına sahipti. Kamuoyu böyle oluşturulduğu gibi, Halife de kendisini her şeyden sorumlu addediyordu. Hız. Ömer'deki sorumluluk duygusu, nefsindeki Mükâşefe Kudreti'ni (=Telepathy=Uzakduyum) bile harekete geçirerek telepati ile iletişim sağlayacak derecede idi⁽³⁴⁸⁾.

ccc) Hız. Ömer'in Mektupları :

Mektup, Hız. Ömer Devri'nde en önemli iletişim vasıtalarından biriydi. Hız. Ömer

(344) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 276 vd.

(345) Şiblî, a.g.e., IV, 336.

(346) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 224 vd.; Muhammed Biltâcî, Menhec Omer'ebn-al-Hattâb, fi't-Teşri', Doktora Tezi, Kahire, 1970, s. 433-434.

(347) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 226.

(348) Rivâyete göre, Hız. Ömer (r.a.) Medîne'de Cuma Hutbesi'ni okurken bir ara hutbeyi kesip "Ey Sâriye, el-Cebel, el-Cebel!" şeklinde seslendi ve hutbesine devam etti. Cemaat Halifenin bu hareketinden bir şey anlamadı. Namaz bitince Hız. Ali, Halife'ye hutbe esnasında neden Sâriye'ye seslendiğini sordu. Halife, "Sen onu işittin mi?" dedi. Hız. Ali: "Sadece ben değil, mescidde bulunan herkes işitti" deyince, Halife Ömer: "–Evet Kardeşlerimizi müşriklerin sıkıştırdıkları haberini nefsimde duydum ve arkalarını dağa vermelerini söyledim" dedi. Bir ay sonra, zafer müjdesini getirenler, aynı gün ve saatte Halife'nin nidasına kulak vererek vaziyet aldıklarını ve zaferi bu şekilde kazandıklarını anlattılar. (Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 227).

(r.a.), ordu komutanlarına, vâlilere, hâkimlere ve diğer bazı devlet memurlarına mektuplar yazdı(349). Bunlara örnek olarak, Ebu Musa el-Eşâri'ye yazdığı mektuplardan birinin metnini sunuyoruz :

"Adaleti icra etmek, önemli ve muhkem bir farzdır. Herkes, yargı önünde eşit olsun ve adalete güvensinler. Zayıflar, adaletten ümidini kesmesin. Kuvvetliler de senden tarafgirlik beklemesin. Mahkemelerde davacılar, delil göstermeğe mecburdurlar. Davayı inkâr edenlere yemin tevcih olunur. Sulh olmak câizdir. Ancak bu sulh, haram olan bir şeyi helâl, helâl olan bir şeyi haram kılmamalıdır. Verdiğin kararda yanıldığını anlarsan, Hakk'a dönmekte tereddüt etme. Kitap ve sünnette bulamadığın hususlarda içtihat et, kıyas yap. Taraflara, delillerini ikameleri için süre ver. Aksi takdirde davalarını düşür. Bütün müslümanların şahadeti kabul edilir. Ancak, iftira ve yalancılık suçlarından ceza görenlerle vesâyet ve veraset işlerinde su-istimal ile suçlananların şehâdetlerini muteber sayma..."(350).

Hz. Ömer (r.a.), taşradaki mülkî âmirlere tâlimat ve direktiflerini genelde yazılı olarak iletir ve emirlerinin yerine getirilip getirilmediğini de sıkı bir şekilde denetlerdi(351).

ddd) Hz. Ömer'in Ülke İçi Gezileri :

Hz. Ömer Devri'ndeki önemli iletişim faaliyetlerinden bir diğeri de, Halîfe'nin ülke çapında yaptığı gezilerdi. Bu gezilerin amacı, müslümanların durumlarını yerinde görmek, idarecileri denetlemektir. Geziler sırasında gerek halkla ve gerekse yöneticilerle sağlıklı bir bilgi alışverişi de temin edilmiş oluyordu(352).

eee) Hz. Ömer'in Hitâbeleri :

Hz. Ömer'in en önemli konuşmaları, haftalık Cuma hutbeleriyle Bayram ve Hac hitâbeleriydi. Ayrıca ordu mensuplarına ve mülkî âmirlere (=valilere) muhtelif konularda nutuklar îrad ederdi. Bu nutukların birinde şunları söylemekteydi :

"Sizi saltanat sürmek, tahakküm ve tasallut etmek için tayin etmedim. Siz hidâyet

(349) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 228.

(350) Muhammed biltâcî, Menhec Omar'ab'nal'Hattâb fi't-Teşrî', Kahire, 1970, s. 43 vd.

(351) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 228.

(352) Abdullâtif Hamza, a.g.e., 230 vd.

rehberi olacaksınız ve herkes size uyacaktır. Bu itibarla müslümanların hukukunu temin ediniz. Müslümanları yermeyiniz ki, zillete uğramasınlar. Onları haksız yere methetmeyiniz ki, şımarmasınlar. Kapılarınızı yüzlerine kapamayınız ki, kuvvetliler zayıfları ezmesinler. Kendinizi müslümanlardan üstün görmeyiniz ki, haksızlığa uğramasınlar..."⁽³⁵³⁾.

Hz. Ömer, valilerini, Hacc mevsiminde başkent'e (=Medîne'ye) çağırır, İslâm ülkelerinin her tarafından gelen hacılara, bunlardan şikâyetleri olup olmadığını sorarak gereken tedbirleri alır, tahkikat yapar ve ona göre karar verir⁽³⁵⁴⁾. Hattâ, bir keresinde, büyük bir toplantıda Halîfe şu sözleri söylemişti: "Müslümanlar! Valiler size musallat olmak, sizin malınızı yağma etmek için gönderilmiyor, bilâkis, size Peygamber'in yolunu göstermek için gönderiliyorlar. Şayet, bu valilerden biri buna aykırı davranırsa, bana haber veriniz ki, gerekeni yapayım."⁽³⁵⁵⁾.

Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'yi âdetâ bir parlamento binası gibi kullanırdı. Meclisin toplantıya çağırılması için bir tellâl (=çağırıcı) çıkarılırdı. İki türlü meclis vardı. Birisi müşavere meclisi ki, özel önem taşıyan olayların vukûunda toplanırdı. Bir de genel meclis vardı ki, bu meclis, her günkü normal meseleleri görüşüp karara bağlardı. Her gün, vilâyetlerden alınan raporlar, Halîfe tarafından bu meclise havale edilir, bu meclis ihtilâflı olan her konuyu kesin hükme bağlardı. Mecliste bazen sert tartışmalar da olurdu. Bir toplantı esnasında meclistekilerden birisi Halîfe'ye sürekli "Allahtan kork, Ömer!" demişti. Diğer bir zat da, buna çıkmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer, müdâhale ederek: "Bırakınız! Konuşsun. Konuşmanız gereken yerde susarsanız sizde hayır yoktur. Biz de konuşulanları dinlemezsek, bizde hayır yoktur!" karşılığını vermişti⁽³⁵⁶⁾.

Hz. Ömer (r.a.), bazen avâma da nutuk irad ederdi. Nitekim, bir defasında halka şöyle hitap etmişti :

"Müslümanlar! Ben, sizi kul köle edinen bir hükümdar değilim. Ben de, sizin gibi Allah'ın bir kuluyum. Aramızdaki fark, benim, bir de başkanlık yükünü taşımış olmağımıdır.

(353) Şiblî, a.g.e., IV, 343-344.

(354) Şiblî, a.g.e., IV, 344.

(355) Şiblî, a.g.e., IV, 344.

(356) Şiblî, a.g.e., IV, 337.

Sizi güven ve huzur içinde yaşatacak bir sûrette hizmet edebilirsem, ne mutlu! Sizi kapımın önünde bekletmek çok acıdır. Ben, size lâflarla değil, uygulama ve icraatla rehber olmak isterim"⁽³⁵⁷⁾.

Hız. Ömer, hutbelerini çoğu kez irticalî olarak irad ederdi. Dinleyiciler arasında yabancılar varsa, konuşma, tercümanlar vasıtasıyla tercüme edilirdi.

Hız. Ömer iyi bir hatipti, sesi yüksek ve etkiliydi. Siyasî konuşmalarını sâde bir üslûp ile yapardı, ancak, konunun her safhasını aydınlatırdı. Konuşmalarında şiirlerden de yararlanırdı. Güzel bir şiir duydukça onu ezberleyinceye kadar tekrarlardı. Yabancı dil de bilirdi. Tevrat'ı anlayacak derecede İbrânîce'ye vâkıftı. Hız. Ömer'in, dili kadar kalemi de kuvvetliydi. Zamanımıza kadar saklanan emirnâmeleri, talîmatları kaleminin kuvvetine en birinci delildir⁽³⁵⁸⁾.

fff) Hız. Ömer'in Örnek Davranışları :

Hız. Ömer Devri'nde İslâmî iletişimin en etkili yollarından birisi de, Hız. Ömer'in, kıyamete kadar beşeriyetin dilinden düşürmeyeceği örnek davranışları ve ahlâkî hasletleridir.

Hız. Ömer, her şeyden önce bir adâlet timsâli idi. Onun adâletinden hiç kimse kuşku duymazdı⁽³⁵⁹⁾. Herkes, şikâyetini serbestçe, hiç çekinmeden kendisine iletebilirdi. Hattâ bu maksatla, Hız. Ömer, namazlardan sonra, mescidin avlusunda bir süre oturur ve şikâyeti olanların şikâyetlerini dinlerdi. Hız. Ömer, geceleri başkentin sokaklarını dolaşarak halkın ahvâlini tetkik eder, tesadûf ettiği yolculardan memleketlerinin durumlarını sorardı⁽³⁶⁰⁾.

Halife Ömer, her fırsatta, insanların hür doğduğunu, hiç kimsenin haysiyetinin rencide edilemeyeceğini söylerdi. Amr. b. el-As'ın oğlu, bir Kıbtî'yi haksız yere dövdüğünde, Halife, herkesin huzurunda mütecavizi te'dîp ettiği gibi, babası Amr'a (=Mısır Valisi'ne) dönerek de: "Annelerinin karnından hür olarak doğan insanları, daha ne zamana kadar köle olarak kullanacaksınız?" şeklinde azarlamada bulunmuştu⁽³⁶¹⁾.

(357) Şiblî, a.g.e., IV, 260.

(358) Şiblî, a.g.e., IV, 495 vd; Şiblî, Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve Devlet İdaresi, Çev. Dr. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1980, s. 355-357.

(359) Muhammed Biltâci, a.g.e., s. 332-333.

(360) Şiblî, a.g.e., IV, 447-448.

(361) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 234.

Hız. Ömer'in halka verdiği bu hürriyet ruhunun halk arasında doğurduğu medenî cesaretin tezâhürü de ilginçti. Bir defasında Halife, siyasî nutkunu irad ederken, halka şöyle bir soru yöneltti : "Ey millet, ben, lideriniz olarak kötü yola düşecek ve nefsanî arzularına boğulacak olursam, siz ne yaparsınız?" Kalabalıktan yükselen sesler enteresandı: "–Sende bir eğrilik (=i'vicâc) görürsek, seni kılıcımızla doğrulturuz!" Bu sözlere, Devlet Başkanı Ömer'in verdiği karşılık da şuydu: "–Allah'a çok şükür ki, yanlış yola sapacak olursam, milletin içinde beni kılıçlarıyla doğrultacak (=uyarıp îkaz edecek) kimseler vardır"⁽³⁶²⁾.

Şah Veliyyullah Dehlevî diyor ki : "Hz. Ömer, ashab ile müşavere eder ve sonuç alınıncaya kadar ilmî tartışmaları sürdürürdü. Bundan dolayıdır ki, Hz. Ömer'in hükümlerinin ve fetvalarının çoğu dünyanın doğusuna da batısına da yayılmıştır ve geçerlidir"⁽³⁶³⁾.

ggg) Hz. Ömer'in Resmî Daireler Kurması :

Modern anlamda ilk İslâm Devleti'nin müessisinin (=kurucusunun) Hz. Ömer olduğu ileri sürülür⁽³⁶⁴⁾. Bunun sebebi şudur : Hz. Ömer Devlet Başkanı oluncaya kadarki dönemde – tabîî şartların gereği– devletin siyasî ve idarî organları müşahhas olarak teşekkül etmemişti. İslâm'ın tabîî genişleme ve yayılma siyaseti, gerçek anlamda idarî ve siyasî organizasyonu da zorunlu kılmıştı. Bu sebepten dolayıdır ki, Hz. Ömer (r.a.), siyasî ve idarî iş bölümü yaparak, devletin hemen hemen bütün organlarını teşekkül ettirdi. İhtiyaca göre çeşitli idarî birimleri oluşturdu. "Beytül mâl"i müstakil bir devlet dairesi haline getirdi⁽³⁶⁵⁾. Yargıyı bağımsızlaştırdı. Mülkî taksîmatı yeniden düzenledi. Vilâyetlere bir vâli, bir de askerî kumandan (=garnizon komutanı) tayin etti. Ayrıca, vergi işlerine bakmak üzere her vilâyette âmiller (=vergi tahsildarları) görevlendirildi⁽³⁶⁶⁾. İlk İslâm madenî parası da bu devirde basıldı. Hz. Ömer devrinde vilâyetlerin her birinde şu memurlar bulunurdu :

1°) Vali,

2°) Genel sekreter,

(362) Şiblî, a.g.e., IV/466.

(363) Dehlevî Şah Veyyullah Huccetullahi'l-Bâliğâ, Dâr-ı İhyâ-i Ulûm yayını, Beyrut 1992, 2. Baskı, I, 381.

(364) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 221; Muhammed Biltâci, a.g.e., s. 411 vd.

(365) Muhammed Biltâci, a.g.e., s. 381-383.

(366) Muhammed Biltâci, a.g.e., s. 412 vd.

- 3°) Askerî idâre sekreteri,
 4°) Harâc (=vergi) memuru,
 5°) Kâdı (=hâkim),
 6°) Hazinedâr,
 7°) Ahdâs (=polis) dairesi,
 8°) İhtisab (zabıta işleri) dâiresi⁽³⁶⁷⁾
 9°) Posta işleri (=dîvanü'l berîd) dairesi⁽³⁶⁸⁾

hhh) Hz. Ömer Devri'nde Yeni Şehirlerin Kurulması :

İslâm'ın sınırlarının alabildiğine genişlemesi, yeni yerleşim alanları ve büyük sitelerin kurulmasını gerektirmiştir. Fetih hareketlerine katılan Arap kabileleri, yeni kurulan sitelere yerleştiriliyordu. Yeni kurulan siteler, aynı zamanda birer askerî garnizon vazifesi görmekteydi. Hz. Ömer Devri'nde yeni kurulan şehirlerin başlıcaları, Basra, Kûfe, Fustat, Mûsıl ve Cîze idi. Bunlardan Basra ve Kûfe, asırlarca İslâm ilim ve kültür merkezleri olarak yaşamışlardır⁽³⁶⁹⁾.

ııı) Hz. Ömer Devri'nde Ulaşım ve İstihbarat :

Hz. Ömer, ulaşım ve haberleşmeye çok önem verirdi. İslâm coğrafyası genişledikçe yolların ve köprülerin yapım çalışmaları da hızlandırıldı. Yol ve köprüleri doğrudan doğruya devlet yapmazdı. Bilâkis, fethedilen memleket sakinleriyle yapılan sulh muahadesine en önemli şart olarak, öncelikle yolların ve köprülerin yapımı ve onarımı maddesi konurdu. Eski yolları tamir etmek, yeni yollar açmak, nehirlerin üzerine köprüler kurmak işlerine, özellikle dikkat edilirdi. Yapım ve onarım giderleri de yerli halk tarafından karşılanırdı⁽³⁷⁰⁾.

Hz. Ömer sivil ve askerî istihbarata da önem verirdi. savaşlarda "savaş postacısı" istihdam ederdi. Hz. Ömer, her orduya kendi emrinde bulunan özel memurlar ilhak eder ve bunlar vasıtasıyla en basit olaylardan haberdar olurdu⁽³⁷¹⁾.

(367) Şiblî, a.g.e., IV, 340, 370.

(368) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 221.

(369) Şiblî, a.g.e., IV, 377 vd.

(370) Şiblî, a.g.e., IV, 376.

(371) Ebu Yusuf, Kitab-ül Harac, s. 80; Şiblî, a.g.e., IV, 398.

iii) Hz. Ömer'in Dini Yayma Faaliyetleri :

İslâmı yaymak için en önemli vasıta, hiç kuşkusuz, İslâm ahlâkını yaşayarak gayri müslimlere örnek olmaktır. Hz. Ömer Devri'nde yüzbinlerce insanın müslüman olmasının aslı sâiki, bu dönemdeki İslâm öncülerinin ahlâkî üstünlüğü idi. İslâm fetihlerinin sür'ati ve vüs'ati de, insanlara, İslâm'ın mükemmelliği hissini veriyordu. Çölden çıkan bir avuç insanın, en büyük devletleri ve en eski milletleri yere sermeleri, halkı derinden etkiliyordu.

Hz. Ömer (r.a.), Kur'an metninin korunması için de olağanüstü tedbirler almıştı. Bu tedbirlerin başında, yüzbinlerce kişi tarafından Kur'an'ın ezberlenmesinin sağlanması geliyordu. Hz. Ömer (r.a.), memleketin her tarafında Kur'an muallimleri (=öğreticileri) görevlendiriyordu. Hz. Ömer (r.a.)'in ilginç uygulamalarından birisi de, daha çok fikhî (=hukukî) hükümleri içeren Bakara, Nisa ve Mâide sûrelerini her müslümanın ezberlemesini emretmiş olmasıydı⁽³⁷²⁾.

İslâm'ın hızlı yayılmasında cami ve mescidlerin de rolü büyüktür. Bu sebeple Hz. Ömer, her şehirde bir cami yapılmasını emretmişti⁽³⁷³⁾.

kkk) Hz. Ömer Devri'nde Yazılı İletişim :

Yazılı iletişim, Hz. Ömer Devri'nde önceki devirlere göre ilerleme kaydetmişti. Hz. Ömer her resmî dâire için muntazam defterler tutturuyordu. Bu devirde mektupla iletişim ve haberleşme uygulaması çoğalmıştı. Hz. Ömer (r.a.), valilere, hakimlere ve askeri komutanlara sık sık mektuplar yazdığı gibi, genelge ve emirnâmelerini de yazılı olarak iletirdi. Fethedilen arazi ahâlisiyle yapılan andlaşmalar da titizlikle yazılır ve bizzat Halife tarafından saklanırdı⁽³⁷⁴⁾.

Hz. Ömer devrinde yazının hemen her alanda kullanıldığı kuşkusuzdur. Hicrî 22 (=Milâdi 643) senesine âit olup, Mısır'ın Ahnes Şehri'nde ortaya çıkarılan (ve halen Viyana Millî Kütüphanesi'nde muhafaza edilen), üstü Yunanca ve altı Arapça bir papirus'un içeriği oldukça dikkat çekicidir : "Bismillahirrahmanirrahim. İşbu makbuz, Abdullah b. Cübeyr ve ar-

(372) Şiblî, a.g.e., IV, 405-406; Muhammed Biltâcî, a.g.e., s. 362-367.

(373) Şiblî, a.g.e., IV, 410.

(374) Şiblî, a.g.e., IV, 414.

kadaşlarının Ahnes'den kasaplık koyunlar aldığını göstermektedir. Biz, Ebû Kîr'in küçük oğlu Roderic'den ve Ebû Kîr'in büyük oğlu Stephan'dan 50 kasaplık koyun ve daha sonra 15 koyun aldık. Bu koyunları, onun gemisindeki adamlar ve müfrezeler, ağır silâhlı insanlar 22 cemâziyelevvel ayında gasbettiler. İbn Hubeyde tarafından yazılmıştır."⁽³⁷⁵⁾.

III) Hz. Ömer Devri'nde Olayların Bir Takvime ve Tarihe Bağlanması

Hz. Ömer Devri'ne kadar, islâm'da bir takvim ve takvim başlangıcı yoktu. Yazılan resmî ve özel yazılara tarih koymak âdet değildi. Hicrî Takvim, Hz. Ömer tarafından M.638 tarihinde tesbit edildi⁽³⁷⁶⁾.

Hicret'in 21. senesinde, Hz. Ömer'e, üzerinde "Şaban" ayı yazılı bir senet getirilmişti. Hz. Ömer, bu Şaban'ın geçen senenin mi yoksa bu senenin Şaban ayı mı olduğunu sordu. Tereddütler belirince, şûrâ meclisi toplanıp, yeni bir takvim ihdâsı konusunu müzakere etti. Hz. Ali tarafından teklif edilen Hicret tarihi (=622 Milâdî yılı), Hicrî Takvim'in birinci yılı olarak tesbit ve ilân olundu⁽³⁷⁷⁾. Bu tarih, Milâdî Takvim'e göre, 16 temmuz 622 gününe tesâdüf etmektedir⁽³⁷⁸⁾.

Hz. Ömer Devri'ne âit bu incelemelerimiz, bu devirde gerek sözlü ve gerekse yazılı iletişimin önemli ölçüde ilerleme kaydetmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

c) Hz. Osman Devri :

aa) Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi :

Hz. Ömer (r.a.), vefatından önce, sahâbe-i kiram'ın ricâsı üzerine, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Zubeyr b. Avvam ve Hz. Talha b. Ulbeydullah'dan oluşan 6 kişilik bir heyetin, halîfelik sorununu çözmelerinin uygun olacağı tavsiyesinde bulunmuştu. Halîfe Ömer'in defninden sonra, iki gün, münakaşalarla geçmişti. Toplumun reyî, genelde Hz. Osman ile Hz. Ali üzerinde toplanıyordu. Nihayet, altı kişilik he-

(375) Hamidullah Muhammed, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu, İstanbul, 1990, s. 39. (Papyrus'un orijinali ve okunuşu için kitabımızın sonundaki vesikalar eki'ne bakınız.).

(376) Muhammed Biltâcî, Mehneç Omer'abn-əlHattâb fi't-Teşrî', Kahire, 1970, s. 372-373.

(377) Şibî, a.g.e., IV, 412.

(378) Biltâcî, Muhammed, Mehneç Omer'abn'l-Hattab fi't-Teşrî', Kahire, 1970, s. 368-373.

yetten Abdurrahman b. Avf, ashâbı mescidde toplayarak Hz. Osman'a bîat etmiş, onun bîatını diğer ashâbın bîatı takip eylemiş, böylece, Hz. Osman, Hicrî Muharrem 24'de (=Milâdî Kasım 644'de) Şûrâ'yı Hassa yoluyla Halîfe seçilmişti⁽³⁷⁹⁾.

Hz. Osman, Ümeyye Oğulları'ndandı. Halîfe seçilince Müslümanlar, Emevîler ve Haşimîler olarak iki gruba bölünmüşlerdi. Bu devirden itibaren siyasî çekişmeler şeklinde tezâhür eden bir büyük fitne hareketi başgöstermişti. Bu fitne hareketi, davet ve tebliğ mefhumlarının yanı sıra, daha önce kullanılmayan "ed-Diâye" (=propoganda) kavramını da gündeme getirmişti⁽³⁸⁰⁾.

Hz. Peygamber ve ilk iki halifesi zamanında, istisnâî olarak, sadece müşrik ve gayrimüslimlerle yapılan savaşlarda tatbik edilen "savaş hîledir, taktiktir" (=el-harbu hud'atün) kuralı, Hz. Osman'ın halîfe seçilmesinden itibaren farklı yorumlarla genişletilerek, iletişim ve etkileme metodları arasına "ed-Diâye = propoganda" mefhûmunun sokulması neticesini doğurmuştu. Maalesef, Hz. Osman'ın gerek yumuşak mizacı ve müsamahakâr kişiliği ve gerekse kendine özgü (ve gerçekten de iyiniyetinden kaynaklanan) liderlik ve yönetim anlayışı, menfî propoganda faaliyetlerine kendisini de kurban etmişti⁽³⁸¹⁾.

bb) Hz. Osman Devri'nde İletişim Faaliyetleri :

İletişim yönünden, Hz. Osman Dönemi'ndeki faaliyetleri şöyle sıralayabiliriz :

aaa) Fetih Hareketleri :

Hz. Osman Dönemi'nde, bir yandan, Trablus, Tunus ve Cezayir'e kadar bütün Kuzey Afrika fethedildiği gibi, diğer yandan da, Ermenistan, Azerbaycan ve Güney Kafkasya topraklarına girildi. Daha önce başlatılan iran fûtuhatı ikmal edilerek, Afganistan, Türkistan ve Horasan'ın büyük bir kısmı İslâm topraklarına dahil edilip, İslâm coğrafyasının sınırları Ceyhun ırmağına kadar genişletildi. Kara harekâtının yanı sıra deniz harekâtında da başarı gösterilerek, stratejik yönden çok önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs adası da (M.649 tarihinde) fethedildi⁽³⁸²⁾.

(379) Taberî, V, 37; İbnu'l-Esîr, III, 30 vd.

(380) Abdullâtif Hamza, a.g.e, s. 239 vd.

(381) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 238 vd.; Şiblî, a.g.e., V, 21-22.

(382) Şiblî, a.g.e., V, 43-44; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 330 vd.

Bu kara ve deniz fetihleri İslâm'ın yayılmasını hızlandırmıştır.

bbb) Yönetimle İlgili Faaliyetler :

Hız. Osman devrinde tamamlanan fetihler sonunda, Kafkaslar'dan Yemen'e, Tunus'dan Türkistan'a ve İndus boylarına kadar bütün ülkeler, İslâm sınırları içine girmişti. Hız. Ömer devrinde olduğu gibi, bu topraklar, bir çok eyaletlere ayrılmıştı. Ancak, ne var ki, bu eyâletlerin başındaki tecrübeli valiler, Hız. Osman zamanında birer birer azledilerek yerlerine genç ve tecrübesiz, fakat Ümeyye âilesine mensup yöneticiler atanmıştı⁽³⁸³⁾.

Merkezi idarede olduğu gibi, eyâletlerde de resmî dâireler kurulup geliştirilmişti. Bu devirde de posta hizmetleri için hususi elemanlar görevlendiriliyordu. Hız. Osman, Hız. Ömer'in yaptığı gibi, valilerin ve yöneticilerin durumunu kendisine gelen şehir heyetlerinden, halkın durumunu da valilerden sorarak öğrenirdi⁽³⁸⁴⁾.

ccc) Kur'an'ı Yayma ve Neşir Faaliyetleri :

İletişim yönünden Hız. Osman'ın en önemli faaliyeti, hiç şüphesiz ki, Kur'an'ı neşir ve yayma faaliyetidir.

Fetihlerle İslâm Coğrafyası alabildiğine genişlemişti. Bu geniş coğrafyada, Kur'an'ın kırâati, dil ve lehçelere göre farklılıklar arz ediyor, hattâ, bu farklılıklar bazen itilâflara da yol açıyordu. Bunu gören Hız. Osman, Hız. Ebu Bekir zamanında toplanan ve Hız. Hafsa'da mahfuz bulunan Mushaf'ı getirtti. Sahabelerden (Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. As ve Abdurrahman b. Haris'den) oluşturduğu bir İstinsah Heyeti'ne bu Mushaf'ı 6 nüsha olarak ve Kureyş dili ile çoğalttırdı (Hicrî 30 - Milâdi 650). Bu 6 nüshanın iki tanesi, başkent Medîne'de muhafaza altına alındı. Diğer 4 nüsha ise, Mekke, Basra, Kûfe ve Şam gibi önemli eyâlet merkezlerine gönderildi. Vilâyetlerde de (Medîne'den gönderilen nüsha esas alınarak) Kur'an-ı Kerîm çoğaltılıp her tarafa yayılmıştır. Bu hizmetinden dolayı Hız. Osman'a, "Nâşiru'l-Kur'an (=Kur'an'ın Yayıncısı)" unvanı verilmiştir⁽³⁸⁵⁾.

(383) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 339.

(384) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 338.

(385) Şiblî, a.g.e., V, 46; Keskiöğlü Osman, a.g.e., s. 96 vd.

ddd) Hz. Osman'ın Hitabeleri ve Mektupları:

Hz. Osman (r.a.), iyi bir hatip ve dirâyetli bir kâtip idi. Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında da yer almıştı. Halife seçildiği gün, halka yaptığı konuşmasına şöyle başlamıştı:

"Dikkat ediniz! Dünya sizi aldatmasın. Sakın ha gaflete düşmeyin; çünkü Allah, yaptıklarınızdan gâfil değildir..."⁽³⁸⁶⁾.

Hz. Osman, valilere, komutanlara, vergi memurlarına ve halkına hitaben zaman zaman mektuplar yazardı. Gerek mektuplarında ve gerekse hitabelerinde memurlarını iyiliği emir ve kötülükten nehye, gayri müslim vatandaşlara karşı şefkatli davranmaya teşvik ederdi. Bilhassa, vergi memurlarına şu şekilde nasihatta bulunurdu: "Gerektiği kadar alın ve gereken yerlere verin! Emâneti iyi koruyun. Yetimlere ve zimmîlere zulmetmeyin!.." ⁽³⁸⁷⁾.

eee) Hz. Osman Devri'nde Yazılı İletişim :

Hz. Ömer Devri'nde olduğu gibi, Hz. Osman döneminde de yazının iletişim ve haberleşmede önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu dönemdeki kara ve deniz fütûhatı ile dinin neşri çalışmaları tebliğ ve iletişimde (=haberleşmede) yazının geniş ölçüde kullanıldığını göstermektedir. Kaynaklar, bu dönemde de resmî kayıtların tutulduğunu, emirnâmelerin yazıldığını, eyâlet yönetimleriyle merkezi idarenin arasındaki ilişkilerin yazılı emir ve tamimlerle sağlandığını ve yazının bir çok alanda kullanıldığını ortaya koymaktadır⁽³⁸⁸⁾.

fff) Hz. Osman Devri'nde Siyasî Fırkalaşma ve Propoganda Faaliyetleri :

Hz. Osman'ın hilâfedinin ancak altı senesi, emniyet ve huzur içinde geçmişti. Daha sonraki devrede, toplumda refah seviyesinin yükselmesi ve maddi ve dünyevî menfaat çatışmaları, kişisel ve politik hırsları şiddetlendirmiş ve bunun neticesi olarak da, bir çok hizip (=parti) ve fırkalar ortaya çıkmıştı. Fırkalaşma faaliyetleri için Hz. Osman dönemi, en müsâit

(386) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 329; Taberî, V, 43.

(387) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 330; Hz. Osman'ın İslâm'ı yaymak düşüncesiyle Çin'e H. 31 yılında bir elçi gönderdiğine dair bkz. Arnold T.W. İntişar-ı İslâm Tarihi, Çev. Hasan Gündüzler, İstanbul, 1971, s. 298 vd.

(388) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., II, 329-332.

ortamdı. Çünkü, İslâm ülkesinin hudutları oldukça genişlemiş, dili, kültürü farklı milletleri kendi dâiresi içine almıştı. Bu kadar geniş bir coğrafyaya, Hz. Osman gibi yumuşak huylu, aşırı müsamahakâr ve çok çabuk etkilenebilen bir halifenin tam anlamıyla hâkim olabilmesi güç bir işti. Nitekim, Hz. Osman, bütün gayretlerine rağmen hilâfetin ikinci yarısında başgösteren fitne ve fırkalaşma hareketlerinin önünü alamamış, İslâm ülkesinde bir çok siyasî fırkalar oluşmuş ve bu fırkalar amaçlarına ulaşabilmek için her türlü propoganda faaliyetlerini mübah saymışlardı⁽³⁸⁹⁾. Neticede, Hicrî 35 yılı Şevval Ayı'nda Mısır'dan gelen bir Âsiler grubu – mektupla iletişim kurmak suretiyle– Basra ve Kûfe'den gelen kâfilelerle birleşerek, başkent Medîne'ye yürüyüp Halife'nin evini kuşatmışlar ve kendisini, Kur'an okumakta iken hunharca katletmişlerdi (Hicri 18 Zilhicce 35 - Milâdi 17 Haziran 656). Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle İslâm Birliği parçalanmaya yüz tutmuş ve Müslümanlar, bu tarihten itibaren bir çok fırkalara ayrılma sürecine girmiştir⁽³⁹⁰⁾.

d) Hz. Ali Dönemi :

aa) Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi :

Üçüncü halife Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine, Hz. Ali (Hicrî 25 Zilhicce 35 - Milâdi 24 Haziran 656 tarihinde) başkent Medîne'de Muhacir ve Ensar'ın bîatlarıyla İslâm'ın dördüncü halifesi olarak işbaşına getirildi⁽³⁹¹⁾. Medîne'deki sahabîlerin bazılarının çekimsizliği, Ümeyyeoğulları'ndan bir kısmının Suriye, bir kısmının da Mekke'ye giderek bîat etmesine rağmen, Hz. Ali'nin seçilmesi, çoğunluğun rızasıyla gerçekleşmiştir⁽³⁹²⁾.

bb) Hz. Ali'nin Halifeliğine Karşı İtirazlar :

Hz. Ali, halife seçilir seçilmez, isyan ve fitnenin kaynağı olan ve Hz. Osman tarafından atanmış bulunan valileri görevden almakla işe başladı. Ayrıca, Hz. Osman'ın, yakınları ve kendi çocukları için vermiş olduğu iktâ arazileri tekrar Beytülmal'e intikal ettirdi. Bu uygulama ise, Hz. Osman zamanında büyük servetler edinmiş valilerin tepkisine yol açtı. Bu arada, müstakil bir hükümdar gibi hareket eden Şam valisi Muâviye, –Hz. Osman'ın ka-

(389) Şiblî, a.g.e., V, 26 vd.

(390) Şiblî, a.g.e., V, 35-38.

(391) Hitti Philip K., a.g.e., I, 275.

(392) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 342.

tillerinin bulunup cezalandırılmamasını da bahane ederek– Hz. Ali'ye karşı isyan bayrağını açtı. Muaviye, Mısır valisi Amr b. Âs'ı da yanına alarak, Hz. Ali'ye karşı ortak bir muhalefet cephesi oluşturdu⁽³⁹³⁾.

Hız. Osman'ı şehid edenlerin cezalandırılmaları konusunda, Hz. Ali ile görüşbirliğine varamayan ashaptan Talha ve Zübeyr, Medîne'den ayrılarak Mekke'ye gittiler ve orada, diğer muhaliflerle birlikte Hz. Âişe'nin etrafında toplanıp Basra'ya doğru yürüdüler. Bunu haber alan Hz. Ali de, ordusu ile Basra'ya doğru ilerledi. Nihayet, iki taraf Basra önlerinde Hurayba'da karşılaştı. Milâdî 4 Aralık 656'da (=Hicrî 10 C.Âhir 36) başlayan karşılaşma, derhal kanlı bir savaş hâlini aldı. Hz. Âişe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiği için, bu savaşa, Cemel Vak'ası denildi. Savaşı kazanan Hz. Ali, bu tarihten itibaren yönetim merkezini Medîne'den Kûfe'ye naklederek İslâm ülkelerini buradan idare etmeye başladı⁽³⁹⁴⁾.

Hız. Ali, Cemel Vak'ası'ndan sonra, Şam valisi Muaviye ile müttefiki Mısır valisi Amr b. Âs'ın üzerine yürüdü. Fırat Nehri'nin batı yakasındaki Sıffin ovasında, Milâdi 657 yılında başlayan ve 110 gün süren savaşta Hz. Ali gâlip geleceği bir sırada, Muaviye'nin ordu kumandanı Amr b. el-Âs, bir harp hilesi ile savaşın seyrini değiştirmişti. Muaviye ordusu, mızraklarının ucuna 500 kadar Kur'an bağlayarak, Hz. Ali ordusuna doğru uzatmış ve ihtilâfın, tahkîm yoluyla çözümü istenmişti. Hz. Ali ordusu da, kan dökülmesini önlemek için bu öneriyi, Halîfeye kabul ettirmişlerdi⁽³⁹⁵⁾.

Muaviye'nin hakemi Amr b. el-Âs, Hz. Ali'nin hakemi ise, Ebû Musa el-Eş'arî idi. İki hakem de beraberlerinde 400 kişilik muhafızlarıyla birlikte (Şam-İrak arasındaki) Devmetül-Cendel mevkiinde Milâdi 659'da buluşup görüşmeye başladılar. Konuşmalar sonunda, Ebu Musâ'nın, Hz. Ali ve Muaviye'nin azli ile yeni bir halifenin seçilmesi işinin Şûrâ'ya bırakılması teklifi üzerinde birleşildi. Fakat Amr, bir kurnazlık düşünerek bu kararın ilânını, Ebû Musa'ya bıraktı. Ebû Musa, Hz. Ali ile Muaviye'yi azlettiklerini ifade ettikten sonra, kürsüye gelen Amr

(393) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 343.

(394) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 343.

(395) Şiblî, a.g.e., V, 97-98.

da, Ebû Musa ile birlikte Hz. Ali'yi halifelikten azlettiklerini, Muaviye'yi halife seçtiklerini duyurdu⁽³⁹⁶⁾.

Açıkça görülüyor ki, Amr b. el-Âs, hakem işine fesat karıştırmıştı. Bu hileli hâkem oyunu, İslâm'da büyük karışıklıklara ve yeni yeni fırkaların doğuşuna yol açmıştı⁽³⁹⁷⁾.

Hakemlik oyununun perde arkası kapandıktan 2 yıl sonra (Hicrî 17 Raman 40 = Milâdi 24 Ocak 661 tarihinde), Hz. Ali'nin vefatına kadar Muâviye'nin halifeliği, umumun tasvibine mazhar olamamıştır⁽³⁹⁸⁾.

cc) Hz. Ali Devri'nde İletişim ve Propoganda :

Hz. Osman'ın hilâfet döneminde müslümanların, Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları olarak iki gruba ayrıldıklarını ve bu iki grup arasındaki siyasî rekâbet ve çekişmelerin, iletişim ve etkileme metodları arasına "ed-Diâye = propoganda" mefhumunun sokulması neticesini doğurduğunu daha önce ifade etmiştik.

Hz. Osman'ın şehid edilmesini müteâkip Muhacir ve Ensar, Hz. Ali'ye bîat ederek onu halife seçmişlerdi. O sırada Şam Valisi bulunan Muâviye, Hz. Ali'nin halife seçilişini hazmedemeyerek başkaldırmış ve müstakil bir Devlet Başkanı gibi hareket etmeye başlamıştı. Bunun sonucu olarak, İslâm ülkesinde Hz. Ali'nin liderliğinde dinî hilâfet nizamı ile Muaviye'nin liderliğinde dünyevî krallık düzeni olmak üzere birbirleriyle çelişen iki ayrı düzen ortaya çıkmıştı⁽³⁹⁹⁾.

Hz. Ali ile Muâviye'nin siyasî mücadelelerindeki temel farklılık şu idi: Hz. Ali, Kur'an'a dayalı tebliğ ve ilâm (=bildirim) metodunu uyguluyor, Muâviye ise, daha çok aldatma ve kandırma unsuru taşıyan ve "ed-Diâye" denilen bir çeşit propoganda yöntemi ile mücadele veriyordu. Dini hilâfet nizamı, propogandayla bağdaşmamaktaydı. Çünkü, dinî hilâfet, Hakk ölçüsüne sıkı sıkıya bağlı kalmak durumundadır. İçinde kandırma ve aldatma unsuru bulunan propoganda ile ilâm ve tebliği telif etmek âdetâ imkânsızdır. Bu bakımdan Hz. Ali, dinî

(396) Şiblî, a.g.e., V, 102.

(397) Şiblî, a.g.e., V, 104-105.

(398) Hitti Philip K., a.g.e., I, 279.

(399) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 255 vd.

hilâfetin tesisi için bir tek yolu (=Hakk yolunu) izlemek durumundayken, Muâviye dünyevî krallık için bütün yolları kendine serbest kabul etmiştir⁽⁴⁰⁰⁾.

Muâviye'nin Hz. Ali'yi yıpratmak ve gözden düşürmek için halk arasında şu pro-poganda taktiklerini uyguladığı ileri sürülmüştür :

aaa) Hz. Ali, ileri görüşlü değildir.

bbb) Hz. Ali'nin aklı ve zekâsı kıttır.

ccc) Hz. Ali, her ne kadar cesûr ve şefkâtli ise de harp ilmini ve savaş tékniğini bilmez.

ddd) Hz. Ali, hilâfet için uygun birisi değildir.

eee) Hz. Ali, adamlarını yeterince tanımaz.

fff) Hz. Ali, halkın ahlâkî temâyüllerini kâfi derecede bilip takdir edemez.

Hz. Ali bütün bu iddiaları haklı olarak reddetmiştir⁽⁴⁰¹⁾.

Muâviye, Şam'daki halkın kültürel seviyesinin düşüklüğünden ve psikolojik yapısından da yararlanmasını bilmiş ve avamı kolay etkileme metodlarını kullanmıştır. Örneğin, Hz. Osman'ın Medîne'den getirildiğini ileri sürdüğü kanlı gömleğini, Şam'da bir meydanın ortasına sermiş, halkı da etrafında toplayıp, "Osman'ın kâtili Ali'dir" diye feryâdu figânla ağılattırmış ve bu psikolojik durumdan istifade etmiş; bütün Sûriye halkını Hz. Ali'ye karşı galeyana getirmişti⁽⁴⁰²⁾.

Muâviye'nin, Hz. Ali'ye karşı mücadelesinde uydurma hadislerden yararlandığı da rivâyetler arasında yer almaktadır⁽⁴⁰³⁾.

Hz. Osman, Emevî idi. Muâviye de Emevî idi. Hz. Osman'ın şehit düşmesi, Emevîlerin iktidardan düşmesi demektir. Muâviye ise, bunu bir türlü içine sindiremiyor ve her hâlükârda Emevîlerin hâkimiyetini sürdürmek istiyordu. İşte, bu sebeplerden dolayıdır ki, Vali

(400) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 259.

(401) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 263-265.

(402) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 61.

(403) Abdullâtif Hamza, a.g.e., s. 61.

Muâviye'nin, Halîfe Hz. Ali'ye karşı tutumu tamamiyle hasmâne idi. Hz. Ali, sulh için her çareye başvurmuştu. Cerir b. Abdullah'la Muâviye'ye bir mektup göndermişti. Huzurda okunan mektubunda Hz. Ali, aynen şöyle diyordu: "Sizin ve sizin tesiriniz altındaki müslümanların başkanlığımızı kabûl ederek bîatları lâzımdır. Muhacirler ve Ensâr, ittifakla bana bîat etmiş bulunuyorlar. Bundan sonra, bîat etmemekte direnenlere şiddet kullanılacaktır. İzlenecek en hayırlı yol budur. Fakat bize itaatten sapacak olursanız, savaşa hazırlanınız. Siz, Hz. Osman'ın şehâdetini, kendi siyasî emellerinizin tahakkuku için bir bahâne ittihaz ediyorsunuz. Hz. Osman'ın katillerinden intikam almak istiyorsanız, önce bize itaat ediniz, sonra da adâlete başvurunuz. Biz de o zaman meseleyi, Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in sünnetine göre çözeriz. Aksi takdirde, sizin hareket tarzınız, hîle ve desîseden başka bir şey değildir..."⁽⁴⁰⁴⁾.

Ancak, Hz. Ali'nin bütün bu çabaları sonuç vermemiş, taraflar arasında baş gösteren sıcak ve soğuk savaş, –İslâm'a düşman güçlerin de teşvik ve tahrikiyle– nesiller boyu sürmüştür.

dd) Hz. Ali Devri'nde Başlıca İletişim Yolları :

Hz. Ali Dönemi'nde sözlü ve yazılı olmak üzere iki önemli iletişim yolu vardı :

aaa) Sözlü İletişim :

Hz. Ali Döneminde sözlü iletişimde önemli gelişmeler olmuştur. Bizzat Hz. Ali'nin kendisi mükemmel bir hatipti. Onun her nutku, bir belâgat şaheseriydi. Onun îrad ettiği nutuklar, en duygusuz toplulukları bile harekete geçirirdi. Şerif Rıza adıyla tanınan Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ebî Ahmed el-Hüseyin, Hz. Ali'nin bütün hutbelerini toplayarak bunlara "Nehc'ül-Belâga" adını vermiştir⁽⁴⁰⁵⁾. Ancak, bu eserdeki bütün nutukların Hz. Ali'ye âidiyetinin sağlam olduğu söylenemez⁽⁴⁰⁶⁾.

Hz. Ali'nin Kur'an bilgisi ve kültürü oldukça yüksekti. Kur'an'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmişti. Hz. Ali, Resûl-ü Ekrem'in hayatında bütün Kur'an'ı ezberleyenlerden, onun her âyetinin mânasını ve iniş sebeplerini bilenlerdendi. Onun fıkıh ve içtihadındaki ol-

(404) Şiblî, a.g.e., V, 94-95.

(405) Bu eser, Abdülbâki Gölpinarlı tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır (Gölpinarlı Abdülbâki, Nehc'ül-Belâga, İstanbul, 1990).

(406) Şiblî, a.g.e., V, 121.

gunluğunu herkes takdir ederdi. Hz. Ömer, onun hakkında "en büyük hukukçumuz Ali'dir" derdi. Dinin tebliği ve yayılmasında Hz. Ali'nin büyük hizmetleri olmuştur⁽⁴⁰⁷⁾.

bbb) Yazılı İletişim :

Hz. Ali Devri'nde yazılı iletişim de gelişme göstermiştir. Hz. Ali, çok değerli bir yazıcı idi. Vahiy kâtipliği de yapan Hz. Ali, Hz. Peygamber'in mektuplarının çoğunu bizzat kendisi kaleme alırdı⁽⁴⁰⁸⁾.

Hz. Ali, İslâm'ı yayma ve tebliğde yazılı usûlü titiz bir şekilde kullanmıştı. İran ve Ermenistan'da vukû bulan bazı dinden dönüş (=irtidat) hareketleri sebebiyle yazdığı mektuplarla bu irtidadı bertaraf etmişti⁽⁴⁰⁹⁾. Hz. Ali, memurlarına ve vâlilerine de yazılı emirnâmeler gönderirdi. Nitekim, bir defasında Ka'b bin Malik'e çıkardığı bir emirnâmeye şunları yazmıştı: "Bir kaç arkadaşınla Irak'ı gez, dolaş. Memurların durumlarını sor, soruştur, onların hareket tarzlarını inceleyiver!.." ⁽⁴¹⁰⁾.

Hz. Ali'nin yazılı iletişime katkılarında sayabileceğimiz bir önemli hizmeti de Gramer İlimi'nin esaslarını vaz'etmiş olmasıdır⁽⁴¹¹⁾.

Hz. Ali Dönemi'nde İslâmî iletişimin gelişmesinde, onun yüce şahsiyetinin, güzel ahlâk ve sîretinin de etkili olduğu kuşkusuzdur⁽⁴¹²⁾.

(407) Şiblî, a.g.e., V, 118-119

(408) Şiblî, a.g.e., V, 117.

(409) Şiblî, a.g.e., V, 116.

(410) İmam Ebu Yusuf Kitâb-ül-Harâc, s. 67. Ayrıca, Hz. Ali'nin mektup ve hitâbeleri için bkz. Nehc'ül-Belâga, Hazırlayan: abdûlbâki Gölpinarlı, İstanbul, 1990.

(411) Şiblî, a.g.e., V, 121.

(412) Abdullâtîf Hamza, a.g.e., s. 259.

C. EMEVİLER DÖNEMİNDE İLETİŞİM

I. GENEL BAZI BİLGİLER

1. Emevî Saltanatının Kuruluşu :

Hakem olayından sonra, İslâm Dünyası, iki siyasî cepheye ayrılmıştı. Bunlardan birincisi, Merkezi Kûfe olan ve Hz. Ali'nin liderliğindeki İslâm Halifeliği, ikincisi ise, merkezi Şam şehri olan Muâviye'nin başkanlığındaki Emevî Halifeliği. Olaylar daha çok Şam Halifeliği lehinde gelişme göstermişti. Hz. Ali, M.661 yılında şehit edilmişti. Böylece, Muâviye, bazan kılıç, bazan hile, bazan da politika yollarını kullanarak nihâyet, hilâfeti, tam anlamıyla elde etmişti⁽⁴¹³⁾.

Muâviye'nin M.661'de kurduğu devlet, mensûp olduğu sülâleye izafeten Emevî Devleti adını almış ve M.750 senesine kadar sürmüştür. Muâviye, Suriye ve Filistin'den sonra Mısır'ı da idaresi altına almış, Hz. Hasan'la da anlaşarak, Kûfeliler'in de bîatını sağlamıştı. Muâviye'nin kurduğu devlette monarşik bir özellik hâkimdi⁽⁴¹⁴⁾. Hz. Hasan'a verdiği sözü tutmayarak ve bu arada Mugire b. Şu'be'nin telkinine de kapılarak oğlu Yezid'i veliahd yapmış, böylece babadan oğula geçen bir saltanat idaresi ihdâs etmiş oluyordu⁽⁴¹⁵⁾.

Emevî hükümdarları, Süfyanîler ve Mervanîler diye gruplandırılmıştır. Muâviye başta olmak üzere, ilk üç halife, Ebu Süfyan'ın soyundan geldikleri için Süfyanîler adını alırken; Hz. Osman'ın kâtibliğini de yapmış olan Mervan b. Hakem'in soyundan gelen ikinci üç halifeye de Mervânîler denilmiştir⁽⁴¹⁶⁾.

2- Emevîler Devri'nde İç Savaşlar ve Fetihler :

a) İç Savaşlar :

Muâviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmiş olması, müslümanların ekseriyeti tarafından hoş karşılanmadı. Muâviye'nin ölümünden sonra Mekke, Medîne ve Kûfe halkı Yezid'e bîat etmediler. Hz. Hüseyin'i, bîat etmek üzere kendi şehirlerine davet ettiler. Bu

(413) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 354.

(414) Yâkûbî, Tarih, II, 276.

(415) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 357-358.

(416) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 358.

sırada Kerbelâ Fâciası vukû buldu ve Hz. Hüseyin, Yezid'in adamları tarafından (H. 10 Muharrem 61 - M. 10 Ekim 681) şehid edildi. Bu olay, İslâm âleminde Yezid'e karşı büyük bir nefret hissi uyandırdı. Mekke, Medîne ve Irak'ta isyanlar başgösterdi. Pek çok kan döküldü ve kutsal şehirler harâbeye çevrildi⁽⁴¹⁷⁾.

b) Fetihler :

Emevîler, İslâm âlemine Kerbelâ olayının acısını unutturmak için büyük fetihlere giriştiler. Horasan, Semerkant, Buhara, Hâzım, Fergana gibi Türk illerini hâkimiyetleri altına aldıkları gibi, Kuzey Afrika ve İspanya'yı da fethedip Güney Fransa'ya kadar dayandılar. Ayrıca Anadolu'ya ve Bizans'a yapılan Kara ve Deniz seferlerinde de büyük başarılar sağladılar⁽⁴¹⁸⁾.

3- Endülüs Emevîleri ve Avrupa ile Temas :

Halife I. Velid, Kuzey Afrika Valiliğine Musa b. Nusayr adında değerli bir kumandan tayin etmişti. Bu vâli, Berberîlerden oluşturduğu bir orduyu, İspanya'yı fethetmek üzere yine bir Berberî olan Tarık b. Ziyad'ın emrine vermişti. O sırada taht kavgalarıyla çalkalanan İspanya'da Wizigot Krallığı vardı. Tarık b. Ziyad (M. 711 yılında), 7 bin kişilik donanmasıyla ⁽⁴¹⁹⁾ İspanya kıyılarına ayak basıp Kral Rodrik'in 100 bin kişilik ordusuyla (Xérés kasabası yakınlarında) Kadis Mevkiinde savaşa tutuştu. Askerlerinin geriden ümidini kesmek üzere, donanmasını ateşe verip, ordusuna şu heyecanlı hutbeyi okudu: "Ey Mücahidler! Arkanızda deniz, önünüzde düşman. Nereye kaçacaksınız? Vallahi, sizin için ancak sadakat ve sabır kalmıştır. Şüphesiz ki, düşmanınız sizi ordusuyla karşılamıştır, silâhı, teçhizatı ve erzakı boludur. Sizin, silâh olarak ancak kılıçlarınız, erzak olarak da düşmanın elinden çekip alabilecekleriniz vardır. (...) Eğer, nefisleriniz için ölümü göze alırsanız, zafere ulaşmak fırsatını yakalamak muhakkak ki, mümkün olacaktır. (...) Bu adada Allah'ın dinini açıklamak için varız. Şunu biliniz ki, sizi çağırdığım şeye sizden evvel ben koşacağım. İki ordu birbirine girdiğinde, o kavmin zâlim kralının üzerine bizzat kendim atılacağım. Allah'ın izni ile Kral Rodrik'i öldürecek olan benim."⁽⁴²⁰⁾.

(417) Mes'ûdî, Murûcu'z-Zehâb, II, 92 vd.

(418) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 381 vd.

(419) Durant Will, İslâm Medeniyeti, Çev. Orhan Bahaettin, İstanbul (Tarihsiz), s. 187.

(420) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 397-398.

Yedi gün süren savaşta Tarık, şiddetli bir hücumla Kral Rodrik'in başını kesip bir mızrağın ucuna takarak düşman ordusuna göndermiş; böylece, İspanya Ordusunun bozguna uğrayıp kaçması üzerine, Endülüs Kapıları İslâm ordularına açılmıştı⁽⁴²¹⁾.

İslâm orduları, İspanya topraklarında ilerlemesini sürdürmüş, Güney Fransa'ya kadar dayanmıştı. Ne var ki, M. 732'de yapılan Puatye Savaşı'nda müslümanların yenik düşmeleri, tarihin seyrini değiştirmişti⁽⁴²²⁾.

Puatye yenilgisinden sonra, 756 yılına kadar Kayrevan'dan idare edilen "Endülüs Bölgesi", birbirleriyle mücadele eden vâlilerin elinde kalmıştı. İşte, tam bu sırada (M. 755), İspanya'ya roman kahramanı gibi biri çıktı: Bu kişi, Abbasîlerin, M. 750 yılında Emevî Hanedanı'nın bütün fertlerinin öldürülmesi hareketinden kurtulan ve tek Emevî, Halife Hişam'ın oğlu Abdurrahman'dı. Abdurrahman, İspanya'daki rakiplerini birer birer ortadan kaldırarak, Kurtuba şehrini zabdedip hükümdarlığını ilân etmişti (M. 756)⁽⁴²³⁾. Böylece İspanya'da, "Endülüs Emevî Devleti" adıyla yeni bir İslâm Devleti kurulmuş oluyordu. Bu devletin kurucusu I. Abdurrahman ile II. ve III. Abdurrahman dönemleri çok parlak geçmiş, Hıristiyan Avrupa'yla yapılan savaşlarda zaferler kazanılmış ve İslâm'ın yayılması sağlanmıştı. III. Abdurrahman, Bağdat'daki halifelerin prestijlerini yitirdiklerini ileri sürerek, resmî halifelik unvanı olan Emîrül-Mü'minîn sıfatını da kullanmaya başlamıştı⁽⁴²⁴⁾.

Endülüs'ün fethinin en önemli sonucu, Doğu-İslâm kültürünün Avrupa'yı etkilemesi ve Doğu-Batı arasında bilgi ve kültür iletişimi kurulmuş olmasıdır. Özellikle, Müslümanların İspanya'da kurduğu Kurtuba Üniversitesi, gelecekteki Avrupa Rönesansı'nın alt yapısını kurmak gibi çok önemli bir fonksiyona sahipti⁽⁴²⁵⁾.

(421) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 399-400.

(422) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s. 1400 vd.

(423) Durant Will, a.g.e., 188.

(424) III. Abdurrahman ölürken de kendi el yazısıyla insan hayatı hakkındaki şu mütevazî hükmü bırakmıştı : "Zafer yahut barış içinde 50 yıldan fazla hüküm sürdüm. Zenginlik, şeref, iktidar ve zevk ayaklarıma serildi. İnsanoğlunun elde edebileceği, arzu edebileceği herşeye kavuştum. Bu durumda büyük bir dikkatle bana nasîb olan tam ve eksiksiz mutlu günleri saydım. Bunların sayısı 14'den yukarı çıkmadı. Ey insanoğlu! Bu dünyaya güvenme!.." (Bkz. Durant Will, a.g.e., s. 190).

(425) Durant Will, a.g.e., s. 191 vd.

II- EMEVİLER DÖNEMİNDE HABERLEŞME

1- Genel Olarak :

Emevîler dönemindeki (kıtalararası da diyebileceğimiz) kara ve deniz fütûhâtındaki başarılarından anlaşılmaktadır ki, iletişim (=haberleşme), bu devirde bir hayli inkişaf etmiştir. İslâm'ı yayma gayretleri iletişim imkânlarında da gelişmeye yol açmıştır. Fethedilen ülkelerde açılan eğitim ve öğretim kurumları, bilhassa bilgi ve kültür iletişiminde büyük rol oynamıştır. Emevîler'de henüz kâğıt bilinmemekteydi. Ancak, Tûmâr haline getirilen parşömenler, yazı yazmada çok kullanılıyordu. Emevîler devrinde, resmî yazışmalar çoğaldığı kadar, yazılı haberleşme de yaygınlaşmıştı. Emevîler devrinden günümüze kadar gelebilmiş başlıca eserler, mushaflar, taş kitabeler, papirüs üzerindeki yazılarla, paralar üzerindeki yazılardan ibarettir⁽⁴²⁶⁾.

2- Emevîler'de Haberleşme (=Posta=Berîd) Teşkilâtı :

Haber alma ve haber gönderme faaliyetleri, insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak, haberciliğin (=postacılığın) bir teşkilat olarak ortaya çıkışı, M.Ö. 1950-1800 yıllarına kadar gider. Posta teşkilâtının Çinliler'den sonra M. IV. yüzyıldan itibaren İran ve Bizans'da geliştiği ve hatta, kara, deniz ve hava postası gibi, ayrı ayrı düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır⁽⁴²⁷⁾.

Posta anlamına gelen "Berîd" sözcüğü İslâm'ın ilk devirlerinden beri kullanılmaktadır. Bu kelime, "tatar, ulak, sâî, postacı" gibi anlamlara, gelmektedir⁽⁴²⁸⁾. "Berîd" kavramı, Hadîs literatüründe de kullanılmaktadır. Örneğin, Buhârî'de seferîlik hükümleri zikredilirken "Fî Erba'ati Bürüdin" yani "4 berîdde" şeklinde geçmektedir⁽⁴²⁹⁾. (Dört Berîd, 16 Fersahdır). Berîd Arapça'da "göndermek" demektir⁽⁴³⁰⁾.

İslâm'da, mektupla haberleşme (=iletişim) uygulaması, bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatılmıştı. Bu uygulama, sosyal ve teknik imkânların da gelişmesine paralel olarak zamanla düzenli bir teşkilâtla yürütülmeyi zorunlu kılmıştı. Nitekim, Emevî Devleti'nin ilk

(426) Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, XIV, 460, vd.

(427) Anton Numan Efendi, et-Tâiru'l-Garîd fî Vasfî'l-Berîd, Kahire, 1890, s. 6 vd.

(428) Sami Şemsettin, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1317, I, 291.

(429) Buhârî, Taksîru's-Salât 18/4.

(430) Luvis Ma'lûf, el-Muncid, Beyrut, s. 33.

halîfesi Muaviye, –Valiliği sırasında Şam'daki Bizans postacılığını yakından tanımış ve öğrenmiş bulunmakla– halîfe olduğunda, ilk iş olarak, düzenli ve sistemli bir "Berîd (=Posta Teşkilâtı)" kurmuştu⁽⁴³¹⁾. Muâviye düzenli postacılık teşkilatı sâyesinde taşra valileriyle süratli ve sağlıklı bir iletişim kurabilme imkânına sahip olmuştu. Bu haberleşme işlerini "Dîvânü'l-Hâtem" adlı bir resmî daire yürütmekteydi⁽⁴³²⁾.

Emevîler Devri'ndeki Berîd Teşkilâtı'nın çalışma tarzı şöyleydi: Yol güzergâhlarında belli mesâfe aralıklarıyla menziller (=Konaklama yerleri) oluşturulur ve her menzilde yeteri kadar besili ve bakımlı posta atları bulundurulurdu. Posta görevlisi, atı yorulduğunda onu en yakın menzile bırakır, orada hazır bekleyen başka bir ata binerek, hızla yoluna devam ederdi. Bu, at değiştirerek gitme işlemi, istenilen yere ulaşıncaya kadar aynı hızla devam ederdi⁽⁴³³⁾.

Berîd Teşkilâtı'nı biraz daha modernize eden Abdülmelik b. Mervan'dır. Mervan'a göre, Berîd İdaresi, aynı zamanda istihbarat işlerini de yürüttüğünden herkesin posta hizmeti görenlere yardımcı olması zorunluydu. Abdülmelik b. Mervân, posta teşkilâtına o derece önem vermişti ki, kapıcısına, posta memurlarının gece ya da gündüz, hangi saat olursa olsun, huzuruna girmelerine engel olunmaması için emir vermişti. Zira, postacının, huzuruna bir saat gecikerek girmesi, vilâyetlerin bir yıllık işlerinin aksamasına yol açabilirdi⁽⁴³⁴⁾.

Emevîler'de istihbarat ve iletişim çok büyük bir önem taşıdığından, devlet, berîd (= posta) müessesesine, her yıl bütçeden dört milyon dirhem tahsis etmekteydi⁽⁴³⁵⁾. Ömer b. Abdülaziz, Horasan'da merkezî idarenin nüfuz ve kontrolünü sağlamak için, Berîd Teşkilâtı'nı güçlendirmiş, ana yollar üzerinde yeteri kadar menzil (=konaklama) tesisleri inşâ ettirmişti. 1933'de Semerkant yakınlarındaki Mug-Kale harabesinde yapılan kazılarda elde edilen ve Hicrî 99-100 yılları arasında yazılmış bulunduğu anlaşılan bir vesîka, Berîd Teşkilâtı'nın sadece Horasan'da değil, Semerkand ve civarında da mevcut olduğunu ortaya koymuştur⁽⁴³⁶⁾.

(431) el-Kalkaşandî Ahmed b. Ali, *Subhu'l A'şâ*, Beyrut, 1987, XIV, 412 vd.; Berîd Teşkilâtına âit en eski paleografik vesîka olan Sağd Meliki Divastic'in Emevî Valisi Cerrâh b. Abdullah'a yazdığı mektup ve bunun çözülmüş şekli için Kitabımızın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(432) *Corc-i Zeydan*, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*, Çev. Zeki Megamiz, İstanbul, 1912, I/213.

(433) Subhi es-Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri Tarihi*, Çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, 1981, s. 252.

(434) el-Kalkaşandî, a.g.e., XIV, 413.

(435) Köprülü M. Fuad, "Berîd", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, II, 541, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 1992, V, 499.

(436) Köprülü M. Fuad, a.g.m. (İ.A.), II, 542 vd.

Berîd (=posta) Teşkilâtı, gerek Kuzey Afrika'da ve gerekse İspanya'da (=Endülüs'te) kurulan İslâm devletlerinde de büyük önem arz ediyordu. Bu devletlerde de "Rakkas" denilen posta görevlileri için konaklama tesislerinde hazır atlar bulunduruluyordu. Bilhassa, Muvahhidler Devleti (M.1130-1269), bu posta teşkilâtını karada ve denizde olmak üzere bir hayli geliştirmişlerdi⁽⁴³⁷⁾. Bu dönemde postacılar, halk içinde âdetâ imtiyazlı bir sınıf hâline gelmişler, hattâ zaman zaman görev ve yetkilerinin sınırlarını aşarak halktan zor kullanarak binit ve yiyecek alır hâle gelmişlerdi. Nitekim, Muvahhidler Devleti hükümdârı, halkın bu konudaki şikâyetleri üzerine, Endülüs'teki valilerine (H.543-M.1148'de) yazdığı mektubunda şu uyarılarda bulunuyordu :

- 1°) Postacıların ahlâka aykırı tutum ve davranışlarına göz yumulmamalı,
- 2°) Postacıların ihtiyaçları fazlasıyla karşılanmalı; halka yük olmalarına sebebiyet verilmemeli,
- 3°) Mektupların yerlerine zamanında ulaşması sağlanmalı, gerekirse bu konuda süre tahdidi konulmalı,
- 4°) Emir ve tâlimatlara aykırı davranışlarının, cezalandırılacakları hususunda uyarılmaları⁽⁴³⁸⁾.

Emevîler'de posta teşkilâtının başındaki en yetkili âmire "Sahibu'l-Berîd" adı veriliyordu⁽⁴³⁹⁾.

Bu tarihî tesbitlerden anladığımıza göre, İslâm tarihinde haberleşme faaliyetlerini ilk kez bir düzen ve sisteme bağlayanlar Emevîler'dir.

(437) Kazıcı Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991, s. 275.

(438) Hasan Ali Hasan, el-Hadaretu'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endülüs, Kahire, 1980, s. 140 vd.

(439) Köprülü M. Fuad, a.g.m., (IA), II, 542).

D. ABBASÎLER DÖNEMİNDE İLETİŞİM

I. GENEL BAZI BİLGİLER

1- Abbasî Devleti'nin Kuruluşu :

Bu devlet, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen bir âile tarafından kurulduğu için "Abbasî Devleti" adını almıştır. Horasan'da Ebu Müslim'in Emevîler'e karşı başlattığı ayaklanma hareketi sonunda Emevî Devleti yıkılmış ve M. 750 tarihinde Abbasî Halifeliği kurulmuştur. Abbasîler Devleti'nin ilk halifesi de Ebu'l-Abbas Abdullah'dır. Emevîler'den çok kimseyi öldürttüğü için "Seffâf (=çok kan dökücü)" lâkabıyla anılır⁽⁴⁴⁰⁾.

Abbasî İmparatorluğu M. 750 yılında kurulmuş, M. 15 Şubat 1258 tarihinde Moğol hükümdarı Hülâgû Han tarafından yıkılmıştır⁽⁴⁴¹⁾.

Abbasîler Dönemi'ni, tarihçiler iki devreye ayırarak incelerler. Birinci devre, kuruluşundan (m. 750'den), Halife Me'mûn'un vefatına (yani M. 833 yılına) kadar geçen yedi büyük halife devri; ikinci devre de, M. 833 yılından (m. 1258 tarihinde vuku bulan) yıkılışa kadar geçen "parçalanma süreci"dir⁽⁴⁴²⁾.

2- Abbasîler Dönemi'nde Dış İlişkiler :

Abbasî halifeleri, dış siyasete büyük önem vermişler, bir çok ülkelerle mütakâbiliyet esasına göre dostluk münâsebetleri kurmuşlardır. Bu devirde, bilhassa, Hindistan, Bizans ve Batı Avrupa ülkeleriyle kurulan ilişkiler, siyasî, dinî ve kültürel açıdan faydalı ve çok önemli neticeler doğurmuş; bu sayede, Doğu-Batı kültürleri arasında iletişim kurulduğu gibi, İslâm Hıristiyan diyalogu da samimi bir hoşgörü havasına bürünmüştü⁽⁴⁴³⁾.

3- Abbasîler'de Kâğıt Sanayii :

Yazılı iletişimin en önemli unsurlarından birisi hiç şüphesiz ki, kâğıttır. Yazı kâğıdı, VIII. asrın ortalarında Çin'den Semerkant'a getirilmiştir. Aynı asrın sonlarında Bağdat'ta kâğıt imâlâtı başlamıştır. İlk imâlâta Mısır, M. 900; Fas, M. 1100 ve Endülüs M.1150'de başlamış

(440) Makrîzî, en-Nizâ ve't-Tahâsum fi ma beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim, Leyden, 1988, s. 54 vd.

(441) Üçer S. Sırrı, a.g.e., s. 105.

(442) Üçer S. Sırrı, a.g.e., s. 100.

(443) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., IV, 164-167.

ve buralarda beyaz ve renkli olmak üzere, muhtelif cinsten kâğıt üretilmiştir. Kâğıt hakkında yazılmış en eski Arapça el yazması eser, halen Leyden Üniversitesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilmekte olan ve Ebu Ubeyd el-Kâsım İbn Sellâm (ölm. 837) tarafından yazılan "Garîbu'l Hadîs" isimli eserdir⁽⁴⁴⁴⁾.

Bilindiği üzere, beyaz kâğıttan önceki yazı malzemesi, deriden yapılmış parşömenler yahut bitki yapraklarından yapılan papirüslerdi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, beyaz kâğıt yapma sanatı, önce, Çin'den Semerkant'a, oradan da İran yoluyla Irak'a geçti. Abbasî Halifesi Harun Reşîd'in veziri olan kardeşi Ca'fer, devlet dairelerinde resmî yazışmalarda parşömen yerine beyaz kâğıt kullanılması uygulamasını başlattı⁽⁴⁴⁵⁾.

Beyaz kâğıt imâlâtını müslümanlar, Endülüs (=İspanya) ve İtalya üzerinden Hıristiyan Avrupa'ya da ulaştırdılar. Nihayet, harf dizgisine dayanan matbaanın (1450-1455) keşfi ile yazılı iletişime hız kazandırılmıştır⁽⁴⁴⁶⁾.

Abbasîler'de yazı kâğıdının bol miktarda imâlâtı, el yazması kitapçılığı da geliştirmiş, Abbasîler'in ilk devirlerinden itibaren İslâm ülkesinin çoğu şehirlerinde kitap satış yerleri (=Sahhâflar) ve kırtasiyeciler (=kitap için yaprak kâğıt satan varrâklar) çoğalmıştır. Örneğin, el-Fihrist müellifi meşhur İbn'un-Nedîm (ö. 995) el-Varrâk adıyla ün yapmış bir kütüphaneciydi⁽⁴⁴⁷⁾.

Kâğıt imâlâtının üzerinden çok geçmeden İslâm Dünyası'nda "Blok sayfa baskısı" yöntemiyle kitap tab'ına da geçilmiştir. Çinliler'den matbaacılığı öğrenen Türkistanlı müslümanlar, daha M. 10. asırdan itibaren, başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere, çok rağbet gören bazı eserleri çoğaltmak için matbaadan faydalanmaya başlamışlardı. Viyana Millî Kütüphanesi'ndeki meşhûr Erzherzog Rainer koleksiyonunda, M. 10. yüzyıl başlarına âit ve üzerinde Sebe' Sûresi'nin 1-6 âyetleri yazılı olan (10.5x11 cm. ebadında) matbû bir Kur'an

(444) Hitti Philip K., a.g.e., II, 533.

(445) Kalkaşandı, a.g.e., II, 475-476; Kâğad kelimesinin muhtemelen Arapça'ya İran yoluyla geçen Çince bir kelime olduğuna dair bkz. Hitti Philip K., a.g.e., II, 637.

(446) Hitti Philip K., a.g.e., II, 533.

(447) Hitti Philip K., a.g.e., II, 636-637.

sahifesi bulunmaktadır⁽⁴⁴⁸⁾. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu harf dizgisine dayanan matbaa baskısı olmayıp, "blok sayfa baskısı" ile yapılan baskı türüydü⁽⁴⁴⁹⁾.

II. ABBASÎLERDE HABERLEŞME

Abbasîler Devri'nde posta, iletişim ve istihbârât müessesesinin mahiyeti, önemi, işleyiş tarzı ve görevleri hakkında oldukça geniş bilgilere sahip bulunmaktayız. Abbasîler, daha Halife mansûr döneminden başlayarak posta (=Berîd) ve istihbârât işlerine çok önem vermişlerdir. Halife Ebu Cafer Mansûr'a göre, yönetim düzeninde şu dört kişi devletin temel direkleri mesâbesindedir: Dürüst ve âdil hâkim, hakkâniyete bağlı emniyet müdürü; Hakk'a saygılı ve halka zulmetmeyen vergi dâiresi-başkanı ve bir de güvenilir posta istihbârât dâiresi müdürü⁽⁴⁵⁰⁾. Mansûr, çok ihtiyatlı ve temkinli bir halife idi. Memurlarını sık sık denetler ve onların her hâlinden haberdâr olurdu. Bir keresinde Hadramut'daki posta ve istihbarat müdürü, vâlinin sık sık ava çıktığını kendisine haber verdiğinde, vâliyi derhal görevden almıştı⁽⁴⁵¹⁾. Halife Mansur; posta teşkilâtı görevlerini aynı zamanda, Devlet işlerinin denetiminde de vazifelendirirdi. Posta görevlileri, buldukları yerdeki günlük haberleri, sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez halifeye iletirlerdi ve böylece, Halife, ülkenin her yerinde cereyan eden olaylara günü gününe vâkif olurdu⁽⁴⁵²⁾.

Başkent Bağdat'ta posta ve istihbârât işleri için büyük bir hükümet dâiresi vardı. Bu dâireye "Divânu'l - Berîd" adı verilirdi. Posta ve istihbârât teşkilatının en üst ve en yetkili organıydı. Bu dâirenin başkanına Sâhibu'l - Berîd ya da Sahibu'l-berîd Ve'l-ahbâr denirdi. Posta ve istihbarat daire başkanı halife ile doğrudan görüşübilirdi ve onunla vasıtasız iletişim içinde bulunurdu⁽⁴⁵³⁾. Taşradaki posta müdürleri de eyâletlerdeki her işi halifeye rapor eden yüksek seviyeli ve merkezi idarenin güvenini taşıyan birer devlet temsilcisi konumundaydılar ve bunlar, bir bakıma, günümüzdeki millî savunma bakanlığının istihbârât şubesi

(448) Hamidullah Muhammed, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu, Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 1990, s. 58; Anılan Kur'an sahifesi için kitabımızın sonundaki Vesikalar ekine bakınız.

(449) Hitti Philip K., a.g.e., II, 533.

(449) Taberî, IX, 297.

(450) Taberî, IX, 297.

(452) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., III, 90; İslâm Ansiklopedisi, TDV. İstanbul, 1992. V, 499.

(453) Köprülü M. Fuad, a.g.m. (IA), II, 543.

başkanlığının yaptığı işleri de yürütürlerdi⁽⁴⁵⁴⁾. Vilâyetlerdeki en yetkili posta müdürüne "Fürevanekî" adı verilirdi. Fûrvâneki'lerden sonra "Muvakkî"ler gelmekteydi. Muvakkîler, posta teşkilâtının küçük bölgelerdeki memurlarıydı. Teşkilâtın en uçtaki temsilcilerine de "Murratablar" denilirdi⁽⁴⁵⁵⁾.

Posta teşkilâtı, merkez ve vilâyetler arasındaki iletişimi sağlamaktan başka, hükûmete âit eşyanın nakli işleriyle de uğraşırđı.

Posta ve istihbarat memurlarının zaman zaman merkezî yönetimi yalan-yanlış haberlerle oyaladıkları da görülmekteydi. Nitekim, İmam Ebu Yûsuf, halifeyi bu konuda uyararak tedbir almaya davet ediyordu ve şu tavsiyelerde bulunuyordu:

"Ey mü'minlerin emiri! Taşrada bulunan posta memurlarını yakından tâkip ettir. Olayları tam olarak size bildirmediikleri takdirde cezalandırılacakları uyarısında bulun. Zira, bizim tesbitlerimize göre, bazı posta memurları, sizce bilinmesi elzem olan halk meselelerini sizden gizlemektedirler ve size gerçek dışı haberler ulaştırmaktadırlar. Bu hususları araştırmanız, her beldede nâmuslu ve güvenilir kimseleri seçip bu vazifelere atamanız lâzımdır. Posta ve istihbarat memurlarına, olayları olduğu gibi, tahrif etmeden ve hiçbir ekleme ve çıkarma yapmadan valilere ve size iletmelerini tavsiye ve emir buyurunuz. Emre aykırı davrananları, başkalarına da ibret olacak şekilde cezalandırınız. (...) Yine posta memurlarına bir genelge yayınlayınız ki, posta işlerinde kullanılan hayvanlara, posta işleriyle ilgisi olmayan kimseleri bindirmesinler..."⁽⁴⁵⁶⁾.

Abbasîler'in II. döneminde de, posta teşkilâtı, daha çok devlet işlerine bakıyordu. Bu dönemde de, posta ve istihbarat hizmetlerinde çalıştırılacakların bir takım iyi vasıf ve şartları hâiz olmaları isteniyordu⁽⁴⁵⁷⁾. Abbasîler'de posta görevlilerine özel bir işaret verilirdi. Bu işaret, avuç içi büyüklüğünde gümüş bir levha olup, omuza asılır ve bir yüzünde Besmele ve halifenin adı, diğer yüzünde de Fetih Sûresi'nin "*Ey Muhammed! Doğrusu biz seni şâhit, müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik*" meâlindeki 8. âyeti yazılı idi⁽⁴⁵⁸⁾.

(454) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., III, 88.

(455) Kayaoğlu İsmet, İslâm Kurumları Tarihi, Ankara, 1980, s. 69.

(456) Ebu Yusuf, Kitâbu'l-Harâc, Çev. Ali Özek, İstanbul, 1970, s. 285.

(457) İbrahim Hasan İbrahim, a.g.e., IV, 203-204.

(458) Kalkaşandî, a.g.e., XIV, 419-432; İslâm Ansiklopedisi, TDV, V, 500.

Büveyhoğulları döneminde posta teşkilatı önemli ölçüde gelişmiş ve hız kazanmıştı. Mektupların yerlerine ulaşması gereken belirli süreler tayin edilmişti. Bu sürelerde yerine ulaşmayan postaların gecikme sebebi araştırılır, gecikmeler, posta memurunun kusurundan kaynaklanıyorsa, mutlaka cezalandırma cihetine gidilirdi. Muizzüddevele, Acele Posta Servisi'ni (=Nizâmu's-sür'ât) kurmuştu. "Füûc" adı da verilen bu postacılar, bir yerden diğer bir yere hızlı haber iletimini sağlamak için yetiştirilip teçhizatlandırılmışlardı⁽⁴⁵⁹⁾. Bu dönemde, "sâî" (=koşucu) denilen yaya postacılar da kullanılmıştır. Bu sâîler (=koşucular), üç günlük mesafeyi bir günde katedebilecek kadar iyi yetiştiriliyorlardı⁽⁴⁶⁰⁾.

Abbasîler devrinde ülke içinde önemli ulaşım yolları vardı. Bağdat'daki posta merkezlerinde, ülke içindeki bütün yollara âit yönleri ve mesafeleri gösterir "Seyahat Kitapları" bulunurdu. Her yol güzergâhında belli aralıklarla menziller (=konaklama tesisleri) vardı. Bu menzillerde, yeteri kadar at ve hecin develeri bulundurulurdu. Hızla menzile gelen postacı, yorulan atını burada bırakıp, hazır bekleyen başka bir ata binerek yoluna devam ederdi. Posta yollarının sayısı 930'dan fazlaydı⁽⁴⁶¹⁾. Posta yolları, doğuda ve batı bölgelerinde oldukça iyi durumdaydı. Bu yolların en önemlileri şunlardı:

1°) Bağdat-Doğu Yolu: Bu yol, Hulvan, Hemedan, Rey, Nişapur, Merv, Buhara ve Semerkant'ı geçerek Çin'e ulaşır. Merv'den ayrılan ikinci bir yol da Horasan'dan geçerek Fergana'ya varır⁽⁴⁶²⁾.

2°) Bağdat-Şam Yolu: Bu yol, Fırat'ın batı yakasını takip ederek Dımaşk'a ulaşır.

3°) Bağdat-Kayravan Yolu: Bağdat'dan Dicle paralelinde ilerleyen bu yol, Musul, Sincar ve Beled'e uğrar, oradan da Nusaybin, Rakka, Halep, Hama, Humus, Baalbek, Dımaşk, Taberiyye, Remle, Kahire ve İskenderiye'yi aşarak Kayravan'a ulaşır⁽⁴⁶³⁾.

Abbasîler döneminde mektup taşıyıcısı olarak, güvercinlerden de yararlanılmıştır. Haberleşmede güvercinlerin kullanılmış bulunduğuna dâir, o dönemden bize kadar ulaşan en

(459) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., IV, 206 vd.

(460) Corc-i Zeydan, a.g.e., I, 216.

(461) Corc-i Zeydan, a.g.e., I, 215.

(462) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., IV, 206.

(463) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., IV, 206.

eski malûmat, M.837 yılında Hürremî Fırkası'nın lideri isyancı Bâbek'in yakalandığına dâir Halife el-Mu'tasım'a haber verilmiş olmasıdır⁽⁴⁶⁴⁾. Ancak hemen belirtmiş olalım ki, haberleşmede kuşların kullanılması, tarihin uzak dönemlerine kadar giden bir geçmişe sahiptir. Hz. Süleyman ile Saba melikesi Belkis arasında Hüdhdüd kuşunun haber götürüp getirmesi olayına Kur'an-ı Kerîm'de Neml Sûresi'nde (16-30. âyetlerde) yer verilmiştir.

Posta güvercinleri konusuna Fatımîler, daha çok ilgi gösterirlerdi. Hatta bununla ilgili özel bir dâire kurdukları gibi, güvercin soylarını belirten "ensâb listeleri" de hazırlamışlardı. Güvercinle habercilik hususunda el-Fadl Muhyiddin b. Abduzzâhir'in "Temâimu'l-Hamâim" adıyla müstakil bir kitap yazdığı rivayet edilir⁽⁴⁶⁵⁾.

Güvercinlerle gönderilen mektup ve mesajlar, tıpkı günümüzdeki telgraf metinlerine benzerdi. Mektup, güvercinin kanadının altına ya da kuyruğuna bağlanır; ihtiyâten iki nüsha olarak (yani iki güvercinle) ve iki saat ara ile gönderilirdi. Hükümdarlara âit güvercinlerin bazı özel işâretleri de bulunurdu⁽⁴⁶⁶⁾.

Güvercinle posta ulaşımı, Batınî fırkaları nezdinde de revâç bulmuştu. Örneğin, Abdullah b. Meymûn, taraftarlarına haber iletmede kuşlardan yararlanmıştı⁽⁴⁶⁷⁾.

Haberleşme alanında, ateşten de, bir işâret olarak istifad edilmiştir. Abbasî Devri müslümanları bu usûlü, Bizanslılar'dan almışlar ve Kuzey Afrika sahillerinde de kullanmışlardı⁽⁴⁶⁸⁾.

Abbasî halifelerinin Mısır Devri de diyebileceğimiz memlûkler'de haberleşme işleri, Dîvanü'l-İnşa başkanı olan "Kâtibu's-Sır" tarafından idare ediliyordu. Memlûkler'de; at ve hecin postaları, güvercin postaları ve ateş işaretiyle haberleşme olmak üzere üç çeşit iletişim usûlü kullanılıyordu⁽⁴⁶⁹⁾.

Memlûkler'de haberleşme ağının merkezi Kahire'deki "Kal'atu'l-Cebel"di. Bu merkez

(464) Hitti Philip K, a.g.e., II/497; Corc-i Zeydan, a.g.e., I, 216.

(465) Kalkaçandî, a.g.e., XIV, 390, 435.

(466) Kazıcı Ziya, a.g.e., s. 279.

(467) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 234.

(468) Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., IV, 207.

(469) Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Medhal, Ankara, 1984, s. 439-443.

ile taşra vilâyetleri arasında çok iyi işleyen bir haberleşme sistemi kurulmuştu. Posta teşkîlatının geliştirilmesinde, bilhassa Baybars'ın rolü büyüktü⁽⁴⁷⁰⁾. Baybars'ın teşkil ettiği postalar, Kahire ile Dımaşk arasını 3,5-4 günde alabiliyorlardı⁽⁴⁷¹⁾. Memlûkler, haberleşmede posta güvercini kullanma usûlünü de devam ettirdikleri gibi, özellikle sahillerde ateş işaretlerini de kullanmışlardı.

Abbasî Devleti'nden ayrılarak, bağımsız devlet statüsünü alan İdrîsîler (M.788-974), Ağlebîoğulları (M. 800-904), Tulon Oğulları (M.865-908), İhşid Oğulları (M.935-969), Fatımîler (M. 910-1171), Saffarîler (M. 868-908), Tahiroğulları (M. 821-873) ve Sâmân Oğulları (M. 874-999) gibi büyüklü küçüklü Müslüman devletlerinde posta ve istihbârât işlerine yer verildiği görülmektedir⁽⁴⁷²⁾.

(470) Köprülü M. Fuad, a.g.m. (İA), II/457.

(471) Hitti Philip K., a.g.e., IV/1092; Uzunçarşılı İ.H., Medhal, s. 443.

(472) Köprülü M. Fuad, a.g.m. (İA), II)544 vd.

E. MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNDE İLETİŞİM

I. KARAHANLILAR DEVLETİNDE İLETİŞİM

Türkistan'da kurulan Karahanlılar (=İlkhanlar) Devleti'ni, ilk Türk-İslâm Devleti olarak görmekteyiz. Bu devletin hükümrân olduğu dönem, M. 840-1212 yılları arasındadır. Kuruluşu hakkında elde edilen bilgiler yetersizdir. Rivâyete göre, devletin kurucusu, Buharalı bir zâtin telkiniyle İslâm'ı kabul eden Satuk Buğra Han'dır. Karahanlılar, hudutlarını Çin'e kadar genişletmişlerdi. Bağdat'daki Abbasî halifelerine samimi bağlılıkları vardı ve ehl-i sünnet inancını benimsemişlerdi. Şehirleri mamurdu. Cami, medrese, köprü ve kervansaraylar yapımına özen gösterirlerdi. Oldukça geniş bir fikrî faaliyetleri de vardı. Resmî dilleri Türkçe idi. Resmî muhaberatta ve yazışmalarda Uygur yazısı kullanılırdı⁽⁴⁷³⁾.

Bu devirde Kutadgu Bilig ve Dîvan-ü Lûgat-it-Türk gibi önemli eserlerin meydana getirildiği görülmektedir. İlk İslâmî Türk eseri de sayılabilecek olan ve Kutlu Bilgi anlamına gelen Kutadgu Bilig, 73 fasıldan ve 6500 beyitten oluşan bir nevi Siyâsetnâme'dir. Eseri Buğra Han'ın Has Hâcibi (=Perdedârı) Yusuf yazmıştır. Dîvanı Lûgat-it-Türk ise, Kaşgarlı Mahmut tarafından M.1072'de yazılıp Bağdat'daki Abbasî Halîfesi'ne sunulmuştur. Eserin Türk Dili'ne hizmeti büyüktür⁽⁴⁷⁴⁾.

Karahanlılar'da çok iyi işleyen bir posta (=Berîd) teşkilâtı mevcuttu. Uygarlıkta oldukça ileri giden Karahanlılar Devleti'nde "ulak" olarak adlandırılan devlet postası, düzenli ve serî çalışan bir haberleşme sistemine sahipti. Karahanlılar'da istihbarat amacı ile kurulan ateş kulelerinin de büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bu ateş kulelerinin, daha çok askerî istihbaratta kullanıldığı, ordunun baskınlarından korunabilmesi için, düşmanın gelişini haber vermek üzere, dağların tepe noktalarında minare tarzında yapıldığı bilinmektedir⁽⁴⁷⁵⁾.

Karahanlar yazılı iletişime ağırlık vermişler, komşu ülkelerle çok yönlü ilişkiler kurmuşlar; özellikle Abbasî Halifeleriyle sürekli ve samimi bir iletişim içinde bulunmuşlardır. Karahanlı hükümdarları, paralarının üzerine Abbasî halîfelerinin adlarını yazdırırlar, halîfeler de, bunlara şatafatlı fermanlarla çeşitli unvanlar tevcih ederlerdi⁽⁴⁷⁶⁾.

(473) Danışman Zuhurî, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, 1964, I, 105-107.

(474) Danışman Zuhurî, a.g.e. I, 108, Kutadgu Bilig'in Uygur yazısıyla olan orijinal nüshasının bir kopyası ile matbaa harfleriyle basılmış bir sahife örneği için kitabımızın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(475) Kayaoğlu İsmet, a.g.e., s.

(476) Danışman Zuhurî, a.g.e., I, 106.

II. GAZNELİLER DEVLETİNDE İLETİŞİM

Gazneliler Devleti (M. 962-1187), ilk müslüman Türk Devletleri'nden olup, yönetimde Sâmânoğulları'nın sistemini benimsemişlerdir.

Müslüman Gazneliler Devleti'nde posta ve istihbarat işleri büyük önem arz etmekteydi. Özellikle Gazneli Mahmut (998-1030) ile oğlu Gazneli Sultan Mes'ûd (1030-1040) dönemlerinde her vâlinin yanında merkezi idarece atanan bir vâli yardımcısı (=kethüdâ) ile bir "Sâhib-i Berîd" (=Nâib-i Berîd) bulunurdu. Sâhib-i Berîd'in asıl görevi, bulunduğu mıntıkadaki olup biten hâdiseleri hükümdara iletmektir. Sâhib-i Berîd (=posta memuru) olanlar, güvenilir kişiler arasından seçilirdi. Bunlar, çoğu kez, raporlarını gizli yazarak, derviş ya da satıcı kıyafetindeki bir sâî (=koşucu) ile gönderirlerdi. Bu raporların ele geçmemesi için bir mum içine ya da bir asâ arasına konularak saklanması usûllerine başvurulurdu⁽⁴⁷⁷⁾.

Resmî posta ise –Abbasîler'de olduğu gibi– deriden yapılmış özel torbalar içine konularak posta memurunun (=sahibu'l-Berîd) mühürü ile mühürlenir ve üzerine de nereden geldiğini belirlemek için bir halka konurdu. Gaznelilerde askerî istihbarat da çok önemliydi. Sefere çıkan her orduya, merkez ile haberleşme ve iletişimi sağlamak için, bir posta memuru atanır, yanına da yeteri kadar postacı ve posta hayvanları verilirdi⁽⁴⁷⁸⁾.

Resmî postanın açılması ve hükümdara arzı hususunda gizliliğe azami derecede riâyet edilirdi⁽⁴⁷⁹⁾.

Gazneliler'de casusluk da büyük önem kazanmıştı. Nizâmül-Mülk, casusluk konusunda geniş bilgi verir. Ona göre, padişahlar, ordunun ve halkın durumunu yakından tetkik etmek zorundadırlar. Bunun için câsus ve muhbirlere ihtiyaç vardır ve bunların maaşları da Devlet hazinesinden karşılanmak gerekir⁽⁴⁸⁰⁾.

(477) Köprülü M.Fuad, a.g.m. (İA), II, 545.

(478) Köprülü M.Fuad, a.g.m. (İA) II, 545.

(479) Kazıcı Z., a.g.e., s.282.

(480) Nizâmü'l-Mülk, Siyâsetnâme, Çev. M.Altay Köymen, Ankara, 1982, s. 94-109.

III. HİNDİSTAN TÜRK-İSLÂM DEVLETİNDE İLETİŞİM

Delhi padişahlığı da denilen bu devlet, (M.1206-1290) yılları arasında hüküm sürmüştür⁽⁴⁸¹⁾. İslâmî esaslara bağlı bir yönetim sistemi vardı.

Delhi İslâm Devleti'nde istihbârâta çok önem verilirdi. "Berîd-i Memâlik" (=Haber Alma ve Posta Teşkilâtı Başkanı) ve yardımcısı "Nâib-i Berîd-i Memâlik", ülkedeki bütün önemli olayları sultana duyurmak ve iletmekle görevliydi. Başkent Delhi ile ülkenin her tarafından posta istasyonları vasıtasıyla haberleşme sağlanabilirdi. Posta istasyonlarında görevli yaya (=piyade) ve atlı (=ulak) haberciler, mektup ve mesajları en serî şekilde yerlerine ulaştırırlardı. "Davah" denilen posta istasyonları, köylere yakın yerlerde kurulur ve görevliler dâima hazır beklerlerdi. Postacı, bir elinde, ucunda çingiraklar olan sopa, diğerinde de çantasını taşırdı. Dak şehirden çıkar çıkmaz, postacı bütün gücüyle koşmaya başlardı. Bir sonraki istasyonda bulunan haberci, çingirak sesini duyar duymaz derhal yola çıkar ve gelen arkadaşından posta çantasını alıp, sonraki istasyona doğru koşmaya başlardı⁽⁴⁸²⁾.

Resmî haberciler (Ekber nevis) ve gizli servis elemanları kasabalarda, umumî yerlerde dolaşırlar, her yere girip çıkarak devlet memurlarının davranışlarını izlerler ve diğer olayları sultana bildirirlerdi. Sultan Balaban devrinde, Badaun postacıları, bu yer vâlisinin bir müracaatçyı öldürdüğü haberini zamanında merkezî hükümete ulaştıramadılar diye, hükümdarlık emriyle şehrin kapısında îdâm ettirilmişlerdi⁽⁴⁸³⁾.

IV. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE İLETİŞİM

Büyük Selçuklu Devleti'ndeki (M.1038-1157 haberleşme ve iletişimle ilgili olarak bize ulaşan bilgiler azdır. Ancak, bu büyük devlette posta ve haberleşme teşkilâtının da muntazam ve mükemmel olduğu ihtimâli kuvvetlidir. Meşhûr tarihçilerden İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Selçuklu Devleti'ndeki Resmî kurumlardan bahsederken şu bilgileri vermektedir:

"...Bir diğer önemli dîvan da Posta Dîvanı olup, başkanına "Sahib-i Berîd" adı ve-

(481) Nur Rıza, Türk Tarihi, İstanbul, 1979, VI, 106 vd.

(482) Ahmad Muhammed Aziz, Siyasî Tarih ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu, Doktora Tezi, Çev. Tansu Say, İstanbul, Tarihsiz.

(483) Ahmad M. Aziz, a.g.e., s. 329.

rılmıştı. Sâhib-i Berîd'in ataması hükümdara âitti. Bunlar, güvenilir kimselerden seçilir ve maaşa bağlanırdı. Berîd Dîvanı vasıtasıyla hükümdarlar, ülkenin her tarafından haber alırlardı. Berîd Dîvanı'nın vilâyetlerde "Sâhib-i Haber" denilen memurları vardı. Haber ulaştırmada "Peykler" (=yaya koşucular) çalıştırılırdı. Bunların da başında "Nakib" adı verilen tımâr sahibi âmirleri vardı."⁽⁴⁸⁴⁾.

Büyük Selçuklu döneminde, yollar ve konaklama yerleri düzenliydi. 30-40 km aralıklarla kervansaraylar yapılmıştı⁽⁴⁸⁵⁾.

Büyük Selçuklular'da posta ve haberleşme işlerinin normal yürüdüğü, ancak devletin kuruluş yıllarında câsusluk (=gizli istihbarat) sisteminin yeterince önemsenmediği, hattâ, Sultan Alparslan'ın (M.1064-1072), –Veziri Nizâmu'l-Mülk'ün karşı çıkmasına rağmen– bu teşkilâtı kaldırmış olduğu bilinmektedir. Bâtınîlerin (=İsmailîlerin), Selçuklu hâkimiyeti altındaki topraklarda uzun süre gizli faaliyetlerde bulunarak büyük bir örgüt şeklinde ortaya çıkması, genellikle, Selçuklular'ın ilk dönemlerinde gizli istihbarat teşkilâtının yokluğuna bağlanmaktadır⁽⁴⁸⁶⁾.

Sultan Alparslan, sivil Câsusluk Teşkilâtı'nı, ahlâka aykırı bulduğu için, ortadan kaldırdığını bizzat kendisi şöyle açıklamaktadır:

"Bir sâhib-i haber'i nasıl göreyim? Beni seven, benim de kendisine güven duyduğum kimse, Sâhib-i Haber'e önem vermez, rüşvet de vermez. Bana muhalif ve düşman olan ise, Sahib-i Haber'le (=ajan) dostluk kurar ve ona rüşvet verir. Böylece, Sâhib-i Haber bize dostlarımız hakkında kötü sözler; düşmanlarımız hakkında ise iyi sözler ulaştırır. Bu sebepten de, her gün, dostlarımızı kendimizden uzaklaştırır, düşmanlarımızı ise kendimize yakınlaştırmış oluruz. Bu takdirde de, Devletimizde telâfi edilemeyecek bozukluklar ortaya çıkar."⁽⁴⁸⁷⁾.

Bununla birlikte, Sultan Alparslan'ın vefatından sonra, bu gizli istihbarat teşkilâtının, Nizâmu'l-Mülk'ün gayretleriyle yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır⁽⁴⁸⁸⁾. Sultan Melikşah ile veziri Nizâmu'l-Mülk'ün câsuslar (=Ajanlar) kullandıkları; ayrıca Sultan Sencer'in de Edîb Sâbir'i

(484) Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara, 1970, s. 44 vd.

(485) Uyguç, a.g.e., s. 9.

(486) İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, V, 499; Köprülü M.Fuat, a.g.m. (İA), II, 545.

(487) Nizâmu'l-mülk, Siyasetname, Çev. M.Altay Köymen, Ankara, 1982, s. 81-82.

(488) Nizâmu'l-Mülk, a.g.e., s. 80-90; 94 vd.

ajan olarak Hârizm'e gönderdiği bilinmektedir⁽⁴⁸⁹⁾. Demek oluyor ki, kuruluş yıllarında Sultan Alpaslan tarafından hoş karşılanmayan câsusluk (=gizli istihbarat) teşkilâtı, sonraki dönemlerde sivil postacılık sistemi ile birlikte önemini hissettirmiş ve kayda değer bir ilerleme kaydetmişti⁽⁴⁹⁰⁾. Büyük Selçuklular'da haber alma teşkilâtı, peykerden kurulu olup, oldukça hızlı idi. "Münhi" adı verilen gizli istihbarat adamları da bu teşkilâtta çalışırlardı⁽⁴⁹¹⁾. Büyük Selçuklu Devleti'nde haberalma teşkilâtı karşılığı kullanılan "berîd" isminin yerini, daha sonra yavaş yavaş "ulak" kelimesi almıştı. Türkçe ulamak'dan türetilen bu isim, Türk postacılığının Göktürkler'e kadar uzanan en eski deyimlerinden olup, Osmanlılar döneminde de 1840 yılına kadar kullanılmıştır⁽⁴⁹²⁾.

Kirman Selçukluları'nda (M. 1041-1187), Sultan Muhammed b. Arslanşah'ın, hem kendi ülkesinde, hem de komşu ülkelerde "Sahib-i Haber" denilen istihbarat görevlileri istihdâm ettiği kaydedilmektedir⁽⁴⁹³⁾.

Haçlılarla devamlı mücadelelerde bulunan Zengîler ve Eyyübîler zamanında da ulaşım ve istihbarata önem verildiği görülmektedir. Nureddin Zengî, yollar üzerinde konaklama tesisleri ve sınır boylarında nöbet ve işaret kuleleri yaptırdığı gibi, güvercin postası da kurmuştu. Posta işlerinde sür'ati sağlamak için, hecin develeri de kullanılırdı. Eyyübîler de posta teşkilâtının geliştirilmesine gayret göstermişlerdi⁽⁴⁹⁴⁾. Selâhaddin-i Eyyübî, haberleşmede güvercin ve gemilerden de faydalanmaktaydı⁽⁴⁹⁵⁾.

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde de ulaşım ve istihbarata önem verildiği, yol güvenliği üzerinde durulduğu, tarihi kaynaklarda belirtilmektedir. Sultan I. Keykâvus dönemine âit (Konya Ferhuniye Mahallesi'ndeki Hicrî 615 tarihli) bir Mescid Kitâbesi'nin içeriği, hükümdarın, posta ve istihbarat işlerinin başına en mahrem bir adamını atadığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır⁽⁴⁹⁶⁾.

(489) İslâm Ansiklopedisi, TDV., V, 500.

(490) Kazıcı Ziya, a.g.e., s. 284.

(491) Kafesoğlu İbrahim, Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1992, s. 99.

(492) Kayaoğlu İsmet, a.g.e., s.72.

(493) İslâm Ansiklopedisi, TDV, V, 500.

(494) Köprülü M.Fuat, a.g.m. (İA), II, 546, vd.

(495) İslâm Ansiklopedisi, TDV., V, 500.

(496) Köprülü M. Fuad, a.g.m. (İA), II, 547.

Selçuklular Devri'nden başlayarak muhtelif Türk-İslâm devletlerinde posta ve haber alma teşkilâtlarının bulunduğu; bu devletlerde de sâî, kâsıd ve peyk gibi koşucu habercilere ve câsûs şebekelerine tesâdüf edildiği anlaşılmaktadır⁽⁴⁹⁷⁾.

V. OSMANLI DEVLETİNDE İLETİŞİM

1. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu:

İslâm Tarihi'nin en önemli ve en uzun ömürlü devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti, Anadolu'da Türk-Bizans sınırında yaşayan bir Türkmen Boyu tarafından M. XIII. yüzyılda kurulmuştu. Dirâyetli yöneticiler sayesinde Anadolu'daki Türk Beyliklerinin katılımıyla Osmanlı Devleti güçlenmiş ve 1453'de İstanbul'un fethi ile de İslâm Dünyası'nın en kudretli devletlerinden birisi haline gelmişti.

Osmanlı Devleti, XV. ve XVI. yüzyıllarda evrensel bir imparatorluk hüviyeti kazanmış ve özellikle, 1517 yılından itibaren İslâm hilâfetini de üstlenerek, cihad ve gazâ mefkûresinin temsilciliği ve İslâm ülkelerinin hâmilîği misyonunu benimsemişti⁽⁴⁹⁸⁾.

Üç kıtada uzun süre hükümrân olan Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren – Avrupa'daki teknik gelişmelere ayak uyduramamaktan dolayı– küçülmeye ve zayıflamaya başlamış ve nihayet, M. 1922 tarihinde ömrünü tamamlamıştır.

Üstlendiği misyon itibariyle üç kıtada geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı İslâm İmparatorluğu'nda ulaşım ve iletişime çok büyük önem verildiği kuşkusuzdur⁽⁴⁹⁹⁾.

2. Osmanlı Devleti'nde Ulaşım :

Osmanlılar döneminde ulaşım iki yolla gerçekleştiriliyordu: a) Kara yolu ile, b) Deniz yolu ile.

a) Karayolu Ulaşımı :

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti, Anadolu'da kurulmuş, ancak, kısa zamanda, üç kıtada çok geniş topraklara yayılmıştı. Bu kadar geniş bir alana sahip olan imparatorluk içinde ulaşım, elbette ki, büyük bir önem arz etmekteydi. Daha Selçuklu

(497) Köprülü M. Fuad, a.g.m. (İA), II, 547 vd.

(498) Danişmend İ.H., İstanbul Fethinin İnsanî ve Medenî Kıymeti, İstanbul, 1953, s. 22 vd.

(499) Kazıcı Ziya, a.g.e., s. 286.

İmparatorluğu zamanında bile, Anadolu'da yollar ve konaklama yerleri düzenliydi. 30-40 km. aralıklarla kervansaraylar yapılmıştı. Sinop'tan Antalya'ya, Kütahya'dan Erzurum ve Diyarbakır'a kadar olan bölgede toplam 132 Kervansaray bulunuyordu⁽⁵⁰⁰⁾.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da, ülkenin her köşesini birbirine bağlayan bir karayolu (=kervan yolu) şebekesi söz konusuydu⁽⁵⁰¹⁾. Osmanlı kervan yolları, İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de sağ, sol ve orta kol şeklinde üç ana kol halinde uzanıyordu. Bu ana yollar da, tâlî yollarla birbirlerine bağlanmıştı⁽⁵⁰²⁾. İmparatorluk toprakları içinde, gerek dinî ve gerekse ticarî amaçlı büyük kervan seferleri düzenlenirdi. Özellikle, hac mevsimlerinde, İstanbul'dan ve Kahire'den hareket eden hac kervanları Şam'da birleşerek Mekke'ye hareket ederlerdi. Şehir ve eyâletler arasındaki kervan yollarında yeteri kadar konaklama tesisleri ve su depoları bulunurdu⁽⁵⁰³⁾. Ticarî amaçlı kervanlar, gerek İran'dan ve Asya'nın yakın bölgelerinden, gerekse iç vilâyetlerden alınan mahsülleri ve ticarî emtiayı imparatorluğun çeşitli liman şehirlerine ve ticaret merkezlerine naklederlerdi. Kervan yollarında kullanılan develerin sayısı yaklaşık 100 bin dolayında idi⁽⁵⁰⁴⁾.

b) Deniz Yolu Ulaşımı :

Deniz yolu ulaşımı, yelkenli gemicilik ve buharlı gemicilik olmak üzere iki yolla gerçekleştirilirdi.

aa) Yelkenli Gemicilik :

Yelkenli gemicilik de iki türlü idi. Birincisi, Avrupa devletleri ve limanları arasında çalışan büyük yelkenli gemicilik; diğeri de kervan gemiciliği idi. Kervan gemiciliği ile ülke içindeki yerli mahsüller nakledilirdi⁽⁵⁰⁵⁾.

bb) Buharlı Gemicilik :

Gerek Osmanlı ülkesinin çeşitli iskeleleri arasında olsun, gerekse bu iskelelerle Av-

(500) Uyguç, a.g.e., 9.

(501) Kervan, Farsça yolcular, hacılar ya da tüccarlar topluluğu anlamına gelir.

(502) Kazıcı Ziya, a.g.e., s. 287.

(503) Ubicini M.A., Türkiye-1850, Çev. C.Karaağaçlı, İstanbul, Tarihsiz, II, 371.

(504) Ubicini, a.g.e., II, 373 vd.

(505) Ubicini, a.g.e., II, 375 vd.

rupa limanları arasında olsun, posta ve ticaret malı ulaştırımında hizmet gören buharlı gemicilik, büyük bir gelişme göstermişti⁽⁵⁰⁶⁾.

3- Osmanlı Devleti'nde Haberleşme ve İletişim :

a) Genel Olarak:

Osmanlı Devleti'nin özellikle kuruluş dönemlerindeki haberleşme ve iletişim ihtiyacı, büyük ölçüde dinî ve askerî amaçlıydı. Bunun yanı sıra, Anadolu'da, Selçuklular döneminden beri süre gelen uluslararası ticaret ve bunun gerektirdiği özel bir haberleşme sistemi, Osmanlılar Dönemi'nde de vardı. İmparatorluk içinde, ihtiyaca göre posta yolları ve bu yollar üzerinde belli aralıklarla menzilhâneler (=konaklama tesisleri) vücuda getirilmişti. Posta teşkilâtı, Tanzimat döneminde yeniden düzenlenip, 1840 yılında Posta Nezâreti kurulmuştu. Haberleşmeye ve iletişime yeni imkânlar getiren teknik gelişmeler, Osmanlı ülkesine 19. yüzyıldan itibaren girmeye başlamıştı. 1727'de matbaa, 1855'de telgraf, 1866'da demiryolu imparatorluk içinde gelişme istidadı göstermişti. Haberleşme araçlarının en önemlilerinden olan gazete ise, Osmanlı Devleti'nde 1831 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştı⁽⁵⁰⁷⁾.

b) Ulak Sistemi ve Posta Tatarları :

Osmanlı Devleti'nde haberleşme, "ulak" adı verilen kimseler tarafından yürütölmekteydi. Haberleşme sistemi, devletin kuruluşundan XVI. yüzyıl başlarına kadar "Ulak Sistemi" ile sürdürölmekteydi⁽⁵⁰⁸⁾. Devlete âit evrakı, bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmî memur manasına gelen "ulak" tâbirine sözlükte (ulağ, beygir, yam, yamçı, menzil beygiri, kâsıd, berîd, sâî, tatar, postacı) gibi anlamlar verilmektedir⁽⁵⁰⁹⁾.

Daha sonraları, ulak tâbiri yerine "tatar" deyimini kullanılmaya başlamıştır. Tatar, sözlükte "mektup taşıyan, sürâtlî hareket eden postacı, posta, kâsıd, berîd demektir. Vaktiyle

(506) Osmanlı Devleti'nde gerek iç ve gerekse dış liman şehirleri arasındaki buharlı gemicilik hizmeti gören denizcilik şirketleri için bkz. Ubicini, a.g.e., II, 376-382.

(507) Uyguç, a.g.e., s. 10; Korkmaz Alemdar, Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri, AİTİA Yay. No: 165, s. 39 vd.

(508) Lütfî Paşa, Tenvârih-i Al-i Osman, İstanbul, 1989, XII, 440-442.

(509) Kazıcı Ziya, a.g.e., s. 287.

bu hizmeti, süratli yürümekle n yapan tatar efrdı yerine getiriyordu. Bunun için, bu kelime hepsine Őmil olmuştur"⁽⁵¹⁰⁾.

İstanbul'da yaklaşık 300, eyâlet vlilerinin her birinin maiyyetinde de 40-50 kişilik tatar bulunurdu. İstanbul'daki tatarların en büyük zbitine "Ocak Baş Tatarı", vezir dairelerindeki tatarların bygne ise, "Vezr Tatar AŐası" denilirdi. Tatar AŐası, hkmetin normal posta tatarlarının baŐıydı⁽⁵¹¹⁾.

Osmanlılarda haber iletimi yapan ulakların ve posta tatarlarının yanında aynı iŐle görevlendirilen avuŐlar ve peykler de vardı. avuŐlar, posta tatarları gibi atlıydı. Peykler ise, yaya habercilerdi. Bunlar, küçük yaŐtan beri koşmaya aliŐmiŐ, dayanıklı bünyeye sahip kişilerden seçilirdi⁽⁵¹²⁾.

Osmanlılar'da posta ile yapılan resmî yazıŐmaları, Kethüda'nın yönetiminde "Mektupçu" yürütürdü. "Mektupçu Kalem"nde yazılan mektuplar, "NiŐancbaŐı" tarafından mühürlenir, "TeskerecibaŐı" tarafından gönderilirdi. Mektupların katlanıŐı ve zarflanıŐı bile, bir Őekle baŐlanmıŐtı. Mektupların yerlerine ulaŐtırılması, baŐvezire başlı tatar aŐası tarafından denetleniyordu⁽⁵¹³⁾.

Osmanlı Devleti'nde posta servislerinin düzenli teŐklatı, II. Mahmut'un eseridir. II. Mahmut, bir Hatt-ı Hmyun ile modern anlamda posta usûlünü uygulamaya koydu. Hususî posta yolları açıldı⁽⁵¹⁴⁾. Bu dönemde posta servisleri, kara postalarıyla buharlı posta gemilerinden oluŐmaktaydı. Kara postaları, genelde tatarlar (=atlı postacılar) tarafından yerine getirilirdi⁽⁵¹⁵⁾.

c) Posta Yolları ve Menzilhneler :

Osmanlı Devleti'nde posta yolları, İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Rmeli'de saŐ, sol ve orta kol Şeklinde  ana kol halinde uzanmıŐ, bunlar da birbirlerine tâli

(510) Sami Őemseddin, Kâmûs-ı Turk, I, 370.

(511) Şevket Mahmut, Osmanlı TeŐklat ve Kıyfet-i Askeriyyesi, İstanbul, 1909, I, 84.

(512) Uyguç, a.g.e., s. 9.

(513) Uyguç, a.g.e., s. 9.

(514) Karal E.Z., Ord. Prof. Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983, V, 156-157.

(515) Ubicini, a.g.e., II, 272-273.

yollarla bağlanmıştı⁽⁵¹⁶⁾. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu'nda ülkenin hemen her köşesini birbirine bağlayan bir yol ağı mevcuttu. Osmanlı posta yolları üzerinde, at sürüşüyle 6-12 saat yani 40-70 km aralıklarla menzilhâneeler (=konaklama tesisleri) kurulmuştu. Posta yolları üzerindeki menzilhâneelerde posta tatarları ve ulaklar haber iletirken, durup dinlenirler ve atlarını değiştirirlerdi. Menzil Teşkilâtı, Osmanlı haberleşme sisteminin esaslı unsurlarından biriydi. Menziller⁽⁵¹⁷⁾, Menzil halifeliğine bağlıydılar. Menzil halifeliği de, defterdar kapısının mevkûfat kalemine bağlı bir memurluktu. Görevi de, menzilhâne ve posta işlerine bakmaktı⁽⁵¹⁸⁾.

Menzil Teşkilâtının hangi modele göre tesis edildiği, kesin olarak bilinmemekte, ancak, menzillerin, ilk defa Yavuz Sultan Selim zamanında vakıf geliri olarak kaydedildiği görülmektedir⁽⁵¹⁹⁾.

Önceleri, çok iyi ve verimli idare edilen menziller, daha sonraları (vergi ve masrafların artması, kıtlıklar, askerî zümrenin zulümleri ve görevlilerin suistimalleri gibi sebeplerle) bozulmuşlardı. Islâh için yapılan çalışmalar da sonuç vermeyince, bu teşkilat, 1829 tarihinde kaldırılmış ve onun yerine, sonradan kurulan posta teşkilâtına bağlı "posta merkezleri" ihdas edilmişti⁽⁵²⁰⁾.

d) Düzenli Posta-Telgraf Teşkilâtının Kuruluşu :

Posta teşkilâtının bir kamu hizmeti haline getirilerek organize edilmesi, II. Mahmut dönemine rastlar. Gerçekten, II. Mahmut'a gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenli bir posta sistemi yoktu. Halbuki, batı ülkelerinde yıllardan beri postalardan yararlanılmaktaydı. Bu durumu gören Padişah II. Mahmut, bir Hatt-ı Hûmâyun'la modern posta usûlünü yerleştirdi ve ülke içinde yeteri kadar posta merkezlerini hizmete açtırdı⁽⁵²¹⁾. 1840 yılında da müstakil bir posta nezâreti (=bakanlığı) kuruldu⁽⁵²²⁾.

(516) Kazıcı, a.g.e., s. 287.

(517) Menzil kelimesi, konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, tatar (=postacı) konağı gibi anlamlara gelmektedir (Bkz. Kazıcı Z., a.g.e., s. 287).

(518) Uyguç, a.g.e., s. 10.

(519) Kazıcı, a.g.e., s. 289 vd.

(520) Anton Numan Efendi, a.g.e., s. 43.

(521) Karal, a.g.e., V, 156.

(522) Uyguç, a.g.e., s. 10.

Avrupa'da, 1833'de îcad edilen Telgraf, Osmanlı ülkesine 1855 yılında girmişti. 13 Ağustos 1855'de Edirne ile İstanbul arasında; 24 Ağustos 1855'de de Edirne ile (Ordu merkezi konumundaki) Şumnu arasında telgraf hatları yapılmıştı. Bu hatların hizmete girmesinden sonra ilk çekilen telgraf da, "Müttefik askerleri Sivastopol'a girmiştir" haberi idi ve bu, İstanbul'dan Avrupa'ya çekilen ilk telgraf olarak kabul edilmişti⁽⁵²³⁾.

İlk telgraf haberleşmeleri, Fransızca ve Lâtin harfleriyle yapılmaktaydı. 1861'den sonra Türkçe telgraf muhabereleleri başlatıldı ve 1862'de Telgraf memuru yetiştirilmek üzere bir de okul açıldı⁽⁵²⁴⁾.

4- Osmanlılar'da Vak'anüvisler (=Tarihsel Haberciler) :

a) Genel Olarak :

Osmanlılarda tarihsel kitle haberleşmesi, daha çok "vak'anüvis"lere, yani, "Rûz-i nâmecî"lere (=günlük olay izlenimcilere) dayanırdı. Vak'anüvis'ler, çağlar önce topluma etki yapmış olayları izlemiş ve tesbit etmiş olmaları bakımından iletişimde büyük önem arzederler. Vak'anüvisler, yaşadıkları çevrede, ülkenin muhtelif yerlerinde ortaya çıkan ve gelişen olayları, ya kendi görgü ve izlenimlerine ya da başkalarından işittiklerini –önemine göre– bir deftere işlerlerdi. Bu işi görenler, devletten maaş alırlardı⁽⁵²⁵⁾.

b) Başlıca Vak'anüvisler (=Tarihî Haber Yazıcıları) ve Eserleri :

aa) Hoca Sâdeddin ve "Tâc'üt-Tevarîh"i (=Tarihlerin Tâci):III. Murad devrinde müftülük de yapan Hoca Sâdeddin, imparatorluğun ilk vak'anüvisi olarak görevlendirilmiş ve devletin kuruluşundan itibaren Kanunî Sultan Süleyman dönemine kadar resmî tarihi yazmıştır.

bb) Vak'anüvis Nâimâ'nın Tarihi (1592-1659),

cc) Vak'anüvis Râşid'in Tarihi (1660-1721),

(523) Karal, a.g.e., VI, 267.

(524) Karal, a.g.e., VI, 267.

(525) Çapman, a.g.e., s. 30.

- dd)** Vak'anüvis Çelebi Zâde'nin Tarihi (1722-1728),
- ee)** Vak'anüvisler Sâmi, Şâkir ve Subhî'lerin hazırladıkları Tarih (1728-1743),
- ff)** Vak'anüvis İzzî'nin Tarihi (1744-1752),
- gg)** Vak'anüvis Vasıf Efendi'nin "Mehâsin'ul-Âsâr ve Hakâik'ul-Ahbar"ı (1744'e kadar geçen olayları özetler),
- hh)** Vak'anüvisler Enverî, Edib, Nuri ve Vasıf Bey'lerin elyazması Tarih'leri (1774-1802),
- ii)** Vak'anüvisler Pertev Efendi, Şânizâde, Âsım ve Mehmed Esad Efendi'lerin hazırladıkları tarih (1802-1847).

Osmanlı tarihinin bellibaşlı kaynakları bunlardır. Bu kaynaklar sayesinde Osmanlı İmparatorluğunun hükümrân olduğu döneme âit olayları günü gününe öğrenmek mümkün olmaktadır⁽⁵²⁶⁾.

5- Osmanlılarda Basın-Yayın :

a) Genel Olarak :

Basım hakkında ilk düşüncelere Peçevî Tarihi'nde rastlanmaktadır. Tarihçi Peçevî İbrahim Efendi (1574-1649), eserinde, basının yararlarına ve Osmanlı ülkesinde uygulanması konularına değinmiştir⁽⁵²⁷⁾.

Bilindiği üzere, J.Gutenberg tarafından icad edilen ilk matbaada, 1440-1450 seneleri arasında kitap basılmış; bundan sonra, Avrupa'da matbaacılık ilerlemiş, bir çok eser basılmış ve doğal olarak da, düşünce ve kültürde büyük gelişmeler kaydedilmiştir⁽⁵²⁸⁾.

Karl Faulmann, "Matbaacılık Tarihi" adlı eserinde Arap harfleriyle ilk kitabın, İtalya'nın Fano kasabasında 1514 yılında basıldığını kaydetmektedir. Fransız müelliflerinden

(526) Ubcini, a.g.e., I, 220-221.

(527) İnuğur, a.g.e., s. 153.

(528) Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1982, IV, 1-158.

Firmen Didot'un da, "Essai sur la Typographie" adlı kitabında aynı bilgiyi verdiği belirtmektedir⁽⁵²⁹⁾.

Arap harfleriyle kitap basılmasına, Osmanlı Devleti'nden evvel Avrupa'da başlanmış olmasında kitap ticareti sâikiyle birlikte, Hıristiyanlığı ve Avrupa Devletlerinin nüfuzunu Ortadoğu bölgesine sokmak emelinin müessir olduğu ileri sürülmüştür⁽⁵³⁰⁾.

Batıda Arap harfleriyle basılan ilk eserler, Hıristiyanların ve misyonerlerin işine yarayacak neviden kitaplardır. İtalya'da basılan ilk eserler arasında en tanınmış olanları, İbn Sîna'nın "El-Kânûn Fi't-Tıbb"ı ile Nasîruddin Tûsî'nin "Tahrîrû'l-üklidis fi Usûl-ül-Hendese"sidir. Bunların birincisi, 1593'de, ikincisi ise 1594'de Roma'da basılmıştır⁽⁵³¹⁾.

Batılılar ve özellikle Fransızlar Ortadoğu'ya nüfuz edebilmek için Arapça ve Türkçe'yi öğrenme gayretine girmişler ve bu cümleden olarak, bir çok gramer ve lûgatler hazırlayıp basmışlardır. Örneğin, Hieronimo Megisero isimli bir italyan, 1612'de "Instututionum Lingue Turcicoe" adlı bir Türkçe gramer kitabı basmıştır. A. du Ryer, Paris'te 1630'da "Rudimenta Grammatices Lingua Turcicoe" adlı bir gramer kitabı yazıp basmış ve ayrıca, Kur'ân-ı Kerim'i Fransızca'ya çevirmiştir. 1665 yılında da Roma'da bir Türkçe-italyanca Lûgat kitabı basıldığı müşahade edilmektedir⁽⁵³²⁾.

b) Osmanlı Ülkesi'ne Matbaanın Girişi :

XV. asırda, matbaa Avrupa'ya yayıldığı sırada, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu harekettten hissesini aldığı anlaşılmaktadır.

İspanya'dan Türkiye'ye göç eden Yahudiler arasında matbaacıların da bulunduğu, bunların 1493-1494 yıllarında İstanbul'da bir matbaa kurmayı başardıkları belirtilmektedir. Prof. Avram Galanti, İstanbul'da ve Selânik'te II. Bayezid devrinde 19, ve I. Selim zamanında da 33 kitabın basıldığını, bu kitapların bazılarının ilk sahifelerinde İbranice "Sultan Bayezid-i Sâni saltanatının sayesinde" cümlesinin yazılı bulunduğunu kaydetmektedir⁽⁵³³⁾.

(529) Ertuğ, a.g.e., s. 42.

(530) Ertuğ, a.g.e., s. 42 vd.

(531) Bu eserlerin orijinal kapak sahifeleri için kitabımızın sonundaki Vesikalar Eki'ne bakınız.

(532) Ertuğ, a.g.e., s. 43.

(533) Ertuğ, a.g.e., s. 44.

Sivas'lı Apkar adında bir Ermeni, 1567 tarihinde İstanbul Kumkapı'da bir Ermeni Matbaası kurmuştur. Kezâ, Nikodemos Metaksas isimli bir Rum rahip de, 1627 yılında İstanbul'da ilk Rum Matbaasını tesis etmiştir⁽⁵³⁴⁾.

Görülüyor ki, matbaa, icadının üzerinden henüz 30-40 yıl geçmeden Osmanlı topraklarına girmiş bulunuyordu⁽⁵³⁵⁾.

c) Osmanlı Ülkesinde ilk Türk Matbaası :

Osmanlı ülkesinde ilk Türk matbaasının kuruluşu, III.Ahmed'in padişahlığı sırasında, Lâle Devri'nde mümkün olmuştur. Bu dönemde, bir tercüme heyeti kurulmuş⁽⁵³⁶⁾, üç kütüphane ve bir nakkaşhane açılmıştır⁽⁵³⁷⁾.

Türkiye'de ilk Türkçe basım sanatını uygulama şerefi, İbrahim Müteferrika (1674-1745)'ya nasib olmuştur. 1674 yılında Macaristan'ın Kolojuvar şehrinde fakir bir Macar âilesinin oğlu olarak dünyaya gelen İbrahim Müteferrika, gençliğinde Kalvinist idi. 18 yaşındayken Osmanlı akıncılarının eline esir düşmüş ve İstanbul'a getirilerek (1692'de) esir pazarında satılmıştı. Daha sonra, müslüman olarak esirlikten kurtulan İbrahim Efendi, Türkçe'yi öğrenmiş ve çağının İslâm bilgileriyle mücehhez bir şekilde devlet hizmetine girmişti. 1711 yılında "Risâle-i İslâmiyye" adıyla bir dini broşür yazmış olan İbrahim Efendi, bu sayede, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sevgi ve sempatisini kazanmıştı. Geçimini sağlamak için, klişeciliği kendine meslek seçen İbrahim Efendi, Şimşir ağacından klişeler yapmaya başlamış, hattâ 1719'da Şimşir üzerine oyma bir Marmara haritası klişesi de hazırlamıştır. Daha o zamanlarda, bu sanatından dolayı, kendisine "Basmacı İbrahim Ağa" denilmiştir⁽⁵³⁸⁾.

Basımevi konusunda İbrahim Ağa'yı destekleyen kişi, Yirmisekiz Çelebizâde Sait Efendi'dir. Sait Efendi, elçi olan babasıyla birlikte, 1720'de Paris'e gitmiş ve orada kaldığı dört

(534) Ertuğ, a.g.e., s. 44

(535) İstanbul'da matbaada ilk neşredilen eserin "Leçons des Enfants" adlı küçük bir sözlük olduğu tesbit edilmiştir. Ubcini MA, Türkiye-1850, I, 228.

(536) Tercüme edilen ilk eser, "Akdü'l-Cimân ft Tarih-i Ehlu'z-Zaman" adlı tarih kitabıdır. Ertuğ, a.g.e., s. 45 dip not.

(537) İnuğur, a.g.e., s. 153.

(538) İnuğur, a.g.e., s. 154.

yıl zarfında, bilimsel, teknik ve kültürel kurumları yakından incelemiş ve ayrıca, kitap yayımcılığının tekniğini yakından görmüştü. 1724 yılında İstanbul'a döndüğünde, gördüklerini ve intibalarını Basmacı İbrahim Ağa'ya naklederek, matbaa kurulması girişiminde kendisini destekleyeceğini vaad etmişti. Bunun üzerine, Basmacı İbrahim Ağa, İstanbul'da Türkçe eserler basımı için bir matbaa kurulmasına dâir düşüncelerini "Vesîletü't-Tıbbâ" adlı bir broşürde toplamış ve bu broşürü, Sait Efendi kanalıyla Sadrazam'a (=Başbakan'a) 1726 yılında sunmuştu. Bu broşürde, basılmış eserin önemi, lüzumu, basımın yararları anlatılıyor, dinî eserlerin dışında kalan kitapların Osmanlı ülkesinde basılması için sadrazamdan izin isteniyordu. İbrahim Efendi, bu broşürün basılmasından sonra Arap harfleriyle Türkçe eser basımı için, 1726 tarihinde bir dilekçe⁽⁵³⁹⁾ yazarak Şeyhülislâm'dan fetvâ, Pâdişah III.Ahmet'den de müsâade fermanı talebinde bulunmuş ve bu dilekçeye, öncelikle basılması düşünülen Van Kulî Lûgatı'ndan dizilip kâğıda çekilen bir kaç sahifelik örnek de iliştiirmişti⁽⁵⁴⁰⁾.

Sadrazam'ın olumlu karşılaması ve zamanın şeyhülislâmı Mevlâna Abdullah Efendi'nin de, matbaa (=basımevi) kurulmasında dînen bir sakınca olmadığı yolunda fetvâ vermesi üzerine, Padişah III. Ahmet, 1726 Temmuz'unda –din kitapları basmamak şartıyla– matbaa kurulmasına izin verildiğini belirten fermanını⁽⁵⁴¹⁾ çıkartmıştır⁽⁵⁴²⁾.

Bu ferdandan sonra, resmî adı (Dâr'üt-Tıbbâ't-ül-Âmire) olan, fakat, halk tarafından "basmahane" denilen ilk Türk Matbaası, İbrahim Müteferrika'nın Sultan Selim semtindeki mütevazi evinin zemin katında (14-16 Aralık 1727 tarihinde) kurulmuştur⁽⁵⁴³⁾.

Böylece, matbaanın îcadından 277 sene sonra, yani 1727 Temmuz'unda Osmanlı matbaası açılarak "Türkçe" kitaplar basılmaya başlanmıştır⁽⁵⁴⁴⁾. Matbaada basılacak eserlerin Padişah Fermanı'na uygunluğunu denetlemek üzere bir heyet oluşturulmuş ve bu heyette, İstanbul eski kadısı İshak Efendi, Selânik eski kadısı Pirizâde Sahip Efendi, Galata eski

(539) Tarihsiz olan bu dilekçenin 1726'da verildiği tahmin edilmektedir. Dilekçe metni için kitabımızın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(540) Simonffy Aladar V., İbrahim Müteferrika Türkiye'de Matbaacılığın Banisi, Çev. Faruk Yener, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Md. Yayınları No: 14, 1945, s. 5 vd.; Ertuğ Hasan Refik, a.g.e., s. 46 vd.

(541) Matbaa Fermanı metni için kitabımızın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(542) Kabacalı Alpay, Türk Yayın Tarihi, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları 1987, s. 98 vd.; Ertuğ, a.g.e., s. 46-51.

(543) İnuğur, a.g.e., s. 155.

(544) Matbaa Fermanının Türkçe Metni için bkz. Uzunçarşılı İ.H., a.g.e., IV, 1, 160-161.

adısı Yanyalı Esat Efendi, Kasımpaşa Şeyhi Musâ Efendi gibi kimseler görevlendirilmiş; İbrahim Efendi'nin unvanı da, "Dergâhı Muallâ Müteferrika" olarak belirlenmiştir⁽⁵⁴⁵⁾.

d) İlk Osmanlı Türk Matbaasında Basılan Eserler :

İbrahim Müteferrika'nın İstanbul'da Sultan Selim semtindeki evinde kurulan ilk Osmanlı-Türk matbaasında ilk basılan kitap, XV. asır sonları âlimlerinden Vanlı Mehmet Efendi'nin Arapça'dan çevirdiği "Sihâh-i Cevheri" adlı sözlüktür⁽⁵⁴⁶⁾. Bu tercüme sözlük, "Vankulu Lûgatı" diye meşhur olmuştur. Çevirinin orijinal adı "Kitab-ı Lûgat-ı Vankulu"dur. Basımına 16 Aralık 1727'de başlanan ve 31 Ocak 1729'da bitirilen 2 ciltlik bu kitap, Osmanlı-Türk Matbuat Tarihi'nin ilk basılı eseri olarak İstanbul Üniversitesi kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir⁽⁵⁴⁷⁾.

İbrahim Müteferrika, sağlığında Vankulu Lûgat'ından başka 16 eser daha basmıştır. İlk matbaada basılan bu 17 eser, 23 cilt içine sığdırılmıştır. Bu koleksiyonun o zamanki fiyatı, 120 kuruş'tan ibaretti⁽⁵⁴⁸⁾.

e) Osmanlı Ülkesinde Gazete Yayınlarının Başlaması ve Başlıca Gazeteler :

Gazeteler, Osmanlı ülkesine, Batı'ya göre bir hayli gecikmeli olarak girmiş ve tıpkı kitaplarda olduğu gibi, ilk gazeteler de yabancı dilde yayınlanmaya başlamıştır.

Fransa'da yayınlanmış bulunan "Annuaire des Deux Mondes" isimli gazetenin 1850 tarihli bir sayısında, Osmanlı ülkesinde yayınlanan başlıca gazetelerin adları ve hangi dilde yayımlandıkları açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, o tarihlerde İstanbul'da 5 Fransızca, 4 İtalyanca, 1 Rumca, 1 Ermenice; İzmir'de 2 Fransızca, 1 Rumca, 1 Ermenice ve 1 de İbranice olmak üzere 16 kadar gazete yayınlanmış bulunduğu anlaşılmaktadır⁽⁵⁴⁹⁾.

(545) Uzunçarşılı, a.g.e., IV, 1, 161; İnuğur, a.g.e., 155.

(546) Bu eser, H. 1002 yılında ölmüş bulunan ve aslen Horasan'ın Farab Şehri'nden olan Dil ve Tarih Bilgini İmam Ebu Nasr Cevherî'nindir. Şapolyo Enver Behnan, Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Ankara, 1969, s. 41 vd.

(547) Uzunçarşılı, a.g.e., IV, 1, 161; Şapolyo, a.g.e., s. 41 vd.

(548) Ertuğ H, Basın Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul, 1970, 104-114.

(549) İnuğur, a.g.e., s. 165.

Osmanlı ülkesinde yayınlanan gazeteleri, yayın dillerine göre şöyle sıralayabiliriz:

aa) Osmanlı Ülkesinde Batı Dillerinde Yayınlanan İlk Gazeteler :

Osmanlı ülkesinde ilk gazeteyi, Fransız Devrimini izleyen yıllarda Fransızlar çıkarmışlardır. 1795 yılından itibaren İstanbul ve İzmir'de Fransızca yayınlanan gazetelerin başlıcaları şunlardır :

- Gazette Française de Constantinople : İstanbul'da, Ekim 1796'da aylık ve dört sahifelik olarak yayınlanmaya başlamış ve 1798 Eylül'ünde kapanmıştır.
- Spectateur Oriental: 24 Ekim 1821'de İzmir'de Alexandre Blacque adında bir Fransız tarafından yayınlanmaya başlamış ve fasılalı olarak 1827 Aralık ayına kadar yayını sürdürmüştür.
- Le Smyrneén: İzmir'de, 1824'de aylık olarak çıkmaya başlayan bu gazete 11. sayıdan sonra 11 Eylül 1824'de kapatılmıştır.
- Le Courrier de Smyrne (İzmir Postası) : (Le Spectateur Oriental) kapandıktan sonra A.Blacque, İzmir'de "Le Courrier de Smyrne" adıyla bir gazete çıkarmıştır. A.Blacque, bu gazetesini 1831'de satarak İzmir'den İstanbul'a taşınmıştır. Gazeteyi satın alan, gazetenin adını (Journal de Smyrne) olarak değiştirmiştir.
- Le Moniteur Ottoman (Osmanlı Gazetesi): Bu gazete, Sultan II. Mahmud'un isteği ile İstanbul'da Fransızca olarak yayınlanan yarı resmî bir gazete olup, A.Blacque tarafından 1831 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. A.Blacque, yazılarında Osmanlıların haklarını, yabancı devletlere karşı korumaya özen gösterdiği için, Sultan II. Mahmud'un sempatisini kazanmış ve kendisinden maddî ve manevî destek görmüştü.
- Journal de Smyrne: Bu gazete, 1831'de A.Blacque'nin sattığı gazetedir. 1915 yılına kadar İzmir'de uzun yıllar yayınlanmış ve sık sık da kapatılmıştır.
- Echo de l'Orient: İzmir'de 1838'den 1845'e kadar ayda altı kez yayınlanan bir haber gazetesidir.

- Journal de Constantinople: 1846-1866 yılları arasında İstanbul'da yayınlamıştır⁽⁵⁵⁰⁾.
- La Turque: Bu gazete, Journal de Constantinople'nın ad değiştirerek 1866'dan itibaren İstanbul'da günlük olarak çıkarılmış olanıdır.
- La Réforme: Oskan Efendi adında bir Ermeni tarafından 1869-1922 yılları arasında çıkarılmıştır.
- Le Phare du Bosphore (Boğaziçi Feneri): Patrikhane tarafından İstanbul'da 1870-1890 yılları arasında çıkarılmıştır.
- Levent-Herald: 1867 yılından itibaren İstanbul'da Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanmaya başlamış ve sık sık kapatılmıştır.
- Stamboul (İstanbul): Laffan ve Henry kardeşler tarafından 1875'de yayınlanmaya başlayan bu gazete, fâsılalı olarak 1964 tarihine kadar yayını sürdürmüştür.
- Yukarıda zikri geçen gazetelerin dışında Fransızca yayınlanmış bir kaç önemsiz gazete daha vardır. Bunlar: İstanbul'da 1849-1854 yılları arasında yayınlanan Presse Orient ve Courrier d'Orient ile İzmir'de 1871'de yayınlanan Revue d'Orient isimli gazetelerdir⁽⁵⁵¹⁾.

bb) Osmanlı Ülkesinde Arapça Yayınlanan İlk Gazeteler :

aaa) I. Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönemde:

Bu dönemde Arap-İslâm ülkelerinin büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu birliğine dahil bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu Birliği'ne dahil ülkelerde Arapça olarak yayınlanmış bulunan başlıca gazeteler (1828-1914 devresi itibariyle) şunlardır⁽⁵⁵²⁾:

- al-Vakâî al-Mısıryye: Bu gazete, Mısır'da (=Kahire'de) Mehmed Ali Paşa

(550) Topuz Hıfzı, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul, 1973, s. 33 vd.

(551) Geniş bilgi için bkz. İnuğur, a.g.e., s. 167-172.

(552) İslâm Ansiklopedisi, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, VII, 362 vd.; Abdurrahim Gâlip, Lisân-ı Hâl Gazetesinin 100 yılı, Beyrut, 1988, s. 141-148. (Abdurrahim Gâlip, adı geçen eserinde Fransızlar'ın 6 Kanûn-i Evvel 1800 tarihinden itibaren İskenderiye'de "al-Havâdis al-Yevmiyye" adıyla Arapça bir gazete çıkarmaya başladıklarını kaydetmektedir. Bkz. a.g.e., s. 142).

tarafından 1828 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. Haftada 2 veya 3 defa neşredilmekteydi. Mısır hükümetinin resmî yayın organıydı.

- al-Mubaşsir: Cezâyir'de, 15 Eylül 1848 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlayan bu gazete de, resmî bir yayın organıydı.
- Mirât al-Ahvâl: İstanbul'da 1855'de Rızkullah Hassun tarafından kurulmuştur.
- Hadîkat al-Ahbâr: Beyrut'da, Halil al-Hûrî tarafından, 1858 tarihinden itibaren yarı Arapça yarı Fransızca olarak yayınlanmaya başlanmıştır⁽⁵⁵³⁾.
- al-Râid al-Tunûsî: Tunus'da, 20 Temmuz 1860'dan itibaren resmî olarak yayınlanmıştır.
- al-Cavâib: İstanbul'da, (ihtida etmiş Mârûnî) Ahmed Faris al-Şıdyak tarafından 1860 Temmuz'undan itibaren neşredilmiştir.
- Natâic al-Ahbâr: Tunus'da, Huseyin al-Mukaddim tarafından 1863 yılında kurulmuştur.
- Sûriye: Şam'da, Hükümet tarafından 1865 tarihinde, Türkçe-Arapça yayınlanmak üzere kurulmuştur.
- al-Carîde al-Askariyye al-Mısriyye: Kahire'de, 22 Eylül 1865 tarihinde Mısır Hükümeti'nce yayınlanmaya başlanmıştır.
- Ğadîr al-Furât: Halep'de, 1867'de kurulmuştur⁽⁵⁵⁴⁾.
- Lübnân: Lübnan'da, Davud Paşa tarafından 1867'de kurulan resmî bir gazetedir.
- Mecnûat al-Ulûm: Beyrut'da, Suriye İlim Cemiyeti adlı bir heyet tarafından 1868'de kurulmuş bir mecmuadır.
- al-Zavrâ: Bağdat'da, 15 Haziran 1869'dan itibaren neşredilen resmî bir gazetedir.
- Nüzhat al-Afkâr: Kahire'de, 1869'dan itibaren Muhammed Osman Celâl tarafından neşredilmiştir.

(553) Hadîkat al-Ahbar Gazetesi'nin 1867 tarihli nüshasının başlık sahifesi için kitabımızın sonundaki Vesikalar Eki'ne bakınız.

(554) Bu gazete, 1869'dan itibaren "al-Furât" adıyla çıkmaya başlamıştır (Bkz. Abdurrahim Gâlip, a.g.e., s. 145).

- al-Başîr: Beyrut'da 1869'dan itibaren neşredilmiştir⁽⁵⁵⁵⁾.
- al-Cannah: Beyrut'da, Selim al-Bustanî tarafından 11 Haziran 1870'den itibaren çıkarılmaya başlanmıştır⁽⁵⁵⁶⁾.
- Trablusgarb: Trablusgarp'ta, 1870'den itibaren çıkarılan resmî bir gazetedir.
- al-Kavkab el-Şarkî: İskenderiye'de, Selim Paşa al-Hamavî tarafından 1873'den itibaren neşrine başlanmıştır.
- Samarât al-Funûn: Abdülkadir Kabânî öncülüğünde, Beyrut müslümanlarınca 1874'de tesis edilen bu gazete, Meşrûtiyet'ten sonra "al-İttihad al-Osmanî" adını almıştır⁽⁵⁵⁷⁾.
- al-Takaddum: Beyrut'da, Yusuf al-Şalefûn tarafından 1874'de kurulmuştur.
- Hadîkat al-Ahbâr: Kahire'de 1875'de neşredilmeye başlanmıştır.
- Şuâu al-Kavakib: İskenderiye'de, Selim Bey al-Hamavî tarafından 1876'da neşredilmiştir.
- al-Ahrâm: İskenderiye'de, 1876'da Selim Takla ve Beşâret Takla Bey'ler tarafından neşredilmiştir.
- Vâdî al-Nîl: Kahire'de, Abdullah Ebu Suûd tarafından 1877'de neşrine başlanmıştır.
- al-Şahbâ: Halep'de, Hâşim Atâ ve Abdurrahman al-Kavâkibî tarafından 1877'de neşrine başlanmıştır.
- Hakîbat al-Ahbâr: Kahire'de, Enîs Hallât tarafından 1877'de çıkarılmıştır.
- al-Vatan: Kahire'de, Kiptî Mikâil Abdüsseyyid tarafından 1877'de neşredilmiştir.
- Lisân al-Hâl: Beyrut'da, 1877 tarihinde Halîl Sarkîs tarafından neşredilmeye başlanan bu gazete, yayını günümüze kadar sürdürmüştür⁽⁵⁵⁸⁾.

(555) Al-Başîr Gazetesi'nin 1887 tarihli nüshasının başlık sahifesi için kitabımızın sonundaki Vesikalar Eki'ne bakınız.

(556) Selim al-Bustanî, 1871'den itibaren "al-Cunayna" adıyla küçük bir gazete daha çıkarmış; ayrıca "al-Cinân" isimli bir mecmua da neşretmiştir (Bkz. Abdurrahim Gâlip, a.g.e., s. 145-146).

(557) "al-İttihad al-Osmanî" gazetesinin 1908 tarihli bir nüshasının başlık sahifesi için kitabımızın sonundaki Vesikalar Eki'ne bakınız.

(558) Geniş bilgi için bkz. Abdurrahim Gâlip, a.g.e., s. 145.

- al-Mu'ayyad: Mısır'da, Şeyh Ali Yusuf tarafından, 1890 tarihinden itibaren günlük olarak çıkarılan siyasî bir gazetedir.
- Lübnân: 1891'de çıkmaya başlamıştır.
- Trablus al-Şâm: Suriye'de, 1893'de çıkmıştır.
- al-Arz: Suriye'de, 1894'de çıkmıştır.
- al-Ravza: Suriye'de, 1895'de çıkmıştır.
- Kavkab-İfrîkiya: Cezâyir'de, 1907'de çıkmıştır.
- al-Cazâir: Cezâyir'de, 1908'de çıkmıştır.
- al-Hicâz: Mekke'de, 1908'de çıkmıştır⁽⁵⁵⁹⁾.

bbb) I. Dünya Savaşı'ndan Sonraki Dönemde:

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Arap-İslâm Devletleri'nde neşredilen gazetelerin en önemlileri şunlardır:

Mısır'da: al-Ahrâm, al-Da'vâ, al-Misrî, Savt al-Ummah, al-Mukaddam, al-Balâğ.

Suriye'de: al-Barîd al-Sûrî, al-İnkılâb, al-Kabas, al-Dustûr, Bark al-Şimâl, al-Nahza, al-Difâ', Filistîn.

Irak'ta: Livâ al-istiklâl, Sadâ Ahâlî, al-İttihâd al-Dustûrî, al-İslâh.

Lübnan'da: Bayrût, Nidâ, Bayrût-Masâ', al-Amal, al-Bayrak, al-Hayât, al-Hadaf, al-Nihâr.

Arabistan'da: Kıbla, Umm al-Kurâ, al-Hacc, al-Bilâd al-Sa'ûdiya, al-Madîna⁽⁵⁶⁰⁾.

cc) Osmanlılar Dönemi'nde Batı'da Yayınlanan Arapça

Gazeteler:

Bu dönemde Batı ülkelerinde Arapça neşredilen gazetelerin başlıcaları şunlardır:

Fransa'da: al-Anbâ, abu'l-Havl, al-İttihâd, al-Basîr, al-Sadâ, al-Hukûk, al-Barcis, al-Suhra, al-Urvat al-Vuskâ.

(559) Bu gazetelerin dışında İslâm-Arap dünyasında I. Dünya Savaşı'ndan önce daha pek çok Arapça gazete neşredilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.); VII, 364-365.

(560) İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.), VII, 364.

İtalya'da: al-Mustakil.

İngiltere'de: al-İttihâd al-Arabî, al-Hilâfa, Mir'ât al-Ahvâl, Ziyâ' al-Hâfikîn.

Amerika'da: Kavkab Amerikâ, al-Ayyâm, al-Hâdî (Filadelfiya'da).

Marsilya'da: al-Mirsâd.

Brezilya'da: al-Barâzîl, al-Rakîb, al-Asmâî⁽⁵⁶¹⁾.

dd) Osmanlılar Devri'nde Yayınlanan Türkçe Gazeteler :

Osmanlılar Devri'nde yayınlanan Türkçe gazeteleri başlıca 4 dönemde incelemek mümkündür:

aaa) Tanzimat Dönemi Gazeteleri (1831-1876) :

aaaa) Tanzimat Döneminde Ülke İçinde Yayınlanan Türkçe Gazeteler:

1°) Takvîm-i Vekâyi (İlk Türkçe Gazete):

Osmanlı Gazetecilik tarihinin ilk yayın organı "Takvîm-i Vekâyi⁽⁵⁶²⁾, Padişah II. Mahmut zamanında, 1 Kasım 1831 tarihinde, 40x27 ebadında yayınlanmıştır. İlk sayısı beş bin nüsha olarak basılan bu gazeteye II. Mahmut çok büyük önem vererek, "Bu gazete, Kutsal Şeriat'a ve Devlet düzenine dokunmamak şartıyla, benim iktidarına çok yardımcı olacaktır" demiştir⁽⁵⁶³⁾.

Takvîm-i Vekâyi, Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve Ermenice olarak da yayınlanmıştır. Gazetenin Fransızcası "Moniteur Ottoman" adıyla 1831'de, Ermenicesi "Lırokır" adıyla 1832'de, Rumcası "Otumanikos Monitor" adıyla 1835'de çıkmaya başlamıştır⁽⁵⁶⁴⁾.

Takvîm-i Vekâyi'in tam koleksiyonunun, Serkis Karakoç Efendi'nin kütüphanesinde mevcut olduğu ileri sürülmektedir⁽⁵⁶⁵⁾.

(561) İslâm Ansiklopedisi (M.e.B.), VII, 365.

(562) "Takvîm-i Vekâyi" adı, bizzat padişah II. Mahmut tarafından verilmiştir. Bkz. İnuğur, a.g.e., s. 173.

(563) İnuğur, a.g.e., s. 176 (Takvîm-i Vekâyi'nin ilk sayısının mukaddime ve başlık sahifesi için kitabımızın sonundaki Vesikalar Eki'ne bakınız).

(564) İnuğur, a.g.e., s. 179.

(565) Şapolyo, Enver Behnan, Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Ankara, 1969, s. 107.

Takvîm-i Vekâyi, 1860 tarihinden sonra Devletin resmî yayın organı niteliğine bürünmüş ve 24 Kasım 1922'de kapanmıştır. 7.10.1920 tarihinde "Cerîde-i Resmîyye" adıyla çıkarılan gazete de Takvim-i Vekâyi'nin devâmı mahiyetinde idi. Bu gazetenin adı 2.11.1922'de "Resmî Cerîde"ye, 2.1.1928'de de "Resmî Gazete"ye dönüştürülmüş olup, halen Ankara'da yayınlanmaktadır⁽⁵⁶⁶⁾.

2° Cerîde-i Havâdis (İkinci Türkçe gazete):

Osmanlı Ülkesi'nde ikinci Türkçe gazeteyi 1.8.1840'da "Cerîde-i Havâdis" adıyla William Churchill isimli bir İngiliz tüccar çıkarmıştır. O tarihlerde William Churchill, Morning Herald adlı İngiliz gazetesinin muhabirliğini yapmaktaydı⁽⁵⁶⁷⁾.

Cerîde-i Havâdis, 40x27 ebadında ve Takvim-i Vekâyi şeklinde çıkarılmıştır. 27 Eylül 1864 tarihinde kapanmıştır⁽⁵⁶⁸⁾.

3° Tercümân-ı Ahvâl (Üçüncü Türkçe gazete⁽⁵⁶⁹⁾):

Tercüman-ı Ahvâl, 21 Ekim 1860'da yayınlanmaya başlayan ve Agâh Efendi tarafından çıkarılan ilk özel Türk gazetesi olup, 40x55 ebadında ve haftalık olarak neşredilmiştir. Bu gazete, 22 Ocak 1861'den itibaren haftada üç gün çıkmaya başlamıştır. 5 Ocak 1866'dan itibaren de (Cuma günleri hariç) her gün yayınlanmıştır⁽⁵⁷⁰⁾.

4° Tasvîr-i Efkâr:

Bu gazeteyi, (Tercüman-ı Ahvâl'den ayrılan) edip, şâir ve yazar İbrahim Şinâsi, 27 Haziran 1862 tarihinden itibaren yayınlamaya başlamıştır. Daha sonra, Namık Kemal de, gazetenin yönetim ve yazar kadrosuna katılmıştır.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin Türk Basın ve Edebiyat tarihinde önemli bir yeri vardır⁽⁵⁷¹⁾.

(566) İnuğur, a.g.e., s. 180-181.

(567) Şapolyo, a.g.e., s.109. Ceride-i Havadis'in başlık sahifesi için kitabımızın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(568) Şapolyo, a.g.e., s. 110.

(569) Tercüman-ı Ahvâl, Üçüncü Türkçe gazete olarak çıkmış idiyse de, haddi zâtında ilk özel Türkçe gazete sayılmak gerekir. Çünkü, Takvim-i Vekâyi, devletin yönetiminde çıkarılan Resmî Gazete idi. Ceride-i Havadis ise, devletten malî destek gördüğü için yarı resmî idi ve üstelik de bir yabancı tarafından çıkarılmaktaydı (Bkz. İskit Server Rifat, Hususi İlk Türkçe Gazetemiz, Ankara, 1937, s.5).

(570) İskit Server Rifat, a.g.e., s.36. Tercüman-ı Ahvâl'in bir nüshasına âit başlık sahifesi için kitabımızın sonundaki Vesîkalar Eki'ne bakınız.

(571) Petrosyan Yuriy Aşatoviç, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Ankara, 1974, s. 51-52. Tasvir-i Efkâr'ın başlık sahifesi için Vesîkalar Eki'ne bakınız.

5°) Muhbir:

Muhbir gazetesi, 1866 yılında Ali Suâvi yönetiminde çıkarılmıştır. Gazetenin sahibi, İngiliz William Churchill'in Cerîde-i Havadis gazetesinde hamallıkla işe başlayan ve okur-yazarlığı olmayan Filip Efendi'dir⁽⁵⁷²⁾.

Muhbir gazetesi, 27 Mayıs 1867 tarihine kadar devam etmiştir. Bu süre içinde, gazete, ancak 55 sayı çıkabilmiştir⁽⁵⁷³⁾.

6°) Basîret:

Basîret, 22 Ocak 1869'da İstanbul'da (daha sonra Basîretçi lâkabıyla anılacak olan) Ali Bey tarafından çıkarılmış olup (1869-1879 döneminde) 2376 sayı neşredilebilmiştir⁽⁵⁷⁴⁾.

7°) Âyine-i Vatan:

Bu gazete, Osmanlı basın tarihinde ilk resimli gazete olup, 1866'da Eğribozlu Mehmet Ârif tarafından çıkarılmıştır. 1867'de adı Ruznâme-i Âyine-i Vatan olmuştur. 1869 yılına kadar devam etmiştir.

8°) Muhip:

1867'de Şâkir Efendi tarafından yayınlanmıştır⁽⁵⁷⁵⁾.

9°) Utarit:

1867'de Âyetullah Bey ve Musullu Sâmi Bey tarafından çıkarılmış ve ancak 5 sayı yayınlanabildikten sonra kapatılmıştır.

10°) Terakkî:

1868'de Ali Raşit ile Filip Efendi tarafından çıkarılmış ve 1870 yılında kapatılmıştır.

Kadınlar için ilk haftalık eki çıkaran Terakkî, Letâif-i Asâr adıyla ilk mizah gazetesini de yayınlamıştır⁽⁵⁷⁶⁾.

(572) İnuğur, a.g.e., s. 207 (dip not).

(573) İnuğur, a.g.e., s. 209. (Muhbir Gazetesi'nin başlık sahifesi için Vesîkalar Eki'ne bakınız).

(574) Geniş bilgi için bkz. Ali, (Basîret Gazetesi İmtiyaz Sahîbi), İstanbul'da 50 Yıllık Önemli Olaylar, İstanbul, 1976, s. 7 vd.

(575) Aynı tarihlerde Andon Efendi tarafından Muhibb-i Vatan gazetesi yayınlanmış ve daha sonra adını değiştirerek Memâlik-i Mahrûsa, Türkistan, Hülâsat-ül-Efkâr, Efkar ve Mirkat olmuştur. (Bkz. İnuğur, a.g.e., s. 243).

(576) İnuğur, a.g.e., s. 243.

11°) Mümeyyiz:

1869 yılında Sıtkı Efendi tarafından çıkarılmıştır.

12°) Vekâyi-i Zabtiyye:

1869'da mutasarrıf Bursalı Şakir Bey tarafından çıkarılmış, kısa ömürlü ve yarı resmî bir gazetedir.

13°) Hadîka:

1869 yılında Aşir Efendi tarafından çıkarılan önemli gazetelerdendir.

14°) Diyojen:

1869 yılında Teodor Kasap tarafından yayınlanan bu mizah gazetesi, ancak 184 sayı çıkabilmiştir.

15°) Hayal:

1872'de Teodor Kasap çıkarmıştır.

16°) İstikbal:

1875 yılında Teodor Kasap çıkarmıştır.

17°) Asır:

1870 yılında Mehmet Tevfik çıkarmıştır.

18°) Devir:

1870 yılında yayınlanıp, daha sonra Bedir adını alan bu gazete, kısa ömürlü olmuştur⁽⁵⁷⁷⁾.

19°) Hülâsatü'l-Efkâr:

1873'de Antuvan Efendi tarafından yayınlanan ve sabah-akşam günde iki baskı yapan bir siyasî haber gazetesidir.

20°) Medeniyet:

1874'de, Mehmet Arif tarafından 3 yıl süreyle yayınlanmış ve daha sonra kapatılmıştır⁽⁵⁷⁸⁾.

(577) Çapanoğlu Münir Süleyman, Basın Tarihimize Dair Bilgi ve Hatıralar, İstanbul, 1962, s. 66.

(578) Çapanoğlu, a.g.e., s. 60.

21°) Sadâkat:

1875 yılında, Mehmet Efendi adında birisi tarafından çıkarılan İslâmî nitelikli bir gazetedir.

22°) Vakıt:

1875 yılında, Filip Efendi tarafından çıkarılmış olup, tamamen siyasi nitelikli bir gazetedir.

23°) Hakâyik-ül-Vekâyi:

1870'den itibaren yayınlanmaya başlayan bu gazeteyi, Rüştü Efendi adında biri çıkarmış; bir süre sonra da, Filip Efendi tarafından yönetilmiştir⁽⁵⁷⁹⁾.

bbbb) Tanzimat Dönemi'nde Ülke Dışında**Yayınlanan Türkçe Gazeteler :**

1839 tarihinde, Mustafa Reşit Paşa tarafından ilân edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı ülkesinde batılılaşma düşüncelerinin filizlenmesine yol açmıştı. Bu filizlenmeden rahatsızlık duyan Tanzimat dönemi yöneticileri, çeşitli tüzük ve kararnâmelerle matbuat hürriyetini sınırlandırıcı tedbirler almışlardı. Bu tedbirler karşısında, bazı fikir adamları tarafından 1865 yılında "Yeni Osmanlılar Derneği" adıyla 245 üyeden müteşekkil gizli bir dernek kurulmuştu. Ancak bu derneğin üyeleri, ülke içinde rahat çalışamadıklarından (o sırada Paris'te bulunan ve Osmanlı Hükümeti'ne muhâlif eski bakanlardan Mısırlı) Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine, 1867 yılında gizlice yurt dışına kaçmışlardı. Bunların başında Ziya Bey (Paşa), Nâmık Kemal, Agâh Efendi ve Ali Sûavi gibi ünlüler vardı⁽⁵⁸⁰⁾.

Ülke dışında "Jön Türkler" olarak tanınan bu genç Osmanlılar'ın yurt dışında yayınladıkları başlıca gazeteler şunlardır:

1°) Muhbir Gazetesi:

31 Ağustos 1867 yılında Londra'da Ali Suâvi tarafından yayınlanan Muhbir gazetesi, 3 Kasım 1868'e kadar devam etmiş ve ancak 50 sayı kadar çıkabilmiştir⁽⁵⁸¹⁾.

(579) İnuğur, a.g.e., s. 249 vd.

(580) Sevük İsmail Habip, Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi, İstanbul, 1944, s. 38-47.

(581) Kuntay Mithat Cemal, Namık Kemal Devri'nin İnsanları ve Olayları Arasında, İstanbul, 1944, I, 486.

2°) Ulûm Gazetesi:

1869 yılında Paris'te Ali Suâvi tarafından yayınlanmaya başlanan Ulûm Gazetesi, 1870'den itibaren Liyon'da "Muvakkaten Ulûm Müşterilerine" başlığı ile yayını sürdürmüştür⁽⁵⁸²⁾.

3°) Hürriyet Gazetesi :

1868 tarihinden itibaren Londra'da Agâh Efendi, Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından haftalık olarak yayınlanıp, parasız dağıtılan bu "düşünce" gazetesinin baskı masraflarını Mustafa Fazıl Paşa karşılamıştır.

Hürriyet gazetesi 88. sayıya kadar Londra'da, 89. sayıdan 100. sayıya kadar da Cenevre'de yayınlanmış ve 22 Haziran 1870 tarihinde de kapanmıştır⁽⁵⁸³⁾.

4°) İnkılâp Gazetesi:

1870 yılından itibaren Cenevre'de Hüseyin Vasfi Paşa ile Mehmet Bey'in taş basması olarak birlikte çıkardıkları bu gazete, Osmanlı hükümetini ağır bir dille eleştiriyordu⁽⁵⁸⁴⁾.

cccc) Tanzimat Dönemi'nde Basın-Yayınla İlgili**Hukukî Düzenlemeler :**

1°) Matbaalar Nizamnâmesi:

Tanzimat Dönemi'nde, basın-yayınla ilgili ilk hukukî düzenleme, 15 Şubat 1857'de yürürlüğe giren Matbaalar Nizamnâmesi ile başlamıştır.

Bu nizamnâme (=tüzük), basılacak eserlerin, basılmazdan önce sansür edilmesi (=ön denetinden geçirilmesi) hükmünü getirmişti. Bu tüzük hükümleri, 1908 yılına kadar yürürlükte kalmıştır⁽⁵⁸⁵⁾.

2°) 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nda basınla ilgili ilk yasaklama ve cezalar:

(582) Ali Suavi, Muhbir'in Kapanmasından sonra Londra'dan Paris'e gelerek burada Ulûm'u çıkarmaya başlamıştır. Ancak Fransız-Alman Savaşı sırasında, Paris kuşatılınca 1870'de Liyon'a geçerek gazetesini orada yayınlamayı sürdürmüştür (Bkz. İnuğur, a.g.e., s. 222).

(583) 1897 yılından itibaren Londra'da ikinci bir Hürriyet Gazetesi daha yayınlanmaya başlamıştır (Bkz. İnuğur, a.g.e., s. 233).

(584) Petrosyan Yuriy Aşatoviç, a.g.e., s. 77 vd.

(585) İnuğur, a.g.e., s. 200.

Osmanlı Devleti'nde basınla ilgili ilk yasaklamalar, 1858 tarihli Ceza Kanununun 138, 139 ve 213. maddelerinde yer almıştır.

138. maddede yer alan (ilk) yasaklama şu şekilde düzenlenmiştir:

"Devlet-i Âliye'nin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda saltanatı seniye ve erbâb-ı hükümet ve tebaai saltanatı seniyeden olan bir millet aleyhinde gazete veya kitap ve evrâk-ı muzırre tab ve neşrine mütecâsir olan kimselerin iptida bastırmış olduğu şeylerin zaptıyla, derece-i cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün kapattırıldıktan sonra 10 Mecidiye altınından 50 Mecidiye altınına kadar cezâyı nakfî ahz olunur."

Kanunun 139. maddesinin metni de şöyledir:

"Adâbı umumiyeye muhalif olarak nazmen ve neşren hezel ve hicive dair şeyleri ve yahut edepsizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve neşreden kimseden 1 Mecidiye altınından 5 Mecidiye altınına kadar cezâi nakdî alınır ve 24 saatten 1 haftaya kadar hapis olunur."

Osmanlı Ceza Kanunu'nun 213. maddesi ile de "Basma kâğıt tâlik ve neşriyle (=afiş ve yayın yoluyla), başkalarına asılsız isnat ve iftirada bulunmak fiili yasaklanmıştır"⁽⁵⁸⁶⁾.

3°) 1864 tarihli Osmanlı Matbuat Nizamnâmesi:

Bu matbuat nizamnâmesi, III.Napolyon'un Fransa'da yayınladığı 17 Şubat 1852 tarihli kararnâme örnek alınarak, Sadrazam Fuat Paşa zamanında (1864 yılında) yürürlüğe konulmuştur⁽⁵⁸⁷⁾.

35 maddelik bu basın tüzüğünün 1. maddesine göre, gazete çıkarabilmek için önceden hükümetten izin alınması gerekmektedir. Gazete çıkarabilmek için en az otuz yaşında olmak ve her gazetenin bir sorumlu müdürü bulunmak şartı koşulmuştur.

Tüzüğün 4. maddesine göre, gazetelerin alt kısmında gazete sahibinin ya da müdürünün imzasının bulunması zorunluluğu getirilmiştir. 5. madde, gazetenin devri halinde de, yeniden izin alınmasını hükme bağlamaktadır. 8. madde, resmî yazıların ücretsiz

(586) İnuğur, a.g.e., s. 201.

(587) Osmanlı Devleti'ne giren ilk batılı fikirler, genellikle Fransız kökenli olduğundan, ceza kanununda olduğu gibi basın rejimi konusunda da Fransa örnek alınmıştır (Bkz. İnuğur, a.g.e., s. 201).

basımını ve ayrıca cevap hakkını düzenlemektedir. 9. madde ile ülke dışında basılan ve Osmanlı Hükümeti aleyhine yayın yapan gazetelerin, ülkeye sokulması yasaklanmıştır.

Basın suçları ve cezaları da tüzüğün ikinci bölümünde yer almıştır:

10. maddeye göre, ruhsatsız gazete çıkarmanın cezası, gazetenin kapatılması ve ayrıca 10 adet yüzlük altın para;

11. maddeye göre, gazetenin imzalı sayısını ilgili devlet dairesine göndermemenin cezası, 10 adet yüzlük altın para;

12. maddeye göre, resmî yazıları yayınlamamanın cezası, 25-200 altın para;

13. maddeye göre, iç güvenliği bozucu suçların icrasını kolaylaştırmak için kışkırtıcı yayın yapmanın cezası, suç işleyen kişilere verilecek ceza kadar,

14. maddeye göre, genel adâba ve millî ahlâka aykırı yazılar yayınlamanın cezası, 25-100 altın para;

15. maddeye göre, Hükümdar ve âilesini tahkir edici yayınların cezası, 6 aydan 3 yıla kadar hapis veya 25-100 altın para;

16. maddeye göre, bakanlar aleyhindeki yayınların cezası, 1 aydan 1 yıla kadar hapis veya 5-50 altın para;

17. maddeye göre, dost hükümdarlar aleyhindeki yayınların cezası, 3 aydan 3 yıla kadar hapis veya 15-100 altın para;

18. maddeye göre, meclisleri, mahkemeleri ve resmî kurumları kötöleyici yayınların cezası, 15 günden 1 yıla kadar hapis veya 50-200 altın para;

20. maddeye göre, devlet memurları aleyhine yayınların cezası, 10 günden 10 aya kadar hapis veya 1-40 altın para;

21. maddeye göre, yabancı diplomasi temsilcilerini kötöleyici yayınların cezası, 8 günden 8 aya kadar hapis veya 1-30 altın para;

22. maddeye göre, halkı kötöleyici yayınların cezası, 5 günden 5 aya kadar hapis veya 50 kuruştan 5 altına kadar para cezasıdır.

24. maddeye göre iki yıl içinde üç kez mahkûm olan gazete sürekli veya geçici olarak kapatılabilir.

Basın Tüzüğüne göre basın davalarına bakacak merciler de belirlenmiştir. Buna göre, (Tüzüğün 15-24. maddelerindeki) basın suçlarıyla ilgili davalara, beş hâkimden kurulu "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye"de, diğer maddelerde yazılı kabahat nev'inden suçların davalarına ise, "Zaptiye Mahkemeleri"nde bakılmaktaydı.

Bu tüzükle "Matbuat Müdürlüğü" adıyla, ilk basın teşkilatı da kurulmuştur. İlk matbuat müdürü de, Sakızlı Ohannes Paşa'dır.

Matbuat Nizamnâmesi, 1909 yılına kadar, 45 yıl süreyle yürürlükte kalmıştır⁽⁵⁸⁸⁾.

4°) Âli Kararnâme:

27 Mart 1867 tarihinde Sadrazam Âli Paşa tarafından, geçici olmak kaydıyla, bir "Kararnâme" çıkarılmıştır. Hükümet aleyhindeki yayınları önleyebilmek amacıyla, (1864 tarihli Basın Tüzüğü'nün hükümleri dışında kalan durumlarda da) hükümete gazete kapatmak yetkisi tanıyan bu kararnâme –diğer tüzükler gibi– 1909 yılına kadar yürürlükte kalmış ve buna dayanılarak bir çok gazete kapatılmıştır⁽⁵⁸⁹⁾.

5°) 1876 Tarihli Sansür Kararnâmesi:

Osmanlı ülkesinde gazetelere ilk sansür (=ön denetim) denemesi, Mahmut Nedim Paşa Hükümeti döneminde yapılmıştır⁽⁵⁹⁰⁾. 11 Mayıs 1876 tarihinde çıkarılan bir kararnâme ile bütün gazetelere geçici olarak Resmî Sansür uygulaması konmuştur. Kararnâme'nin adı "Sansür Hakkında Âli Kararnâme"dir⁽⁵⁹¹⁾.

Ancak basının bu kararnâmeye gösterdiği tepki karşısında Mahmut Nedim Paşa görevinden çekildiğinden, uygulamaya geçilememiş, yeni Sadrazam Rüştu Paşa, kararnameyi yürürlükten kaldırmıştır. Bu husus, 13 Mayıs 1876 günlü Sabah gazetesinde yayınlanarak halka duyurulmuştur⁽⁵⁹²⁾.

(588) İnuğur, a.g.e., 203-204.

(589) İskit Server Rifat, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul, 1939, s. 26 vd.

(590) Yukarıda açıkladığımız Âli Paşa Kararnâmesi'nin sansür şeklinde değil, yayından evvel cezalandırma biçiminde kullanılmış olduğunu belirtmiş olalım.

(591) Kısakürek NF, Bâbîâli, İstanbul, 1975, s. 67.

(592) İnuğur, a.g.e., s. 254.

bbb) I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1908):

31 Ağustos 1876 tarihinde II. Abdülhamit'in⁽⁵⁹³⁾ hükümdar olmasıyla Osmanlı Devleti'nde 1. Meşrûtiyet Dönemi Başlamıştır.

Sultan II. Abdülhamit, tahta çıkınca, sadrazamlık makamına da Mithat Paşa'yı getirmiştir.

Mithat Paşa'nın gayretleriyle ilk Osmanlı Anayasası (=Kanûnu Esâsi) hazırlanarak 23 Aralık 1876'da yürürlüğe konulmuş ve böylece, Osmanlılar'da Meşrûti İdare'ye geçilmiştir.

Bu dönemde ülke içinde ve dışında yayınlanan gazetelere kısaca temas ettikten sonra, dönemin matbuat rejimi üzerinde de ayrıca duracağız.

aaaa) I. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Ülkesi

İçinde Yayınlanan Türkçe Gazeteler :

1°) Sabah Gazetesi:

Bu gazeteyi, 1875'de ilk kez Papadopulos adında bir Rum çıkarmaktaydı. Daha sonra, 1882'de, bu gazeteyi Kayserili Mihran Efendi satın alarak çıkarmaya başlamıştır. Şemsettin Sami, Hüseyin Cahit Yalçın, Cavit Bey, Adnan Adıvar, Ahmet Emin Yalman gibi gazeteciler, bu gazetede yazarlık yapmışlardır⁽⁵⁹⁴⁾.

2°) Tercümân-ı Hakikat Gazetesi:

Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'ni, 25 Haziran 1878 tarihinden itibaren Ahmet Mithat Efendi yayınlamaya başlamıştır. Bu gazete, halkın ve aydın kesimin rağbet ettiği önemli bir havadis gazetesiydi. Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'nde Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar, Veled İzbudak ve Hüseyin Cahid Yalçın gibi meşhur yazarlar çalışmışlardır⁽⁵⁹⁵⁾.

(593) Padişah Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilmiş ve yerine V. Murat padişah olmuştur. Ancak V. Murat, 3 ay padişahlık yapmıştır. 3 ay sonra kardeşi II. Abdülhamit tahta çıkmıştır.

(594) Topuz Hıfzı, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul, 1973, s. 76 vd.

(595) İnuğur, a.g.e., s. 281 vd.; Tercüman-ı Hakikat'ın başlık sahifesi için kitabın sonundaki Vesikalar Eki'ne bakınız.

3°) İkdam Gazetesi:

İkdam Gazetesi, 23.6.1894'de Ahmet Cevdet tarafından çıkarılmıştır. Dönemin en önemli ve en etkili basın organı olan İkdam Gazetesi'nin 11535 sayıdan ibaret tam koleksiyonu, İstanbul Kütüphanesi'nde mevcuttur⁽⁵⁹⁶⁾.

bbbb) I. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Ülkesi

Dışında Yayınlanan Türkçe Gazeteler:

Jöntürk adı verilen zümrenin II. Abdülhamit Yönetimi'ne karşı başlattıkları fikir savaşı özellikle 1889 yılında İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin⁽⁵⁹⁷⁾ kurulmasından sonra gelişme göstermiş ve bu amaçla yabancı ülkelerde Türkçe yayınlanan gazetelerin sayısı artmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır:

1°) Meşveret Gazetesi:

Bu gazete, 3 Aralık 1895'de Paris'te Ahmet Rıza tarafından çıkarılmıştır⁽⁵⁹⁸⁾. Dört sahife olarak yayınlanan gazetede, II.Abdülhamit aleyhinde çok sert eleştirilere yer verilmiştir. Meşveret, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yayın organı olup, 15 günde bir yayınlanıyordu⁽⁵⁹⁹⁾.

2°) Mîzan Gazetesi:

Mîzan Gazetesi, 1894'de Mısır'a kaçan Tiflisli M.Murat Bey tarafından Kahire'de 1896 Şubat'ından itibaren yayınlanmıştır. Bu gazete de, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin prensiplerini savunmuştur⁽⁶⁰⁰⁾. Gazete, yine M.Murat Bey tarafından 14 Aralık 1896'da Paris'te; 10 Mayıs 1897'de de Cenevre'de yayınlanmıştır⁽⁶⁰¹⁾.

(596) İnuğur, a.g.e., s. 286 vd. Bu dönemde yayınlanan dergiler için bkz. Yağın H. Cahit, Edebiyat Anıları, İstanbul, 1975, s. 115 vd.; Hatemî Hüseyin, Basın Ahlakı, İstanbul, 1976, s. 88.

(597) İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ilk nüvesi, 21 Mayıs 1889 tarihinde İstanbul Askerî Tıp Okulu öğrencilerinden (Ohri'li) İbrahim Temo, (Harput'lu) Abdullah Cevdet; (Kafkasya'lı) Mehmet Reşit, (Bakü'lü) Hüseyinzâde Ali ve (Diyarbakır'lı) İshak Sükûtî tarafından oluşturulmuştur. Cemiyetin ilk adı "İttihad-ı Osmanî"dir. Daha sonra adı "Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti" olarak değiştirildi. Cemiyet, Mason örgütlenme modelinden esinlenen gizli bir yapıya sahipti. Cemiyetin varlığı ilk kez, 1892'de II. Abdülhamit'e verilen bir jurnal sonucu ortaya çıktı (Geniş bilgi için bkz. Büyük Ansiklopedi, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, VII, 2613 vd.).

(598) Ramsaur E. Edmondson, Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, İstanbul, 1972, s. 39.

(599) Ramsaur, a.g.e., s. 40.

(600) Petrosyon, a.g.e., s. 189.

(601) Petrosyan, a.g.e., s. 271 vd.

3°) Osmanlı Gazetesi:

Mehmet Murat Bey'in Mîzan Gazetesi, 1897'de Cenevre'de kapatıldıktan sonra, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ilk kurucularından İshak Sükûfî ile Abdullah Cevdet tarafından 1 Aralık 1897'de Cenevre'de "Osmanlı" adıyla onbeş günlük bir gazete çıkarılmıştır. Bu gazete, İsviçre, Londra ve Kahire'de fasıllı olarak yayınlanmıştır. 142. ve son sayısı, 8 Aralık 1904 yılında İsviçre'de neşredilmiştir⁽⁶⁰²⁾.

4°) Şûra-i Ümmet Gazetesi:

Şûra-i Ümmet Gazetesi, Ahmet Rıza tarafından 1902 ilâ 1908 yılları arasında Paris'te ve Kahire'de Türkçe olarak yayınlanmıştır.

Şûra-i Ümmet Gazetesi'nde daha çok merkezîyetçi bir yönetimi savunan yazılar yayınlanmıştır⁽⁶⁰³⁾.

5°) Ülke dışında yayınlanan diğer gazeteler:

Yukarıda zikredilen gazetelerin yanı sıra ülke dışında daha pek çok gazete yayınlanmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1896'da Cenevre'de Ezan, Londra'da Hürriyet, Hamidiye (mizah), Paris'te Şark ve Garp (Dergi), 1897'de Kahire'de Kanun-i Esasî ve El-Katip, Cenevre'de Hakikat, 1898'de Folkestan'da Dolap (mizah), Cenevre'de Beberuhi (mizah), 1900'de Kahire'de Musavver (dergi), 1901'de Folkestan'da Selâmet, Cenevre'de Tokmak (mizah), Kâhire'de Laklak (mizah), 1904'de Cenevre'de İctihad, 1905'de New York'da El-Eyyâm, Kâhire'de Mecmua-i Kemal (dergi)⁽⁶⁰⁴⁾.

cccc) I. Meşrûtiyet Dönemi'nde Basın-Yayınla

İlgili Hukukî Düzenlemeler:

1°) İlk Osmanlı Anayasası'nda "Basın"la ilgili Hüküm:

1876 Tarihli ilk Osmanlı Kanun-u Esâsîsî (=Anayasa)'nin 12. maddesine "Matbuat (=basın) kanun dairesinde serbesttir" hükmü konuldu. Böylece, "basın", ilk kez anayasaya

(602) İnuğur, a.g.e., s. 298.

(603) Ramsaur, a.g.e., s. 109 vd.

(604) İnuğur, a.g.e., s. 301-302.

girmiş oldu. Ancak, anayasanın bu hükmüne rağmen 1857 ve 1864 tarihli basın tüzükleriyle 1867 tarihli Âli Kararnâme de yürürlükten kalkmıştı⁽⁶⁰⁵⁾.

2° İlk basın kanunu:

İlk Osmanlı Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından, 1877 tarihinde de 51 maddeden ibaret ilk "Matbuat (=basın) Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunun içerdiği başlıca hükümler şunlardır:

– Gazete çıkarmak izne bağlıdır. İzin verilip verilmeyeceği, ilgiliye onbeş gün içinde bildirilir.

– Yayınlanan her sayıdan iki nüsha, hükümet yetkililerine belge karşılığında teslim edilir.

– Cevap ve düzeltme hakkı vardır.

– Milletvekilleri yazı işleri müdürü olamazlar.

– Devletin güvenliği aleyhine kışkırtıcı yayın yapan gazeteler temelli kapatılır.

– Padişah aleyhine yayınlar yasaktır⁽⁶⁰⁶⁾.

3° Sıkıyönetim Kararnâmesi:

Sultan II.Abdülhamit, Kanun-u Esâsî'nin 113. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak (ve Ruslar'la yapılan savaşı da gerekçe göstererek) 20 Eylül 1877'de bir kararnâme çıkartmış ve tüm ülkede sıkıyönetim ilân etmişti. Bu kararnâmenin en önemli hükümlerinden birisi de, basınla ilgili olanıydı. Gerçekten bu kararnâme, "Zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteler derhal kapatılır" hükmünü içermekteydi⁽⁶⁰⁷⁾.

4° Sultan II. Abdülhamit'in basın tebliğleri:

II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra, birçok "Basın Tebliği" yayınlamıştır. Bu tebliğlerden iki örnek aşağıdadır:

(605) Kabacalı alay, Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul, 1990, s. 49.

(606) İskit Server Rifat, Türkiyede Matbuat Rejimleri, İstanbul, 1939, s. 700 vd.

(607) DÜSTUR, 1. Tertip, IV, 71.

– Kanun-u Esâsî'nin yürürlüğe girmesinden birkaç hafta önce yayınlanan basın tebliği:

"Bir süreden beri Türkçe gazetelerin çoğunda, zihinlerin ve düşüncelerin zaten tasavvur edilmeyen bazı teşebbüslere olan eğilimlerini teşvik edecek bir çok yazı görüldüğü için, bu gibi havadis yayınlayanlara karşı şiddetli tedbirler alınmasına mecburiyet duyulacağı tebliğ olunur."⁽⁶⁰⁸⁾.

– Kanun-u Esâsî'nin kabûlünden sonra yayınlanan basın tebliği:

"Eskiden gazeteler yok iken dedikodular, yalnız ağızlarda dolaşır. Şimdi herkes aklına geleni birer gerçekmiş gibi yayınlıyor. Gazetelerde çıkan yazıları da herkes tümüyle gerçek sanıyor. Bu yüzden ortaya çıkan yanlışlar, eskisinden çok önemlidir. Hükümetin icraatı aleyhine dil kullananların fesatçı sayılacağı ve bu çeşit yazıları yazanlara karşı gereken şiddetli Kanunî tedbirlerin alınacağı, herkesçe bilinmek üzere, Devlet adına, bu durum şimdiden duyurulur."⁽⁶⁰⁹⁾.

5°) 1888 Tarihli Matbaalar Nizamnâmesi:

Basılacak her şeyi denetim altına alan 1888 tarihli bu nizamnâme, 29 maddeden oluşmaktadır⁽⁶¹⁰⁾:

Nizamnâmeye göre:

"Osmanlı memleketinde basımevi açmak isteyenlere, Padişah'a ve Devlet menfaatına aykırı eserler basmayacağına dâir senet alındıktan sonra, İçişleri Bakanlığı'nca ruhsatname verilir." (Madde: 5);

"Maarif Bakanlığı, Matbuat İdaresi memurlarıyla, gerektiğe zâbita memurları her zaman basımevini denetleyebilirler." (Madde: 16);

"Hiç bir basımevi sahibi, basacağı kitabı, Maarif Bakanlığı'ndan resmî ruhsat alınmadıkça basamaz." (Madde: 19).

(608) Topuz, a.g.e., s. 51.

(609) Topuz, a.g.e., s. 52.

(610) Bu nizamnâme, 1857 tarihli "Basım Tüzüğü"nü yürürlükten kaldırarak, basılacak her şeyi denetim altına almıştır (Bkz. İnuğur, a.g.e., s. 260).

"Yabancı ülkelerde basılmış her nevi kitap ve dergiler İstanbul'da Maarif Bakanlığı'ndan, illerde valiliklerden ruhsat verilmedikçe Osmanlı Ülkesi'ne sokulamaz." (Madde: 23).

"Bu nizamnâme hükümlerine aykırı olarak yayınlanan zararlı ve edebe aykırı basılı şeyleri ve resimleri bilerek açıkça ya da gizlice taşıyan, satan ve dağıtanlar, söz konusu basılı şeyleri yazan ve basanların suç ortağı sayılır." (Madde: 29).

Bu nizamnâmenin 29. maddesi, 1892 tarihli bir kanunla değiştirilerek "Yasak yayınları topluca yanında bulunduranlar" da, "yazan ve basanların suç ortağı" sayılmıştır⁽⁶¹¹⁾.

1888 tarihli Nizamnâme, yedi yıl aradan sonra (1895'de) hüküm ve müeyyideleri itibariyle genişletilmiştir.

6°) Matbuatla ilgili olarak padişah tarafından çıkarılan "İRÂDE"ler:

Yukarıda açıklanan mevzuatın dışında, matbuatla ilgili olarak Padişah tarafından bir kaç "irâde" çıkarıldığı da görülmektedir. Bu irâdelerden iki tanesi önem arz etmektedir:

– 29 Mayıs 1900 tarihli irâde: Bu irâde, matbaalar ve kitapçılar hakkındaki teftişlerin Millî Eğitim ve İçişleri Bakanlıklarınca ortaklaşa yapılmasını emretmektedir⁽⁶¹²⁾.

– 18 Ağustos 1901 tarihli irâde: Bu irâde de, bütün eserlerin ilgili dairece basılmasına ruhsat verilmezden önce, "Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü"nü incelemesinden geçirilmesi hakkındadır⁽⁶¹³⁾.

7°) Matbuatla ilgili olarak Yıldız Sarayı Başkâtipliği'nce yayınlanan talimatnâme:

Bu dönemde matbuatla ilgili bir başka düzenleme de, Yıldız Sarayı Başkâtipliği'nce çıkarılan ve Matbuat Müdürlüğü'ne gönderilen 9 maddelik basın tâlimatıdır. Bu tâlimat, basın mensuplarının riâyet etmeleri gereken hususları içermektedir⁽⁶¹⁴⁾.

(611) Kudret Cevdet, Abdülhamit Devrinde Sansür, İstanbul, 1977, s. 16.

(612) İskit, a.g.e., s. 867.

(613) İskit, a.g.e., s. 877.

(614) Bu talimatnamede "–Maarif Bakanlığı'nın ahlâk açısından onaylamadığı hiçbir roman ve yazının yayınlanmaması–", "–Kişilere hakaret edilmemesi, bir vâli ya da kaymakamın hırsızlık yaptığı, rüşvet aldığı vs. gibi ayıplanacak şeylerin yazılmaması..." gibi hükümler yer almaktadır (Bkz. Nuri Osman, Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, İstanbul, 1911, II, 581-582).

dddd) Meşrûtiyet Dönemi'nde Sansür ve

Yasaklamalar:

I. Meşrûtiyet Dönemi'nin en bâriz özelliklerinden birisi sansür ve basın yasaklamalarıdır. Kanaatimizce, dönemin sosyo-politik şartları, Osmanlı Yönetimi'ni matbuatta sansür (=ön denetim) uygulamasına sevk etmiştir.

Sansürün uygulanması amacıyla 1878 tarihinde bir "Sansür Heyeti" kurulmuştur.

Ülke içinde Türkçe ve azınlıkların dilleriyle yayınlanan gazetelerin denetimi "İç Basın Müdürlüğü"nce yürütülürken, gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında yabancı dillerde basılan gazetelerin sansürü de "Dış Basın Müdürlüğü" tarafından takip edilmekteydi.

Ayrıca, yerli ve yabancı kitapları, basılmadan önce inceleyen ve ruhsata bağlayan "Meclis-i Maârif" adlı bir Eğitim Kurulu da vardı. 1881 tarihinde, siyasî olmayan kitap ve yayınların kontrolünü yapacak "Yoklama ve Denetim Kurulu" adıyla bir heyet oluşturulmuştu. Bu kurulların dışında 1897 yılında Maarif Bakanlığı'na bağlı olarak iki komisyon daha kurulmuştu. Bunlardan birisi "Tetkiki Müellefât Heyeti", diğeri ise, "Dînî ve Şer'î Kitapları Tetkik Heyeti" adını taşımaktaydı⁽⁶¹⁵⁾.

I. Meşrûtiyet Dönemi'ndeki iç ve dış basın yasaklamaları haklı olarak "kamu güvenliği", "kamu ahlâkı" ve "kamu düzeni" gerekçelerine dayandırılmaktaydı. Bu yasaklamalarla ilgili olarak aşağıda verdiğimiz örnekler bu kanaati doğrulamaktadır:

1°) İç basın yasaklamalarına örnekler:

– 11 Aralık 1893 tarih ve 1645 sayılı karar:

"Dilekçe metninde, basılıp yayımlanmasına ruhsat istenen Hayalât adlı Türkçe hikâyenin içeriği, İslâm adâbına uygun olmadığından, basılmasının yerinde olmadığı, incelenerek anlaşılmasıyla, reddiyle, dilekçe sahibine cevap verilmesi hususunda Evrak Odasına havale buyurulması"⁽⁶¹⁶⁾.

(615) İskit, a.g.e., s. 69-73. Alpay Kabacalı, "Dini ve Şer'î Kitapları Tetkik Heyeti'nin 1903 yılında kurulduğunu belirtmektedir. (Bkz. Kabacalı Alpay, Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul, 1990, s. 56).

(616) Kabacalı, a.g.e., s. 65.

– 27 Ocak 1892 tarih ve 85 sayılı rapor:

"... Yunan uyruğundan Kristatulos ve Mösyö Depasta'nın kütüphanelerinde yapılan denetim ve aramalar sonucunda ele geçirilen aşağıda adları yazılı zararlı ve yasak kitaplar ile yine adı geçen Kristatulos'un kütüphanesinin bir köşesinden açığa çıkarılan zararlı ve müstehcen tasvirleri içeren 10 parça levhaya el konulduğu ..." (617).

– 27 Aralık 1892 tarih ve 70 sayılı rapor:

"Galata'da Yüksekaldırım'daki 36 numaralı matbaada basılıp yayımlanan Osoley adlı konfeksiyon mağazasına âit reklâm kâğıtlarının bir tarafında, şaşkınlık anlatmak üzere kullanıldığı anlaşılan ve fakat Allah'ın güzel adını taşıyan 'Maşallah Ne Ucuz!' cümlesi mevcut olup, bunun uygun yere konulmadığı anlaşılmakla, sözü geçen kâğıtlardan bin nüsha ele geçirilip müsadere edilerek, yakılıp yok edilmek üzere Encümen'e teslim edildiği ..." (618).

– 11 Mart 1893 tarih ve 106 sayılı rapor:

"Beyoğlu'nda Lekler Matbaası'nda basıldığı ve Hacı tarafından Konyak şişelerine yapıştırılarak yayımlandığı görülen Erdek Konyağı etiketlerinden 2000 adedi ele geçirilerek Bakanlık emri gereği yakılmak ve yok edilmek üzere Encümen'e teslim edildiği ..." (619).

– 16 Şubat 1893 tarih ve 94 sayılı rapor:

"İran Vatandaşı olup, Valide Hanı'ndaki matbaayı işleten Tahir Efendi'nin, öteden beri kendi adına ve başkaları adına Mushaf ve kutsal kitap cüzleri basıp yayımlamakta olduğu (...) anlaşılmakla, bunların yola getirilmesinin zor kullanmaya bağlı olunacağı..." (620).

2°) Dış basın yasaklamalarına örnekler:

– el-Nemle Gazetesi'nin ülkeye girişinin yasaklanması hakkında telgraf:

"Londra'da yayınlanan el-Nemle Gazetesi'nin içeriği zararlı olması nedeniyle Osmanlı Ülkesi'ne sokulmaması için, daha önce alınan yasaklama kararının uygulanmasına itina buyurulması, yeniden İhtar olunur." (4 Şubat 1881).

(617) Kabacalı, a.g.e., s. 68.

(618) Bir matbaa müfettişinin Maarif Bakanlığı'na yazdığı rapordan alınan pasaj (Bkz. Kabacalı, a.g.e., s. 71).

(619) Bir matbaa müfettişinin Maarif Bakanlığı'na yazdığı rapordan alınan pasaj (Bkz. Kabacalı, a.g.e., s. 72).

(620) Kabacalı, a.g.e., s. 72.

– Muhanese adlı mizah gazetesi hakkında telgraf:

"Atina'da yayınlanan Muhanese adlı gazetenin, garazkâr ve zararlı yayınları sebebiyle Osmanlı Ülkesi'ne girişinin yasaklanmasına itina gösterilmesi, tavsiye olunur." (29 Nisan 1881).

– Zararlı broşürler hakkında telgraf:

"Ehl-i sünnet inançları aleyhinde İran'da bir takım broşürler yayınlanmakta olduğu öğrenilmekle, işbu muzır broşürlerin kontrolü ile Osmanlı Ülkesi'ne sokulmasının men'i tavsiye olunur. Komşu vilâyetlere de bilgi verilmiştir." (11 Şubat 1882).

– Zararlı kitaplar hakkında telgraf:

"Halkın fikirlerini ifsat edici bir takım kitap ve broşürlerin Osmanlı Ülkesi'ne gizlice sokulmakta olduğu istihbar olunmakla, bu tür yayınların ülkeye girişinin önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması tavsiye olunur." (27 Eylül 1882⁽⁶²¹⁾).

Birinci Meşrutiyet dönemindeki dış yayın yasaklamalarına ilişkin sadece bir kaç örnek sunduk. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. 1899 tarihinde Trablusgarb valiliğinden İtalyan konsolosluğuna bildirilen yasak yayın listelerini (Trablusgarb Arşivinde bulan) Orhan Koloğlu yayınlamıştır⁽⁶²²⁾. Bu listelerde, 17 ülkeye âit 164 gazetenin toplam 536 sayısının yasaklandığı bildirilmekte; konsolosluktan kendi postaları aracılığıyla bunların ülkeye sokulmasının engellenmesi istenmektedir⁽⁶²³⁾.

ccc) II. Meşrûtiyet Dönemi (1908-1918):

Sultan II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908 tarihinde kısa bir ferman yayınlayarak Kanun-u Esâsî'nin (=Anayasa) tekrar yürürlüğe konulduğunu ilân etmişti. Bu fermanla, Osmanlı Ülkesi'nde II. Meşrûtiyet Dönemi başlamış ve 25 Temmuz 1908 gününden itibaren gazeteler, ilk kez sansürsüz (=ön denetime tâbi olmadan) yayınlanmıştı. Gazete ve dergi sayısında âdetâ bir patlama olmuştu. Kısa süre içinde çıkarılan dergi ve gazetelerin sayısı 353'ü bulmaktaydı⁽⁶²⁴⁾.

(621) Acaroğlu Türker, Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları, Ankara, 1979, s. 136-146.

(622) Koloğlu Orhan, "İkinci Abdülhamit Sansürü", Tarih ve Toplum, Şubat 1987, s. 38.

(623) Kabacalı, a.g.e., s. 76

(624) İnuğur, a.g.e., s. 306; Kabacalı, a.g.e., s. 83.

aaaa) II. Meşrûtiyet Dönemi'nde Yayınlanan**Başlıca Gazeteler :**

Bu dönemde, (Meşrutiyet'in ilk günlerinden beri yayınlanmakta olan İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat ve Saâdet gazetelerinin yanı sıra) aşağıda adları yazılı gazeteler neşredilmiştir:

1°) Tanin Gazetesi:

Bu gazete, Hüseyin Cahit Yalçın ve arkadaşlarınca 2 Ağustos 1908 tarihinden itibaren yayın hayatına sokulmuş; bir çok kez kapatılmış; ad değiştirerek (Cenin, Senin, Renin, Hak gibi isimlerle) yayınına sürdürmüştür⁽⁶²⁵⁾.

2°) Hukuk-u Umumiye Gazetesi:

Necip Nâdir tarafından 3 Eylül 1908'de çıkarılmış, ancak kısa bir süre sonra kapatılmıştır.

3°) Serbestî Gazetesi:

Mevlânzâde Rifat tarafından 6 Aralık 1908 tarihinde çıkarılmıştır.

4°) Mizan Gazetesi:

Mehmet Murat Bey tarafından daha önce çıkarılan bu gazete ikinci meşrutiyet döneminde de yayınına sürdürmüştür.

5°) Sadâyı Millet Gazetesi:

Kozmidis adlı bir milletvekilinin çıkardığı bu gazete, müslüman olmayan azınlıkların yayın organı niteliğinde bulunuyordu.

6°) Yeni Gazete:

Abdullah Zühtü tarafından çıkarılan bu gazete, İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yayın organlarından biridir.

(625) İskit, a.g.e., s. 109 (Bu gazete daha sonraları 1925 yılında İstiklâl Mahkemesi'nce kapatılmıştır. Bkz. İnuğur, a.g.e., s. 310).

7°) Şurayı Ümmet Gazetesi:

23 Eylül 1908'den itibaren yayınlanan bu gazete, İttihatçılar'ın yayın organıydı.

8°) Osmanlı Gazetesi:

Baş yazarlığını Süleyman Nazif'in yaptığı bu gazete, İttihat ve Terakkî Partisi'nin muhalifi olan Ahrar Partisi'nin görüş ve fikirlerini savunmaktaydı.

9°) Volkan Gazetesi:

Derviş Vahdetî tarafından 9 Kasım 1908 tarihinde çıkarılmaya başlanan Volkan Gazetesi, "İttihad-ı Muhammedî Derneği"nin yayın organıydı⁽⁶²⁶⁾.

10°) Takvîm-i Vekâyi Gazetesi:

Yayın hayatını sürdürmekte iken, bir ara kapatılmış bulunan Takvim-i Vekâyi, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde de (29 Temmuz 1908'den itibaren) çıkmaya devam etmiştir.

11°) Beyân-ül Hak Gazetesi:

Bu gazete, "Cemiyet-i İlmîye-i İslâmiyye" adlı bir dernek tarafından yayınlanmıştır.

12°) Sırât-ı Müstakîm Gazetesi:

Ebülulâ Mardin ve Eşref Edib'in 14 Ağustos 1908'de yayınlamaya başladıkları dergi niteliğindeki bu gazete, daha sonra "Sebîl-ür Reşâd" adıyla neşredilmiştir⁽⁶²⁷⁾.

(626) İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.) VII, 373 vd.; İnuğur, a.g.e., s. 310-311.

(627) İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde, yukarıda zikredilen gazetelerin dışında, Ciddi Gazete, Peder, Ciddiyet, Müdde-i Umumî, Selsebili Havadis, Hâkimiyet-i Milliye, Türkiye, Muâhede, Selâmet-i Milliye, Âzâd, Genç Türkiye, Yeni Ses, Hür Memleket, Tanzimat, Teşkilât, Maşrik, Te'sîs, Tenbîhat, Yeni Tasvir-i Efkâr, Milliyet, Hak yolu, Hürriyet, İttihat, İttifak, Basîret, Pâyitaht, Servet, Ahâlî, İstiklâl Metin, Protesto, Saâdet, Zaman, Akşam, Vakit, İfhâm, Islâhat, Şehrah, İstihkam, Tevhid-i Efkâr gibi çeşitli isimler altında gazeteler ile Cerîde-i Sufiyye, Savt-ı Hilâfet, Sadâ-i Din, Tarîk-i Hidâyet, İlmîye, Mikyâs-ı Şerîat, Hikmet, Muhibbân, el-Medrese, Kelîmet-ül Hak, İctihad, Şâhika, Kanat, Hiyâbân, Yeni Felsefe, Türk Yurdu, Genç Kalemler, İshat İntak, el-Medaris, İttihad-ı İslâm, İslâm Dünyası, İslâmiyet'e Doğru, İslâm Mecmuası, Neşr-i İslâm, Tarih-i Osmanî Encümeni gibi dergiler de yayınlanmıştır. Diğer yandan İttihat ve Terakkî Partisi'nin güçlendiği Rumeli'de Tüfek, Silâh, Süngü, Kurşun, Hançer, Top, Bıçak, Bomba, Kasatura gibi ilginç adlarla da gazeteler çıkarılmıştır. Bu arada, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlık amacı güden Türk olmayan kavimler de, Arnavut ve Kartal isimleriyle gazeteler yayınlamışlar. Yine bu dönemde, Başboğaz, El-Üfürük, Karagöz, Kalem, Davul, Şaka, Yuha Eşek Laklak, Hacivat, Cingöz, Zevzek, Curcuna, Elmalûm, Muzip, Püsküllü Belâ, Coşkun Kalender, Dalkavuk, Hokkabaz, Hayal-i Cedid, Falaka, Kel-Hasan, Hoca Nasreddin gibi mizah gazeteleri de yayınlanmıştır. (Bkz. İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. VII, 372-374; İnuğur, a.g.e., s. 307-313.

bbbb) II. Meşrûtiyet Dönemi'nde Basın-Yayınla

İlgili Hukukî Düzenlemeler:

1°) Kanun-i Esâsî'de (=Anayasa) basınla ilgili hüküm:

4 nisan 1909 tarihinde, Anayasanın, "Matbuat, kanun dairesinde serbesttir" hükmünü içeren 12. maddesine "Hiç bir veçhile kable't-tab' (=basımdan önce) teftiş ve muayene edilemez" fıkrası eklenmek suretiyle bir bakıma, sansür (=öndenetim) uygulaması kaldırılmış oldu⁽⁶²⁸⁾.

2°) Yeni Matbuat Kanunu:

II. Meşrutiyet Dönemi'nde (16 Temmuz 1909 tarihinde), yeni bir basın kanunu çıkarılmıştır. Bir çok değişikliklerle 1931 yılına kadar yürürlükte kalacak olan 37 maddelik bu yasanın başlıca hükümleri şöyle özetlenebilir:

– Gazete çıkarmak için mülkî âmirliğe bildiri verilmesi yeterli olup, ayrıca ruhsat alma zorunluluğu yoktur.

– Meclislerin ve mahkemelerin gizli oturum tutanaklarının yayınlanması yasaktır.

– Din ve mezhepler aleyhine neşren hakaret, suçtur.

– Halkı suç işlemeye kışkırtıcı yayınlar yasaktır.

– Basın yoluyla şantaj yapmak ve çıkar sağlamak suçtur.

– Yayın yoluyla iftira ve hakaret yasaktır.

– Ahlâk kurallarına uymayan yazı ve resimlerin yayınlanması yasaktır.

– Yayınlardan zarar görenlerin tekzip ve cevap hakkı vardır.

– Padişaha yayın yoluyla hakaret edenlere 3 aydan 3 yıla kadar hapis cezası

verilir⁽⁶²⁹⁾.

(628) Ancak, sansürsüz uygulama, sekiz buçuk ay sürmüştür (Bkz. Kabacalı, a.g.e., s. 84).

(629) 1909 tarihli Basın Kanunu'nun bazı maddelerinde daha sonraki yıllarda yapılan çeşitli değişiklikler için bkz. İnuğur, a.g.e., s. 319.

3°) Yeni Matbaalar Kanunu:

Yeni Basın Kanunu ile birlikte aynı gün (yani 16 Temmuz 1909 günü) çıkarılan 13 Maddelik Matbaalar Kanunu, her Osmanlı vatandaşına matbaa (=Basımevi) açmak hakkı tanımıştır. Matbaa açabilmek için, İstanbul'da İçişleri Bakanlığı'na, taşrada ise vâlliliklere bir bildiri verilmesi yeterli görülmüştür. Bu yasaya göre, kitap basımı için ön denetim kaldırılmıştır. Sadece, Kur'an-ı Kerîm ve Hadis kitapları basmak isteyenlerin müftülüklerden izin almaları şartı getirilmiştir⁽⁶³⁰⁾.

ddd) Millî Mücadele Dönemi (1918-1909):

Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak Fransa, İngiltere ve İtalya gibi bazı gâlip devletler, Osmanlı Devleti'nin pek çok önemli merkezlerini işgale kalkışmışlardı. Bu işgâl olayı, ülke içinde bir Millî Mücadele Hareketi'nin doğmasına yol açmıştı. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında etkili olan en önemli âmillerden birisi de, bu hareketi destekleyen ve bu rûhu alevlendiren basındır.

aaaa) Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul'da

Yayınlanan Başlıca Gazeteler:

1°) Minber Gazetesi:

Bu gazete, Fethi Okyar Bey tarafından 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren tek yaprak iki sahife olarak yayınlanmıştır. Daha çok bir fikir ve yorum gazetesi niteliğinde olup, 21 Aralık 1918 tarihine kadar ancak elli sayı çıkabilmiştir. Mustafa Kemal'le ilgili haber ve mülâkatlara ağırlık vermiştir⁽⁶³¹⁾.

2°) İleri Gazetesi:

1919 yılında Celâl Nuri İleri ve kardeşi Suphi Nuri İleri tarafından çıkarılan bu gazete, 1924 tarihine kadar yayını sürdürmüştür.

(630) İnuğur, a.g.e., s. 220; Kabacalı, a.g.e., s. 84-86.

(631) Soysal İlhami, Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1988.

3°) Akşam Gazetesi:

9 Mayıs 1918'de yayınlanmaya başlayan Akşam Gazetesi, uzun bir süre yayını devam ettirmiştir.

4°) Yeni Gün Gazetesi:

2 Eylül 1918'de İstanbul'da Yunus Nâdi tarafından çıkarılmıştır. 8 Mayıs 1924 tarihinden itibaren Cumhuriyet adını alarak yayın hayatını sürdürmüştür.

5°) Vakit Gazetesi:

22 Ekim 1917'den itibaren çıkmaya başlamış ve fasılalı olarak yayınlanmıştır. Gazeteyi, Mehmet Asım Us çıkarmıştır.

6°) Tasvir-i Efkâr Gazetesi:

19 Ocak 1913'de çıkmaya başlayan bu gazete, 1921'den itibaren Tevhid-i Efkâr adıyla yayınlanmıştır. Bu gazeteyi, Talhâ EbuZZiya ile kardeşi Velid EbuZZiya çıkarmışlardır.

7°) İkdâm Gazetesi:

İkdâm Gazetesi, Ahmet Cevdet Paşa'nın öncülüğünde yayını Millî Mücadele döneminde de sürdürmüştür.

8°) Tercüman-ı Hakikat Gazetesi:

Kurucusu, Ahmet Mithat Efendi olan bu gazete, Millî Mücadele yıllarında da yayını sürdürmüştür⁽⁶³²⁾.

9°) Sebîl-ür Reşâd Gazetesi:

14 Ağustos 1908'de yayın hayatına başlayan dergi niteliğindeki bu gazete Millî Mücadele Dönemi'nin en önemli yayın organlarıdır. Bu gazetenin yazar kadrosunda Mehmet Âkif, Babanzâde Ahmet Nâim, Ahmet Hamdi Akseki ve İsmail Hakkı İzmirli gibi önemli ve seçkin isimler vardı⁽⁶³³⁾.

(632) İnuğur, a.g.e., s. 339-347.

(633) Düzdağ M. Ertuğrul, Türkiye'de İslâm ve İrkçılık Meselesi, İstanbul, 1976, s. 24.

bbbb) Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da**Yayınlanan Başlıca Gazeteler:**

1°) Hukuk-u Beşer Gazetesi:

1919'da İzmir'de Hasan Tahsin tarafından yayınlanmıştır.

2°) İrade-i Milliye Gazetesi:

1919'da Sivas'da yayınlanmaya başlamıştır.

3°) Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi:

1919'da Ankara'da yayınlanmıştır.

4°) Öğüt Gazetesi:

1918'de Afyon'da çıkarılan bu gazete, daha sonra Konya'da müteâkiben de Ankara'da yayınlanmaya başlamıştır.

Yukarıda sayılanların dışında Balıkesir'de, Ses, Doğru söz, İzmir'e Doğru adlarıyla, Adana'da, Yeni Adana Gazetesi adıyla başka gazeteler de çıkarılmıştır⁽⁶³⁴⁾.

cccc) Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu**Ajansı'nın Kurulması:**

Millî Mücadele Dönemi'nin iletişim hukuku açısından önemli tasarruflarından birisi, hiç kuşku yok ki, "Anadolu Ajansı" adıyla bir ajansın kurulmuş olmasıdır.

Anadolu Ajansı, 6 Nisan 1920 tarihinde Hey'et-i Temsiliyle Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve talimatıyla kurulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Nisan 1920'de yazdığı ve 8 Nisan 1920'de, Kolordulara, Vilâyetlere, Müstakil Livâlara ve Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkezlerine gönderdiği "Çok Acele Tamim Telgraf" metninde aynen şu ifadeler yer almaktaydı:

"İslâm'ın kalbi olan Osmanlı Saltanatı Merkezi'nin düşman işgaline geçmesi ve

(634) İnuğur, a.g.e., s. 352-354.

bütün vatan ve milletimizin en büyük tehlikeye uğramasının sonucu olarak, bütün Anadolu ve Rumeli'nin giriştiği Millî Mücadele sırasında, halkın en doğru iç ve dış haberlerle aydınlatılması, önemle gözönünde tutulmuş ve bu amaçla, en yetkili kişilerden kurulu bir özel heyetin yönetiminde ANADOLU AJANSI adıyla bir Haber Kurumu tesis edilmiştir.

Anadolu Ajansı'nın en hızlı araçlarla vereceği havâdis ve bilgiler Hey'et-i Temsiliye'mizden de geçeceği için, Ajans tebliğleri Müdafaa-i Hukuk teşkilâtımızca da bucak ve köylere kadar dağıtılacak ve duyurulacaktır. Bu bakımdan acele tertibat alınması ve sonucun bildirilmesi önemle rica olunur."⁽⁶³⁵⁾.

(635) İnuğur, Türk Basın Tarihi, İstanbul,1992, s. 29.

İkinci Bölüm

İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN TEMEL HÜKÜMLERİ

Ş.1. İLETİŞİM DÜZENİ, İLETİM YOLLARI VE İLETİM SÜRECİNİN UNSURLARI

A. İLETİŞİM DÜZENİ

I. GENEL OLARAK İLETİŞİM DÜZENİ

Bugün artık iletişimsiz bir hayat nizamı tasavvuru imkânsız gibidir. Varlıklararası iletişim düzeninin önemi, çağdaş bilimlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Beşer hayatının vazgeçilmez unsuru olan iletişim, evrensel bir görünüme girmiştir. Denilebilir ki, teknolojik ilerlemenin en çok etkilediği de, iletişim alanı olmuştur. İletişim teknolojisinde görülen bir çeşit patlama, toplum hayatındaki çok yönlü değişim hızını artırmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen, iletişimdeki baş döndürücü gelişmenin, bilgi görüş ve düşüncelerin paylaşılmasını artırdığı, toplumsal örgütlenmeyi inkişaf ettirdiği, insanın öğrenme, anlama, anlatma, eğitime gibi temel ihtiyaçlarını her zamankinden daha iyi tatmin ettiği; yeni görüş, düşünce ve davranış biçimlerinin yayılmasına ve tartışılmasına imkân sağladığı⁽¹⁾ tartışmasız kabul edilmektedir.

Hemen belirtmiş olalım ki, iletişim olgusu çok yönlü ve çok boyutludur. Bilindiği üzere, iletişim, karşılıklı olarak "bilgi, düşünce, duygu ve etki aktarımı" ve iletimdir. Bu anlamda, evrendeki hiçbir "Varlık ünitesi", iletişim düzeninin dışında değildir. Yüce Allah, hücreden küreye (=mikro âlemlerden makro âleme)⁽²⁾ kadar her şeyi doğal iletişim düzeni içinde konuşlandırmıştır.

İletişim tekniğindeki hızlı gelişmeler, dünyamızı iyice küçültmüş ve artık dünyanın öbür ucundaki insan da, bizim için yakın bir komşu konumuna gelmiştir. Bu durumda gerçek hedef, çağdaş iletişim düzenini insanlığın barış ve mutluluğu uğruna disipline edebilmektir.

II. DİNLER VE İLETİŞİM

1. Dinlerin Yayılmasında İletişimin Rolü :

Kuşkusuz, dinlerin yayılmasında iletişimin rolü büyüktür. Eski zamanlarda dinî inanç

(1) Şenyapılı Önder, Toplum ve İletişim, Ankara, 1981, s. 166.

(2) Burada "Âlem", "Varlık grubu" anlamında kullanılmıştır.

ve esaslar daha çok yüzyüze iletim (=tebliğ) yoluyla yayılmaktaydı. Özellikle, semavî dinlerin yeryüzünde yayılması ve yaşaması kitlesel ve örgütlü iletişimle mümkün olabilmıştır. Çağımızda iletişim teknolojisindeki gelişmelerden en çok etkilenen ve yararlanan kurumların başında dinî kurumlar gelmektedir. Eskiden, din bilginleri dini tebliğ görevlerini basit usüllerle (ve daha ziyâde yüzyüze sözlü anlatım yollarıyla) yerine getirirlerdi. Günümüzde ise, modern iletişim teknoloji, dinin gelişmesini ve yayılmasını oldukça kolaylaştırmıştır.

2. Semâvî Dinler ve İletişim :

a) Yahudilik:

Hız. Musa (a.s.)'nın Allah'dan vahiy yoluyla getirip insanlara tebliğ ettiğİ dine Yahudilik ya da Musevilik ismi verilmektedir. Yahudilik, (tarih itibariyle) Hız. İbrahim (a.s.)'in "Hanîf"⁽³⁾ dininden kaynaklanan üç büyük dinden biri (ve ilki)dir. Bu dinin kitabı Tevrat'dır⁽⁴⁾. İsrailoğulları'na (=Yahudî kavmine) peygamber olarak gönderilen Hız. Musa'ya Tevrat toptan indirilmiştir (Tekvin, Huruç, Levililer, Sayılar ve Tesniye adlarıyla) 5 bölümden ibaret Tevrat'ın günümüzde İbranice, Yunanca ve Sâmirice olmak üzere 3 meşhur nüshası vardır. Ancak Tevrat; kitap olarak, tahrife uğramaktan kurtulamamıştır. Tevrat'ın tahrife mâruz kalmadan günümüze kadar intikal edebilen bazı âyetlerini, K.Kerîm sayesinde tesbit edebilmekteyiz. Gerçekten K.Kerîm'de çoğuş kez "Biz Tevrat'da şöyle yazmıştık", "Biz Musa'ya şunları vah-yetmiştik"⁽⁵⁾ üslûbu ile Tevrat'a atıflarda bulunulmakta; böylece, orijinal Tevrat âyetlerinin hiç değılse bir bölümüne ıtılâ kesbedilebilmektedir.

Yahudîlik, İsrailoğulları'nın katı ve aşırı tutumları yüzünden, âdetâ belirli bir "İrk Dîni" konumuna girmiş ve bidâyetinden beri Yahudî kavminin millî dini olarak benimsenegelmiştir. İsrailoğulları, kendilerini, Allah'ın sevip seçtiğİ müstesnâ bir kavim olarak düşünmekte ve Yahudiliğİ, bir bakıma kapalı bir "Üstün İrk Doktrini"ne dönüştürmüş olmaktadır⁽⁶⁾.

(3) "Hanif" Arapça bir kelime olup çoğuşlu "Hunafâ"dır. "Hanif", Kur'an'da (örneğin Yunus, 10/105; Hacc, 21/31; Rum, 30/30 âyetlerinde olduğuş gibi) sık sık "hakikî ve sâf din mensuplarına âlem olarak kullanılmıştır. Özellikle Hız. İbrahim (a.s.), Allah'a sâf ve temiz bir tarzda ibadet etmenin örneğİ olarak gösterilmiştir (Hanîf kavramı üzerinde geniş açıklama için bkz. İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., C. V, 1, s. 215-217.

(4) "Tevrat" hakkında açıklama için bkz. İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., C. XII, 1, s. 219-221.

(5) Örnekler için K.Kerîm'in Araf, İsra ve Kasas sûrelerine bakınız.

(6) İzzetî Ebulfazl, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, Çev. Cahit Koytak, İst. 1984, s. 92.

Bu nedenle, Yahudilik'de Dînî iletişim, Yahudî kavmi ile sınırlı kalmaktadır.

Günümüz dünyasında Yahudî cemaatlerinin bulunduğu yerler oldukça dağınıktır. Yeryüzünde yaşayan Yahudiler'in toplam nüfusunun 16.5 milyon olduğu, bunun 3.5 milyonunun İsrail Devleti'nde, 13 milyonunun ise, İsrail dışında (dünyanın muhtelif ülkelerinde) yaşadığı tahmin edilmektedir. En çok sayıda ve yüksek oranda Yahudî, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadır (yaklaşık İsrail'deki nüfusun iki katı kadar).

Yahudilikte en yüksek Musevî kurum, merkezi İsrail'de olan Hahambaşılık'tır. Dünya Yahudi Cemaatleri arasında dînî iletişimi temin eden İsrail Hahambaşılığıdır⁽⁷⁾.

b) Hıristiyanlık:

aa) Genel Olarak :

Günümüzde yaşayan semavî dinlerin ikincisi Hıristiyanlık'tır. Hıristiyanlığın peygamberi Hz. İsa (a.s.)⁽⁸⁾, kitabı da İncil'dir. İncil⁽⁹⁾ de, (Tevrat gibi) toptan vahyedilmiştir. Top-tan vahyedilme nedeniyle, aynen ezberlenme veya aynen yazıya geçirilebilme mümkün olmamıştır. Bugün, elde mevcut (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna gibi) İncil Metinleri, Hz. İsa'dan sonra (Milâdî 41-100 yılları arasında) Havarîler ya da talebeleri tarafından hazırlanmıştır. Havarîler⁽¹⁰⁾, Hz. İsa'ya ilk inananlar olup, sayıları onkidir. Havarîler, ilk Hıristiyan Cemaati'nin çekirdeğini oluşturdular. Havarîler, Hz.İsa'dan dinledikleri İncil vâzalarını bilâhare kitap haline getirmişler, önce, Filistin Sinagoglarında, sonra da dünyanın önemli merkezlerinde İncil'in öğretisini yaymışlardır⁽¹¹⁾.

Hıristiyanlığın kitabı olan İncil, –Kur'an'dan farklı olarak– vahyedildiği esnada yazıya dönüştürülemediğinden orijinal şekliyle ve eksiksiz olarak bize ulaşabilmiş değildir. Havarîler

(7) M.Larousse, Milliyet Yayını, İstanbul, 1991, C.I, s. 310. Museviliğin tekâmülü için ayrıca bkz. Doğrul Ömer Rıza, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul, 1963, s. 167-183.

(8) Hz.İsa'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Doğrul Ömer Rıza, a.g.e., s. 185-194; İslam Ansiklopedisi, M.E.B., C. V/II, s. 1062-1064.

(9) İncil hakkında geniş malûmat için bkz. İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., C. V, II, s. 991-996.

(10) Havârî, Habeşçe'den Arapça'ya geçen ve "Yardımcı", "Kefil" manasına gelen bir kelimedir. Hz. İsa'nın ashâbı anlamında kullanılmaktadır (Bkz. İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., C V, 1, s. 375 vd.)

(11) M.Larousse, Milliyet Yayını, İstanbul, 1991, I, 311

ve talebelerince kaleme alınan İncil metinleri arasında bile çelişkiler bulunduğu, mukayeseli incelemeler neticesinde anlaşılmaktadır⁽¹²⁾.

bb) Hıristiyanlığın Yayılmasını Sağlayan İletişim Faaliyetleri:

aaa) Havarîlerin çalışmaları:

Yukarıda da ifade edildiği üzere, ilk Hıristiyan Cemaati'nin çekirdeğini oluşturan Havarîler, Hıristiyanlığın kitabının tedvininde ve neşrinde büyük hizmetler îfa etmişlerdir. Havarîler, en azından, Hıristiyanlığın temellerini ve Hz. İsa'nın tebliğini tanıtıcı yazılı bir çerçeve oluşturmuşlardır. Havarîler ve onların takipçileri, dinlerinin esaslarını gerek sözlü (vaazlar vermek suretiyle), gerekse yazılı iletişim metodlarıyla insanlara yayma gayretini göstermişlerdir.

bbb) Kiliselerin Kurulması ve Dinî Cemaatlerin

Örgütlenmesi :

Hıristiyanlar, havarîlerin talimatına bağlı kalarak kısa bir zaman içinde kiliseleri tesis ederek dini yaymakla ve yaşatmakla görevli bir ruhbanlar sınıfının gelişmesini sağlamışlardır. Hıristiyan din adamlarının örgütlü çalışmaları, tarih boyunca devam etmiştir.

ccc) Matbaanın İcadının Hıristiyanlığın Yayılmasında

Etkisi:

Avrupa'da matbaanın icadı, 15. asırdan itibaren Hıristiyanlığın yayılmasını kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. J. Gutenberg, icad ettiği matbaasında ilk kez Lâtince "Mezâmir İncili"ni basmıştır⁽¹³⁾.

ddd) Örgütlü Misyonerlik Faaliyetleri:

Hıristiyanlığı yaymak için çalışan kişilere, genellikle "Misyoner" denilmektedir. Misyonerlik, örgütlü bir faaliyettir. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyanlığı yaymak

(12) Geniş bilgi için bkz. Bucaille Maurice, Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an, Çev. Mehmet Ali Sönmez, İstanbul, 1987, s. 105-140

(13) Ertuğ, a.g.e., s. 14

maksadıyla (dünyanın muhtelif yerlerinde) yüzlerce enstitü ve dernek kurulmuştur⁽¹⁴⁾. Misyonerlik teşkilatları gayelerine ulaşabilmek için her yola başvurabilmektedirler. Genel olarak misyonerliğin gayesi, eski kiliseleri canlandırmak ve eski ve yeni kiliselerle Hıristiyanlığın propoğandasını yapmak olarak özetlenebilir⁽¹⁵⁾.

eee) Modern İletişim Araçlarıyla Hıristiyanlık

Propoganda Faaliyetleri :

Çağımızda, Hıristiyanlık Teşkilâtları, kutsal kitapları İNCİL'in mesajlarını kitlelere ulaştırabilmek için iletişim teknolojisinin bütün araçlarını kullanmakta tereddüt etmemektedir. Günümüzde, Hıristiyan Kilise Teşkilâtlarının kullandıkları kitlesele çalışma faaliyet ve usülleri şöyle sıralanabilir:

1°) Yazılı yayın yoluyla faaliyetler : Kitap, Dergi, Gazete, broşür, takvim, el ilânı basıp dağıtmak.

2°) Sesli yayın yoluyla : Radyoda temsil, skeç, açık oturum, sohbet ve konuşmalar yapmak; teyb bantları ve plâklarla çeşitli programlar yapıp yaymak.

3°) Sesli ve görüntülü yayın yoluyla : Televizyon (ve video) da film, açık oturum, konuşma, temsil, diziler vb. faaliyetler yapmak.

4°) Tanıtım ve propoganda amaçlı çeşitli konferans ve seminer toplantıları yapmak⁽¹⁶⁾.

Dünyada, Hıristiyanlık; Katolik, Protestan ve Ortodoks olmak üzere başlıca 3 mez-

(14) Dünyanın muhtelif ülkelerinde faaliyet gösteren misyonerlik derneklerinin bazıları şunlardır:

- 1) İncil'i Yayma Derneği (Londra-1701)
- 2) Moravyalı Kardeşler Misyonları (Berlin-1732)
- 3) Vaftizci Misyonlar Derneği (Londra-1792)
- 4) Misyonerlik Derneği (Londra-1795)
- 5) İncil Misyonları Derneği (Paris-1823)
- 6) Paganlar Arasında İncil'i Yayma Hareketi (Berlin-1825)
- 7) Hıristiyan Gençler Derneği (München-1885)
- 8) Osmanlı-Arap Misyonerlik Derneği (Beyrut-1826)
- 9) Arap Ülkeleri Misyonerlik Derneği (Beyrut-1831)
- 10) Müslümanları Hıristiyanlığa Davet Derneği (Beyrut-1819) (Bkz. Cilacı Osman, Hıristiyanlık Propogandası ve Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara, 1992, s. 14-15; Sultan II.Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı Ülkesi'ndeki misyonerlerle yabancı okul ve müesseseler hakkında Başbakanlık Arşivi'nden alınan vesikalar için bkz. Kırşehirlioğlu E., Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, İstanbul, 1963, s. 143-166).

(15) Halidî M., İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm, Çev. O. Şekerci, İstanbul, 1968, s. 76 vd.; Abdülhamit İrfan, Müsteşrikler ve İslâm, Çev. A.İlhan, İstanbul, 1971.

(16) Cilacı O., a.g.e., s. 18-19

hebe ayrılmış durumdadır. Bugün Hıristiyanların sayısı 1.5 milyar'a ulaşmıştır. Bunların %59'u Katolik, %29'u Protestan ve %12'si Ortodokstur⁽¹⁷⁾.

c) İslâm:

aa) Genel Olarak :

İslâm, Semavî dinlerin sonuncusu olup, hiçbir tahrifata uğramadan aslını muhafaza edebilen tek dindir. İslâm'ın kitabı olan Kur'an-ı Kerim, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Cebrâil vasıtasıyla indirilmiş bulunan Allah Kelâmı'dır.

İslâm ile Hıristiyanlık arasında, kitapları açısından esaslı fark şudur: Hıristiyanlığın Kitabı İncil, Hz. İsa'ya toptan indirilmiştir. Hz. İsa, kendisine indirilen İncil Âyetlerini yazdırmamış, sadece anlatmakla yetinmiştir. Kitap olarak İncil, Hz. İsa'dan sonra, onun havarîleri (ya da havarîlerinin talebeleri)nce insanların muhtelif rivâyetlerine ve vasıtalı şehâdetlerine dayandırılarak hazırlanmıştır. Oysa ki, İslâm'ın Kitabı Kur'an-ı Kerîm, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e hem peyderpey indirilmiş, hem de, indirildikçe ânında, hemen yazı ile tesbit edilmiştir⁽¹⁸⁾. Bu özelliğinden dolayıdır ki, İslâm'ın kitabı Kur'an-ı Kerîm'in yeryüzünde tek bir metni vardır ve bu metin, Vahiy Meleği'nin (=Cebrail), Hz. Muhammed (s.a.v.)'e tebliğ ettiği orijinal Kur'an'ın tâ kendisidir.

Hız. Peygamber (s.a.v.), Kur'an Vahyi'ni yazdırmakla yetinmeyerek, ayrıca ezberler ve ezberletirdi. Her Ramazan ayında da Hz. peygamber, o yıl içerisinde inmiş bulunan Kur'an âyetlerini Cebrail'e okur, böylece, karşılaştırmalı bir metodla orijinal metnin kontrolü sağlanmış olurdu⁽¹⁹⁾.

Kısaca, İslâm'ın kitabı K.Kerîm, semavî kitaplar içinde, gönderildiği ve tebliğ edildiği gibi kalan, dili değişmeyen, özü bozulmayan, Allah tarafından vahyedildiği gibi yazılan ve ezberlenen, öylece zamanımıza kadar gelen biricik ilâhî kitaptır⁽²⁰⁾.

(17) M.Larousse, I, 314.

(18) Doğrul Ö.Rıza, Tanrı Buyruğu, İstanbul, 1980; Tefsire Giriş Bölümü, s. 51; Bucaille Maurice, a.g.e., s.15.

(19) Ateş Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1988, I, 7-8; Doğrul O. Rıza, Tanrı Buyruğu İstanbul, 1980, Giriş Bölümü, s. 52-56.

(20) Doğrul Ö. Rıza, a.g.e., s. 51.

bb) İslâm'ın Evrenselliği:

İslâm, temel ilkelerinin niteliği gereği evrensel bir dindir. Dinin adı olan İSLÂM, sözlük anlamı olarak bir yandan, barış, güvenlik ve esenlik (=müsâlemet, selâm ve selâmet), bir yandan da, Allah'a güven ve kendini Allah'a teslim etmeyi (=teslimiyet) ifâde eder. Kur'an'a göre İslâm, Allah katından gelen gerçek dinin genel adıdır ve Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar bütün gerçek Allah elçileri, aynı dinin (=İslâm'ın) sözcüleridir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, yeni bir din kurmak için değil, fakat Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın dinlerini ıslâh ederek Arap dilinde yaymak için gönderilmiş olduğu, bir çok kez vurgulanmıştır:

"(Ey Muhammed), sana söylenen, senden önceki elçilere söylenmiş olan şeylerden başka bir şey değildir..."(21)

"O, size dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şerfat (=hukuk düzeni) yaptı..."(22)

"Onların ardından, ellerindeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nûr bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve korunanlar için yol gösterici öğüt olan İncil'i verdik..."(23).

"Sana da, kendinden önceki Kitabı doğrulayıcı ve onu kollayıp koruyucu olarak bu Kitabı (=Kur'an'ı) gerçekle indirdik..." (24)

İslâm'ın tavsif ettiği Allah, bütün âlemleri kavrar. O'nun sonsuz şefkat ve merhameti bütün ırkları ve bütün milletleri kucaklar. Irk ve renk farkı olmadan bütün insanlar (insan olma haysiyeti itibariyle) O'nun katında birbirlerine eşittir.

İslâm, her şeyi dünyaya bağlayan Yahudilik ile gözlerini dünyadan çeviren ve asıl mutluluğa gökler ikliminde kavuşulabileceğini aşıl原因an Hıristiyanlığın tam ortasındadır. Değerler arasında bir orantı kuran ve dünya nîmetlerini en aşağı basamakta tutan K.Kerîm,

(21) Fussilet 41/43

(22) Şûrâ 42/13

(23) Mâide 5/46.

(24) Mâide 5/48

dünya hayatının terk edilmesine aslâ izin vermez ve göz yummaz ve ruhun yüksek ilhamları ile vücudun ihtiyaçları arasında bir denge kurar⁽²⁵⁾.

İslâm'ın dinî muhtevasının en göze çarpan özelliklerinin başında, onun evrensel ve uluslararası bir bakış açısına sahip olması gelir. İslâm, evrensel bir din olarak intişar etmiştir. Bu nedendir ki, Hz. Muhammed (s.a.v.), İslâm mesajını bütün dünyaya yaymakla kendini yükümlü saymıştır.

İslâm'ın âlem-ümûl mefkûresi, üç temel ilke üzerinde yükselmektedir:

- a) Allah'ın birliği ilkesi,
- b) Din'in birliği ilkesi,
- c) İnsan'ın birliği ilkesi.

İşte, İslâm'ın yayılmasına hız veren evrensellik bu "üç birlik" ilkesiyle tezâhür etmektedir⁽²⁶⁾.

cc) İslâm'ın Yayılmasını Kolaylaştıran Dinî Etkenler :

Tarih boyunca ırkları, renkleri ve dilleri farklı insanları İslâm'a çeken başlıca dinî etkenleri şöyle özetleyebiliriz:

- aaa) İslâm'ın bütün inanç ilkeleri mutlak tevhid öğretisine dayanır. Bu ilkelere kesinlik, açıklık ve sâdelik vardır.
- bbb) İslâm'ın bütün öğretileri akla uygunluk arzeder.
- ccc) İslâm'la hayatın gerçekleri arasında mükemmel bir uyum vardır.
- ddd) İslâm'ın yapısında aşırı şekilcilik ve ruhbanlık gibi dini zorlaştırıcı unsurlara yer yoktur.
- eee) İslâm mefkûresi dinamiktir, siyasal ve toplumsal öğretisi esnekler. İslâm, her bakımdan bir uygulama dinidir.

(25) Bammat Haydar, İslâmiyet'in Manevî ve Kültürel Değerleri, Çev. B.Dülger, Ankara, 1963, s. 26-31.

(26) İzzetî Ebulfazl, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, Çev. Cahit Koytak, İstanbul, 1984, s. 216.

fff) İslâmî mefkûre evrenseldir.

ggg) İslâmî ilkeler arasında çelişik yoktur⁽²⁷⁾.

dd) İslâm Bir İletişim Dînidir :

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İslâm'ın dinî içeriğinin en göze çarpan özelliği, kuşkusuz, onun evrensel ve uluslararası bir bakış açısına sahip olmasıdır.

İslâmî literatürde "dinî iletişim" karşılığında kullanılan merkez kavramların başında "Tebliğ" gelir. Tebliğ, İslâm'ın Mesajını insanlara iletmek ve bildirmektir. Tebliğin İslâm'da yeri ve önemi büyüktür. Hz. Peygamber'in aslî misyonu (= görevi) da ilâhi mesajları, insanlara eksiksiz olarak tebliğ etmek (= iletmek)tir :

"Ey Elçi, Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan, Peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun..."⁽²⁸⁾

"Elçi'ye düşen, sadece tebliğ etmek (=duyurmak, iletmek)tir..."⁽²⁹⁾

"... O halde tebliğ etmek (=duyurmak) sana; hesap sormak bize düşer."⁽³⁰⁾

"O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle (=tebliğ et!)..."⁽³¹⁾

İslâm, tüm insanlığı bir asıldan (=tek bir hücreden) yaratılıp⁽³¹⁾ çoğaltılan değerli varlıklar olarak görür. Bu bakımdan İslâm'ın İletişim Düzeni, bütün insanlık âlemini kuşatıcı ve kapsayıcı bir nitelik arzeder.

ee) İslâm'ın Yayılmasında Etkin Olan İletişim Usülleri :

İslâm'ın yayılmasında başlıca iki tür iletişim usülü rol oynamıştır.

aaa) Sözlü İletişim Usûlü ile İslâm'ın Yayılması :

Bilindiği üzere, İslâm'ın ana kaynağı K. Kerim, Sözlü olarak vahyedilmiş bir kitaptır. Kur'an, nâzil oldukça Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından insanlara sözlü usûlle tebliğ ediliyor

(27) İzzetî Ebulfazl, a.g.e., s. 113 vd.

(28) Mâide 5/67

(29) Mâide 5/99

(30) Ra'd 13/40.

(31) Hicr 15/94

(31,) Nisa 4/1.

(=iletiliyor)du. Hz. Peygamber, peyderpey inen Kur'an âyetlerini ashâbına okuyor; onlar da, Peygamber'den dinlediklerini bir yandan yazıyor, bir yandan da ezberliyorlardı. Kur'an-ı ezberleyen hâfızlar da, aynı yolla tebliğ (=iletim) vazifelerini sürdürüyorlardı.

Kur'an'ın ve İslâm mefkûresinin, başlangıcından itibaren çağlar boyunca yeryüzündeki muhtelif insan topluluklarına yayılmasında sözlü tebliğ (=yüz yüze anlatma) usûlünün rolü büyük olmuştur.

İslâmî İletişimde "Sözlü Tebliğ" metodunu ilk uygulayan, şüphesiz ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu usûlle gerek kişisel ve gerekse kitlesel iletişimi en etkili ve en verimli şekilde yerine getirmekteydi. Olağan sözlü tebliğler, Mescid-i Nebevî'de yapılıyordu. Bazan da, aynı metodla onbinlerce kişiye (hutbeler îrâd ederek) mesajını ulaştırıyordu.

İslâm'ı yaymak, bütün müslümanlara asfî bir görev olarak yüklenmişti. Hz. Peygamber (s.a.v.), kabileler arasına İslâm'ı öğretecek ve yayacak elemanlar tayin ederek bir bakıma İslâm Misyoner Teşkilatının kurulmasının ilk işâretini de vermiş oluyordu. Nitekim, Mekke Döneminde iken, Mus'ab İbnu Umayr'i Medîne'ye, Ebu Ubeyde'yi de Necran Hıristiyanlarına, Müslüman Misyonerler olarak göndermişti. Resûlü Ekrem, ayrıca bazı kraları İslâm'a davet için özel elçiler de görevlendirmiş ve kendilerine şu tâlimâtı vermişti : "Allah için kullarına öğüt verin. Zira insanların işleri bir kimseye emânet edilir de, o kimse, onlara öğüt vermezse, Allah o adama Cenneti haram kılar. Gidiniz ve Meryem oğlu İsa'nın elçileri gibi yapmayınız. Çünkü onlar yakına gittiler, uzağı bıraktılar..."⁽³²⁾.

Zamanla, Mabedlerin ve eğitim kurumlarının tesisi ve çoğalmasıyla sözlü iletişim (=tebliğ) metodu bir bakıma kurumlaşarak (vaaz, irşâd ve dinî ta'lîm faaliyetleri görünümüyle) günümüze kadar sürmüştür.

İslâm'ın tebliğ tarihine baktığımızda sözlü iletişim metodunu en başarılı biçimde kullananların tasavvuf erbabı olduklarını görmekteyiz. Gerçekten, İslâm mutasavvıfları, sade, yalın, halk düzeyindeki sözlü tebliğleriyle İslâm'ın yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Sûfî

(32) Ateş Süleyman, İslâm'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, Ankara, 1971, s. 499 v.d.

hareket ve tarikatler, her zaman tebliğci (=İLETİŞİMCİ) bir öze sahip olmuşlardır. Müslüman şeyhler ve müridleri tebliğ görevini yerine getirmek için, sürekli olarak, yer yüzünün hemen her bölgesini enine boyuna dolaşırlardı⁽³³⁾.

Kısaca belirtmek gerekirse, denilebilir ki, Tasavvuf, Kıta Hindistan'da, Asya'nın ve Afrika'nın bir çok bölgesinde İslâm'ın yayılmasının ve yerleşmesinin en etkili faktörü olmuştur. Özellikle Yeseviyye, Ticâniyye, Ahmediyye ve Kâdiriyye Tarikatları, İslâm'ın en ücra köşelere ulaşmasında önemli çabalar göstermiştir. Bu tarikatlerin tebliğcilerinin şîârı "Sulh al-Küll", yani, "herkesle, her şeyle barış" idi⁽³⁴⁾.

Sözlü tebliğ (=iletişim) usûlü, radyo, televizyon, telefon, telsiz gibi modern kitle iletişim araçlarıyla çağımızda da İslâm'ın hizmetinde uygulanmaktadır.

bbb) Yazılı İletişim Usûlü ile İslâm'ın Yayılması :

İslâm'ın kitabı Kur'an, –diğer din kitaplarından farklı olarak– indirildiği anda tutanak altına alınarak yazılı metin haline getirilmiştir. Bu sebeptendir ki, Kur'an, Tevrat ve İncil'in geçirdiği belgesel tahrifata asla uğramamış; biçim ve muhtevasıyla tek ve orijinal metin olarak (ve mutlak anlamda korunarak) günümüze kadar gelmiştir.

Gerek Kur'an'ın ve gerekse Kur'an'dan neş'et eden İslâm mefkûresinin dünyada yayılmasında yazılı iletişim vasıtalarının rolü büyük olmuştur. İslâm tarihi boyunca İslâm'ın zengin kütüphaneleri, bütün dünyayı bilgi ışığı ile aydınlatmıştır. Matbaanın icadından sonra yazılı iletişim daha çok gelişmiştir. Çağımızda ise, iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler sonucu, İslâmî tebliğ, (doğasına da uygun olarak) kitlesele ve küresel bir kapsama sahip olmuştur.

III. İSLÂMÎ AÇIDAN İLETİŞİMİN ÖNEMİ VE İLETİŞİM DÜZENİ

1. İletişimin Önemi:

İletişim, hayat nizamının vazgeçilmez unsurudur. "Varlık Âlemi" içerisinde ayrı bir yeri, rolü ve önemi olan insan için iletişim, tabîi ve fitrî bir zarurettir. İnsanların gerek bir-

(33) İzzetî E., a.g.e., s. 200 vd.

(34) İzzetî E., a.g.e., s. 199.

birleriyle ve gerekse varlık gruplarıyla iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri, ilâhi hikmetin ik-tizasıdır.

İlâhî hikmete dayalı olarak insanları kapsayan iletişim düzeni, K.Kerîm'de "İi-Teârafû (=karşılıklı olarak birbirinizle iletişim, tanışım ve bildirişim düzeni içinde hayat süresiniz diye)" deyimiyle ifade edilmiştir⁽³⁵⁾. Denilebilir ki, (İslâmî açıdan) hayat nizamı, bütün yönleriyle bir iletişim ağıdır. İnsanlar, bu iletişim ağının içinde doğarlar, içinde yaşarlar, içinde ölürlür. Pek tabiidir ki, iletişime dayalı yaşam, ölümden sonra da (Âhiret hayatında) sürmektedir.

Kur'an'ın muhtevası, baştan sona bir iletişim süreci arz etmektedir. "Tebliğ et", "ilet", "Çağır", "Söyle", "Haber ver", "Bildir", "Anlat", "Öğüt ver", "Selâm ver" gibi ilâhî mesaj hi-taplarının çokluğu, bu gerçeği teyit etmektedir. İslâm, yeryüzünde ve gökyüzünde kim (ve ne) varsa, istisnâsız herkesle (ve her şeyle) iletişim kurmayı öğütler. İslâm'ın hedefleri arasında yer alan, yeryüzünde kalıcı ve sürdürülebilir bir barış ortamının kurulması ve korunması, ancak sağlıklı bir iletişim düzeni ile temin edilebilir. İslâm, onun içindir ki, iletişime çok büyük önem verir. Diyebiliriz ki, İslâm ideâl bir İletişim Dinidir.

2. İletişim Düzeni :

Allah, kâinatın mutlak yaratıcısıdır. O, hayatı ve ölümü yaratmıştır. Sıfatlarıyla tecelli etmeyi murad eden Allah, kendi zâtı dışında âlemi halk etmiş, âlemin içinde de "Ahsen-i Takvîm" üzere "insan" cinsini varetmiştir⁽³⁶⁾. İnsanı bir asıldan (=tek bir hücreden)⁽³⁷⁾ yaratıp çoğaltan Allah, daha sonra insanları renk, dil, ırk ve inanç itibarıyla çeşitli gruplar haline ge-tirmiş; bu durumu da, kendi aralarında çok yönlü iletişim düzeni içinde yaşama hikmetine⁽³⁸⁾ bağlamıştır. Doğaldır ki, Allah, insanların da evrenin de ve insanlarla kendisi arasındaki iletişim münasebetinin de doğrudan yaratıcısıdır.

Demek ki, Allah, yaratma gayesine uygun olarak tüm varlık grupları arasında bir iletişim düzeni kurduğu gibi, özellikle, kendisi ile insanlar arasında da haberleşme münasebeti tanzim etmiştir.

(35) Hucurat 49/13

(36) Tîn 95/4

(37) Nisa 4/1

İslâmî açıdan varlık âlemindeki İletişim Düzeni iki kategoride ele almak mümkündür:

a) Allah ile yaratıkları arasında iletişim; b) Yaratıklar arası iletişim.

a) Allah ile Yaratıkları Arasında İletişim:

Kur'an'ı dikkatlice tetkik ettiğimizde Allah'ın, şu yaratık gruplarıyla iletişimi olduğunu görmekteyiz:

aa) Allah ile Melekler Arasında İletişim :

Allah ile melekleri arasında doğrudan bir iletişim münasebeti olduğunu Kur'an'dan öğrenmekteyiz. Gerçekten, Bakara Sûresi'nde Allah ile melekleri arasında şöyle ilginç bir konuşma cereyan etmektedir:

Allah : "–Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."

Melekler : "–Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?"

Allah : "–Ben şüphesiz sizin bilmediğinizi bilirim"⁽³⁸⁾.

(.....)

Allah : "–Eğer sözünüzde samimi iseniz, bunların isimlerini bana söyleyin"

Melekler : "–Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur.

Şüphesiz, sen hem bilensin, hem hakîm'sin."⁽³⁹⁾

Allah ile melekleri arasında geçen bir başka konuşma da, kıyamet günü sorulmasında şöyle vukû bulacaktır.:

Allah : "–Bunlar size mi tapıyorlardı?"

Melekler : "–(...) Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı"⁽⁴⁰⁾

bb) Allah ile Cinler ve Şeytanlar Arasında İletişim :

Allah'ın cinlerle iletişimine En'am Sûresi'nin 128 ve 130. âyetleri temas etmektedir:

Allah : "–Ey cin topluluğu! İnsanların çoğunu yoldan çıkardınız. (...)

(38) Hucurat 49/13

(39) Bakara 2/30-32

(40) Sebe' 34/40-41.

Allah : "–Ey cin ve insan topluluğu! Size âyetlerimi anlatan, bu günle karşılaşmanızdan sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"

Cinler ve İnsanlar: "–Kendi hakkımızda şahidiz..."⁽⁴¹⁾

Allah ile Şeytan⁽⁴²⁾ arasındaki iletişimi aşağıdaki konuşma daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Allah : – Ey iblîs, nen var ki, sen secde edenlerle beraber olmadın?"

İblîs : –Ben, bir çamurdan, değişken bir balçıktan yarattığın insana secde edemem.

Allah : –Öyleyse, çık oradan. Çünkü, sen kovuldun. Tâ, cezâ gününe kadar üzerine lânet edilecektir.

İblîs : –Rabbim, bâri tekrar dirilecekleri güne kadar beni(m canımı almayı) ertele!

Allah : –Haydi, sen o bilinen vaktin gününe kadar ertelenmişlerdensin.

İblîs : –Rabbim, beni azdırmandan ötürü andolsun ki, ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracam. Ancak, içlerinden kendilerine ihlâs verilen kulların hâriç.

Allah : –İşte, bana varan doğru yol budur. Benim hâlis kullarıma karşı senin bir gücün yoktur. Sen, ancak sana uyan azgınlar(ı azdırabilirsin)"⁽⁴³⁾

cc) Allah İle İnsanlar Arasında İletişim Düzeni :

Daha önce de görüldüğü üzere, iletişim, genelde "**Bilgi İletimi**" olarak tanımlanmaktadır. Ancak, "Bilgi İletimi" ya da "Bilgi Aktarımı", sadece fizikî âlem içinde düşünülmemelidir. Fizik âlemle fizik-ötesi âlem arasında da iletişim söz konusudur. Nitekim, inceleme konumuz olan İslâmî İletişim'in esas kaynağı Kur'an-ı Kerîm, fizik ötesi âlemden (=gayb âleminden) "İlâhî bilgi" (=Vahiy) aktarımıdır.

(41) En'am 6/128-130; (Ayrıca, Ahkâf 46/29-32).

(42) Kur'an, Şeytan ve İblîs kelimelerini eş anlamda kullanmaktadır. Arap Dili Terminolojisinde Şeytan: Zorba, haddi aşan ve azan anlamlarına gelmektedir (Bkz. Derveze İzzet, Kur'an Cevap Veriyor, Çev. Abdullah Baykal, İstanbul, 1988, s. 263 dip.).

(43) Hicr 15/32-42 (Aynı meâlde bkz. İsrâ 17/61-62; Arâf 7/13; Sâd 38/75-78, 84-85).

Allah, kendisi ile insanlar arasındaki iletişim münâsebetini ayrıca ve özel olarak düzenlemiştir. Bu iletişim ilişkisini iki başlık altında incelememiz mümkündür:

- aaa) Allah ile insanlar arasındaki iletişim araçları,
- bbb) İlâhî iletişimde ibâdet ve duanın yeri.

aaa) Allah ile İnsanlar Arasındaki İletişim Araçları :

Allah ile insanlar arasında esas itibarıyla iki tür iletişim aracı vardır:

aaaa) Kevnî Âyetler (=Evrendeki İşaretler):

Kevnî âyetler, Allah tarafından evrenin yapısına nakşedilen muhtelif işaret ve şifrelerdir. Gerçekten Allah, görülen âlemi (=âlem-i şühudu) çeşit çeşit âyetlerle (=anamlı işaretlerle) donatmıştır.

İnsanlar, isterlerse akîl melekelerini çalıştırarak istidlâl suretiyle kevnî âyetleri Allah ile haberleşme ve iletişimde kullanabilirler.

Kevnî âyetler, bütün insanlığa hitabeder. Akıl kapasitesine sahip herkes, bu kevnî âyetlerden yararlanarak Allah'la iletişim kurabilir. Kevnî âyetlerle iletişim, mahiyeti gereği sözsüz iletişim yoludur⁽⁴⁴⁾.

Evrendeki kevnî işaretlere ve bunların kullanılmasına temas eden Kur'an âyetlerinden bazıları şunlardır:

"Biz, göğü, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlence için yaratmadık." ⁽⁴⁵⁾.

"O'nun âyetlerinden biri, sizi topraktan yaratmasıdır..."⁽⁴⁶⁾.

"O'nun âyetlerinden biri de, göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin ayrı ayrı olmasıdır. Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır."⁽⁴⁷⁾.

"O'nun âyetlerinden biri de, size, korku ve umut vermek için şimşeği göstermesi,

(44) Izutsu Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, Çev. S.Ateş, Ankara, Tarihsiz, s. 126-127.

(45) Enbiya 21/16

(46) Rum 30/20.

(47) Rum 30/22.

gökten bir su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesidir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır."⁽⁴⁸⁾.

"O'nun âyetlerinden biri de, göğün ve yerin O'nun buyruğu ile durmasıdır..."⁽⁴⁹⁾.

"O'nun âyetlerinden biri de, gece, gündüz, güneş ve ay'dır..."⁽⁵⁰⁾.

"O'nun âyetlerinden biri de (şudur): Sen, toprağı, boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine suyu döktüğümüz zaman titreşir ve kabarır. Onu diriltten (Allah) elbette ölüleri de diriltir. O her şeye kâdirdir."⁽⁵¹⁾.

"Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yayılıp döşendiğine bir bakmazlar mı?"⁽⁵²⁾.

"Öyleyse, insan neden yaratıldığına bir baksın. O, erkek ve kadının beli ile göğüsleri arasından atılagelen bir menîden yaratılmıştır"⁽⁵³⁾.

"Göklerde ve yerde nice âyetler (=işâretler ve şifreler) vardır ki, yanından yüzlerini çevirerek geçip giderler"⁽⁵⁴⁾.

Açıkça görülmektedir ki, K.Kerîm, inen sözlü vahiylerle "Âyet" dediği gibi, tabiat varlıklarına ve tabiat olaylarına da âyet demektedir. Kur'an anlayışına göre, her tabiat olayı, insanı Allah'ın varlığını ve teklîğini düşünmeye sevkeden birer işaret⁽⁵⁵⁾ ve şifredir. İşte bu işaret ve şifreler sözsüz iletişim araçlarıdır. Bu tür iletişimde Allah ile kulları arasında aracı (melek ya da peygamber) yoktur. Burada Allah, insanların önüne sadece bir takım şifrelerle donatılmış evreni (=âlemi) koymakta ve kendisiyle iletişimin, evren üzerinde teakkul (=aklı işletme) ve tefekkür (=düşünme) suretiyle kurulmasını istemektedir (Şekil 1)⁽⁵⁶⁾.

(48) Rum 30/24.

(49) Rum 30/25.

(50) Fussilet 41/37.

(51) Fussilet 41/39.

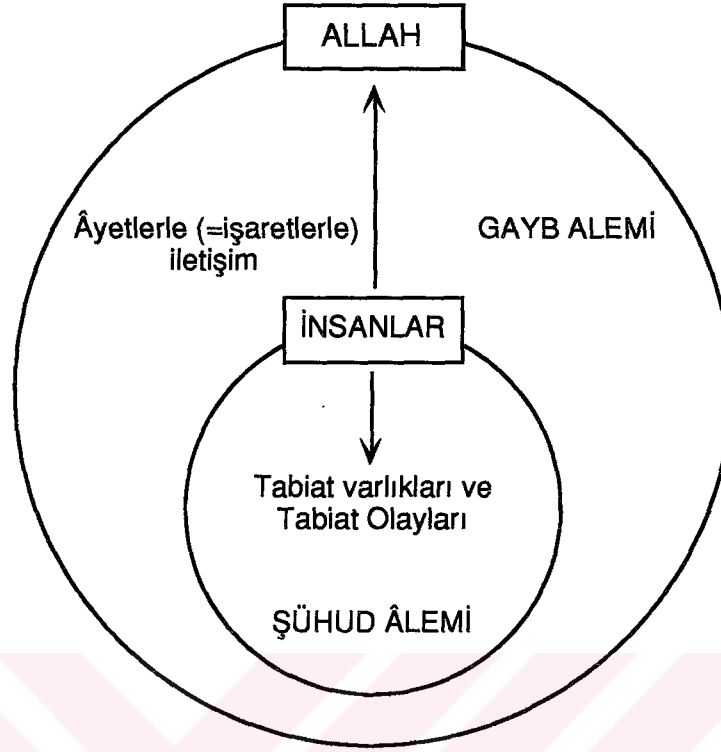
(52) Ğaşıye 88/17-20.

(53) Târik 86/5-7.

(54) Yusuf 12/105.

(55) Ateş Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Ankara, 1988, s. 247 (Yusuf Sûresi'nin 105. âyet meâlinin açıklaması); Ateş S., Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, IV, 417.

(56) Câsiye 45/13

Şekil 1. Kevnî Âyetler Aracılığı ile İletişim (Sözsüz İletişim)

bbbb) Vahyedilen Âyetler (=İlâhî Sözler):

Kur'ân'ın belirttiği ikinci grup âyetler, sözlü âyetler, yani vahiydir⁽⁵⁷⁾. Vahiy, Allah'ın iradesinin sözlü ifadesidir. Allah, dünyada yarattığı kullarıyla iletişimini (=haberleşmesini) vahiyle (yani kendine âit sözlerle) de gerçekleştirir.

Ancak, sözsüz âyetlerden farklı olarak, burada, Allah iletişimi sağlamada bir aracı görevlendirir. Bu aracı, insanlar arasından, re'sen seçilen bir peygamberdir⁽⁵⁸⁾. Peygamber, iletişimde sadece bir aracıdır; Allah'tan aldığı ilâhî mesajı, insanlara aktarır. Bu mesaj aktarımında, insanların konuştuğu dil kullanılır.

Vahiy iletişimi, sözlü bir konuşma münâsebetidir. Kur'an-ı Kerim'e göre, Allah, insanla ancak üç yolla konuşur. Şûrâ sûresinde⁽⁵⁹⁾ zikredilen vahyin bu üç yolu şunlardır:

(57) "Vahiy", fısıldamak, işaret etmek, gizli konuşmak, ilham etmek anlamlarına gelir (Vahiy'in çeşitli anlam ve tanımları için bkz. Ateş Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul 1990, VIII, 213 vd.

(58) Peygamber, Farsça olup, Arapça'daki, Nebî (=Haber getirci)" kelimesinin karşılığıdır.

(59) Şûra 42/51.

1°) Gizli konuşma : Bununla anlatmak istediğimiz, vasıtasız yani doğrudan konuşma tarzıdır. Allah'ın, Hz. Musa ile konuşmasını bu tarza örnek gösterebiliriz: "...*Ve kelleme Allahü Mûsâ teklîmâ = ...Ve Allâh, Mûsâ ile de konuştu*"⁽⁶⁰⁾; "*Ona (Mûsâ'ya) Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, özel konuşmak için*"⁽⁶¹⁾ (*kendimize*) *yaklaştırdık*"⁽⁶²⁾.

Bu ve benzeri⁽⁶³⁾ âyetlerden anlaşıldığına göre, Allah ile Mûsâ arasında doğrudan ve ikili bir konuşma münâsebeti olmuştur.

2°) Perde arkasından konuşma: Bu konuşma biçiminde, dinleyen (=mesajı alan), konuşanı (=mesajı vereni) görmemektedir. Hz. Âişe' (R.anhâ)'nın rivâyet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*Melek bazan çingirak sesi şeklinde gelir ki, benim için en güç olanı da budur. Bu hal benden geçer geçmez, meleğin bana ne söylediğini bellemiş olurum...*"⁽⁶⁴⁾.

3°) Elçe aracılığıyla konuşma: Burada konuşma, bir elçi aracılığı ile yapılmaktadır. Bu tarz konuşmada Peygamber, hem konuşulanları işitmekte, hem de konuşmayı yapanı (=meleği) bizzat görmektedir. Bu hususa Kur'an-ı Kerîm'de açıkça değinildiği gibi⁽⁶⁵⁾, Hz. Peygamber (s.a.v.) de, hadislerinde bunu sarîh bir şekilde teyit etmektedir: "*Bazan da melek bana insan şeklinde gelir, benimle konuşur...*"⁽⁶⁶⁾.

"*Yürürken gökten bir ses işittim, başımı kaldırdım. Bana Hirâ'da gelmiş olan meleği, gökle yer arasında bir koltuğa oturmuş vaziyette gördüm...*"⁽⁶⁷⁾.

(60) Nisa 4/164.

(61) Âyette geçen "Nâdâ= Uzak mesâfeden konuşma" ve "Neciy = yakından ve özel konuşma" kavramlarının mukayesesi için bkz. İzutsu, a.g.e. s. 153.

(62) Meryem 19/52.

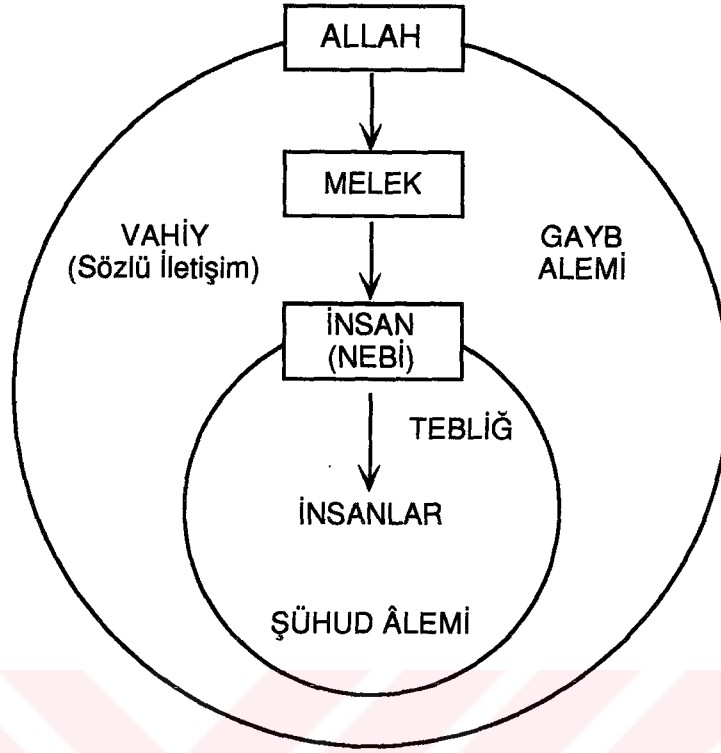
(63) Bakara 2/253.

(64) Buharî, Bed'ul-Vahy, 1/2.

(65) Necm 27/1-15.

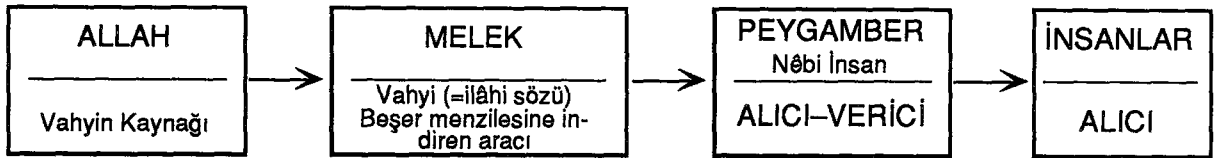
(66) Buharî, Bed'ul-Vahy, 1/2.

(67) Buharî, Bed'ul-Vahy, 1/4.

Şekil 2. Sözlü Âyetlerin Aracılığı İle İletişim (Sözsüz İletişim)

Burada şu noktayı gözden kaçırmamak gerekir: Allah ile Peygamber arasındaki Vahiy (=Sözlü Âyet) iletişimde asıl hedef, mesajı insanlara iletmek (=duyurmak)tır. Yani Peygamber, Allah'ın sözlerinin bir bakıma vericisi olmaktadır. İşte, bu durumda diyebiliriz ki, Kur'an Vahiyi, 4 şahıslı bir iletişim kavramıdır: Allah - Melek - Peygamber (re'sen seçilmiş tebliğci insan) – İnsanlar.

Şekil 3. Vahyin İletişim Sitüasyonu

Allah'ın konuşmalarını Melek, Peygamber'e, Peygamber de insanlara aktarmaktadır⁽⁶⁸⁾.

(68) İzutsu, a.g.e., s. 165-172.

Peygamber, vahyi (=Allah'ın sözlerini), insanlara bir yandan sözlü olarak aktarırken, diğer yandan da derhal yazıya dönüştürmektedir. Ancak, bu durum, denilebilir ki, sadece Kur'an Vahyi'ne hâstır. Bu yönüyle Kur'anı, –İbni Haldun'un da belirttiği gibi– bütün ilâhî kitaplar arasında tektir. Çünkü Kur'an, ilâhî vahyin esas ve orijinal şeklidir"⁽⁶⁹⁾.

Vahiyle iletişimde kullanılan dil de önemlidir. İlâhî vahyin özel bir dili yoktur. İlâhî mesajların ilk alıcısı ve aktarıcısı (=Nebî), hangi milletten görevlendirilmişse, Vahiy, o milletin kullandığı dilin kalıplarına dökülerek indirilmektedir.

Prof.Dr. Toshihiko Izutsu'nun de belirttiği üzere, dil, bir topluma mensup fertlerin anlaşma aracı olarak müşterek söz işaretlerini kullanmalarından meydana gelen bir sistemdir. Dil, millete özgü bir sembolik sistem olduğu içindir ki, isteğini anlatmak isteyen toplum üyesi, buna başvurmak zorunda kalır. İşte Kur'an, bu gerçeği kabul ederek Nebî'nin (=vahyi iletmekle görevlendirilen Elçi'nin) kullandığı dile büyük önem verir⁽⁷⁰⁾. Nitekim aşağıdaki âyetler, bunu açık olarak ortaya koymaktadır:

"Biz, her elçiyi kendi milletinin diliyle gönderdik ki, onlara (ilâhî mesajları) açıklasın."⁽⁷¹⁾.

"Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ki, anlayasınız."⁽⁷²⁾.

"Bu, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir. Bunu, uyarıcılardan olman için güvenilir ruh (=Cebrâil), açık Arapça bir dille senin kalbine indirmiştir."⁽⁷³⁾.

"Eğer biz onu, yabancı (dilde) bir Kur'an yapsaydık, derlerdi ki; "Âyetleri tafsîlâtı olarak açıklanmalı değil miydi? Hem yabancı, hem de Arab'a mı hitabetmektedir?"..."⁽⁷⁴⁾.

"Biz onu, yabancılardan birine indirseydik de, onu onlara okusaydı, (yine de) ona inanmazlardı."⁽⁷⁵⁾.

(69) Izutsu, a.g.e., s. 171.

(70) Izutsu, a.g.e., s. 174-175.

(71) İbrahim 14/4.

(72) Yusuf 12/2.

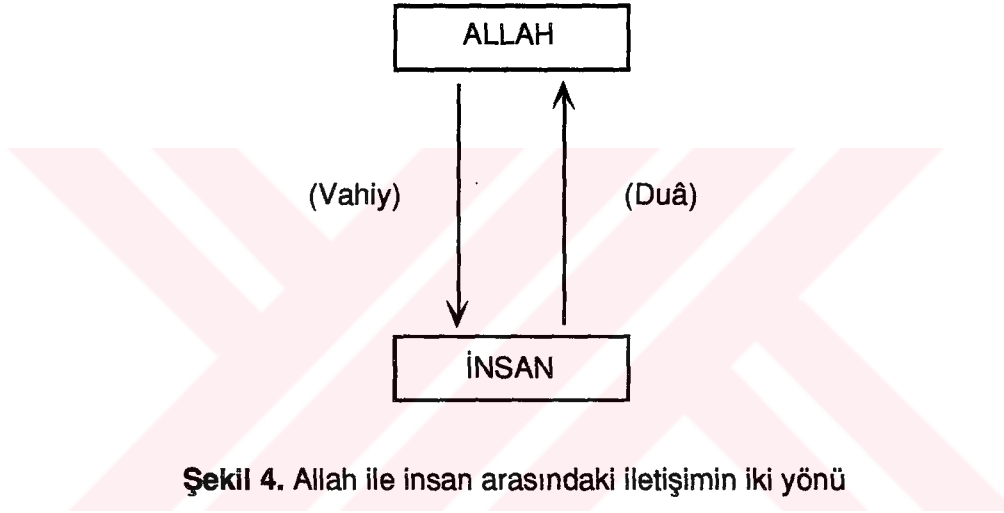
(73) Şuarâ 26/192-195.

(74) Fussilet 41/44.

(75) Şuarâ 26/198-199.

bbb) İlâhî İletişimde İbâdet ve Duâ:

Bilindiği üzere, vahiy iletişimde Allah, mesajlarını doğrudan Nebî (=Haber Getiren Peygamber) aracılığı ile insanlara yönelmektedir. Bu yönelme, Allah'tan insana doğru bir hitab etme şeklindedir ve tek taraflıdır. Bir de, insandan Allah'a doğru mesaj iletme biçimi vardır ki, buna "ibadet ve duâ" mesajı diyebiliriz. Duâ mesajının iletiminde insan ile Allah arasında kelime alış-verişi biçiminde bir diyalog sözkonusu değildir⁽⁷⁶⁾. Bu bakımdan ibâdet ve duâ mesajının sözlü olarak iletimi insandan Allah'a doğru olup⁽⁷⁷⁾, bu da Vahiy iletişimi gibi tek taraflıdır.

Şekil 4. Allah ile insan arasındaki iletişimin iki yönü

Duâ iletişiminin Kur'an'da ilginç örnekleri vardır⁽⁷⁸⁾. Müslümanlar hemen her gün türlü üslûblarla, gerek münferiden ve gerekse topluca duâlarını Allah'a arzederler.

Allah'dan insana doğru olan, gerek sözlü âyet ve gerekse kevnî âyet iletiminde insanın tavrı tasdik (=doğrulama) ya da tekzîb (=yalanlama) şeklinde tezâhür ederken, insandan Allah'a doğru olan dua iletiminde, duaya Allah'ın cevap vermesi (=isticâbesi) söz konusu olmaktadır. Dua ve icâbet konusunda Allah şöyle buyurmaktadır:

(76) İzutsu, a.g.ö., s. 182.

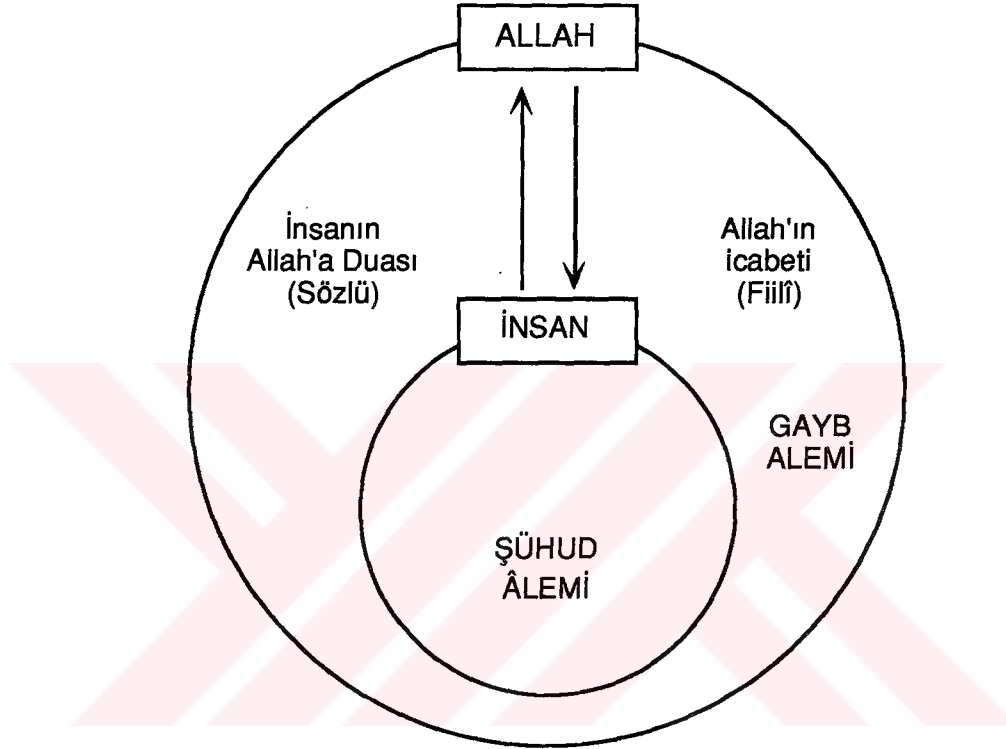
(77) İzutsu, a.g.ö., s. 182

(78) Düzenli namaz kılan bir müslüman, günde ortalama 40 kez "Fatiha" sûresini okuyarak Rabbine şu dua mesajını iletir: "–Yalnız sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi, doğru yola ilet!... (Fatiha: 1/5-6). Kur'an'da daha pek çok duâ âyetleri mevcut olup başlıcaları şu sûrelerde geçmektedir: Bakara 2/127, 201; Âl-İmran 3/8, 16, 38, 53, 147, 192, 193, 194; Araf 7/23, 47, 89, 120; Yunus 10/85; Hûd 11/47; İbrahim 14/38, 40, 41; Kehf 18/10, Meryem 19/4; Tâhâ 20/24-27; Enbiyâ 21/89; Mü'minûn 23/97, 98, 109, 118; Nur 24/28; Furkân 20/24-27; Enbiyâ 21/89; Kasas 28/21; Ankebût 29/30; Mü'min 40/8; Duhân 44/21; Haşr 59/10; Mümtahine 60/4, Tahrim 66/8; Nuh 71/28.

"Bana dua edin, icâbet edeyim (size cevap vereyim)"⁽⁷⁹⁾.

"Duâ eden kimse, bana duâ ettiği zaman onun duâsına karşılık veririm"⁽⁸⁰⁾.

Görülüyor ki, duâ ile isticâbe, karşılıklılık konumundadır. Bir farkla ki, duâ sözlü, isticâbe ise, fiilîdir⁽⁸¹⁾.

Şekil 5. Dua ve ibâdetle iletişim

dd) Allah ile Diğer yaratıklar Arasında İletişim :

Allah (c.c.), ruhun cisimle teması gibi, bütün kâinatla temas ve iletişim halindedir. Ancak, Allah'ın varlık gruplarıyla teması, zaman, mekân ve mesâfe kayıtlarına bağlı değildir. Nasıl ki, ruh, cismin ne içindedir, ne dışındadır, ne ona yakındır, ne de ondan uzaktır. Ama, cismin her zerresiyle teması vardır. Zât-ı Kibriyâ'nın, tüm yaratıklarıyla temas ve iletişimi de bunun gibidir⁽⁸²⁾.

(79) Mü'min 40/60

(80) Bakara 2/186

(81) İzutsu, a.g.e., s. 184.

(82) İkbâl Muhammet, İslâm'ın Ruhu, Çev. E.A., İstanbul, 1963, s. 16.

Allah'ın, yaratıklarıyla temas ve iletişiminin mahiyeti de, keyfiyeti de, beşerî idrak alanımızın dışında kalmaktadır.

Kur'an'ı tetkik ettiğimizde, Allah'ın hayvanlar ve cemâdat âlemi ile de iletişimi olduğu anlaşılmaktadır:

aaa) Allah'ın Hayvanlar Âlemi ile İletişimi :

Yaratılmış her bir hayvan grubu, İslâm'a göre tıpkı insanlar gibi birer "Ümmet" sayılmaktadır⁽⁸³⁾.

Allah'ın, hayvanlar âlemine yönelik mesaj iletimine değinen Kur'an âyetlerinden iki tane örnek sunuyoruz :

"Rabb'in bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin! Sonra her çeşit meyvalardan ye de Rabb'inin yollarında boyun eğerek yürü!"⁽⁸⁴⁾.

"...Ve ey kuşlar; (siz de Hz. Davud'un tesbihine katılın)"⁽⁸⁵⁾.

bbb) Allah'ın Cemâdat Âlemi ile İletişimi :

Allah'ın, câmid (=zî-hayat olmayan) varlıklarla iletişimine temas eden Kur'an âyetlerinden şu örnekler gösterilebilir:

«Ey yer! suyunu yut ve ey gök tut!" denildi.»⁽⁸⁶⁾.

«Biz de: "–Ey ateş, İbrahim'e serin ve esenlik ol!" dedik.»⁽⁸⁷⁾.

"Ey dağlar! (...) Dâvûd tesbîh ettikçe, siz de onu tekrarlayın!..."⁽⁸⁸⁾.

Hiç kuşkusuz, Allah'ın bizim bilgi ve idrak alanımız dışında kalan daha pek çok varlık gruplarıyla da iletişimi vardır. Kâinata O'nun bilgi ve etki alanı dışında kalabilen hiç bir varlık tasavvur olunamaz.

(83) En'am 6/38.

(84) Nahl 16/69. Müfessirler, "Allah, arıya vahyetti" ibaresini, "Ona ilham etti, ona içgüdü verdi" biçiminde de yorumlamışlardır. (Bkz. Ateş Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1990, V, 122 vd.). Ancak, bu tarz bir yorumun, Allah'ın arıya vahyetmesi olgusunun, iletişim olarak da kabulüne ters düşmeyeceği kanaatindeyiz. Çünkü, iletişim, bir mesaj aktarımıdır. Bunun şekli, sureti önemli değildir.

(85) Sebe' 34/10.

(86) Hûd 11/44.

(87) Enbiya 21/69.

(88) Sebe' 34/10.

"...Ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığına bir şey, Rabb'in(in bilgisin)den gizli kalamaz..."⁽⁸⁹⁾.

"...O'nun Kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır..."⁽⁹⁰⁾.

b) Yaratıklar Arası İletişim :

Yaratıklararası iletişimi aşağıdaki şekilde alt gruplara ayırmak suretiyle incelememizin uygun olacağı kanısındayız:

aa) İnsanlar Arası İletişim:

aaa) Genel Olarak :

İnsan cinsi için iletişim, ortak ve temel bir özelliktir. Akıl ve şuur sahibi olması, insanı, diğer canlı yaratıklardan ayırmakta ve onu seçkin bir varlık konumuna yükseltmektedir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır:

"Şüphesiz Biz, insanı en güzel biçimde yarattık"⁽⁹¹⁾, "Sizi yarattık, sonra size biçim verdik..."⁽⁹²⁾, "Andolsun Biz, Âdem oğullarına (güzel biçim, mîzaç, şuur ve akîf kâbiliyetler vermek suretiyle) çok ikram ettik (...) ve onları, yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık"⁽⁹³⁾.

Yüce Allah, akıl ve şuur sahibi insanı yeryüzünde yerleştirmiş⁽⁹⁴⁾; yeryüzü ile gökyüzünü (ve bu ikisi arasındakileri) insanın tasarrufuna tahsis etmiştir⁽⁹⁵⁾.

Akıl ve şuur sahibi insanların dünya üzerinde yerleşik düzenleri ve yer ile göktekilerin kendilerine tahsisi keyfiyeti, fıtrî olarak bir iletişim düzenini zorunlu kılmış ve bu zorunluluk da, değişik iletişim sistemlerinin geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

bbb) İnsanlararası İletişim Düzeninin Dayandığı Tabii

İlkeler:

aaaa) Allah, insanı tek bir hücreden yaratmış ve çoğaltmıştır. Kur'an, tüm insanlara

(89) Yunus 10/61.

(90) Bakara 2/255.

(91) Tîn 95/4.

(92) A'râf 7/11.

(93) İsrâ 17/70.

(94) A'râf 7/10.

(95) Câsiye 45/13, Bakara 2/29.

hitabederek, hepsinin tek bir hücreden çoğaltılıp üretildiklerine dikkat çekmektedir⁽⁹⁶⁾. Bir hücreden çoğaltılma, doğal iletişimi zarurî kılmaktadır. Biyolojik araştırmalar bile, her bir insan hücresinde bulunan DNA⁽⁹⁷⁾ molekülünün, genetik kodlamanın kaynağı olduğunu ve hücrelere yön veren iletiler naklettiğini ortaya koymaktadır⁽⁹⁸⁾.

bbbb) Allah, yaratmada "Farklılaşma Kanunu"nu koymuştur. İnsan hayatının temeli, "Farklılaşma Kanunu"na dayanır. Hakîkaten farklılaşma, münasebetler düzenini, münasebetler düzeni de yaşam düzenini oluşturmuştur.

Gerçek şu ki, bir hücreden çoğaltılan insanların:

- Dilleri ve renkleri farklıdır: "*O'nun âyetlerinden biri de (...) dillerinizin ve renklerinizin ayrı ayrı olmasıdır...*"⁽⁹⁹⁾.
- İrkları ve kavmiyetleri farklıdır: "*Ey insanlar! Biz, (...) sizi milletlere ve kabîlelere ayırdık...*"⁽¹⁰⁰⁾.
- İnanç ve düşünceleri farklıdır: "*...Allah isteseydi, hepinizi tek bir ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi sınamak istedi...*"⁽¹⁰¹⁾.
- Ekonomik ve sosyal konumları farklıdır: "*Sizi, yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur...*"⁽¹⁰²⁾. "*Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz bölüştürdük ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki, biri, diğerine iş gördürebilsin...*"⁽¹⁰³⁾.

cccc) Farklılaşma Kanunu, iletişimi doğurur. İnsanların, bir hücreden üretilip, renkleri, ırkları, dilleri, inanç, düşünce ve kültürleri ile sosyal ve ekonomik konumları farklı olarak

(96) Nisâ 4/1.

(97) DNA, Dezoksiribo Nükleik Asit kelimesinin kısaltılmış biçimidir. DNA, canlıların makromolekül yapısını oluşturan en belirgin özgülüğüdür. Aşağı yukarı bütün hücre çekirdeklerinde görülür. DNA molekülünün, kendisine benzeyen biçimde yeniden oluşma, böylece soyunu aktarma özelliği vardır (Bkz. Gelişim Hachette, İstanbul, 1993, III, 933).

(98) Smith A., İnsan Yapısı ve Yaşamı, Çev. E. Onur - N. Tektaş, İstanbul, 1972, s. 199 vd.

(99) Rûm 30/22.

(100) Hucurât 49/13.

(101) Mâide 5/48.

(102) En'am 6/165.

(103) Zuhruf 43/32; Nahl 16/71

yeryüzünde dağınık bir biçimde yerleştirilmiş ve konuşlandırılmış bulunmaları, doğal olarak, birbirleri arasında iletişim ihtiyacını zorunlu kılar⁽¹⁰⁴⁾.

dddd) İnsanlararası iletişim düzeninde temel unsur "Konuşma Dili"dir. İnsanı diğer canlılardan üstün kılan melekelerden biri de budur. Gerçekten, iletişimin ilk katmanını dil ve konuşma oluşturur. "İnsan konuşan bir canlıdır", sözü oldukça anlamlıdır. Çünkü Allah, ilk insan Âdem'e isimlerin tümünü öğreterek onu kendi katında değerli bir varlık konumuna yükseltmiş ve hattâ bu "konuşan insan" hârikası karşısında melekeler secde emri vermişti⁽¹⁰⁵⁾.

eeee) İnsanlararası iletişim düzeni, çok yönlülük esasına dayanır. İslâm, bir hücreden çoğaltılan insanlık âlemini bir bütün olarak değerlendirir ve bu "İnsanlık Bütünü"nü parçaları arasındaki sürekli iletişimi de "*Taâruf*" (=karşılıklı bilişme, tanışma = çok yönlü ilişki) kavramı ile açıklar. Kur'an'da, Allah, "İnsanlık Bütünü"ne hitap ederek şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız (=sürekli ilişki ve iletişim kurmanız) için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."⁽¹⁰⁶⁾.

Âyet-i Kerîme, insanlararası iletişimin, insanın kişisel iletişimi, gruplararası iletişim, toplumlararası iletişim ve uluslararası iletişim kategorilerine işaret etmektedir.

ffff) İnsanlararası iletişim düzeni, tekâmüle açıktır. İnsan, aklını kullanarak ilginç iletişim sistemleri geliştirmiştir. Eşref-i mahlûkat olan insan, Kur'an'ın da işaret buyurduğu hedeflere yönelerek ve çalışarak⁽¹⁰⁷⁾, yeryüzündeki hayat alanını uzaya doğru genişletmek çabası içindedir. Gerçekten, çağımızın iletişim teknolojisi, dünyamızı 5 milyar nüfuslu küresel bir köy (=global village) konumuna sokmuştur. Ulaşım ve iletişimin eriştiği hız, zaman ve mekân sınırı tanımamaktadır. Ses ve görüntü iletiminde elde edilen başarı, yakın bir gelecekte, ışınlanma yoluyla maddenin de iletiminin mümkün olabileceği müjdesini vermektedir. Bu mümkün olduğunda, artık insanoğlu, binlerce kilometrelik mesafelere bir kaç saniyede

(104) Hucurat 49/13; Zuhuf 43/32 (Bu âyetin yorumu için bkz. Ateş S., Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1990, VIII, 250).

(105) Bakara 2/31-33 (İlk insan Hz. Âdem'e öğretilen isimlerin mahiyeti hakkında bkz. Râzi Fahrettin, et-Tefsîr'ül-Kebîr, II, 175-207; Taberî, Câmi-ul-Beyân, Fî-Tefsîr'il-Kur'an, I, 219 vd.).

(106) Hucurât 49/13.

(107) Necm 53/39; Zariyat 51, 20-22.

ulaşmış olabilecektir. Bir iletişim dini olan İslâm'ın, bu mutasaver gelişmelerin destekçisi olduğu kanaatını taşımaktayız.

İnsanlararası iletişimi, insanın kişisel iletişimi, gruplararası iletişim, toplumlararası iletişim ve uluslararası iletişim⁽¹⁰⁸⁾ olarak dört gruba; insanın kişisel iletişimini de, insanın kendi nefsi ile iletişimi⁽¹⁰⁹⁾, insanın diğer insan ve insan topluluklarıyla iletişimi, insanın diğer yaratıklarla iletişimi olmak üzere üç kısma ayırabiliriz. Kezâ, insanın diğer varlıklarla iletişimi de, insanın melekle iletişimi⁽¹¹⁰⁾, insanın cin⁽¹¹¹⁾, ve şeytanla iletişimi⁽¹¹²⁾, insanın hayvanlarla iletişimi⁽¹¹³⁾, insanın câmid varlıklarla iletişimi olmak üzere dört alt gruba ayrılabilir.

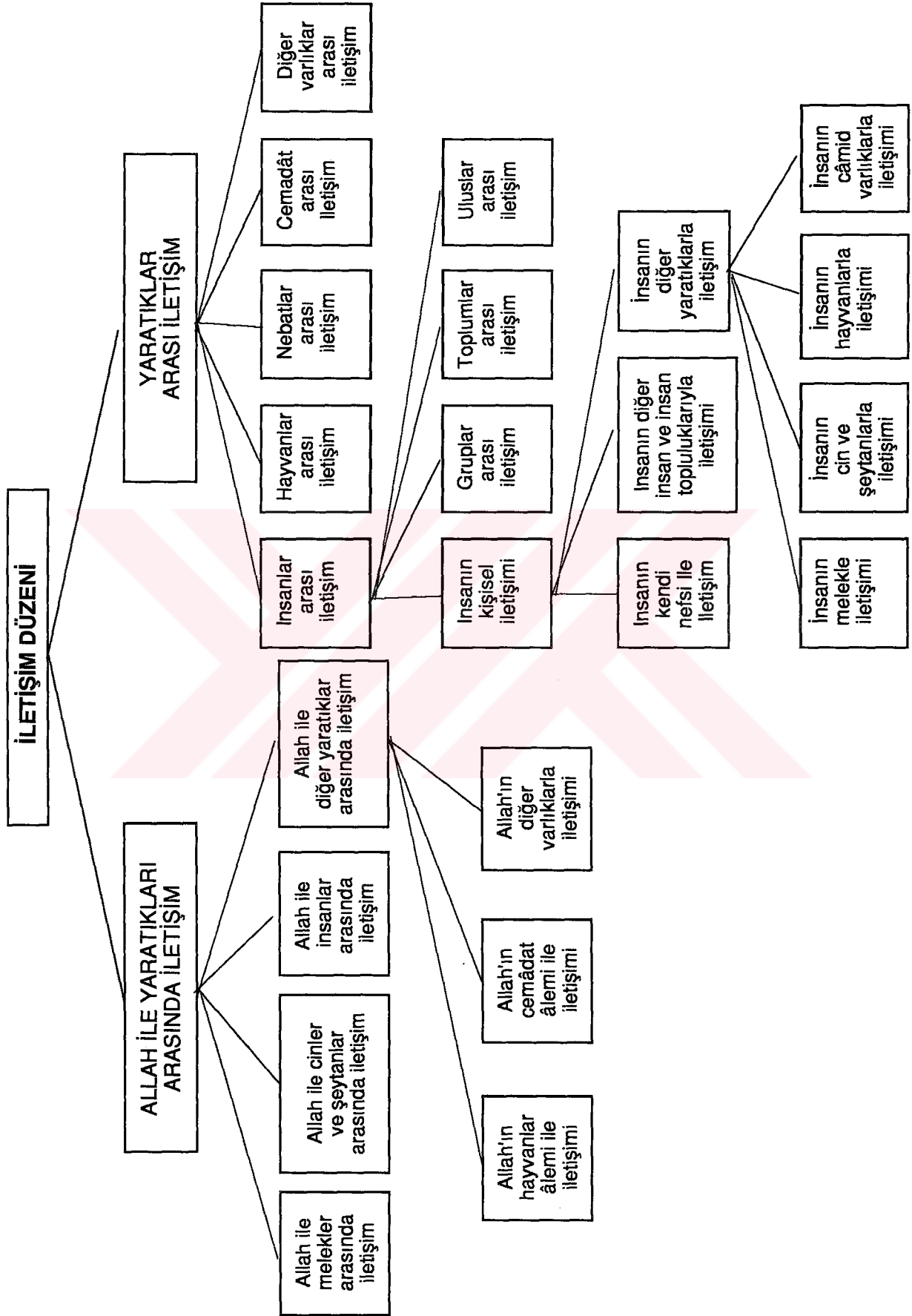
bb) Hayvanlararası iletişim⁽¹¹⁴⁾,

cc) Câmid varlıklararası iletişim,

dd) Diğer varlıklararası iletişim.

Evrendeki iletişim düzeni gruplandırması, Şekil 6'da şematik olarak gösterilmiştir.

- (108) Hucurat 49/13: "...Birbirinizi tanımanız (ve birbirinizle iletişim kurmanız) için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık...".
- (104) Nûr 24/24: "Gün gelecek, onların kendi dilleri kendi elleri, kendi ayakları, yaptıklarına şahitlik edecektir."; Yâsin 36/65: "O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize söyler, ayakları yaptıklarına şahitlik eder."; Fussilet 41/20: "Nihâyet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları hakkında onların aleyhine şahitlik ettiler (edecekler)".
- (110) Âl-i İmran 3/42-43: "Melekler demişti ki: "Ey Meryem, Allah seni seçti, temizledi ve seni dünyanın kadınlarına üstün kıldı. Ey Meryem! Rabbine dîvan dur, secde et, rûkû et." (Ayrıca, Nisa 4/97).
- (111) Nêmi 27/39: "Cinlerden bir ifrit (=kötü bir cin): "Ey Süleyman! Sen makamından kalkmadan önce ben onu (=Belkis'in tahtını) sana getiririm, bunu yapmağa gücüm yeter ve benim sözüme güvenilir", dedi."
- (112) Tâhâ 20/120: "Nihâyet, şeytan O'na (Âdem'e), fısıldayıp: "Ey Âdem, sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?" dedi".
- (113) Nêmi 27/22-25 : "Çok geçmeden (Hüdhüd Kuşu) geldi: "(Ey Süleyman!) ben, senin görmediğin bir şey gördüm ve Sebâ'dan sana gerçek bir haber getirdim" dedi (Devamla) "Ben onlara hükümdarlık eden bir kadın buldum, kendisine (kralların muhtâc olduğu) her şey verilmiş ve büyük bir tahtı var. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, onlara işlerini süslemiş de, onları doğru yoldan çevirmiş, bu yüzden yola gelemiyorlar. Göklerde ve yerde gizlenenini açığa çıkararak ve gizlediklerini açığa vurduklarını bilen Allah'a secde etmeleri gerekmez miydi"»
- (114) Nêmi 27/18 "Karınca vâdisine geldikleri zaman birkarınca: «Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin ki, Süleyman ve orduları, farkında olmayarak sizi ezmesinler" dedi.»

Şekil 6. İletişim düzeni

B. İLETİM YOLLARI

I. GENEL OLARAK

Bilindiği üzere, insan, akıl ve bilinç sahibi bir varlıktır. İnsanın öğrenmek, öğretmek, eğitmek, anlamak ve anlatmak ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların giderilmesi programlı ve metodlu bir iletişim düzenini zorunlu kılmaktadır.

İlgi alanının genişliği ve çok yönlülüğü, iletişim olgusunun çok boyutluluğunu zorunlu kılmaktadır. Bu çok boyutluluk çerçevesinde, iletişimin işleyiş yolları ve modelleri büyük önem arz etmektedir.

İletişim, toplumsal hayatın temelidir. İletişimsiz bir toplum hayatı tasavvur edilemez. Ne var ki, yaşadığımız dünya, her yönden değişik uyarılarını aldığımız karmaşık bir çevredir⁽¹¹⁵⁾. İşte bu karmaşık toplumsal çevremizde, zorunlu olarak kullandığımız bir kaç iletişim yolumuz vardır. Aşağıda bu iletişim yollarına kısaca temas edeceğiz.

II. ÇEŞİTLİ İLETİM YOLLARI

İletim yollarını başlıca dört grupta incelememiz mümkündür:

1. Sözlü İletim Yolu (=Konuşma Yolu):

a) Konuşma ve Dil:

İnsanlık âleminin temel ve ortak iletişim yolu "konuşma"dır. Gerçekten "konuşma" yetisi, insan cinsini diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Bu özelliğinden ötürüdür ki, "İnsan, konuşan bir canlıdır" diye de tanımlanmıştır.

Konuşma, en zarurî iletişim yoludur. "İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır" atasözü, bu gerçeği vurgulamaktadır.

Dinî iletişimde en etkili yol, sözlü iletişim (=konuşma) yoludur. Semâvi kitaplar (ve özellikle Kur'an-ı Kerîm), bu yolla indirilmiş ve yayılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadîsleri de, sözlü iletişim yoluyla rivâyet edilmiştir⁽¹¹⁶⁾.

(115) Zillioğlu, a.g.e., s. 14.

(116) Hadis rivâyet etme yolları için bkz: Özek Ali, Hadis Ricalı, İstanbul, 1967, s. 16-19.

Konuşmanın kültürel ve toplumsal ileti unsuru dildir. Dil olmaksızın konuşmak ya da bilgi ve düşünce iletmek mümkün değildir.

b) Dilin Düşünce ile İlgisi ve Önemi :

İnsan düşünen bir varlıktır. İnsanın düşünme alanı potansiyel olarak sonsuzdur. İdrak edilebilen realiteler üzerinde hâkimiyet kazanmanın aktif yolu ise dildir. Dil, insana zaman ve mekânı açar, insanın görülen dünyasını başka insanların düşüncelerinin içine ulaştırır. Böylece, insanlar, bildiklerinin çoğunu başkalarından almış olurlar. Dilin bu iletim fonksiyonu, her türlü kültürün ve her çeşit ilerlemenin şartıdır. Özetle söylemek gerekirse, düşünme ile dilin yapısal bağlılığı vardır. Düşünme, maddî olmayan bir deneme-aksiyonu, dil ise, düşüncelerin aktif organizasyonudur⁽¹¹⁷⁾.

Dilin insan için taşıdığı önem büyüktür. Gerçekten dil, insanın varlık yapısında ortaya çıkan bir fenomendir. Yani dil, insanın varoluş şartlarından birisidir. İnsan, dış dünya ile kurduğu bağ sonucu, elde ettiği başarılarını dil ile tesbit eder. Böylece dil, insanın başarılarının ve tarihinin taşıyıcısı olur⁽¹¹⁸⁾. K. Kerîm'e göre "Konuşma" melekesi, insanın Allah katında değerini artırıcı bir vasıftır⁽¹¹⁹⁾. İslâm düşünürlerinden Halid b. Safvan der ki: "Eğer dile getirme (=tibyân) olmasaydı, insan terkedilmiş bir hayvan ya da şekil verilmiş bir sûret olurdu."⁽¹²⁰⁾

Dil, insanda aklın varlığını ve derecesini de ortaya koyar. Dil (=Konuşma) ile aklın münasebetini bir Arap şâiri su beyti ile anlatmaya çalışır:

"Susmada aczin bir anlık gizlenmesi vardır.

Ancak, insanın aklının görünmesi konuşması iledir."⁽¹²¹⁾

Dil, insanların konuşma ve düşünme aracıdır. Algıların, yargıların, yorumların ve bilgilerin üretiminde ve iletiminde temel etken, kuşkusuz ki, dildir. Dil'in insan yaşamındaki

(117) Gehlen Arnold, İnsan, İstanbul, 1954, s. 27-32.

(118) Aydın Hüseyin, Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, Ankara, 1976, s. 41.

(119) Bakara, 2/31-33.

(120) Muhasibî (Ebu Abdillâh b. Haris b. Esed al-Anezî), Kitabu Maiyyet al-Akl ve Ma'nahu ve İhtilâf an-Nâs Fîhi, Beyrut, 1971, s. 207.

(121) Muhasibî, a.g.e., s. 208.

manâ ve fonksiyonunun anlaşılması, yaşama ve algılama biçiminin anlaşılması demektir⁽¹²²⁾. Sonuç olarak dil, "eşya ve olaylara bakışımızın ve hayatı yorumlayışımızın özel bir şeklidir"⁽¹²³⁾.

c) Dillerin Menşei Ve Değişimi :

İlk insan Hz. Adem'e, konuşma dilinin Allah tarafından öğretilmiş olduğuna temas eden Kur'an âyetlerinin⁽¹²⁴⁾ tetkik ve tahlili, bizi, dillerin ortak bir kökenden kaynaklandığı sonucuna götürmektedir.

Bugün, yeryüzünde kullanılan dilleri mukayeseli olarak inceleyen araştırmaların bir çoğu da, ortak dil menşeinden söz etmektedirler⁽¹²⁵⁾.

Günümüz dünyasında 3000'den fazla dil kullanıldığı tahmin edilmektedir⁽¹²⁶⁾.

Diller birbirlerinden sürekli etkilenirler. Bu etkileşim, kültürel etkileşimle paralellik arzeder⁽¹²⁷⁾.

d) Dil ve Kültür :

Dil ile kültür arasında yakın bir ilişki vardır. Bir milletin kullandığı dilin kelime zenginliği, o milletin kültürel yapısı ile doğrudan alakalıdır. Her millet, kültürel seviyesini ve dünya görüşünü kullandığı diline de yansıtır.

Teknolojide, bilimde ulaşılan gelişme düzeyi ile kelimelerin çeşitlenmesi arasında ilişki vardır. Ancak, burada dillerin kelime zenginliği ile yetkinliğinin anlaşılması gerekir. Konuşulduğu toplumun bilgi, duygu ve düşünce iletimine cevap veren her dil yetkindir⁽¹²⁸⁾.

2- Sözsüz Ve Sessiz İletim Yolu :

a) Sözsüz İletim Yolu :

İletişim hayatının önemli yönlerinden birini de sözsüz iletişim oluşturur. Gerçekten,

(122) Zilloğlu, a.g.e., s. 133.

(123) Myers G.E. - Myers M.T., The Dynamics of Human Communication, U.S.A. McGraw-hill, 1976, s. 64.

(124) Bakara, 2/31-33.

(125) Barry G. - Boronowski J, Communication and Language, London: Macdonald, 1965, s. 57.

(126) Zilloğlu, a.g.e., s. 137.

(127) Zilloğlu, a.g.e., s. 138-139.

(128) Zilloğlu, a.g.e., s. 127.

çeşitli davranış biçimleri, yüz ifadeleri, jest ve mimiklerle her türlü beden hareketleri olarak tezâhür eden sözsüz iletişim yolları, sözlü iletişimin içerik ve anlamını belirlemede her zaman etkili olagelmıştır. Daha ziyade ilişkilerin belirlenmesinde, duygu ve düşüncelerin tezâhüründe etkili olan sözsüz iletişim, susma, sessizlik, renkler, jestler, mimikler, zaman, mekân, giyim ve kuşam gibi muhtelif kodlar içerir. Bu kodların bazı hususiyetleri vardır ki, bunlara, sözsüz iletişimin özellikleri de diyebiliriz. Bu özelliklerin başlıcaları şunlardır:

- aa)** Sözsüz iletişim, doğal iletişimdir.
- bb)** Sözsüz iletişim, içimizdeki duygu ve düşünceleri etkin bir şekilde dışa vurur. Bazan bir bakış, satırlar dolduracak kadar çok sözden daha etkili olabileceği gibi, akla gelebilecek en kötü sözler bile bazan tek bir bakış kadar etkili olamayabilir⁽¹²⁹⁾.
- cc)** Sözsüz iletişim, insanlar arasındaki ilişkileri, anlamada ve belirlemede işe yarar.
- dd)** Sözsüz iletişim, sözlü iletilerin yorumlanmasında ve anlamlandırılmasında ipuçları verir.
- ee)** Sözsüz iletişim, genellikle sözlü iletilerden daha güvenilir bir kaynak oluşturur. Bazan bir suskunluğun, bir göz atışın, sözlerden daha güvenilir iletiler sunduğu görülür. Ancak, belirsizlik de içerebilir. Söz gelimi, belli bir ortamda suskunluğun, yorgunluktan mı, ilgisizlikten mi, çekingenlikten mi yoksa saygılı olmaktan mı kaynaklandığını tayin etmek güçleşebilir.
- ff)** Sözsüz iletişim, kültürel yapıya göre şekillenir. Her toplumun kendine hâs sözsüz iletişim biçimleri vardır⁽¹³⁰⁾.

b) Sezgisel İletim ve Susma :

Sessizlik ve susma, insanlar arası iletişimin önemli bir şeklidir. Etkili ve yararlı bir iletişim için tarafların birbirlerini susarak dinlemeleri gerekir.

(129) Zillioğlu, a.g.e., s. 180.

(130) Zillioğlu, a.g.e., s. 183.

Susarak dinleme, anlamanın ve dolayısıyla sağlıklı bir iletişimin en iyi yolu olduğu içindir ki, Kur'an'da susmaya ve dinlemeye büyük önem verilmiştir:

"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve SUSUN!..."⁽¹³¹⁾

"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline, uyarlar..."⁽¹³²⁾

Sözün en güzelinin tesbiti, ancak susarak dinlemekle mümkündür.

Hiç kuşkusuz ki, susma, nefse hâkimiyeti sağlayan en iyi vasıtalardan biridir. Susmak, dış dünyanın tesirinden kurtulmak demektir. İnsan susarak sözlerini, dış tesirlere kapılmadan, içli, sakın, öz düşüncelerinin yardımcıları olarak söylemeyi öğrenir. Konuşurken hemen itiraz edip söylenenin aksini iddia etmek yerine, karşısındakini sükûnetle dinleyerek onu anlamak daha iyidir. Karşımızdakine inandırıcı cevaplar vermek için, önce onu iyice anlamak gerekir. İyice anlamak ise, susarak dinlemeye bağlıdır.

Pitagoras'un, öğrencilerine, öncelikle bir yıl süreyle susma antrenmanı yaptırdığı rivâyet edilir⁽¹³³⁾.

Peygamberimiz (s.a.v.) de susmanın önemine işaret ederek. "-Ya hayır söyle ya da sus!"⁽¹³⁴⁾ buyurmuşlardır. "Konuşmak gümüş ile susmak altındır" atasözü de sessiz iletişimin önemini vurgulaması bakımından oldukça anlamlıdır. "Bir söyle iki dinle!" sözü de, bu gerçeği teyit etmektedir.

Susmanın İslâm Hukuku'ndaki iletişim fonksiyonuna da kısaca değinmemiz gerekir. Konumuzla ilgili olarak Mecelle'den bir kaç örnek sunuyoruz:

"Madde 67- Sâkîte bir söz isnad edilmez, lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır". Yani, susan kimseye, şu sözü söyledi diye bir isnadda bulunulmaz. Fakat söyleyecek yerde susması, beyân sayılır⁽¹³⁵⁾.

(131) A'râf, 7/204.

(132) Zümer, 39/18.

(133) Foerster F.W., İyi İnsan İyi Vatandaş, Çev. Müşerref Hekimoğlu, İstanbul, 1960, s. 22.

(134) Buhârî, Edeb 78/31, 58; Müslim, İman 1/74

(135) Berki Ali Himmet, Açıklamalı Mecelle, İstanbul, 1978, s. 25.

"Madde 70- Dilsizin işâret-i ma'hûdesi, lisan ile beyan gibidir." Yâni, dilsiz bir kişinin erbâbınca bilinen işareti, dili ile söylemesi gibidir⁽¹³⁶⁾.

İslâm Evlilik Hukuku'nda, evlilik teklifine karşı bâkire kızın "sükûtu (=susması)" rızâ belirtisi yani kabûlü anlamındadır⁽¹³⁷⁾. Kezâ, bâkire bir kızın gülümsemesinin de başka yardımcı karînelerle birlikte rızâsına delâlet edeceği kabul edilmiştir⁽¹³⁸⁾.

İletişimdeki fonksiyonları bakımından, üç tip susma olduğu ileri sürülmektedir⁽¹³⁹⁾. Bunlar; Psikolinguistik Susma, Etkileşimli Susma, Sosya Kültürel Susma'dır.

aa) Psikolinguistik Susma : Bu susma, sözlerin gerektiği yerlerde durdurulması olarak tarif edilir. Bu susmalar, kısa ve uzun süreli olabilir ve taraflara düşünme fırsatı sağlamayı amaçlar.

bb) Etkileşimli Susma : Verici ile alıcı arasındaki etkileşimden doğar ve üç gruba ayrılır.

aaa) Akıl Yürütmeye İlgili Susma : Dinleyicinin, Konuşulanları anlamaya ve yorumlamaya yönelik suskunluğudur.

bbb) Karar Vermeye İlgili Susma : Söze kimin başlayacağı ve ne söyleneceği hususundaki tereddüdün yol açtığı suskunluktur.

ccc) Dikkat Çekmek Amacıyla Susma : Genellikle iletinin önemini teyit için başvurulan susma yoludur.

cc) Sosyo-kültürel Susma : Bu tür susma, daha çok toplum ve kültürle ilgilidir. Kimi toplumlarda küçükler büyüklerin yanında, kadınlar erkeklerin yanında susarlar. Bazı yerlerde susma, bilgiliği ifâde ederken bazı yerlerde de bilgisizliği simgeler. Kısaca, her susmanın iletişim açısından kendine has bir manası

(136) Gür A.Refik, Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul, 1977, s. 161.

(137) Buhârî, Nikah, 67/40.

(138) İbnu'l-Hümâm, Fethu'l-Kadîr, II, 398; Karaman Hayreddin, M.İslâm Hukuku, İstanbul, 1986, I, 248.

(139) Çilenti K, İletişim Psikolojisi, Yayınlanmamış Ders Notları, s. 62 vd.

vardır⁽¹⁴⁰⁾. Bazan, dikkatle dinlemek için susarız, bazan sıkıldığımız için susar, başka yerlere bakarız. Görülüyor ki, iletişimde susma, farklı mesajları ve farklı cevapları yansıtabilmektedir⁽¹⁴¹⁾.

c) İletişimde Beden Dili – İlimi ve Dinî Boyutları :

aa) İletişimde Beden Dili :

İnsan bedeninin iletişimsel fonksiyonları üzerinde ciddi araştırmalar yapılmaktadır. Yüzyüze bir iletişimde beden dilini oluşturan jest ve mimiklerin %60 oranında rol oynadığı belirtilmiştir⁽¹⁴²⁾.

Beden dilinin temel unsurları, mimikleri ve jestlerdir. Yüz ifadesi, mimikleri; her tür beden hareketleri de, jestleri oluşturur.

Jest ve mimikleri tayin eden çeşitli davranış kuralları vardır. Bu davranış kuralları, toplumsal ve kültürel çevre ile yakından ilgilidir. Her kültürel yapının da bir jest ve mimik dağarcığı bulunur.

Jestler ve mimikler, çoğu kez, duyguları yansıttıklarından anlamca belirsiz olabilirler. Söz gelimi, bir insanın kaşını çatması, hoşnutsuzluk, şaşkınlık, kızgınlık, onaylamama gibi anlamlara gelebilir⁽¹⁴³⁾.

Mimikler ve jestler esas ve tâlî olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

aaa) Esas Mimik ve Jestler :

Bunlar, his ve düşünceleri dile getiren hareketler olup, ayrıca üç alt grupta toplanırlar:

aaaa) Evrensel Nitelikli Jest ve Mimikler :

Bunlar, tüm insanlarda, doğuştan ortak olarak bulunan biyo-psikolojik kökenli duygusal hareketlerdir. Korku, öfke, üzüntü, tiksinti, mutluluk ve şaşkınlık gibi örneklendireceğimiz bu davranışlar kültüre göre şekillenir ve farklılaşır.

(140) Myers GE - Myers MT, a.g.e., s. 223.

(141) Zillioğlu, a.g.e., s. 188.

(142) Baltaş Z - Baltaş A, Bedenin Dili, İstanbul, 1992, s. 30.

(143) Zillioğlu, a.g.e., s. 192-193.

bbbb) Toplumsal Jestler ve Mimikler :

Toplumsal zaruretlere göre tezâhür eden hareketlerdir. İşyerinde âmirine karşı ayağa kalkmak, selâm vermek, yorgunluğa rağmen misâfire güleryüz göstermek gibi jestlerle mimikler bu gruba örnektir.

cccc) Sanat Gereği Yapılan Jestler ve Mimikler :

Tiyatro oyuncularının, oyun gereği yaptıkları taklidi ve şematik hareketleri de bu grupta yer alır⁽¹⁴⁴⁾.

bbb) Tâli Jestler ve Mimikler :

İletişimde doğrudan ilgili olmamakla birlikte bazı jest ve mimikler kaynak ve hedef hakkında ipucu verebilir. Sözelimi, gözleri yere dikmek, sürekli esnemek, kaşınmak gibi hareketler, yapılan konuşma ile ilgili düşünce ve duyguları yansıtabilirler. Konuşurken muhatabının gözlerinin içine bakan ve bakışlarını yukarı yönelten kişiler olumlu, buna mukabil, konuşurken gözlerini yere dikenler ise, olumsuz olarak algılanırlar⁽¹⁴⁵⁾.

Jest ve mimikler ile konuşma dili arasındaki iletişimsel etkiler genelde belirleyicilik ya da tamamlayıcılık niteliğine sahiptir.

bb) Beden Dilinin İlmî Ve Dinî Boyutları :

İletişim ilişkilerini yansıtmaya özelliği bakımından Beden Dili'nin kişisel, kültürel ve evrensel boyutları olduğu gibi ilmî ve dîni boyutları da vardır.

Ceza Hukuku'nda parmak izlerinin ve deri yüzeyindeki elektrik tepkilerde başgösteren değişmelerin iletişimsel fonksiyonlarının önemi her geçen gün artmaktadır. Nitekim, Ceza sorgulamasında sanığın (=suç zanlısının) doğruyu söyleyip söylemediğini belirlemek için "Yalan makinası" tâbir edilen bir cihazla kan basıncı ve deri üstündeki elektrik tepki değişimlerinden büyük ölçüde yararlanılmaktadır⁽¹⁴⁶⁾.

K. Kerim'de, ibâdete devam edenlerin yüz ifadelerinin çok anlamlı olduğu vurgulanmaktadır.

"... Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır..."⁽¹⁴⁷⁾.

(144) Baltaş Z - Baltaş A, a.g.e., s. 36 vd.

(145) Zillioğlu, a.g.e., s. 195 vd.

(146) Ansiklopedik Büyük Sözlük, Ansiklopedik Yayıncılık A.Ş. Yayını, C.X, 1. Bası, İstanbul, 1982, s. 2194.

(147) Fetih, 48/29.

Beden dilinde en fonksiyoner iletişim unsuru "deri" dir. İnsan vücudunu saran deri bir tür erken uyarı cihazı gibi işlev görür. Bundan dolayıdır ki, K. Kerim, Âhiret hayatındaki sorgulama sahnelerini gözümüzün önüne sererken "DERİNİN KONUŞMASI" mevzuu üzerinde de ısrarla durur.

«Nihayet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve DERİLERİ, yaptıkları işler hakkında aleyhlerine şahitlik ettiler. Derilerine; "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" dediler. Deriler : "Her şeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu. (...) Siz (günah işlerken) kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden gizlenmiyordunuz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz.»⁽¹⁴⁸⁾.

Derinin gerek dünya hayatında ve gerekse âhiret hayatındaki iletişim yönü üzerinde çok ciddi araştırmalar yapılmaktadır⁽¹⁴⁹⁾.

3- Yazılı İletim Yolu :

İletişimde insanlığın en büyük buluşu, hiç kuşkusuz ki «yazı»dır. Toplumsal ve kültürel tekâmül sürecinin ürünü olan yazı, en önemli ve en sağlıklı iletişim aracıdır.

Matbaanın icadı, yazılı iletim yollarını geliştirmiş; böylece, bilgi, kültür ve düşüncelerin hızla yayılması sağlanmıştır.

4- Görüntülü İletim Yolu :

Görüntülü iletişim yolu, fotoğraf ve resim sistemine dayanır. Sözle ya da yazıyla anlatılamayan bir çok oluş ve durumları, bir fotoğrafa bakarak derhal anlamak ve öğrenmek mümkündür.

Fotoğrafın prensipleri üzerinde ilk düşünceler, Hz. İsa'dan önce, 350 yıllarında Filozof Aristotle tarafından ortaya konmuştu. Sonraları, 11. yüzyılda Arap Bilgini al-Hâzen ile 13. yüzyılda Roger Bacon bu düşünceleri geliştirdiler ve nihayet Leonar da Vinci, 16. yüzyılda fotoğrafı buldu⁽¹⁵⁰⁾.

Günümüzde fotoğraf, televizyon, gazete ve dergi gibi iletişim araçlarının en etkili unsurudur.

(148) Fussilet 41/20-22

(149) İbrahim Halil, "...Ve Tekellümü'l-Cild", Kahire, 1990.

(150) Bugünkü fotoğraf makinesini 1533 yılında Jean Baptiste Porta yapmıştır. (Çapman Nedim, Kitle Haberleşmesi, İzmir, 1970, s. 164.)

C. İLETİŞİMİN GRUPLANDIRILMASI

İletişimin farklı yönlerden bir çok gruplandırılmaları yapılmıştır⁽¹⁵¹⁾.

Bize göre, iletişimi şu yönlerden sınıflandırmak mümkündür:

I. ZAMAN VE MEKÂN BOYUTLARI BAKIMINDAN İLETİŞİM

Bu bakımdan iletişim ikiye ayrılır :

1- Yüzyüze İletişim :

Yüzyüze iletişimin başlıca özelliği, mesajı alanın aynı anda karşılık verme imkânının bulunmasıdır. İki kişinin görüşmesi, basit bir yüzyüze iletişimdir. Yüzyüze iletişimdeki kaynak ya da gönderici tek değildir. Yüzyüze iletişim, tek kişiden tek kişiye olabileceği gibi, tek kişiden çok kişiye doğru da olabilir.

Kur'an tebliğinin vahiy aşaması, yüzyüze bir iletişim idi. İlâhi mesajları, Vahiy Meleği, doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e iletiyor, o da yine "yüzyüze", ashabına tebliğ ediyordu.

Günümüzde dahi İslâmî hayatın her kesiminde, yüzyüze iletişimin etkinliği görülür. Sözgelimi, cematle kılınan beş vakit namazlarda, Cuma ve bayram hutbelerinde, dinî vazalarda imam ya da hatip ile cemaat arasındaki iletişim bir çeşit (tek kişiden çok kişiye ağırlıklı olarak) yüzyüze iletişimdir. Konuşmalar, toplantılar, seminer ve konferanslar, paneller, açık oturumlar ve tartışma grupları, yüzyüze iletişimin başlıca çeşitleridir⁽¹⁵²⁾. Yüzyüze iletişim genelde bir "Kişisel iletişim" niteliği taşımaktadır.

2. Yüzyüze Olmayan İletişim :

Yüzyüze olmayan iletişimin ayırıcı özelliği, mesajı (=haberi) alanın aynı anda karşılık (=cevap) verebilme imkânının bulunmasıdır.

Yüzyüze olmayan iletişim : a) Sesli iletişim (radyo gibi), b) Sesli ve görüntülü iletişim (televizyon, sinema filmleri ve video bantları gibi), c) Yazılı veya Resimli İletişim (posta ve basın gibi) olmak üzere üç kısma ayrılabilir.

(151) İletişimin farklı gruplandırılmaları konusunda bkz: Muhammed Seyyid Muhammed, el-Mes'ûliyyetü'l-İlâmiyye fi'l-İslâm, Kahire, 1983, s. 25; Muhyiddin Abdülhalim, el-İlâmü'l-İslâmî ve Tatbîkatuhu'l-Ameliyye, Kahire, 1984, s. 31-66; İçel, K.Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul, 1985, s. 5 vd.; Şenyapılı, Toplum ve İletişim, Ankara, 1981, s. 43-52.

(152) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 37; İçel, a.g.e., s. 5.

Yüzyüze olmayan iletişimde, kaynak ya da gönderici tek olsa bile, gönderilen ileti (=mesaj), çok sayıda kişiye (=alıcıya) ulaşabilmektedir. Gazete, dergi, sinema radyo ve televizyon yayınları gibi. Bu bakımdan yüzyüze olmayan iletişim "Kişisel olmayan iletişim" niteliği arz etmektedir. Bu niteliği ise, daha çok kullanılan araçlar belirlemektedir⁽¹⁵³⁾.

II. KULLANILAN KODLAR BAKIMINDAN İLETİŞİM

Bu bakımdan iletişimi (5) alt gruba ayırabiliriz :

- 1- Sözlü (veya söze dayalı) iletişim,
- 2- Sözsüz (veya söze dayanmayan) iletişim,
- 3- Görsel iletişim,
- 4- Dokunsal iletişim,
- 5- Yazılı iletişim.

Radyo yayınları, sözlü iletişime; siren, düdük, korna, kapı zili, çan, çingirak sesleriyle iletim, sözsüz iletişime; Televizyon ve sinema (aynı zamanda sözlü ve sözsüz iletişimden de yararlanarak), trafik işaretleri, deniz feneri ve çeşitli uyarı işaretleri, görsel iletişime; körlerin okumasını sağlayan "Braille" alfabesi, dokunsal iletişime; (aynı zamanda söze dayanmakla birlikte) gazete, dergi ve kitaplar yazılı iletişime örnek gösterilebilir⁽¹⁵⁴⁾.

III. KULLANILAN ARAÇLAR BAKIMINDAN İLETİŞİM

Bu bakımdan iletişim, iki alt grubta mütalaa olunabilir :

- 1- İnsanın Bedensel Organlarıyla Sağlanan İletişim: Konuşma diliyle, dokunma organıyla, jest ve mimiklerle yapılan iletişimler gibi.
- 2- Yapay Araçlarla Sağlanan İletişim: Telefon, telgraf, telefaks, telsiz, radyo, televizyon ve basın yoluyla temin edilen iletişimler gibi.

IV. İLİŞKİLER SİSTEMİ BAKIMINDAN İLETİŞİM

Bu açıdan iletişimi:

- 1- Kişiler arası iletişim,

(153) Şenyapılı, a.g.e., s. 47 vd.

(154) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 36 vd.; Şenyapılı, a.g.e., s. 43-44; İbrahim İmam, Usûlu'l-İ'lâm-el-İslâmî, Kahire 1989, s. 57-59.

- 2- Gruplar arası iletişim,
- 3- Örgütler arası iletişim,
- 4- Toplumlar ve Cemaatler arası iletişim,
- 5- Kurumlar arası iletişim,
- 6- Uluslararası iletişim,

olarak tasnif etmemiz mümkündür.

V. NİTELİK VE İÇERİK BAKIMINDAN İLETİŞİM

Bu yönüyle iletişim :

- 1- Dini iletişim,
- 2- Sosyal iletişim,
- 3- Siyasal iletişim,
- 4- Ekonomik iletişim,
- 5- Bilimsel ve Kültürel iletişim,
- 6- Askeri iletişim

gibi tâli gruplara ayrılabilir.

VI. ALICI-VERİCİ SAYISI VE ETKİNLİĞİ BAKIMINDAN İLETİŞİM :

Bu açıdan iletişim iki önemli gruba ayrılır :

1- Kişisel İletişim :

Kişisel iletişim, bir tür yüzyüze iletişimdir. Gönderici - alıcı değişkendir. Daha çok gönderici (=kaynak) ağırlıklıdır.

2- Kitlesele İletişim (=Mass Media) :

Bu iletişimde temel özellik, "alıcı" sayısının çokluğudur. Yani, bir kaynaktan (=vericiden) çıkan mesaj, çok kişiye ulaşmaktadır. Örneğin, bir gazete ya da kitabı yüzbinlerce kişi okumakta, radyoyu milyonlarca insan dinlemekte, kezâ bir televizyon ve sinema filmini milyonlarca şahıs izleyebilmektedir. Ancak, açıkça anlaşılacağı üzere, kitlesele

ileşitimde mesajın kitleye iletimi bir "araç"la temin edildiğinden, kitlesel iletişimi, "Araçlı İletişim" olarak adlandırmak da mümkündür. Günümüzde kitlesel iletişim, televizyon, radyo, gazeteler, dergiler, kitaplar ve çeşitli elektronik araçlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir⁽¹⁵⁵⁾.

Kitlesel İletişimi, kişisel iletişimden ayıran bazı özellikler vardır :

- a) Kitlesel İletişim, yüzyüze yapılan iletişim değildir.
- b) Kitlesel İletişim süreklidir,
- c) Kitlesel İletişimde verici-alıcı ayırımı açık-seçiktir.
- d) Kitlesel İletişimde, vericinin, alıcıların tepkisini ölçme imkânı sınırlıdır.
- e) Kitlesel İletişimin etki alanı geniştir, ancak sistem olarak karmaşıktır.
- f) Kitlesel iletişimde, alıcılar arasında mesajı saptırma eğilimlerine daha çok rastlanabilir⁽¹⁵⁶⁾.

Kitlesel İletişimin fonksiyonları (=işlevleri) daha ziyade şu noktalarda toplanmaktadır

- a) Kitlelere haber verme, mesaj verme,
- b) Kitleleri bilgilendirme, eğitme ve yönlendirme,
- c) Kitleleri eğlendirme,
- d) Kitlelerin refah seviyesini yükseltme,
- e) Sosyal barış ve tesânüdü sağlama⁽¹⁵⁷⁾.

(155) İçel, a.g.e., s. 8 vd.

(156) Şenyapılı, a.g.e., s. 50-51.

(157) el-Şankîfî Seyyid Muhammed Sadatî, el-l'âmû'l-İslâmî, el-Ahdâf ve'l-Vazâif, Riyad, 1991 s. 13 vd.; Muhammed Seyyid Muhammed, a.g.e., s. 30 vd.; İçel, a.g.e., s. 10; Şenyapılı, a.g.e., s. 61 vd.

D. İLETİŞİM SÜRECİNİN TEMEL UNSUNLARI

I. GENEL OLARAK

İletişim olgusu, değişik düzenlemelere konu edildiğinden, öğelerini ifade için kullanılan kavramlar da değişiklik göstermektedir. Örneğin; literatürde "Verici" kavramı yerine kaynak, bilgi kaynağı, iletici kodlayıcı, gönderici, aktarıcı vs. gibi; "Mesaj" kavramı yerine tebliğ, ileti, risâle, içerik vs. gibi; "Araç" kavramı yerine medya, yol, vesîle, ifade ileticisi, mesaj aktarıcısı vs. gibi; "Alıcı" kavramı yerine hedef, müstakbil, karşılayıcı, kodlayıcı, dinleyici vs. gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır⁽¹⁵⁸⁾.

Biz incelememizde "Verici", "Mesaj", "Araç", "Etki" ve "Tebki" kavramlarını kullanmayı tercih ettik.

II. İLETİŞİMİN TEMEL UNSURLARI

Bir İletişim sürecinin iskeletinde şu unsurlar bulunur :

1. VERİCİ (al-Masdar =al-Muvsil = Source-Kaynak)
2. MESAJ (al-Risâle = Message = İleti)
3. ARAÇ (al-Vesîle = Media = Kanal)
4. ALICI (al-Mustakbil = Receiver = Hedef)
5. ETKİ (al-Te'sîr = effects)
6. TEPKİ (Raddu'l-Fiil = Feedback)

İletişim unsurları üzerinde tanımlama ve açıklama yapmadan önce konunun daha iyi anlaşılması bakımından, iletişimin unsurlarını bir soru zinciriyle göstermekte yarar olduğu kanısındayız :

VERİCİ : KİM DEDİ ?

MESAJ : NE DEDİ?

ARAÇ : NE İLE DEDİ?

(158) İletişim unsurlarının farklı ifadeleri için bkz. Gökçe Orhan, İletişim Bilimine Giriş, Ankara, 1993, s. 51
Muhammed Seyyid Muhammed, a.g.e., s. 26 vd.

ALICI : KİME DEDİ?

ETKİ : ETKİ NE OLDU?

TEPKİ : TEPKİSİ NE OLDU?

Şimdi bu unsunları sırayla açıklayalım⁽¹⁵⁹⁾.

1. Verici :

"Verici" (=al-Masdar = al-Mursil = kaynak = source = communicator) kavramı, bir mesajı, bir tebliği, bir haberi iletmek isteyen kişi veya grubu ifâde eder. Bir konuşmanın hatibi, bir tebliğin sunucusu, bir kitabın yazarı bu anlamda "Verici = kaynak"dir⁽¹⁶⁰⁾.

2. Mesaj :

"Mesaj" (=al-risâle = tebliğ = ileti = message= communicate) kavramı, iletilmek istenen anlam içeriğini ifâde eder. İslâmi iletişimde mesaj, kitap ve sünnet'e uygun ve hayra yönelik her tür içerik ve ifâdedir⁽¹⁶¹⁾.

3. Araç :

"Araç" (=al- vesîle = al-vâsıta = media), mesajı taşımaya sağlayan kanaldır. Araç yerine, ayrıca, yol, ifade ileticisi, mesaj aktarıcısı, ileti nakledicisi gibi kavramlar da kullanılmaktadır⁽¹⁶²⁾.

4. Alıcı :

"Alıcı", iletişimde, gönderilen mesajın ulaşması istenen kişi (ya da kişiler)dir. "Alıcı" yerine, İngilizcede Receiver ve Recipient kavramları yerleşmiştir⁽¹⁶³⁾. Bu mefhumun Arapçada karşılığı "al-Müstakbil"dir.

İletişimde "alıcı" (=Hedef = Müstakbil), bir mektubun alıcısı, bir gazetenin veya kitabın okuyucusu, bir radyonun dinleyicisi veya bir televizyonun izleyicisi kişi ya da topluluk, veyahut bir Cuma hutbesini veya Kur'an Kirâatını dinleyen cemaat olabilir⁽¹⁶⁴⁾.

(159) İletişimin Temel Unsurları Üzerinde "Giriş" kısmında da bilgi verildiğinden burada kısa açıklamalarla yetinilmiştir.

(160) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 25, 147.

(161) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 147-148

(162) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 145.

(163) Gökçe, a.g.e., s. 17.

(164) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 144.

5. Etki :

İletişim sürecinde, iletinin "alıcı"da yani hedefte ne tür etki (=al-Te'sîr= effects) yaptığı da önem taşımaktadır. İletişimde olumlu etkileşim, genelde şu şekillerde tezâhür eder : a) Verilen mesaj, alıcının ilgisini çekebilir; b) Alıcı, mesajı onaylayabilir; c) Alıcı, mesajı yorumlayabilir; d) Alıcı, mesajı ileride kullanılmak üzere muhafaza edebilir⁽¹⁶⁵⁾.

İslâmi İletişimin hususi alanı olan "Davet ve Tebliğ"de olumlu etki, dini vecibelerin benimsenerek fiilen tatbik edilmesi biçiminde tezâhür eder⁽¹⁶⁶⁾.

6. Tepki :

"Tepki" (=Reddu'l-fiil = Feedback), vericinin aktüelleştirdiği anlamı, alıcının algılayıp algılamadığı, algılamışsa tavrının ne olduğu hakkında bilgi ve izlenim sağladığı süreçtir. Bir iletişim olayını başarılı veya başarısız olarak algılamak, iletişim eylemini etkilemekte ve yönlendirmektedir. Sosyal bir iletişim sürecinde "verici" veya "alıcı" tarafından algılanan bütün eylem ve davranış şekilleri buna girer⁽¹⁶⁷⁾.

Kısaca, iletişim sürecinin son işlevi, reddu'l-fiil (=feedback)dir. Bu, alıcının, mesaja karşı alacağı tavidir. Bu tavır, aynı anda alıcıdan (=hedefte), vericiye (=kaynağa) doğru ikinci bir iletidir. Yani çift yönlü, karşılıklı ve otomatik bir etkileşim sözkonusudur. Bu durumda, Mesaj, hedefte amaca uygun etki yaparsa feedback "İcabî= olumlu" olur; amaca uygun etki yapmazsa, feedback, "selbî= olumsuz" olur⁽¹⁶⁸⁾.

İletişim sürecinin unsurlarını, İslâm'ın yüce Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatından ilginç bir vak'a üzerinde örneklendirelim:

Hz. Muhammed (s.a.v.), Safâ Tepesi'nden –aralarında amcası Ebû Leheb'in de bulunduğu– Kureyş topluluğuna seslenerek:

"– Ey Kureyş topluluğu! Sizi Allah'ın birliğini kabul etmeye çağırıyorum. Ben Allah'ın elçisiyim!"

(165) Aziz, a.g.e., s. 3.

(166) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 146.

(167) Gökçe, a.g.e., s. 61.

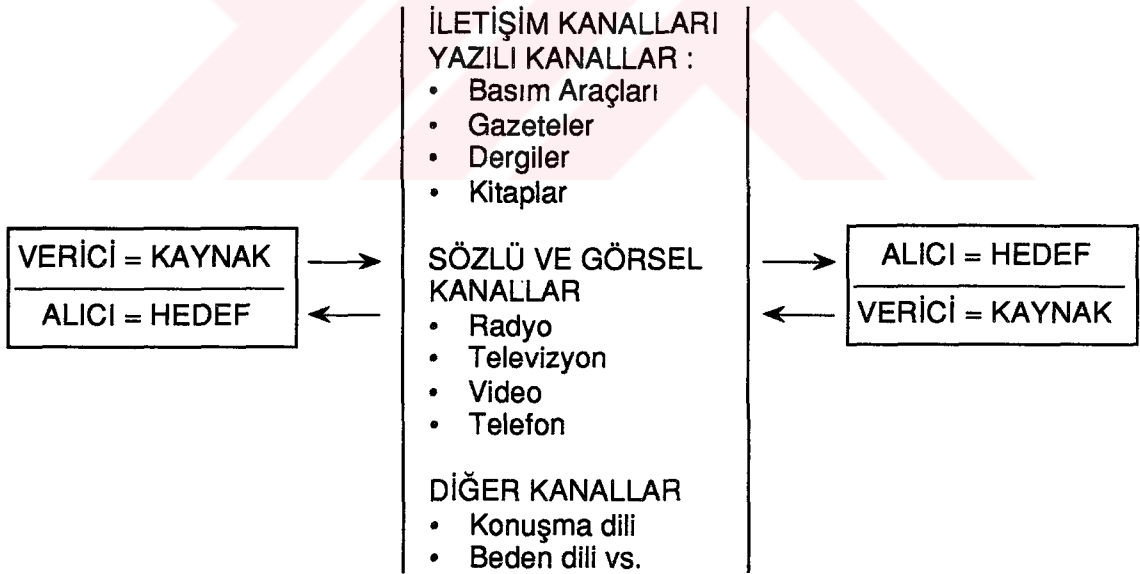
(168) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 27.

deyince, kalabalık içinden bu mesajı duyan amcası Ebu Leheb: "–Yazıklar olsun sana! Bu saçmalıkları dinletmek için mi bizi buraya topladın?" şeklinde karşılık verdi⁽¹⁶⁹⁾.

Şimdi yukarıda zikredilen bu tarihî olayda iletişim işlevini unsurlarıyla birlikte sıralayalım:

- 1- Kim dedi?– Hz. Muhammed (s.a.v.) : Verici.
- 2- Ne dedi? – "Tevhidi kabul edin " : Mesaj.
- 3- Ne ile dedi? – Konuşarak, Sözlü. : Araç
- 4- Kime dedi? – Ebu Leheb'e. : Alıcı
- 5- Ne etki yaptı? – Mesajı duydu kabul etmedi : Etki .
- 6- Ne tepki gösterdi? – Öfkeyle ve hakaretle karşılık verdi : Tepki.

Konunun daha iyi anlaşılmasını temin için iletişim sürecinin unsurlarını aşağıdaki şemada gösterebiliriz :

Şekil 7. İletişimin unsurlarını gösteren şem'a

(169) Köksal M. Asım, İslâm Tarihi (Mekke Devri), Ankara, 1966, s. 185 vd.

Ş.2. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN

KAYNAKLARI VE TEMEL KAVRAMLARI

A. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN KAYNAKLARI

I. GENEL OLARAK

Bir bilim dalı için "kaynak" büyük önem taşır. Özellikle dini ve sosyal bilimler, gelişme gücünü öncelikle muayyen kaynaklardan alır.

İnceleme konumuz bulunan İslâm İletişim Hukuku, "Vahiy" menşelidir. Bu itibarla, bu bilim dalının aslî kaynağı, Allah'ın insanlığa son vahiy manzûmesi olan Kur'an-ı Kerîm'dir. Kur'an Vahiy'nin tebliğcisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vahyin yorumuna ve uygulamalarına dâir sahih rivayetlerle bize kadar ulaşan hukuk ve ahlâk kuralları değer ve niteliğindeki hadislerinin birikimi de, ikinci derecede önem arzeden bir kaynaktır.

Kitap ve sünnet terimleriyle ifade edilen bu aslî kaynakların dışında, bu kaynakların özüne, amacına ve ruhuna aykırı düşmemek kaydıyla zaman içinde oluşan, kurallaşarak temekkün eden icma, kıyas, istihsan, örf ve âdetler, ilmî içtihatlar ve muhtelif şer'î hüküm ve fetvaları da, inceleme dalımız için tâlî derecede kaynaklık niteliği arz etmektedir.

Yukarıda açıkladığımız "Hüküm Kaynakları" dışında, konumuzla ilgili birçok "eser kaynakları" da mevcuttur. Bunlara kısaca temas edilecektir.

II. KAYNAKLAR

1. Hüküm Kaynakları⁽¹⁷⁰⁾ :

İslâm İletişim hukuku'nun dayandığı başlıca hüküm kaynakları şunlardır:

a) Kur'an-ı Kerîm:

aa) Genel Olarak:

Kur'an-ı Kerîm, İslâmî Teşri'de birinci kaynaktır. Fıkıh literatüründe Kur'an yerine

(170) Kaynak, bir şeyin istinbat olunduğu yer demektir. Bir bilim dalından bahseden eserler de birer kaynaktır. Ancak, biz bu başlık altında İslâm İletişim Hukuku hükümlerinin alındığı şer'î menba'ları incelemekteyiz.

"Kitab" terimi de kullanılır⁽¹⁷¹⁾. "Kitab" denilince, Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.)'e melek vasıtasıyla vahyedilerek yazıya dönüştürülmüş ve şüphe götürmez biçimde tevâtür yoluyla bize iletilmiş ilâhî mesaj akla gelir⁽¹⁷²⁾.

Kur'an, Allah kelâmıdır. Allah kelâmının en şâyânî hayret yönü, içerik olarak "müteşâbih ve mesânî (=birbirine benzer, ikişerli) bir kitâb" olmasıdır.

Allah şöyle buyurmaktadır:

"Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli⁽¹⁷³⁾ bir kitâb halinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir. (Ondaki müjde ve tehdidi duyunca tüyleri diken diken olur, sonra Allah'ın feyzi içlerine dolar, huzura ererler), sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar. İşte bu (Kitâb), Allah'ın rehberidir..."⁽¹⁷⁴⁾.

"Bu (kitâb) insanlara kanıtlar (sunmakta)'dır; kesin olarak inananlara yol gösterici ve rahmettir"⁽¹⁷⁵⁾.

"Rabb'inin sözü, hem doğruluk hem de adâlet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur..."⁽¹⁷⁶⁾.

Kur'an, sürekli hüküm doğuran bir "ANA KİTÂB"dır. Onun bu özelliğini "Tükenmezlik" prensibi ile izah edebiliriz. Bu, şu demektir: Kur'an-ın temel umdelerinden sonsuz ve sayısız derecede hüküm istinbatı (=teşriî mevzuat çıkarılması) mümkündür. "Teşriîde Tükenmezlik Prensibi"ni aşağıdaki âyetlerin ışığında daha iyi anlamamız mümkündür:

"De ki: "Rabbimin kelimeleri için deniz mürekkep olsa, Rabbimin kelimeleri tükenmeden önce deniz tükenir. Bir o kadarını daha getirsek (yine yetmez)."⁽¹⁷⁷⁾.

(171) al-Âmidî Ali b. Ebî Ali Seyfuddîn, al-İhkâm fî Usûl'l-Ahkâm, Kahire, 1914, 1, 228

(172) al-Âmidî, a.g.e., I, 228.

(173) Âyette geçen "MESÂNÎ" kelimesi hakkında Prof.Dr.Süleyman Ateş şu yorumu getirmektedir: "Burada geçen mesânî kelimesi, "ikişerli" demektir. Buna çok mana verilmiştir. Fakat bize göre, bu kelime ile Kur'an'ın, her yönden ikili bir sistem tâkip ettiği belirtilmektedir. Gerçekten, Kur'an'ın ifâde üslûbu, karşılıklı zıdlığa dayanır. Böylece iyi ile kötü, karşılıklı mukayese suretiyle daha iyi kavratılmış olur..." (Bkz. Ateş S., K.Kerîm ve Yüce Meâli, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 460 dip not).

(174) Zümer, 39/23.

(175) Câsiye, 45/20.

(176) En'am, 6/115.

(177) Kehf, 18/109.

"Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, deniz(ler) de (mürekkep olsa) arkasından yedi deniz (daha gelip) ona yardım etse de (Allah'ın kelimeleri yazılsa), yine (bunlar tükenir), Allah'ın kelimeleri tükenmez. Allah öyle üstündür, öyle hikmet sahibidir."⁽¹⁷⁸⁾.

Kur'an-ı Kerîm, muhtevâ olarak itikâdî, ahlâki ve amelî (=fıkhî) hükümleri ihtiva eder. Âmelî hükümler ibadet ve muâmelât olarak ikiye ayrılır "Muamelât" terimi ise, genel ve özel hukukun bütün konularını içine alır⁽¹⁷⁹⁾.

Muamelât şikkında yer alan İslâm iletişim hukuku hükümlerine kaynaklık eden bir çok Kur'an âyeti vardır. Bu âyetlerin başlıcalarını aşağıda sunuyoruz.

bb) İletişim Hukuku Hükümlerine Kaynaklık Eden Başlıca

Âyetler :

— Kur'an'ın Bizzet Kendisi Evrensel bir Mesaj (=İleti)dır:

"Bu (Kur'an), insanlara bir beyanname (=açıklama)'dır..."⁽¹⁸⁰⁾

— Tüm insanlar birbirleriyle çok yönlü iletişim kurabilme hakkına sahiptir:

"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız (ve birbirinizle çok yönlü iletişim kurabilmeniz) için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."⁽¹⁸¹⁾.

— Bütün insanlar, insan olma haysiyeti itibariyle seçkin ve saygın varlıklardır:

"Andolsun ki biz, Âdem Oğullarına (güzel biçim, mizaç ve akfî kabiliyetler vermek suretiyle) çok ikram ettik (...) ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık."⁽¹⁸²⁾.

"Biz insanı en güzel biçimde yarattık"⁽¹⁸³⁾.

— Yeryüzünde ve gökyüzündeki bütün varlıklar insanların kullanımına ve yararlanımına bırakılmıştır:

(178) Lokman, 31/27.

(179) Zeydan Abdülkerim, İslâm Hukuku'na Giriş, Çev., Ali Şafak, İstanbul, 1985, 2. Bası, s. 280.

(180) Âl-i İmran, 3/138.

(181) Hucurat, 49/13.

(182) İsrâ, 17/70.

(183) Tîn, 95/4.

"O ki, yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yarattı..."⁽¹⁸⁴⁾.

"Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendinden (bir lütuf olarak) size boyun eğdirdi..."⁽¹⁸⁵⁾.

— İnsanlar yeryüzünde inanç, irade ve davranış özgürlüğüne sahiptirler:

"...Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin..."⁽¹⁸⁶⁾.

"Kim yola gelirse, kendisi için yola gelmiş olur; kim de saparsa, kendi aleyhine sapmış olur..."⁽¹⁸⁷⁾.

— İnsanlar her türlü iradî fiil ve davranışlarından dolayı sorumludurlar:

"İnsan başı boş bırakılacağını mı sanıyor?"⁽¹⁸⁸⁾.

"Ve siz yapıp ettiklerinizden mutlaka sorguya çekileceksiniz"⁽¹⁸⁹⁾.

"Senin Rabb'in Hakkı için, biz, onların hepsine yaptıkları şeylerden mutlaka (hesap) soracağız"⁽¹⁹⁰⁾.

— İnsanların bütün fiil ve davranışları Allah tarafından kayda geçirilmektedir:

"Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı (melek onun sözlerini ve işlerini) kaydetmektedir. (İnsan) hiçbir söz söylemez ki, yanında kendisini gözetleyen (ve izleyen), dediklerini zapteden (bir melek) hazır bulunmasın."⁽¹⁹¹⁾.

"Aranızdan sözü gizleyen de, onu açık söyleyen de, geceleyin gizlenen de, gündüzün görünen de (O'nca) birdir. (O, hepsini bilir, görür. O'nun bilgisinden ve görmesinden hiçbir şey kaybolmaz)"⁽¹⁹²⁾.

"Yoksa biz, onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan (ve onları izleyen) elçilerimiz de (her yaptıklarını) yazarlar."⁽¹⁹³⁾.

(184) Bakara, 2/29.

(185) Câsiye, 45/13.

(186) Kehf, 18/29.

(187) İsrâ, 17/15.

(188) Kıyamet, 75/36.

(189) Nahl, 16/93.

(190) Hicr, 15/92-93.

(191) Kâf, 50/17-18.

(192) Ra'd, 13/10.

(193) Zuhruf, 43/80.

— Haberlerin doğru olup olmadığı tahkik edilmelidir:

"Ey inananlar! Size fâsık (yoldan çıkmış) bir adam, bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın..."(194).

— Kamu düzeni ve kamu güvenliği ile ilgili haberler ön denetimden geçmedikçe yayınlanmamalıdır:

"Onlara güven ve korkuya dâir bir haber gelse, (hemen) onu yayıyorlar. Halbuki onu Elçi'ye ve(ya) aralarında (yetkili) buyruk sâhiplerine götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkarırlar, onun ne olduğunu (haber neye delâlet ettiğini, yayınlanmasının uygun olup olmayacağını) bilirlerdi..."(195).

— Kamu düzenini ifsada yönelik yayında bulunanlar ve kasten yalan haber yayanlar cezalandırılmalıdır:

"Andolsun ikiyüzlüler, kalblerinde hastalık bulunanlar, şehirde (bozguncu) kötü haberler yayanlar (bu yaptıklarından) vazgeçmezlerse, seni onların üstüne süreriz (onlarla mücadele etmeni ve onları şehirden sürüp çıkarmanı sana emrederiz)..."(196); *"Fitne ve karışıklık çıkarmak, öldürmekten daha büyük bir günahdır..."*(197).

— Müslümanları yıpratmayı hedef alan yalan haber ve şâyialar karşısında ön yargıya kapılmamalı, gerçek ortaya çıkana değin hüsnü zanda bulunulmalıdır:

«O yalan haberi getir(ip ortaya at)anlar, içinizden bir topluluktur. Siz, onu sizin için bir şer sanmayın, bilâkis o, sizin için bir hayırdır. Onlardan her kişi işlediği günahın cezasını görecektir. Onlardan o (yala)nın en büyüğünü idare edene de büyük bir azâb vardır. Onu (=asılsız haberi) işittiğiniz zaman inanan erkek ve kadınların, kendiliklerinden güzel zanda bulunup: "Bu, apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? (İman bunu gerektirirdi. Bir mü'mine, hem de Resûlullâh'ın zevcesi hakkında böyle bir iftiraya nasıl kulak asılırdı?). Ona dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Madem ki, şahitleri getirmediler, o halde onlar Allah

(194) Hucurat, 49/6.

(195) Nisa, 4/83.

(196) Ahzab, 33/60

(197) Bakara, 2/217.

yanında yalancıların tâ kendileridir. Eğer size dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız yaygarada size mutlaka büyük bir azâb dokunurdu. Çünkü, siz onu dillerinizle alıveriyorsunuz ve hakkında hiç bilginiz olmayan bir şeyi, (düşünüp taşınmadan, hemen) ağızlarınızla söylüyorsunuz. Oysa o, Allah yanında büyük (bir günâh)tır. Onu işittiğiniz zaman, "Bunu konuşmamız bize yakışmaz, hâşâ, bu, büyük bir iftiradır", demeniz gerekmez miydi?"»⁽¹⁹⁸⁾.

— Her ne suretle olursa olsun, dinlere hakaret yasaktır. Dini tahkîr edici yayınlarla mücadele edilmesi zorunludur:

"(Onların) Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek taşkınlıkla Allah'a sövmesinler!..."⁽¹⁹⁹⁾.

"Eğer (...) dininize dil uzatırlarsa (hakârette bulunurlarsa), o küfür önderleriyle (hakaret eyleminin organizatörleri ve yetkili elebaşlarıyla) savaşın..."⁽²⁰⁰⁾.

"Ey inananlar! (...) dininizi alaya ve eğlenceye alanları dost edinmeyin!..."⁽²⁰¹⁾.

— Her nevi ahlâksızlığı, fuhşu, müstehcenliği, münkeri ve fenalıkları teşvik edici yayınlar yasaktır:

"İnananlar içinde (fuhşun ve) edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada dâ ahirette de acı bir azâb vardır..."⁽²⁰²⁾.

"Allah, (...) fahşâ (=edepsizlik)'dan, münker (=fenalık)'dan (...) men'eder."⁽²⁰³⁾.

— İnsanların ayıp ve kusurlarını araştırmaya ve ifşâyâ yönelik her nevi yayın ve iletişim yasaktır:

"Ey inananlar! Zandan çok sakının. Zira, zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin..."⁽²⁰⁴⁾.

(198) Nur, 24/11-16 (Bu âyetler, Hz. Âişe vâlidemize karşı vâki İfk hâdisesi üzerine nâzil olmuştur).

(199) En'am, 6/108.

(200) Tövbe, 9/12.

(201) Mâide, 5/57.

(202) Nûr, 24/19.

(203) Nahl, 16/90.

(204) Hucurat, 49/12.

"(Herkesi) kötöleyen, söz götürüp getiren, çok yemin eden, aşâğılık (kimselere) itaat etme."⁽²⁰⁵⁾.

— Her ne suretle olursa olsun, insanlara hakaret suç teşkil eder:

"Ey inananlar!" Bir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden iyidirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar, kendilerinden iyidirler. Birbirinizde kusur aramayın; birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın..."⁽²⁰⁶⁾.

"(İnsanları) diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden her fesâd kişinin vay hâline!"⁽²⁰⁷⁾.

— Kötülükleri ve çirkinlikleri kötü söz ve üslûplarla nakletmek ve yayınlamak doğru değildir:

"Allah, kendisine haksızlık edilen dışında (hiç kimse tarafından) kötülüğün sözle açıklanmasını sevmez."⁽²⁰⁸⁾.

— Boş, anlamsız ve yararsız sözlere ve yayınlara kulak verilmemeli ve itibar edilmemelidir:

"O (inana)nlar, boş şeylerden yüz çevirirler"⁽²⁰⁹⁾.

"Boş (ve manasız) söz(ler) işittikleri zaman, ondan yüzçevirirler..."⁽²¹⁰⁾.

"Onlar yalan ve boş sözün yanında bulunmazlar, boş söze rastladıklarında vekar ile (oradan) geçip giderler. Ve kendilerine Rabb'lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman onlara karşı sağır ve kör davranmazlar."⁽²¹¹⁾.

"İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için boş sözü (ve saptırıcı yayınları) satın alır (ve onlara rağben ederler..."⁽²¹²⁾.

(205) Kalem, 6/10-11.

(206) Hucurat, 49/11.

(207) Hümeze, 104/1

(208) Nisâ, 4/148.

(209) Mü'minûn, 23/3.

(210) Kasas, 28/55.

(211) Furkan, 25/72-73.

(212) Lokman, 31/6.

— Her ne sûretle olursa olsun iftira ve suç isnadı yasak ve günâhtır:

"Kim bir hatâ, ya da günah işler de, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur."⁽²¹³⁾.

"O namuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zina iftira edenler, dünyada da âhirette de lânetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azâb vardır."⁽²¹⁴⁾.

— Her ne suretle olursa olsun, Allah'ı peygamberi, dini ve kutsal değerleri istismar etmek, kötü emellere âlet etmek günâhtır:

"De ki: "Siz mi Allah'a din (darlığı)nızı öğreteceksiniz?" (...) Müslüman oldular diye seni yük altında bırakmak isterler (Müslümanların sırtından geçinmek isterler). De ki: "Müslüman olmanızı benim başıma kakmayın. Tersine, eğer gerçekten inanmışsanız, sizi imana ilettiği için Allah sizin başınıza kaksa yeridir."⁽²¹⁵⁾.

"(Senin aleyhine söyledikleri yakışksız sözleri) söylemediklerine Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü söylediler..."⁽²¹⁶⁾.

"Sizi memnûn etmek için (size gelip) Allah'a yemin ederler. Halbuki inanmış olsalardı Allah'ı ve elçisini hoşnud etmeleri daha uygundu."⁽²¹⁷⁾.

"Dünya hayatına dâir konuşması senin hoşuna giden, pek azılı düşman iken kalbinde olana Allah'ı şahit tutan, iş başına geçince (de) yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışan insanlar vardır..."⁽²¹⁸⁾.

"İnsanların arasını bulacağınıza, günahattan arınmış olduğunuza ve iyilik yapacağınıza dair sözlerinizde Allah'ın adını (yeminlerinizde kullanarak) istismar etmeyin."⁽²¹⁹⁾.

"Zarar vermek, nankörlük etmek, mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve

(213) Nisa, 4/112.

(214) Nur, 24/23.

(215) Hucurât, 39/16-17.

(216) Tövbe, 9/74.

(217) Tövbe, 9/62.

(218) Bakara 2/204-205.

(219) Bakara, 2/224.

Elçisiyle savaşmış olan (adamın gelmesini) gözetlemek için bir mescid yapanlar da var. "İyilikten başka bir niyetimiz yoktu" diye de yemin edecekler. Oysa Allah, onların yalan söylediklerine şahittir."⁽²²⁰⁾.

— Her ne suretle olursa olsun, insanların dinleri, inanç ve düşünceleri baskı altında tutulamaz.

"Dinde zorlama yoktur..."⁽²²¹⁾.

"Rabb'in dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde, sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?"⁽²²²⁾.

"De ki: "Ey insanlar, işte size Rabb'inizden gerçek geldi. Artık yola gelen, kendisi için gelir; sapan da kendi zararına sapar. Ben sizin başınızda (zor kullanan) bir bekçi değilim"⁽²²³⁾.

"(Sen) Öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin"⁽²²⁴⁾.

— Barış düzeninin korunması asıldır: Sosyal barışın sürekliliği için hak ve sabır ölçüleriyle dâimî bir diyalog ve iletişim ile karşılıklı güvenlik ve esenlik dileme mesajını içeren selâmı yaygınlaştırmak zorunludur:

"Barış dâima iyidir..."⁽²²⁵⁾.

"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş (barıştan yana ol) ve Allah'a dayan..."⁽²²⁶⁾.

(220) Tevbe, 9/107 (Amr İbn-Avf Oğulları, Kuba mescidi'ni yaptıkları zaman, Allah'ın elçisinden, teberrüken gelip mescidlerinde namaz kılmasını ricâ etmişlerdi. O da gitti, kıldı. Bunların dayızâdeleri olan Ganem İbn Avf Oğulları da bir mescid yaptılar. Bunların amaçları, İslâm düşmanı olan münâfık Ebu Âmir er-Râhib'in Şam'dan dönünce gelip orada kendilerine imamlık yapması idi. Ve bunlar, Ebû Amir'in liderliğinde İslâm ve Müslümanlar aleyhine o mescidde sinsi ve hâince plânlar hazırlayacaklardı. İşte âyetin iniş sebebi budur. Bu açıklama için bkz. Ateş S., K.Kerîm ve Yüce Meâli, s. 203; ayrıca bkz. Ateş S. Prof.Dr., Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, IV, 139-141).

(221) Bakara, 2/256.

(222) Yunus, 10/99.

(223) Yunus, 10/108.

(224) Ğâşiye 88/21-22.

(225) Nisâ 4/128.

(226) Enfâl, 8/61.

"Ey inananlar, hepiniz birlikte Barış (Nizamı olan İslâm)'a girin..."(227).

"Muhakkak mü'minler kardeşlerdir. Kardeşlerinizin arasını (sulh edip) düzeltin."(228).

"Ve (onlar) Allah'ın bitştirilmesini istediği şeyi bitştirirler (akraba ile mü'minler ile iletişimi kesmezler)..."(229).

"...Allah'ın bitştirilmesini istediği şeyi kesenler (iletişim kurulması gerekenlerle ilişkileri koparanlar) ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar (meşrû kamu nizamını bozanlar)... İşte lânet onlara..."(230).

"Asra andolsun ki, insan ziyâdadır. Ancak, inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler ziyanda değillerdir."(231).

"Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeliyle selâm verin, yahut verilen selâmı aynen îade edin. Şüphesiz Allah her şeyi hesaplayandır."(232).

— Herkesi hakka ve hayra çağırmak, iyilikleri emir ve tavsiye etmek, kötülüklerden sakındırmak bütün müslümanların görevi olduğu gibi, bu görevi sürekli ve istikrarlı bir şekilde yürütecek eleman ve kadroları yetiştirmek de müslümanların vazifeleri cümlesindedir:

"İnanan erkekler ve inanan kadınlar, birbirlerinin velîsidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler..."(233).

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk (=ehliyetli bir kadro) olsun..."(234).

(227) Bakara, 2/208.

(228) Hucurat 49/10.

(229) Ra'd 13/21.

(230) Ra'd 13/25.

(231) Asr, 103/1-3.

(232) Nisâ, 4/86.

(233) Tevbe, 9/71 (Münafıklar ise tam tersini yaparlar: "Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindedir, kötülüğü emreder, iyilikten menederler..." Tevbe, 9/67).

(234) Âl-i İmran, 3/104 ("Bu âyet, bir İslâm İrşâd Teşkilatı'nın kurulmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü, Hakk'a davet için bir grubun yetiştirilip görevlendirilmesini emretmektedir." Bkz. Ateş S., K.Kerim ve Yüce Meâli, s. 62).

"O (Allah'ın dinine yardım ede)nleri yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde (zor-baların yoluna sapmazlar, bilâkis) namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeğe çalışırlar..."⁽²³⁵⁾.

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men'edersiniz..."⁽²³⁶⁾.

— Tebliğ ve iletişimde en olumlu ve en etkili metodları uygulamak esastır:

"İnsanlara güzel söz söyleyin!..."⁽²³⁷⁾.

"Hikmetle, güzel öğütle Rabb'inin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et..."⁽²³⁸⁾.

"Boş söz işittiklerinde ondan yüz çevirirler, ve: "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun (haydi hoşça kalın), biz câhiller(le sohbet etmeyi)i istemeyiz" derler."⁽²³⁹⁾.

"Kullarıma söyle: En güzel sözü söylesinler (Putâ tapanlara sert davranmasınlar)..."⁽²⁴⁰⁾.

"Ve eğer müşriklerden biri, güvence dileyip yanına gelmek (ve seninle iletişim kurmak) isterse, ona güvence verip, yakınlaşma (ve diyalog kurma) isteğini kabul et ki, Allah'ın kelâmını dinleyebilsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle (yap), çünkü onlar, bilmeyen bir topluluktur."⁽²⁴¹⁾.

"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın (sert davransaydın) çevrenden dağılır, giderlerdi..."⁽²⁴²⁾.

"...Ve onların içlerine işleyecek (etkili) güzel söz söyle!..."⁽²⁴³⁾.

(235) Hacc, 22/41.

(236) Âl-i İmran 3/110.

(237) Bakara, 2/83.

(238) Nahl, 16/125.

(239) Kasas, 28/55.

(240) İsrâ, 17/53.

(241) Tövbe, 9/6.

(242) Âl-i İmran, 3/159.

(243) Nisa, 4/63.

— Tebliğ ve iletişimde gerçekçi ve doğru sözlü olmak ve yalandan kaçınmak zorunludur:

"Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin!"⁽²⁴⁴⁾.

"Yalan sözden kaçının!"⁽²⁴⁵⁾.

"Ey inananlar, niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir"⁽²⁴⁶⁾.

— Her ne suretle olursa olsun Allah'ın dinine ve kitabına vâki istihza ve saldırılar karşısında inananların onurlu ve ciddî bir tavır almaları zorunludur:

"...Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya (ve konuyu değiştirinceye) kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz..."⁽²⁴⁷⁾.

"Âyetlerimiz hakkında (münâsebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze (ve değişik bir konuya) geçinceye kadar onlardan yüz çevir; eğer şeytan sana (bunu) unutturursa hatırladıktan sonra (derhal kalk); o zâlimler topluluğu ile berâber oturma!"⁽²⁴⁸⁾.

— Milletleri sevk ve idare eden yöneticilerin en önemli görevleri, yeryüzünde fitne, baskı ve bozgunculuğu ortadan kaldırmak için çalışma yapmalarıdır:

"Sizden önceki nesillerden (söz ve yetki sahibi) akıllı kimselerin yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan men'etmeleri gerekmez miydi? Fakat onlar arasından, ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı. Zulme (ve haksızlığa) sapanlar ise kendilerine verilen refâhın (ve içine gömüldükleri servet şımarıklığının) peşine düşüp şımarıldılar ve suç işleyen (insan)lar olup çıktılar. Halkı uslu kimseler olsaydı Rabb'in o kentleri haksız (ve sebepsiz) yere helâk edecek değildi."⁽²⁴⁹⁾.

(244) Amab, 33/70.

(245) Hac, 22/30.

(246) Saff, 61/2, 3.

(247) Nisâ, 4/140.

(248) En'am, 6/68.

(249) Hûd, 11/116-117.

"Rabbânîlerin ve hahamların onları günah söz söylemekten (...) men'etmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!"⁽²⁵⁰⁾.

"İşledikleri kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmiyorlardı. Ne kötü işler yapıyorlardı!"⁽²⁵¹⁾.

"Fitne (çıkarmak kasten adam) öldürmekten daha büyük (bir günah)tır..."⁽²⁵²⁾.

"Yeryüzünde, orası düzeltildikten (ve barış düzenine geçildikten) sonra orda fesat çıkarmayın"⁽²⁵³⁾.

— Çeşitli konularda kulis yaparken, gizli görüşme ve konuşmalarda bulunurken bazı kurallara riâyet etmek gerekir:

"Ey inananlar! aranızda gizli konuştuğunuz zaman günâh, düşmanlık ve Elçi'ye karşı gelme üzerinde konuşmayın; iyilik ve takva üzerinde konuşun ve huzûruna toplanacağınız Allah'tan korkun. Gizli konuşma (fiskos), inananları kederlendirmek için ancak şeytandan gelir..."⁽²⁵⁴⁾.

"Onların gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka, yâhut iyilik, ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden(in gizli konuşmaları) hariç. Kim Allah'ın rızâsını kazanmak amacıyla bunu (yani gizli konuşmayı) yaparsa, yakında ona büyük bir mükâfaat vereceğiz"⁽²⁵⁵⁾.

"Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü (başkasına) haber verip, Allah da, peygamberi, eşinin bu davranışına muttali kılınca (Peygamber, eşine) o (söylediği)nin bir kısmını bildirmiş (şunları, şunları filâna söyledin demiş), bir kısmından da vazgeçmişti. (Peygamber) bunu eşine haber verince eşi: "Bunu sana kim söyledi?" dedi; (Peygamber): (Her şeyi) bilen, haber alan (Allah) bana söyledi" dedi"⁽²⁵⁶⁾.

(250) Mâide, 5/63.

(251) Maide, 5/79.

(252) Bakara, 2/217.

(253) Araf, 7/56.

(254) Mücadele, 58/9-10.

(255) Nisa, 4/114.

(256) Tahrim, 66/3.

"Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmedin mi? Üç kişi gizli konuşsa, mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi gizlice konuşsa, mutlaka altıncıları O'dur...(257).

— İletişimde konuşmayı ve mesajı duyurabilmek, dinletebilmek ve yorumlamak çok önemlidir:

"İşitmedikleri halde "işittik" diyenler gibi olmayın!"(258).

"Ancak (gereğince) dinleyenler (çağrıya) cevap verir..."(259).

"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar..."(260).

"Kur'an okunduğu zaman, onu dinleyin ve susun ki, size rahmet edilsin (dinlediğiniz ilâhî mesajdan yararlanabilesiniz)"(261).

"İnkâr edenler dediler ki: "Bu Kur'an'ı dinlemeyin. O (okunurken) gürültü edin, (böylece onun anlaşılmasına engel olun); belki ona gâlip gelirsiniz, (başka türlü onunla başa çıkmanıza imkân yoktur)".(262).

"Onları gördüğün zaman gövdeleri (kalıp ve kıyafetleri) hoşuna gider (çünkü gösterişli adamlardır), konuşsalar sözlerini dinlersin (sözlerini allayıp pullayarak konuşurlar, dinletirler ama) onlar dayatılmış odunlar gibidirler. Her bağırtıyı kendi aleyhlerine sanırlar..."(263).

— Tebliğ görevinin hakkıyla yerine getirilmesi inananların, peygamber (s.a.v.)'den devraldıkları bir vazifedir:

"Ey Elçi, Rabb'inden sana indirileni duyur; eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını tebliğ etmemiş (=iletmemiş) olursun. Allah seni insanlardan korur..."(264).

(257) Mücadele, 58/7.

(258) Enfal, 8/21.

(259) En'am, 6/36.

(260) Zümer, 39/18.

(261) A'râf, 7/204.

(262) Fussilet, 41/26.

(263) Münafikûn, 63/4.

(264) Mâide, 5/67.

"(O peygamberler), Allah'ın buyruklarını duyurlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlardı..."(265).

"Sen emrolunduğun şeyi (=mesajı) açıkça söyle!"(266).

"Eğer yine yüz çevirirlerse, artık senin üzerine düşen sâdece açık bir şekilde duyurmaktır."(267).

"O halde, sana düşen (görev) sadece tebliğ (edip duyurmak)dir. Hesap görmek bize düşer."(268).

"Eğer onlar seni yalanladılarsa, de ki: "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım"(269).

"Benim yaptığım, yalnız Allah katından olanı ve O'nun gönderdiklerini tebliğ (=iletmek)dir."(270).

— Hakka ve hayra yönelik hizmetlerde işbirliği ve yardımlaşmada bulunmak, zulüm ve haksızlıklara karşı güçbirliği ve dayanışma içinde olmak tüm müslümanların aslî görevlerindedir:

"...İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın..."(271).

"Sakın zulmedenlerden (ve haksızlık yapanlardan) yana olmayın; sonra size ateş dokunur..."(272).

"İnkâr edenler, mallarını Allah'ın yolundan (insanları) alıkoymak için harcarlar ve daha da harcayacaklardır..."(273).

(265) Ahzâb, 33/39.

(266) hicr, 15/94.

(267) Nahl, 16/82.

(268) Ra'd, 13/40.

(269) Yunus, 10/41.

(270) Cin, 72/23.

(271) Mâide, 5/2.

(272) Hûd, 11/113.

(273) Enfâl, 8/36.

"İnkâr edenler, birbirlerinin dostlarıdır. Eğer siz (de kendi) aranızda dost olmazsanız yeryüzünde fitne ve büyük bir kargaşa olur."⁽²⁷⁴⁾.

"Kim güzel bir (işe) destek olursa, onun da o işten bir payı olur. Kim kötü bir (işe) destek olursa, onun da o işten bir payı olur. Allah her şeyi gözetip karşılığını verendir"⁽²⁷⁵⁾.

"...Hâinlerin savunucusu olma!"⁽²⁷⁶⁾.

b) Sünnet :

aa) Genel Olarak :

Sünnet, İslâmî Teşrî'de ikinci kaynaktır. İslâm Hukuku literatüründe "Sünnet"den kastedilen, Kur'an'ın dışında Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sâdır olan ve fikhî düzenlemelerle ilgili bulunan söz, fiil ve takrîr (=tasdîk)'lerdir⁽²⁷⁷⁾.

Kur'an-ı Kerîm'de Resûlûllah'a itaat ve ittibanın önemini vurgulayan pek çok âyet vardır:

"De ki: Allah'a ve Elçi'ye itaat edin!"⁽²⁷⁸⁾.

"Allah ve Elçisi bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."⁽²⁷⁹⁾.

"...Elçinin emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belânın çarpmasından, yâhut onlara acı bir azâbın uğramasından sakınsınlar."⁽²⁸⁰⁾.

Kur'an'da açıklanmaya muhtaç, kısa hükümler bulunduğundan, Allah, bunları açıklama yetkisini elçisine vermiştir⁽²⁸¹⁾. Ayet-i Kerîme'de şöyle buyurulmuştur:

"...Biz, sana da Zikr'i (=Kur'an'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın..."⁽²⁸²⁾.

(274) Enfâl, 8/73.

(275) Nisa, 4/85.

(276) Nisa, 4/105.

(277) el-Âmidî, a.g.e., 1/241.

(278) Âl-i İmran, 3/32.

(279) Ahzâb, 33/36.

(280) Nur, 24/63.

(281) Zeydan Abdülkerim, İslâm Hukuku'na Giriş, Çev. Ali Şafak, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 289.

(282) Nahl, 16/44 (Sünnetin önemini vurgulayan başkaca âyetler de vardır: Necm, 53/3-4; Nisa, 4/59, 65, 80; Haşr, 59/7).

Bu âyetler ve benzerleri, sünnetin de İslâm Hukuku'nda kaynak olduğunu açıkça göstermektedir⁽²⁸³⁾.

Rivâyet senedine göre Hz. Peygamber'in sünneti (=hadisleri) mütevâtir, Meşhûr ve Âhad olmak üzere üçe ayrılır:

Mütevâtir Sünnet, yalan üzerinde birleşmelerini aklın kabul etmediği bir kitlenin, Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği ve aynı yolla bize kadar nakledilegelen sünnetlerdir.

Meşhûr Sünnet, bir veya bir kaç kişinin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği ve sonradan şöhret bulup Tâbiîn ve Tebaitabiîn döneminden itibaren de tevâtür yoluyla nakledilegelen sünnetlerdir.

Âhad sünnet ise, bir ya da birkaç kişinin peygamber'den rivâyet ettiği ve fakat mütevâtir ve meşhur derecesine ulaşmayan rivâyetlerdir.

Mütevâtir sünnet "kesin bilgi" ifade eder. Meşhur sünnet (Hanefîler'e göre) ikinci derecede kesinlik ifade eder. Âhad sünnet ise "zannî bilgi" niteliği taşır⁽²⁸⁴⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetleri mahiyeti itibariyle de, kavfî (=sözlü), fiilî ve takrîfî olmak üzere üçe ayrılır. Kavfî sünnet, Peygamberimizin sözleridir ki; Sünnetin bu nev'i için "Hadîs" terimi de kullanılmaktadır. Fiilî sünnet, Nebî'nin bizzat işlediği fiiller ve yaptığı işlerdir. Takrîfî Sünnet ise, Resûlûllah (s.a.v.)'in, herhangi bir sözü ya da eylemi, tasvib anlamına gelecek tavrındaki sükûtu ile "Onaylaması" durumudur⁽²⁸⁵⁾.

Sünnet, Kur'an'ın hükümlerini te'yid etmede, mücmel (=kısa) ve müphem (=kapalı) hükümlerini açıklamada, mutlak hükümlerini sınırlandırmada ve genel hükümlerini özelleştirmede ikinci derecede kaynaklık özelliğine sahiptir. Sünnet'in birinci derecede kaynak olması, ancak, Kur'an'da hiç geçmemiş hükümler hakkında söz konusu olabilir⁽²⁸⁶⁾.

(283) Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s. 289, Sibâi Mustafa, İslâm Hukuku'nda Sünnet, Çev. Edip Gönenç, İstanbul, 1981, s. 57.

(284) Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s. 290; Haber-i Ahad'ın delil olarak kullanılabilmesine dâir geniş açıklama için bkz. Sibâi Mustafa, a.g.e., s. 181-186.

(285) Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s. 291.

(286) Örnekler için bkz. Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s. 294 vd.

bb) İletişim Hukuku Hükümlerine Kaynaklık Teşkil

Edebilecek Nitelikteki Başlıca Hadisler :

— İnsanlar arasında sevgiye ve saygıya dayalı bir iletişim münasebeti mutlaka kurulmalıdır:

"İman'dan sonra en üstün amel, insanları sevmektir."⁽²⁸⁷⁾.

"Bir kimse birisi ile tanıştığında, adını, babasının adını ve kimlerden olduğunu sorun. Çünkü, bu hareket, samimiyeti daha ileticidir."⁽²⁸⁸⁾.

"İnsanlara merhamet edip acımayana Allah da acımaz."⁽²⁸⁹⁾.

"İnsanlar bir tarağın dişleri gibi birbirine eşittirler. Takvadan başka, bir kimsenin diğerine üstünlüğü yoktur"⁽²⁹⁰⁾.

"Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Dikkat ediniz, Arab'ın Arab olmayana, Arab olmayanın da Arab olana bir üstünlüğü yoktur. Siyahın kırmızıya, kırmızının siyaha karşı üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâ (Allah'ın emirlerine uyup sakınmak) ileldir."⁽²⁹¹⁾.

— Yeryüzündeki müslümanlar iletişim sistemi bakımından tek bir vücut gibidir:

"Sen, mü'minleri, merhamette, sevişmede, yumuşak davranmada bir bedenın uzuvları gibi görürsün; nasıl ki, bedenın bir uzvu hasta olduğu zaman diğer bütün uzuvlar acı ve elem duyarsa, bir mü'mine bir dert ve musibet geldiğinde diğer bütün mü'minler, onun derdiyle dertlenir, onun musibetini paylaşırlar..."⁽²⁹²⁾.

"Mü'minler, bir binanın, birbirine iyice kaynamış duvar taşları gibidir"⁽²⁹³⁾.

— Mü'minlerin birbirlerini sevmeleri, karşılıklı yardımlaşmaları, aralarındaki kardeşlik bağı, sürekli iletişimi gerektirir:

(287) Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. ebî Bekr, el-Câmiu's-Sagîr fî Ehâdîsi-l-Beşîri'n-Nezîr, Mısır, 1/80.

(288) Tirmizî, Zühd, 3/53 (Hadîs ğaribdir).

(289) Buharî, Edeb, 78/75.

(290) Münavî, Künûzu'l-Hakâyık, İstanbul, h. 1285, s. 155 (Bu hadîs, Deylemî'den naklen rivâyet olunmuştur.).

(291) Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/411.

(292) Buharî, Edeb 78/ 27; Müslim, Birr, 45/17.

(293) Buharî, Edeb, 78/36.

"Müslüman, müslümanın kardeşidir, ona hiyânet etmez; onu yaralamaz; küçük düşürmez. Her müslümanın diğerine namusu, malı ve kanı haramdır. Takvâ işte burada (kalbde)'dir. Bir kimseye kötülük olarak müslüman kardeşini hor görmesi kâfidir."⁽²⁹⁴⁾.

"Birbirinizi kıskanmayınız. Birbirinize küsmeyiniz, kin beslemeyiniz ve sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz!.." ⁽²⁹⁵⁾.

"Biriniz kardeşiyle karşılaşıncı ona selâm versin..." ⁽²⁹⁶⁾.

"Size, birlik hâlinde bulunmanızı tavsiye ederim; ayrılığa düşüp dağılmaktan da şiddetle kaçınmanızı isterim..." ⁽²⁹⁷⁾.

— Bütün müslümanlar iyiliği emir ve tavsiye etmek, kötülükten sakındırmakla görevlidirler. Bu görevi yerine getirmeden dolayı da sorumludurlar:

"İçinizden biri, bir kötülüğe şahit olduğunda onu eli ile engellesin; buna gücü yetmezse dili ile karşı çıksın; bu da mümkün değilse (kötüye ve kötülüğe) kalbi ile buğzetsin ki, artık bu îmanın en zayıf derecesidir." ⁽²⁹⁸⁾.

"Allah'a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder, kötülüğe karşı çıkarsınız; zalimin iki elini tutar, onu doğruluğa çevirir, hakka zorlarsınız; ya da Allah, sizin de iyilerinizin kalblerini kötülerinkine benzetir ve -İsrailoğullarına olduğu gibi- size lânet eder." ⁽²⁹⁹⁾.

"Her biriniz maiyyetinizdekilerden sorumlusunuz." ⁽³⁰⁰⁾

— Müslümanlar her ne suretle olursa olsun elleriyle dilleriyle başkalarına zarar vermemekle yükümlüdürler:

"Gerçek müslüman, eliyle diliyle başkalarına zarar vermeyendir." ⁽³⁰¹⁾.

"Müslümana sövmek fısktır..." ⁽³⁰²⁾.

(294) Buharî, el-İkrâh, 89/27; Müslim, el-Birr, 45/66.

(295) Buhari, Edeb, 38/57; Süyutî, a.g.e., III, 313.

(296) Ebu Davud, Edeb, 40/146.

(297) Tirmizi, el-Fiten, 31/7.

(298) Buhari, el-İlm, 3/28.

(299) Tirmizî, Tefsiru'l-Mâide, 44/5, 7.

(300) Buhari, Edeb, 78/39.

(301) Buharî, el-İman, 3/4,5.

(302) Buhari, el-İman 3/36, Müslim, el-İman, 1/116.

"Ölümlere (de) söğmeyiniz, ayıplarını söylemeyin. Çünkü, onlar, âhirete götürdükleri iyi veya fenâ amellerinin cezâsına erişeceklerdir."⁽³⁰³⁾.

"Ölmüş bir kimsenin kemiğini kırmak, günah bakımından hayatta iken kemiğini kırmak gibidir."⁽³⁰⁴⁾.

"Şüphesiz ki, Allah, insanlara eziyet verenlere azâb edecektir."⁽³⁰⁵⁾.

"Haksızlıktan sakının, zira haksızlık (=zulüm), kıyamet gününde karanlıklardır."⁽³⁰⁶⁾.

"Helal bellidir, haram da bellidir. Bunların ikisi arasında şüpheli olanlar vardır ki, insanların çoğu şüpheli olanları bilmezler. Şüpheli şeylerden kim sakınırsa, o kimse, dinini ve if-fetini korumuş olur. Kim şüpheli şeylerden kaçınmazsa, harama düşmüş olur..."⁽³⁰⁷⁾.

«Her kim, mü'min bir kişinin kanının akıtılmasına bir kelimenin yarısı ile yardım etmiş (=sebepe olmuş) olursa, kıyamet gününde o kimsenin iki gözleri arasına "bu kimse Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiştir" diye yazılır»⁽³⁰⁸⁾.

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona haksızlık etmez, (onu) düşmana teslim etmez. Kim, mü'min kardeşinin ihtiyacını giderirse, Allah da o kimsenin ihtiyaçlarını giderir. Kim bir müslümanın karşılaştığı herhangi bir sıkıntıyı giderirse, Allah da, bu kimsenin sıkıntılarını giderir. Her kim bir müslüman kardeşinin kusurunu örterse, Allah da kıyamet gününde o kimsenin eksiklerini (=ayıplarını) örter."⁽³⁰⁹⁾.

"Ben, zulmü, haksızlığı kendime yasakladım. Ve sizin aranızda da haksızlığı haram kıldım. O halde birbirinize aslâ zulmetmeyin."⁽³¹⁰⁾.

"Zarar vermek, zarara zararla mukabelede bulunmak yoktur"⁽³¹¹⁾.

(303) Buharî, Cenâiz, 23/97.

(304) İbni Mâce, C.I, s. 516, r. 1616.

(305) el-Câmiu's-Sağîr (Şerhi Feyzû'l-Kadîr) C. II., s. 304, r. 1916.

(306) Riyâzü's-Salihîn, I, 252, r. 201.

(307) İbni Mâce, Et'ima 29/60; Tirmizî, Libas 22/6.

(308) İbn Mâce, C. II., sh. 874, Hadis No: 2620.

(309) Buharî, Mezâlim 46/3; Tirmizî, Hudud 15/3.

(310) Müslim, Birr 45/55.

(311) İbn-i Mâce, el-Ahkâm, 3/17.

— Müslümanlar doğru sözlü olmaya, yalandan, gıybetten, tecüssüsten ve suizandan kaçınmaya mecburdurlar:

"Doğru sözlülük iyiliğe götürür; iyilik de cennete götürür. Kişi, doğru söyleye söyleye Allah nezdinde siddîklar derecesinde çıkar. Yalan söylemek fenâliğe, fenâlık da cehenneme götürür. İnsan (sürekli) yalan söyler durur da, bu hâlimden vazgeçmezse, nihâyet Allah katında "Yalancı" diye kayda geçer."⁽³¹²⁾.

"Ara bozmak için lâf getirip götürten kimse cennete girmez..."⁽³¹³⁾.

"Müslüman, kimseyi kötülemez, kimseyi lânetlemez. Yaramazlık, hayâsızlık etmez."⁽³¹⁴⁾.

"Bir insanın, duyduğu her şeyi (doğruluğunu tahkik etmeksizin) başkasına nakletmesi, onun yalan söylediğini isbata yeterlidir."⁽³¹⁵⁾.

"Zandan sakının! Çünkü zan, sözün en yalanıdır."⁽³¹⁶⁾.

"Allah'a ve âhîret gününe iman eden kimse, ya hayır söylesin veyahut sussun!"⁽³¹⁷⁾.

"Müslümanların ayıplarını, gizli hallerini araştırmaya kalkışırsan; onları ifsâd eder veya ifsâda yaklaştırmış olursun."⁽³¹⁸⁾.

"Bir kimse, kardeşinin ırz ve şerefini, gıybet edene karşı müdafaa ederse, Allah da o kimseyi kıyamet günü Cehennem'den uzaklaştırır"⁽³¹⁹⁾.

"Her güzel söz sadakadır."⁽³²⁰⁾.

— Müslümanlar bilgili olmalı ve bilgilerini başkalarına iletmelidirler:

"İlim öğrenmek her müslümana farzdır"⁽³²¹⁾.

(312) Buharî Edeb, 78/69.

(313) Riyazü's-Salihîn, III., 119, r. 1565.

(314) Riyâzû's-Salihîn, III., 260, r. 1765.

(315) Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, C.I, Mısır, 1955, s. 10.

(316) Buharî, Vasaya 55/8, Edeb 78/57; Müslim, Birr 45/28, Tirmizî, Birr 25/56.

(317) Buharî, Edeb, 78/31, 85.

(318) Riyhazû's-Salihîn, III., 154, r. 1602.

(319) Riyâzû's-Salihîn, III., 113, r. 1557.

(320) Buharî, Edeb, 78/34; Cihad 56/128.

(321) İbni Mâce, Mukaddime, 17.

"İlim Çin'de de olsa tahsil ediniz!"⁽³²²⁾.

"Hikmet (=Bilgi) mü'minin kayıp eşyası gibidir. Onu nerede bulursa, alır (=almalıdır)"⁽³²³⁾.

"Bilgisini kasten gizleyen ve başkalarını yararlandırmayan kimse in ağzına kıyamet günü ateşten gem vurulacaktır."⁽³²⁴⁾.

c) İcmâ :

İcmâ; bir asırda yaşayan müçtehidlerin bir şer'i hüküm üzerinde görüş birliğine varmalıdır⁽³²⁵⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivâyet edilen bir çok hadis-i şerif, İcmâ'ın (=İslâm bilgilerinin görüş birliğinin) de –Kur'an ve Sünnet'e tâbi olmak kaydıyla– kaynak kabul edilebileceğini göstermektedir:

"Ümmetim, hatâda içtima etmez."⁽³²⁶⁾

"Allah, benim ümmetimi, bir dalâlet üzerinde birleştirmez."⁽³²⁷⁾

"Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah için de güzeldir"⁽³²⁸⁾.

İcmâ, hukukun kaynağıdır. Günümüzde yeni ortaya çıkan olaylara ve özellikle iletişim sorunlarına hukukî hükümler getirmede İcmâ'dan yararlanılabilir. Merhum Abdülkerim Zeydan'ında isâbetle kaydettiği gibi, bütün İslâm Ülkelerinin müçtehid seviyesindeki bilgilerinin bir araya gelerek teşkil edecekleri "Âlimler Meclisi" bir çok sorunu çözmek için "icmâ" niteliğinde birleştirici görüşlerin oluşumunu sağlayıcı çalışmalar yapabilir⁽³²⁹⁾.

d) Kıyas :

Kur'an ve sünnet'e tâbi nitelikteki önemli Hukuk Kaynaklarından birisi de Kıyas'dır.

(322) el-Fethu'l-Kebîr, I, 193.

(323) Tirmizî, İlm, 39/19; İbn Mâce, Zühd 37/15.

(324) Ebu Davud, İlm24/ 9; İbn Mace, Mukaddime, 24.

(325) Keskiöğlü Osman, Fıkıh tarihi ve İslâm Hukuku, Ankara, 1969, s. 24.

(326) İbn Mace, Fiten,36/ 8.

(327) Tirmizî, Fiten, 31/7.

(328) Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/379.

(329) Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s.300.

Kıyas, aradaki ortak bir "illet" nedeniyle bir olayın hükmünü diğer bir olaya uygulamaktır. Diğer bir anlatımla, "benzerlik" sebebiyle "asl"ın hükmünü "fer" a da tatbik etmektir⁽³³⁰⁾.

Kıyas'ın delil olmasının mesnedi (=dayanağı) Kur'an ve sünnet'tir. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Ey akıl sahipleri ibret alın (=kıyas yapın)"⁽³³¹⁾.

Birbirine benzeyen olayları aynı hükme bağlamak sağlam muhakemenin icâbidir.

Peygamberimiz (s.a.v.)'in, Mu'az b. Cebel'i Yemen'e vâli olarak gönderirken, "Herhangi bir konuda Allah'ın Kitâbı'nda ve Sünnet'de açık hüküm bulamazsan, ne yaparsın?" sorusu üzerine, Mu'az'ın, "Kendi muhakememle (kıyas ve) içtihad ederim" cevabını tasvip etmesi, kıyas'ın önemli bir şer'î delil olduğunu gösterir⁽³³²⁾.

Önemle belirtmiş olalım ki, hakkında "Nass" bulunan, Kitâb ve Sünnet'de hükmü açık ve belli olan mes'elelerde "Kıyâs" delili kullanılamaz. Çünkü, "Mevrid-i nassda (=hakkında âyet ve sahih hadisten kesin delil bulunan hususta) içtihadı mesağ (=izin ve ruhsat) yoktur."⁽³³³⁾.

Kıyas, İslâm İletişim Hukuku'nda da yararlanılacak önemli şer'î delillerdendir.

e) İstihsân:

İslâm Hukuku'nun muteber tâlî kaynaklarından olan "İstihsân" bir şeyi "güzel saymak", "iyi ve yararlı olanı benimsemek" demektir. İstihsân, "husn = güzel olmak" kökünden gelir. Kur'an'da: *"Fe-Yettebiûne ahsenehû = En güzeline tâbi olup benimserler"*⁽³³⁴⁾ buyurulmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.) de *"Müslümanların iyi ve güzel gördüğü şey, Allah indinde de iyi ve güzeldir"*⁽³³⁵⁾ buyurmuştur.

(330) el-Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömerî'l-Herevîyî'l-Hanefî, et-Telvîh Şerhû't-Tavzîh, Mısır, 1327, II, 52 vd.

(331) Haşr, 59/2.

(332) Bilmen Ömer Nâsûhi, Hukukî İslâmiyye Ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu, İstanbul, 1967-1970, C. I, 184; Es'ad Mahmûd Seydişehrî, Telhîs-i Usûl-i Fıkıh, İzmir, 1313, s. 265; İbn-i Kayyim el-Cevziyye Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, İ'lâmu'l-Muvakkîîn, C. I, 202.

(333) Mecelle, md. 14.

(334) Zümer, 39/18.

(335) Kâsânî Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ûdî'l-Hanefî, el-Bedâiu's-Sanaî fi Tertîbiş-Şerâî, Beyrut, 1986, V, 223; Ansay S. Şakir Ord. Prof. Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 3. Bası, Ankara, 1958, s. 31.

Serahsî, İstihsân için dört tanım ortaya koymuştur⁽³³⁶⁾. Bu tanımları birleştirerek şöyle bir tarif yapmak mümkündür: İstihsân; genişlik, kolaylık, ruhsat ve müsamaha ölçülerine göre insanlar için en uygun ve en münâsip olan ciheti almak ve kabul etmektir.

İstihsân delilini en çok kullananlar Hanefîler'dir. Ebu Hanîfe'ye göre istihsân, yine de nass, icma, zaruret ve örf'e dayanır⁽³³⁷⁾.

Sonuç olarak, Prof.Dr. Abdülkadir Şener'in de belirttiği gibi istihsan, hâlin icabına göre kıyas'ın sertliğini yumuşatmak ve İslâm hukukuna bir seyyaliyet kazandırmak için beşerî aklın sezîş ve kavrayışlarına değer vererek yapılan hukukî bir hüküm çıkarma şeklidir⁽³³⁸⁾.

İstihsân, İletişim Hukuku'nda yararlanılacak şer'î kaynaklardandır.

f) İstislâh (=Mesâlih-i Mürsele):

İstislâh ya da mesâlih-i mürsele, şer'î delillerdendir, İslâm hukukunun en çok kullanılan hüküm kaynaklarındandır. İstislâh, hakkında nas, icma, kıyas ve istihsan bulunmayan her hangi bir olayda insanların menfaatinin gerektirdiği hükmün bulunup uygulanmasıdır.

"Mesâlih", "maslahat" kelimesinin çoğuludur. Maslahat, iyi ve elverişli olma anlamındaki "sa-la-ha" fiil kökündendir. İslâm hukukunda maslahat'ın karşıt anlamlısı olarak (fesâd kökünden) mefsedet ve (zarar kökünden) mazarrat deyimleri kullanılır.

"Mürsele", (re-se-le kökünden türetilmiş) irsâl masdarından ism-i mef'ul olup, "kayıt ve şarta bağlanmamış şey" demektir. Terim olarak, "herhangi bir kayıt ve şarta bağlı olmayan maslahatlar" anlamına gelir. Mesâlih-i mürsele ile hüküm kurmaya "İstislâh" denir. Bu da, bir konuda yararlı olanı veya yararlı hale getirmeyi istemektir⁽³³⁹⁾.

İstislâh delilinden, hayatın hemen her alanında ötedenberi yararlanılmıştır. Hz. Ebu Bekir tarafından Kur'an'ın mushaf haline getirilmesi, Hz. Ömer'in çeşitli divanlar kurarak devletin idarî organlarını oluşturması, zaruri hallerde devlet başkanının zenginlere vergi

(336) Serahsî, Şemsü'l-Eimme, Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl, el-mëbsût, Beyrut, 1989, C. X, 145.

(337) Atar Fahrettin, Fıkıh Usûlu, İstanbul, 1988, s. 74.

(338) Şener Abdülkadir, Kıyas, İstihsar, İstislâh, Ankara, 1974, Doktora Tezi, s. 136.

(339) Şener Abdülkadir, a.g.e., s. 137.

mükellefiyeti getirmesi gibi bir çok uygulamalar, istislâh deliline dayanılarak hükümlendirilmiştir⁽³⁴⁰⁾.

Günümüzde iletişim teknolojisindeki gelişmelerin, iletişim hukuku düzenlemelerinde istislâh delilinden daha çok yararlanılmasını gerektirdiği kanısındayız.

g) Örf ve Âdet :

Örf ve âdet de, İslâm hukukunun hüküm kaynaklarındandır. Örf ve âdet, insanlar arasında alışkanlıkla yapılagelen ve sâlim akıl sahiplerince de iyi ve güzel kabul edilen şeydir⁽³⁴¹⁾.

Örf ve âdetin delil olarak kullanılmasına Kur'an-ı Kerîm'de Bakara sûresi'nin 233. âyeti ("*Annelerin marûf vech ile –örf ve âdete göre– yiyeceği giyeceği, çocuk kendisinin olana –babaya– âittir*") ile Nisa Suresi'nin 6. âyeti ("*Kim fakir ise örf ve âdetine göre yesin*") mesnet gösterilmektedir⁽³⁴²⁾. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu sözü de örf ve âdetin hüküm kaynağı olduğuna delâlet etmektedir:

"Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah nazarında da güzeldir"⁽³⁴³⁾.

Örf ve âdete en çok Hanefî hukukçuları önem vermişlerdir. Hattâ, halkın âdetlerini bilmesini, hakim'in aranan vasıflarından saymışlardır⁽³⁴⁴⁾.

Örf ve âdetin geçerliliği, nassa aykırı olmamasına bağlıdır⁽³⁴⁵⁾.

İslâm hukukunda örf ve âdetin hüküm kaynağı olması, durumu, Mecelle'nin bazı maddeleriyle kurallaştırılarak kodifika edilmiştir. Buna dâir bir kaç örnek sunuyoruz:

"Âdet muhakemdir"⁽³⁴⁶⁾.

(Hukukî hükümlerde örf ve âdet hakem kılınır).

(340) Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s. 308.

(341) Atar Fahrettin, a.g.e., s. 87.

(342) Atar Fahrettin, a.g.e., s.89.

(343) el-Kâsânî, a.g.e., V, 223.

(344) Keskiöğlü Osman, a.g.e., s. 28.

(345) Keskiöğlü Osman, a.g.e., s. 27.

(346) Mecelle, Md. 36.

"Nâsın istimâli bir hüccettir ki, anınla amel vâcib olur"⁽³⁴⁷⁾.

(Belli bir konuda halkın genelleşen hareket tarzı, hukukî kural olur ve ona itibar olunur).

"Âdeten mümteni olan şey, hakîkaten mümtenî gibidir"⁽³⁴⁸⁾.

(Hiç kimse, âdet ve ahlâk kuralları hilâfına bir şey yapmakla mükellef tutulamaz).

"Âdetin delâletiyle hakîkî mânâ terk olunur"⁽³⁴⁹⁾.

(Tarafların kullandıkları deyim ve terimler, kastedtikleri manaya göre yorumlanır).

"Örfen marûf olan şey, şart kılınmış gibidir"⁽³⁵⁰⁾.

(Herkesçe bilinen şey şart koşulmuş sayılır).

"Örf ile tâyin, nass ile tâyin gibidir."⁽³⁵¹⁾

(Örf suretiyle gerçekleşen bir hakikat, kanun gibi mütâlaa olunur).

İslâm İletişim Hukuku hükümlerinin oluşumunda örf ve âdetten de büyük ölçüde yararlanılabileceği şüphesizdir.

h) Sedd-i Zerâyi:

Zerâyî, "vesîleler" demektir. Bu terim, genellikle kötülüğe ve fesâda sevkeden (=ileten) fiil ve davranışlar anlamında kullanıldığından "Sedd-i Zerâyî" ifadesiyle "kötülüğe ve fesada iletilen fiillerin yasaklanması, yolların kapatılması kastedilmiştir"⁽³⁵²⁾.

Aşağıdaki âyet-i kerîmeler, şerre ve fesâda ileten vesilelerin ortadan kaldırılması kuralının, bilhassa İslâm iletişim hukukunda ne kadar önem taşıdığını göstermektedir:

"Allah'dan başkasını (Tanrı edinerek) çağırarlara söv(üp hakaret et)meyin ki, onlar da bilmeyerek taşkınlıkla Allah'a sövmesinler..."⁽³⁵³⁾.

(347) Mecelle Md. 37.

(348) Mecelle md. 38.

(349) Mecelle Md. 40.

(350) Mecelle Md. 43.

(351) Mecelle Md. 45.

(352) Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s. 309.

(353) En'am 6/108.

«Ey inananlar, (hakâret anlamında da kullanılan) "Râinâ (=bizi gözet) sözünü kullanmayın, (onun yerine) Unzurnâ (=bize bak) deyin ve dinleyin..."»⁽³⁵⁴⁾.

"Sedd-i Zerâyi" kuralı uyarınca tüm inananların, Allah'a, Peygamber'e ve kutsal değerlere her ne suretle olursa olsun hakaret edilmesine vesile olucu tutum ve davranışlardan şiddetle kaçınmaları ve bu konuda dikkatli ve uyanık olmaları zorunludur.

"Sedd-i Zerâyi" kuralının İslâm İletişim Hukuku'nda çok geniş uygulama yeri vardır.

Yukarıda her birini kısaca açıkladığımız şer'î hüküm" kaynakları dışında ayrıca (geçmiş şer'iatler, sahabe içtihadı, şehâdet-i vicdan vs. gibi) başka kaynaklar da fıkıh tarihi ve fıkıh usûlü eserlerinde zikredilmekte ise de, burada onların ayrıntılarına girmeye gerek görmemekteyiz.

2. Eser Kaynakları :

Eser kaynaklarından kasdımız, İslâm iletişim hukuku konularından bahseden muhtelif fıkıh ve fıkıh tarihi kitaplarıyla iletişimle alakalı olarak İslâm Devletlerindeki şer'î mahkeme kararlarını ve çeşitli iletişim düzenlemelerini içiren kanun ve mevzuat eserleri ve bunların şerhleridir.

Tezimizle ilgili müteferrik konulara temas eden (tarih, hadis, tefsir ve fıkıh gibi) pek çok İslâmî kaynaklar mevcut ise de, konu hakkında müstakil, metodik ve içerik itibarıyla duyuru eserler yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte, klasik İslâmî literatürün, iletişim hukukuna dâir nazarî bilgiler yönünden oldukça zengin olduğunu söyleyebiliriz. Konuyla ilgili çağdaş yayınların ise, muhtevâ olarak daha ziyâde tarihçe ağırlıklı olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz.

Yararlandığımız eserleri "kaynakça"da gösterdiğimizden burada ayrıca kitap isimlerine yer vermemekteyiz.

(354) Bakara 2/104. Allah, müslümanları, Peygamber (s.a.v.)'le konuşurken "Râinâ" kelimesini kullanmaktan yasaklamıştır. Çünkü, bu kelime "Sövmeye ve hakaret" anlamında da kullanıldığından Yahudîler, Hz. Peygamber'e kasten bu deyimle hitab ediyorlardı. Âyet, müslümanları bu hususta uyarmaktadır (Bkz. Zeydan Abdülkerim, a.g.e., s. 310).

III. İSLÂM'DA İLETİŞİME VESİLE OLAN DİNİ EMİR VE TAVSİYELER

İletişim, bilgi, haber, mesaj, duygu, düşünce, arzu ve isteklerin iletimi ve aktarımıdır. İslâm'da iletişime vesîle olan dînî emir ve tavsiyeleri dört grupta toplayabiliriz:

1. Müslümanların Allah ile İletişimlerinin Vesîlesi Olan Dînî Emir ve Tavsiyeler :

a) Günlük Beş Vakit Namaz :

Namaz, İslâm'da temel ibâdetdir. Kur'an'da en çok tekrarlanan dînî emirdir: "Namazı dosdoğru kılınız, müşriklerden olmayınız."⁽³⁵⁵⁾. Namaz, kulun her gün beş vakit Allah'ın huzurunda O'nunla konuşmasıdır. Günde beş kez namaz kılınması emri, kulun Rabb ile sürekli iletişim kurmasına vesîle olmaktadır. Namaz, kul ile Allah arasında ilâhi bir iletişim bağı oluşturur. Bu iletişim düzeninde Allah kuluna çok yakındır:

"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız."⁽³⁵⁶⁾.

"Bilin ki, şüphesiz Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."⁽³⁵⁷⁾.

"Kullarım sana benden sorar(lar)sa, (söyle): Ben (onlara) yakıным."⁽³⁵⁸⁾.

"(Her) nerede olsanız, O, sizinle beraberdir."⁽³⁵⁹⁾.

b) Haftalık Cuma Namazı :

"Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağırıldığınızda, Allah'ı anmağa (=Cuma Namazı'na) koşun..."⁽³⁶⁰⁾.

c) Bayram Namazları :

"...Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemiz (...), sayıyı tamamlamanızı (Ramazan

(355) Rum Sûresi 30/31.

(356) Kâf, 50/16.

(357) Enfâl 8/24.

(358) Bakara, 2/186).

(359) Hadîd, 57/4.

(360) Cum'a, 62/9.

orucunuzu bir ay olarak tutmanızı), size doğru yolu gösterdiğinden dolayı (da) Allah'ı (Bayram namazı kılarak) tekbîr etmenizi ister..."(361).

"...O halde Rabbin için (kurban bayramı) namaz(ı) kıl ve kurban kes..."(362).

d) Hacc:

"Yoluna gücü yeten herkesin, o Ev'i (=Beytullah'ı) haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır..."(363).

"İnsanlar içinde haccı ilân et; gerek yaya (olarak) gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde (ya da başka vasıtalara binerek) sana gelsinler ki, kendileri için bir takım faydalara tanık olsunlar ve (...) Allah'ın adını ansınlar..."(364).

e) Hacc'da Telbiye :

Telbiye, hac ibadeti sırasında "Lebbeyke Allahümme..." demektir. Türkçe karşılığı "Buyur Allahım, emrinize âmâdeyim!"dir. Telbiye, Hakk'a teslimiyetin ve bağlılığın en güzel anlatma şeklidir. Telbiyenin Türkçe metni şudur:

"Allahım! Ben senin emrine her zaman itaat ederim. Senin için ortak yoktur. Şüphe yok ki, hamd de, nîmet de, mülk de sana mahsustur. Senin şerîkin (eşin-ortağın) yoktur."

"Herhangi bir müslüman telbiye getirdiğinde sağında ve solunda taştan, topraktan ne varsa, bir uçtan bir uca kadar hepsi telbiye getirir..."(365).

f) Dua ve Zikir :

"Bana duâ ediniz. Size icâbet edeyim..."(366).

"Duâ eden, bana duâ ettiği zaman, onun duasına karşılık veririm..."(367).

(361) Bakara, 2/185.

(362) Kevser, 108/2.

(363) Âl-i İmrân, 3/97.

(364) Hacc, 22/27-28.

(365) Tirmizî, Hac babı. Telbîyenin Arapça metni şöyledir: "Lebbeyke'l-lâhümme Lebbeyk, lâ şerîke leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-nîmete leke ve'l-mülke lâ şerîke lek" (Telbîye hakkında açıklama için bkz. el-Hac Mehmed Zihni Efendi, Nîmet-i İslâm, Sönmez Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 615.

(366) Mü'min, 40/60.

(367) Bakara, 2/186.

"...O halde beni anın (=zikredin) ki ben de sizi anayım."⁽³⁶⁸⁾.

"...Elbette Allah'ı anmak, en büyük (ibadet)tir."⁽³⁶⁹⁾.

"Ben kulumun zannına (=itikadına) göreylim. Beni zikrettiği yerde, ben, onunlayım"⁽³⁷⁰⁾.

"Ey Âdemoğlu! Sen beni gizlice zikredersen, ben de seni öylece zikrederim. Beni bir topluluk içinde anarsan, ben de seni, içinde zikrettiğim kimselerden daha hayırlı bir cemaat içinde yâd ederim."⁽³⁷¹⁾.

"Kulum ancak nafîle (ibadet)lerle bana yaklaşır ve onu severim. Ben kulumu sevdiğim vakit, onun kulağı, gözü, eli, ayağı ve dili olurum. O, benimle işitir, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür ve benimle konuşur."⁽³⁷²⁾.

2. Müslümanların Birbirleriyle İletişim Kurmalarının Vesîleleri Olan Dîni

Emir ve Tavsiyeler:

a) Selâmlaşma - Musafaha :

"Bir selâm ile selâmlandığınız zaman, siz de ondan daha güzeliyle karşılık verin..."⁽³⁷³⁾.

"Selâmı aranızda yayınız"⁽³⁷⁴⁾.

"İki müslüman karşılaştıklarında musafaha yaparlar (=tokalaşırlar) ve istiğfarda bulunurlarsa, her ikisi de mağfiret olunur."⁽³⁷⁵⁾.

b) Bayramlaşma:

"Allah sizin için o iki sevinç gününden⁽³⁷⁶⁾ daha hayırlı iki gün vermiştir ki, onlar, Ramazan ve Kurban Bayramlarıdır (O günlerde bayramlaşın ve neş'elenin)"⁽³⁷⁷⁾.

(368) Bakara, 2/152).

(369) Ankebut, 29/145.

(370) Kudsî Hadîs (Buharî ve Müslim rivâyet etmişlerdir. Bkz. Erdem H. Hüsnü, İlâhî Hadisler, Ankara, 1987, s. 20).

(371) Kudsî Hadîs (Beyhakî ve Bezzâr, Sahih senetle İbn-i Abbas'dan rivâyet etmişlerdir. Bkz. Erdem H.H., a.g.e., s. 23).

(372) Kudsî Hadîs (Buhari, Nevevî rivâyet etmiştir. Bkz. Aynî Mehmet Ali, İslâm Tasavvuf Tarihi, Sadeleştiren H.R. Yananlı, İstanbul, 1985, s. 10; Erdem, H.H., a.g.e., s. 37).

(373) Nisa, 4/86.

(374) Müslim, İman 1/54; Buharî, Nikâh 67/71; Tirmizî, Et'ima 23/45, İsti'zan 40/1.

(375) Ebu Dâvud, Edeb, 40/153.

(376) Medînelilerin eskiden kutladıkları iki bayramlarına işaret edilmektedir (Bkz. el-Hac M.Zihni Efendi, a.g.e., s. 451).

(377) Ebu Davut, Salat, 2/45.

c) Cemaatle Kılınan Namazlar:

"*Namaz vakti gelince, ezan okuyun, kamet getirin ve daha yaşlınız (liyakatlı olanınız) imam olsun*"⁽³⁷⁸⁾.

"*Namazları cemaatle (=topluluk halinde) kılmanız, tek başınıza kılmanızdan yirmi yedi derece daha fazîletlidir.*"⁽³⁷⁹⁾.

Cum'a ve bayram namazlarının cemaatle kılınması zorunludur. Cemaatle kılınan namazlar (özellikle Cuma ve Teravih namazları), müslümanların sık sık ve sürekli görüşmelerine, kaynaşmalarına, mesaj ve fikir teâfîlerine vesîle olmaktadır⁽³⁸⁰⁾.

d) Cenaze Namazına İştirak ve Taziye :

"*...Onlara duâ et (cenaze namazlarını kıl); çünkü senin duân, onlara huzur verir. Allah işitendir, bilendir.*"⁽³⁸¹⁾.

"*Müslümanlardan bir kişi ölür de, müslümanlar arasında sayısı yüze varan bir cemaat onun üzerine cenaze namazı kılar ve ona hüsnü şehadette bulunursa, behemehal hüsn-ü şehâdetlerine itibar olunur.*"⁽³⁸²⁾.

"*Her kim bir felâketzedeye taziyede bulunursa, felâketzedenin sevabı kadar ona sevâb yazılır.*"⁽³⁸³⁾.

e) Hasta Ziyaretleri :

"*Müslümanın, hasta bir müslümanı ziyareti, cennet bahçesini ziyareti gibidir.*"⁽³⁸⁴⁾.

"*Hasta müslümanı ziyaret eden kimse, Cehennemden yetmiş yıllık mesâfe uzaklaştırılır.*"⁽³⁸⁵⁾.

(378) Müslim, Mescid, 5/293.

(379) Buharî, Ezân, 10/30; Müslim, Mesâcid, 5/42.

(380) en-Nedvî Ebu'l-Hasen, a.g.e., sh. 75.

(381) Tevbe, 9/103.

(382) Tirmizî, Cenâiz, 8/39.

(383) Tirmizî, Cenâiz, 8/71.

(384) Tirmizî, Cenâiz, 8/2.

(385) Ebu Davud, Cenâiz, 20/7.

f) Dügün ve Şenliklere Katılma, Davete İcâbet:

"Dügüne ya da herhangi bir davete (toplantı veya programa) çağırıldığınızda (ciddî mazeretiniz yoksa), davete icâbet ediniz."⁽³⁸⁶⁾.

g) Sılâ-i Rahim :

"Ve (onlar) Allah'ın bitştirilmesini istediği şeyi bitştirirler (akraba ve yakın çevreleriyle ilgiyi ve diyalogu kesmezler)..."⁽³⁸⁷⁾.

"Kim, sılayı yerine getirirse (yakın-uzak tüm akraba ve dostlarıyla ilişkisini ve iletişimini sürdürürse) ben onu rahmetime ulaştırırım. Kim de, sılayı (=akrabayla ilişkiyi) terk ederse, ben de rahmetimi ondan keserim..."⁽³⁸⁸⁾.

"Yakın akrabalarından ilgisini kesen kimse, cennete giremez."⁽³⁸⁹⁾.

h) Bilginin Öğrenimi, Öğretimi ve Tebliği :

"(Ey Nebî, onlara) söyle: Bilenlerle bilmeyenler hiç eşit olabilir mi?..."⁽³⁹⁰⁾.

"Kendilerine ilim verilenlerin üstün dereceleri vardır."⁽³⁹¹⁾.

"Kulları arasında Allah'a en çok saygı duyup itaatkâr olanlar bilginlerdir."⁽³⁹²⁾.

"Rabbim ilmimi artır, de."⁽³⁹³⁾.

"Yaratan Rabb'inin adıyla oku!"⁽³⁹⁴⁾.

"Sadakanın en üstünü, Müslüman kişinin ilim öğrenmesi, sonra da öğrendiğini, müslüman kardeşine öğretmesidir."⁽³⁹⁵⁾.

"Kim bir bilgi öğretirse, onunla amel edenin sevâbının bir misli ona verilir ve o bilgiyi uygulayanın sevâbından bir şey eksilmez."⁽³⁹⁶⁾.

(386) Müslim, Nikâh, 16/100; Ebu Davud, et'ame, 24/1.

(387) Ra'd 13/21.

(388) Kudsi Hadis, Buhari, Edeb 78/13.

(389) Buharî, Edeb 78/11.

(390) Zümer, 39/9.

(391) Mücadele, 58/11.

(392) Fâtır 35/28.

(393) Tâhâ, 20/114.

(394) Alak, 96/1-2.

(395) İbn-i Mâce, Mukaddime, C.I., s. 89; Ebu Dâvud, İmare, 19/33.

(396) İbn-i Mâce, Mukaddime, C.I., s. 88.

"Hikmet (= özlü ve gerekçeli bilgi) mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa alır."⁽³⁹⁷⁾.

"Benim sözlerimi duyan, duymayana tebliğ etsin, iletsin."⁽³⁹⁸⁾.

"Söylediklerimi iyice belleyiniz ve (konuşma mahallinden uzakta kalmış olanlara (ayrıca) iletiniz ve anlatınız."⁽³⁹⁹⁾.

ı) İyiliği Emir, Hakkı Tavsiye, Kötülüklerden Sakındırma, İlâhî Mesaja Çağır:

"İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin velîsidirler. İyiliği emrederler, kötülükten men'ederler."⁽⁴⁰⁰⁾.

"...Bir de birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler hüsrana uğramazlar..."⁽⁴⁰¹⁾.

"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır."⁽⁴⁰²⁾.

3. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Sağlama ve Sosyal Barışı Korumaya Faaliyetleriyle İlgili Emir ve Tavsiyeler :

a) Genel olarak yardımlaşma emredilmiştir.

"...İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın. Günah işlemek ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın."⁽⁴⁰³⁾.

b) Sürekli olarak iyi komşuluk ilişkileri tavsiye edilmiştir.

"Yakın komşuya, uzak komşuya, yanında bulunan arkadaşına (...) iyilik edin..."⁽⁴⁰⁴⁾.

"Allah'a ve âhiret gününe inanan komşusuna iyilik etsin."⁽⁴⁰⁵⁾.

c) Müslümanlarla bir arada yaşama konumunda bulunan gay-rimüslimlerle iyi ilişkiler kurulmalıdır.

(397) Tirmizî, İlim, 39/19; İbni Mâce, 37/15.

(398) Buharî, İlim, 3/9.

(399) Buharî, İlim 3/26.

(400) Tövbe, 9/71.

(401) Asır, 103/1-3.

(402) Nahl, 16/125.

(403) Mâide, 5/2.

(404) Nisa 4/36.

(405) Sahih-i Buhâri, Tecrid-i Sarih, XII, 130.

"Gayri müslim teba'ayı rahatsız edenin kıyamet günü hasmı benim. Ona düşmanlık eden, bana düşmanlık etmiş olur."⁽⁴⁰⁶⁾.

d) Bütün mü'minler tek bir iletişim ağı oluştururlar. Tek bir ferd bile bu iletişim sisteminin dışında kalmaz.

"Mü'minler (birbirlerini korumada, gözetmede ve birbirleriyle ilişkilerinde tıpkı bir binanın, birbirine iyice kaynamış duvar taşları gibidir."⁽⁴⁰⁷⁾.

4. Uluslararası Münasebetlerle İlgili Dini Emir ve Tavsiyeler :

a) Tüm insanlar birbirleriyle çok yönlü ilişki kurmak durumundadırlar:

"Ey insanlar, (...) birbirlerinize tanışmanız (ve bu suretle çok yönlü ilişkiler halinde hayat sürmeniz) için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."⁽⁴⁰⁸⁾.

b) Evrensel barışı korumak hedeftir:

"Barış (dâimâ) iyidir..."⁽⁴⁰⁹⁾.

"Ey inananlar, hepiniz birlikte barış (nizâmı olan İslâm)'a girin."⁽⁴¹⁰⁾.

"...Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz!"⁽⁴¹¹⁾.

(406) Muhammed Ebu Zehra, İslâm'da Beşeri Münasebetler, Çev. H. Algül, O. Şekerci, İstanbul, 1971, s. 121.

(407) Buhari, Edeb, 78/36.

(408) Hucurat, 49/13.

(409) Nisâ, 4/128.

(410) Bakara, 2/208.

(411) Buhari, Edeb, 78/57.

B. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNUN TEMEL KAVRAMLARI

I. GENEL OLARAK

Evrensel iletişim dîni olma özelliğinin doğal bir sonucudur ki, İslâm'ın yüce kitabı Kur'an'ın, baştan sona "kendine özgü" iletişim kavramlarıyla işlenmiş mükemmel bir ilâhî manzûme görünümü arzettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İslâm'ın nihâî hedefinin insanları, saâdet ve selâmet yurdu olan Tevhîd Dairesine çekmek olduğu kuşkusuzdur. Bu amacın gerçekleşebilmesi ise, ancak sürekli ve sağlıklı bir iletişim sistemini kurmakla mümkün olabilirdi. İşte, Allah'ın en son mesajlarını içeren Kur'an-ı Kerîm, amaca uygun tebliğ sistemini sağlam temeller üzerine oturtmuştur.

Bu sağlam temeller, ulvî gayeyi gerçekleştirmeye elverişli iletişim terimleridir.

Kur'an'da geçen iletişim kavramları oldukça fazladır. Biz, bunların fonksiyon itibariyle en önemlilerini vereceğiz.

II. BAŞLICA TEMEL KAVRAMLAR

- 1- Okuma - Dinleme - Anlama,
- 2- Kalem - Yazı,
- 3- İlmî - İ'lâm - İttisâl,
- 4- Tebliğ - Davet,
- 5- Haber - Nebe' - Kıssa
- 6- Kitap - Sahîfe,
- 7- Kelâm - Kavi - Hadîs,
- 8- Teâruf,
- 9- Beyân,
- 10- İlân,
- 11- Zikir.

1. Okuma - Dinleme - Anlama (=Kırâet - İstima' = Fehm) :

Öğrenmenin temeli "Okuma", "Dinleme" ve "Anlama"ya dayanır. Bu üç unsur olmadan iletişimden de söz edilemez.

"Okuma" kavramının karşılığı olan "*Kırâet*" "Ka-ra-e" (=okudu) kök fiilinden türetilmiştir. İlk inen âyet, kök fiilin emir şekli olan "*İkra*" (=oku!) ile başlamaktadır⁽⁴¹²⁾.

"*Kırâet*", Kur'an'ı düzenli ve güzel bir biçimde okumaktır. Bu tarz okumanın gizli ve açık (=hafî, cehr) dereceleri vardır. Kur'an'ın, namazda kendine özgü bir kırâet (=okuma) tarzı vardır: "*Namazında pek bağırma, pek de sesini gizleme, bu ikisinin arasında bir yol tut*"⁽⁴¹³⁾.

"Te-lâ" fiil kökünden gelen "*tilâvet*" de, "okuma" anlamına gelmekte ise de, bu kavram, "*kırâet*"den daha özel olarak, "düşünerek okumak, okumanın gereğini yapmak" manasını ifade etmektedir⁽⁴¹⁴⁾.

Bir de "Ra-te-le" kökünden gelen "*tertîl*" kelimesi vardır ki, bu da, "*kırâet*"in bir şeklidir. Şu kadar var ki, "*tertîl*", Kur'an'ı hem tecvîd üzere hem de manâsını düşünerek okumaktır. "...*Ve Kur'an'ı ağır ağır (düşüne düşün) oku!*"⁽⁴¹⁵⁾ buyurulmuştur.

İslâm'ın ilk emrinin "*İkra*' = Oku!" olması, gerçekten anlamlıdır. Bilindiği üzere, eski çağlardan beri süregelen geleneğe göre eğitim ve öğretimin en etkili aracı, "Okuma", yani "sözlü aktarım" yoludur⁽⁴¹⁶⁾. "Okuma", "yazmak"tan daha önemli olduğundandır ki, İlâhî Mesaj'ın ilk tebliğ aracı "Okuma" kavramı ile başlatılmış ve "OKU!" (=SÖZLÜ OLARAK İLET, AKTAR!) emri verilmiştir. "Bilmediğini öğrenme"nin yolunun "OKUMA" olduğuna Kur'an'da işaret olunmuştur: "*O ki, kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediğini öğretti*"⁽⁴¹⁷⁾.

"Okuma"dan sonra "iletim" için iki önemli kavram daha vardır ki, bunlar "Dinleme" (=istimâ) ve "Anlama" (=el-fehm) kavramlarıdır.

(412) Alak, 96/1.

(413) İsrâ, 17/110.

(414) Ünal Alı, Kur'an'da Temel Kavramlar, İstanbul, 1986, s. 69-70 ("Te-lâ" kök fiilinin türevlerin geçtiği başlıca âyetler şunlardır: En'am 6/151; Kehf 18/27, 83; Bakara 2/44; Â-i İmran 3/58, 101, Enfâl 8/2, Meryem 19/58).

(415) Müzzemmil 73/4

(416) Lings Martin, Antik İnançlar Modern Hurâfeler, Çev. E. Harman, İstanbul, 1980, s. 37.

(417) Alâk 96/4-5.

"Okuma", bir mesajı sözle dile getirme, dinleme ise, anlama amacına yönelik olarak kulak vermedir. Buradaki kulak vermeden kastımız, alelâde bir işitme değil, aksine anlamak için ciddi ve disiplinli bir dinleme işlevidir.

Allah'ın "Dinleme" ve "Anlama"ya ne kadar önem verdiği aşağıdaki âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır:

"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun."⁽⁴¹⁸⁾.

«İnkâr edenler dediler ki: "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, o (okunurken) gürültü edin, (böylece onun anlaşılmasına engel olun); belki ona gâlib gelirsiniz, (başka türlü onunla başa çıkmanıza imkân yoktur.)"»⁽⁴¹⁹⁾.

"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar..."⁽⁴²⁰⁾.

Yukarıdaki âyet-i kerîmelerin açıkça işaret buyurduğu gibi, mesajların sözle aktarımı kadar kulakla dinlenilmesi ve akılla idrak edilmesi (=anlaşılması) de önem taşımaktadır. Hiç kuşkusuz, mesajı iyi dinleme ve doğru anlama, uygulamada da iyi ve doğru sonuçlar verir.

2. Kalem - Yazı Kavramları :

Öğretim ve iletimde kalem ve yazının önemli bir yeri vardır. Bu nedenledir ki, Kur'an-ı Kerîm'de yazı, kalem, kırtâs (=kâğıt), rakk (deri) ve midâd (=mürekkep) gibi öğrenim araç ve gereçleri üzerinde durulur. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"O ki, kalemlle (yazmayı) öğretti."⁽⁴²¹⁾.

"Nûn (=mürekkep kutusu)'a⁽⁴²²⁾, *kaleme ve (kalemlle) yazdıklarına andolsun."*⁽⁴²³⁾.

"Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, deniz(ler) de (mürekkep olsa) arkasından

(418) A'râf 7/204.

(419) Fussilet 41/26.

(420) Zümer 39/18 (Se-mi-a kök fiilinin türevlerinin geçtiği başkaca âyetler: Bakara 2/7, 20, 75, 93, 104, 171, 181, 285; Âli İmran 3/181, 186, 193; Nisa 4/46, 140; Mâide 5/7, 83; En'am 6/13, 36, 46, 115; A'râf 7/100, 195, 198, 200, 204; Enfâl 8/20, 21, 61; Tevbe 9/6, 47; Yunus 10/31, 42, 67; Thahâ 20/13; Nur 24/16, 51; Secde 32/12; Fatır 35/14; Zuhurat 43/80; Mücadele 58/1; Mülk 67/10; Cin 72/1-2.

(421) Alâk 96/4.

(422) "Nûn"a "hokka" anlamının da verildiği hususunda bkz. Ateş S., K.Kerîm ve Yüce Meâli, s. 563 dip not.

(423) Kalem 68/1.

yedi deniz (daha mürekkep olarak gelip) ona yardım etse de, (Allah'ın kelimeleri yazılsa), yine (bunlar tükenir), Allah'ın kelimeleri tükenmez..."(424).

Kur'an'da Kitâbet (=yazı) kavramı üzerinde de önemle durulmaktadır. Kitabet, yazı yazmak, yazı ile harfleri birbirine eklemek anlamlarına gelen "ke-te-be" kök fiilinden masdardır. "Yazmak" fiili Kur'an'da değişik türevleriyle kullanılmıştır⁽⁴²⁵⁾. Kullanıldığı âyetlerden bir örnek veriyoruz:

"Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı (onu) adâletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın; borçlu olan da yazdırsın..."(426).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, Kur'an'ın temas ettiği "Kalem"⁽⁴²⁷⁾; "Kırtas"⁽⁴²⁸⁾ ve "Midâd"⁽⁴²⁹⁾ gibi araç ve gereçlerin tebliğ ve iletişimde büyük fonksiyonu vardır.

3. İlim - İ'lam - İttisal Kavramları :

İlim, "bir şeyin hakikatini idrak etmek ve bilmek" anlamına gelen "a-li-me" fiil kökündendir.

İ'lâm ise, "A'leme"nin masdarı olup "öğretmek" anlamındadır. "Alleme" fiilinden gelen "ta'lim" de "öğretmek" demektir. Ancak aralarında şu fark vardır: "Alleme", nefiste kalıcı bir etki bırakıncaya değin tekrarlama suretiyle bir şeyi öğretmek anlamına gelirken, "A'leme", "bildirme" ve "haber verme" yöntemiyle öğretme manası taşımaktadır⁽⁴³⁰⁾.

(424) Lokman 31/27.

(425) Takdir etmek anlamında: Bakara 2/187; Maide 5/21; Tövbe 9/51; Haşr 59/3; En'am 6/12; Hacc 22/4; Mücadele 58/21-22; Yazı yazmak, Tescil etmek, Yazıcı anlamlarında: Bakara 2/79, 282, 283, Nisa 4/81; Enbiya 21/94; İnfitar 82/11; Amel Defteri anlamında: İsra 17/14, 71; Câsiye 45/28, 29; Hâkka 69/19, 25; İnşikâk 84/7, 10. İsbat, hüküm, takdir, farz anlamlarında: Bakara 2/2, 89, 151, 231.; Âl-i İmrân 3/3, 7, 164, Nîsa 4/105, 113, 127, 136; Semavî kitaplar anlamında: Bakara 2/285; Nisa 4/136; Amel defterlerine yazmak, yazılmak anlamında: Âl-i İmran 3/181; Meryem 19/79; Yasîn 36/12; Zuhuruf 43/19; Yazışmak, ahidleşmek anlamında 24/33; Sahifelere yazdırmak ve toplamak anlamında: Furkan 25/5; Farz kılmak anlamında: Bakara 2/178, 180, 183, 216, 246; Âl-i İmrân 3/154; Nisa 4/66, 77, 127; Mâide 5/32, 45; A'râf 7/145, 156; Enbiyâ 21/105; Hadhid 57/27.

(426) Bakara 2/282.

(427) Kalem 68/1; Alâk 96/4.

(428) En'âm 6/91.

(429) Lokman 31/27.

(430) el-İsfahanî Ragıp, el-Müfredât fî Garîb'il-Kur'an, Beyrut, (Tarihsiz), s. 343.

Kur'an'da "(Allah) Kur'an'ı öğretti"⁽⁴³¹⁾; "Ona beyânı (konuşup, düşüncelerini açıklamayı) öğretti"⁽⁴³²⁾; "Kalemle öğretti"⁽⁴³³⁾ buyurulmuştur.

İslâmî literatürde İ'lâm, akâid, ibâdet ve muâmelât başta olmak üzere herhangi bir konuyla ilgili, bir bilginin, bir mesajın bir haberin ya da bir fikir ve düşüncenin İslâmî metodlarla bildirim ve aktarımıdır⁽⁴³⁴⁾.

İttisâl kavramı, "bir şeye varmak, ulaşmak, bir şeyi diğer şeye eklemek, bitştirmek" manalarına gelen (va-sa-la) fiil kökünden müştak bir masdar olup "görüşme, münâsebet, temas, irtibat, ulaşım, ilişki" gibi anlamlar içermektedir⁽⁴³⁵⁾.

İttisâl, günümüz Arapça'sında iletişim ve telekomünikasyon anlamlarında da kullanılmaktadır⁽⁴³⁶⁾.

İttisâl terimi (va-sa-la kökünün sîğalarıyla) Kur'an'da bir kaç yerde geçmektedir:

"Ve (onlar) Allah'ın bitştirilmesini istediği şeyi bitştirirler (akraba ile mü'minler ile ilişkiyi ve iletişimi kesmezler)..."⁽⁴³⁷⁾.

"...Allah'ın bitştirilmesini istediği şeyi kesenler (iletişim kurulması gerekenlerle ilişkileri koparanlar) ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar (meşrû kamu nizamını bozanlar)... İşte lânet onlara..."⁽⁴³⁸⁾.

İletişim'in "bilgi" ve "ilişki" ile doğrudan irtibatı bulunduğundan "a-li-me" (=bildi), "A'-le-me" (=bildirdi) kökünden türeyen "İ'lâm" ile "va-sa-la" kökünden türeyen "İttisâl" kavramları günümüzde İSLÂMÎ İLETİŞİM dalının en çok kullanılan temel terimleri arasına girmiştir⁽⁴³⁹⁾.

(431) Rahman 55/2.

(432) Rahman 55/4.

(433) "Ta'lim" kavramının "öğretme" anlamında geçtiği başka âyetler: Nisa 4/113; Mâide 5/110; Bakara 2/151.

(434) Muhyiddin Abdülhalim, el-İ'lâmü'l-İslâmî ve Tatbikatuhu'l-Ameliyye, Kahire, 1984, s. 147 (İ'lâm kavramının kullanıldığı hadisler için bkz. Buhari Zekat 24/1, Cenâiz 23/32; Zebâih 72/35; Müslim, İman 1/29; Ebi Davud Zekat 9/5, Cihad 15/82; Neseî, Cenâiz 21/76; Zekât 23/46, İbn Mâce, Zekat 8/1, Fiten 36/23, Cenâiz 6/32, İkâme 5/60).

(435) Sarı Mevlût, el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat, İstanbul, 1982, s. 1660.

(436) Yolcu Muhammed İ - Çetin Nurullah, Modern Arapça Sözlük, Ankara, 1992, s. 13.

(437) Ra'd 13/21.

(438) Ra'd 13/25 (Ayrıca bkz. Hûd 11/70; En'am 6/136; Kasas 28/35; Bakara 2/27).

(439) Mahmud Kerem Süleyman, et-Tahtîtu'l-İ'lâmî ff Dav'il-İslâm, İskenderiye, 1984, s. 60.

(Muhammed Seyyid Muhammed'e göre, "İttisâl" kavramı, "İ'lâm" kavramına göre daha genel (=âmm) bir anlam taşımaktadır. Bkz. Muhammed Seyyid Muhammed, a.g.e., s. 24).

4. Tebliğ - Davet Kavramları :

Ulaştı, ulaştırdı anlamına gelen (ba-la-ğā) kök fiilinden türetilen "TEBLİĞ" kavramı, "bir şeyi ulaştırmak, iletmek" anlamını taşıyan "Bel-la-ğā"nın masdarıdır. Aynı kökten gelen "Eb-la-ğā" da ulaştırdı, götürdü, (an-cer harfiyle: haber etti) anlamında kullanılır; masdarı "ulaştırmak" manasında "İblâğ"dır. "Bel-la-ğā"dan gelen "Mü-bel-liğ", tebliğ eden, haber veren, ileten ulaştırıcı, demektir. el-Belâğ (ç. Belâgât) mesaj, haber, duyuru, bildiri, tebliğ, davet, ilân anlamlarına gelir. Te-bel-lüğ", çağırıcı, mesajı ve bildiriye alma karşılığında kullanılır⁽⁴⁴⁰⁾.

İslâm'ın ana kaynakları Kur'an ve Hadîs literatüründe "tebliğ", inanç, ibadet ve muâmelâtla ilgili ilâhî mesajları insanlara iletmek, ulaştırmak, haber vermek ve bildirmektir. Bu anlamda geçen âyetlerden bir kaç örnek:

"Size Rabb'im'in gönderdiği gerçek (mesaj)leri tebliğ ediyorum..."⁽⁴⁴¹⁾.

"Ey Elçi! Rabb'inden sana indirilene tebliğ et (=ilet); eğer bunu yapmazsan, O'nun mesajını duyurmamış olursun..."⁽⁴⁴²⁾.

"Bilin ki, elçimize düşen açıkça tebliğdir (=durumdur)"⁽⁴⁴³⁾.

"Benim yaptığım, yalnız Allah katından olan (=mesaj) ve O'nun gönderdiklerini tebliğ (=iletmek)'dir."⁽⁴⁴⁴⁾.

H. Peygamber (s.a.v.) de yaptığı bir çok konuşmalarında "tebliğ" kavramını kullanmıştır:

"Benim sözlerimi duyan, duymayana tebliğ etsin (=iletsin, ulaştırın)"⁽⁴⁴⁵⁾;

"Söylediklerimi iyice belleğiniz ve (konuşma mahallinden) uzakta kalmış olanlara (ayrıca) tebliğ ediniz (=iletiniz) ve anlatınız"⁽⁴⁴⁶⁾.

(440) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 126-127.

(441) A'raf 7/62, 68.

(442) Maide 5/67.

(443) Mâide 5/92, 99; Nur 24/54; Âl-i İmran 3/20.

(444) Cin 72/23 (Ayrıca bkz. Bakara 2/196, 235; Âl-i İmran 3/20, 40; Nisa 4/6, 63; Mâide 5/67, 92, 99; En'am 6/19, 128, 149, 152; Ar'âf 7/62, 68, 79, 93, 135; Tevbe 9/6; Hud 11/57; Yusuf 12/22, Ra'd 13/14, 40; Nahl 16/7, 35, 82; İsrâ 17/23, 34, 37; Kehf 18/60, 61, 76, 82, 86, 90, 93; Meryem 19/8; Enbiya 21/106; Hacc 22/5; Nur 24/54, 58, 59; Kasas 28/14; Ankebut 29/18; Ahzâb 33/10, 39).

(445) Buhari, İlim 3/9.

(446) Buhari İlim, 3/26 (Tebliğ kavramının geçtiği hadisler için bkz. Buhari ,Enbiya 60/3; İtikâf 33/8, Humus 57/4; İ'tisam 96/19; Enbiya, 60/5).

"Da'vet" kavramı, "De-a-ve" kök fiilinin masdarıdır⁽⁴⁴⁷⁾, "Çağırarak, bağırarak, nida etmek manalarına gelir. Kur'an-ı Kerim'de "De-â" kök fiili, ibadet etmek, yalvarmak, duâ etmek, yardım ve mağfiret dilemek anlamlarında kullanılmıştır⁽⁴⁴⁸⁾.

"Da'vet" anlamına gelmek üzere Hz. peygamber'in "el-Diâye" mefhumunu da kullandığı görülmektedir. Nitekim, Peygamberimiz'in komşu devlet başkanlarına gönderdiği "İslâm'a çağrı mektupları"nda "Ed'û-ke bi-Diâyeti'l-İslâm = Seni (ve kavmini) İslâm'a çağırıyorum" cümlesinde bu kavram açıkça geçmektedir⁽⁴⁴⁹⁾. Ancak günümüzde "Diâye" mefhumu, daha çok "propaganda" karşılığı kullanılmaktadır⁽⁴⁵⁰⁾.

Terim olarak "Da'vet", insanları İslâm'a çağırarak, diğer bir anlatımla, İslâmi mesajları insanlara arz etmek, iletmek, duyurmaktır. Bu bakımdan, "davet etmek"le "tebliğ etmek" bir bakıma aynı anlama gelmektedir (ed-Da'vet = el-Belâğ). Ancak, kanaatimizce "Da'vet", hususi kuralları ve kullandığı metodlarıyla "Tebliğ"den daha farklı bir mahiyet arz etmektedir. Şöyle ki: Tebliğ, sadece ilâhi mesajları açık, net ve ilkesel olarak insanların ıttılâna arz etmekten ibarettir. Davet ise ilâhi mesajları, özel metod ve yöntemlerle bilgilendirerek (mev'iza ve hikmetle) ve iyi, güzel ve etkileyici örnek davranışlar sergileyerek insanlara sunmaktır. nitekim aşağıdaki âyet-i kerîmelerin lâfız ve ruhû bu inceliği ortaya koymaktadır:

"Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et (=çağır)..."⁽⁴⁵¹⁾.

"İçinizden hayra çağırarak, iyiliği emredip kötülükten men'eden bir topluluk (=bir irşâd cemiyeti) olsun, (yani böyle bir kadro oluşturun)..."⁽⁴⁵²⁾.

«De ki; "İşte benim yolum budur: Ben (insanları) Allah'a (körü körüne değil) basîretle davet ediyorum. Ben de, bana tabî olanlar da (böyleyiz)."⁽⁴⁵³⁾.

(447) "Duâ", "Da'vâ" ve "Med'âten" şeklinde masdarları da vardır. Bkz. İbn-i Manzur, Lisânu'l-Arab, XVIII, 281-288; Râgıb, Müfredât, s. 169-170.

(448) Bakara 2/186, Mü'min 40/60.

(449) Buhârî, Bed'ul Vahy 1/6; Ahmed b. Hanbel, I/263.

(450) Mes'ûd Cübrân, er-Râid, Beyrut, 1967, s. 669 vd.

(451) Nahl 16/125.

(452) Âl-i İmran 3/104.

(453) Yusuf 12/108).

"Ey Peygamber, biz seni şahid, müjdecî, uyarıcı ve izni ile Allah'a davet edici ve aydınlatıcı bir ışık olarak gönderdik."^(453₁).

Bu âyetlerde davetin metodlu ve davetçinin de vasıflı olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Kur'an'da "Davet et!" emri, "Uyar" (=en-zir!), "Hatırlat" (=zek-kir!) ve "Tebliğ et" (=Bel-liğ!) emir kipleriyle de verilmiştir.

"Tebliğ" ve "Da'vet", İslâmî iletişimde çokça kullanılan kavramlardır.

5. Haber - Nebe' - Kıssa Kavramları :

"Haber", bir şeyi tecrübe etmek, bilmek anlamına gelen (Ha-be-re) fiil kökünden olup, "doğruya veya yalana ihtimali olmak üzere yazıyla yazılan veya sözle söylenen ya da nakledilen söz" demektir. "Haber" in çoğulu "Ahbâr", çoğulunun çoğulu "Ahâbîr" gelir. "Ah-ba-ra" dan "ihbâr", masdar olup "haber vermek" demektir. "Hâ-be-re" fiilinden muhâbere, "haberleşmek", "İs-tah-be-re" fiilinden istihbâr, birinden haber sormak ya da bir kimseden haber vermesini istemek, demektir⁽⁴⁵⁴⁾.

"Nebe'", "Ne-be-e" fiil kökünden olup haber vermek, haber iletmek anlamındadır. Aynı fiil kökünün "İnbâen" (En-be-e'den) ve "Tenbieten" (Neb-be-e'den) masdarları da haber iletmek, haber bildirmek anlamlarına gelir. "Münâbee" (Nâ-be-e'den) haberleşmek; "İstinbâe" (İs-ten-be-e'den) haber soruşturmak, haber araştırmak demektir. En-Nebeü, haber demek olup çoğulu "Enbâü"dür. En-Nebîü, haber getiren anlamındadır ve çoğulu "Enbiyâ'dır⁽⁴⁵⁵⁾.

Meşhûr lûgat âlimlerinden Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, "Haber" ve "Nebe'" kelimelerinin müterâdif (=eş anlamlı) olduğunu ileri sürmesine⁽⁴⁵⁶⁾ karşın Râgib el-İsfahânî, bu

(453₁) Ahzab 33/45-46.

(454) İbn-i Manzûr, Ebu'l Fedl Cemâlüddün, Muhammed b.Mükrim, Lisanu'l-Arab, Dâru'l-Maârif, Mısır, tarihsiz, s. 1090; Cevherî Ebu Nasr İsmail bin el-hammad, es-Sihâh fi'lluğati ve'l-Ulûm, Beyrut, 1974, 1. Baskı, I, 327; Heyet, Mu'cemu'l-Vasît, Mısır, 1973, 2. Baskı, I, 215; Sa'dî Ebû Ceyb, el-Kâmusu'l-Fikhî, Dımaşk, 1988, 2.Baskı, s. 111; Zeynu'l-Âbidîn et-Tûnûsî, el-Mu'cemu'l-Müderrişî, Dımaşk, 1948, 2.Baskı, s.159.

(455) Levîs el-ma'lûf, el-Müncid fi'llugati Ve'l-İlâm, Beyrut, 1973, 21.Baskı, s.784; İbn-i Manzur, a.g.e., s.4315; Cevherî, a.g.e., II, 529-530; Mu'cemu'l-Vasît, II, 896; Zeynu'l-Âbidîn et-Tûnûsî, a.g.e., s. 696.

(456) ez-Zebîdî Muhammed Murtaza el-Huseynî, Tâcu'l-Arus Min Cevâhiri'l-Kamûs, Kuveyt, 1965, s. 121.

iki kavram arasında anlam farkı olduğu kanaatindedir⁽⁴⁵⁷⁾. Râgıb el-İsfahânî'ye göre, Nebe', kendisiyle kesin bilgi (veya en azından gâlib zan derecesinde bilgi) hâsıl olan ve fayda temin eden şeydir. Haber ise, doğruya da (=sıdka) yalana da (=kizbe) delâleti ihtimal dahilinde olan bilgidir.

Bazı dilciler, "Haber" in, "Nebe"'e göre daha "genel" olduğunu söylemişlerdir⁽⁴⁵⁸⁾.

Kur'an-ı Kerîm'e baktığımızda, "Nebe'" kelimesinin (çeşitli türevleriyle) 80 yerde; "Haber" kelimesinin ise, sadece 7 âyette geçtiğini görmekteyiz. Her iki kavramın da (bir kaç istisna ile) genelde "Geçmişte vukûa gelen olayların bilgisi" anlamında Kur'an'da kullanıldığını söyleyebiliriz.

Şimdi, Kur'an'da geçen bu terimlere kısaca bir göz atalım:

a) Kur'an'da Geçen "Haber" ve "Ahbâr" kavramları :

aa) "Haber" kelimesinin kullanıldığı âyetler :

"Haber" kelimesi, Kur'an'da iki yerde geçmektedir:

«Musâ, âilesine: "Ben bir ateş gördüm, (gidip) size ondan bir HABER getireyim..."⁽⁴⁵⁹⁾.

"Musâ, süreyi bitirip âilesiyle yola çıkınca Tûr'un (sağ) yanında bir ateş gördü. Âilesine dedi ki: "Siz durun (burada bekleyin), ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir HABER getiririm, yâhut (hiç olmazsa) bir ateş koru (alıp getiririm) de ısınırırsınız."⁽⁴⁶⁰⁾.

Hz. Musâ'nın konuşmasının geçtiği her iki âyette de "NEBE'" kelimesi değil "HABER" kelimesi kullanılmıştır. Çünkü, Hz. Musâ, ateşi uzaktan görmüştü, ancak, ateşin yanında kim var, ateşin mahiyeti nedir, bu hususda kesin bilgisi yoktu. Şâyet, kesin bilgisi olsaydı, elbette "Haber" kelimesi yerine "Nebe'" kelimesini kullanacaktı⁽⁴⁶¹⁾.

(457) er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b.Muhammed (ölm. 502/1108), el-Mufredât fi-Ğarîbi'l-Kur'an, Mısır 1961, I, 921.

(458) Muhammed Ferid Mahmud İzzet, Dirâsat fi Fenni't-Tahrîr es-Sahafî fi Dav'i Maâlimi'l-Kur'âniyye, Cidde, 1984, 1.Baskı, s. 19-20.

(459) Neml 27/7.

(460) Kasas 28/29.

(461) Muhammed Ferid Mahmud İzzet, a.g.e., s. 21.

bb) "Ahbâr" kelimesinin kullanıldığı âyetler:

Bu kelime "Ahbâru-kum" (=sizin haberleriniz) şekliyle iki ayrı âyette geçmektedir:

«...De ki: "Hiç özür dilemeyin, size inanmayız! Allah bize sizin haberlerinizden (=bize karşı çevirdiğiniz entrikalardan) bir çok şey bildirdi"...»⁽⁴⁶²⁾.

"Andolsun Biz, sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri (=zorluklara karşı tahammüllü olanları) bilelim ve (söylediğiniz) haberlerinizin (=sözlerinizin doğru olup olmadığını) sınyalım"⁽⁴⁶³⁾.

Birinci âyet, Tebûk Gazvesi'nden Medîne'ye dönüşte inmiştir. Allah, Nebisine, Medîne'ye varıldığında mazeretsiz olarak savaştan geri kalanların, kendisine çeşitli mazeretler serdeceklerini yolda bildirmişti⁽⁴⁶⁴⁾.

İkinci âyette geçen "Ahbârekum" kelimesi, Allah'ın kullarını imtihan etmekte olduğu ve onların nefislerinde taşıdıkları gizliliklere dâima muttâlî bulunduğu gerçeğini ifâde etmektedir.

"Ahbâr" kelimesi, ayrıca "Ahbârehâ" şeklinde de geçmektedir:

"İşte o gün (yer), haberlerini söyler"⁽⁴⁶⁵⁾.

Âyet, gelecekte vukû bulacak kıyamet olayını tasvir etmektedir.

Yukarıdaki âyetlerde geçen "Haber" ya da "Ahbâr" kelimelerinin, vukûu yakîn olan olayların anlatımında kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır⁽⁴⁶⁶⁾.

b) Kur'an'da geçen "Nebe'" kelimesi ve türevleri :

aa) "Nebe'" kelimesinin geçtiği âyetler :

Nebe' kelimesi, (Maide 5/27, En'am 6/34, A'râf 7/175, Tevbe 9/70, Yunus 10/71, İbrahim 14/9, Şuarâ 26/69, Kasa 28/3, Sâd 38/21, Tegâbün 64/5 âyetlerinde) "NEBEÜ" şeklinde geçmekte ve "Önemli sahîh haber" anlamını içermektedir.

(462) Tevbe 9/94.

(463) Muhammed 47/31.

(464) İbni Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail (ölm. 774/1372), Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, Beyrut, 1966, III, 442.

(465) Zızzal 99/4.

(466) Muhammed Ferid Mahmud İzzet, a.g.e., s. 23.

Nebe' kelimesi, (En'am 6/67, Neml 27/22, Sâd 38/67-68, Hucurât 49/6, Nebe' 78/1-2 âyetlerinde) "**NEBE'ÜN**" olarak geçmekte ancak "önemli ve büyük yarar sağlayan haber" manasını taşımaktadır.

Ayrıca, Nebe' kelimesi, "Çok büyük haber" anlamında (Sâd 38/88'de) "Nebbeehû", (Kehf 18/13'de) "Nebbeehum" şekillerinde geçmektedir.

bb) "Enbâü" kelimesinin geçtiği âyetler:

"Enbâü", Nebe' kelimesinin çoğuludur. Çoğul olarak "Enbâü", (Âl-i İmran 3/44, En'am 6/5; Hud 11/49, 100, 120; Yusuf 12/102; Tâhâ 20/99; Şuarâ 26/6; Kasas 28/66; Kamer 54/4; Ahzab 33/20; A'raf 7/101 âyetlerinde) geçmektedir.

cc) "Nebe"'in Türevleri :

"Nebe'" kelimesinin: "Nebbe et", "Nebbeehâ", "Enbeeke" ve "Nebbeenî"⁽⁴⁶⁷⁾ şekilleri, Tahrîm 66/3'de; "Ünebbiükûm" (=size haber veririm) şekli (Âl-i İmran 3/15, 49; Maide 5/60; Yusuf 12/45; Hac 22/72; Şuarâ 26/221; Ankebût 29/8; Lokman 3/15'de olmak üzere) 8 âyette;

"Yünebbiükum" (=size haber verecek) şekli, (Maide 5/48, 105; En'am 6/60, 164; Tevbe 9/94, 105; Sebe' 34/7; Zümer 39/7; Cuma 62/8'de olmak üzere) 9 âyette;

"Yünebbiühum" (=onlara haber verecektir) şekli, (Maide 5/14; En'am 6/108, 109; Nur 24/64 ve Mücâdele 58/6,7 olmak üzere) 6 âyette geçmektedir.

"Nebe'" ve "Haber" kavramları Hz.Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde de (çeşitli türevleriyle) kullanılmıştır⁽⁴⁶⁸⁾.

Kur'an'da ve hadislerde geçen "nebe'" (=Haber) âyetlerinin tetkikinden şu anlaşılmaktadır ki, bir olayın, bir haberin ya da herhangi bir vâkıanın "Nebe'" kelimesiyle ifade edilebilmesi için üç niteliğinin bulunması şarttır: Bunlar: "Çok önemli olma", "Bilgi verme" ve "Gerçek olma" vasıflarıdır. Kur'an'da Nebe' sûresinde (78/1-2) geçen "Nebe'el-Azîm" in tetkik ve tahlilinden çıkarılan sonuçlar bu tesbiti doğrulamaktadır⁽⁴⁶⁹⁾.

(467) Âyet, Hz. Peygamber'in eşlerinden birine söylediği gizli bir sözün ifşâsı ile ilgili olayı anlatmaktadır.

(468) Nebe' (Nebbe): Buharî Salât 31; Müslim, Mesâcid 5/90; Haber (Hâbere, istihbar): Müsned I/246; Buharî, Magâzi 64/35.

(469) Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetu't-Tefâsîr, Beyrut 1981, III, 508.

Haber ve Nebe' kavramlarıyla yakın irtibatı bulunması açısından "el-Kıssa" ve "el-Kasas" mefhumları üzerinde de kısaca durmamız gerekmektedir.

"Kıssa", sözlükte, geçmişteki olayları dile getirmek, insanların unuttukları bazı olayları, ibret için onlara yeniden hatırlatmak ve anlatmak anlamındadır⁽⁴⁷⁰⁾.

Kur'an, geçmiş ümmetlerin başlarından geçen ve ibret alınacak yönü bulunan olayları, "Kasas" (=Anlatılan haber) olarak isimlendirmektedir. Kur'an'ın naklettiği kıssalar genelde geçmiş peygamberlerin tevhid mücadelesini konu almakta ve kavram, çoğu kez "nebe'" (=haber) kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır:

"Elçilerin haberlerinden, senin kalbini sağlamaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz..."⁽⁴⁷¹⁾.

"(Ey Muhammed), bu sana anlattıklarımız, o kentlerin haberlerinden (=başlarına gelen hâdiselerden)dir."⁽⁴⁷²⁾.

"Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz."⁽⁴⁷³⁾.

"Böylece sana geçmişlerin haberlerinden bir miktar anlatıyoruz..."⁽⁴⁷⁴⁾.

"İşte o ülkeler; sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz."⁽⁴⁷⁵⁾.

Âyetlerde geçen "Nakûssu" fiili, "Anlatıyoruz, haber veriyoruz" demektir.

Kur'an'da anlatılan kıssaların tümü sıdk ve hakikata dayanır. Zerrece de olsa, vehm, hayal ve kizbe (=yalana) ihtimâli yoktur⁽⁴⁷⁶⁾.

Kur'an'da geçen "Haber" ve "Nebe'" kelimeleri, (çeşitli türevleriyle) günümüz Arapça'sında da kullanılmaktadır^(476₁).

(470) Mu'cemu'l-vasit, II, 840.

(471) Hud 11/120

(472) Hud 11/100

(473) Keht 18/13.

(474) Taha 20/99.

(475) A'râf 7/101.

(476) Abdülkerim el-Hatib, El-Kasasu'l-Kur'anî fî Mantûkîhî ve Mefhûmihi, Beyrut, 1975, 2.Baskı, s. 38-40.

(476₁) Haber ve Nebe'"ın günümüz Arapçasında kullanma örnekleri için bkz. Yolcu İ. Muhammed - Çetin Nurullah, Modern Arapça Sözlük, Ankara 1992, s. 187-188.

6. Kitap - Sahife Kavramları :

Kitap, "Ke-te-be" kök fiilinden türetilmiş bir kavramdır, "Kitâbet", yazmak, yazı ile harfleri birbirine eklemek, cemetmek demektir. Bir şeyi farz kılmak, vasiyet etmek anlamlarına gelir. "Ek-te-be"den "İktâb" masdarı, birine yazı öğretmek manasındadır. "İk-te-te-be"den "İktitab" da yazı yazmak, bir kimseye yazı yazdırmak anlamını taşır⁽⁴⁷⁷⁾.

"Ke-te-be" kök fiilinin değişik türevleri (Yazı ve yazmak anlamlarından olmak üzere) Kur'an'da bir çok âyette geçtiği⁽⁴⁷⁸⁾ gibi, "Kitâbun" ve "El-Kitabu" şekillerinde de sıkça geçmektedir⁽⁴⁷⁹⁾.

Fıkıh literatüründe "Kitab" denilince dâima "Kur'an" anlaşılır. "Ehlü'l-Kitab" ile Hıristiyan ve Yahudiler kastedilir⁽⁴³³⁾. "Ümmü'l-Kitab", Kur'an'ın aslı⁽⁴⁸¹⁾ ya da Kur'an'daki Fatiha Sûresi olarak yorumlanır⁽⁴⁸⁰⁾.

İletişimde, yazı yardımıyla ulaşılan gelişme, belge saklayabilme gerekçesiyle birlikte "Kitab" düşüncesini doğurmuştur. Dünya Kitap Tarihi tetkikleri, ilk kitapların din kitapları olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır⁽⁴⁸³⁾.

Kitlesel iletişimde önemli bir yeri olan "Kitab" kavramının, Kur'an'da çok sık geçmesi, dikkat çekicidir.

"Sahife" kavramı "Kitab", "Gazete" ve "Sayfa" anlamlarına gelir. "Sahife"nin çoğulu "Suhuf" ve "Sahâif"dir. "Mushaf", sahifelerden ibaret kitaptır ki, Kur'an'ı Kerîm anlamında kullanılır. Çoğulu "Masâhif"dir⁽⁴⁸⁴⁾.

*Sahife" kavramı, "SUHUF" çoğulu ile Kur'an'da "Kitaplar = sahifeler = Defterler" anlamlarında 7 âyette geçmektedir:

(477) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 1282 vd.

(478) Bakara 2/79, 282; Âl-i İmran 3/53, 181; A'râf 7/145; Enbiyâ 21/105; Yâsîn 36/12; Zuhuf 43/80; Kalem 68/1; Tûr 52/41.

(479) Mâide 5/15; En'am 6/59; Neml 27/75; Sebe' 34/3; İnşikâk 84/7; Mutaffifîn 83/7; Bakara 2/78, 113, 121, 159; Âl-i İmran 3/113; Ra'd 13/38; Ankebût 29/46.

(480) Tövbe 9/29.

(481) Âl-i İmran 3/7.

(482) Geniş bilgi için bkz. İslâm Ansiklopedisi, XIII, 108-109.

(483) Çapman, a.g.e., s. 72.

(484) Fîruzâbâdi, el-Kamusu'l-Muhît, IV, 21, ez-Zebîdî, Tacü'l-Arûs, VI, 161.

Taha 20/133:

«"Rabb'inden bize bir mucize getirseydi ya" derler. Onlara önceki kitaplarda bulunan belgeler gelmedi mi?».

Necm 53/36-37:

"Yoksa Musa'nın ve sözünü yerine getiren İbrahim'in kitaplarında olanlar kendisine bildirilmedi mi ki?".

Abese 80/13-14:

"O, kutsal kılınmış, yüceltilmiş, arınmış sahifeler üzerindedir."

Tekvîr 81/10:

"Amel defterleri açıldığı zaman"

A'la 87/18-19:

"Doğrusu bu hükümler, ilk sahifelerde, İbrahim ve Musâ'nın sahifelerinde de vardır."

Müddessir 74/52:

"Hayır; her biri önüne açılıvermiş sahifeler verilmesini ister."

Beyyine 93/2:

"Arınmış sahifeleri okuyan, Allah'dan bir elçi..."

"Sahife" bir çok türevleriyle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde de geçmektedir⁽⁴⁸⁵⁾.

Görüldüğü üzere "sahife", Kur'an ve Hadîs terminolojisinde "Kitab" ya da "yazılı bir metin" anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde "sahife" "gazete" karşılığında da kullanılmaktadır. Arapça'da modern anlamda gazete karşılığında "= al-sahife" kavramını ilk kullanan kişi Lübnanlı Hıristiyan K.Reşîd ed.Dahdah (1813-1889)'dir⁽⁴⁸⁶⁾.

(485) Kelimenin "sahife" olarak geçtiği başlıca Hadîs kaynakları şunlardır: Buhari: İ'tisam 96/5, İsti'zan 79/23, Mürteddin 88/9, Tefsîru sure 65/11, 4, Medîne 29/1, Fedâilü'l-Kur'an 66/3, Cum'a 11/31; Müslim, Cuma 7/24-25, Tevbe 49/52, İtk 20/17, Kader 46/3, Hacc 15/467, İtk 20/20, Tirmizi, tefsiru sûre 44/6, 7; Kıyame 35/4; İbn Mâce: Edeb 33/53, Nikâh 9/36, Zühd 37/7, 33, Ebu Davûd: Edeb 40/27; Salât 2/168, Zekât 9/24; Neseî, Kasâme 45/13; Dârimi, Mukaddime 43; Müsned: I/373; I/100, I/109, I/119, I/163; II/105, III/346, IV/7, VI/389.

(486) Abdurrahim Gâlib, Mietu Âm Min-Tarih es-Sahâfet-i Lisân el-Hâl, Beyrut 1988, 1.Baskı s. 11 (Halen kullanılmakta olan "CERÎDE" adını ilk kullanan ise 1860 tarihinde "el-Cavâib" gazetesini kuran eş-Şadyak isimli gazetecidir (Bkz. Abdurrahim Gâlib, a.g.e., s. 12).

7- Kelâm - Kavl - Hadis Kavramları :

İletişimde sıkça geçen "söz", "söz söyleme" "konuşma" kavramlarının karşılıkları olan "Kelâm - Kavl - Hadis" mefhumlarının gerek Kur'an'da ve gerek Sünnet kaynaklarında yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz⁽⁴⁸⁷⁾.

Kelâm, "Ke-le-me" kök fiilinden türemiş bir kavram olup, "bir şey ifâde eden cümle, konuşma" anlamına gelir. Aynı kökten gelen "kelime" tek söz ve lâfızdır. "Kel-le-me" birine söz söyledi, "Kâ-le-me" biriyle konuştu, "Te-ke-le-me", "konuştu"; "Te-kâ-le-me" birbiriyle konuştu anlamlarındadır⁽⁴⁸⁸⁾.

"Kavl" (=söz) kavramı, "ka-va-le" kökünden türemiş olup "söz, söylemek, konuşmak" anlamlarına gelir. "el-Kavl" söz ve görüş demektir (ç.akvâl, akâvîl). "Kâve-le" münakaşa etti, "ta-kav-ve-le" yalan uydurdu, anlamlarındadır⁽⁴⁸⁹⁾.

"Kavl" kavramı, bütün türevleriyle Kur'an'da ve Hadîslerde en çok kullanılan kelimelerdendir⁽⁴⁹⁰⁾.

"Hadîs", "Ha-de-se" kök fiilinden türemiş olup, "söz ve haber" anlamlarına gelir. Kelimenin çoğulu "Ahâdîs"dir. "Had-de-se", haber verdi (=Ah-ba-ra) demektir. "Ta-had-de-se", bir şeyden konuştu, haber verdi, anlamındadır⁽⁴⁹¹⁾.

"Haber vermek", "anlatmak", "bahsetmek", "bildirmek", "anlatılan söz", "aktarılan

(487) "Keleme" kök fiilinden türeyen "söz ve konuşma" kavramlarının Kur'an'da geçtiği başlıca sûre ve âyet numaraları: Bakara: 2/37, 75, 118, 124, 174, 253, Âl-i İmran: 3/39, 41, 45, 46, 64, 77; Nisa: 4/46, 164, 171, Mâid:e 5/13, 41, 110; En'am: 6/34, 111, 115; Arâf: 7/137, 143, 144, 148, 158; Enfâl: 8/7; Tevbe: 9/6, 40; Yunus: 10/19, 33, 64, 82, 96; Hûd: 11/105, 110, 119; Yusuf: 12/54; Ra'd 13/31, İbrahim: 14/24, 26; Keht: 18/5, 27, 109; Meryem: 19/10, 26, 29; Tahâ: 20/129; Mü'minûn: 23/100, 108; Nur: 24/16; Nemi: 27/82; Rum: 30/35; Lokman: 31/27; Yâsîn: 36/65; Saffât: 37/171, 172, 173; Zümer: 39/19, 71; Mü'min: 40/6; Fussilet: 41/45; Şûra: 42/14, 21, 24, 51; Zuhruf: 43/26, 27, 28; Fetih: 48/15, 26.

"Söz ve konuşma" kavramlarının Hadis Edebiyatında geçtiği başlıca kaynaklar da şunlardır: Buhari Cihad 56/10; Tefsîru sûre 65/2, Tevhid 97/19, İman 2/29; Ebî Davud: Sünne 39/16, Tirmizi: Cum'a 4/21; İbni Mâce: Mukaddime 13.

(488) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 1324-1325.

(489) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 1269-1270.

(490) Kur'an'da, "Söz", "Konuşma" anlamında geçtiği bazı sureler: Bakara: 2/263, Âl-i İmran: 3/181, Nisa: 4/108; "Söyle!" emri olarak: Bakara: 2/80, 91, 93, 94, 97; Nisâ: 4/63, 77, 78, 127. "Ta-kav-vul (=uydurmak, iftira etmek)" anlamında: Tûr: 52/33; Hâkka: 69/44. Kavram, Hadis Edebiyatı'nda da çok geçmektedir: Buharî: İ'deyn 13/3, Vekâle 40/6, İstikrar 43/4; Müslim: Rada' 18/47; İbn Mâce: Mukaddime 4.

(491) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 278 vd.

söz" anlamlarına gelen "Ta-had-düs" ve "Ha-dîs" kavramları da, gerek Kur'an'da ve gerekse Peygamberimiz (s.a.v.)'in sözlü sünnetinde geçmektedir⁽⁴⁹²⁾.

"Konuşma", "söyleme" ve "söz" kelimeleri sözlü iletimde sürekli kullanılan kavramlardır.

8. Teâruf Kavramı :

Bilmek, idrak etmek anlamındaki "A-ra-fe" kök fiilinden türeyen "Ta-â-ruf" kavramı, birbirini tanımak" karşılıklı "bilismek" demektir. "Ar-ra-fe" fiilinden "Ta'rîf," bildirmek, öğretmek; "Ta-ar-ra-fa" fiilinden "Ta-ar-ruf" tanıtmak ve bildirmektir⁽⁴⁹³⁾.

"Görüşmek, tanışmak ve bilismek" manalarında Kur'an'da Hucurat (49/13) ve Yunus (10/45) sûrelerinde geçen "Ta-â-ruf" kavramı, Hadîs kaynaklarında da kullanılmıştır⁽⁴⁹⁴⁾.

9. Beyân Kavramı :

Açığa çıkmak, açık olmak, açıklığa kavuşmak anlamlarına gelen "Bâ-ne" kök fiilinden gelen "Beyân" kavramı, izah etme, açıklama yapma, açıklığa kavuşturma demektir. Çeşitli türevleriyle Kur'an'da yaygın bir kullanılışı vardır⁽⁴⁹⁵⁾.

10. İlân Kavramı :

Açık, yaygın, zâhir ve âşikâr olmak anlamlarına gelen "A-le-ne" kök fiilinden türeyen "İlân", bildirmek, beyan etmek demektir. "A'-le-ne"nin masdarıdır. "el-İ'lân", bildiri, duyuru, reklâm, deklarasyon karşılığında kullanılmaktadır⁽⁴⁹⁶⁾.

Muhtelif türevleriyle Kur'an-ı Kerîm'de (Bakara: 2/77, 274; Hûd: 11/5; Ra'd: 13/22; İbrahim: 14/31, 38; Nahl: 16/19, 23; Neml: 27/25, 74; Kasas: 28/69; Fatır: 35/29; Yasîn: 36/

(492) Kur'an'da geçtiği sûreler ve âyet münaraları: Bakara: 2/76; Nisa: 4/42, 78, 87, 140; En'am: 6/68; A'raf 7/185; Yusuf: 12/6, 21, 101, 111; Kehf: 18/6; Taha: 20/9; Lokman: 31/6; Mü'minûn: 23/44; Ahzab: 33/53; Sebe': 34/19; Zümer: 39/23; Câsiye: 45/6; Zariyat: 51/24; Tûr 52/34; Necm: 53/59; Vâkıa: 56/81; Tahrîm:: 66/3; Kalem: 68/44; Mürselât: 77/50; Nâziat: 79/15; Bürûc: 85/17; Gâşiye: 88/1; Duhâ: 93/11; Fecr: 89/4. Sözlü sünnette geçtiği kaynaklardan örnekler: Buhârî: İman 2/24, Edeb 78/69, İlim 3/49, Vekâle 40/7, Humus 57/15; Müslim: İman 1/106; Tirmizi: İman 38/14, İlim 39/7.

(493) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 991.

(494) Buhârî; Enbiya 60/2, Vekâle 40/8, Büyü 34/95, Şürût 54/18, Menâkıb 63/1; Müslim: Birr 45/159, 160; Ebu Davud: Edeb 40/16.

(495) Bakara 2/159, 160; Âl-i İmran 3/118, 138; Nahl 16/44, 64, 89.

(496) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 1044.

76; Mümtehine: 60/1; Tegabün: 64/4; Nuh: 71/9) 16 yerde geçen İ'lân" kavramı "Bildiri ve "Duyuru" anlamlarında Hadîs edebiyatında da yaygın bir şekilde kullanılmıştır⁽⁴⁹⁷⁾.

11. Zikir Kavramı :

Söylemek, konuşmak, hatırlamak, anmak, düşünerek hatıra getirmek, bahsetmek manalarına gelen (ve "Ze-ke-re" kök filinden masdar olan) "zikir" kavramının da⁽⁴⁹⁸⁾ çeşitli türevleriyle Kur'an'da ve Hadislerde sıkça kullanılmış olduğu görülmektedir⁽⁴⁹⁹⁾.

Açıklamaya çalıştığımız yukarıdaki temel kavramlar, sözlü ya da yazılı mesaj iletiminde sıkça kullanılan kavramların başlıcalarıdır. Bunların dışında, tâli derecede önemi bulunan daha bir çok iletim kavramlarının mevcut olduğunu, geniş bilgi için Kur'an ve Hadîs kaynaklarına başvurulması gerektiğini belirtmekle yetiniyoruz.

(497) Buharî; Menakıbulensar 63/45, Kefalet 39/4, Hudud 86/43, Teheccüd 19/1, Tevhid 97/8, 24, 35; Müslim: Salât 4/42, Liân 19/13, İbn Mâce: Hudud 20/21; Tirmizi: Tefsiru Sure 44/3, Nikâh 9/6; Neseî: Kıyamulleyl 20/9; Ebu Dâvud: Salât 2/119.

(498) Sarı Mevlüt, a.g.e., s. 546-547.

(499) Kur'an'daki farklı kullanılışları için bkz. Bakara: 2/85; Yusuf: 12/42, 85; İsrâ: 17/46; Kehf :18/63; Tâha: 20/34; Hacc: 22/28, 34; Şuarâ: 26/209. Hadis kaynaklarındaki kullanılışları için bkz. Buharî: Ezân 4; Mevakît 9/37, İlim 3/12, Tefsîru Sure 65/3, Salât 8/31; Deavât 80/67; Müslim: Fiten 52/23, Hacc 15/120; Tirmizî :Cenaiz 8/77, Ebu Davud: Edeb 40/11.

Ş.3. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN İLĞİ ALANI, ÖZELLİKLERİ, AMAÇLARI, AHLÂKİ ESASLARI

A. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN İLĞİ ALANI

İslâmî iletişimin ilgi alanını hususi ve genel olmak üzere iki şıkta incelemek mümkündür:

I. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN HUSUSÎ ALANI (İSLÂM DA'VETİ)

1. Genel Olarak İslâmî Da'vet

İslâmî yayma faaliyetleri, İslâmî iletişimin hususî alanını oluşturur. Diğer bir anlatımla, "Dînî tebliğ ve davet" İslâmî iletişimin özel çalışma sahasıdır. İnanç ve ibâdet esaslarını neşretmek, dinî hakikatleri insanlara tebliğle, onları irşâda çalışmak, tevhid inancına dayalı İslâm toplumunu tesis etmek, toplumu islâh etmek, hakkı üstün tutmak ve İslâmî bir kamuoyu oluşturmak, İslâmî iletişimin hususî alanını ilgilendirir⁽⁵⁰⁰⁾. Kur'an'ın nâzil olduğu tarihten bu güne değin tebliğ ve davet faaliyetleri sistemli bir şekilde yürütölegelmiştir.

2. İslâmî Da'vetin Aslî Unsurları :

İslâm Da'vetinin dört kurucu unsuru vardır:

a) Birinci Unsur: Kur'an-ı Kerîm:

Kur'an-ı Kerîm, inanç, ahlâk ve hukuk olarak İslâm Daveti'nin birinci ve aslî unsurudur. İslâm daveti, insanlığa doğru yolu göstermek ve insanlığın yolunu aydınlatmak amacı güder⁽⁵⁰¹⁾.

b) İkinci Unsur: Hz. Muhammed:

İslâm davetinin ikinci önemli unsuru, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Hz. Muhammed (s.a.v.), mesajı, kaynağından alan ve insanlığa iletendir. Bu iletici müstesnâ kişilik ve

(500) Ahmed Alûşî, ed-Da'vetül-İslâmiyye-Uşûlühâ ve Vesâiluhâ, Kahire, 1986, 1.Baskı, s. 9-12.

(501) Âl-i İmran 3/138; İbrahim 14/1; Zümer 39/27; Yunus 10/57; İsrâ 17/9; Furkan 25/1; Nisa 4/105.

üstün ahlâk sahibidir⁽⁵⁰²⁾. Aslî misyonu, ilâhi mesajı tebliğ etmek, insanları Hak yola çağırmaktır⁽⁵⁰³⁾.

c) Üçüncü Unsur: Davet Araçları :

İslâm davetinin üçüncü unsuru, iletim araçlarıdır. İslâm'ın intişarı devrinde tebliğ araçları Hz. Peygamber'in konuşmaları, sözleri, örnek davranışları, kişisel temasları, elçiler ve davetçiler gönderilmesi, sonraki dönemlerde ise, her nevi modern kitle iletişim vasıtalarıdır⁽⁵⁰⁴⁾.

d) Dördüncü Unsur: Davet Metodları :

İslâm davetinin dördüncü unsuru, davet usûpları (=iletişim metodları)'dır.

Davet metodları ana hatlarıyla şunlardır :

- aa) Bilgilendirerek ve hikmet ve mev'ıza yoluyla davet⁽⁵⁰⁵⁾.
- bb) Zorlamadan davet⁽⁵⁰⁶⁾.
- cc) Aşamalı olarak davet,
- dd) Basitleştirerek ve kolaylaştırarak davet⁽⁵⁰⁷⁾,
- ee) Güzel muâmele ederek davet⁽⁵⁰⁸⁾,
- ff) Toplumun kültürel yapısını ve seviyesini dikkate alarak davet,
- gg) Güzel ahlâkî davranışlar göstererek davet⁽⁵⁰⁹⁾,
- hh) İmrendirerek ve müjdeleyerek davet⁽⁵¹⁰⁾.

(502) Kalem 68/4; Ahzâb 33/21.

(503) Ahzab 33/45, 46; Maide 5/67, 99; Nahl 16/125; Şûra 42/48; Gâşiye 88/21.

(504) el-Gazzâlî, Muhammed, Ma'allâh-Dırâsât fi'd-Da'veti ve'd-Du'ât, Kahire 1976, s. 232.

(505) Bakara 2/269; Nahl 16/125 ("Hikmet" Kavramı için bkz. Aynî eş-Şeyh el-İmam el-Allâme Bedrüddin Ebî Muhammed b. Ahmed (ölm. H. 855), Umdetu'l-Kârf Şerhu Sahihî'l-Buharî, Beyrut 1979, II, 239).

(506) Bakara 2/269; Nahl 16/125.

(507) Bakara: 2/185, 286; Nisa: 4/28; Hacc: 22/78; Ahzâb: 33/5.

(508) Âl-i İmran: 3/159; Fussilet: 41/34; Mü'minûn: 23/96.

(509) Fussilet: 41/33-36.

(510) Furkan: 25/56-58 (Davet ve Tebliğ Metodları hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Hatem, el-İ'lâm fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm, Kahire 1985, s. 201 vd.).

3. İslâm Da'veti'nin Temel Özellikleri :

a) Rabbânîlik:

İslâm da'veti'ni, beşerî davetlerden ayıran en önemli özelliği, Rabbanî oluşudur.

İslâm da'veti üç cihetten Rabbanîdir:

aa) Kaynağı İtibariyle Rabbânî'dir:

İslâm da'veti, Kur'an vahyine dayanır. Kur'an-ı Kerîm, Allah kelâmıdır ve İslâm Da'veti'nin aslî kaynağıdır. *"O havadan konuşmaz, O'nun okuduğu Kur'an) kendisine vahyedilen vahiyden başka birşey değildir."*⁽⁵¹¹⁾. *"Ey Elçi! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et!..."*⁽⁵¹²⁾.

bb) Hükümleri İtibariyle Rabbânî'dir:

İslâm Da'veti'nin kural ve hükümleri⁽⁵¹³⁾ ilâhîdir.

"Allah, hüküm verenlerin en iyisi değil midir?"⁽⁵¹⁴⁾.

"Hüküm vermek, yalnız Allah'a âittir..."⁽⁵¹⁵⁾.

"Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir işte hüküm vermek, Allah'a âittir..."⁽⁵¹⁶⁾.

cc) Tesirleri İtibariyle Rabbânî'dir:

İslâm da'veti, ferdi, toplumu ve devleti olumlu yönde etkiler. İslâm Daveti'nin etkileri, beşerî davetin etkilerinden daha mükemmeldir. Tesiri olumlu, kalıcı ve süreklidir.

"Allah'ın boyası (ile boyan), Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?..."⁽⁵¹⁷⁾.

dd) İslâm Da'veti Rabbanî Kontrole Tâbidir:

İslâmî da'veti'n iki temel kanunu vardır:

(511) Necm: 53/3-4.

(512) Mâide: 5/67.

(513) Hüküm, ilim, hikmet, yargı kararı vermek, kanun koymak anlamlarına gelir (Bkz. İbn-i Manzur, Lisanûl'arab, II, 951-954).

(514) Tîn 95/8.

(515) En'am 6/57.

(516) Şurâ 42/10.

(517) Bakara 2/138.

Bunlardan birisi, davetin ilk tebliğcilerinin zaman ve mekâna göre re'sen (=doğrudan) seçilmeleridir:

"Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer..."⁽⁵¹⁸⁾.

Diğeri, da'vet görevini yerine getirmeyen toplumdaki bu misyonun alınıp başka bir topluma verilmesi kanunudur.

"Eğer (Allah yoluna davetten ve cihaddan) yüz çevirecek olursanız, Allah, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar."⁽⁵¹⁹⁾.

Her iki kanunun işleyiş tarzlarına tarih şahittir⁽⁵²⁰⁾.

b) Şumüllülük (=Kapsamlılık)

İslâmî Da'vetin şumüllülüğü, konu, zaman ve mekân itibariyledir:

aa) Konu İtibariyle Kapsamlıdır :

İslâmî Da'vet dünya ve âhireti içine alır. Ferd, âile, toplum ve tüm beşerî münasebetler İslâmî da'vetin konusunu teşkil eder.

bb) Zaman İtibariyle Kapsamlıdır:

İslâmî Da'vet, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Râşid halifeler dönemine münhasır değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.), son Nebî olduğundan⁽⁵²¹⁾, İslâmî Davetin geçerliliği, dünya hayatının sonuna değin devam edecektir.

cc) Yer İtibariyle Kapsamlıdır:

İslâmî Da'vet, sadece intişâr ettiği Arap Yarımadası sakinlerine yönelik değildir. Bilâkis, beşerin meskûn olduğu bütün yeryüzü coğrafyasına ve hattâ tüm âlemlere şâmidir:

"Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik..."⁽⁵²²⁾.

(518) Hac 22/75.

(519) Muhammed 47/38.

(520) Ali Cerîşe, Usulü'd-Daveti'l İslâmiyye, Tanta, 1991, s. 56-57.

(521) Ahzâb 33/40.

(522) Sebe' 34/28.

"(Ey Muhammed), biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik"⁽⁵²³⁾.

"Biz, sana böyle Arabca bir Kur'an vahyettik ki, kentlerin anası (=Mekke halkı)'nı ve çevresinde bulunanları uyarasın..."⁽⁵²⁴⁾.

"Ey inanan kullarım! Şüphesiz ki, benim arzım (=yer kürem) geniştir. O halde ancak bana kulluk edin."⁽⁵²⁵⁾.

Yukarıdaki âyetlerin (ve özellikle Şûra Sûresi'nin 7. âyetinin) içeriğini dikkate alarak İslâmî davetin mekân itibâriyle şumülünü aşağıdaki şekilde daha iyi ifade edebiliriz:

Şekil 8. İslâm Da'vetinin Şumülü.

c) Aşamalılık ve Metodluluk:

İslâmî Davet'in üç aşaması vardır:

aa) Tebliğ (=İletim)

bb) Tekvîn (=Oluşturma)

(523) Enbiya 21/107.

(524) Şûrâ 42/7.

(525) Ankebût 29/56.

cc) Temkîn (=Yerleştirme).

İslâmî da'vetin bu üç aşamasının her biri ayrı ayrı plân, proje ve metoda ihtiyaç gösterir. Projesiz ve methodsuz da'vet, plânsız ve projersiz inşaat yapmaya benzer. Plânsız-projesiz yapılan bir bina sağlam olamayacağı gibi projersiz ve methodsuz bir davetin de başarılı olması ve semere vermesi mümkün değildir⁽⁵²⁶⁾.

d) Amaçlılık :

İslâmî da'vetin temel özelliklerinden biri de, muayyen gayelerinin olmasıdır. Husûsî anlamda İslâm Da'veti'nin başlıca üç amacı vardır :

aa) Müslüman Toplumu Oluşturmak:

İslâmî da'vette ilk hedef, "Müslüman Toplumu" oluşturmaktır. Bilindiği üzere, toplumun aslî nüvesi ferddir. Ferdlerden âile yapıları doğar; âile yapıları da toplumu meydana getirir.

İslâmî davetin tebliğ (=iletim) ve tekvîn (=oluşum) merhaleleri sonucunda vasıflı bir "müslüman toplum" vücûda gelir.

İslâm Peygamberi, vefatından önce kendi eşinden ve akrabalarından başlamak suretiyle kısa zamanda, yüksek vasıflı bir İslâm Toplumu (=Sahâbe Cemaati) oluşturmayı başarmıştır. Böyle bir muvaffakiyet, Dinler Tarihi'nde sadece Hz.Muhammed (s.a.v.)'e nasip olmuştur⁽⁵²⁷⁾.

"Müslüman Toplum"un en belirgin vasıfları şunlardır:

aaa) Mü'min Olma Vasfı:

Toplumun mü'min olması vasfından kastımız, imanın ve tasdikın kalblerde temekkün etmesi (=iyice yer etmesi)'dir.

(526) Davet Metodlarına yukarıda 2/d'de değinilmiştir.

(527) Uzun yıllar davet çalışmalarını sürdürmüş olmalarına rağmen, vefatlarından evvel Hz. Nuh'un davetine 13 kişi, Hz.İsa'nın çağrısına ise, sadece 12 kişi kulak vermişti (Bkz. Ali Çerîşe, Usulü'd-Daveti'l-İslâmiyye, Tanta, 1991, 3.Baskı, s. 45).

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

«*Göçebe Araplar: "İnandık" dediler. De ki: "Siz inanmadınız, fakat "İslâm olduk" deyin. (Çünkü imân ve tasdîk gönülden olur. İslâm ise, itaat ederek barışa girmek, savaşı bırakmaktır. Savaşı bırakmakla İslâm olup güvenlik ortamına girdiniz.) fakat henüz îman kalblerinize girmediler...»*⁽⁵²⁸⁾.

bbb) Da'vetçi Olma Vasfı:

Müslüman toplumun ikinci önemli vasfı, "Da'vetçi" olmasıdır. Kur'ân'da Allah şöyle buyurmuştur:

"İçinizden hayra davet eden (...) bir topluluk olsun!..."⁽⁵²⁹⁾.

"Ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler (...) başka; (onlar ziyandan kurtulmuşlardır)."⁽⁵³⁰⁾.

ccc) İyiliği Buyurucu ve Kötülüğü Yasaklayıcı Olma Vasfı:

İslâmî davet, ma'rufu emir ve münkeri nehiy görevini de kapsar. Bu görev, müslüman toplumun aslî vazifelerinin başında gelir.

"İçinizden (...) iyiliği buyurup, kötülüğü men'eden bir topluluk olsun..."⁽⁵³¹⁾.

Ma'rufu emir, münkerden yasaklama görevi gerek konu ve gerekse yer itibarıyla geniş kapsamlıdır.

bb) Müslüman Devleti Oluşturmak:

İslâmî davetin ikinci hedefi, İslâmî Toplum'u organize etmek ve "Devlet" konumuna getirmektir ki, bu, davetin temkîn (=yerleştirme, sağlamlaştırma, etkili ve sürekli kılma) merhalesidir. İslâm'ın vaad ettiği dünya ve âhret saadetinin gerçekleşmesi, vaz'ettiği emir ve yasaklarının ve tüm kurallarının uygulamaya konularak bunlara işlerlik kazandırılmasına

(528) Hucurât 49/14.

(529) Âl-i İmrân 3/104.

(530) Asr 109/3.

(531) Âl-i İmrân 3/104.

bağlıdır. Bu da, emretme ve nehyetme yetkisinin "âmme kudreti" olarak organize edilmesiyle mümkündür. "Âmme kudreti", toplumun birleşik irâde gücünün organizesiyle oluşur ki, bunun tek yolu "Devlet" değildir. Devlet, içtimaî bir zarûrettir. Yeryüzünden zulmü (=haksızlığı) ve fesadı (=bozgunculuğu) kaldırmak, emniyeti sağlamak, inanç ve ibadet hürriyetini teminat altına almak, toplumda barışı tesis etmek, mâlî ve sosyal dengeyi kurmak ve sürdürmek gibi çok önemli görevlerin yerine getirilmesi, ancak emretme ve nehyetme yetkisini kullanacak bir otorite güç sayesinde mümkün olabilir. Toplumun birleşik irâde gücünü temsil ettiği için bu otorite "Devlet Hükmi Şahsiyeti" olarak tezâhür eder. Devlet hükmi şahsiyetinin fonksiyonuna Kur'an'da şöyle temas edilir:

"Onları yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde, namazı kılarlar (ve kıldırırlar), zekâtı verirler (ve verdirirler), iyiliği emrederler, kötülüğü yasaklarlar..."⁽⁵³²⁾.

cc) Şehâdeti Gerçekleştirmek:

İslâmî davetin üçüncü ana gayesi, şehâdeti tahakkuk ettirmektir.

Şehâdet, müslüman toplumu ve fertlerini, kendilerini sürekli Allah'ın huzurunda ve O'nun müşâhedesi altında hisseder biçimde olgunlaştırmak ve (dünyada ve âhirette) nümûne-i imtisâl hâle getirmektir.

Şehâdetin özü, kesin bilgi, adâlet, takvâ ve güzel yaşantı ile Hakk'a şahit olmaktır⁽⁵³³⁾. Peygamberler müjdecî, uyarıcı olmalarının yanısıra "şâhit" olarak da gönderilmişlerdir:

"Ey Peygamber! Seni şâhit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"⁽⁵³⁴⁾.

Müslüman Toplum'un dünya hayatında diğer insanlar üzerinde şehâdeti, ilimle, adâletle ve güzel yaşayışla Hakk'a bağlılığı göstermek ve böylece Peygamberin de kendileri üzerinde müsbet şâhitliğini temin etmektir⁽⁵³⁵⁾.

(532) Hacc 22/41.

(533) Ünal Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, İstanbul, 1986, s. 451.

(534) Ahzâb 33/45.

(535) Bakara 2/143. Peygamberler, dünya hayatında insanlar üzerinde şahit oldukları gibi, âhirette de insanların yaptıklarına şahâdette bulunacaklardır (Bkz. Mâide: 5/116-117; Mü'min: 40/51; Hûd: 11/18, Nahî: 16/89, Nisa: 4/42. Şehâdet ve şâhitlik kavramlarının geçtiği diğer âyetler: Bakara: 2/140, 185, 282, 283; Âl-i İmran: 3/18, 53, 70; En'am: 6/73; Nûr 24/24; Fussilet: 4, 20).

e) Ahlâkîlik:

İslâm Daveti, güttüğü amaçları ve kullandığı araçları itibariyle ahlâkîdir⁽⁵³⁶⁾.

f) Hasbîlik:

İslâm'a davet hasbîdir. Allah'ın rızasından başka gaye güdülmez⁽⁵³⁷⁾.

g) İslâmî Da'vet, Her Müslümana Gücü Nisbetinde Görev Yükler:

İslâmî mesajı iletmek her müslümanın vazifesidir⁽⁵³⁸⁾. Hz. Peygamber (s.a.v.), önemli konuşmalarının sonunu şöyle noktalıyordu: "Bu konuşmayı dinleyenler, burada bulunmayanlara nakletsinler"⁽⁵³⁹⁾. İslâmî mesajı kasten ketmedenlerin ağızlarına kıyamet gününde ateşten gem vurulur⁽⁵⁴⁰⁾.

h) İcabîlik (=Olumluluk):

İslâm Da'veti'nin, insan, kâinat ve hayata bakış tarzı dâima icâbîdir, olumludur⁽⁵⁴¹⁾.

i) İslâmî da'vet hükümlerinde şûrâya dayanır⁽⁵⁴²⁾

i) İslâmî da'vet cihadla kâimdir⁽⁵⁴³⁾

k) İslâmî da'vet delillidir.

İslâm, gerçeğe da'vet ettiği için, mesajını, belgelendirme ve delillendirme kaidelerine dayandırır⁽⁵⁴⁴⁾.

l) İslâmî da'vet, vicdânî, içtimaî ve uhrevî sorumluluğu gerektirir⁽⁵⁴⁵⁾.

m) İslâmî da'vet'in üslûbu, kullanılan vasıtalara ve şartlara göre değişiklik arzeder.

(536) Güzel ahlâk hakkında : Kalem: 68/4; Hûd: 11/112; ayrıca bkz. Riyâzus-Salihîn II, 49-55.

(537) Müsned VI/126.

(538) Âl-i İmran: 3/104; Nahl: 16/44; Maide: 5/78-79.

(539) Buharî, İlim, 37.

(540) Müsned XIV/5, r. 7561.

(541) Mülk: 67/2; Câsiye: 45/13.

(542) Şûrâ 53/38.

(543) Âl-i İmran 3/195.

(544) Bakara: 2/282; Hucurat: 49/6.

(545) Enfal: 8/27; Tevbe: 9/105.

Bu konuda Yüce Davetçi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında pek çok uygulama örnekleri vardır⁽⁵⁴⁶⁾.

4. İslâm Da'vetçisinin Vasıfları:

Bir İslâm davetçisinin başarılı olabilmesi için, şu nitelikleri mutlak surette taşıması gereklidir:

a) İnançlılık ve Güvenilirlik :

İslâm Da'vetçisi sağlam bir inanca sahip olmalı ve herkese güven vermelidir. Mü'min ve emîn olma, İslâm Da'vetçisinde aranacak ilk vasıftır.

b) Sadakat (=Doğruluk):

İslâm Da'vetçisinin ikinci önemli niteliği sadâkattir. Kur'an ve Sünnet'te sâdk (=doğruluk) kavramı üzerinde önemle durulmuştur:

"Mü'minlerden öyle erkekler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular..."⁽⁵⁴⁷⁾.

"Doğru sözlülük iyiliğe götürür; iyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah'ın yanında siddîklar derecesine yükselir..."⁽⁵⁴⁸⁾.

Sıdk'ın başlıca beş derecesi vardır:

aa) Sözde doğruluk,

bb) Niyet ve irâdede doğruluk,

cc) Zorluklar karşısında doğruluk⁽⁵⁴⁹⁾,

dd) Ahde vefâda doğruluk⁽⁵⁵⁰⁾,

ee) Amellerde doğruluk.

(546) Ahzâb 33/21; Âl-i İmran 3/159 (Geniş bilgi için bkz. Muhammed Acâc al-Hatîb, Edvâün Ala'l-İlâm fî Sadrı'l-İslâm, Kahire, 1987, 2. Baskı, s. 19-20.

(547) Ahzâb 33/23.

(548) Riyazüs-Sâlihîn I, 86.

(549) Muhammed 47/21.

(550) Ahzâb 33/23.

c) İhlâs ve Samimiyet:

Kur'an, ihlâs üzerinde çok durur. Çünkü, amellerde Allah'ın rızâsına uygunluğun kıstası, ihlâstır. Emânet ve sadâkat'ın geçerliliği de ihlâs'a bağlıdır.

"...*Dini yalnız Allah'a hâlis kılarak kulluk etmeleri (...) emredilmişti...*"⁽⁵⁵¹⁾.

"İyi bil ki, hâlis din yalnız Allah'ındır..."⁽⁵⁵²⁾.

"...*Ve dinlerini sırf Allah için uygulayanlar; işte onlar, mü'minlerle beraberdir...*"⁽⁵⁵³⁾.

d) Şefkat, Merhamet ve Hilm:

Şefkat, merhamet ve hilm (=yumuşak huyluluk) herkes için olmakla birlikte öncelikle ve özellikle İslâm Da'vetçilerinde bulunması gereken niteliklerdir. Bu hususta da, Hz. Peygamber (s.a.v.), en ideâl örnektir⁽⁵⁵⁴⁾.

e) Sabır ve Kararlılık:

Sabır ve azim, İslâm Davetçilerinde aranan en önemli vasıflardandır. Sabır, Kur'an'ın temel kavramlarından. Sabır, nefsin zorluklara ve meşakatlere karşı tahammülünü ve dayanma gücünü ifade eder⁽⁵⁵⁵⁾. Müslüman Davetçi için başarının anahtarı sabırdır⁽⁵⁵⁶⁾.

II. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN GENEL ALANI

İslâmî iletişimin genel alanı, hayatın bütün yönlerine şâildir. Çünkü İslâm, güttüğü hedefler itibariyle evrensel bir din ve düzendir. Bu düzen içinde müslümanların da aslî misyonu, tüm insanlara örnek teşkil edebilecek ölçüde "hayırlı ümmet" olmalarıdır⁽⁵⁵⁷⁾. Tüm insanlar için hayırlı ümmet olma fonksiyonuna sahip olmak, doğal olarak, bütün insanlığı İslâmî

(551) Beyyine 93/5

(552) Zümer 39/3.

(553) Nisa 4/146.

(554) Ahzâb: 33/21; Enbiya: 21/107; Nisa: 4/96, 175; İsrâ: 17/24, 82; Tevbe: 9/128 Buhârî, Edeb, 18, Ebu Davud, Edeb, 66-156.

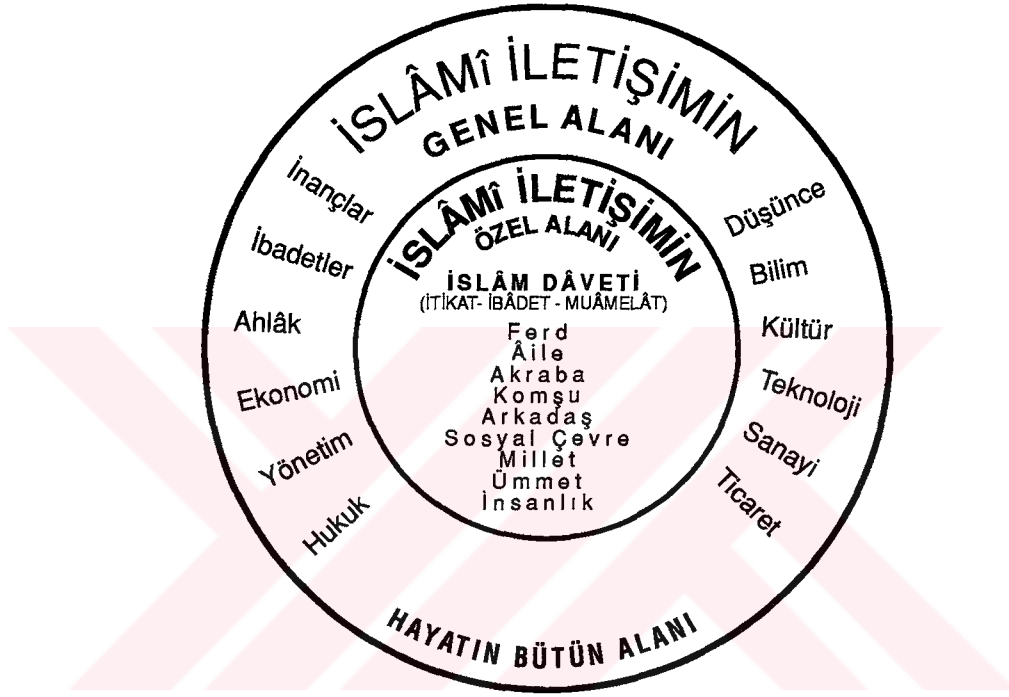
(555) Hûd: 11/11; Nahl: 16/100; Âl-i İmrân: 3/120, 125.

(556) el-Gazzâlî Ebû Hamid Muhammed b.Muhammed (ölm. 505/1111), İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn, Mısır, (tarihsiz) II, 334. Geniş bilgi için bkz. Cum'a Emin Abdülaziz, ed-Da've, İskenderiye, 1989, 2.Baskı, s. 57 vd.; Önkâl Ahmet, a.g.e., s. 200 vd.

(557) Âl-i İmrân 3/110.

iletişimin kapsamına almaktır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim "Umûmî Teâruf"⁽⁵⁵⁸⁾ prensibiyle iletişimin ilgi alanını, bütün beşeriye şâmil kılmış ve tüm insan topluluklarının istifâde edeceği hukukî, ahlâkî, ekonomik, sosyal ve siyasal ilkeler getirmiştir.

İslâmî iletişimin umumi ve hususi alanı aşağıda gösterilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. İslâmî iletişimin ilgi alanı.

(558) Hucurât 49/13.

B. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

İslâmî iletişimin özel ilgi alanını oluşturan "İslâm Da'veti"nin özelliklerini yukarıda (A/ I.3.'de) incelemiştik. Burada, –İslâmî Davetin özellikleriyle benzerlik arzetsede– hayatın ve insanlığın tümünü kapsayan çok yönlü ilişkiler düzenini ilgilendirmesi bakımından İslâmî iletişimin genel özelliklerini de ayrı bir başlık altında tetkik etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

İslâmî iletişimin genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

I. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AKÎDEYE BAĞLI OLMASI

İslâmî iletişim, kaynağı itibariyle vahye dayalıdır. Kur'an'ın ilk âyeti "Okuma" mesajıdır⁽⁵⁵⁹⁾. Okuma ise, öğrenmenin anahtarı ve tebliğ ve iletişimin birinci vesîlesidir. Allah, elçisine, "Oku!" fermanından sonra şu emri vermiştir.

«Ey Elçi! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et!...»⁽⁵⁶⁰⁾

II. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN BİR SORUMLULUK DÜZENİ OLMASI

İslâm'a göre, insan, hür olarak dünyaya gelir, hayatını özgürce yaşar. Fakat bu özgürce yaşama, gayesiz ve başı boş bir hayat sürme demek, değildir. İnsan, dünya hayatını amaca uygun yaşayıp yaşamamaktan dolayı sorumlu tutulacak bir varlıktır.

Herkes, hür irâdesiyle işlediği her fiilinden mes'ûldür⁽⁵⁶¹⁾. İnsanın sorumluluğu tek yönlü değildir. Kişi, vicdanına karşı, topluma karşı ve nihayet Allah'a karşı sorumludur.

Vicdan (=zamîr), insanın manevi yapısında yer alan bir dahilî düzenleyicidir ki, sürekli nefsi sorgular ve yargılar. İnsan hayatında nefsin sorgulanması önemlidir. Çünkü nefis daima insana kötülüğü fısıldar ve şerri telkin eder. K. Kerim'de şöyle buyrulmuştur:

«Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz...»⁽⁵⁶²⁾.

«Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, dâima kötülüğü emredicidir...»⁽⁵⁶³⁾.

(559) Alak 96/1.

(560) Mâide 5/67.

(561) Âl-i İmran 3/25, 30; Nisa 4/111; En'âm 6/164; Müddessir 74/38.

(562) Kaf 50/16.

(563) Yusuf

Kişilerin kendi nefislerini sürekli sorgulamaları gerektiği konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uyarıları da vardır. "*Siz sorguya çekilmeden önce kendi nefislerinizi sorgulayın. Amellerinizi öncelikle kendiniz (vicdanınız'a) değerlendirin.*"⁽⁵⁶⁴⁾

İnsan, her nevi amel ve davranışlarından dolayı topluma ve Allah'a karşı da sorumlu durumdadır. Şu Ayet-i Kerîme, vicdanî, içtimai ve uhrevî sorumluluğun ve yargılanmanın önemine işaret etmektedir:

«*De ki : "Yapın (yapacağınızı), yaptığınız işleri Allah da görecektir, Elçisi de, mü'minler de. Sonra görülmeyeni ve görüleni bilen (Allah)'a döndürüleceksiniz. O, size yaptıklarınızı bir bir haber verecektir.*»⁽⁵⁶⁵⁾.

Âyette geçen "yaptıklarınızı Allah görecektir", ilâhî yargılamaya; "yaptıklarınızı Elçi ve Mü'minler görecektir", sosyal yargılamaya; "size yaptıklarınızı bir bir haber verecektir," vicdanî yargılamaya işaret etmektedir. İsrâ süresi'ndeki şu âyetler de vicdanî yargılamanın önemini teyit etmektedir:

«*Her insanın (amel) kuşunu boynuna doladık. Kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir Kitâp çıkarırız (ve kendisine): "Oku kitabını! (Amellerini sen de gözen geçir). Bugün sana hesap sorucu (ve sorgulayıcı) olarak nefsin yeter" (deriz, böylece, kendi amelini bizzat kendisinin değerlendirmesine de imkân sağlarız).*»⁽⁵⁶⁶⁾.

Yukarıda (Tevbe 9/105'de) geçen "*yaptıklarınızı Allah'ın elçisi ve Mü'minler de görecektir*" ibaresi, İslâmî iletişimde topluma karşı sorumluluğumuzu gösterdiği gibi, İslâmî değerlerin korunmasını ve İslâmî İletişim Kurallarının uygulama alanındaki murakabesinin gerekliliğini de ortaya koymaktadır⁽⁵⁶⁷⁾.

III. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN KAPSAMLI VE ŞÜMÜLLÜ OLMASI

Bilindiği üzere İslâm, bir Evrensel Tebliğ Dîni'dir. İslâm'ın "âlem-şümüllük" özelliği, İslâmî İletişimin "zaman", "mekan" ve "konu" itibarıyla sınırsız olma niteliğine sahip bu-

(564) Münir Hicab, Mebâdiu'l-İlâmî'l-İslâmî, Aysut, 1982, s. 35.

(565) Tevbe 9/105.

(566) İsrâ 17/13-14.

(567) İbrahim İmam, Usûlü'l-İlâmî'l-İslâmî, Kahire, 1987, s. 46.

lunduğunu açıkça göstermektedir. İslâmî iletişimin fonksiyon alanı ve araştırma sahası bütün evrendir.

Muhammed er-Ravi'nin de ifade ettiği gibi, İslâm, geçmişte ve gelecekte, halde ve istikbalde insanlığın birliğini sağlama, şerefini koruma, fertlerin güvenliğini temin etme hususlarında bütün beşeriyetin ihtiyaçlarına cevap vermesi; cins ayrılığı, renk değişikliği ve kana dayanan soy taassubunu kabul etmeyen bütün insanlığı hüküm dairesinde eşit tutan kanunlar içermesi; sabit olan ilmi gerçeklerle çatışmaması ve müsbet düşünce ve akla zıt düşmemesi, insanın fıtratıyla ve kâinatın gerçekleriyle bağdaşması yönlerinden evrensel bir dindir⁽⁵⁶⁸⁾ ve bu din, tek bir bina gibidir ki, bütün peygamberlerin elleri bu binanın yapılışında çaba harcamıştır. Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.,) bu gerçeği şöyle dile getirmiştir. «Geçmiş peygamberlerle benim durumum, bir bina yapıp, köşesinde yalnız bir tuğla yerini boş bırakan adamın durumu gibidir. Bunu gören insanlar binayı hayranlıkla seyrettikten sonra "şu boş yere de bir tuğla konulması gerekmez miydi» diye söylenirlerdi. İşte o boşluğu da dolduran tuğla benim. Aynı zamanda Peygamberlerin de sonucusuyum.»⁽⁵⁶⁹⁾

Âlemşümûl yapısının doğal sonucudur ki, İslâm, bütün peygamberleri ve getirdikleri mesajları bir arada toplayarak "Kur'an" adında bir kitapla ve orijinal bir üslûb ile insanlığa sunmuştur. İlginçtir ki, Allah, Kur'an'da bütün Peygamberleri (dünyada ve âhirette âlemlere şâhid olsunlar diye) konuşturmuştur⁽⁵⁷⁰⁾.

Evrensel Dinin Evrensel Kitâbı olan Kur'an, hayat ve fıtratı bakımından kâinatla birlik içindedir. Bu kitâb, tüm insanlığa doğruyu haykıran, hakkı gösteren ilâhi bir mesajdır. Genel adı "İslâm" olan bu mesaj, anlam ve gaye itibarıyla insanların geçmişini, geleceğini ve bugününü içine alacak kadar genel ve geniş kapsamlıdır⁽⁵⁷¹⁾.

IV. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AMAÇLI VE OLUMLU OLMASI

İslâmî iletişim îcâbîdir (=olumludur) ve amaçlıdır. İslâmî iletişimin hedeflerini Kur'an belirlemiştir ve Kur'an'ın belirlediği örnek hedef, Rabbanî İdealdir : «*En yüce (örnek ve ideal)*

(568) Muhammed er-Râvî, Cihanşümûl İslâm Daveti, Çev. İbrahim Sarmış, Konya, 1979, s. 63.

(569) Buhârî ve Müslim.

(570) Bakara 2/132; Maide 5/111, 116, 117; Â'râf 7/59, 73, 85; Yunus 10/72, 84.

(571) Muhammed e-Râvî, a.g.e., s. 103.

durum (ve sıfat) Allah'ındır.»⁽⁵⁷²⁾. İslâmî iletişimin nihâî gayesi, tek bir hücreden (=min nefsin vâhıdetin)⁽⁵⁷³⁾ yaratılıp çoğaltılan ve değerli kılınan⁽⁵⁷⁴⁾ insanlık âlemini yaratılış gayesine uygun olarak hidâyet yoluna sevk etmek, bu yolu bilgi ışığı ile aydınlatmak, dünya ve âhiret saâdetini amaçlayarak, Hak ve Adâlet temelleri üzerinde bir Rahmet Toplumu vücuda getirip, bunların arasında çok yönlü bilgi, düşünce ve haber iletimini (=teârufu) temin etmek⁽⁵⁷⁶⁾, yeryüzünü ve beşeriyeti islâh etmek, insanları doğruya ve iyiye yöneltmektir⁽⁵⁷⁷⁾.

İslâmî İletişim, çağımızda kitaptan gazeteye, radyodan televizyona kadar tüm kitle iletişim vasıtalarını kullanarak bu yüce gayeleri tahakkuk ettirme idealindedir⁽⁵⁷⁸⁾.

Kısaca İslâmî iletişimin amaçları Rabbanîdir, vâzıhtır, mauyyendir ve muhtevası da gayesine bağlıdır.

V. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN SADAKAT (=DOĞRULUK) İLKESİNE SIKI SIKIYA BAĞLI OLMASI

Mesajın ister vericisi ister alıcısı olsun, İslâmî İletişim nazariyesinde hedef ve hareket unsuru ferd'dir. İletişimin sağlıklı olması bakımından ferdin "sıdk (=doğruluk)" ve "Hak (=gerçeklik)" ölçülerine zâhiren ve bâtinen bağımlılığı zorunludur.

İslâmî İletişim nazariyesinde Sıdk'ın (=doğruluğun) üç mertebesi vardır :

1) Sıdk'ul -ef'al : Fiil ve davranışlarda doğruluk. Bu doğruluk, insanın amel ve hareketlerinin zarihiri (=görünen) yönüyle ilgilidir.

2) Sıdk'ul-akvâl : Söz söylemede ve konuşmada doğruluk. İnsanın, her sözünün ve her konuşmasının doğru olması istenir. "*Doğru söz iyiliğe, iyilik de Cennet'e götürür*"⁽⁵⁷⁹⁾.

3) Sıdk'uz-Zâtî : Bu, niyette doğruluk demektir. Sıdk'uz-zâtî'den maksad, kişinin

(572) Nahl 16/60.

(573) Nisa 4/1; En'am 6/98.

(574) İsra 17/70.

(575) Zâriyat 51/56.

(576) Hucurat 49/13.

(577) Hûd 11/88.

(578) Münir Hicâb, a.g.e., s. 25.

(579) Riyâzüs-Sâlihîn I, 86.

içinin temizliğidir. Diğer bir anlatımla, insanın niyeti ile söz ve amelinin bir biri ile uyumluluğudur. Kişi amelinde ve kavlinde (yani işinde ve sözünde) münâfık olabilir. Söz gelimi, gösteriş için ya da korktuğu için doğru bir amel işleyebilir veyahut kalben inanmadığı bir sözü söyleyebilir. Fakat bir kimse, niyetinde aslâ münafık olamaz. Çünkü "niyyet", kul ile Rabb'i arasında kalan bir iç tasarruftur. O iç tasarrufa kul ile Allah'dan başkası muttali olamaz.

O halde İslâmi İletişimde aslolan iletişim ricâlinin amelinde, sözünde ve niyetinde "sâdık" (=doğru) olmasıdır. Bir kimse, işinde ve sözünde sâdık olup da niyetinde sâdık (=doğru ve samimî) değilse, o kimse gerçek sâdık sahibi sayılmaz. Kur'an, mü'minin söz ve tasarrufları ile niyeti arasında tam bir mutabakat olması gerektiği konusunda çok ciddi uyarıda bulunur . *"Ey insanlar, niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir."*⁽⁵⁸⁰⁾.

Niyette Sıdk'ın gerçekleştirilmesi ideâli, insanı, öncelikle nefsini ıslâha (=düzeltmeye) yöneltmelidir. Bu husus, Kur'an'da şu şekilde dile getirilmektedir : *"Siz Kitâbı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"*⁽⁵⁸¹⁾.

Başta Peygamberler olmak üzere tüm Tebliğ Önderlerinin insanları etkilemede ve iknada gösterdikleri başarının sırrı, «Sıdku'z-Zâtî» sâhibi olmalarıdır ki, bunun da nümüne-i imtisâli «Sâdiku'l-Emîn» sıfatıyla anılan Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir⁽⁵⁸²⁾.

VI. İSLÂMÎ İLETİŞİM DÜZENİNİN GELİŞMECİ VE AKSİYONER OLMASI

İslâmî İletişim düzeni, gelişmeci ve aksiyonerdir. İslâmî İletişimin nazari ve umumi prensipleriyle fiilî uygulaması arasında canlı ve sürekli bir bağ vardır. İslâmî İletişim, soyut ve teorik bir iletim sistemi değildir, aksine, dinamik ve pratik bir yapıya sahiptir. İslâm, inanç ile amel, bilgi ile pratik arasında tam bir ilgi, uyum ve mutabakat öngörür ve bu konuda uyarıda bulunur:

(580) Saf 61/2.

(581) Bakara 2/44.

(582) Muhammed Muhammed el-Bâdî, el-Bünyanü'l-İctimaî li'l-Alâkati'l-Âmme, Kahire, 1978, s. 187-188.

«Ey inananlar; niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek Allah katında en sevilmeyen bir şeydir.»⁽⁵⁸³⁾.

İslâmî İletişim, mefkûre ve metoduyla kendine özgü bir mahiyet arzeder, başka hiçbir iletişim düzeni ile kıyaslanamaz: "De ki : «İşte benim yolum budur. Allah'a basîretle davet ederim...»⁽⁵⁸⁴⁾.

VII. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN ÖLÇÜLÜ VE DENGELİ OLMASI

İslâmî İletişim ölçülü ve dengelidir. İslâmda muvazene (=Denge), Kur'an'ın vaz'ettiği "Ortayol" anlamına gelen "el-vasatıyye" fikrinden mülhem bir kavramdır:

"Böylece, sizi ORTA bir ümmet yaptık ki, insanlara şâhid olasınız, Peygamber de size şahit olsun..."⁽⁵⁸⁵⁾. «Orta Ümmet», örnek yaşantısı ile sâir ümmetlere şâhit olacak ümmettir. İletişimde muvazene, toplumda istikrarı amaçlar. İstikrarlı İslâmi toplumun temel vasıflarının başında hatâda içtimâ etmemek, yanıltıcı ısrarlı olmamak gelir.

Uyumlu ve muvazeneli toplum yapısını amaçlayan islâm, toplum ferdlerini bağımsız düşünmeye, fikir ve düşünce üretmeye teşvik eder: "De ki : "Size bir tek öğüt vereyim : İkişer ikişer ve teker teker Allah'ın huzurunda durunuz sonra düşününüz!..."⁽⁵⁸⁶⁾.

İslâmi İletişim, ölçülü, uyumlu ve dengeli bir toplum yapısı amaçlamakla esasen sağlıklı bir kamuoyu oluşturmayı da doğal olarak gerçekleştirmiş olmaktadır⁽⁵⁸⁷⁾.

Objektif muvazene dışında, bir de dahilî ve "subjektif" muvazene vardır. Dahilî muvazeneden maksat, insan ile nefsi arasındaki "iç denge" dir. İç denge, insanın hayır ve şer arasında tercih yapabilme kudretindeki hassasiyettir.

İnsanda tercih gücünü geliştirme metod ve üslûbunu en mükemmel şekilde ortaya koyan İslâm'dır : "Nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını (isyânını ve

(583) Saff 61/3.

(584) Yusuf 12/108.

(585) Bakara 2/143.

(586) Sebe' 34/46.

(587) Münir Hicab, Nazariyatü'l-İlâmî'l-İslâmî, Kahire, 1982, s. 34-36.

itâatını) ilhâm edene andolsun ki: Nefsini yücelten iflâh olmuş, onu alçaltan da ziyana uğramıştır."⁽⁵⁸⁸⁾.

Bilindiği üzere, insan, iki yönlüdür. Doğum, hayat, ölüm gibi kanunların etkisi altında bulunması yönüyle "fıtrat"a bağlıdır. Hareket ve davranışları yönüyle ise muhtardır (=serbesttir). Muhtar kaldığı alan içinde de hayır ve şer olmak üzere iki tür yönelişle karşı karşıyadır.

İslâmî iletişim, ayrıca, bu iki tür yöneliş üzerinde dahili bir murakabe sistemi kurmayı da amaçlar⁽⁵⁸⁹⁾.

İrâde ve ihtiyar gücünü hayra tevcihte (=iyilik yönünde) geliştirenler Rabbanî gayeye ulaşırlar⁽⁵⁹⁰⁾.

VIII. İSLÂMÎ İLETİŞİME AHLÂK KURALLARININ HAKİM OLMASI

İslâmî iletişime ahlâk kuralları hâkimdir. İslâmî iletişim tümüyle ahlâki esaslara dayanır. "Ahlâkîlik"ten murad, iletişimde mesajın (=sözün) "Kelime-i Tayyibe" niteliğini taşımasıdır. Kelime-i Tayyibe, olumlu etkisi sürekli olan tesirli söz demektir. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur.

«Görmedin mi Allah nasıl bir benzetme yaptı : Güzel söz, kökü (yerde) sâbit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. (O ağaç), Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir (...). Kötü sözün durumu da, gövdesi yerin üstünden koparılmış, kararı (yerinde durma imkânı) olmayan kötü bir ağaca benzer.»⁽⁵⁹¹⁾.

«Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabb'inin izniyle çıkar. kötü olandan ise, yararsız bitkiden başka birşey çıkmaz...»⁽⁵⁹²⁾.

Ahlâk, hukuktan daha kapsamlı ve daha güçlü bir kavramdır. Çünkü ahlâk, –hukuk kurallarından farklı olarak– insanın hem dışını hem de içini düzeltmeyi amaçlar. En güzel

(588) Şems 91/7-10.

(589) Münir Hicâb, Mebâdiu'l-İlâmî'l-İslâmî, Asyut, 1982, s. 32-33.

(590) Münir Hicâb, a.g.e., s.31.

(591) İbrahim 14/24-26.

(592) A'raf 7/58.

ahlâk üzere yaratılan⁽⁵⁹³⁾ Hz. Muhammed (s.a.v.), güzel ahlâki tamamlamak için gönderildiğini⁽⁵⁹⁴⁾ ifade buyurmuştur. İmanın ölçüsü ahlâktır. "*İnanç yönünden en üstün mü'min, ahlâkı güzel olan mü'mindir*"⁽⁵⁹⁵⁾. Peygamberlerin aslî misyonlarından biri de ahlâkın temeli olan hak ve adâleti yeryüzünde ikâme etmektir⁽⁵⁹⁶⁾.

İslâmî iletişimde ahlâk, sözde, işde ve niyyette doğruluk, emânete riâyet, sılâ-ı rahim, yalandan kaçınma, hakka bağlı kalma, insanların namus, şeref, ve iffetlerini koruma ve kişilik haklarına saygı vs. olarak tezâhür eder⁽⁵⁹⁷⁾.

IX. İSLÂMÎ İLETİŞİMDE HERKESİN FONKSİYON SAHİBİ OLMASI

İslâmî iletişimde herkes, gücü, kudreti, istidat ve kabiliyetine göre fonksiyon sahibidir. İletişimde halin icabına göre hareket edilir, mesajın alıcılarının anlayış ve kavrayış kabiliyetleri gözönünde bulundurulur⁽⁵⁹⁸⁾.

Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "*Ben insanlara anlayış ve kavrayış seviyelerine göre konuşmakla emrolundum*"⁽⁵⁹⁹⁾.

X. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN HERKESE DÜŞÜNEBİLME VE FİKİR ÜRETEBİLME HAKKI SAĞLAMIS OLMASI

İslâmî iletişim kişiye bağımsız düşünebilme ve fikir üretebilme hakkı bahşetmiştir.

İslâm'a göre, ferdin, insanı, kâinatı ve hayatı tefekkür ve tahlilde serbest hareket etme hakkı vardır. Bu hak, "okuma" dan başlayarak, tüm varlık âlemi üzerinde düşünmeyi, olayları ve konuşmaları derinlemesine incelemeyi ve onları en güzel şekilde yorumlamayı kapsar. Bunun için Kur'an, okumayı⁽⁶⁰⁰⁾, yeryüzünde dolaşmayı ve araştırma yapmayı⁽⁶⁰¹⁾

(593) Kalem 68/4.

(594) et-Tergîb ve't-Terhîb, IV, 185.

(595) Ebu Bekr b. el-Arabî el-Malikî, Sahîhü'l-Tirmizî Şerhi, Kahire, 1934, X, 82.

(596) Hadîd 57/25.

(597) Hacc: 22/30; Bakara: 2/83, 263, Hucurat: 49/11-12; Nisa: 4/148.

(598) Ali es-Silmî, es-Sülûkü't-Tanzîmî, Kahire, 1979 s. 74; Münir Hicab, Nazariyyatu'l-İlâmî'l-İslâmî, Kahire, 1982, s. 184.

(599) Münir Hicab, Mebâdiu'l-İlâmî'l-İslâmî, Asyut, 1982, s. 21.

(600) Alak 96/1-2.

(601) En'am 6/11.

emrettiği gibi, kesin inanacak insanlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinde çok önemli deliller bulunduğuna⁽⁶⁰²⁾ da işaret ederek bilginin artırılmasını⁽⁶⁰³⁾ teşvik etmiştir.

XI. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN MESAJI GÖNÜLDEN BENİMSETME AMACI GÜTMÜŞ OLMASI

İslâmî iletişim, mesajı sadece iletme ve gönülden benimsetme amacı güder. Zor kullanılarak etkileme sözkonusu değildir. Kur'anda şöyle buyurulmuştur:

"Dinde zorlama yoktur..."⁽⁶⁰⁴⁾.

"Senin görevin sadece iletmektir. Hesap görmek bize düşer..."⁽⁶⁰⁵⁾.

"Biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen yalnız iletmektir..."⁽⁶⁰⁶⁾.

«Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın çevrenden dağılır, giderlerdi...»⁽⁶⁰⁷⁾.

XII. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN KURALLI VE METODLU OLMASI:

İslâmî iletişim kurallı ve metodludur. İslâmî iletişimin kendine özgü bir tebliğ yöntemi vardır ki, en belirgin yönü, "Hikmet", "Basîret" ve "et Teblîğ bi'l-hüsnâ" ilkelerine dayanmasıdır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Sen, hikmetle, güzel öğütle Rabb'inin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."⁽⁶⁰⁸⁾.

"Deki : "İşte benim yolum budur ." Allah'a basîretle davet ederim."⁽⁶⁰⁹⁾.

"Kullarıma söyle : En güzel sözü söylesinler..."⁽⁶¹⁰⁾.

"Sözü dinleyip de (=mesajı alıp da) en güzeline uyan kullarımı müjdele!..."⁽⁶¹¹⁾.

(602) Zariyat 51/21-22.

(603) Tâhâ 20/104.

(604) Bakara 2/256.

(605) Ra'd 13/40.

(606) Şûra 42/48.

(607) Âl-i İmran 3/159.

(608) Nahl 16/125.

(609) Yusuf 12/108.

(610) İsra 17/53.

(611) Zümer, 39/17-18.

"... İnsanlara güzel söz söyleyin!..."⁽⁶¹²⁾.

"Güzel bir söz (söylemek) ve affetmek, peşinden eziyet gelen sadakadan iyidir..."⁽⁶¹³⁾.

XIII. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AKLA VE MUHAKEMEYE ÖNEM VERMİŞ OLMASI

İslâmî iletişim, akla ve muhakemeye önem verir, insan aklını ve düşünce melekelerini geliştirmeye yönelik bütün metodları ve ikna yollarını kullanır. Bu gerçeği, Kur'an'ın "Dinleme" ve "Anlama" ya verdiği önemden çıkarıyoruz. Şüphesiz Kur'an, insanlardan her mesajı dinlemelerini ve akıl süzgecinden geçirerek doğru sonuçlara ulaşmalarını ister:

"...Sözünü dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele!..."⁽⁶¹⁴⁾.

"...İşte biz, aklını kullanan bir toplum için âyetleri böyle açıklıyoruz..."⁽⁶¹⁵⁾.

"Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen (=aklını işletmeyen) sağırlar ve dilsizlerdir..."⁽⁶¹⁶⁾.

"Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini ve düşündüklerini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hattâ (izledikleri) yol bakımından daha da sapıktırlar..."⁽⁶¹⁷⁾.

"Andolsun ki, biz bu Kur'an'da insanlara her çeşit misâli türlü biçimlerde anlattık. Ama insan, tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür..."⁽⁶¹⁸⁾.

XIV. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN HÜR VE BAĞIMSIZ OLMASI

İslâmî iletişim hür ve bağımsızdır. İletişim işlevinin ister alıcısı, ister vericisi olsun, hürriyet, insan için fitrî, tabîî ve hayatî bir zarurettir ve temel bir haktır.

İslâm, hürriyet ve hareket dini olup, takyîf ve tahakkümü kabul etmez. Diğer bir anlatımla denilebilir ki, İslâm ve tahakküm içtimâ kabul etmeyen iki zıt kavramdır. İnsanın in-

(612) Bakara 2/283.

(613) Bakara 2/263.

(614) Zümer 39/17-18.

(615) Rûm 30/28.

(616) Enfâl 8/22.

(617) Furkan 25/44.

(618) Kehf 18/54 (İlginç bir muhakeme metodu örneği için Hz. İbrahim'le Nemrut'un tartışmalarını nakleden Bakara 2/258'e bkz).

sana tahakküm hakkı olmadığı gibi, Devletin de topluma tahakküme hakkı yoktur. Tahakküm, hürriyeti takyittir. Takyît ise, hareket kabiliyetini engellemek demektir ki, bu "hayat hareketten doğmuştur" ilkesine aykırıdır⁽⁶¹⁹⁾.

İslâm, kişisel hürriyeti, hayatın temeli ve insan haklarının özü kabul eder ve bunun korunmasına önem verir. Hür olarak dünyaya gelen insan, hayatı hür yaşmalıdır. Hür hayat için aranan şartlar, şahsiyet sahibi olmak, yalnız Allah'a kulluk yapmak, kendine güvenmek ve hiç kimseden korkmamaktır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"(Yâ Rabbi), Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım isteriz!"⁽⁶²⁰⁾.

"Ey kullarım (yalnız) benden korkun!"⁽⁶²¹⁾.

"... İnsanlardan korkmayın, benden korkun!"⁽⁶²²⁾.

Yalnız Allah'a kulluk eden, Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan insan, gerçek anlamda hür insandır.

İslâm, insanı evren üzerinde tefekküre ve araştırmaya çağırmaktadır. Düşünme ve araştırma aklın işidir. Aklın, bu fonksiyonunu gereği gibi yerine getirebilmesi için hür olması lâzımdır⁽⁶²³⁾.

Kur'an, düşünce ve araştırma hürriyetini kullanmaya şöyle teşvik ediyor:

"Göklerde ve yerde olanlara bakın (=araştırın) del..."⁽⁶²⁴⁾.

"Göklerin ve yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere (...) bakmadılar mı?..."⁽⁶²⁵⁾.

"Bakıyorlar mı develere, nasıl yaratıldı? (Bakıyorlar mı) göğe, nasıl yükseltildi? (Bakıyorlar mı) dağlara, nasıl dikildi? (Bakıyorlar mı) yere, nasıl yayılıp döşendi?"⁽⁶²⁶⁾.

(619) Muhammed Ebu Zehra, el-Müctemau'l-İnsanî fî Zillî'l-İslâm, Cidde, 1981, 2.Baskı, s.257.

(620) Fatiha 1/4.

(621) Zümer 39/16.

(622) Mâide 5/44.

(623) Seyyid Sâbık, Anâsıru'l-Kuvveti fi'l-İslâm, Beyrut, 1986, s. 139.

(624) Yunus 10/101.

(625) A'raf 7/185.

(626) Gâşiyeh 88/17-20.

"İnsan neden yaratıldığına bir baksın (incelesin)!"⁽⁶²⁷⁾.

İslâm inancı, düşünme ve araştırma esasına dayanır. İslâm, mukallidin imanını sağlam kabul etmez. Sağlam inanç, istidlâl ve muhakemeye istinad eder. İstidlâl ve muhakeme tefekkür hürriyetini; tefekkür hürriyeti, –sözle ya da yazıyla– ifade hürriyetini doğurur. İfade hürriyeti ise, hakkı ve doğruyu açıkça ve korkusuzca söylemede kullanılır⁽⁶²⁸⁾.

İslâm Peygamberi (s.a.v.), acı da olsa doğruyu söylemeyi, bu konuda kınanmaktan korkmamayı, kasten gerçeği gizleyenin dilsiz şeytan sayılacağını, cihadın en üstününün haksızlık ve adâletsizlik yapan yöneticileri uyarmak olduğunu ifade buyurmuşlardır⁽⁶²⁹⁾.

Düşünceyi ifade hürriyeti en geniş anlamda basın-yayın hürriyetini de ifade eder. Kişi, hakka ve hayra yönelik olmak ve başkalarına zarar vermemek kaydıyla bu hürriyeti dilediği gibi kullanabilir.

Ancak, hür olmak, (genel anlamda) iki önemli hüküm doğurur : a) Sorumlu tutulmak, b) Görevli kılınmak. Kişinin hür olması, hareket ve davranışlarından dolayı sorumlu tutulmasını; sorumlu tutulması da muayyen bir takım görevlerle yükümlü kılınmasını gerektirir.

Bu bakımdandır ki, hürriyet, kamu yararı, kamu güvenliği ve dinî ve ahlâki yapının korunması mülâhazalarıyla sınırlandırılabilir⁽⁶³⁰⁾.

XV. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN DELİLLENDİRMEYE ÖNEM VERMİŞ OLMASI

İslâmî iletişimde delillendirme önemlidir. İslâmî iletişim, Allah'ın emrettiği şekilde kanıtlama ve belgelendirme kurallarına dayanır. Allah şöyle buyurmuştur:

"Ey inananlar! Belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın. Aranızda adâletli bir yazıcı onu yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın, borçlu olan da yazdırsın (...). Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun..."⁽⁶³¹⁾.

(627) Tarık 86/5.

(628) Muhyiddin Abdülhalim, ed-Da'vatu'l-İslâmiyye Ve'l-İlâmu'l-Duvaliyye, Kahire, 1991, s. 121.

(629) Muhyiddin Abdulhalim, a.g.e., s. 121.

(630) Muhammed es-seyyid el-Vekîl, Üsesu'd-Da'veti ve Edebu'd-Duât, Cidde, 1984, s. 34.

(631) Bakara 2/282.

«Ey inananlar! size fâsık bir adam bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın...»⁽⁶³²⁾.

XVI. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN MEŞRU BÜTÜN VASITALARI KULLANMIŞ OLMASI

İslâmî iletişimde, yer ve zamana göre gayeye uygun bütün meşrû vasıtalar kullanılır. İslâmî iletişim, sosyal ve teknolojik gelişmelerin gerektirdiği meşrû her nevi kitle iletişim araçlarından yararlanır⁽⁶³³⁾.

XVII.İSLÂMÎ İLETİŞİM ÜSLÛBLARININ ŞARTLARA GÖRE DEĞİŞKENLİK VE ÇEŞİTLİLİK ARZETMİŞ OLMASI

İslâmî iletişimde, iletişim üslûpları, mesajı alanların durumlarına ve iletimde kullanılan araçların niteliklerine göre değişiklik ve çeşitlilik arzeder⁽⁶³⁴⁾.

(632) Hucurat 49/66.

(633) Muhammed Acâc el-Hatib, a.g.e., s.18.

(634) Muhammed Acâc el-Hatib, a.g.e., s. 19-20.

C. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AMAÇLARI

I. GENEL OLARAK:

İletişimsiz bir beşerî hayat tasavvuru imkânsızdır. İnsanın bütün hayatı iletişime dayanır. Gerçekten insan, dünyaya gözünü açtığı andan itibaren iletişim ağının içinde yerini alır ve bu durum, hayatını noktalayıp kabre konuluncaya kadar da devam eder.

Kişinin, kendini iletişim düzeninden soyutlaması hiçbir şekilde mümkün değildir. Her sabah uykumuzdan uyanır uyanmaz, âile ve toplum hayatımızda hemcinslerimizle ve tüm varlık gruplarıyla mütad ilişkilerimizi sürdürürüz. Süreklilik arzeden bu ilişkilerimiz, hayatı zevk ve şevkle yaşamamızı sağlar.

Varlıklar âleminde iletişim tıpkı vücuddaki kan gibidir. Nasıl ki vücuddaki kan devranı olmaksızın bir canlının yaşamını sürdürmesi mümkün değilse, iletişimsiz bir insan ya da toplum hayatı da kâbil değildir⁽⁶³⁵⁾.

Beşerî iletişim, toplumsal yapının da esasını teşkil eder⁽⁶³⁶⁾.

Gerek insanın ve gerekse toplumların saâdeti, iletişimle doğrudan ilgili bir olgudur. Çünkü, sağlıklı ve mutluluk verici bir ilişkiler düzeni, iletişime bağlıdır.

Evensel bir iletişim dini olan İslâm'ın güttüğü esas gâyelerden birisi, kuşkusuz ki, insanı dünya hayatında mutlu kılmaktır. Gerçekten, İslâm'a göre iletişim, boş ve anlamsız bir mesaj aktarımından ibaret değildir. İslâm, münasebetleri disipline ederek insanlar arası ilişkiler düzenini belirli amaçlara yöneltmiştir.

Kur'an'ı dikkatlice incelediğimizde görürüz ki, Kur'an'da iletişimle ilgili ("bilgi", "öğretim", "iletim", "haberleşme", "uyarma", müjdeleme" gibi) kelime ve kavramların hemen hepsi muayyen gayelere hizmeti ifade eden manalarla yüklüdür. "Bilgi" ve "Bildirim" anlamlarına gelen "İlim" ve "İlâm" terimlerinin yediyüz kadar türeviyle Kur'an'da yer almış bulunması, bu gerçeği teyit etmektedir.

(635) Schramm Wilbur, Men, Messages and Media, New York, 1973, s. 18.

(636) Klapper Joseph, The Effects of Mass Communication, New York, 1967, s. 60.

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur :

"Size öğüt veriyorum..."⁽⁶³⁷⁾.

"Bu (Kur'an), insanlara bir tebliğdir. (İnsanlar) bununla uyarılınsınlar..."⁽⁶³⁸⁾.

II. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN BAŞLICA AMAÇLARI

İslâmî iletişim, başlıca şu amaçları güder :

1. Bilgilendirme ve Öğretme:

İslâm, bütün insanları bilgilendirmeyi amaçlar. Çünkü İslâmın mesajı evrenseldir. Âlem-şümûl olan bir mesajın tüm insanlığın bilgisine sunulması doğal bir zorunluluktur.

Allah şöyle buyurmuştur :

"Bu, (tüm) insanlara bir açıklama (ve beyannâme), korunanlara yol gösterme ve öğüttür."⁽⁶³⁹⁾.

Bilmenin ve bilgilendirmenin temeli "Okuma"ya dayanır. Kur'an-ı Kerim'den Hz. Peygamber'e inen ilk âyet, "Oku!" mesajıdır. "Oku" emriyle başlayan mesajda "Okumak", "kalem", "ilim" ve "Öğretmek" kavramları zikredilerek⁽⁶⁴⁰⁾ bilginin ve bilgilendirmenin anahtarı olan okuyup yazma öğülmekte ve teşvik edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bilgilenme ve bilgilendirmeye teşvik eden âyetlerin sayısının 750 dolayında olduğu tesbit edilmiştir⁽⁶⁴¹⁾.

Kur'an'da, bilenlerle bilmeyenlerin eşit olamayacağı⁽⁶⁴²⁾, bilginin sürekli artırılması⁽⁶⁴³⁾ gerektiği vurgulanmıştır.

Evrensel İletişim Dini olan İslâm'ın ilk ve örnek öğreticisi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in öğreticilik ve bilgilendiricilik misyonuna Kur'an'da şöyle değinilmektedir :

(637) Â'raf 7/62.

(638) İbrahim 14/52

(639) Âl-i İmran 3/138.

(640) Alak 96/1-5.

(641) Keskiöğlü Osman, İslâm'da Eğitim ve Öğretim, Ankara, 1988, s. 12.

(642) Zümer 39/9.

(643) Tâhâ 20/114.

Nitekim, kendi içinizden, size âyetlerimizi okuyacak, sizi (kötülüklerden) arıtacak, size Kitâb'ı ve hikmeti öğretecek, bilmediklerinizi bildirecek (ve bilgilendirecek) bir Elçi gönderdik."⁽⁶⁴⁴⁾.

Öğretici Elçi, bu görevini en iyi şekilde yerine getirmiştir ve şu tâlimatı vermiştir:

"Huzurumda bulunup mesajlarımı duyanlar, duymayanlara iletsinler"⁽⁶⁴⁵⁾,
"Söylediklerimi iyice belleğiniz ve gerinizde kalmış olanlara da aktarınız (ve onları da bilgilendiriniz)"⁽⁶⁴⁶⁾

İslâmi iletişim, bilgiyi yaymada ve insanları eğitmede ve bilgilendirmede mümkün olan ve amaca uygun bulunan (basın, radyo, televizyon gibi) her nevi iletişim vasıtalarını kullanır.

2. İletişim ve Haberleşmeyi Sağlama:

İslâm, insanları tek bir hücreden çoğaltılan⁽⁶⁴⁷⁾ varlıklar olarak kabul ettiğinden aralarında dâimi bir iletişimin sürdürülmesini tabii bir zaruret olarak değerlendirir :

"Ey insanlar! Biz, sizi bir erkek ve bir kadından yarattık (ve çoğalttık) ve birbirinizle tanışmanız (ve iletişim kurmanız) için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."⁽⁶⁴⁸⁾

Müslümanlar, iyiliği emretme ve kötülükten men'etme misyonuna sahip olmaları dolayısıyla insanlar için en hayırlı bir ümmet vasfı taşırlar⁽⁶⁴⁹⁾ ve ayrıca kendi aralarında *"hakki ve sabrı tavsiyeleşme"*⁽⁶⁵⁰⁾ biçiminde tezâhür eden sürekli bir iletişim münasebeti kurarlar.

İslâmî iletişim, haberleşmeye önem verir ve haberlerin doğru verilmesini ve gerçeğe uygun olup olmadığının tahkik olunmasını ister⁽⁶⁵¹⁾.

İslâm, birbirleriyle ilgilenmeleri ve iletişim kurmaları yönünden bütün müslümanları tek bir bedenin organları ve hücreleri (=yapı taşları) gibi⁽⁶⁵²⁾ mütâlara eder ve müslümanlar

(644) Bakara 2/151.

(645) Buhârî, İlim, 3/24, 25..

(646) Buhârî, İlim, 3/37.

(647) Nisa 4/1.

(648) Hucurat 49/13.

(649) Âl-i İmran 3/110.

(650) Asr 103/3.

(651) Hucurat 49/6; Neml 27/22-28.

(652) Riyâzüs-Salihîn, I, 270, r. 222.

arasında haberleşme ve iletişim ağının tabî zorunluluğuna dikkat çeker. Öte yandan İslâm, yeryüzündeki tüm Âdemoğullarının bir asıldan yaratıldıklarını hatırlatarak insanî kardeşlik ilişkileri içinde yaşamaları gerektiğini belirtir⁽⁶⁵³⁾.

3. Yeryüzünde Güvenlik ve Özgürlüğü Sağlam:

İslâmî iletişim, yeryüzünde özgürlük ve güvenliğe büyük önem verir ve bu iki kutsal değer korunmasını ister. İslâm'a göre mükemmel ve şerefli bir varlık olan insan, hür olarak doğduğu için, hayatı da hür olarak yaşmalıdır. Fertler hür olursa, toplum da hür olur.

Hürriyetin kaynağı tevhid akîdesidir. Tevhîd inancı, insanın Allah'dan başkasına kuluk yapmamasını, dünya hayatında özgürce yaşamasını, hiç kimseden korkmamasını⁽⁶⁵⁴⁾, onurlu ve şahsiyetli olmasını telkin eder.

İnsanların kişilik sahibi olmasını isteyen İslâm, insanları tevhidi kabule zorlamaz. Açıkça ilân eder ki : "*Dinde zorlama yoktur*"⁽⁶⁵⁵⁾, "... *Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin...*"⁽⁶⁵⁶⁾. Ancak, İslâm, hürriyetin ve emniyetin teminatı olduğu için, "Tevhit Akîdesi"ni korur ve herkese yüzlerini Tevhid Dini'ne çevirmeleri telkininde bulunur:

"Sen yüzünü, Allah'ı BİRLEYİCİ olarak doğrudan dîne çevir: Allah'ın Yaratma Kanunu'na (uygun olan dine dön) ki, insanları o (yaratma kanunu)na göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler. Yalnız O'na (=Allah'a) yönelin ve (yalnız) O'ndan korkun..."⁽⁶⁵⁷⁾.

Kur'an, tevhid inancını korumak (dolayısıyla yeryüzünde hürriyet ve emniyeti sağlamak) için, "Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın!..."⁽⁶⁵⁸⁾ tarzında tüm insanlığa genel bir çağrıda bulunduğu gibi, Kitab Ehli'ne (=Yahudi ve Hıristiyanlara) daha özel ve anlamlı bir çağrı yapar :

(653) Müsned, V/411.

(654) Fatıha 1/4; Zümer 39/16; Mâide 5/44.

(655) Bakara, 2/256.

(656) Kehf 18/29.

(657) Rum 30/30-31.

(658) Kasas 28/77.

«De ki : "Ey kitab ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye (=Tevhîd ilkesine) gelin : Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, birbirimize Allah'dan başka Rabler edinmeyelim..."»⁽⁶⁵⁹⁾

İşte, açıkça görüldüğü üzere, İslâmî İletişimin ana gâyelerinin başında, yeryüzünde hürriyet ve emniyetin teminatı olan Tevhîd inancını yaymak, gönülden benimsetmek ve yerleştirmek gelmektedir.

4. Dünya Sulhu İçin Uluslararası Boyutlarda Hakkı ve Sabrı Tavsiye Etme:

İslâm'ın, Adem oğullarını tek bir "İnsanlık Âilesi" olarak kabul etmesi gerçeğinin esp-risi, iletişim teknolojisinin günümüzde ulaştığı merhale sayesinde daha iyi kavranabilmektedir. Hakîkaten bugün dünya nüfusu, kalabalık bir âile nüfusu konumuna gelmiştir. İnsanlığın hiçbir ferdi kendisini bu âileden tecrîd edemez. Dünya sulhu ve beşerî saâdet için millî ve milletlerarası boyutlarda "*hakkı ve sabrı tavsiyeleşme*"⁽⁶⁶⁰⁾ ve "*İyilik ve takvada yardımlaşma*"⁽⁶⁶¹⁾ görevlerini yerine getirmek ve bu hususta her tür iletişim araçlarından yararlanmak, bütün insanların aslî görevleridir. İslâm, başta müslümanlar olmak üzere, tüm insanları "*Barış Nizamı*"na girmeye⁽⁶⁶²⁾ davet etmekle kürre-i arzı âdetâ bir "*Daru's-Selâm*" (=Barış ve Esenlik Yurdu)⁽⁶⁶³⁾ konumuna sokmayı hedeflemiştir.

5. İnanç Kardeşliğini ve İctimaî Tesanüdü Sürekli Kılma:

İslâm, öncelikle ve özellikle tüm inananları "kardeş" ilân etmiştir⁽⁶⁶⁴⁾. Bu kardeşlik, ortak bağlayıcı değer olan "inanç" dışında hiç bir kayda ve şarta tâbi kılınamaz. Yaşadıkları bölgeler, mensup oldukları ırklar ve kullandıkları diller farklı da olsa, yeryüzünün neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, Allah'a inananların tümü kardeştir. İnananların kardeş olmalarını sağlayan inanç bağı, vatan ve toprak bağından da, milliyet ve kavmiyet bağından da daha sağlam ve daha kutsaldır.

(659) Âl-i İmran 3/64.

(660) Asr 103/3.

(661) Mâide 5/2.

(662) Bakara 2/208; Nisa 4/128.

(663) Yunus 10/25.

(664) Hucurat 49/10.

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur :

"Mü'minler, bir binayı oluşturan tuğlalar gibidir. Binanın tuğlalarının kaynaması gibi mü'minler arasında da kaynaşma vardır."⁽⁶⁶⁵⁾

"Mü'minler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada, birbirlerine şefkatli davranmada tıpkı bir vücûd gibidir ki, vücudun bir uzvundaki rahatsızlık diğer uzuvları da etkiler."⁽⁶⁶⁶⁾

Açıkça görülüyorki, inananlar arasındaki kardeşliğin ve tesânüdün sürekliliği zorunludur ve İslâmi iletişim, bu hedefe de hizmet etmektedir.

6. İslâm Ahlâk ve Kültürünü Yayma, İyiliği Emretme ve Kötülükten Sakındırma:

İslâmi iletişimin hedeflerinden birisi de ferdi ve toplumu İslâm ahlâk ve kültürü ile mücehhez kılmak, İslâm'ın ahlâkî ve kültürel değerlerini yaymak, maruf'u emretmek ve münkeri men'etmektir.

İslâm'ın vaz'ettiği adalet, sadakat, hak, sabır, ihsan gibi ahlâki kaideler ve bunlara bağlı değer yargıları sâbit ve âlem-şümûldür. Bütün müslümanların, hakkı ve sabrı tavsiyeleşmeleri, âdil ve sâdik olmaları, (nefislerini iyileştirerek, yaptıklarını iyi yaparak ve başkalarına iyilik ederek) muhsinlik derecesini kazanmaya çalışmaları vazifeleridir. Ayrıca, birbirlerini eğitmeleri, birbirlerini iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırmaları da önemli görevleridir⁽⁶⁶⁷⁾.

Kur'an-ı Kerim'de "iyilik" in adı "marûf", "Kötülük"ün adı ise "münker"dir. İnsanların fitraten iyi ve güzel gördüğü şey, marûf; çirkin ve kötü saydığı şey de, münkerdir.

Kadını ve erkeği ile İslâm Toplumu, "iyiliği buyurma, kötülüğü yasaklama" misyonu taşıdığı için "En Hayırlı Ümmet" vasfını kazanmıştır⁽⁶⁶⁸⁾.

(665) Riyâzüs-Salihîn I, 270, r. 220.

(666) Riyâzüs-Salihîn I, 270, r. 222.

(667) Doğan Lütfi, Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler, Ankara, 1988, s. 303.

(668) Âl-i İmran 3/110, 104; Tevbe 9/71; Mâide 5/78-80.

İslâmî iletişim, üstün vasıflı "Ahlâk Toplumu"nu yetiştirmek için, amaca uygun bütün meşrû vasıtaları kullanır.

7. Hakka ve Hayra Yönelik Kamuoyu Oluşturma:

İslâmî iletişimin hedeflerinden bir diğeri de, toplumu "hayırlı toplum" olma yolunda etkileme ve hidayet ve barışa yönelik kamuoyu oluşturmaktır.

İslâmî iletişim, yeryüzünde hürriyetin ve emniyetin yegâne temînâtı olan Tevîd Dini'ni hâkim kılmayı⁽⁶⁶⁹⁾ ve bu dinin etkilerini göstererek ferdî ve içtimaî hayatı Allah'ın boyası⁽⁶⁷⁰⁾ ile boyamayı amaçlar⁽⁶⁷¹⁾.

İslâmî iletişim, bu amacın gerçekleşmesinin hazırlık safhası diyebileceğimiz "Kamuoyu oluşumu" na da önem verir. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur :

"İnanan erkekler ve inanan kadınlar (topluluğu), birbirlerinin velisi'dirler. İyiliği emrederler, kötülükten men'ederler..."⁽⁶⁷²⁾.

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet (=topluluk) oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men'edersiniz..."⁽⁶⁷³⁾.

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği buyurup kötülükten men'den bir topluluk bulsun..."⁽⁶⁷⁴⁾.

Özellikle, son âyette "İnsanları hayra davet" dışa dönük kamuoyu oluşumunu, "İyiliği emir kötülüğü nehiy" ise, içe dönük kamuoyu oluşumunu öngörmekte, birincisi, İslâmî toplumu kendi içinde "hayırlı ve mutlu toplum" haline getirmeyi, ikincisi ise, tüm "İnsanlık Âlemi"ni bir "Barış Toplumu" konumuna getirmeyi istihdâf etmektedir.

(669) Fetih 48/28.

(670) Bakara 2/138.

(671) Musa Zeyd el-Kılânî, el-'İlâmu's-Siyâsî Ve'l-İslâm, Beyrut, 1985, s. 45.

(672) Tevbe 9/71.

(673) Âl-i İmrân 3/110.

(674) Âl-i İmrân 3/104.

D. İSLÂMÎ İLETİŞİMİN AHLÂKÎ ESASLARI :

I. GENEL OLARAK :

İslâmî iletişim, kaynağını Kur'an'dan ve Sünnet'ten alan ahlâkî temellere dayanır. Bu ahlâkî temeller, hak, adâlet, sabır, sadâkat ve mes'ûliyet gibi sâbit değerler ve cihan-şümûl hakikatlerdir.

Âlem, bütün eczâsiyle, insanın aslî gayesine ulaşmasına hizmet için yaratılmıştır. İnsanın aslî gayesi, Allah'ın rızasına ermek olduğundan, Allah'ın insandan hoşnutluğu, insan için en üstün ölçü kabul edilmelidir. Bu fitrat kanununa göre, Allah'ın rızasına uygun her iş, iyi, güzel ve hayırdır; O'nun rızasına aykırı her amel de kötüdür, çirkindir ve şerdir⁽⁶⁷⁵⁾.

İslâm'ın insana bildirdiği ve uymasını istediği ahlâk kuralları vardır. Bu ahlâk kuralları, insanın bütün hayatını içine alır.

İnsan, kendi fitratının (=Yaratılış Kanununun) kötü ve zararlı gördüğü her şeyden kendini korumaya, hak, adâlet, emânet, sadakat, sabır, ihsan ve sorumluluk gibi ahlâkî esaslara bağlı kalmaya ve özellikle iletişim tasarruflarında bu ölçülere riâyet etmeye özen göstermek durumundadır.

II. İLETİŞİMİN DAYANDIĞI AHLÂKÎ ESASLAR :

İslâmî İletişimin dayandığı ahlâkî esasların başlıcaları şunlardır :

1. Hak :

Hak kelimesi, bâtilin zıddı, gerçek, doğru, mevcut, kararlı ve sabit olmak anlamlarına gelir⁽⁶⁷⁶⁾. İslâmî iletişim "Hakk"a bağlıdır. İslâm İletişim Ricâli (=Ricâlu'l-İlâmî'l-İslâm), dâima hakkı yerine getirmeğe, hak ile bâtili karıştırmamağa, hakkı ketmetmemeye özen göstermek zorundadırlar⁽⁶⁷⁷⁾. İslâm'a göre iletişim personelinin en birinci vasfı, hak-şinâs (=gerçekçi) olmaları, yeryüzünde hakkı yüceltmeye çalışmaları ve iletişimde "Hakkı Tavsiyeleşme"⁽⁶⁷⁸⁾ işlevine ağırlık vermeleridir.

(675) Doğan Lütfi, a.g.e., s. 304.

(676) İbn-i Manzûr, Lisânû'l-Arab, Kahire, tarihsiz, Maarif Yayını, I, 940-944.

(677) Yazır Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Türkçe Tefsir, İstanbul, IV, 2513; Nisa 4/135.

(678) Asr, 103/3.

2. Adalet :

İslâmî iletişimin dayandığı temel ahlâkî esaslardan ikincisi, "Adâlet"dir. Adâlet, hakların korunması, insanların tüm haklarının teminat altına alınmasıdır. İslâmın öngördüğü Adâlet, evrensel bir ilkedir. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur :

"Ey inananlar, Allah için adâleti ayakta tutup gözeten şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz, sizi adâletsizliğe sürüklemesin, âdil olun; adâlet, takvaya en yakın olandır..."⁽⁶⁷⁹⁾.

"... Konuştuğunuz zaman da akrabanız da olsa âdil olun ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun..."⁽⁶⁸⁰⁾.

"Şüphesiz Allah adâleti (...) emreder..."⁽⁶⁸¹⁾.

İslâm, bütün insanlığı hak ve adâlet umdelerinde birleştirmeyi amaçladığından, islâmî iletişim personelinin, iletişim hizmetlerini hak ve adâlet ölçülerine uygun olarak yürütmeleri, zulûm ve haksızlığa yol açıcı tasarruf ve davranışlardan kaçınmaları zorunludur.

3. Sıdk :

İslâmî iletişimin ahlâkî temellerinin üçüncüsü, sıdk prensibidir. Sıdk, doğruluk demektir. İslâm'ın istediği sıdk, işde, sözde ve niyyetde doğruluktur.

İslâmî iletişimde de aslolan, iletişim ricâlinin amelinde, sözünde ve niyyetinde sâdik (=doğru) olmasıdır. Sözde sadâkat ve özellikle zorluklar karşısında doğruluğu iltizam etmek, mü'minlerin güzel vasıfları arasında zikredilmiştir⁽⁶⁸²⁾.

4. İhlâs :

İslâmî iletişimin ahlâkî esaslarının dördüncüsü, ihlâstır. Amellerin Allah'ın rızasına uygunluğunun ölçüsü ihlâstır. Sadâkat'in geçerliliği de ihlâs ve samimiyete bağlıdır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

(679) Mâide 5/8.

(680) En'am 6/152.

(681) Nahl 16/90.

(682) Ahzab: 33/23; Muhammed: 47/21.

"... Dini yalnız Allah'a hâlis kılarak kulluk etmeleri (...) emredilmişti"⁽⁶⁸³⁾.

"... Ve dinlerini sırf Allah için uygulayanlar, işte onlar mü'minlerle beraberdir..."⁽⁶⁸⁴⁾.

İslâm İletişim Personeli, hizmetlerinde samimi ve ihlâslı olmak zorundadırlar.

5. Sabır :

İslâmî iletişimin ahlâkî umdelerinin beşincisi sabırdır. Sabır, nefsin zorluklara ve meşakatlere karşı tahammülünü ve dayanma gücünü ifâde eder⁽⁶⁸⁵⁾.

İslâmî iletişimde başarının sırrı sabırdır. Çünkü, Allah'ın yardımını celbeden en önemli haslet de sabırdır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Ey inananlar! Sabır ve namazla (Allah'dan) yardım isteyin. Muhakkak ki, Allah, sabredenlerle berâberdir."⁽⁶⁸⁶⁾.

6. Sorumluluk :

İslâmî iletişimin ahlâkî umdelerinin altıncısı "sorumluluk" ilkesidir.

Bilindiği üzere, Allah, insanı özgür bir varlık olarak yaratmıştır. Ancak bu özgürlük niyeti karşılıksız değildir. Hür olma, sorumlu olmayı da gerektirmektedir. Bu itibarla insan, hem hür hem de sorumludur.

İnsan, dünya hayatındaki irâdi olan tüm eylem ve tasarruflarından dolayı mes'uldür.

Hayatın sâir alanlarında olduğu gibi, İslâmî iletişim sahasında da vicdana karşı, topluma karşı ve Allah'a karşı sorumluluk vardır.

Kişi, söz ve ifade hürriyetini kullanırken kendisinin Allah tarafından murakabe edildiğinin ve sözlerinin ve konuşmalarının (hattâ niyetlerinin ve nefsinin kendisine fısıldadıklarının), sürekli izleyici meleklerce kayda geçirilmekte olduğunun bilincinde bulunmalıdır. Çünkü;

(683) Beyyine 93/5

(684) Nisa 4/146.

(685) Hûd 11/11; Nahl 16/110; Âl-i İmran 3/120, 125.

(686) Bakara 2/153.

"Şüphesiz O (Allah), sözün açığını da bilir, gizlediklerinizi de bilir."⁽⁶⁸⁷⁾.

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz, çünkü biz ona şah damarından daha yakınız. Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı (melek, onun sözlerini ve işlerini) kaydetmektedir. (İnsan), hiçbir söz söylemez ki, yanında (onu) izleyen, dediklerini zapteden (bir melek) hazır bulunmasın."⁽⁶⁸⁸⁾.

Bu âyetlerin ışığı altında islâmî iletişim personelinin görev ve sorumluluğunun ne kadar ağır olduğunu da aşağıdaki şu âyet göstermektedir :

"... Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar (yani konuyu değiştirmeye kadar) onlarla beraber oturmayın, yoksa sizde onlar gibi olursunuz..."⁽⁶⁸⁹⁾.

Vicdana karşı, topluma karşı ve Allah'a karşı sorumluluğumuzu en güzel şekilde Enfal ve Tevbe sûrelerindeki şu âyetler ifâde etmektedir :

«Ey inananlar! Allah'a ve Elçisine hâinlik etmeyin, (sonra) bile bile kendi emânetlerinize hâinlik etmiş olursunuz»⁽⁶⁸⁹⁾.

Ayette geçen :

a) "Allah'a hâinlik etmeyiniz" uyarısı, Allah'a karşı sorumluluğu,

b) "Peygamber'e hâinlik etmeyiniz" uyarısı, topluma karşı sorumluluğu,

c) "Kendi emânetlerinize hâinlik etmiş olursunuz" uyarısı da vicdana karşı sorumluluğu ifade etmektedir.

«De ki: "Yapın (yapacağınızı), yaptığınız işleri Allah da, Elçisi de, mü'minler de görecektir. Sonra görüleni ve görülmeyi bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size, yaptıklarınızı bir bir haber verecektir."»⁽⁶⁹⁰⁾.

(687) Enbiya 21/110.

(688) Kaf 50/16-18.

(689) Enfal 8/27 (Âyetin nüzûl sebebi için bkz. Ateş S., Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, II, 502).

(690) Tevbe 9/105.

Ayette geçen :

- a) "*Allah yaptığınız işleri görecek*" ibaresi, ilâhi yargılamaya;
- b) "*Peygamber ve Mü'minler de yaptıklarınızı görecek*" ibaresi dünyevî yargılamaya;
- c) "*O, size, yaptıklarınızı bir bir haber verecektir*" ibaresi de Vicdanî yargılamaya işaret etmektedir⁽⁶⁹¹⁾.

dünyadaki vicdânî yargılama, kıyamet günü yapılacak büyük yargılamaya da esas teşkil edecektir. Kur'an'da buna şöyle işaret edilmektedir :

«*Her insanın ameli (nin seyir defteri)ni boynuna bağladık, Kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitab (=dosya) çıkarırız : "Kitabını (ve dosyasını) oku, bugün sana hesap sorucu (ve yargılayıcı) olarak nefsin yeter" (deriz).*»⁽⁶⁹²⁾.

III. İLETİŞİMDE KONUŞMA VE DİNLEME AHLÂKI

İslâmî iletişimde konuşma ve dinlemenin usûl ve âdâbı vardır ki, biz buna kısaca "Konuşma ve Dinleme Ahlâkı" diyoruz.

İslâmî iletişime göre, konuşma, güzel, faydalı, yapıcı, etkili ve tutarlı olmalıdır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur.

"*İnsanlara güzel söz söyleyin*"⁽⁶⁹³⁾.

"*Kullarıma söyle, en güzel ne ise onu söylesinler...*"⁽⁶⁹⁴⁾.

"*...Ve onların içlerine işleyecek (etkili) güzel söz söyle!*"⁽⁶⁹⁵⁾.

"*Güzel söz, kökü (yerde) sâbit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. (O ağaç), Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Allah, öğüt almaları için insanlara böyle benzetmeler yapar. Kötü sözün durumu da, gövdesi yerin üstünde koparılmış, kararı (yerinde durma imkânı) olmayan kötü bir ağaca benzer. Allah, inananları, dünya hayatında da âhirette de tutarlı (ve sâbit) sözle sağlamlaştırır...*"⁽⁶⁹⁶⁾.

(691) İbrahim İmam, Usûlü'l-İlâmî'l-İslâmî, Kahire, 1982, s. 45-46.

(692) İsra 17/13-14.

(693) Bakara 2/83.

(694) İsra 17/53.

(695) Nisa 4/63.

(696) İbrahim 14/24-27.

Konuşurken ses tonunun iyi ayarlamak, konuşmanın etkisini artırmak için jest ve mimiklere dikkat etmek çok önemlidir. "...*Sesini de alçalt. Çünkü, seslerin en çirkini eşekleri sesidir.*"⁽⁶⁹⁷⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.), büyük topluluklara hitap ederken şehadet parmağını yukarı kaldırır, tek bir kişiye veya tek bir noktaya bakmaz, dinleyicileri devamlı olarak göz kontrolünde tutardı⁽⁶⁹⁸⁾.

Peygamberimiz (s.a.v.), fasîh konuşurdu. Hem sesini duyurabilmek, hem de dinleyenleri daha iyi görebilmek için, yerine göre, ayağa kalkar, deve üstüne yüksekçe bir yere çıkardı. Konuşurken sesini iyi ayarlayan Peygamberimiz dinleyicilerin seviyesini de gözetir ve "*Ben insanların anlayış ve kavrayış seviyelerine göre hitap etmekle emrolundum*" buyururdu⁽⁶⁹⁹⁾.

Konuşmada ve söz söylemede kullanılan kelimelere ve üslûba da dikkat etmek gerekir. Yanlış yorumlara ve suistimale müsâit kelime ve deyimleri kullanmamaya özen gösterilmelidir.

«*Ey inananlar, "Râina" (=bizi gözet) demeyin⁽⁷⁰⁰⁾, "unzurnâ" (=bize bak) deyin ve dinleyin...*»⁽⁷⁰¹⁾.

«*Yahûdilerden öyleleri var ki, kelimeleri yerlerinden kaydırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dini taşlayarak: "İşittik ve isyan ettik", "Dinle, dinlemez olası" ve : "Râinâ" diyorlar.*»⁽⁷⁰²⁾.

İnananlar, zarûret olmadıkça fiskos ve kulis yapmamalıdır. Şayet gizli konuşulacaksa, bu, hayra yönelik olmalıdır.

"*Onların aralarındaki gizli konuşmalarının (=fısıldaşmalarının) çoğunda hayır yoktur.*"

(697) Lokman 31/19.

(698) Ebu Dâvûd, Edeb, 40/21; Neseî, Cum'a 14/29.

(699) Buharî, Cuma II/32-33; Neseî Cum'a 14/26, 27.

(700) "Râinâ", bizi gözet demektir. Ancak, Yahudîler kelimeyi eğip bükerek "bizim çoban" anlamında hakaret kasdıyla da kullandıklarından, konuşmalarında bu deyim kullanmamaları hususunda Müslümanlar uyarılmışlardır (Bkz. Ateş Süleyman, K.Kerîm ve Yüce Meâli, s.85).

(701) Bakara 2/701.

(702) Nisa 4/46.

Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden (in konuşması) müstesna."(703).

"Ey inananlar! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman günah, düşmanlık ve Elçi'ye karşı gelme üzerinde konuşmayın, iyilik ve takvâ üzerinde konuşun..."(704).

Hız. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur :

"Bir yerde otururlarken üç kişiden ikisi gizli (fısıldaşarak) konuşmasınlar. Çünkü bu davranış (benim hakkımda bir şey mi konuştular diye) üçüncüyü üzer."(705).

İnananlar, kendilerini sürekli izleyen görevli iki melek tarafından, konuşmalarının kayda alındığının (Kaf 50/18) bilincinde olarak yalan sözden ve yalan yere tanıklıktan kaçınmalı ve dâima doğruluktan ve adâletten yana olmalı, Rabb'in nimetini de (sık sık) dile getirmelidirler :

"Konuştuğunuz zaman yakınlarınız aleyhine de olsa, adâleti gözetin..."(706)..

"Ey inananlar! Allah için adâletle şahitlik edenler olun! Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adâletten saptırmasın. Âdil davranın!..."(707).

"Ve Rabbinin nimetini (=iyiliklerini) söz ve fiillerinle dile getir."(708).

Konuşma ile her şey yapılabildiği gibi, her şey de yıkılabilir. İyi bir konuşma, karşı tarafa olumlu bir şey verebilen, onu olumlu yöne yönlerebilen ve düşündürebilen bir konuşmadır. İnsan, konuşacağı şeyden kırk kat fazlasını bilmelidir ki, bu da düşünerek ve okuyarak, kısaca, eğitim ve öğretimle olur(709).

İyi bir konuşma, mantık çerçevesinden ayrılmamak şartıyla kalblere hitab eden bir konuşmadır. *"... Ve onların içlerine işleyerek (etkili) güzel söz söyle!"*(710). Eğer konuşarak

(703) Nisa 4/114.

(704) Mücadele 58/9.

(705) Buharî, İstî'zan 8/80; Ebu Davud Edeb 35/29.

(706) En'am 6/152.

(707) Mâide 5/8.

(708) Duhâ 93/11

(709) Osmay Nüvit, İnsan Mühendisliği, Ankara, 1983, s. 100 vd.

(710) Nisa 4/63.

karşımızdakilere bir şeyler veremiyorsak, tabii ki susmak yerinde olur. "*Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, ya hayırlı ve faydalı konuşsun, veyahut sussun*"⁽⁷¹¹⁾. Fakat, yerinde konuşmayı susmak, affedilmeyecek kadar büyük bir kabahat bile olabilir⁽⁷¹²⁾.

Konuşma, samimi, içten ve inandırıcı olmalıdır. Şişman bir adamın az yemenin, perhiz yapmanın faydaları üzerinde yapacağı en mükemmel bir konuşmanın bile hiç bir etkisi ve değeri olmaz. "*Ey inananlar; niçin yapmadığınız (ve yapmayacağınız) şeyleri söylüyorsunuz...*"⁽⁷¹³⁾.

İletişimde konuşmanın iyi ve güzel olması yetmez. "Dinleme" de çok önemlidir. Denilebilir ki, "Dinleme Ahlâkı", Konuşma Ahlâkı'ndan daha önemlidir.

Esasen sosyal kültür, konuşmaları ilgi ve sabırla dinlemekle başlar. Dinlemek, insana kendini ölçmek ve değerlendirmek imkânını verir. Karşımızdaki konuşurken bizim de karanlık tarafımız ışığa gelir. İyilikle, saygıyla dinlemek gönül zenginliğinin en güzel belirtisidir. F.W. Foerster'n belirttiği gibi, günümüzde konuşma kültüründen ve konuşma tekniğinden çok bahsediliyor, ama, Allah nazarında "Dinleme Kültürü" daha kıymetli, bütün sanatlardan daha üstündür. Gerçek sosyal terbiyeye giden yol da buradan geçer⁽⁷¹⁴⁾.

Dinlemek, bir insanın, rahatça oturup ses dalgalarının kulaklarına girmesine müsaade etmesi demek değildir. İyi dinlemek, faal bir iştirak demektir. Burada önemli olan, dinleme hızını, düşünme hızına ayarlayabilmektir. Bu da egzersiz ve pratikle geliştirilebilir. Söylenen sözü iyi dinlemeği öğrenmesi, otomatik olarak dinleyicinin de daha iyi bir konuşmacı olması anlamına gelir⁽⁷¹⁵⁾.

Eskiler, "bir konuş, iki dinle!" derlerdi.

Dinlemek demek, bir şey öğrenmek, fakat aynı zamanda konuşan insana değer vermek demektir. Bir kişi, istediği kadar zeki ve anlayışlı olsun, eğer dinlemeyi bir alışkanlık haline getirmezse, cümle veya fikirlerin yarısından sonra söyleneni izleyemez⁽⁷¹⁶⁾.

(711) Buhârî, Edeb 78/35, 85.

(712) Osmay, a.g.e., s.107.

(713) Saf 61/2.

(714) Foerster F.W., İyi İnsan İyi Vatandaş, Çev. Müşerref Hekimoğlu, İstanbul, 1960, s. 57.

(715) Osmay, a.g.e., s. 179-180.

(716) Osmay, a.g.e., s. 100-101.

Dinleme Ahlâkı'nda "Susma"nın da önemi büyüktür. Susma, nefse hâkimiyeti sağlayan ve ruhu kuvvetlendiren önemli bir vasıta. Susmak, dış dünyanın tesirinden kurtulmak demektir. Susmak, dinlemeyi tesirli ve verimli hâle getirir⁽⁷¹⁷⁾. Atalarımız "söz gümüş ise, sükût (=susmak) altındır", demişlerdir.

İslâmî iletişim, konuşmaya verdiği önem kadar (belki daha fazlasını) dinlemeye ve dinleme ahlâkına vermiştir. Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır :

"Onlar ki, sözü (ve konuşmaları) dinlerler ve onun en güzeline uyarlar..."⁽⁷¹⁸⁾.

"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size rahmet edilsin."⁽⁷¹⁹⁾.

"Hiç dinlemedikleri halde, "dinledik" diyenler gibi olmayın!"⁽⁷²⁰⁾.

"Ancak gereğince dinleyenler çağrıya cevap verir..."⁽⁷²¹⁾.

Bu âyetlerden açıkça anlaşılıyor ki, mesajı iyi anlayabilmek, iyi dinlemeye bağlıdır.

Yeri gelmişken belirtelim ki, Dinleme ahlâkı, inananlara bazı özel görev ve sorumluluklar da getirmektedir. Bu özel görev ve sorumluluk, basın yayın vb. yollarla dini tahkîr ve tezyif fiilleri karşısında inananların (ve özellikle de İslâmî iletişim Ricâlinin) almaları gereken tavır üzerinde toplanmaktadır. Konuyu düzenleyen şu âyetler ilginçtir:

"...Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz."⁽⁷²²⁾.

"Âyetlerimiz hakkında (münâsebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir, eğer şeytan sana (bunu) unutturursa hatırladıktan sonra (hemen kalk), o zâlimler topluluğuyla beraber oturma!"⁽⁷²³⁾.

(717) Foerster F.W., a.g.e., s. 22.

(718) Zümer 39/18.

(719) Â'raf 7/204.

(720) Enfâl 8/21.

(721) En'am 6/36.

(722) Nisâ 4/140.

(723) En'âm 6/68.

Bu iki âyet, radyo, televizyon, gazete gibi kitle ileşitimi araçlarıyla İslâm'a vâki hakaret ve saldırılar karşısında inananların nasıl bir tavır alacakları konusunda bize ışık tutmaktadır. İslâm'a yönelik bu gibi saldırıları başka yollarla bertaraf etmek mümkün olmazsa, o takdirde hakaret ve istihzâ yayınında bulunan basın organları ve televizyon kanalları boykot edilmeli ve bunlara destek olunmamalıdır. Çünkü, "...*Kim kötü bir (işe) destek olursa, onun da, o işten bir (günah ve sorumluluk) payı olur. Allah, her şeyi gözetip karşılığını verir.*"⁽⁷²⁴⁾.

İslâm, iletişim hürriyetinin kötüye kullanılmasına aslâ müsaade etmediği gibi, dini tahkir ve tezyif fiillerine karşı da kayıtsız kalmaz. Allah şöyle buyurmuştur:

"Eğer (...) dininize dil uzatırlar (ve hakârette bulunurlar)sa, o küfür önderleriyle savaşın (mücadele edin)..."⁽⁷²⁵⁾.

Hemen belirtelim ki, tahkir ve tezyif fiillerine karşı korumaya alınan sadece İslâm Dini değildir, bütün dinler, –mütekâbilyet kuralı gereği– tahkir ve tezyife karşı himâyeye mazhardır. Binâenaleyh, her ne suretle olursa olsun, hiçbir dine hakarete cevâz verilemez: "*«(Onların) Allah'dan başka yalvardıkları (ve tapındıkları tanrılarına ve kutsal değerleri)na sövmeyin (ve hakaret etmeyin)ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler!...»*"⁽⁷²⁶⁾.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İslâm'da söz ve düşüncüyü ifade hürriyeti mutlak olmayıp, ahlâkla, edeble ve âmme hukuku ile mukayyettir. İslâm, genel olarak edep ve ahlâka aykırı söz söylenmesini yasaklamıştır : "*Allah, kendisine haksızlık (ve zulûm) edilen dışında (hiç kimse tarafından) açıkça (ve alenen) kötü söz söylenmesini sevmez...*"⁽⁷²⁷⁾.

İslâm, bu genel yasağın dışında, özellikle mü'minler topluluğu arasında edep ve ahlâka mugayir her nevi çirkin söz ve fiillerin yaygınlaşmasını isteyenlerin dünyada ve âhirette çetin bir azabla karşılaşacakları uyarısında da bulunmuştur⁽⁷²⁸⁾.

(724) Nisâ 4/85.

(725) Tevbe 9/12.

(726) En'am 6/108.

(727) Nisa 4/148.

(728) Nûr 24/19 (Geniş bilgi için bkz. İbrahim İmam, a.g.e., s. 40 vd.).

Ş.4. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKU'NDA HABERLEŞME

A. HABERLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

I. HABER VE HABERLEŞME

1. Haber Kavramı ve Tarihçesi :

a) Tanım :

"Haber" kavramı Arapça olup sözlüklerde "sözlü ya da yazılı olarak konuşulan, bildirilen ve nakledilen şey" anlamına gelir ve çoğulu "al-Ahbâr" (=Haberler)'dir⁽⁷²⁹⁾. Arapça'da aynı anlamda kullanılan "en-Nebe'" (=çoğulu al-Anbâü) mefhûmu da vardır⁽⁷³⁰⁾.

"Haber" kavramının İngilizce'deki karşılığı "News" kelimesidir. News kelimesi, North (=Kuzey), East (=Doğu), West (=Batı) ve South (=Güney) sözcüklerinin baş harflerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve "her yönde vukûa gelen olaylar" olarak tanımlanmıştır⁽⁷³¹⁾.

"Haber" teriminin bir çok tanımları yapılmıştır:

"Haber, dün bilmediğimiz her şeydir."⁽⁷³²⁾

"Haber, olaylarda ve bunların doğurduğu fikirlerde esas olan şeylerin naklidir."⁽⁷³³⁾

"Haber, önemli sayıdaki insanları alâkalandıran olayların, gerçeklerin ve görüşlerin zamanlı iletimidir."⁽⁷³⁴⁾

Bu tanımların terkibi suretiyle "haber"i olumlu yönüyle şöyle tanımlayabiliriz:

(729) Mü'cemu'l-vasîf, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1973, II, 896; Muhammed Murtaza el-Huseynî ez-Zebidî, Tâcu'l-Arûs, Kuveyt, 1965, s. 423.

(730) İbn-i Manzûr, Lisânu'l-Arab, I/783.

(731) Luther Frank The New in America, Harvard, 1952, s. 22; Campbell Laurance R. - Wolsely Ralande, News at work, New York, 1969, s. 98 (Bu terimin, yeni anlamına gelen "New" kelimesinden türediği görüşü için bkz. Başkut Cevat Fehmi, a.g.e., s. 75).

(732) Campbell-Wolsely, a.g.e., s. 57.

(733) Abdullatif Hamza, Müstakbelu's-Sahafeti Fî Mısır, Kahire, 1957, s. 17 ("Haber" in 100'e yakın tanımı için bkz. Mahmut Edhem, Fennu'l-Haber, Kahire, 1987, s. 14-26).

(734) Rivers WL, The Mass Medial, New York, 1975, s. 32 (Haber'in değişik tanımları için bkz. Başkut Cevat Fehmi, Gazetecilik, İstanbul, 1952, s. 70; Kerem Şelbî, al-Haberu's-Sahafî ve Zavâbituhu'l-İslâmiyye, Cidde, 1988, s. 28-29).

Haber, belirli bir zamanda vukûa gelen ve toplumda çok sayıda kişileri ilgilendiren, etkileyen ve dikkatlerini çeken önemli olayların ve fikirlerin, doğru, tarafsız ve anlaşılabilir bir şekilde ve en kısa zamanda iletimidir.

Bu tanımın ışığı altında bir olayın haber olarak kabul edilebilmesi için, yenilik, ilginçlik, doğruluk, önemlilik ve anlaşılabilirlik gibi nitelikleri taşıması gerektiği açıkça görülmektedir⁽⁷³⁵⁾.

b) Tarihçe:

Sosyal varlıklar olan insanların bir arada yaşama zorunluluğu, aralarında iletişimi ve haberleşmeyi⁽⁷³⁶⁾ zorunlu kılmıştır. İnsanlar müşterek hayata geçiş devresinden itibaren konuşarak, ateş, duman, boynuz ve davul sesi gibi vasıtalarla işaretleşerek haberleşmeye başlamışlardır. Zaman içinde yazının ve kağıdın bulunuşuyla, taş baskı, tahta baskı ve derken madenî harflerin dökülüşü ile baskıcılığın boyutları gelişmiş ve böylece insanlar (yaya, atlı, güvercin ve posta arabaları da kullanılmak suretiyle) yazı ve işaretlerle uzaktan haberleşme imkânlarına kavuşmuştur. İletişim ihtiyacının giderek artması, haberleşme alanındaki gelişmeleri de hızlandırarak uzaktan duyma, duyurma ve görüntü araçlarını insanlığın hizmetine sokmuştur⁽⁷³⁷⁾.

2. Haberleşmenin Gelişmesi :

Haberleşmeyi inkişaf ettiren faktörler üç yönde gelişmiştir: a) Teknik gelişmeler; b) Ekonomik gelişmeler; c) Sosyal gelişmeler.

a) Teknik Gelişmeler:

Teknik gelişmeler, kağıdın ve matbaanın icadıyla başlamış ve daha sonra basını, yayını ve iletimi kolaylaştırıcı yeni teknik ve elektronik buluşlarla haberleşme bugünkü seviyeye gelmiştir.

(735) Başkut Cevat Fehmi, a.g.e., s. 69-78.

(736) Hucurât 49/13.

(737) Uyguç Ünal, Radyo Televizyon Haberciliği, Ders Notları, İstanbul, 1987, s. 1-3; İnuğur M.Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, 1982, s. 25-26.

b) Ekonomik Gelişmeler :

İktisadî gelişmeler, haberleşmeyi kolaylaştıran tekniğin çoğalmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

c) Sosyal Gelişmeler:

Toplumların eğitim ve kültür seviyelerinin yükselmesi, sosyalleşmenin inkişafı, insanî ve ictimâî münasebetlerin gelişmesi, çok yönlü haberleşme ve iletişim ihtiyacını doğurmuştur⁽⁷³⁸⁾.

II. KUR'AN'DA "HABER"

1. Genel Olarak Haber :

"Haber" ve "Nebe'" mefhumları birçok âyette geçmektedir. Kaynakların çoğu, bu iki kavramın müterâdif (=eş anlamı) olduğundan müttefikler⁽⁷³⁹⁾.

Bazılarına göre "Nebe'" kelimesi, "haber" anlamında ise de, a) Önem ifade etmesi, b) Kesin bilgi niteliği arzemesi ve c) Zann-ı gâlip mâhiyeti taşması yönleriyle "haber" mefhumundan farklılık göstermektedir⁽⁷⁴⁰⁾. Nitekim, Nebe' sûresi'nin ikinci âyetindeki "en-Nebe'ül-Azîm" (=Büyük Haber) ibaresinin tahlîli de bu kanaati doğrulamaktadır. "Büyük Haber"den kasıt "kıyamet"tir. "Kıyamet" büyük, önemli, vukuu kat'î ve etkisi herkese şâmil bir olaydır. Bu sebeptendir ki, gelecekte vukûu muhakkak olan bu olayın haber olarak ifadesinde "Nebe'" terimi kullanılmıştır⁽⁷⁴¹⁾. Kezâ, Sâd sûresinin 67. âyetinde geçen "Nebe'ün Azîm" ibaresi de "büyük, önemli, ilginç, etkili haber" anlamında kullanılmıştır. Âyetin anlamı: "De ki: O (Kur'an), büyük bir haberdir". Yani Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahyedilen Kur'an, Allah'dan gelen büyük bir haber, önemli bir duyurudur⁽⁷⁴²⁾.

Bu âyet-i kerîmelerde, verilen mesajın niteliğine göre "Nebe'" teriminin özellikle kullanılmış bulunduğunu görmekteyiz. Ayrıca, âyetlerin lâfzından ve ruhundan "haber"i

(738) İnuğur M.Nuri, a.g.e., 16.

(739) Muhammed Murtaza al-Huseynî ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, Kuveyt, 1965, I, 443; Mu'cemu'l-Vasîf II, 896.

(740) ez-Zebîdî, a.g.e., I/443.

(741) Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, Beyrut, 1981, II, 517.

(742) S.Ateş, a.g.e. VII, 484; Muhammed Ali es-Sâbûnî, a.g.e., III, 64.

tanımlamamıza yarayan iki önemli unsuru da çıkarmamız mümkündür: Bunlar, haberin ilişkin olduğu konu ya da olayın ilgi çekici, önemli ve etkili olması ve ayrıca çok kimseyi ilgilendirmesidir. Âyetlerde geçen, gerek "Kıyamet Olayı"na ve gerekse "Kur'an"a teallük eden "en-Nebe'u'l-Azîm" (=Büyük Haber) mesajı, kıyamet ve tekrar diriliş olayı ile bu olayı bildiren Kur'an'ın nüzûlünün ve içeriğinin herkesi ilgilendiren, büyük, önemli, etkili ve kesin bilgi vasfında bulunduğunu göstermektedir.

2. Kur'an'ın Işığında Haber'in Tanımı:

Kur'an'da sıkça geçen "Nebe'", "Haber", "Kıssa" terimlerinin ve türevlerinin delâlet etkileri anlam ve kapsamlarına göre, HABER mefhumunu, şöyle tarif edebiliriz:

Haber, muayyen bir zamanda vukûa gelen veya vukûa gelecek olan ve toplumda çok sayıda insanları ilgilendiren ve etkileyen, sıdka da kizbe de ihtimali bulunan, doğruluğu tahkîke tâbi kılınan ve önem arzeden her tür olay ve durumların, fayda sağlamak kaydıyla ve anlaşılabilir bir şekilde ve en kısa zamanda iletilmesi ve duyurulmasıdır⁽⁷⁴³⁾.

İslâmî literatürde haber, haber-i sâdık ve haber-i kâzib olmak üzere ikiye ayrılır. Haber-i sâdık, olaya mutâbık (=uygun) olan haberdur ki, kısaca buna "doğru haber" diyoruz. Haber-i Sâdık da "Haber-i Mütevatir" ve "Haber-i Rasûl" olmak üzere iki gruba ayrılır⁽⁷⁴⁴⁾. Mütevatir haber, yalan söylemeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun naklettiği şeydir. Kur'an, mütevatir olan sâdık haberdur. Haber-i Rasûl, Peygamberliği sâbit olan bir elçinin verdiği haberlerdir.

Haber-i kâzib, vakı'aya mutabık olmayan haberdur ki, buna, kısaca "yalan haber" diyoruz.

Haber-i sâdık, bilgi edinme yollarından biridir. Bu vasıta ile elde edilen bilgi –şüphe ihtimali olmadığından– kesin bilgidir. Haber-i mütevatir ile haber-i Rasûl kat'iyet ifâde eder. Bunların dışında, insanların verdikleri haberlerin sıdka da kizbe de ihtimali bulunduğundan tahkîkî (=Taharriyu's-sıdk) zorunludur. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

(743) Mustafa ed-Dimîrî, es-Sahâfetü fî Dav'i'l-İslâm, Mekte, 1982, s. 64.

(744) Hadis Terminolojisinde geçen, Mütevatir, Meşhûr ve Âhâd Hadis terimleri için bkz. İslâm Ansiklopedisi (MEB), V/1-50 vd.

"Ey inananlar! Size fâsik bir adam bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın..."⁽⁷⁴⁵⁾.

Haber, geçmişe, hâle, geleceğe ve gaybe ilişkin olabilir:

"(Ey Muhammed!) Bunlar, sana vahyettiğimiz, görünmez âlemin haberlerindedir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarlarken, sen, onların yanında değildin; çekiştikleri zaman da sen onların yanlarında değildin" ⁽⁷⁴⁶⁾.

"(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz..."⁽⁷⁴⁷⁾.

"Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."⁽⁷⁴⁸⁾.

"Onun haber(ler)ini(n doğruluğunu) bir süre sonra gâyet iyi anlayacaksınız."⁽⁷⁴⁹⁾.

3. Kur'an'da Verilen Haberlerin Fonksiyonları:

Kur'an'da zikri geçen haberlerin fonksiyonlarını iki grupta mütâlâa etmek mümkündür: a) Hz. Peygamber'in şahsına yönelik hususî fonksiyonları, b) Tüm insanlara yönelik umumî fonksiyonları.

a) Hususî Fonksiyonları:

Kur'an-ı Kerîm'de geçen bir kısım haberlerin sırf Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsiyeti ve misyonu üzerinde tesir icra etme amacına yönelik olduğu görülmektedir. Bunları şöylece özetlememiz mümkündür:

aa) Hz. Peygamber'i tesellî etmek; müşriklerin ezâ ve cefalarına karşı sabır ve sebâtı telkîn etmek:

"...Ne sen ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz. O halde sabret, sonuç korunanlarındır."⁽⁷⁵⁰⁾.

(745) Hucurat 49/6.

(746) Âl-i İmran 3/44.

(747) Hûd 11/49.

(748) En'am 6/67.

(749) Sâd 38/88.

(750) Hûd 11/49.

- bb)** Peygamberleri yalanlayan kavimlerin âkibetlerini göstermek ve Allah'ın, elçilerinden ve dostlarından yardımını hiçbir zaman esirgemediğini açık seçik örneklerle gözler önüne sermek:

"(Yâ Muhammed!) Bu sana anlattıklarımız, o şehirlerin haberlerinden (=şehir halkının başlarına gelen olaylardan)dır. Onlardan kimi hâlâ ayakta, kimi de biçilmiştir. Biz, onlara zulmetmedik. Fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı. Rabb'in emri geldiği zaman, Allah'dan başka yalvardıkları tanrıları, kendilerinden hiçbir şeyi savamadı ve onların zararlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı! İşte, Rabb'in, zulmeden kentleri yakaladığı zaman, böyle yakalar..."⁽⁷⁵¹⁾.

- cc)** Çeşitli belâ, musîbet ve zorluklar karşısında Peygamber'in kalbini sağlamlaştırmak:

"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz (ki, kavminden gördüğün haksız davranışlara karşı kalbin kuvvet bulsun, rûhun açılsın). Bunda sana gerçek (haber=doğru ve kesin bilgi), insanlar için (de) bir öğüt ve ibret gelmiştir."⁽⁷⁵²⁾.

b) Umumî Fonksiyonları :

Kur'an'da geçen diğer bir kısım haberlerin ise, mü'minlere yönelik genel fonksiyonları bulunduğu görülmektedir. Kur'an haberlerinin, tüm insanlara yönelik umumî fonksiyonları şunlardır:

- aa)** İnsanların ibret ve öğüt almalarını sağlamak:

"Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek (bir kıssa) olarak oku (anlat): Hani her biri birer kurban sunmuşlardı, (kurban) birinden kabul edilmiş, ötekinden edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen, kabul edilene): "Seni öldüreceğim" demişti, (O da); "Allah, sâdece (azâbından) korunanlardan kabul eder" dedi. "Andolsun eğer sen beni öldürmek için bana

(751) Hûd 11/100-102.

(752) Hûd 11/120.

elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam. Çünkü ben âlemlerin Rabb'inden korkarım!"(753).

"Onlara şu adamın haberini de oku (anlat): Kendisine âyetlerimizi verdik de, onlardan sıyrıldı, çıktı; şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu."(754).

"Onlara Nuh'un haberini oku (anlat): Kavmine, "Ey kavmim demişti, eğer benim (sizin aranızda) kalkıp size Allah'ın âyetlerini hatırlatmam, size ağır geldiye, o halde ben Allah'a dayandım, siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi (iyice) kararlaştırın da, işiniz başınıza dert olmasın. Sonra hükmünüzü bana uygulayın, bana hiç fırsat da vermeyin! Eğer (benim öğüdümünden) yüzçevirdiyseniz (neden?), ben, sizden bir ücret istemedim ki! Benim ücretim, ancak Allah'ın üzerinedir. Bana müslümanlardan olmam emredilmiştir."(755).

Açıkça görülüyor ki, bu haberlerin anlatımından amaç, zulmün, hasedin ve azgınlığın kötü âkibetlerini gözler önüne sererek bunlardan öğüt ve ibret alınmasını temin etmektir(756).

bb) İnananlara, çevrelerinde olup bitenleri göstermek, düşmanlarının hile ve tuzaklarına karşı müdebbir (=tedbirli) ve basîretli olmalarını temin etmek.

"(Seferden) geri dönüp onların yanına geldiğiniz zaman, size özür beyân ederler. De ki: "Hiç özür dilemeyin, size inanmayız! Allah, bize sizin haberlerinizden (bize karşı çevirdiğiniz entrikalardan) bir çok şey bildirdi. Yaptığınızı Allah da görecektir, Elçisi de. Sonra görülmeyeni ve görüleni bilen huzuruna döndürüleceksiniz, O size yaptıklarınızı haber verecek."(757).

cc) Haber vermenin önemini anlatmak; haber toplamanın, dünyada ve insanlık âleminde vukû bulan olayların içyüzünü kavramanın ehemmiyetini idrâk ettirmek ve Allah'ın her şeyden ânında haberdâr bulunduğu gerçeğini kalblere ve akıllara yerleştirmek:

(753) Mâide 5/27-28.

(754) A'râf 7/175.

(755) Yunus 10/71-72.

(756) Kerem Şelbî Dr., a.g.e., s. 56.

(757) Tevbe 9/94.

"...Ey insanlar! Taşkınlığınız kendi aleyhinizedir. Sadece fâni dünyanın zevki(nden başka bir şey elde edemezsiniz). Sonra bize dönersiniz, biz de size bütün yaptıklarınızı haber veririz"⁽⁷⁵⁸⁾.

"...Onların işi Allah'a kalmıştır, sonra (Allah) onlara yaptıklarını haber verecektir."⁽⁷⁵⁹⁾.

"...Yakında Allah, onlara ne yaptıklarını haber verecektir."⁽⁷⁶⁰⁾.

"...O size ayrılığa düştüğünüz şeyler (hakîkatin)i haber verecektir."⁽⁷⁶¹⁾.

"...Allah (bütün) yaptıklarınızdan haberdâr olur."⁽⁷⁶²⁾.

"İşte o gün (yer de) haberlerini söyler"⁽⁷⁶³⁾.

dd) Etrafımızda olup biten olaylardan haberdar olmanın ve bunları doğru yorumlamanın önemini vurgulamak:

Kehf sûresinin 91. ve müteâkip âyetleri bu noktaya işâret etmektedir:

"İşte (Zu'l-Karneyn) böyle idi. Onun yanında (daha) nice (hükümrânlık) bilgisi (tecrübesi ve vasıtası) bulunduğunu biliyorduk."⁽⁷⁶⁴⁾.

ee) Doğruyu bulmaya, gerçeği araştırmaya yöneltmek:

Neml sûresinin 7. ve Kasas sûresinin 29. âyeti buna işâret etmektedir.

«Mûsâ, âilesine: "Ben bir ateş gördüm, (gidip) size ondan bir haber getireyim, yahut size bir ateş koru getireyim de (ateş yakıp) ısınasınız" demişti.»⁽⁷⁶⁵⁾.

(758) Yunus 10/23.

(759) En'am 6/159.

(760) Mâide 5/14.

(761) Mâide 5/48.

(762) Bakara 2/271. Aynı anlamda başka âyetler için bkz. Hud 11/111; Nur 24/30; Neml 27/88.

(763) Zilzal 99/4. Müfessirler, arz'ın (=yer'in) haberleri nakletmesini, kendi üzerinde yaşayan insanların yaptıklarını tek tek bildirmesi şeklinde yorumlamışlardır (Bkz. S.Ateş, a.g.e. XI, 50-51; es-Sâbûnî, a.g.e. III, 591). Bu yorumu teyit eden bir hadis Ebû Hüreyre'den rivâyet edilmektedir: "Allah'ın Resûlü (s.a.v.), "O gün yer haberlerini söyler" âyetini okudu ve "Yerin haberleri nedir, bilir misiniz? dedi. Dinleyenler, "Allah ve Elçisi daha iyi bilirler" karşılığını verdiler. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi buyurdular ki: "Yerin haberleri, her kul ve câriyenin yüzüne karşı yaptığı işlere şahitlik ederek, "Bu, falan günü şöyle şöyle yaptı" demesidir. İşte yerin haberleri budur." (Tirmizi, Tefsîr-i Sûre: 44/88).

(764) Kehf 18/91.

(765) Neml 27/7.

"Mûsâ, süreyi bitirip âilesiyle (birlikte) yola çıkınca, Tûr'un (sağ) yanında bir ateş gördü. Âilesine dedi ki: "Siz durun, ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir haber getiririm, yahut bir ateş koru (getiririm) de (ateş yakıp) ısınırsınız"»⁽⁷⁶⁶⁾.

Hz. Mûsâ, âilesiyle birlikte Medyen'den Mısır'a gitmek üzere yola çıkmıştı. Soğuk ve karanlık bir gecede yolu şaşırmişti. Bu sırada karşıda bir ateş görmüştü. Hem yolu sormak, hem de âilesinin ısınması için biraz ateş getirmek üzere gördüğü ateşin yanına doğru gitmişti⁽⁷⁶⁷⁾.

Dikkat edilirse, Hz. Mûsâ, gördüğü "ateş"i, bilgi edinmek, gideceği yönü ve doğru yolu tayin etmek için en iyi şekilde değerlendirmek istemiştir⁽⁷⁶⁸⁾.

ff) Gizlenen ve saklanan bazı gerçeklerin ortaya çıkmasının muhakkak olduğunu vurgulamak:

Tevbe sûresinin 64. âyeti bu konuya temas etmektedir:

"Münâfıklar, kendileri hakkında, kalblerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir sûrenin indirilmesinden çekiniyorlar. De ki: "Siz alay edin, Allah çekindiğiniz (ve korktuğunuz) şeyi ortaya çıkaracak (ve içinizdekini açığa vuracak)tır."⁽⁷⁶⁹⁾.

(766) Kasos 28/29.

(767) Ateş S., a.g.e., VI, 438 vd.

(768) Kerem Şelbî, a.g.e., s. 60.

(769) Tevbe 9/64.

B. İSLÂMÎ İLETİŞİMDE HABERLEŞME

I. GENEL OLARAK HABERLEŞME

Haberleşme (=Muhabere = Communication), bilgi, düşünce ve tutumların ortak semboller sistemi aracılığıyla, kişiler arasında değiş-tokuş edildiği bir süreçtir⁽⁷⁷⁰⁾. Haberleşme, her türlü iletme, bildirme, duyurma ve duyma çabası, düşünce ürünlerinin başkalarıyla alışverişi ve kişisel ve toplumsal hayatın çevre ile birleştirilmesi olarak da tanımlanabilir⁽⁷⁷¹⁾.

Haberleşme, ortak semboller sistemi olmadan gerçekleşemez. Kişiler ve gruplar arasında karşılıklı münasebet ve iletişim tesisi için haberleşmeye, haberleşmenin gerçekleşebilmesi için de kelimeler ve göze hitab eden işaretler gibi ortak semboller sistemine ihtiyaç vardır.

Biz "İslâmî iletişimde haberleşme" başlığı altında haberleşme unsurlarına, kaynaklarına, haberleşmenin çeşitlerine, şekillerine ve vasıtalarına, haberde ve muhabirde aranan niteliklere, haberlerin tahkikine ve haberleşmenin genel fonksiyonlarına ayrı ayrı değineceğiz.

II. HABER'İN VE HABERLEŞMENİN UNSURLARI

1. Haber'in Unsurları :

Her duyulan ya da duyurulan olay haber değildir. Bir olay veya durumun "haber" sayılabilmesi için bir takım unsurları içermesi lâzımdır.

"Haber" in belli başlı unsurları şunlardır:

a) Tazelik (al-Hâliyye = al-ciddetü , Freshness) Unsuru:

Buna zamanlama unsuru da diyebiliriz. Haber, yeni cereyan eden olaylara ilişkin olmalıdır; günü geçmemelidir. Havadisın günü geçerse önemi kalmaz. Bir haberin yeniliğinin ve tazeliğinin ölçüsü, ilişkin olduğu olayın vukû bulduğu tarihin yeniliği ya da eskiliğinden ziyâde ne zaman ortaya çıkarıldığıdır. Önemli olan, haberin taallûk ettiği olayı mümkün olan en kısa sürede iletme ve duyurmaktır⁽⁷⁷²⁾.

(770) Oskay Ünsal, Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş, Ankara, 1969, s. 99.

(771) Uyguç, a.g.e., s. 16.

(772) Land Geoffry, What is in the News, Legnen, London, 1973, s. 46-47.

b) Önemlilik (=Importance) Unsuru :

Haber'in ikinci unsuru "önemlilik"dir. Bir olayın haber niteliği, taşıdığı önemin derecesi ile ölçülür. Hüdhüd kuşu, Hz. Süleyman'ın mektubunu Seb'a Kraliçesi Belkıs'a ulaştırınca, Kraliçe Belkıs, mektubu okuduktan sonra "Danışmanlarına dedi ki: *"Ey ileri gelenler, bana çok önemli bir mektup bıraktı. O (mektup) Süleyman'dan (geliyor), Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla (başlamakta ve içinde) "Bana karşı büyüklük taslamayın ve bana teslim olarak gelin" (diye de bir) mesaj yer almaktadır"*(773). Hz. Süleyman'ın mektûbu içerik olarak önemli bulunduğundan Kraliçe Belkıs ve halkı için mühim bir haber niteliği taşıyordu.

c) Mahallîlik ve Yakınlık (=Local) Unsuru:

Herkes önce kendisi ve çevresiyle ilgilenir. Bu bakımdan kişi, kendisini ve yakın çevresini alâkalandıran olayları öncelikle haber değerinde görür ve bunlara daha fazla kıymet izâfe eder(774). Olay ile kişi arasında ne kadar ilgi ve yakınlık varsa, buna ilişkin haber de o kadar değerlidir. Bunun da kıstası, haberin mahallî oluşudur. Doğaldır ki, bunun istisnaları da olacaktır. Söz gelimi, öyle haberler vardır ki, etki ve ilgi alanı bütün dünyayı sarsacak kadar geniştir.

d) Alâka (=ilgi) Unsuru:

Haber'de alâka unsuru çok önemlidir. Çünkü haber, ilgilendirdiği kişilerin sayısına göre kıymet kazanır. Söz gelimi, Çernobil faciası, yüz milyonlarca insanı ilgilendirdiği için buna ilişkin haber ve yorumlara alâka duyulur. Kezâ, Mescid-i Aksâ'nın yakılması olayı tüm İslâm Âlemini ilgilendirdiği için haber olarak büyük önem arzeder. Geniş kitleleri ilgilendirmesi nedeniyle haberin bu unsuruna ed-Dahâme (=Number Size) unsuru da denilmektedir(775).

e) İlginçlik Unsuru :

"İlginçlik" unsuru taşıyan haberler, daha çok alâka uyandırır. Çünkü, bu tür haberlerde nazarı dikkati celbetme vasfı ağır basar. İnsanlar genelde şaşkınlık ve hayret veren

(773) Nemi 27/29-31.

(774) Warren Carl, Gazetecinin El Kitabı, Çev. Burhan Arpad, İstanbul, 1964, s. 24.

(775) Kerem Şelbî, a.g.e., s. 140.

yazı ve haberleri daha dikkatle takip ederler. Carl Warren'in de dediği gibi, ilginçliğin bin bir türlü, basın denilen doymak bilmez değirmenin dişlilerinde durmadan öğütülür. Söz gelimi, "Tahta bacaklı adam, birisini boğulmaktan kurtardı"; "Bir insan, bir köpeği ısırıldı"; "Öldü sanılan adam, kendi cenâze törenine geldi" gibi haberler, bir muhabir için bulunmaz havâdislerdendir⁽⁷⁷⁶⁾.

Genelde insanlar, kavgalara, duygusal olaylara, maceralara, esrarengiz hadiseler ve olağanüstülüklere ilişkin haberlere ilgi duyarlar.

f) Güncellik Unsuru :

Çağdaş iletişimde "zaman" mefhumu çok önemlidir. Habercilikte "Bugün" kelimesi bile çoktan terkedilmiş bir zaman ölçüsüdür. Artık, evrensel habercilikte (Kur'an'daki Neml sûresinde geçen "Hüdhüd" Kuşu'nun ve "İfrit" in iletişimdeki fonksiyonlarında görüldüğü gibi,⁽⁷⁷⁷⁾ saat ve dakikalar hattâ saniyeler içinde haberleri almak ve ilgililere ulaştırmak sürecine girilmiştir.

Ancak, habercilikte "zaman"ın önemli olması kadar (belki daha fazla) "Güncellik" de önem taşır. "Güncellik"ten maksad, haberin tazeliği değildir, "ilgi odağı"dır. Birinci derecede güncellik unsuru taşıyan haber, basında manşetten, radyo ve televizyonda da ilk sırada verilen haberlerdir. Haberlerde "güncellik" unsurunun belirleyicisi genelde kamuoyudur. Bununla birlikte, haberin ilişkin olduğu olayın mahiyeti ve önemi de güncelliği belirlemede rol oynar. Söz gelimi, aynı anda bir otobüs bir de uçak kazası olsa; otobüs kazasında 10 kişi, uçak kazasında da 200 kişi ölse, kamuoyu, ikincisine (yani 200 kişinin öldüğü uçak kazası haberine duyacağı ilgiyle) daha çok güncellik kazandırır. Aynı şekilde, bir ülkede 200 kişinin uçak kazasında öldüğü gün, o ülkenin Devlet Başkanı da bir suikast sonucu ölse, bu ikinci olaydaki güncellik unsuru birincisinin önüne geçer⁽⁷⁷⁸⁾.

(776) Warren Carl, a.g.e., s. 26.

(777) Neml 27/28, 39-40.

(778) Geniş bilgi için bkz. Kerem Şelbî, a.g.e., s. 139 vd.

g) Yenilik (=Newness) Unsuru:

Yeni buluşlar ve hayatın hemen her alanında ortaya çıkan yenilikler, önemli haber malzemeleridir. Söz gelimi, o güne kadar adı sanı bilinmeyen bir kimya öğrencisinin kanser ilâcını bulması ya da ulaşım alanında yeni yeni gelişmeler mutasavver ilginç haberlere örnek olabilir⁽⁷⁷⁹⁾.

2. Haberleşmenin Unsurları :

Haberleşme; "Kişiler ya da topluluklar arasında bilgi, düşünce, değer ve davranışların ortak semboller aracılığı ile mübâdelesi" olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanımlamadan haberleşmenin unsurlarını çıkarabiliriz: Bir haberleşme işlevinde dört unsur vardır. Bunlar:

- a) Haberi veren (kaynak unsuru),
- b) Haberi alan (hedef unsuru),
- c) Haberin iletildiği kanal,
- d) Haberin bizzat kendisi (=mesaj).

Haberi veren ya da gönderen (=kaynak), konuşarak, yazarak veya hareket ederek mesajını vermeye çalışan gerçek kişi olabileceği gibi, yayınevi veya radyo-televizyon gibi bir kurum da olabilir.

Haberi alan (=hedef), haberi dinleyen, duyan, okuyan, seyreden bir kişi veya topluluktur.

Haberin gönderildiği kanal ise; havadaki ses dalgaları, elektromanyetik dalgalar, kâğıt üzerine yazı ya da resim şeklinde basılmış mürekkep ya da herhangi bir işaret ve sinyaldir⁽⁷⁸⁰⁾.

(779) Warren Carl, a.g.e., s. 29 ("Haber" in, şöret = prominence, merak = suspense, nükte = humor, heyecan = excitement, insanlık = humanity, zittiyet = conflict, mücadele = contest, iknâ = persuasion ve dikkat = pro- perness gibi tâlf unsurları için bkz: Kerem Şelbi, a.g.e., s. 140-145; Land Geofry, a.g.e., s. 16; Mahmud Edhem, Fennu'l-Haber, Kahire 1987, s. 541 vd.).

(780) Uyguç, a.g.e., s. 17.

III. HABER KAYNAKLARI

Haber kaynaklarını başlıca iki grupta incelemek mümkündür:

1. Düzenli ve Kurumsal Haber Kaynakları :

Her basın-yayın kurumu, çeşitli kaynaklardan haber toplayıp değerlendirme imkanlarına sahiptir. Resmî olsun, özel olsun, herhangi bir basın-yayın kuruluşu şu kaynaklardan haber toplayabilir:

a) Kuruluşun kendi imkânlarıyla topladığı haberler: Bir basın-yayın kuruluşu, yurt içinde ve yurt dışında özel muhabirler çalıştırarak haber tedârik edebilir.

b) Kuruluşun, ülke içinde ve ülke dışında çok sayıda haber ajansına abone olmak suretiyle temin ettiği haberler:

Basın-Yayın kuruluşlarının çoğu, Agances France Press (A.F.P.), Associated Press News Agency (A.P.), United Press International (U.P.I.), Reuter ve Tass gibi yabancı ve beynelmül haber ajanslarına abonelerdir⁽⁷⁸¹⁾.

c) Kuruluşun, merkezi Cenevre'de olan Erovision (Avrupa Yayın Birliği) adlı kuruluştan "görüntü alış-verişi" suretiyle aldığı haberler⁽⁷⁸²⁾.

d) Kuruluşun, dahili ve harici radyo-televizyon kanallarından sağlamış olduğu haberler⁽⁷⁸³⁾.

e) Kuruluşun, yerli ve yabancı basın organlarından temin ettiği haberler,

f) Kuruluşun, arşivlerden, özel basın ajanslarından ve diğer yazılı matbuat kaynaklarından sağladığı haberler.

2. Düzensiz Haber Kaynakları :

Düzensiz haber kaynaklarının başlıca vasıtasını "dedikodu ve şâyia" teşkil eder. Dedikodu, doğuştan mevcut tecessüsün tabii bir neticesidir. Dedikoduyu ortadan kaldırmanın en

(781) Dinsmore Hermenth, All the News That Fits, New York, 1969, s. 42 vd.

(782) Uyguç, a.g.e., s. 64.

(783) Sa'd Lebîb-Kerem Şelbî, es-Sahâfetu'l-İzâiyye, Bağdat, 1972, s. 139-140.

kestirme yolu, ilgililerin hakikatleri olduğu gibi öğrenmelerine imkân vermektir⁽⁷⁸⁴⁾. Dedikodu, fertlerin hissî gerginliklerini ifadeye yaradığı içindir ki, ağızdan ağıza dolaşır⁽⁷⁸⁵⁾. Dedikodu, his ve heyecanlara dayanır ve ağızdan ağıza dolaşırken şu üç şekilde değişikliğe uğrar: a) İfade bakımından kısılır, b) Konunun önemi artar, c) Konu, hissî ve zihnî eğilimlere göre yeni bir tertibe sokulur⁽⁷⁸⁶⁾.

Dedikodu ve şâyia, sağlıklı bir haber kaynağı değildir. Normal şartlarda şâyia ve dedikodulara itibar edilemez. Dedikodu ve şâyialar, yıkıcı propoganda taktiği olarak, hasmın maneviyatını bozmak, toplumun birliğini parçalamak, aralarına nifak ve ayrılık sokmak gibi amaçlarla günümüzde siyasî ve askerî alanlarda (ve özellikle de ülkeler arasında sıkça vukubulan sıcak savaş, soğuk savaş ve ideoloji savaşlarında) görülmektedir.

Bilindiği üzere, İslâm, dedikodu ve şâyiaların –tahkik süzgecinden geçirilmedikçe– kabûlünü doğru bulmaz. Ancak, burada akla bir soru gelmektedir: Acaba, İslâm, Savaş Hukuku tatbikatında "şâyia"ya cevaz vermekte midir? İslâm âlimleri, "al-Harbu hud'atün" (=Savaşı kazanmak hîle ve stratejiye bağlıdır) hadisine^(786,1) işaret ederek buna –Allah'ın dinini yüceltme gayesinin tahakkuku gerekçesiyle– cevaz vermektedirler ve bunu İslâm Tarihi'nde meşhûr "Nuaym b. Mes'ûd Olayı" ile izah etmektedirler. Meşhûr olay şudur:

Hicretin beşinci senesiydi. Hendek Savaşı'nın hazırlıkları sürmekte idi. Bir akşam Gatafan Kabîlesi'nden Nuaym bin Mes'ud el-Eşcaî gizlice Hz. Peygamber'in yanına gelerek müslüman oldu ve: "*–Yâ Rasûlallah; kavmim benim müslüman olduğumu bilmiyor, ne emredersen yapmaya âmâdeyim*" dedi. Allah'ın elçisi de ona: "*–Artık sen bizim elemanımızsın, düşündüğünü yapmakta serbestsin. Çünkü savaş hîle ve taktikten ibârettir*" dedi.

Nuaym, Rasûlullah'ın yanından ayrılarak, doğruca Benî Kurayza'ya gitti ve onlara: "*–Gatafan ile Kureyşliler başkalarının yerlerinde harp ediyorlar. Onlar bir bozguna uğrarlarsa, çıkıp memleketlerine gidecekler. O zaman sizin çoluk çocuğunuz, malınız ve hayatınız teh-*

(784) Mihçioğlu Cemal, Personel İdaresinde Beşerî Münasebetler, Ankara 1958, s. 58.

(785) Allport GW - Postman Lee J, The Basic Psychology of Rumor, New York, 1952, s. 157.

(786) Allport-Postman, a.g.e., s. 164 vd; Oskay Ünsal, Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş, Ankara, 1973, s. 161 vd.

(786,1) Buhari, Cihad 56/157, Menâkıb 61/25; Müslim, Cihad 32/17; Ebu Davud, Cihad 15/92> Tirmizî, Cihad 21/5.

likede kalır. İleride Kureyş ve Gatafanlar'ın sizi yalnız bırakmamasının güvencesi olarak, onların eşrafından 70 kişi rehin isteyiniz!" tavsiyesinde bulundu. Benî Kurayzalılar bu tavsiyeden memnûn kaldılar.

Nuaym, oradan kalkarak Kureyş ordusuna geldi. Ebû Süfyan'a: "–Benî Kurayzalılar muhahedelerini bozdular ve Muhammed'le anlaştılar. Sizlerden 70 kişiyi de rehin alacaklar ve bunları öldürmek sûretiyle birleşeceklerdir. Aralarında muâhede yaptılar. Size verdiğim bu sırrı gizli tutunuz" dedi.

Nuaym oradan da kalkarak Gatafanlılar'ın karargâhına geldi. Onlara da Kureyşliler'e anlattıklarını aynı sûrette nakletti.

Daha sonra Kureyşliler, Cumartesi günü hücum edeceklerini Benî Kurayza'ya haber verdiler. Ancak, Benî Kurayza, Cumartesi gününe hürmetleri olduğunu ve gelecekteki emniyetlerini sağlamak için eşraftan 70 kişi rehin göndermelerini önerdiler. Bu sûretle, Nuaym'ın sözü tasdik edilmiş olduğundan, Kureyş Ordusu içinde ciddi bir tefrika baş gösterdi.

Durum bu merkezde iken, bir gece şiddetli bir kasırga esti ve Kureyş'in ordugâhı alt üst oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.), Huzeyfe'yi istihbarat için Kureyş ordugâhına gönderdi.

Huzeyfe (r.a.), Ebû Süfyan'ın: "–Ey Kureyş topluluğu! Burada daha fazla kalamayız. Hayvanlarımız telef oldu. Benî Kurayzalılar vaadlerinden döndüler. Kendilerinden hoşumuza gitmeyecek haber aldık; artık dönelim!" diyerek ordusuyla birlikte dönüş için yola koyulduğunu görünce, bu durumu Hz. Peygamber'e rapor etti. Böylece, Hendek Savaşı da sona ermiş oldu⁽⁷⁸⁷⁾.

İslâm Savaş Hukuku'nun, en az zâyiatla barışa ulaşmayı amaçladığı dikkate alınırca, savaşta şâyialara cevaz verilmesinin hikmeti daha iyi anlaşılabilir olur. Nitekim, aynı gerekçelerle "İslâh-ı bey" için yalana da müsbade edilmiştir⁽⁷⁸⁸⁾.

(787) İbni Kesîr Ebi'l-Fida İsmâîl, es-Sîretu'n-Nebeviyye, Beyrut, 1978, III, 215-216; Zapsu Abdurrahman, Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1976, s. 844-845.

(788) Akseki A. Hamdi, İslâm Dini, Ankara, 1975, 26.Baskı, s. 244.

IV. HABERLERİN ÇEŞİTLERİ

Haberleri, yer, zaman, konu, önem, amaç ve sıhhat dereceleri itibariyle ayrı ayrı sınıflandırılmaya tâbi tutmamız mümkündür.

1. Yer İtibariyle Haberler :

Yerden maksat haberin taallûk ettiği olayın vuku bulunduğu coğrafi mekândır.

Yer itibariyle haberler, iç haberler ve dış haberler olmak üzere iki gruba ayrılır⁽⁷⁸⁹⁾.

a) İç Haberler:

İç haberler, ülke içinde vukubulan haberlerdir. Ülke içindeki haberler de ayrıca yerel ve genel diye gruplandırılabilir.

b) Dış Haberler (Foreign News):

Ülke dışında vukubulan olaylara ilişkin haberlere "dış haberler" denir.

2. Zaman İtibariyle Haberler :

Bundan maksat, haberin ilişkin olduğu olayın vuku bulunduğu ya da olayın, habere konu olduğu zamandır. Bir olay, geçmiş zamanda vukû bulmuş, ancak etkileri devam ediyor olabileceği gibi, füc'eten (=ansızın) de meydana gelerek bir haberin mevzuunu teşkil edebilir. Haberler, tekerrür eden olaylara ilişkin de olabilir. Bu yönüyle de haberleri iki kısma ayırabiliriz:

a) Vukû bulmuş ya da vukûu tekerrür eden olaylara ilişkin haberler,

b) Ansızın meydana gelen olaylara ilişkin haberler. Bu haberlere "al-ahbâru'l-mufâcee" de denir⁽⁷⁹⁰⁾.

3. Konu İtibariyle Haberler:

Haberler konuları itibariyle bir çok nevilere ayrılır:

(789) White and Tarket, Television and Radio News, New York, 1970, s. 212.

(790) Kerem Şelbî, a.g.e., s. 127. Ferguson Rewena, Editing the Small, Magazine, New York, 1976, s. 112.

- a) Siyasî haberler,
- b) Dinî haberler,
- c) Ekonomik ve ticarî haberler,
- d) Toplumsal haberler,
- e) Edebî ve kültürel haberler,
- f) Teknolojik haberler,
- g) Sağlık haberleri,
- h) Turizm ve seyahat haberleri,
- ı) Adlî haberler,
- i) Askerî haberler,
- k) Spor haberleri,
- l) Bilimsel haberler.

4. Önem İtibariyle Haberler:

Bu açıdan haberler ikiye ayrılır:

- a) Önemli haberler,
- b) Önemsiz haberler.

5. Takdim Şekli İtibariyle Haberler:

Takdim biçimi itibariyle de haberler ikiye ayrılır:

- a) Özet olarak verilen haberler,
- b) Detaylı olarak verilen haberler.

Detaylı olarak sunulan haberler, açık ve mufassaldır. Kim?, Ne?, Ne zaman?, Nerede?, Niçin?, Nasıl? sorularına doyurucu cevaplar içeren haberler, tam ve kâmil haberlerdir⁽⁷⁹¹⁾.

6. Verildikleri Araçlar İtibariyle Haberler:

Bu açıdan haberler şu kısımlara ayrılır:

- a) Kişilerin –herhangi bir vasıta kullanmaksızın– doğrudan alıcılara ilettikleri haberler,

(791) Mott P - George H, New Survey of Journalism, U.S.A., 1958, s. 125.

b) Çeşitli vasıtalar kullanılarak iletilen haberler.

Bunlar da:

aa) Basın yoluyla iletilen haberler,

bb) Radyo yoluyla iletilen haberler,

cc) Televizyon yoluyla iletilen haberler,

dd) Diğer teknik araçlarla iletilen haberler olmak üzere dört gruba ayrılır⁽⁷⁹²⁾.

7. Amaçlılık itibariyle Haberler:

Haberlerin bazıları amaçlı, bazıları ise amaçsızdır.

a) Amaçlı Haberler:

Bunlar indirekt haberler olup, ardında mutlaka bir amaç vardır. Bir düşüncenin yayılması, bir hizmetin tanıtılması, bir malın satılması gibi gayeler güdüdür ve bu tür haberler duyuru, tanıtım ve propoganda adlarını alır.

b) Amaçsız Haberler:

Bu tür haberler, düz haberlerdir. Ardında bir amaç güdümez. Cinayet, hırsızlık, trafik kazası vb. gibi⁽⁷⁹³⁾.

V. HABERLEŞME ŞEKİLLERİ

Haberleşme, esas itibariyle iki şekilde cereyan eder:

1. Yüzyüze Olan Haberleşme:

Yüzyüze haberleşmede, karşılıklı konuşmalar sözkonusudur. Haberleşmenin tarafları, birbirlerine sorular sorup cevaplarını alma imkânlarına sahiptirler. İkili konuşmalarda, seminer, panel, konferans ve basın toplantılarında yüzyüze ve karşılıklı haberleşme cereyan eder. Aynı şekilde siyasî, sosyal, kültürel ve edebî etkinliklerde ve (özellikle Cuma hutbeleri

(792) Mahmut Edhem, Fennu'l-Haber, s. 362.

(793) Çapman, a.g.e., s. 21.

gibi) dinî hitâbelerde de yüzyüze haberleşme ve etkileşim vardır. Telefon ve telsizle yapılan konuşmalar da karşılıklı haberleşme sınıfına girerler⁽⁷⁹⁴⁾.

2. Yüzyüze Olmayan Haberleşme:

Bu haberleşme şeklinde, yanların aynı anda karşılık verebilmesi imkânı yoktur. Yüzyüze olmayan haberleşme şu biçimde kullanılır:

- a) Yazılı ya da resimli haberleşme: Basın organları ve posta haberleşmesi gibi.
- b) Sesli haberleşme: Radyo gibi.
- c) Sesli ve görüntülü haberleşme: Televizyon ve sinema filmleri gibi.

Haberleşme şekilleri bir başka açıdan a) Kişilerarası haberleşme (iki kişinin mektuplaşması veya telefonla konuşmaları gibi), b) Kitlesele haberleşme (basın, radyo, televizyon ve sinema filmleri gibi) diye iki gruba ayrılabilir.

VI. HABERLEŞME VASITALARI

Haberleşme, tabîî, fıtrî bir ihtiyaç olup insanın yaratılışı ile başlamıştır. İnsanlar, tarih boyunca haberleşme ihtiyaçlarını muhtelif vasıtalarla gerçekleştirmişlerdir. Bizzat insanın kendisi, tarih boyunca haber nakletmede aslı fonksiyon sahibi olagelmiştir. Günümüz haberciliğinde dahi "özel kuryecilik" önemini kaybetmemiş, aksine –gizlilik gerektirici durumlarda– daha da artırmıştır.

Haberleşmede kullanılan vasıtaların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Yazılı Basın:

- a) Gazeteler,
- b) Dergiler,
- c) Kitaplar.

2. Yazılı ve Görüntülü Basın:

- a) Fotoğraf,
- b) Faks

(794) Uyguç, a.g.e., s. 18.

- c) Facsimile (ev gazetesi),
- d) Bilgisayar

3. Sesli Basın:

- a) Radyo-Teyp ve plâklar,
- b) Telsiz-Telefon.

4. Sesli ve Görüntülü Basın:

- a) Sinema filmleri,
- b) Televizyon-Video.

5. Diğer Haberleşme Vasıtaları:

- a) Mektup,
- b) Telgraf vb.

VII. HABERDE ARANAN NİTELİKLER

Haber, insanları ve toplumu ilgilendiren olayların basın-yayın yoluyla duyurulmasıdır. Duyurulmayan olay haber değildir.

İyi bir haber için şu nitelikler aranır:

- 1- Zamanlılık,
- 2- Ölçülülük,
- 3- Önemlilik,
- 4- Tamlık,
- 5- Doğruluk,
- 6- Açıklık,
- 7- İlginçlik,
- 8- Faydalılık.

Bu nitelikler, aynı zamanda bir haberi değerli kılan faktörlerdir.

Haber taze ve yeni olmalıdır. Bir haberde en mühim vasıf, doğruluk, açıklık ve tamlıktır. Haberın açık ve tam sayılabılması için, Kim?, Ne?, Ne zaman?, Nerede?, Niçin?, Nasıl?, sorularının cevaplarını eksiksiz içermiş olması lâzımdır. Haber, ilk okunuşta hemen anlaşılabilmesi, ayrıca doğruluğu da kontrol edilebilir olmalıdır⁽⁷⁹⁵⁾.

VIII. MUHABİRDE ARANAN NİTELİKLER:

Haber toplayıcısına "muhabir" denir. Muhabir, kitle haberleşme araçlarında yazılı ve sözlü iletişimin temel direği sayılır.

İslâmî iletişimde bir muhabirde şu vasıf ve şartlar aranır:

1. Sorumluluk ve Ciddiyet:

Muhâbir, vicdanına karşı, topluma karşı ve Allah'a karşı sorumlu olduğunun bilincinde bulunmalıdır. Çünkü muhabirin gördüğü vazife çok önemlidir. Muhabir, verdiği haberin, milyonlarca insanın fikirlerine şekil vermekte rol oynadığının farkında olmalıdır. Bilgisiz bir doktorun hatâsını toprak örter, ama, sorumsuz bir muhabirin hatâsı geniş bir sahaya yayılır ve hiçbir zaman telâfi edilemez⁽⁷⁹⁶⁾. Onun için muhabir, sorumluluğunu yüklediği haberi topluma ciddiyet içinde sunabilmek için her türlü dikkat ve hassasiyeti göstermelidir. Muhabir, görevini ifâ ederken, sağında ve solunda kendisini sürekli izleyen ve bütün sözlerini kayda geçiren iki meleğin bulunduğunu müdrük olmalıdır⁽⁷⁹⁷⁾.

2. Bilgililik ve Araştırmacılık:

Muhabir, bilgili ve araştırmacı olmalı, bilgi dağarcığını sürekli artırmalı ve çok okumalıdır. Genel kültürü yeterli olmayan kişi iyi bir muhabir olamaz. Muhabir, gözü açık, kulağı delik ve muhayyilesi geniş olmalıdır. Muhabir, topladığı haberleri tetkik süzgecinden geçirmeden kullanmamalı, haberin hem kaynağını, hem de içeriğini tahkik etmelidir⁽⁷⁹⁸⁾. "*İyice bilmediği şeyin ardına düşme*"(melidir)⁽⁷⁹⁹⁾. Muhabir, her duyduğunu da başkalarına

(795) Çapman, a.g.e., s. 20.

(796) Başkut, a.g.e., s. 91.

(797) Kaf 50/17-18.

(798) Hucurat 49/6.

(799) İsra 17/36.

nakletmemelidir. Bilinmelidir ki, "*Bir kimsenin duyduğu her başkalarına nakletmesi, onun yalan söylediğini isbata yeterlidir*"⁽⁸⁰⁰⁾.

3. Doğruluk ve Güzel Ahlâklılık:

Muhabir, güzel ahlâk sahibi olmalı ve sadakatten ve doğru sözlülükten aslâ ayrılmamalı; yalan sözden ve yalan haber nakletmekten şiddetle kaçınmalıdır. Bilmelidir ki: "*Doğru sözlülük iyiliğe, iyilik de Cennet'e yol açar (...) Yalan ise kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür...*"⁽⁸⁰¹⁾. "*Her kim bir topluluğun duyulmasını hoş görmedikleri bir haberi işit (ip naklet)meye çalışırsa, kıyamet günü onun kulaklarına eritilmiş kurşun dökülür...*"⁽⁸⁰²⁾.

Muhabir, çalışkan, fedâkâr, sabırlı ve cesûr olmalı, görevini yerine getirirken Allah'tan başka hiç kimseden korkmamalıdır. Allah şöyle buyurmuştur: "*...İnsanlardan korkmayın, benden korkun...*"⁽⁸⁰³⁾.

4. Tarafsızlık ve Âdillik:

Muhabir, tarafsız, âdil ve ölçülü olmalıdır. Hisleri ile değil, aklı ile ve basîretle hareket etmelidir. Haberleri yansız ve etki altında kalmadan aynen yansıtmalı, kamuoyunu yanlış bilgilendirmeye ve hatâli yönlendirmeye kalkışmamalıdır. Muhabir, olayları objektif olarak izlemeli, hadiseleri haber yaparken kin ve husumetle hareket etmemelidir.

Allah şöyle buyurmuştur:

"*...Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin (ve husûmet), sizi adâletten saptırmasın. Âdil davranın, takvâyâ yakışan budur. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır.*"⁽⁸⁰⁴⁾.

5. Anlayışlılık ve İleri Görüşlülük:

Habercilikte iyi görme, iyi dinleme ve iyi anlama çok önemlidir. İyi bir muhabirden

(800) Müslim, Adâb, 45/10

(801) Riyazüs-Salihîn III, 123.

(802) Riyazüs-Salihîn III, 125.

(803) Mâide 5/44.

(804) Mâide 5/8.

beklenen, olayları olduğu gibi görebilmek, basîretle tahlil edebilmek ve konuşmaları hasasiyetle dinleyerek doğru idrâk edebilmek ve akl-ı selîm sahibi olabilmektir. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar aklîselîm sahipleridir."⁽⁸⁰⁵⁾.

6. İhlâslılık ve Samîmîlik:

Muhabir, her hâlükârda ihlâslı ve samîmi olmalıdır. Sözünde, amelinde ve niyetinde samîmi olmayanlar inandırıcı da olamazlar. Niyette samimiyet ve sadâkat ideâl bir muhabir için vazgeçilemez vasıf ve meziyetlerdendir.

7. Hakk'a Bağlılık ve Dâîlik (=Hakk'a Çağırıcılık):

Muhabir, dâima hakkı gözetmek ve insanları hakîkata yönlendirmek durumundadır. "Hakk'ı tavsiyeleşme"⁽⁸⁰⁶⁾, "Hakk'a Davet"⁽⁸⁰⁷⁾ ve "Marufu emretme - Münkerden sakındırma"⁽⁸⁰⁸⁾ her mü'minin aslî görevidir. Ancak, muhabirlik yapacak bir müslüman için bu, daha çok önem arzeden bir vazifedir.

IX. HABERLERİN DOĞRULUĞUNUN TAHKİKİ

Bilindiği üzere, kitle haberleşme araçları, gelişen teknoloji sonucu, günümüzde giderek haberleşmenin yanı sıra ferdî ve içtimaî gelişmeyi sağlama, toplumu eğitime, bilgilendirme, kamuoyu oluşturma, duyuru ve tanıtımlarla ekonomiye katkıda bulunma gibi amaçlarla kullanılmaktadır⁽⁸⁰⁹⁾. Bu sebepten dolayıdır ki, iletişim düzeni içinde cereyan eden haberleşmenin seyrini ve sıhhatini kontrol, kamusal bir mahiyet arz etmektedir. Özellikle, kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu sağlığı ve kamu ahlâkına ilişkin haberlerin sıhhatinin mutlaka tahkiki ve denetimi gereklidir.

Bu konuda, özellikle emniyet ve güvenlikle ilgili hususlarda "doğru ve kesin haber"ın

(805) Zümer 39/18.

(806) Asr 103/3.

(807) Nahl 16/125.

(808) Tevbe 9/71, 112; Hacc 22/41; Âl-i İmran 3/104, 110.

(809) İbrahim İmam, el-İ'lâm Ve'l-İttisâl bi'l-Cemâhîr, Kahire, 1975, 2.Baskı, s. 11-12; Uyguç Ünal, a.g.e., s. 19.

topluma en serî şekilde iletiminin önemine işaret eden ilginç bir örnek, Kur'an'ın Neml sûresinde geçmektedir:

«Süleyman(in huzurunda) cinlerden, insanlardan ve kuşlardan orduları toplandı. Hepsi bir arada düzenli olarak sevkediliyordu. (Ordular), Karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca, "Ey karıncalar (topluluğu!) yuvalarınıza girin ki, Süleyman'ın orduları, farkında olmayarak (dikkatsizlik ve tedbirsizlikle) sizi ezmesinler" dedi.»⁽⁸¹⁰⁾.

Âyetin ruhundan anlaşılıyor ki, tehlikeyi haber veren ve uyarıda bulunan karınca, "Karınca Toplumu"nun dış güvenlikten sorumlu bir istihbarat görevlisi gibi hareket etmekte ve âmme menfaatinin gerektirdiği sorumluluk hissi ile görevini ifâ etmiş olmaktadır⁽⁸¹¹⁾.

Haberlerin sıhhatini kontrol etmenin önemini belirtmemiz açısından, aynı sûrede geçen iletişimci Hüdühüd Kuşu'nun kıssasına da değinmemiz yerinde olacaktır. Olay şöyle nakledilmektedir:

«(Süleyman) Kuşları teftiş etti, (aralarında Hüdühüd'ü bulamayınca), dedi ki: "Neden hüdühüdü göremiyorum, yoksa kayıplardan mı oldu? Ya bana (mazeretini belirten) açık bir delil getirecek, ya da çetin bir azâb edeceğim yahut da onu keseceğim". (Derken), çok geçmeden (hüdühüd) geldi (ve) dedi ki: "(Ey Süleyman!) Ben, senin görmediğin bir şey gördüm ve Seba'dan sana gerçek bir haber getirdim. Ben, (orada) onlara hükümdarlık eden bir kadın⁽⁸¹²⁾ buldum, kendisine (kralların gereksinim duyduğu) herşey verilmiş ve (ayrıca) büyük bir köşkü (de) var⁽⁸¹³⁾. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytân, onlara işlerini süslemiş de onları doğru yoldan çevirmiş, bu yüzden yola gelmiyorlar (...). (Süleyman): "Bakalım, doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın?" diyerek (bir mektup yazdı ve) "Bu mektubu götür, onlara at, sonra onlardan biraz öteye çekil de bak, neye başvuruyorlar (nasıl bir tavır sergiliyorlar)." dedi. Hüdühüd mektubu götürüp attıktan

(810) Neml 27/17-18.

(811) İbrahim İmam, Vekâlatu'l-Enbâi, Kahire, 1972, s. 7-8.

(812) Bu kadın, Şurahıyl bin Malik'in kızı Belkıs'dır. Sebâ, Yarımada'nın güneyinde; Yemen'de bulunan bir ülkedir (Bkz. İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, V, 229 vd.).

(813) Tarihçilerin bildirdiğine göre Belkıs'ın tahtının bulunduğu sarayın doğu ve batı cephelerinde 360'ar penceresi vardı (Bkz. İbn-i Kesîr, a.g.e., V, 230).

sonra Sebâ hükümdarı Belkıs), danışmanlarına: "Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup bırakıldı. O (mektup) Süleyman'dan (geliyor), Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla (başlamakta)dır. (Mektupta) "Bana karşı büyüklük taslamayın ve bana teslim olarak gelin (diye yazıyor); ey ileri gelenler, bu işimde bana bir fikir verin, (bilirsiniz ki) ben, siz olmadıkça hiçbir işi (kendi başıma) kesip atamam" dedi. (Danışmanlar): "Biz kuvvetliyiz, yaman savaşçılarız, ama emir senindir; bak (düşün), ne buyurursan öyle yaparız" dediler. (Bunun üzerine Melike) dedi ki: "Hükümdarlar bir ülkeye girdiler mi, orayı bozarlar, halkının şerefliilerini zelîl (ve perişan) ederler. (Evet) böyle yaparlar. Ben (en iyisi) onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne ile dönecekler." (Elçi hediyelerle) Süleyman'a gelince, (Süleyman): "Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğiinden daha iyidir. Hediyenizle ancak siz sevinirsiniz. (Ey elçi), onlara dön (ve söyle); onlara, kendilerinin aslâ karşı koyamayacakları ordularla gelirim ve onları hor ve hakîr bir durumda oradan sürüp çıkarırım" dedi. (Elçi gittikten sonra, Süleyman müşavirlerini topladı): "Ey ileri gelenler, onların bana teslim olarak gelmelerinden önce hanginiz o (kraliçe)nin tahtını bana getirebilir?" dedi. Cinlerden bir ifrit (kötü bir cin): "Sen makâmından kalkmadan önce ben onu sana getiririm, bunu yapmaya gücüm yeter ve benim sözüme güvenilir" dedi. Yanında Kitap'dan bir ilim bulunan kimse de: "Sen gözünü açıp yummadan ben onu sana getirebilirim" dedi, (Süleyman), tahtı yanbaşıında yerleştirilmiş vaziyette görünce: "Bu Rabb'immin lütfundandır" dedi»⁽⁸¹⁴⁾.

Kur'an'da nakledilen bu hadiseyi iletişim hukuku açısından tahlil edecek olursak, konumuzla ilgili olarak şu önemli noktaları tesbit etmiş oluruz:

1. Hz. Süleyman'ın, ordusunu teftiş esnasında bir kuşun bile yokluğundan haberdar olacak kadar uyanık, titiz, basîretli, dirâyetli ve disipline önem veren bir yönetici - kumandan olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hz. Süleyman, Hüdhüd kuşunun getirdiği "önemli büyük haberi" doğrulamada ya da yalanlamada acele etmiyor, ön yargıya kapılmıyor; haberi hafife de almıyor. Ak-

(814) Neml 27/20-40.

sine, haberin doğruluğunu tahkik ve taharrî (=araştırma) için harekete geçiyor ve açıkça: "–Araştıracam, şayet getirdiğin bu haber yalan ise, senin hakkında müeyyide uygulayacağım. Yalan habere uygulayacağım müeyyide, fiilin ağırlığına göre ölüm cezası da olabilir..." diyor⁽⁸¹⁵⁾.

3. Kamu düzeni ve kamu güvenliği ile ilgili olan haberlerin sıhhatini kontrolün daha büyük önem taşıdığı vurgulanmakta ve bu tür haberlerin sıhhati için haberin kaynağına ulaşılmasının zorunluluğu üzerinde durulmaktadır⁽⁸¹⁶⁾.

4. Hüdhd'ün, Hz. Süleyman'a naklettiği haberin içerik ve üslûbu, kendisinin, bilgili, eğitilmiş, tarafsız, basîretli ve mükemmel bir muhabir gibi hareket ettiğini göstermekte ve ideâl İslâm muhabirleri için müstesnâ bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, örnek muhabir Hüdhd'ün, Hz. Süleyman'ın talimatıyla bizzat haberin kaynağına ulaşması ve haberin sıhhatini kaynaқта kontrol etmesi de dikkat çekicidir.

5. Diğer yandan, Kraliçe Belkis'in tahtınının Yemen'den Kudüs'e göz açılıp yumuluncaya kadar (yani bir kaç saniyede) nakledilmiş olduğu mesajı, günümüzde de maddenin "ışınlanma yoluyla" saniyeler içinde en uzak mesafelere naklinin mümkün olabileceğinin ve insanlığın çok yakında iletişimde "Hız çağı"na gireceğinin işaretlerini vermektedir⁽⁸¹⁷⁾.

(815) İbn-i Kesîr, V/231.

(816) Abdullatif Hamza, el-Medhal fi Fenni't-Tahrîri's-Saha fi, Kahire, 1968, 4.Baskı, s.74; Faruk Ebû Zeyd, Fennu'l-Haberî's-Sahafî, Kahire, 1981, 1.Baskı, s. 274.

(817) Hızlı bilimsel ilerleme çağında yaşıyoruz. İnsanlık, Allah tarafından kendisine musahhar kılınan doğal çevresine tamamen hâkim olabile evresine ulaşmıştır. İnsanda, yıldızlar arasında dolaşabilecek ve hattâ dünyanın kabuğunu delip içindeki ısı enerjisinden yararlanabilecek irâde gücü mevcut olduğuna göre, "Biz, onlara uzayda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz." –Fussilet 41/53– mesajının bilimsel sırları tecelli edecek ve yakın bir gelecekte, tahayyül bile edilemeyecek hârikulâde iletişim buluşları ortaya çıkacaktır.

Hızlı iletişim teknolojisinde, üç boyutlu televizyon uygulamasının eli kulağındadır. Göz yoluyla haberleşme alanında ileri adımlar atılmıştır. Holografide gerçekleştirilen yeni gelişmelerle üç boyutlu görüntüler yayınlanması ve "görsel telefon" tatbikâtı yakın zamanda yaygınlaşacaktır. Çok geçmeden evlerimizin bir duvarı görsel gazete sayfası ekranı, bir duvarı bilgisayar bankası ekranı, bir diğer duvarı da reklâm ve tanıtım ekranı olarak fonksiyon görecek; böylece, kâğıt gazetelerle kâğıt kitaplar ve kitaplıklar tarihe karışacak; kezâ, alış-veriş için pazara gitmeye gerek kalmadan ekranda seçip beğendiğimiz her nevi emtia ve eşyalar siparişle evlerimize ve işyerlerimize servis yapılabilecek, hattâ bugünkü kara, deniz ve hava nakil vasıtalarına gerek kalmadan ışınlanma yoluyla en uzak mesâfe ve mekânlara dahi eşya nakli mümkün olabilecektir.

Günümüzde iletişim ve haberleşmenin en üst noktası sayılan telepatide de ilginç gelişmelere tanık olunmaktadır. Bilim adamları daha şimdiden, düşünceyle bilgisayarların kumanda edilebileceğini kanıtlayarak, elektronik telepati çağına ilk müsbet adımı atmışlardır(Milliyet 22.5.1995).

Önemli haberlerin neşrinden ve yayılmasından önce sıhhatinin kontrolünü öngören Kur'anî düsturlardan birisi de şu âyettir: "*Ey insanlar! Size fâsık bir adam bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın. Yoksa, bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de, sonra yaptığınıza pişman olursunuz.*"⁽⁸¹⁸⁾.

Âyet, herhangi bir konuda ortaya atılan bir haberin, neşrinden evvel mutlaka kaynağına kadar gidilerek doğruluğunun tahkikini istemektedir⁽⁸¹⁹⁾. Haberleri kaynağından doğru tesbit etmek ve doğru nakletmek önemlidir. Allah, özellikle fâsık birinin verdiği haberi iyice tahkik etmeyi, bu konuda ihtiyatlı ve temkinli davranmayı emretmekte ve inananları, fâsık ve yalancılara sözleriyle hüküm vermek tehlikesine düşmemeleri konusunda uyarılmaktadır⁽⁸²⁰⁾. Fâsık ve yalancılara her zaman ve her yerde bulunabileceği unutulmamalıdır. Haber kaynaklarına dikkat edilmelidir. Müslüman muhabirin âdil, emîn ve sâdık bir kişi olması yetmez. Ayrıca, haberler, haber ajanslarından nasıl dinlenir, nasıl yorumlanır ve nasıl nakledilir, bunların da bilinmesi lâzımdır. Eğer bu konularda temkinli ve tecrübeli olunmazsa, doğru zannıyla yalan kaynaklardan haber nakletme basiretsizliğine ve gafletine düşülebilir⁽⁸²¹⁾. Yalan haber kaynakları bugün, düne göre daha çok ve daha tehlikelidir. M. Ferid Mahmut İzzet'in de dediği gibi, dünün ricâli, haberleri bir kez incelemekle yetiniyorlardı. Oysa, biz bugün haberlerin doğruluğunu bin kez tahkik etmek durumundayız⁽⁸²²⁾.

Allah, insandan her zaman her yerde söylediğini ve anlattığını delillendirmesini istemiş, aksi takdirde sorumlu tutulacağı uyarısında bulunmuştur. Kur'an'da şöyle buyrulmuştur:

"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme! Çünkü, kulak, göz ve gönül, bunların hepsi o (yaptığı)ndan sorumludur."⁽⁸²³⁾.

Bu âyetin açık anlamı şudur: Allah, bilgisiz ve delilsiz konuşmayı, tutarsız ve mes-

(818) Hucurât 49/6.

(819) Ayetin iniş sebebi için bkz.: İbn-i Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, III/308-309; İbn-i Kesîr, I, 272-276; Ateş S., a.g.e., VIII, 515-516.

(820) Muhammed Mahmud es-Savvaf; Nazarâtün fi Sûreti'l-Hucurât, Beyrut, 1973, s. 65-67.

(821) Muhammed Mahmut es-Savvaf, a.g.e., s. 71-72.

(822) Muhammed Ferîd Mahmud İzzet, Cidde, 1984, s. 53.

(823) İsrâ 17/36.

netsiz haberler yaymayı yasaklamıştır. Binâenâleyh, görmediğin halde "gördüm", duymadığın halde "duydum", bilmediğin halde "biliyorum" deme. Allah, bütün bunları senden soracaktır⁽⁸²⁴⁾. Çünkü, O, şöyle buyurmuştur:

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz, çünkü biz ona şah damarından daha yakınız. Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı (melek, onun sözlerini ve işlerini) kaydetmektedir. (İnsan), hiçbir söz söylemez ki, yanında (onu) gözetleyen, dediklerini (ve yaptıklarını) zapteden (bir melek) hazır bulunmasın"⁽⁸²⁵⁾.

X. İSLÂMÎ İLETİŞİM'DE HABERİN GENEL FONKSİYONLARI

İslâmî iletişimde haber'in genel fonksiyonlarını aşağıdaki şekilde tesbit ve sıralamak mümkündür:

- 1- Müslümanları, çevrelerinde olup biten olaylar konusunda bilgilendirmek ve bu olayları İslâmî prensip ve hükümlerin ışığı altında aydınlatmak,
- 2- Müslümanları, kendileri için tehlike teşkil edebilecek gelişmeler ve olaylar karşısında uyarmak,
- 3- İslâmî toplum mefkûre ve şuûrunu geliştirmek ve İslâm cemiyetini hayra ve fazîlete yöneltmek⁽⁸²⁶⁾,
- 4- Müslümanların hayatî değerlerinin korunmasına katkıda bulunmak, salih amellere özendirmek, fâsit ve zararlı davranışlardan kaçınılmasını sağlamak,
- 5- Müslüman toplumda emniyet ve istikrarın korunmasına katkıda bulunmak.
- 6- İslâmî hükümleri tanıtmak, İslâm'ın evrensel hukuk ilkelerinin üstünlüğü konusunda kamuoyu oluşturmak⁽⁸²⁷⁾,
- 7- Haksızlık, zulüm ve fitneye karşı mücadele veren İslâmî güçlere yardımcı olmak;

(824) Sabûnî, a.g.e., II, 159.

(825) Kaf 50/16-18.

(826) Mustafa ed-Dimîrî, es-Sahafetû fî Dav'i-l-İslâm, Mekke, 1982, s.64.

(827) eş-Şeyh Muhammed el-Galâyîni, Vesâilu'l-İ'lâm ve Eseruhâ fî Vahdeti'l-Ümmeti, Cidde, 1985, s. 165.

İslâm'ın ahlâkî değerlerini korumak; müslümanlara ve ülkelerine yönelik ideolojik ve itikadî sapıklıklara karşı koymak⁽⁸²⁸⁾,

8- Müslümanlar arasında yeis, karamsarlık, atâlet, tembellik, ahlâksızlık, fuhuş vb. gibi kötü etki yapabilecek haberlerin yayılmasını önlemek ya da bunların kötü tesirlerini izâle etmek,

9- İslâm kültürünün yayılmasına, davet ve tebliğ görevinin hakkıyla yerine getirilmesine katkıda bulunmak,

10-İslâm ülkelerinde, müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını güçlendirmeye, ayrılık ve ihtilâfları bertaraf etmeye çaba sarfetmek,

11-Müslümanlara zarar verici ya da İslâm düşmanlarının işine yarayacak haberlerin neşrine engel olmak⁽⁸²⁹⁾.

(828) Kerem Şelbî, a.g.e., s. 163.

(829) Bununla ilgili ilginç bir örnek, Uhud Savaşı'nda cereyan etmişti: Bilindiği üzere, Uhud'da savaşın seyri müslümanların aleyhine dönmüş, Allah'ın elçisi de yaralanmıştı. Fakat haber, Allah'ın elçisinin Rabb'ine kavuştuğu şeklinde yayılmış olduğundan, İslâm Ordusunun askerleri arasında büyük bir moral çöküntü başgöstermiş, hattâ bazıları silâhlarını bile atmışlardı (Bkz. İbn-i Kesîr, es-Sîretü'n-Nebeviyye, III, 68). Oysa, bu haber, doğru olmayan bir şâyia idi. Allah'ın resûlü, sadece yaralanmıştı. Ancak, düşmanlar, kendisinin yaralanmış olduğunu bilmeleri halinde ikinci kez saldırabilirler düşüncesiyle bu haberin duyulmasını istemiyordu. "Rasûlullah öldü" haberinden sonra, kendisini ilk gören Ka'b bin Mâlik: "--Allah'ın Elçisi'ni, miğferinin altında ışıl ışıl ve sevimli bakışlarıyla gördüğümde, avazımın çıktığı kadar bağırdım: "Ey müslümanlar topluluğu! Müjde müjde, Rasûlullah yaşıyor ve işte işte burada!" diye. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, bana, parmağı ile işaret buyurarak susmamı istedi." (Bkz. İbn-i Kesîr, el-Bidâye Ve'n-Nihâye fi't-Târih, Kahire, tarihsiz, IV, 40).

C. HABERLEŞME HAK VE HÜRRİYETİ

I. GENEL OLARAK

İnsan sosyal bir varlıktır. İnsanın hayatı doğumundan ölümüne kadar sosyal gruplar içinde geçer. İctimaî hayatın sürekliliği ise, insanlar arasında haberleşmeyi (=haber alış-verişini) zorunlu kılar⁽⁸³⁰⁾. İnsanların haberleşmesi, duygu, düşünce ve izlenimlerini birbirlerine iletmeleri, farklılaşma kanununun doğurduğu fitrî ve tabîî bir haktır⁽⁸³¹⁾. Uygarlık geliştikçe haberleşme hakkı da genişlik kazanmakta, iletişim ve ulaşım kolaylıkları, insan toplumlarını sürekli bir değişim sürecine sokmaktadır. Bu sürekli gelişim ve değişim süreci kitle haberleşmesini (el-ittisalu'l-cemahiriyye = mass communication) doğurmuştur. Kitle haberleşmesinin en dikkat çekici özelliği, herkesi etkilemesi ve karmaşık ilişkiler sistemine sahip bulunmasıdır. Doğaldır ki, bu karmaşık ilişkilerin, toplumsal hayatta kişileri (çoğu kez) birbirine zıt yönlere etkilemesi, hukukî düzenlemeyi zorunlu kılmaktadır⁽⁸³²⁾.

Haberleşmede hukukî düzenleme, haberleşme hak ve hürriyetinin takyidi değil, aksine, bu hak ve özgürlüğün korunması ve idâmesi amacı güder.

İnsan, akıl sahibi ve hür bir yaratıktır. Cıvcivin, küçük âlemi olan yumurtadan dünyaya gözünü açması gibi, insan da, annesinden doğar doğmaz, kendisini, dünya hayatı dediğimiz hazır bir ortamda bulur ki, bu hazır yaşam ortamı, kendisine doğal olarak tahsis edilmiştir: "*Göklerde ve yerde ne varsa, hepsini kendinden (bir lûtufluk olarak) size boyun eğdirdi...*"⁽⁸³³⁾.

İnsan, bu âlemde tasarruf ve hareket serbestisine sahiptir. Tasarruf ve hareket serbestisi, tabîî bir hak ve özgürlüktür. İnsan, kendisine tahsis edilen âlemden haberdar olmaya, bu âlemi incelemeye, araştırmaya, bu âlemde olup bitenleri bilmeye ve öğrenmeye teşvik edilmiştir: "*Göklerde ve yerde olanlara bakın (=araştırın inceleyin!) de...*"⁽⁸³⁴⁾.

Haberleşme hak ve hürriyetinden kasıt, haber alabilme, haber iletebilme, herhangi

(830) Dönmezer Sulhi, Basın ve Hukuku, İstanbul, 1976, s. 3.

(831) Hucurat 49/6'nın yorumuna bakınız.

(832) Dönmezer, a.g.e., s.7.

(833) Câsiye 45/13.

(834) Yunus 10/101.

bir vâsıta ile karşılıklı mesai teâtîsinde bulunabilmedir. Haberleşme hürriyeti, ifâde ve fikirleri açıklama hürriyetinin (=The freedom to speak) esasını teşkil eder ve bu, kişinin hiç bir engele uğramadan bilgilenme, bildirim ve iletişim imkânlarını kullanmasını gerektirir. Haberleşme hak ve hürriyeti, içerik olarak, haber, düşünce fikir ve kanaatleri bilmek, öğrenmek, bunlara ulaşmak, bunları toplamak, yorumlamak, eleştirebilmek ve iletişim araçlarıyla yayabilmek haklarını kapsar⁽⁸³⁵⁾.

II. HABERLEŞME HAKKININ TEMEL ŞARTLARI

İslâmî iletişim açısından haberleşme hakkının temel şartlarını üç maddede toplamak mümkündür kanısındayız:

1. Haber Niteliği Bulunması Şartı:

İletilmek istenen bir mesajın her şeyden önce "haber" niteliğini taşıması gerekir. Bir olayın haber sayılabilmesi asgarî şu üç ölçüye uygunluğuna bağlıdır:

a) İlgî ve Önem Ölçüsü:

"İlgî ve önem", habercilikte öncelikle aranan vasıftır. Bir olay, gerek ferdin ve gerekse âmmenin ilgisini çekiyorsa ve bu olaya, kişi ya da toplum bir önem atfediyorsa, haber vasfı taşımasının birinci kriteri mevcut demektir. Ancak, ilgi duyulan ve önem arzeden her hâdise, haber olarak yayılamaz. Söz gelimi, bir kişinin özel hayatını alâkalandıran bir olaya ilgi ve önem atfedilebilse dahî haber olarak yayınlanması için diğer aranan şartları taşımayabilir.

b) Yarar Ölçüsü:

Kişinin ya da toplumun ilgi ve önem verdiği bir olayın haber olarak duyurulmasında ve yayınlanmasında kişinin veya toplumun menfaati olmalıdır. "Menfaat" unsurunun aranması, haberi verme hakkının bir görev oluşu mantığının da tabîî bir neticesidir. Çünkü haber iletiminde öğrenme, bildirme, eğitime ve kamuoyu oluşturma gibi amaçlar da güdülmektedir.

c) Aktüellik Ölçüsü:

Ferdî ve içtimâî alâka ve menfaat, haber sayılacak olayın, vuku bulduğu zamanı iz-

(835) Dönmezer, a.g.e., s. 205 vd.

leyen en kısa süre içinde verilmesi durumunda vardır. Bir hâdisenin üzerinden uzun müddet geçtikten sonra, haber olarak yayınlanmasında kişisel ve toplumsal ilgi ve menfaat söz konusu olmayabilir⁽⁸³⁶⁾. Ancak, geçmişte vukû bulmuş çok önemli bazı olayların zaman içinde gündeme getirilerek (sözelimi, anma programları şeklinde etkinliklere konu olacak biçimde) haber yapılması mümkündür. Doğaldır ki, böyle bir durumda olay, her yıl dönümünde haber olarak yeniden güncellik kazanır.

2. Haberin Gerçek Olması Şartı:

Haberin, ilişkin olduğu hâdise, gerçeğe uygun bulunmalıdır. İslâm, yalan söylemeyi ve yalan haber neşretmeyi kesin sûrette yasaklamıştır:

"...Yalan sözden kaçınınız!..."⁽⁸³⁷⁾.

"Ey insanlar! Niçin yapmayacağınız şey(ler)i söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şey(ler)i söylemeniz, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir."⁽⁸³⁸⁾.

Gerçeklik, verilen habere konu olan muhtevanın, haber verildiği esnadaki duruma uygun bulunması demektir.

3. Haber Vermek Hakkının Sınırlarının Aşılmaması:

Haberleşme hakkının hukuka uygunluğunun kabul edilebilmesi için "haber niteliği" ve "haber gerçeği" şartlarının bulunması yeterli sayılamaz. Ayrıca "haber vermek hakkının sınırlarını aşmama" şartına riâyet edilmesi de aranır.

Haberleşme hak ve hürriyetinin iki önemli sınırı vardır: a) Kişilik haklarına tecavüz edilmemesi; b) Kamu haklarının ihlâl edilmemesi.

a) Kişilik haklarına tecâvüz edilmemesi:

İslâm nazarında insan, mükerrerem⁽⁸³⁹⁾ bir varlıktır. İslâm'a göre, insanın canı, malı, ırz ve nâmusu mukaddestir ve öncelikle korunacak değerlerdir. Allah'ın Elçisi, vedâ hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir

(836) Özek Çetin, Türk Basın Hukuku, İstanbul, 1978, s. 164.

(837) Hac 22/30.

(838) Saf 61/2-3.

(839) İsrâ 17/70.

ay, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzdten korunmuştur..."⁽⁸⁴⁰⁾.

İslâm, kişilik haklarının korunması hususunda büyük hassasiyet gösterir. Bu konuda, –haber verme hak ve hürriyetinin sınırlarını da belirleyici– bir takım prensipler getirmiştir ki, başlıcaları şunlardır:

aa) Tecessüs (=Ayıp ve Kusur Araştırmak) Yasaklanmıştır.

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"...Birbirinizin gizli şeylerini (=gizlilik arzeden konuşmalarını, ayıp ve kusurlarını) araştırmayın..."⁽⁸⁴¹⁾.

Allah'ın Resûlü de bu hususda uyarılarda bulunmuştur:

"Suizandan sakınınız; çünkü suizan, sözlerin en yalanıdır. Müslümanların ayıplarını, kusurlarını aşartır(ip yay)mayın."⁽⁸⁴²⁾.

"Bir kimse konuşurken, başkasının duymaması gerektiğini îmâ ederek etrafına bakınırsa, o şey gizli sayılır."⁽⁸⁴³⁾.

"Bir örtüyü aralayıp kendisine izin verilmeden bakan kimse, aşılması helâl olmayan sınırı aşmış olur."⁽⁸⁴⁴⁾.

bb) Gıybet Yasaklanmıştır.

Gıybet, bir kimse hakkında, onun hoşlanmadığı şeyleri, hazır bulunmadığı sırada konuşmaktır. Bu yolla kişilerin özel hayatlarına âit durumları dile getirip yaymak yasaklanmıştır. Allah şöyle buyurmuştur:

"Birbirinizi arkadan çekiştirmeyin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeği sever mi?..."⁽⁸⁴⁵⁾.

İslâm, fertlerin özel hayatlarına ilişkin ve gizlilik arzeden bilgilerin, ayıp ve kusurların konuşulmasına ve yayılmasına müsaade etmemiştir.

(840) Müslim, İmare, 33/36, İbn-i Mâce, Menasik, 25/84.

(841) Hucurât 49/12.

(842) Buharî, Nikah, 68/45; Ebû Davûd, Edeb, 40/51.

(843) İbn-i Hanbel, Müsned, 3/352, Ebû Davûd, Edeb, 40/32; Tirmizi, Birr, 25/39.

(844) İbn-i Hanbel, Müsned 5/181; Tirmizi, İstîzân, 40/16, Edeb, 41/76.

cc) Söz Götürüp Getirme (=Koğuculuk) Yasaklanmıştır:

Koğuculuk, "şahîd olunan bir olayı veya sözü, kötülük ve fesad maksadıyla başkalarına yaymak ve nakletmektir" (846).

Allah şöyle buyurmuştur:

"*Ayip araştıran, (herkesi kınayan), söz götürüp getiren kimseye itaat etme...*"(847).

Allah'ın elçisi şu uyarıda bulunmuştur:

"*Ara bozmak için lâf götürüp getiren kimse cennete giremez.*"(848).

dd) Gizli Konuşmaları Dinlemek Yasaklanmıştır.

Gizlilik niteliği arzeden konuşmaları dinlemek, genel hükümlere göre "tecessüs yasağı" kapsamına girer ve özel hayatın gizliliğini ihlâl sayılır.

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"*Gizli konuşma(lar genelde) şeytan(ın yapacağı işler)dendir...*"(849).

Allah'ın elçisi şu talimatı vermiştir:

"*Üç kişi bir arada olduğu halde, ikisi diğerini bırakıp da fiskos etmesinler.*"(850).

b) Kamu Haklarının İhlâl Edilmemesi:

Haberleşme hak ve özgürlüğüne getirilen ikinci önemli takyîd, "kamu hakları"dır. Haber verme/haber alma hakkı, kamu nizamı, kamu güvenliği, kamu sağlığı ve ahlâk ve dinin korunması gibi gerekçelerle sınırlandırılabilir. İslâm İletişim Hukuku'nda, kamu yararı gözetilerek, haberleşme hak ve hürriyetinin, yerine göre takyîd edilebileceğinin şer'î mesnetleri vardır:

aa) Kamu Nizamı ve Kamu Güvenliği İle İlgili Konularda Ulu Orta Haber Yayınlanamaz:

"*Onlara güven ve korkuya dâir bir haber gelse, onu (hemen) yayarlar. Halbuki onu*

(845) Hucurât 49/12.

(846) Armağan Servet Prof.Dr., İslâm Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara, 1987, s. 98.

(847) Kalem 68/10-11.

(848) Müslim, İman, 1/168; İbn-i Hanbel, Müsned 5/389.

(849) Mücadele 58/10.

(850) Müslim, Selâm, 39/36; Buharî, İsti'zân, 79/48.

Elçi'ye ve aralarında buyruk sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkarırlar, onun ne olduğunu (haberini neye delâlet ettiğini) bilirlerdi..."(851).

"O yalan haberi getir(ip ortaya at)anlar, içinizden bir topluluktur. (...) Onlardan her kişi işlediği günâhın cezâsını görecektir. Onlardan o (yala)nın en büyüğünü idâre edene de büyük bir azâb vardır."(852).

"Onu (=o iftirayı) işittiğiniz zaman, "Bunu konuşmamız bize yakışmaz, hâşâ bu, büyük bir iftiradır" demeniz gerekmez miydi?"(853).

bb) Dini Tahkîr Niteliğini Taşıyan Haberlerin Neşrine Müsaade Edilemez:

"(Onların) Allah'dan başka yalvardıklarına (hâkaret edip) sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşmış Allah'a sövmesinler!..."(854).

"Eğer (...) dîninize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın!..."(855).

cc) Toplumda Sosyal Barışı Bozmaya, Ahlâkî Yapıyı Sarsmaya ve Fuhuşu Yayılmaya Yönelik İletişim ve Haberleşme Faaliyetlerine İzin Verilemez:

"İnananlar (toplumu) içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da, âhirette de acı bir azâb vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."(856).

"Andolsun, iki yüzlüler, kalblerinde hastalık bulunanlar (fuhuş düşüncesi taşıyanlar), şehirde kötü (ve çirkin) haberler yayanlar (bu yaptıklarından) vazgeçmezlerse, seni onların üstüne süreriz (onlarla mücadele etmeni ve onları şehirden sürüp çıkarmanı sana emrederiz)..."(857).

(851) Nisa 4/83.

(852) Nûr 24/11.

(853) Nûr 24/16.

(854) En'am 6/108.

(855) Tövbe 9/12.

(856) Nûr 24/19.

(857) Ahzâb 33/60.

Ş.5. İSLÂMÎ İLETİŞİM VE KAMUOYU

A. GENEL OLARAK "KAMUOYU"

I. KAMUOYU KAVRAMI VE GELİŞİMİ

1. "Kamuoyu" Kavramı :

Geniş anlamda kamuoyu, halkı ilgilendiren belli bir konu hakkında, belirli bir zamandaki "genel yargı" yahut ortak kanaattir⁽⁸⁵⁸⁾. "Kamuoyu" olarak değerlendirilen düşünce ve kanaatin çoğu kez, sadece bir grubun ya da bir kaç kişinin fikri olması mümkündür. Fikir (=oy), bir isteği, bir dilek ve arzuyu temsil edebilir.

Dar anlamda kamuoyu, kitle iletişim araçlarıyla yahut konuşarak veyahut fısıltı ile açıklanan kanaat ve fikirlerin bir ortalamasıdır.

"Kamuoyu" (=er-Re'yu'l-Âmm) teriminin eski Yunan, Roma ve Orta çağ düşünce kaynaklarından beslenerek bugünkü kullanılan muhtevaya sahip olduğu ifade edilmekte; Eski Yunan'da Ossa, PHEME, Nomos, Eski Roma'da Fama, Fama Popularis, Rumores, Vox Populi ve Orta Çağ'da ise Consensus, Census ve Communis kelimelerinin aşağı yukarı bugünkü kamuoyu kavramının içerdiği anlamlara yakın olduğu belirtilmektedir⁽⁸⁵⁹⁾.

18. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlayan "kamuoyu" kavramı "Opinion Publique" mefhumu ile karşılanmaktaydı ve bundan önce Monteskiyo tarafından "Esprit General" (=genel düşünce) ve J.J.Rousseau tarafından da "Volonte Generale" (=Kamu İradesi) terimleri istimal olunmuştu⁽⁸⁶⁰⁾. Orta çağlarda, ilâhiyatçılarla hukukçular da bu anlamda çeşitli tâbirler kullanmışlar, yeniçağlarda ise, Makyavelli, "Publicavoce" (=Halkın sesi) dediği kamuoyunun önemine dikkat çekmiştir.

Kamuoyu, eski dilimizde "Halk Efkârı", "Âmme Efkârı" ya da (yanlış da olsa) "Efkâr-ı Umumiyye" biçimlerinde kullanılmaktaydı. Bugün Türkçe'de kullanılan "Kamuoyu", İngilizce'deki "Public Opinion" sözcüğünün karşılığıdır⁽⁸⁶¹⁾.

(858) Daver Bülent, Siyaset bilimine Giriş, Ankara, 1972, s. 251.

(859) Muhammed Abdülkadir Hatem, er-Re'yu'l-Âmm Ve Tesseruhu bi'l-İ'lâm ve'd-Diâye, Beyrut, 1973, s. 56.

(860) İbrahim İmam, el-Alâkâtu'l-Âmmeti Ve'l-Müctemea, Kahire, 1968, s. 188.

(861) Zümrüt Osman, İslâm'da Kamuoyu Oluşumu, Ankara, 1977, s. 19; İskit Server, Âmme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz, İstanbul, 1959, s. 6.

2. Kamuoyu'nun Tarihi Gelişimi:

Kamuoyu konusunda sistematik ve bilimsel incelemeler 19. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Ancak, kamuoyu kavramı çok eskiden beri değişik görüş ve eleştirilerin konusu olmuştur.

Eski Yunan'da ve Roma'da kamuoyuna âit düşünce ve eleştiriler vardı. Buralarda site hayatı ve şehir kültürü hâkim olduğundan, kamuoyu önemli bir yer işgal ediyordu. Özellikle Roma, ulaştırma ve haberleşme sistemi bakımından çok iyi bir durumdaydı. Senato görüşme tutanakları "Acte Diurne" adı altında yayınlanıyordu. Hitâbet de kamuoyu oluşumunda önemli bir araçtı ve Çiçeron, bu konuda rol oynayan etkili bir hatip idi. Diğer yandan, Roma'da kamuoyu anlamını çok net bir biçimde yansıtan "Vox populi, vox Dei" (=Halkın sesi, hakkın sesidir) deyişi, Ortaçağ'ın başlarında bir çok eserlerde yer almıştır⁽⁸⁶²⁾.

Ortaçağ'da, –Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla– Avrupa'da kamuoyunun siyasal tesiri azalmış idiyse de, bu dönemde Haçlı seferlerinin gerçekleştirilebilmiş olması, kamuoyu oluşumu açısından Hıristiyan Dininin etkili olduğunu göstermektedir.

Ancak, hemen belirtelim ki, kamuoyu tarihinde İslâm'ın müstesnâ bir yeri vardır. Çünkü, tarihi boyunca en etkili kamuoyu oluşumunu geliştiren din, İslâm olmuştur. Gerek ilâhî mesaj Kur'an, gerekse insanî ve ahlâkî kişiliği ile Hz. Muhammed (s.a.v.), dünya durdukça kamuoyu oluşturan iki temel unsur olma özelliklerini koruyacaklardır. Modern terminolojideki "Kamuoyu" mefhumunun manâ ve medlûlünü en mükemmel şekliyle ancak Kur'an'da ve Sünnet'te bulmamız mümkündür ve bu konuda İslâmî literatür oldukça zengindir⁽⁸⁶³⁾.

15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da basım araçlarının gelişmesi, kamuoyu oluşumunu kolaylaştırmıştır. Kamuoyu, İngiltere'de 17. yüzyıldaki iktidar mücadeleleri sırasında daha çok tebellür etmiştir. Hatta William Temple, 1672'de yazdığı "Hükümetin Menşei ve Mahiyeti" adlı eserinde, siyasî iktidarın kaynağının kamuoyu olduğu tezini ortaya atmış, Lock ise, ka-

(862) Onaran A. Şerif, Kamuoyu, İstanbul, 1984, s. 11-12.

(863) Geniş bilgi için bkz. Musa Zeyd el-Keylânî, el-İlâmü's-Siyasî Ve'l-İslâm, Beyrut, 1985, 1.Baskı, s. 45 vd.

muoyuna hukukî ve ahlâkî esaslar getirmeye çalışmıştır. 18. yüzyılda kamuoyu'nun siyasal alandaki tesir gücü bir hayli artmıştır. J.J. Rousseau, Contrat Social (=Toplumsal Anlaşma) adlı eserinde bu hususa şöyle değinmektedir:

"Siyasî, medenî ve cezaî kanunlara ek olarak ve bunların hepsinden de önemli olarak, dördüncü bir kanun vardır. Bu kanun, ne mermer ne de tunç üzerine değil, ancak vatandaşın gönlüne yazılabilir. İşte, bu kanun, "kamuoyu"dur."⁽⁸⁶⁴⁾.

Kamuoyu, modern çağlarda başta Fransa olmak üzere, bir çok Batı ülkesinde önem kazanmıştır. Bunun başlıca nedeni, Batı'daki ünlü başkentlerin birer metropol niteliği kazanmaları ve kitlesel iletişim araçlarının açık tartışmalara ve sosyal ve siyasal özgürlüklere yaptığı olumlu katkılarıdır⁽⁸⁶⁵⁾.

II. İLETİŞİM VE KAMUOYU

Beşerî toplumlarda iletişimin iki önemli rolü vardır: İletişim, hem bir haber ulaştırıcısı hem de kamuoyu organıdır.

Amerikalı ünlü yorumcu Walter Lippmann'a göre, "görüşlerimizin maddesi ve özü, kafamızdaki tasarımlardır." Bu tasarımların doğmasına da belirli ölçüde iletişim organları yardım eder⁽⁸⁶⁶⁾.

Tarih boyunca olduğu gibi çağımızda da "söz"ün büyük bir gücü vardır. Bir yandan kutsal kitaplar, bir yandan peygamberler, diğer yandan devlet ve siyâset önderleri veciz ve hikmetli sözlerle halk kitlelerini dâimâ etkileyici olmuşlardır. İnsan kendi kafasıyla karar vermek ister, ama yargı ve kanaatlerini, okuduğu kitap ve basından, dinlediği yayınlardan edinir.

Toplumların yönetimi açısından da iletişim ve kamuoyunun önemi büyüktür. Çünkü, hür toplumların yönetimi, "halka danışma"ya istinat eder. Toplumun idaresinde halkın genel kanaatinin oluşumu ve yönlendirilişi ise, basın, radyo-televizyon gibi kitlesel iletişim araçlarıyla mümkün olabilmektedir.

(864) Onaran, a.g.e., s. 14.

(865) Onaran, a.g.e., s. 16 vd.

(866) Denoyer Pierre, Modern Basın, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1963.

Kamuoyunun oluşumunu etkileyen ve önemini artıran faktörlerin başında, kitle eğitimi ile modern ulaştırma ve haberleşme vasıtaları gelir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitim ve öğretim imkânlarının artması, kitap, gazete, radyo ve televizyon gibi kitlesele iletişim araçlarının çoğalması ve ulaşımın kolaylaşması, halkın değişik konularda bilgi edinmesine ve kanaat sahibi olmasına yol açmıştır⁽⁸⁶⁷⁾.

Bernard Berelson, "İletişim ve Kamuoyu" adlı makalesinde, iletişimin kamuoyu üzerindeki etkilerini şöyle açıklamaktadır:

"İletişimin iki tür içeriği vardır: a) Haber içeriği, b) Yorum içeriği. Fikir ve kanaatlerin değiştirilmesinde haberin muhtevâsının daha etkili olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkan bir önemli husus da, kanaatleri değiştirmede media'nın (=kitlesele iletişim araçlarıyla verilen iletilerin) duygusal içeriğinin, rasyonel içeriğinden daha etkili olduğudur. İletişimin kamuoyu üzerindeki etkisinin derecesi, fertlerin niteliklerine ve şartlara bağlı olarak değişim gösterir. Sonuç olarak, kitle iletişimi ile kamuoyu arasındaki (iletişim araçları, sorunlar, halk, şartlar ve etkiler şeklinde sıralanabilen) beş değişkene göre şu tezâhürlerle karşılaşılır: a) Media uzmanlaştıkça etkinlik artar, b) İletişimde rekâbet arttıkça etkinlik artar, c) Halkın sorunlar karşısındaki tavrının derinliği arttıkça, iletişimin içeriğinin etkinliği de artar."⁽⁸⁶⁸⁾

III. KAMUOYU TEORİLERİ

Kamuoyu konusunda esas itibariyle iki görüş vardır: 1) Klâsik teori, 2) Realist teori.

1. Klasik Teori:

Jeremy Bentham ile John Stuart Mill tarafından savunulan bu görüşe göre kamuoyu üç temel hipoteze dayanır:

- a) Bilgili kamuoyu hipotezi: Halk birçok olaylar hakkında bilgi sahibidir.
- b) Rasyonel kamuoyu hipotezi: Halk daima rasyonel hareket eder.
- c) Menfaat hipotezi: Halk dâima çıkarına uygun düşen davranışlarda bulunur⁽⁸⁶⁹⁾.

(867) Daver, a.g.e., s. 255.

(868) Berelson Bernard, Reader in Public Opinion and Communication, New York, 1966, s. 13 vd.

(869) Daver, a.g.e., s. 255 (Klâsik teörinin eleştirisi için bkz. Onaran Âlim Şerif, a.g.e., s. 23).

2. Realist Teori:

Daha gerçekçi gözlemlerden hareket eden bu teoriye göre:

- a) Kamuoyunun ilgi duyduğu konular genelde karmaşık konulardır.
- b) Bir olayın yorum ve anlamı kişilere göre farklılık arzedebilir.
- c) Herkesin bilgi ve kültür seviyesi eşit olmadığından, kamuoyu oluşumunda maddî imkânlarla halkın bilgilenme ve aydınlanma derecesi gözönünde bulundurulmalıdır⁽⁸⁷⁰⁾.

IV. KAMUOYUNUN UNSURLARI VE FONKSİYONLARI

1. Kamuoyunun Unsurları:

Kamuoyunun oluşması için bir takım temel şartlar aranır. Bu temel şartlara "Kamuoyunun unsurları" denir. Kamuoyunun varlığı için aranan temel unsurar şunlardır:

- a) Belirli bir topluluk bulunmalıdır.
- b) Bu toplulukta zıt menfaatlerin ve taleplerin söz konusu edilebildiği bir anlaşmazlık sorunu olmalıdır.
- c) Toplumda iletişim hak ve hürriyeti kullanılabilir olmalıdır.
- d) Toplumda kamuoyunu düzenleyen ve organize eden muhtelif merkezler bulunmalıdır.
- e) Kamuoyunun karşılaşacağı kamu otoriteleri olmalıdır⁽⁸⁷¹⁾.

2. Kamuoyunun Fonksiyonları:

Çağdaş araştırmacılar kamuoyunun fonksiyonlarını 4 maddede toplamaktadırlar. Kamuoyunun bu fonksiyonları sırayla şunlardır:

- a) Kanunların çıkarılmasını veya ilgâsını temin etmek veyahut kanunları desteklemek suretiyle etkinliklerini sağlamak,

(870) Daver, a.g.e., s. 256.

(871) Ali Al-Bâz, el-Alâkâtü'l-Âmme Ve'l-Alâkâtü'l-İnsaniyye Ve'r-Re'yu'l-Âmm, İskenderiye, Tarihsiz, s. 17 vd.; Muhyiddin Abdülhalim, er-Reyu'l-Âmm Fi'l-İslâm, Kahire, 1990, s. 17-25.

b) Sosyal ve siyasal gruplarla, siyaset ve düşünce önderlerinin etkinliklerinin sürdürülmesini sağlamak⁽⁸⁷²⁾.

c) Ahlâkî ve sosyal değerleri korumak,

d) Toplumun manevî yapısının sağlamlaştırılmasını temin etmek⁽⁸⁷³⁾.

V. KAMUOYUNUN ÇEŞİTLERİ

Kamuoyu tipolojisini incelediğimizde kamuoyunun çeşitli gruplandırmalara tâbi bulunduğunu görmekteyiz:

1. Etki ve İlgî Alanına Göre Kamuoyu:

a) Dünya Kamuoyu:

Bazı durumlarda bir "dünya kamuoyu" söz konusu olur. Bütün insanlığı ilgilendiren bazı önemli konularda oluşan dünya kamuoyu ahlâkî bir desteğe sahip olmalı ve bütünlük göstermelidir. Dünya barışı için bu zorunludur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünyada ırkçılık aleyhtarı bir kamuoyu oluşması müsbet bir gelişme sayılmıştır.

b) Millî Kamuoyu:

Millî kamuoyu, genellikle bir ülke içindeki âmme efkârıdır.

c) Kısmî Kamuoyu:

Kamuoyu bölündüğü zaman, kısmî kamuoyundan, örneğin, bir partinin, bir sosyal grubun ya da belli bir bölgenin fikirlerinden bahsolunur.

d) İç Kamuoyu:

Muayyen bir ülkenin, ulusun ya da içtimaî grubun ilgi sahasında kalan kamuoyuna, iç kamuoyu denir.

e) Dış Kamuoyu:

Bir milletin, bir sosyal ya da meslekî grubun ilgi alanı dışında oluşan kamuoyu dış kamuoyu'dur.

(872) Muhammed Abdülkadir Hatem, a.g.e., s. 125; Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 36-37.

(873) Emory S. Bogardus, The Making of Public Opinion, New York, 1951, s. 5 vd.; Muhammed Abdulkadir Hatem, a.g.e., s. 126.

2. Özelliklerine Göre Kamuoyu:

a) Statik Kamuoyu (=Latent Public Opinion):

Statik kamuoyu, gelenekler ve örfler şeklinde tezâhür eder. Statik kamuoyu pasif, durgun ve gizli bir nitelik taşır.

b) Dinamik Kamuoyu (=Actual Public Opinion):

Dinamik kamuoyu, aktiftir, iknâ ve yayın gücüne dayanır; malzemesini belirli olaylardan alır⁽⁸⁷⁴⁾.

c) Realist Kamuoyu:

Gerçekçi düşünceler üzerinde oluşan kamuoyu, realisttir.

d) Duygusal Kamuoyu:

Fertlerin hissiyatı üzerinde oluşturulan kamuoyu, duygusal özellik taşır.

e) Zahirî Kamuoyu (=External Public Opinion):

Zahirî kamuoyu, açıkça ve sesli olarak ifâde olunan fikirlerden oluşur.

f) Batınî Kamuoyu (=Internal Public Opinion):

Batınî kamuoyu, susan, hareketsiz kalan, görüşünü açıklamayan ve açıklamak istemeyen grup ya da kitlenin fikirleridir⁽⁸⁷⁵⁾.

3. Zaman İtibariyle Kamuoyu:

a) Günlük Kamuoyu:

Günlük kamuoyu, günlük olarak cereyan eden ve muhtelif iletişim araçlarıyla kamuya duyurulan konular ve sorunlar hakkında âmmenin edindiği fikirlerden oluşur.

b) Muvakkat Kamuoyu:

Yer ve zaman faktörleriyle sınırlı kalan ve bu faktörlerden birinin değişimiyle etkisini kaybeden kamuoyu, muvakkat (=geçici) kamuoyudur.

(874) İskit, a.g.e., s. 7; Muhammed Abdülkadir Hatem, a.g.e., s. 129.

(875) Daver, a.g.e., s. 257.

c) Sürekli Kamuoyu:

Bu tür kamuoyu, önemli tarîhî, kültürel ve dinî olaylara ve konulara ilişkin olup, etkisi büyük, kalıcı ve dâimidir⁽⁸⁷⁶⁾.

4. Kemmiyet İtibariyle Kamuoyu:

Kemmiyet itibariyle görüş ve kanaatler şu gruplara ayrılabilir:

a) Kişisel Görüş (=er-Re'yu's-Şahsî = Personal Opinion):

Kişinin (söz gelimi bir siyasî liderin ya da bir davet önderinin) oluşturduğu ve sarîh olarak açıkladığı görüş ve kanaatidir.

b) Özel Olup Gizli Tutulan Görüş (=er-Re'yu'l-Hass = Private Opinion):

Ferdin sahip olup gizli tuttuğu, seçimlerde gizlilik içinde kullandığı ya da yakın ve samimi dostlarına ilettiği fikirlerdir.

c) Çoğunluk Görüşü (=Re'yu'l-Ağlebiyye = Majority Opinion):

Bir toplumun veya bir sosyal grubun ekseriyetinin fikir ve kanaati "çoğunluk görüşü" olarak kabul edilir.

d) Azınlık Görüşü (=Re'yu'l-Ekalliyye = Minority Opinion):

Azınlık görüşü, bir topluluğun veya bir sosyal grubun azınlığının (ki, azınlıkla yarıdan az olma kastedilir) sahip olduğu fikirlerdir.

e) Koalisyon Görüşü (=er-Re'yu'l-İ'tilâfi = Coalition Opinion):

Azınlıkta kalan görüş sahiplerinin –görüş ayrılıkları bâki kalmakla birlikte– muayyen bir amaç ve konu üzerinde ittifak ettiklerini yansıtan fikir, "koalisyon görüşü" olarak mütâlâa olunur.

f) Ortak Görüş (=er-Reyus-Sâhik = Consensus Opinion):

Bir topluluğun ekseriyetinin, bir konuyu tartışmak suretiyle belli bir görüşte ittifakını ve genel mutabakatını ifade eden fikre, "ortak görüş" denir.

(876) Muhyiddin Abdulhalim, el-'İlâmu'l-İslâmî ve Tatbikatuhu'l-Ameliyye, Riyad, 1984, s. 117.

g) Genel Görüş (=Re'yu'l-İcmâ = General Opinion):

Muhtelif dini, tarihi ve içtimaî faktörlerin de etkisiyle bir topluluğun muayyen bir konuda inanç, görüş ve kanaat birliği içinde bulunmaları biçiminde ortaya çıkan fikrî temâyüle "genel görüş" denir⁽⁸⁷⁷⁾.

VI. KAMUOYUNU BELİRLEYEN VASITALAR

Kamuoyunu belirleyen vasıtaları kişisel, kolektif ve teknik olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür:

1. Kişisel Vâsıtalar:

a) Yüzyüze Yapılan Kişisel Temaslar:

Kamuoyunu oluşturan etkenlerin başında ferdî temaslar gelir. Genellikle siyasî seçimlerde kanaatlerin oluşumunda yüzyüze temasların (=face to face cotact)ın daha tesirli olduğu görülmektedir.

b) Fikir ve Kanaat Önderleri:

Fikir ve kanaat önderlerine her alanda rastlanır. Bunlar, bazı fikirlerin çevreye yayılmasında aktif rol oynarlar.

c) Siyasî Liderler:

Beşerî toplumların hemen hepsinde liderler vardır. Liderlerin görev rolleri, buldukları sosyal çevreye göre değişir. Lider, bir fikri, bir görüşü yayma ve savunma bakımından en güçlü ve yetenekli kişidir. Bir lider, kendi grubunun arzu ve isteklerini herkese duyuran bir megafon rolü oynar⁽⁸⁷⁸⁾.

2. Kolektif Vâsıtalar:

Kamuoyunun oluşumunda organize olmuş grup tartışmaları ile baskı gruplarının et-

(877) Muhammed Abdülkadir Hatem, a.g.e., s. 128-129; Ali Al-Bâz, a.g.e., s. 23.

(878) Onaran, a.g.e., s. 42.

kisi büyüktür. Teşkilâtli grup tartışmaları toplumda sağlam fikirlere temel teşkil edebilecek bilgilerin yayılmasına zemin hazırlar⁽⁸⁷⁹⁾.

3. Teknik Vasıtalar:

Kamuoyunun belirlenmesinde basın, radyo, televizyon, sinema gibi kitle iletişim araçları da büyük rol oynarlar.

Yukarıdaki vasıtaların dışında, kamuoyuna kaynaklık eden ve kamuoyunun oluşumunda esaslı katkıları olan başka bir takım önemli faktörler de vardır. Bu faktörler şunlardır:

Âile, eğitim ve öğretim kurumları, din, meslekî-sosyal ve kültürel gruplar, sosyal âdetler ve gelenekler, yürürlükteki siyasî, içtimaî ve ekonomik yasalar; milletlerarası hukuk kuralları vb.⁽⁸⁸⁰⁾.

(879) Onaran, a.g.e., s. 44.

(880) Ali Al-bâz, a.g.e., s. 32-33; Muhyiddin Abdulhalim Dr., a.g.e., s. 122.

B. İSLÂMÎ KAMUOYU :

I. GENEL OLARAK :

"İslâmî Kamuoyu", "Cumhûrun Görüşü" ve "icmâ" ile ilgili önemli konulardandır. Başlangıcından günümüze kadar, İslâm toplumunun âlimleri İslâmî kamuoyunun önemli ve etkili temsilcileri olarak fonksiyonlarını sürdürmüşlerdir. Müslüman ümmet, İslâm bilginlerinin görüşlerini dâima saygıyla karşılamışlardır.

İslâm, kamuoyu (=er-Re'yu'l-Âmm) üzerinde önemle durur. Kur'an, birçok âyetlerinde halkın görüşüne başvurulması gerektiğini ısrarla ve değişik üslûplarla vurgulamaya çalışır:

"(Yapacağıın) iş(ler) hakkında onlara danış."⁽⁸⁸¹⁾.

"Onların işleri, aralarında danışma iledir."⁽⁸⁸²⁾.

"İşte sizi öylece âdil, mu'tedil bir ümmet kıldık ki, insanlar üzerine şahit olasınız."^(882₁).

İslâm'da kamuoyunun önemi konusunda Allah'ın elçisinde güzel örnekler vardır. Hakkında vahiy bulunmayan konularda Peygamberimiz (s.a.v.), halkın reyine başvurur, doğru bulduğu görüşle amel ederdi⁽⁸⁸³⁾.

İslâm'a göre, Şûra, ümmetin hakkı olduğu gibi, Devlet Başkanının da görevidir. Geraktığı yerde kasten meşvereti terk, Devlet Başkanı için azil nedeni olabilir. Çünkü, şûrâ, İslâm'ın temel hükümlerindendir⁽⁸⁸⁴⁾. Ülü'l-emr, rey ve düşünce hürriyeti konusunda toplumun fertlerini eğitmek, emribil'ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevinin hakkıyla ifâsı için gerekli kamuoyunun oluşmasına yardımcı olmak zorundadır. İslâmî kamuoyu sağlıklı olursa, İslâm toplumunun yeryüzünde "Hakkı ve sabrı tavsiyeleşme"⁽⁸⁸⁵⁾ fonksiyonu da yerine getirilmiş olur.

(881) Âl-i İmran 3/159.

(882) Şûrâ 42/38.

(882₁) Bakara 2/143 (Ayrıca bkz. Âl-i İmran 3/110; Nisa 4/115).

(883) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 172.

(884) Kurtubî, IV, 249.

(885) Asr 103/3

Müsbet yönüyle "kamuoyu" kavramının içeriğini en mükemmel şekilde karşılayan "icmâ", İslâm'ın evrensel prensiplerindendir⁽⁸⁸⁶⁾.

İslâm, "kamuoyu"na saygı gösterir. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

"Benim ümmetim sapıklık üzerinde ittifak etmez..."⁽⁸⁸⁷⁾, "Kişi hakkı söylemek konusunda halktan korkmamalıdır. Cihadın en üstünü haksızlık ve zulüm yapan yöneticileri korkusuzca ve cesaretle uyarmaktır"⁽⁸⁸⁸⁾, "Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah indinde de güzeldir."⁽⁸⁸⁹⁾.

II. İSLÂMÎ KAMUOYUNUN OLUŞUMUNDA ROL OYNAYAN TEMEL FAKTÖRLER

İslâmî kamuoyunun oluşumunda etkili olan faktörlerin başlıcaları şunlardır:

- 1- Kur'an-ı Kerîm,
- 2- Sünnet-i Nebeviyye,
- 3- Davet, İlim ve Tasavvuf Önderleri,
- 4- Siyaset Önderleri,
- 5- Mescidler

1. Kur'ân-ı Kerîm:

İslâmî kamuoyunun oluşumunda esas faktörlerin başında Kur'an-ı Kerîm gelir:

a) Kur'ân, müslüman kitlenin dünyevî ve uhrevî hayatını kapsamına alan âlem-şümûl bir kitap olup, şu esasları içerir:

aa) İnanç Esasları:

Kur'an, Tevhid akidesine davet eder; Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, kitaplara ve Elçilere îmanı zorunlu görür. Kur'an, îman ile küfrü, hak ile bâtili ayıran ilâhî bir ölçüdür.

(886) Mahmut Kerem Süleyman, a.g.e., s. 151.

(886) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 173.

(887) İbni Mâce, Fiten, 36/8.

(888) Buharî, Ahkâm, 93/8.

(889) Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/379.

Müsbet yönüyle "kamuoyu" kavramının içeriğini en mükemmel şekilde karşılayan "icmâ", İslâm'ın evrensel prensiplerindedir⁽⁸⁸⁶⁾.

İslâm, "kamuoyu"na saygı gösterir. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

"Benim ümmetim sapıklık üzerinde ittifak etmez..."⁽⁸⁸⁷⁾, "Kişi hakkı söylemek konusunda halktan korkmamalıdır. Cihadın en üstünü haksızlık ve zulüm yapan yöneticileri korkusuzca ve cesaretle uyarmaktır"⁽⁸⁸⁸⁾, "Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah indinde de güzeldir."⁽⁸⁸⁹⁾.

II. İSLÂMÎ KAMUOYUNUN OLUŞUMUNDA ROL OYNAYAN TEMEL FAKTÖRLER

İslâmî kamuoyunun oluşumunda etkili olan faktörlerin başlıcaları şunlardır:

- 1- Kur'an-ı Kerîm,
- 2- Sünnet-i Nebeviyye,
- 3- Davet, İlim ve Tasavvuf Önderleri,
- 4- Siyaset Önderleri,
- 5- Mescidler

1. Kur'an-ı Kerîm:

İslâmî kamuoyunun oluşumunda esas faktörlerin başında Kur'an-ı Kerîm gelir:

a) Kur'an, müslüman kitlenin dünyevî ve uhrevî hayatını kapsamına alan âlem-şümûl bir kitap olup, şu esasları içerir:

aa) İnanç Esasları:

Kur'an, Tevhid akidesine davet eder; Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, kitaplara ve Elçilere îmanı zorunlu görür. Kur'an, îman ile küfrü, hak ile bâtılı ayıran ilâhî bir ölçüdür.

(886) Mahmut Kerem Süleyman, a.g.e., s. 151.

(886) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 173.

(887) İbni Mâce, Fiten, 36/8.

(888) Buharî, Ahkâm, 93/8.

(889) Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/379.

bb) Ahlâkî esaslar:

Kur'an, en güzel ahlâkî düstûrları getirmiştir. Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâkî ölçüler, bütün beşeriyet için mutluluk kaynağıdır.

cc) Amelî esaslar:

Kur'ân, ibâdetten muâmelâta kadar beşer hayatının zaruri kıldığı dinî, içtimaî, iktisadî ve hukukî münasebetlerin temel hükümlerini en mükemmel şekliyle ortaya koymuştur.

dd) İlmî Nazariyeler:

Kur'an, tüm insanları, araştırma ve inceleme yapmaya, akıllarını çalıştırmaya, kâinattaki eşyayı ve hadiseleri tedebbürle tetkik etmeye teşvik etmiştir⁽⁸⁹⁰⁾.

ee) Tarihî Bilgiler:

Kur'an, beşeriyete en sağlıklı tarihi bilgileri sunar. Binlerce sene önceki toplumların itikâdî ve içtimaî yaşantılarından haberler aktararak kamuoyunu zenginleştirir: "*Elbette onların kıssalarında (=hayat hikâyelerinde) akıl sahipleri için ibretler vardır...*"⁽⁸⁹¹⁾. Hz. Âdem'in kıssası, Allah'a itaata, şeytanın iğvâlarından sakınmaya; Nuh'un kıssası, hidâyete, gurur ve gösterişi redde; Medyen'in kıssası, adâlete; Lût'un ve Yusuf'un kıssası temizlik ve if-fete; İbrahim'in kıssası, muhakeme ve istidlâl yoluyla tevhide bulmaya ve şirki iptâle; Firavun'un kıssası, zulûm ve ceberûtu red ile doğruluk ve emniyete davet etmektedir⁽⁸⁹²⁾.

b) Kur'ân, ferdî ve içtimaî münasebetleri düzenlemede kişisel ve toplumsal tasarrufları disipline etmede ve yönlendirmede en etkili faktördür.

c) Kur'ân, bütün insanları düşünmeye sevk ederek ve âmmenin akli melekelerini üretken hale getirerek sağlıklı bir kamuoyu oluşturma hedefi güder:

(890) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 173.

(891) Yusuf 12/111.

(892) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 176.

Kur'an'da şöyle buyrulur:

"Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri (=düşünme merkezleri)nin üzerinde kilitler mi var?..."⁽⁸⁹³⁾.

d) Kur'ân, insanların cismânî ve ruhî yapıları üzerinde faal rol oynar:

Şöyle buyurulmuştur:

"Onlar inanmışlardır ve kalpleri, Allah'ı anmakla yatıştır; iyi bilin ki ancak Allah'ı anmakla kalbler yatıştır."⁽⁸⁹⁴⁾.

"Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir..."⁽⁸⁹⁵⁾.

e) Kur'ân i'caz ve belâgat gücüyle bütün beşeriyete meydan okumuştur:

"De ki: "Andolsun eğer insan(lar) ve (cin)ler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun bir benzerini getiremezler. Birbirine arka (olup yardımlaş) salar da (bunu yapamazlar)."⁽⁸⁹⁶⁾.

"Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, Allah korkusundan onu; baş eğmiş, çatlamaş görürdün. Bu misâlleri düşünsünler diye insanlara veriyoruz"⁽⁸⁹⁷⁾.

"Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah'dan başka bütün şahid (yardımcı)larınızı da çağırın; eğer doğru iseniz (bunu yapın)"⁽⁸⁹⁸⁾.

«Yoksa "onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru iseniz haydi onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'dan başka çağırabildiklerinizi de çağırın!"»⁽⁸⁹⁹⁾.

(893) Muhammed 47/24.

(894) Ra'd 13/28.

(895) Enfâl 8/2.

(896) İsrâ 17/88.

(897) Haşr 59/21.

(898) Bakara 2/23.

(899) Yunus 10/38.

f) Kur'ân, Müslüman kamuoyunun İslâmî mesajları gönülden benimsemelerini kayıtsız-şartsız ister; hakka teslimiyetçi bir kitle oluşturmayı amaçlar:

"Allah ve Elçisi, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadına, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur..."⁽⁹⁰⁰⁾.

"Kim Allah'a ve Elçisine itaat ederse, işte onlar, Allah'ın nîmet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehidler (=gerçeği söyleyen âlimler) ve sâlihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaşlardır!"⁽⁹⁰¹⁾.

"Ey insanlar, Allah'a itaat edin, Elçiye ve sizden olan buyruk sahibine itâat edin. Eğer herhangi bir şeyde (=konuda) anlaşmazlığa düşerseniz, –Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız– Onu Allah'a ve Elçi'ye götürün..."⁽⁹⁰²⁾.

"Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Elçisi'ne çağırıldıkları zaman inananların sözü, ancak: "İşittik ve itaat ettik" demeleridir..."⁽⁹⁰³⁾.

g) Kur'ân, gerek kaynağı ve gerekse içeriği itibariyle mutlak doğru ve eşsiz bir kitaptır:

"O (yanlış yola sapan)lar kendilerine gelen Kur'ân'ı inkâr ettiler. Halbuki o, öyle eşsiz bir kitab'dır ki, ne önünden, ne de arkasından onu boşa çıkaracak (ve geçersiz kılabilecek) bir söz gelmez..."⁽⁹⁰⁴⁾.

"Pürüzsüz Arabça bir Kur'an (indirdik) ki, (Allah'ın azâbından) korunsunlar."⁽⁹⁰⁵⁾.

h) Kur'ân, kendine teslimiyet gösterenlerin derecelerini yükseltir:

"Allah'ın kitâbını okuyanlar, namaz kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarfedenler, aslâ batmayacak bir ticâret umarlar (Umarlar ki Allah), onlara

(900) Ahzâb 33/36.

(901) Nisa 4/69.

(902) Nisa 4/59.

(903) Nûr 24/51.

(904) Fussilet 41/41-42.

(905) Zümer 39/28.

ücretlerini tam ödesin ve lütfundan onlara fazlasını da versin. Çünkü O, çok bağışlayan, çok karşılık verendir."⁽⁹⁰⁶⁾.

ı) Kur'ân, kamuoyunun bir çok sorularına cevaplar verir:

«Sana, doğan aylardan soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir..."»⁽⁹⁰⁷⁾.

«Sana, haram ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: "Onda savaş, büyük bir günahdır..."»⁽⁹⁰⁸⁾.

«Sana, şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki: "O ikisinde büyük günah vardır..."»⁽⁹⁰⁹⁾.

«...Sana, öksüzlerden soruyorlar. De ki: "Onları(n durumlarını) düzeltmek hayırlıdır..."»⁽⁹¹⁰⁾.

«Sana, âdet görmeden soruyorlar. De ki: "O eziyettir. Âdet (kanamasının devamı) hâlinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın (=cinsel temas yapmayın)..."»⁽⁹¹¹⁾.

«Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı"..."»⁽⁹¹²⁾.

«Sana, (kıyamet) saat(in)den soruyorlar: Gelip çatması ne zaman diye, De ki: "Onun bilgisi, ancak Rabb'immin yanındadır"..."»⁽⁹¹³⁾.

«Sana, savaş ganîmetlerinden soruyorlar. De ki: "Ganîmetler, Allah'ın Elçi (si)nindir"..."»⁽⁹¹⁴⁾.

«Sana, rûhtan soruyorlar. De ki: "Rûh, Rabb'immin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."..."»⁽⁹¹⁵⁾.

(906) Fâtır 35/29-30.

(907) Bakara 2/189.

(908) Bakara 2/217.

(909) Bakara 2/219.

(910) Bakara 2/220.

(911) Bakara 2/222.

(912) Mâide 5/4.

(913) A'râf 7/187.

(914) Enfâl 8/1.

(915) İsra 17/85.

«Sana, dağlardan soruyorlar. De ki: "Rabb'im onları (köl) gibi ufalayıp savuracak. Yerlerini boş, dümdüz bırakacaktır."»⁽⁹¹⁶⁾.

"Sana, Zu'l-karneyn'den soruyorlar. De ki: "Size ondan bir hâtıra okuyacağım (=anlatacağım)"»⁽⁹¹⁷⁾.

i) Kur'ân, İslâm Ümmetinin dili, kültürü ve edebiyatı için ana kaynaktır.

k) Kur'ân'ın kendine özgü bir iletişim gücü vardır:

aa) Kur'ân, kolaylığı, açıklığı ve sâdeliği ile temâyüz eder.

"Andolsun ki, biz Kur'an'ı öğüt al(ın)mak için kolaylaştırdık..."⁽⁹¹⁸⁾.

"Bu (Kur'an), insanlara bir açıklama, korunanlara yol gösterme ve öğüttür."⁽⁹¹⁹⁾.

"...Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez..."⁽⁹²⁰⁾.

bb) Kur'an, mesajın önemine göre "Tekrarlama" metodunu uygular.

cc) Kur'an, kamuoyuna etki için, "Özendirme" ve "Sakındırma" metodunu uygular:

"Allah, inanıp iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar, inkâr edenler ise (dünyâ hayatından biraz) zevklenirler, hayvanların yediği gibi yerler, (sonunda) yerleri ateştir."⁽⁹²¹⁾.

"...Kim Allah'dan korkarsa, (Allah) ona işinde bir kolaylık yaratır."⁽⁹²²⁾.

"...Kim Allah'a inanır ve yararlı iş yaparsa, (Allah) onun kötülüklerini örter ve onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada ebedî kalırlar. İşte büyük başarı budur."⁽⁹²³⁾.

(916) Tâhâ 20/105-106.

(917) KeHF 18/83.

(918) Kamer 54/32.

(919) Âl-i İmrân 3/138.

(920) Bakara 2/185.

(921) Muhammed 47/12.

(922) Talâk 65/4.

(923) Teğabün 64/9.

dd) Kur'ân, hikmet, bilgi, güzel mev'ize ve yumuşak üslûb kullanılmasını ister:

"*Rabb'inin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et...*"⁽⁹²⁴⁾.

"*Rabb'in isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?*"⁽⁹²⁵⁾.

"*Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi...*"⁽⁹²⁶⁾.

ee) Kur'ân, kamuoyunu, şartların gerektirmesine göre oluşturur ve zamanlamaya dikkat çeker:

Bedir Savaşı'nda müslümanların sayısı mahduttu. Bu sebeple askerlerin moralini yüksek tutmak, cesâretini artırmak ve maneviyatını takviye etmek gerekiyordu :

"*Ey Peygamber, mü'minleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabreden yirmi kişi olsa, (onlar) iki yüz (kâfir)ü yenerler. Sizden yüz kişi olsa, (onlar), kâfirlerden bin kişiyi yenerler...*"⁽⁹²⁷⁾.

Çoklukla böbürlenme ortamında ise, şartlar başka türlü tasarrufu gerektiriyordu:

"*...Hani (o Huneyn Günü) çokluğunuz sizi böbürlendirmişti. Fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti, nihâyet bozularak arkanızı dönmüş (kaçmağa başlamış)tınız. Sonra, Allah, Rasûlünün ve mü'minlerin üzerine sekînetini (=güven veren rahmetini) indirdi, sizin görmediğiniz askerler indirdi ve kâfirlere azâb etti (onları bozguna uğrattı)...*"⁽⁹²⁸⁾.

(924) Nahl 16/125.

(925) Yunus 10/99.

(926) Âl-i İmran 3/159.

(927) Enfâl 8/65.

(928) Tövbe 9/25-26.

- ff) Kur'ân, Kamuoyunun doğal eğilimlerini nazara alarak bazı yasakları aşamalı ve tadrîcî yöntemlerle uygulamaya sokmuştur.

İçki ve Fâiz yasağının üç aşamada yerleştirildiği dikkat çekicidir⁽⁹²⁹⁾.

2. Sünneti Nebeviyye :

İslâmî Kamuoyunun oluşumunda ikinci temel faktör, Sünnet-i Nebeviyye'dir. Kur'an'ın tebliğcisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.), "Kulluk" ve "Elçilik" misyonuyla İslâm'da ve İslâmî Kamuoyunda müstesnâ bir konuma sahiptir. Onun üstün ahlâkî şahsiyeti, örnek kişiliği, zaman ve mekân boyutlarını aşan evrensel misyonu Kur'an'da tescil edilmiştir :

"Ve sen, büyük bir âhlâk üzerindesin"⁽⁹³⁰⁾.

"Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik."⁽⁹³¹⁾.

"Ey Peygamber, biz seni şâhid, müjdecî, uyarıcı ve Allah'ın izniyle davetçi ve aydınlatıcı bir ışık olarak gönderdik."⁽⁹³²⁾.

"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik..."⁽⁹³³⁾.

Kamuoyu oluşumunda ve Müslüman kitlenin fikrî yönelişlerinde ve amelî tasarruflarında sünneti Nebeviyyenin önemi büyüktür :

a) Herşeyden önce, sünnetin kamuoyu teşkilindeki fonksiyonunu Kur'an-i Kerim te'kid etmiştir :

"Andolsun, Allah'ın Elçisinde sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah'ı çok anan kimseler için (uyulacak) en güzel bir örnek vardır."⁽⁹³⁴⁾.

b) İslâm Peygamberi'nin Allah'ın emrine bağlılıkta gösterdiği dikkat, azim ve ka-

(929) Örnekler için bkz.: Rûm 30/39; Nisa 4/161; Âl-i İmran 3/130; Bakara 2/279; Nisa 4/43; Bakara 2/219; Maide 5/90.

(930) Kalem 68/4.

(931) Enbiya 21/107.

(932) Ahzâb 33/45-46.

(933) Sebe' 34/27.

(934) Ahzâb 33/21.

rarlılık, kamuoyunu derinden etkilemiştir. Kureyş'in baskılarına karşı amcası Ebû Talib'e hitâben : "– Ey amca! bu davadan vazgeçmem karşılığında güneşi sağ elime ayı da sol elime koysalar, Allah'a yemin ederim ki, zerrece taviz vermem!"⁽⁹³⁵⁾ tarzındaki konuşması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kararlılığını ve sebatkârlığını göstermeye kâfidir. Kuşkusuz ki, Allah da bu gerçeği Kur'an'da vurgulamakta ve Elçisine güç ve cesaret vermektedir:

"Bu sözü yalanlayanı bana bırak; onları bilmedikleri yerden derece derece (azâba) yaklaştıracamız. Onlara mühlet veriyorum. Doğrusu, benim tuzağım sağlamdır (onu kimse bozamaz). Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır borç altında mı kalıyorlar? Yoksa gayb (=görünmez bilgi hazinesi), kendi yanlarında da onlar mı (istedikleri gibi) yazıyorlar? Sen Rabb'inin hükmüne sabret!..."⁽⁹³⁶⁾.

c) Allah'ın elçisi, güvenilirliği ve dürüstlüğü ile, dost olsun düşman olsun, bütün kamuoyunun alâkasını celbetmiş ve onun "Muhammedü'l-Emîn" sıfatına dil uzatan hiç kimse çıkmamıştır.

d) Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünneti (=sözleri), Kur'an'ı anlamada, yorumlamada ve uygulamada en büyük yardımcıdır. Allah'ın Elçisi, kendisine indirilen Kitab'ı ayrıca açıklamakla görevlendirilmiştir :

«...Sana da bu zikri (=Kur'an'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, tâ ki, düşünüp öğüt alsınlar.»⁽⁹³⁷⁾.

e) Sünnet-i Nebeviyye, Da'vetin metodlarını ve İslâmî iletişimin ilmî kurallarını en güzel biçimde formüle etmiştir. Allah, Elçisine, şu mesajı duyurmasını söylemiştir:

«De ki: "İşte benim yolum budur" : Allah'a basîretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar..."⁽⁹³⁸⁾.

Tebliğ ve iletişimde "Basîretle hareket", Elçi'nin ve başta âlimler olmak üzere onun

(935) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 220.

(936) Kalem 68/44-48.

(937) Nahl 16/44.

(938) Yusuf 12/108.

yolunu izleyen tüm müslümanların görevidir. Resûl-ü Ekrem, doğru ve gerçekleri söylemede ve duyurmada korkusuzca ve cesaretle davranmak ve hiç kimsenin kınamasından çekinmemek suretiyle kamuoyunun dikkatlerini celbediyor ve Allah tarafından da destekleniyordu :

"O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve ortak koşanlara aldırma. O alay edenlere karşı biz sana yeteriz."⁽⁹³⁹⁾.

Hz. Peygamber, Allah'ın bu mesajına titizlikle riâyet etmiş, hakkı ve hakikatı açıkça söylemekten çekinmeme konusunda ümmetine en ideal örnek olmuştur. Bizzat şöyle buyurmuşlardır: *"Hakkın karşısında susan ve gerçeği söylemeyen dilsiz şeytandır."*⁽⁹⁴⁰⁾.

Allah'ın Elçisi, tebliğ de kullandığı "güzel söz güzel üslûb" metodu ile kolayca kamuoyu oluşturmuştur. Onun bu yönünü Kur'an şöyle açıklamaktadır :

"Onlara aldırma, Onlara öğüt ver ve (onlara içlerine tesîr edecek) güzel söz söyle!"⁽⁹⁴²⁾.

"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi..."⁽⁹⁴²⁾.

"Onların dediklerine sabret!"⁽⁹⁴³⁾.

f) Sünnet-i Nebeviyye, Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olma özelliği ile de müslüman kamuoyunu dâima aydınlatıcı ve yönlendirici bir fonksiyona sahiptir⁽⁹⁴⁴⁾.

g) Allah'ın Elçisi ideal bir dava önderi olarak içtimai, siyâsî ve kültürel hayatın bütün alanlarıyla ilgili konularda⁽⁹⁴⁵⁾ kamuoyunu etkileyici ve her biri, bir hayat düstûru niteliğinde olan veciz ve derin anlamlarla yüklü güzel sözler söylemiştir. Bu güzel sözlerden bazılarını örnek olarak aşağıda sunuyoruz :

(939) Hicr 15/94-95.

(940) Seyyid Sâbık, Fıkhu's-Sünneh, Beyrut, 1984, III/2.

(941) Nisâ 4/63.

(942) Âl-i İmran 3/159.

(943) Müzzemmil 73/10.

(944) Mahmud Hilmi, Nizâm el-Hukm el-İslâmî Mukarınan bi'n-Nazmi'l-Muâsırati, Kahire, 1981, 2.Baskı, s.61.

(945) el-İmam el-Hafız Ebî Abdillah b.el-Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd, Beyrut, 1984, s. 38.

"Sizin en hayırlılarınız, kadınlarınıza karşı iyi davrananlardır."⁽⁹⁴⁶⁾.

"Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim»⁽⁹⁴⁷⁾.

"Bizi aldatan bizden değildir."⁽⁹⁴⁸⁾.

"Alkol kullanmak, kötülüklerin anasıdır."⁽⁹⁴⁹⁾.

"Hepiniz yönetici konumundasınız ve hepimiz yönetiminiz altındakilerden sorumlu tutulacaksınız."⁽⁹⁵⁰⁾.

"Halkını aldatan yönetici cennete giremez."⁽⁹⁵¹⁾.

"Toplumunuz(un ahlâkî, dînî ve kültürel yapısını)a göre yönetilirsiniz."⁽⁹⁵²⁾.

"Müslümanların (=Müslüman Kamuoyunun) güzel gördüğü şey Allah nazarında da güzeldir."⁽⁹⁵³⁾.

3. Davet, İlim ve Tasavvuf Önderleri :

İslâmî kamuoyu oluşumunda önemli ve sürekli rol oynayan faktörlerden birisi de davet, ilim ve tasavvuf önderleridir. Bunlar, gerek İslâm'ın yayılmasında ve gerekse İslâm toplumu içinde halkın eğitim-öğretim ve istikrarında müessir olan önder şahsiyetlerdir⁽⁹⁵⁴⁾. Allah, toplumu, içlerindeki "Zikir Ehli" ile iletişim kurmaya teşvik etmiştir.

"...Bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz."⁽⁹⁵⁵⁾.

Kur'an, davet emânetini ve kamuoyunu yönlendirme görevini, da'vet ve tasavvuf önderlerinin omuzlarına yüklemiş ve onların sözlerini, "Hakkın ölçüsüne göre en güzel söz" olarak nitelemiştir.

(946) İbni Mâce, Nikân 9, 50.

(947) Muvattaâ Husnû'l-Huluk 47/8.

(948) Müslim, İman 1/164; İbni Mâce, Ticârât 12/36.

(949) Ebu Davud, Eşribe 25/5; Müslim, Eşribe, 36/73.

(950) Buhari, Ahkam, 93/ 1, 8; Müslim İmare, 33/20.

(951) Müslim, İman, 1, r. 227, 228.

(952) İbni Mâce, Taharet 1/30; Buhârî, Cihad 56/99.

(953) Ahmed b. Hanbel, Müsned I/379.

(954) Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, Kahire, 1975, 3. Baskı, s. 235 vd.

(955) Nahl 16/43.

«(İnsanları) Allah'a çağırın, iyi iş yapan ve "Ben Müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir.»⁽⁹⁵⁶⁾.

Davet, düşünce ve tasavvuf önderleri, tarih boyunca kamuoyu oluşturmada en etkili ve en sağlam yöntem olan kişisel iletişim (=Face to Face Communication) metodunu kullanmışlardır⁽⁹⁵⁷⁾. Çağımızda iletişim teknolojilerinden yararlanılarak fikir ve düşünce mübadelesinde kitlesel iletişim metodları da kullanılmaktadır.

4. Siyaset Önderleri :

İslâmî kamuoyunun teşkili ve tevcîhinde önemli yeri olan âmillerden birisi de, siyaset otoriteleridir.

İslâm'a göre siyâsî önderler, Kur'ân'daki İdare Hukukunun genel prensiplerine bağlı olarak, toplumu en iyi şekilde sevk ve idare etmekle yükümlüdürler.

Kur'ân'ın koyduğu temel siyasi ve idarî ilkeler şunlardır:

a) Şûrâ prensibi : Bütün siyasi sosyal ve ekonomik işler müşavere ile yürütülecektir.

"Onların (bütün) işleri, aralarında müşâvere ile yürütülür.»⁽⁹⁵⁸⁾.

b) Ehliyet Prensibi : Siyasi, sosyal ve ekonomik işler, toplumun ehliyetli olanlarına tevdi olunacaktır. "Allah, size emanetleri (=yöneticilik görevlerini) ehline vermenizi emreder...."⁽⁹⁵⁹⁾.

c) Adâlet Prensibi : Siyasi, sosyal ve ekonomik işlerin tedvîrinde adâletle hareket etmek zorunludur. "Allah adaleti (...) emreder."⁽⁹⁶⁰⁾: "Allah, (...) insanlar arasında hükmettiğimiz zaman adâletle hükmetmenizi emreder."⁽⁹⁶¹⁾.

d) İtaat Prensibi : Allah, yöneticilere itaatı emrediyor : "Ey inananlar, Allah'a Elçisine ve yöneticilerinize itaat ediniz..."⁽⁹⁶²⁾.

(956) Fussilet 41/43.

(957) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 271.

(958) Şûrâ 42/38.

(959) Nisa 4/58.

(960) Nahl 16/90.

(961) Nisa 4/58.

(962) Nisa 4/59.

"İtaat", siyasi bir düstür olarak İslâm'da büyük önem taşır. İslâm'a bağlı kaldıkları, adâletten ayrılmadıkları ve ma'siyetle emretmedikleri sürece, toplumun, siyâsî önderlerine itaatleri zorunludur. Hz. Ömer (r.a.), İslâm'da itaatin önemini şu veciz sözle te'kit etmektedir : «Cemaatsiz İslâm, lidersiz cemaat, itaatsiz liderlik tasavvur olunamaz.»⁽⁹⁶³⁾

Kamuoyunun gerek îcabi (olumlu) ve gerekse selbî (=olumsuz) teşkilinde ve yönlendirilişinde siyasi önderlerin çok büyük fonksiyonları vardır. Siyâsî önderlerin, "Şûra" sistemi ile toplumun en hayırlılarından seçilmesi ve idarecilerle idare olunanların birbirlerine sevgi, saygı ve itaat bağlarıyla bağlılık içinde bulunmaları hedeflenmiştir. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

"Sizin önderleriniz arasında en iyileri, sizin sevdiklerinizdir ki, onlar da sizi severler. Siz onlara hayır dua edersiniz, onlar da size hayır dua ederler. Sizin önderlerinizin en kötülerini de onlardır ki, siz onlara karşı nefret hissi duyarsınız, onlar da size nefret hissi duyarlar. Siz onlara lânet edersiniz, onlar da sine lânet ederler."⁽⁹⁶⁴⁾

Siyasi önderlerin kendilerinin iyi örnek teşkil etmeleri, toplumun güven ve itimatlarına mazhar şahsiyetler olmaları aranır. Allah şöyle buyurur :

"Siz (...) insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyormusunuz? Aklınızı kullanmıyormusunuz?"⁽⁹⁶⁵⁾.

"Ey inananlar! Niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir."⁽⁹⁶⁶⁾.

Sağlam kamuoyu için, Siyâset önderlerinin, inandırıcı, dürüst (= "Sâdık"), dirâyetli, ahlâklı ve doğru sözlü olmaları gerekir. Ancak, bu yolla toplumun bütün fertleri "*Doğrularla beraber olunuz.*"⁽⁹⁶⁷⁾ emrine uyarak "Doğrular Toplumu"nu teşkil edebilirler. İslâm'ın Kamuoyu önderlerinin ilhâm kaynağı şu olmalıdır:

"Doğruyu getirene ve onu doğrulayanlara gelince, işte Müttakîler onlardır."⁽⁹⁶⁸⁾.

(963) Muhyiddin Abdülhalim, a.g.e., s. 293.

(964) Mevlûdî, İslâm'da Hükümet, Çev. Ali Gencili, Ankara, Tarihsiz, s. 492.

(965) Bakara 2/44.

(966) Saff 61/2-3.

(967) Tevbe 9/119.

(968) Zümer 39/33.

5. Mescidler (=Câmiler) :

Gerek islâmî toplumun teşkilinde ve gerekse müslüman kamuoyunun oluşumunda mescidlerin de yeri ve fonksiyonu önemlidir. Mescid, İslâm'ın ilk yıllarında çok amaçlı bir mekân olarak kullanılmaktaydı. Bilhassa, Medîne'de Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından inşa edilen "Mescid-i Nebevî", kamuoyu oluşumunda çok büyük ve çok önemli hadiselerin, siyâsî, içtimâî, adlî, ekonomik ve kültürel tasarrufların cereyan ettiği bir Mescid olma özelliği taşırdı. İslâm'ın, Bağdat, Şam, Kâhire ve Endülüs gibi Merkezlerindeki mescidler de aynı fonksiyona sahip bulunuyordu.

Aslî fonksiyonları İbâdethâne olan ve "Allah'ın Evleri" diye de anılan mescidler, iletişim merkezleri olma konumunu da muhafaza etmiştir :

a) Mescidlerin önemi ve fonksiyonu Kur'ân âyetleriyle sâbittir :

"... Her Mescidde yüzlerinizi O'na doğrultun..."⁽⁹⁶⁹⁾.

"Ey Âdemoğulları, her Mescid(e) gidişinizde süs(lü, güzel ve temiz elbiseler)inizi (üzerinize) alın..."⁽⁹⁷⁰⁾.

"Tâ ilk günden (itibaren) takvâ üzere kurulu Mescid, elbette içinde namaza durmana daha uygundur."⁽⁹⁷¹⁾.

"Mescidler, Allah'a mahsustur. (O Mescidlerde) Allah ile beraber bir başkasına duâ etmeyin."⁽⁹⁷²⁾.

"Allah'ın Mescidlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harâbolmasına çalışandan daha zâlim kim vardır."⁽⁹⁷³⁾.

"(Allah'a) ortak koşanlar nefislerinin küfrünü göre göre Allah'ın mescidlerinin şenlendiremezler..."⁽⁹⁷⁴⁾.

(969) Â'râf 7/29.

(970) Â'râf 7/31.

(971) Tevbe 9/108.

(972) Cin 72/18.

(973) Bakara 2/114.

(974) Tevbe 9/17.

"(Bu kandil), Allah'ın yükseltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde (=Mescidlerde)dir..."⁽⁹⁷⁵⁾.

Allah'ın elçisi de Câmi ve Mescidlerin önemi üzerinde durmuştur⁽⁹⁷⁶⁾.

b) Mescidler, başlangıcından beri önemini koruyan mükemmel birer iletişim müessesesidirler. Bu iletişim kurumları sâyesinde, gerek kişisel ve gerekse toplumsal iletişim en sağlıklı şekilde yürütülmektedir. Müslümanlar her gün cemaatle kılınan beş vakit namâz vesilesiyle bir araya gelerek, namazdan sonra bilgi ve haber alış-verişinde bulunurlar. Bu haber alış-verişi, her hafta Cuma günleri ile her sene Ramazan ve Kurban Bayram namazları vesilesiyle daha düzenli yürütüldüğü gibi; her yıl, Kible Merkezi olan Mescid-i Haram'da daha evrensel boyutlarda icra edilmiş olur.

Beş vakit okunan ezanında, iletişim açısından etkisinin ne kadar büyük olduğu kuşkusuzdur.

Müslümanların gerek ezanda, gerekse Cuma hutbelerinde gösterdikleri "Dinleme Disiplini"nin bir benzerini, başka bir din ve cemiyette görmek mümkün değildir. Kanaatimizce İslâm'daki sağlıklı kamuoyu oluşumunun sırrı da, bu üstün dinleme disiplini.

c) Mescidler, beşerî, sosyal, ekonomik, kültürel münasebetlerin ve yardımlaşma ilişkilerinin de önemli merkezleri konumundadır⁽⁹⁷⁷⁾.

d) Mescidler, aynı zamanda müslümanların, kendi yöneticileriyle görüşme imkânına sahip olabildikleri mekânlardır.

e) Bunlardan başka, mescidler, birer eğitim ve öğretim kurumu, birer kültür merkezi ve kütüphanedirler⁽⁹⁷⁸⁾.

Kısaca, İslâm'da mescidler ve câmiler, tarih boyunca birer kamuoyu oluşturma merkezleri olarak zamanımıza kadar rollerini sürdürmüşlerdir.

(975) Nûr 24/36.

(976) Bu konuyla ilgili hadisler için bkz.: Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, et-Terğîb Ve't-Terhîb, Kahire, 1980, s. 30-32.

(977) Hüseyin Abdülkadir, Usûlü'l-Alakât-el-Âmme, Kahire, 1962, s. 4 vd.

(978) Ali Abdulhalim Mahmûd, el-Mescidu Ve Eseruhû fi'l-Muctema el-İslâmî, Kahire, 1976, s. 175 vd.

Üçüncü Bölüm

İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNDA BASIN - YAYIN REJİMİ

§.1. BASIN - YAYIN KAVRAM VE KAPSAMLARI

A. GENEL OLARAK BASIN - YAYIN

I. KAVRAMLAR VE KAPSAMLAR

1. Basın - Yayın Kavramı :

Basın, belirli zamanlarda basılıp her tür haber ve fikirleri topluma ileten gazete, dergi gibi tüm basın ürünleridir. Yayın ise, her nevi kitle iletişim araçlarıyla kamuoyuna sunulan her şeydir.

Basın ve yayın terimi "kitle iletişimi" anlamında kullanıldığında, gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon gibi tüm iletişim ve haberleşme vasıtaları ve bu vasıtalarla topluma sunulan her şey kastedilmiş olur⁽¹⁾.

İngilizce'deki "The Presse", Fransızca'daki "La Presse", Almanca'daki "Die Presse", İtalyanca'daki "La Stampa" Türkçe'deki "Basım" kavramları hep "baskı" anlamındaki basım kelimesinin bu dillerdeki karşılıklarıdır⁽²⁾.

Amerika'da presse kavramı karşılığında "mass communication" terimi kullanılmaktadır. Arapça'da ise "Basın" kelimesinin mukabili olarak "es-sahâfe" mefhumu istimal olunmaktadır⁽³⁾.

2. Basın - Yayın Kapsamı :

Basın-yayın, toplumsal hayatta her nevi kitle iletişim araçlarını ve bu araçlarla iletilen yazılı, sözlü, görüntülü her tür iletişim ürünlerini kapsamına alır. Bu anlamda, gazeteler, dergiler, kitaplar, broşürler, radyo-televizyon ve diğer tüm iletişim araçları ve iletim ürünleri "Basın-Yayın" mefhumunun içeriğini oluşturur⁽⁴⁾.

(1) İnuğur M.Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, 1982, s. 19.

(2) İnuğur, a.g.e., s. 23

(3) Mustafa ed-Dimîrî, es-Sahâfe fî Dav'i'l-İslâm, Kahire, 1984, s. 30.

(4) Abdullatif Hamza, el-İ'lâm Lehû Tarihuhin ve Mezâhibuhû, Kahire, Tarihsiz, s. 16.

II. BASIN - YAYININ ÖNEMİ VE FONKSİYONLARI

1. Basın - Yayının Önemi :

Basın-yayın, bir bilgilendirme işlevidir. İnsanların "toplum hayatı"nı başlattıkları tarihten beri, iletişim, doğal ve zorunlu bir ihtiyaç olma özelliğini koruyagelmiştir. Bu bakımdan, toplumsal hayatta basın-yayının önemi âdetâ aklın bir emri olarak herkesçe kabul edilmektedir⁽⁵⁾.

Toplum hayatında kişilerin öğrenme ve bilme hakları, ancak, olayların kendilerine duyurulmasıyla gerçekleşebilir. Bu duyuru imkânını, en geniş ve en etkili biçimde sağlayan ise basın-yayın'dır⁽⁶⁾.

Basın-yayın olmadan yönetmek, öğrenmek, öğretmek, inandırmak, çalışmak veya dinlenmek, satınalmak veya satmak artık imkânsız hâle gelmiştir. Basın-yayın organları, hem haberleşme araçları hem de halkoyu organlarıdır. Toplumların idaresi "Halka Danışma"ya dayandığından, basın-yayın herşeye ve herkese gereklidir⁽⁷⁾.

2. Basın-Yayının Fonksiyonları :

Basın-yayının genel fonksiyonlarını dört maddede özetlememiz mümkündür:

- a) Haber verme ve bilgilendirme,
- b) Öğretme ve eğitime,
- c) Denetleme ve eleştiri,
- d) Kamuoyu oluşturma ve yönlendirme⁽⁸⁾.

(5) Dönmezer Sulhi, Basın ve Hukuku, İstanbul, 1976, s. 33.

(6) Özek Çetin, Türk Basın Hukuku, İstanbul, 1978, s. 3.

(7) Denoyer Pierre, Modern Basın, Çev. Adnan Cengil, İstanbul, 1963, s. 119.

(8) Geniş bilgi için bkz.: Seyyid Muhammed Sâdâtî eş-Sankîfî, el-İ'lâmu'l-İslâmî el-Ehdâf ve'l-Vazâif, Riyad, 1991, s. 13 vd.

B. İSLÂMÎ BASIN - YAYIN

I. KAVRAM VE KAPSAM

1. Kavram:

"İslâmî Basın-Yayın"ı şu şekilde tanımlamamız mümkündür: "İslâmî Basın-Yayın, Kur'an ve Sünnet'in ortaya koyduğu ölçülere bağlı kalarak, basmak ve yayınlamak suretiyle ve gazete, dergi, broşür, kitap, radyo, televizyon vesâir kitle iletişim vasıtalarıyla topluma iletilen her nevi bilgi, haber, fikir, yorum ve düşüncelerin hey'eti umumiyesidir."⁽⁹⁾

Bu tanıma göre, "İslâmî Basın-Yayın"ı şekillendiren ve yönlendiren iki temel ve sâbit ölçü vardır: Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet-i Sahîha. "İslâmî Basın"dan söz edebilmek için haber, bilgi, düşünce, yorum vesâir iletilerin toplanmasının, basılıp dağıtılmasının ve yayınlanmasının İslâmî ölçülere uygun bulunması şarttır.

2. Kapsam:

İslâmî Basın-Yayın'ın kapsamı oldukça geniştir. Beşerî hayatın hemen her alanıyla ilgili olup gerek klasik ve gerekse modern ve kitlesel iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen her tür iletişim ve haberleşme faaliyetleri "İslâmî Basın-Yayın"ın şümûlüne girer. Gazete, dergi, kitap, radyo-teyp, televizyon-video, sinema gibi gerek yazılı, gerek sözlü ve gerekse sözlü ve görüntülü iletişim araçlarıyla sunulan basın-yayın hizmetleri İslâmî ölçülere uygun bulunmak kaydıyla, "İslâmî Basın-Yayın"ın konu ve içeriğini oluşturur.

II. İSLÂMÎ BASIN-YAYININ ÖNEMİ VE FONKSİYONLARI

1. İslâmî Basın - Yayının Önemi :

İslâm'ın, nev'i zâtına münhasır bir iletişim dini olduğu gözönünde bulundurulursa, basın-yayının İslâmî açıdan ne kadar önem arzettiği daha iyi anlaşılabilir olur.

Hiç kuşku yok ki, iletişim, İslâm'ın yayılmasında ve İslâmî değerlerin idâmesinde en önemli etkidir. Diyebiliriz ki, basın-yayın, müslüman toplumların hayatlarında rol oynayan kuvvetlerin başında gelir. İslâm'ın âlem-şümûl ilkelerini ve kültürel değerlerini bütün beşeriyete duyurmak, İslâm toplumunu aydınlatmak, eğitmek ve her türlü haberleşmeyi sağlamak için güçlü ve fonksiyoner bir basın-yayın sistemi zarûrettir. Gerek cihadda ve ge-

(9) Mustafa ed-Dimîrî, a.g.e., s. 31 vd.

rekse sosyal yardımlaşma ve dayanışmada yeryüzündeki tüm müslümanları tek bir vücûdun organlarına benzeten⁽¹⁰⁾ İslâm, elbette müslümanlar arasında sürekli ve etkili bir iletişim ve haberleşmeyi hedefleyecektir. Bunun içindir ki, müslüman milletlerin geleceğini tayinde de basın-yayın büyük bir kuvvettir. Basın-yayın, Müslüman kamuoyunu oluşturmada, bilgilendirmede ve yönlendirmede en önemli faktördür⁽¹¹⁾.

2. İslâmî Basın - Yayının Fonksiyonları :

İslâmî basın-yayının genel fonksiyonları şunlardır:

a) Dini Tebliğ ve Davet Fonksiyonu:

İslâm'ın mesajını herkese iletmek ve herkesi İslâm'a çağırmak bütün müslümanların görevidir: "*Hikmetle güzel öğütle Rabb'inin yoluna çağır...*"⁽¹²⁾. "Hakk'a çağırma" ve "Hakk'ı Tavsiyeleşme" görevlerinin plan, program ve teşkilâtlanma ile yerine getirilebileceği⁽¹³⁾ belirtildiğine göre bunun en iyi ve etkili yolu da basın ve yayın vasıtalarını kullanmaktır.

b) Haber Verme ve Bilgilendirme Fonksiyonu :

İslâmî basın-yayının ikinci fonksiyonu, geniş anlamda haberleşmeyi ve bilgilendirilmeyi sağlamaktır. Haberleşme, haber iletmek ve bilgilendirme konularıyla ilgili olarak Kur'an'da geniş açıklamalar vardır⁽¹⁴⁾.

c) Öğretme ve Eğitime Fonksiyonu :

İslâmî basın-yayının üçüncü fonksiyonu, toplumu öğretme ve eğitmedir. İslâm, öğretim ve eğitime büyük önem verir. İslâmî basın-yayın, kitle iletişim teknolojilerini de kullanarak toplumu hemen her konuda eğitmeyi ve aydınlatmayı amaçlar⁽¹⁵⁾.

d) Denetleme, İrşâd ve Tenkîd Fonksiyonu :

İslâmî basın-yayının dördüncü fonksiyonu, toplumun İslâmî kurallara uyumunu denetlemek, toplumu doğru yola irşâd ile yanlış yola sapanları uyarmaktır⁽¹⁶⁾.

(10) Müsned 4/268, 270, 271, 274, 276; Riyazüs-Salihîn I/270, r. 220; I/271, r. 222.

(11) Geniş bilgi için bkz.: Muhyiddin Abdülhalim, er-Re'yu'l-Âmm fi'l-İslâm, Kahire 1990, s. 157, vd.

(12) Nahl 16/125.

(13) Âl-i İmran 3/104.

(14) Seyyid Muhammed Sâdâtî eş-Şankîfî, a.g.e., s. 16-40.

(15) İbrahim İmam, el-İlâmü'l-İzâî ve't-Telefizyûnî, Kahire 1979, s. 161-172.

(16) Seyyid Muhammed Sâdâtî eş-Şankîfî, a.g.e., s. 53.

e) Kamuoyu Oluşturma Fonksiyonu :

İslâmî basın-yayının beşinci fonksiyonu, kamuoyu oluşturmaktır. İslâm toplumunun kültürel seviyesini yükseltmede, manevî yönünü geliştirmede, olayları doğru yorumlamada dikkatli ve duyarlı hâle getirmede İslâmî basın-yayının büyük rolü vardır. İslâmî basın-yayın sayesinde İslâm toplumu "İnsanları hayra çağıran"⁽¹⁷⁾ "Birbirlerine iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan, Allah'a elçisine (ve yöneticilerine) itaat eden"⁽¹⁸⁾, sürekli olarak "Hakk'ı ve sabrı tavsiyeleşen"⁽¹⁹⁾ ideâl bir toplum haline gelmiş olur.

III. YAYIN ÇEŞİTLERİ VE YAYIN ŞEKİLLERİ :

1. Yayın Çeşitleri :

Genel olarak yayınlar iki grupta toplanır:

a) Yazılı Yayınlar :

Yazılı yayınlar, kitap, gazete, dergi, broşür gibi matbuat ürünleridir. Bunlar da kendi içinde iki gruba ayrılır:

aa) Dönemsel olan yazılı yayınlar :

Bunlar, günlük, haftalık, 15 günlük, aylık, üç aylık ya da yıllık gibi muayyen zamanlarda çıkarılan basım ürünleridir⁽²⁰⁾. Günlük gazeteler, haftalık ya da aylık dergiler ile haber ajanslarının belli dönemlerde yayınladıkları bültenler dönemsel yayınların en önemli çeşitleridir.

bb) Dönemsel Olmayan Yazılı Yayınlar :

Kitaplar, dönemsel olmayan yazılı yayınlardır.

b) Yazılı Olmayan Yayınlar :

Yazılı olan yayınların dışında kalan, sözlü-sesli, görüntülü, görüntülü ve sesli her nevi yayın "yazılı olmayan yayınlar" grubunu oluşturur. Radyo, televizyon, teyp, video, sinema yayınları, yazılı olmayan yayınların başlıcalarıdır.

(17) Âl-i İmran 3/104, 110.

(18) Tevbe 9/71; Hacc 22/41.

(19) Asr 103/3.

(20) Dönmezer, a.g.e., s. 276.

2. Yayın Şekilleri ::

a) Yazılı Olan Yayınları Yayma Şekilleri :

Yazılı olan yayınlar (= yani basılarak çoğaltılan matbuat ürünleri) aşağıdaki yollarla yayınlanır :

aa) Gösterilme Yoluyla Yayın :

Gösterilme, bir basın ürününün herkesçe görülebilecek surette açığa konulması demektir.

bb) Asılma Yoluyla Yayın :

Asılma, bir yazılı basın ürününün herkesin görebileceği yere asılması ya da yapıştırılmasıdır.

cc) Dağıtılma Yoluyla Yayın :

Dağıtılma, yazılı bir kitabı, broşürü ya da gazeteyi kamuya yaymak veya çok sayıda kişilere ulaştırmaktır.

dd) Dinletilme Yoluyla Yayın :

Dinletilme, basılı bir eserin (=kitabın ya da gazetenin) kamuya açık bir yerde okunarak bir topluluğa dinletilmesi demektir⁽²¹⁾.

b) Yazılı Olmayan Yayınları Yayma Şekilleri :

Bu tür yayınlar, sesli-sözlü, görüntülü ve sesli-görüntülü yayınlardır. Bunlar, radyo, televizyon, teyp, video, sinema, telsiz ve telefon gibi çeşitli teknik âletlerle "gösterilme" ve "dinletilme" yollarıyla yayılır⁽²²⁾.

(21) Dönmezer, a.g.e., s. 264; Seyyid Abdülhamid Mursî, el-Alâkâtu'l-İnsâniyye, Kahire, 1986, s. 250.

(22) Seyyid Abdülhamid Mursî, a.g.e., s. 249.

Ş.2. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKUNDA BASIN-YAYIN HÜRRİYETİ VE SORUMLULUĞU

A. BASIN-YAYIN HÜRRİYETİ

I. BASIN - YAYIN HÜRRİYETİ KAVRAMI

1. "Hürriyet" Kavramı :

Hürriyet, "özgür oldu, köle âzâd oldu, soyu şerefli oldu" anlamlarına gelen Arapça "Har-re" kök fiilinden türetilmiş bir kavram olup, serbestlik, özgürlük, saflık, ve temizlik manalarını taşır⁽²³⁾. Kavram, "mu-har-ra-ran" (=özgür ve temiz olarak) anlamıyla Kur'an'da da geçmektedir: «İmrân'ın karısı demişti ki: "Rabb'im, karnımda olanı tam "hür olarak" sana adadım, benden kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin"»⁽²⁴⁾.

Hürriyet tatlı bir kelimedir. İnsanlar hürriyet mefhumunun âşığıdırlar ve onu ele geçirebilmek için gerektiğinde bütün varlıklarını fedâ edebilme eğilimi içindedirler. Gerçekten "hürriyet" uğruna insanlık tarihi boyunca nice savaşlar çıkmış ve nice kanlar dökülmüştür!.. Bu bakımdan, bilim terminolojisinin merkez kavramlarından olan Hürriyet'e ferdî ve toplumsal hayatın mutluluk (saâdet) anahtarı da diyebiliriz.

2. Basın - Yayın Hürriyeti :

Basın-Yayın hürriyeti, genellikle, haber, fikir ve düşünceleri çoğaltıcı ve yayıcı araçlarla serbestçe açıklayabilmek ve yayabilmek özgürlüğü olarak tarif edilmiştir. Bu tanıma göre, Basın ve Yayın Hürriyeti, haber, bilgi, fikir ve düşünceleri toplamak, yorumlamak ve eleştirebilmek serbestisi ile bunları çoğaltıcı araçlarla çoğaltabilmek haklarını gerektirir⁽²⁵⁾.

Gerek haberleşme için gerekse yeni fikir ve düşüncelerin sürekli üretimi ve yayımı için basın-yayın hürriyeti şarttır. Bir toplumda değişik fikirlerin birbiriyle kıyaslanmasına, muhtelif düşüncelerin gözden geçirilip analizlere tâbi tutulmasına ihtiyaç vardır. Hür basın-yayın, bunun

(23) İbn-i Manzûr, Lisânu'l-Arab, II, 827-232; Sarı Mevlüt, Arapça-Türkçe Lûgat, İstanbul, 1982, s. 289-290.

(24) Âl-i İmran 3/35.

(25) Dönmezer, a.g.e., s. 41.

yegâne vâsıtasıdır⁽²⁶⁾. Fikir ve düşünceleri açıklama ve eleştiri hürriyeti, toplumu, yöneticilerin hatâlarına karşı koruyabilmek için de zorunludur. Halkın, yönetim faaliyetlerini denetleyebilmesi için eleştiri yapabilme ve düşünce ve kanaatını açıklayabilme serbestisine sahip bulunması gerekir⁽²⁷⁾. İyi bir düzende bu serbestinin güvencesi, hakka bağlı ve hayra yönelik bulunmak kaydıyla basın-yayın hürriyetidir.

II. BASIN - YAYIN YOLUYLA DÜŞÜNCEYİ AÇIKLAMA VE YAYMA

HÜRRİYETİ

1. İslâm'ın Hürriyet Anlayışı:

Hürriyet, İslâm'ın en önemli ve en değerli ilkelerinden biridir. İslâm, hürriyete, Allah'ın insanlara bahsettiği tabîatın ilk görünümü, onun en büyük özelliği ve onunla diğer mahlûkât arasını ayıran tek ayraç gözüyle bakmıştır. Kur'an da, insanların fıtraten (=yaratılıştan) hür olduklarını ve doğuştan üzerinde yaratıldıkları dinin İslâm olduğunu duyurmuştur. Bu bakımdan "fıtrat", "İnsanlık" ve "Hürriyet", İslâm nazarında birbirini tamamlayan üç temel unsurdur⁽²⁸⁾.

İslâmiyet'te, insan haklarının anası hürriyettir. "Hürriyet", ilk insanın yaratılışından beri her yerde her zaman kendisinden söz edilen ve kendisi için mücadele edilen bir mefhumdur. Fakat "hürriyet" kavramı bir çok zamanlar teorik mahiyette kalmıştır. Hürriyeti pratikleştiren ve amelîleştiren tek din İslâm'dır.

İslâm'da hürriyetin temeli ve kaynağı Tevhid İnancı'dır. Allah'ın birliğine inanan insan, hürriyetin temelini atmış, esasını kurmuş olur. Böyle bir insan başkasından korkmaz ve çekinmez. "Korkmama" ve "çekinmeme", hürriyetin en kuvvetli şîârıdır. Ancak, bu hürriyeti sarsan bir tek faktör vardır: İhtiyaç. İhtiyaç ise, ancak çalışmak ve kazanmakla karşılanır. İslâm, hürriyetle birlikte çalışmayı da insan için bir vecîbe saymıştır: "*İnsan için çalışmak esastır.*"⁽²⁹⁾. Çalışılarak ve kazanılarak elde edilen varlık, insan için bir haktır. Fakat insan, kendisinin bu hakkına mukâbil, Allah'ın başkalarına verdiği hakka da saygı göstermek vazifesiyle karşı karşıyadır. Hak ve hürriyeti yalnız kendisine özgü kılan insan zâlim ve müstebit olur.

(26) Zechariach Chafee Jr., Government and Mass Communications. New York, 1947, C. I, s. 38-44.

(27) Dönmezer, a.g.e., s. 30.

(28) Mustafa Râfiî, İslâm'da Sosyal Düzen, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, 1975, s. 76.

(29) Necm 53/39.

İslâm'da hürriyetin esas hükümleri olan "kimseden korkmamak", "kimseye muhtaç olmamak", "mülkiyet ve masuniyete ve başkalarının hürriyetine saygılı olmak", hürriyete sosyal bir mahiyet kazandırır. Beşer hayatında esas olan hürriyet, sosyal hürriyet yani, başkalarının hürriyetine saygı gösteren hürriyettir⁽³⁰⁾.

İnsanları diğer varlıklardan ayıran en önemli etken, hürriyettir. İnsan irâde ve düşünce sahibidir. İnsanın bu irâde ve düşünceleri, ancak, tam bir özgürlük ortamında gerçekleşebilir⁽³¹⁾.

İslâm'ın insana sağladığı en temel hürriyet inanç hürriyetidir. İlginçtir ki, İslâm, insanları kendisine inanmaya zorlamamıştır. Bilâkis, insanlık ve varlık hakkındaki fikirlerini onların gözleri önüne sererek, kendisini kabul edip etmeme hususunda akıllarına müracaat etmeyi salık vermiştir⁽³²⁾.

İslâm'ın hür insana ve hür inanca verdiği değeri, Kur'an-ı Kerîm şu âyetlerle ortaya koymaktadır:

«De ki: "(...) Sizin dininiz size, benim dinim banadır."»⁽³³⁾.

«De ki; "Herkes kendi karakterine göre hareket eder. Rabb'iniz kimin en iyi yolda olduğunu daha iyi bilir."»⁽³⁴⁾.

«De ki; "(...) Artık dileyen inansın, dileyen inanmasın!"»⁽³⁵⁾.

2. İslâm'da Düşünceyi İfâde Hürriyeti:

İslâm, düşünce hürriyetini tanıdığı gibi, düşünceyi kalem ve sözle ifade etme hürriyetini de tanımıştır. Düşünceyi yazı ve sözle açıklama hürriyeti, kısaca "Basın-Yayın Hürriyeti" demektir. Bu anlamda basın-yayın hürriyeti, İslâm'ın gerçekleştirdiği ve her devirde desteklediği temel ilkelere aittir. İslâm'ın akla ve ilme verdiği değer, bu konuda en büyük delildir.

İslâm, sadece "sessiz düşünme" ile yetinilmemesini, yerine ve zamanına göre "sesli

(30) Berkok İsmail, Kurtuluş Yolu, İstanbul, 1960, s. 123-124.

(31) Abdülkerim Osman, İslâm'da Fikir ve İnanç Hürriyeti, Çev. R. Nazlı, İstanbul, 1979, s. 27.

(32) Mustafa Râfî, a.g.e., s. 78.

(33) Kâfirûn 109/6.

(34) İsrâ 17/84.

(35) Kehf 18/35.

düşünme"den de kaçınılmamasını, bu konuda kimseden korkmamayı, cesûr ve yürekli olmayı öğütler. Kur'an buyurur ki:

"Onlardan (=inkârcılardan) korkmayın, benden korkun!.."⁽³⁶⁾.

"Onlardan da (=haksızlık yapanlardan da) çekinmeyin..."⁽³⁷⁾.

"İnsanlardan korkmayın, benden korkun!.."⁽³⁸⁾.

Allah'ın Elçisi de her yerde hakkı ve doğruyu söylemeyi, hiç kimsenin kınamasından korkmamayı tavsiye buyurmuşlardır:

"Dâima, doğruyu iltizam ediniz. Çünkü doğruluk ve doğru sözlülük aydınlıktır."⁽³⁹⁾.

"En büyük cihad, zulüm ve haksızlık yapan lider (ve yöneticiler)e karşı (yazılı ve sözlü olarak) hakkı söylemek (tenkit ve uyarıda bulunabilmek)tir."⁽⁴⁰⁾.

Fikir ve düşünceyi ifâde hürriyeti konusunda, Allah'ın ve Elçisi'nin emir ve tavsiyelerinden cesâret alan müslümanlar, tarih boyunca hakkı söylemekten ve başlarındaki yöneticilerini (hatâlarından dolayı) rahatça eleştirmekten aslâ çekinmemişlerdir.

Bir gün Hz. Ömer (r.a.), müslümanlara hutbe îrâd ederken: "Dinleyin ve itaat edin!.." diye söze başlar. Topluluktan birisi ayağa kalkar ve: "–Ey Ömer! Dinlemiyoruz, itaat da etmiyoruz!" deyince, Hz. Ömer, sebebini sorar. Cevap ilginçtir: "–Beytûlmalde memurlara kumaş dağıttınız. Dağıtılan kumaş az olduğu için, hiç kimse, bu kumaştan kendine elbise diktiremedi. Oysa senin üzerinde aynı kumaştan elbise var. Üstelik de uzun boylusun. Yoksa, "Emîrim" diye kumaştan kendine fazlalık mı ayırmıştır?". Bu cevap karşısında, Hz. Ömer (r.a.), konuyu açıklığa kavuşturmak ve kamuoyunu aydınlatmak için oğlu Abdullah'a işâret eder. Abdullah yerinden kalkarak: "–Ben, kendi payıma düşen kumaşı babama hediye etmişim. Babam ikimizin kumaş payı ile üzerinde gördüğünüz elbiseyi diktirmiştir. Mesele bundan ibarettir" diye açıklamada bulunur. Bunun üzerine o müslüman kişi: "–Tatmin olduk, ey mü'minlerin Yöneticisi, şimdi konuşmana devam et! Dinliyoruz ve itaat ediyoruz!.." der⁽⁴¹⁾.

(36) Mâide 5/3.

(37) Bakara 2/150.

(38) Maide 5/44.

(39) Ebu Davud, Sünne, 39/30 (Açıklaması için bkz., Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, Temyîzu't-Tayyîbi Min'el-Habîs fî mâ Yebdû Alâ elsineti'n-Nâsi Min'el-Hadîs, Beyrut, 1981, s. 122).

(40) Neseî, 39/37; İbn-i Mace, Fiten 36/20.

(41) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 36-37.

Hiz. Ömer (r.a.), "–Kadınlara dörtyüz dirhemden fazla mihir parası takdir etmeyin" şeklinde sözlü bir talimat verdiğinde, dinleyicilerden bir kadın, hiç çekinmeden bu talimatı eleştiriyor ve Kur'an'a aykırılığını (Nisa 4/20) ileri sürerek genelgeyi geri aldırıyordu. Hattâ, Hiz. Ömer, kadının bu sözlü uyarısına karşı: "–Vallâhi Ömer hatâ etti; kadın da onun hatâsını düzeltilti!" demekten kendisini alamamıştı⁽⁴²⁾.

Fikir ve düşünceyi ifâde hürriyetinin İslâm'daki yerini gösteren daha mükemmel tablolar da vardır. Bunlardan bir iki örnek daha sunalım:

Hiz. Ebu Bekir (r.a.), Halife seçildikten sonra halka yaptığı teşekkür konuşmasında:

"Ey İnsanlar! Ben sizin en hayırlınız olmadığım halde, başınıza yönetici (lider) seçildim. Eğer iyilik yaparsam, bana yardım ediniz. Yanlışlık yaparsam, beni uyarınız ve bana doğru yolu gösteriniz. Ben Allah'a ve Elçisi'ne itaat ettiğim sürece, siz de bana itaat ediniz. Eğer ben Allah'a ve Elçisi'ne itaattan saparsam, siz de bana itaat etmeyiniz!.." ⁽⁴³⁾.

Bir gün adamın birisi, Hiz. Ömer'e, "Allah'dan kork ey Ömer!" diye seslenmişti de, orada bulunan başka bir müslüman tarafından azarlanıp tartaklanmıştı. Bunu gören Hiz. Ömer (r.a.): "–Bırak onu, söylesin. Şayet, biz, bu tür sözlere tahammül etmezsek, bizden hayır gelmez. Eğer bu tür uyarılarda bulunmanız gereken yerlerde, siz susarsanız, sizden de hayır gelmez!" demişti.

Hiz. Ömer, yine bir gün halka hitâbesinde: "–Ey insanlar! Bende bir eğrilik görürseniz ne yaparsınız?" diye sorduğunda, dinleyicilerden biri ayağa kalkarak: "–Sende bir eğrilik görürsek seni kılıçlarımızla doğrulturuz (yani seni, her ne suretle olursa olsun uyarırız, eleştiririz)!.." cevabını vermişti. Hiz. Ömer (r.a.) ise, bu söz karşısında: "Ömer'in eğrilliğini kılıcıyla düzeltecek kimseler var" diyerek teşekkür etmişti⁽⁴⁴⁾.

3. Düşünceyi Yayma Hürriyeti :

İslâm'a göre, düşünce ve kanaatler meşrû kabûl edilebilecek her vâsıta ile açıklanabilir ve yayınlanabilir. Fikir ve düşünceler, sözlü ve görüntülü olarak açıklanıp yayılabileceği gibi, yazı ve işaretler yoluyla da açıklanıp yayınlanabilir.

(42) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 37.

(43) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 41.

(44) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 41.

Düşünceyi açıklama ve yayma konusunda gayeye uygun her vasıttan yararlanmak mümkündür. Çağımızda gazete, kitap, dergi, radyo, televizyon, teyp video gibi kitle iletişim araçlarının tümü, fikirleri açıklama ve yaymada etkili araçlardır⁽⁴⁵⁾.

III. BASIN-YAYIN HÜRRİYETİNİN MUHTEVASI VE DOĞURDUĞU HAKLAR:

Düşünce, inanç ve kanaatlerin sözle ya da başka yollarla açıklanabilme hürriyetini, "basın-yayın hürriyeti" olarak da deyimleyebileceğimiz kanısındayım. Böyle olunca, basın-yayın hürriyetinin içeriği, fikir ve inanç hürriyetinin içeriği ile hemen hemen aynı boyuttadır. İslâm'a göre, düşünce alanı, bir tek istisnâ ile sınırsızdır. İslâm'ın, kendisinde düşünmeyi menettiği tek husus, Allah'ın zâtında düşünme hususudur. Çünkü Allah'ın zâtını beşer akli kavramaktan âcizdir. İslâm, Allah'ın zâfî varlığını değil, onun yarattığı varlıklarını ve nimet eserlerini düşünmeyi emretmektedir ki, bu sahada düşünme gücü sonsuzdur⁽⁴⁶⁾.

Açıkça görülüyor ki, Allah'ın zâtını düşünme dışında, İslâm'da insanların hangi konularda fikir ve düşünce beyan edebilecekleri sınırlandırılmamıştır. Bununla birlikte, bilgi ve düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin, genelde, bilme, bildirme, eğitme, öğretme, yorumlama, eleştirme ve etkileme içerikli olduğu müşahade olunmaktadır. Buna göre Basın-Yayın Hürriyeti'nin insanlara şu hakları verdiği görülmektedir:

- a) Haber, fikir ve düşünceleri bilmek, bunlara ulaşmak ve bunları toplamak hakkı,
- b) Haber, fikir ve kanaatleri yorumlamak ve eleştirebilmek hakkı,
- c) Haber, fikir ve düşünceleri basarak çoğaltmak, dağıtmak ve yayınlamak hakkı⁽⁴⁷⁾.

IV- BASIN - YAYIN HÜRRİYETİNİN DENETİM VE TAKYİTLERİ

1. Genel Olarak Sınırlamalar:

Hürriyet, Allah'ın insanlara bahşettiği en büyük nîmettir. İnsan için hürriyet asıl, takyîdi ise istisnâdır. Hürriyetlerin takyîdi, ancak mâkul ve objektif gerekçelerle mümkün olabilir. Söz ve düşünceyi açıklama hürriyetinin, kısaca, basın-yayın hürriyetinin sınırları toplumun temelini yıkıcı ve başkalarının hak ve özgürlüklerini ihlâl edici bir nitelik taşımamalıdır⁽⁴⁸⁾.

(45) Abdullatif Hamza, a.g.e., s. 20-21.

(46) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 35.

(47) Dönmezer, a.g.e., s. 93.

(48) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 27.

İnsan, hürriyet nimetini kullanırken gerek kendi nefesine, gerek başkalarına ve gerekse topluma zarar vermeme hususunda dikkat ve ihtimam göstermek zorundadır. Hürriyetin sınırını tesbit bakımından, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anlattığı "Gemi Kıssası" ilginçtir:

Buhârî'nin tahriç ettiği bir hâdis'e göre, Allah'ın Elçisi şöyle bir kıssa nakletmiştir:

«Bir grup insan seyahat için bir gemiye binmişler ve gemideki mevkileri ve odaları aralarında taksim etmişler. Gemi seyir halindeyken, yolculardan biri elindeki bir kesici âletle bulunduğu yeri delmeye başlamış. Bunu gören diğer yolcular: "–Ne yapıyorsun?" diye çıkışınca, adam: "–O benim mevkiimdir, dilediğimi yaparım, size ne" cevabını vermiş.»

Bu durumda, diğer yolcular, o adamın elindeki kesici âleti, ne pahasına olursa olsun alırlarsa, hem o, hem de kendileri boğulmaktan kurtulmuş olurlar. Ama, ilgisiz kalırlar da, onu kendi hâline terkederlerse, hep birlikte boğulmuş olurlar!..⁽⁴⁹⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu kıssa ile, hayatı bir gemiye, insanları da bu geminin yolcularına benzetmiş ve hiç kimsenin kendine ve başkalarına zarar verme hürriyetine sahip olmayacağını ve böyle bir hürriyeti, hak olarak da savunamayacağını vecîz bir şekilde ortaya koymuştur.

Görülüyor ki, hürriyet, insanın her aklına geleni yapabilmesi serbestfisi demek değildir. Bu, hayatın her alanında geçerlidir. Bir memura rüşvet teklif eden kişi, söz hürriyetini kullandığı savunmasında bulunamaz. Yazılılarıyla halkı meşrû nizama karşı isyana teşvik eden bir gazeteci, basın hürriyetini kullandığını iddia edemez. Kezâ, bir fikri, bir düşüncüyü, bir inancı başkalarına zorla benimsetmeye kalkışmanın ve bu yönde maddî ya da manevî baskı yapmanın, söz ve basın özgürlüğü ile de bir ilgisi yoktur.

Bu hususta Kur'an'ın şu uyarıları bize ışık tutmaktadır:

"Dinde zorlama yoktur..."⁽⁵⁰⁾.

"Rabb'in istemiş olsaydı, yeryüzündeki insanların hepsi toptan îmana gelirdi. O halde

(49) Ebu Dâvud, Melahim 36/15 (Hadîsin açıklaması için bkz. Seyyid Muhammed Sâdâti el-Şenkîfî, a.g.e., s. 54).

(50) Bakara 2/256.

insanları, inanmaları için sen mi zorlayacaksın? Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz. Akıllarını kullanmayanların (ve düşünmeyenlerin) cezasını Allah verecektir."⁽⁵¹⁾.

«Seninle tartışmaya girişirlerse de ki: "Ben de kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da." Kendilerine Kitâb verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de İslâm oldunuz mu?" Eğer İslâm olurlarsa, doğru yolu bulurlar. Yok, eğer dönerlerse, sana düşen, yalnız duyurmaktır. Allah kul-ları(nı hakkıyla) görmektedir.»"⁽⁵²⁾.

İslâm Hukuku'nda mürtedin (=dinden çıkanın) cezalandırılması durumunun, İslâm'daki inanç hürriyetiyle bir çelişkisi yoktur. Prof.Dr. Abdülkerim Osman, İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye'den naklen diyor ki: Mürtedin cezalandırılması siyâsî bir meseledir. Özellikle toplu irtidat olayında İslâm'ın temel ilkelerini zedelemek ve müslüman halkı tedirgin etmek durumu vardır. Hattâ, Kur'ân'ın da işaret ettiği gibi, toplu irtidat eylemi, İslâm'ı içten yıkmak için İslâm düşmanlarının tertipledikleri bir taktik de olabilir. İslâm düşmanlarının bu taktiklerine Kur'an'da şöyle değinilmektedir:

«Kitâb Ehli'nden bir grup dedi ki: "İnananlara indirilmiş olan (Kur'an)a, sabahleyin inanın, akşamleyin de inkâr edin; (size bakarak onlar da) dönerler.»"⁽⁵³⁾.

2. Basın-Yayın Hürriyetinin Sınırları :

Haber, fikir ve düşünceleri açıklamak, yaymak ve yayınlamak ilke olarak serbesttir. Ancak bu hürriyetin muhteva, yer ve zaman bakımından belirli bir ölçüde denetim ve takyîdi, akli selîmin de kabûl edeceği bir zorunluluktur.

Basın-yayın hürriyetine getirilen sınırlandırmaları iki grupta mütalâa etmemiz mümkündür: a) Kamu menfaatinin gerektirdiği sınırlandırmalar; b) Şahsiyet haklarının gerektirdiği sınırlandırmalar.

a) Kamu Menfaatinin Gerektirdiği Sınırlandırmalar:

Kamusal sınırlandırmaları da dört grupta toplayabiliriz:

(51) Yunus 10/99-100.

(52) Âl-i İmran 3/20.

(53) Âl-i İmran 3/72.

aa) Kamu Düzeniyle İlgili Sınırlandırmalar:

Toplumsal hayatla ilgili düzenleyici norm ve kurallar sistemine "Kamu Düzeni" (=Âmme Nizâmı) denir. Kamu Düzeninin en bâriz özelliği, bir "Kurallar Düzeni" olmasıdır. Toplumsal kurallar, toplumun huzuru ve refâhını amaçlar. Sosyal barış ve sükûn, ancak sağlam ve hukuka dayalı bir kamu düzeninde sözkonusu olabilir.

Bu bakımdan, basın yayın hürriyeti, sosyal barışı ve disiplini bozma yönünde kullanılamaz.

Kurân Terminolojisi'nde kamu düzenini bozma eylemi anlamında daha çok "Fesâd" kavramı kullanılmıştır. Şöyle buyurulmuştur:

«Onlara: "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın" dediği zaman: "Biz sâdece düzelticileriz" derler. İyi bilin ki, (asıl) bozguncular onlardır; fakat anlamazlar.»⁽⁵⁴⁾.

"Yeryüzünde bozgunculuk yapmayı isteme; çünkü Allah bozguncuları sevmez."⁽⁵⁵⁾.

"(İşbaşına geçince) yeryüzünde bozgunculuk yapmağa; ekini (=ekonomiyi) ve nesli yok etmeğe başlar; Allah da bozgunculuğu sevmez."⁽⁵⁶⁾.

Binâenaleyh, içtimaî sulhu bozucu, toplumsal tesânüdü zedeleyici, çalışma düzenini ihlâl edici, ticarî ve ekonomik istikrarı ifsâd edici, halkı gereksiz yere telâşa sevk edici ve kamu düzenini sarsıcı nitelikteki yayınlar, kamu otoritesi tarafından sınırlandırılabilir⁽⁵⁷⁾.

Fikir ve düşünceler basın-yayın yoluyla açıklanırken, Allah'ın rızâsı ve kamunun menfaatleri gözönünde bulundurulmalıdır⁽⁵⁸⁾.

Meşrû kamu nizamını korumaya yönelik düzenleme ve sınırlamalar İslâm Hukuku'nun temel ilkelerine ters düşmemelidir Diğer bir anlatımla, basın-yayın hürriyeti kamu düzenini koruma amacıyla sınırlandırılırken, temel hak ve hürriyetlerin özü zedelenmemelidir. Burada esas kriter, "Hakkın Üstün Tutulması" prensibidir⁽⁵⁹⁾.

(54) Bakara 2/11-12.

(55) Kasas 28/77.

(56) Bakara 2/205; Ayrıca, Bakara 2/12, 30, 60, Âl-i İmran 3/63; Maide 5/32-64.

(57) Abdülkerim Zeydan, İslâm Şeriatında Ferd ve Devlet, Çev. O.Zeki Soyyiğit, İstanbul, 1969, s. 79 vd.

(58) Tevfik Ali Vehbe, Cerîmetür-Rey ve Hürriyet'ül-Kelâm fi'l-İslâm, Mecellet'ül-Ezher, Riyad, 1974, Sayı 1, s. 60.

(59) Tevfik Ali Vehbe, a.g.m., s. 60.

bb) Kamu Güvenliği ile İlgili Sınırlandırmalar:

Basın-yayın hürriyeti açısından kamu güvenliği büyük önem taşır. Her şeyden önce güvenlik ile özgürlük birbirinin mütemmimi konumundadır. Güvenlik olmayan yerde özgürlük olamayacağı gibi, özgürlük olmayan yerde de güvenlikten söz edilemez. Bu bakımdan, basın-yayın hürriyetinin en birinci hedefi, kamu güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmaktır. Buna riâyet etmeyen basın-yayınla alâkalı gerçek ve tüzel kişiler, öncelikle kendi bindikleri dalı kesme derekesine düşmüş olurlar.

Kamu güvenliğinin iç ve dış olmak üzere iki boyutu vardır:

aaa) İç Güvenlik ve Asâyiş:

Ülke içindeki emniyet ve asâyiş bozucu yayınlara hiç bir şekilde müsâde edilmez. Kamu yönetimi, ülke dahilinde herkesin can ve mal güvenliğini, ırz ve nâmus emniyetini korumakla yükümlüdür⁽⁶⁰⁾. İç güvenliğin ve asâyişin temini, sosyal barışın ve tesânüdün yollarını açar. Sosyal barış ve dayanışma ile hakkı ve sabrı tavsiyeleşme (bir bakıma içtimaî mukavele), İslâm'ın hedeflediği ideal toplumun temel vasıflarıdır. Allah şöyle buyurur:

"...İnanarak güzel amellerde bulunanlar ve birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler kurtulmuşlardır."⁽⁶¹⁾.

"İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin velîsidirler. (Birbirlerine) iyiliği emrederler, kötülükten menederler..."⁽⁶²⁾.

"...İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın..."⁽⁶³⁾.

Yukarıdaki âyetlerde belirtilen örnek toplum yapısını oluşturmada basın-yayın vasıtalarının etkisi büyüktür. Basın-yayın hürriyeti, hakka bağlı ve hayra yönelik olarak toplumu aydınlatma, bilgilendirme, içtimaî sulhu ve tesanüdü sağlama amacı için kullanılmalıdır. Bu muhtevanın dışına çıkıldığında, söz ve basın hürriyeti kötüye kullanılmış olur ki, böyle bir du-

(60) Abdülkerim Zeydan, İslâm Hukukuna Giriş, Çev. Ali Şafak, İst., 1985, s. 83.

(61) Asr 103/3.

(62) Tevbe 9/71.

(63) Mâide 5/2.

rumda, âmme otoritesinin müdahale hakkı doğar. Sözgelimi, harikulâde câzip şahsiyetli ve fikirlerini başkalarına sirâyete ettirmekte kuvvet sahibi bir adam tasavvur edelim. Bu adam, dünyanın bir kaç ay zarfında sona ererek kıyametin kopacağına kânidir ve bu kanaatini, ülkeyi baştanbaşa dolaşarak yaptığı konuşmalarla ve dağıttığı broşürlerle halka yaymaktadır. Adamın sözleri, kendini dinleyenler üzerinde elektrik tesiri yapmakta, tahsil görmemiş ya da yarım tahsilli kütteleler, kıyamet gününe hazırlanmak için önlerinde bir kaç haftalık zaman kaldığına gerçekten inanıyorlar. Böylece binlerce kişi işini gücünü bıraktığından, meydana gelen bir çeşit grev yüzünden memleket felce uğramakta, ulaşım, sanayi ve ticaret durmaktadır. Şimdi bu adamın söz ve kanaatını yayma hürriyetini kullanmasının kötü sonuçları ortadadır. Kişinin kullandığı söz hürriyeti, bazen dolaylı da olsa ülke içindeki sükûn ve asâyişi, huzur ve istikrarı bozucu nitelik taşıyabilir⁽⁶⁴⁾. Bu durumda da söz hürriyetinin takyidi cihetine gidilebilir.

bbb) Dış Güvenlik :

Müslümanlar için dahili emniyet ve asâyiş kadar dış güvenlik de önem arzeder. Basın-yayın hürriyeti, ülkenin dış güvenliği gerekçesiyle sınırlandırılabilir. Sözgelimi, sıcak ve soğuk savaşta âmnenin selâmeti için ya da düşman taraftan gelebilecek bir tehlikeyi önlemek gerekçesiyle basın ve yayın organlarının haberlerine takyît konulabilir; söz hürriyeti kısıtlanabilir. Bunun İslâm Tarihinde ilginç bir örneğini, Uhud Savaşı'nda görmekteyiz. Uhud Savaşı'nda Allah'ın Resûlü yaralanmıştı. Ancak, Allah'ın Elçisi, düşman tarafın, kendisinin yaralanmış olduğunu bilmeleri halinde ikinci kez saldırabilecekleri düşüncesiyle bu haberin duyulmasını istemiyordu. Nitekim, kendisini görüp de "—İşte işte Rasûlüllah burada burada!.." diye bağırarak Ka'b b. Mâlik'e, parmağı ile işâret buyurarak susmasını sağlamıştı⁽⁶⁵⁾.

İslâm'a göre, kamu güvenliğini ilgilendiren ya da kamuoyunda dehşet, korku ve paniğe yol açabilecek nitelikteki haberlere takyît konulabileceği Kur'an'ın şu âyetinin genel hükmünden anlaşılmaktadır:

"Onlara güven veya korkuya dâir bir haber gelse onu yayarlar. Halbuki onu Elçi'ye ve aralarında emir sahibi (olan yetkili) yöneticilere götürselerdi, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp

(64) Bury J.B., Fikir ve Söz Hürriyeti, Çev. Avni Başman, İstanbul, 1945, s. 210-211.

(65) İbn-i Kesîr, el-Bidâye Ve'n-Nihâye fi't-Tarih, Kahire, tarihsiz, IV, 40.

çıkaranlar, onun ne olduğunu (haber neye delâlet ettiğini, yayınlanmasında bir sakınca bulunup bulunmadığını daha iyi) bilirler (ve takdir ederler)di..."⁽⁶⁶⁾.

Bu âyetten açıkça anlaşıldığına göre, kamu güvenliği ya da kamuya yönelik tehlike konularıyla ilgili haberlerin denetimsiz yayınlanması doğru değildir.

cc) Kamu Sağlığı ile İlgili Sınırlandırmalar:

Basın-yayın hürriyeti, kamunun sağlığını ilgilendiren konularda da sınırlandırılabilir. Sağlığa zararlı olmasına rağmen, ticârî sâikle bir maddenin halkın rağbetini celbedecek biçim ve üslûplarla reklâmının ve tanıtımının yapılmasına izin verilemez. Toplumun can güvenliğinden ve sağlık sorunlarından kamu otoritesi sorumludur⁽⁶⁷⁾.

dd) Dîni ve Ahlâkî Yapıyı Korumakla İlgili Sınırlandırmalar:

İslâm Hukuku'nda, dîni ve ahlâkî yapının korunması, büyük önem taşır. Dinin ve ahlâkın korunması, İslâm Şeriatı'nın güttüğü beş ana gayenin birincisi ve en önemlisidir⁽⁶⁸⁾. Bu bakımdan, basın-yayın hürriyeti kullanılırken, dini ve ahlâkî değerlerin ve müesseselerin korunmasına dikkat olunmalıdır. Basın-yayın vasıtaları, dinin yücelmesi, yayılması, dînî hükümlerin tatbiki, kötülüklerin ve ahlâksızlıkların önlenmesi için kullanılmalıdır. Söz ve basın özgürlüğünün, toplumda fuhşun ve ahlâksızlıkların yaygınlaşması için kullanılmasına hiç bir sûrette müsâde edilemez. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"İnananlar (toplumu) içinde edepsizliğin (ve ahlâksızlığın) yayılmasını isteyenler için, dünyada da âhirette de acı bir azab vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."⁽⁶⁹⁾

İslâmî İletişim'de basın-yayın, "Gerçeği bildirme, iyiyi ve doğruyu tavsiye etme ve kötülükten sakındırma" muhtevalı olduğundan, her yönüyle ahlâk kâidelerine dayanır. Basın-yayın özgürlüğü, insanları çekiştirmek, insanlara hakâret etmek ve sövmek için kullanılamaz⁽⁷⁰⁾. Bu hürriyet, insanların ayıp ve kusurlarını araştırıp teşhir etme maksadıyla da istimâl olunamaz.

(66) Nisa 4/83.

(67) Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 83 vd.

(68) Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 83.

(69) Nur 24/19.

(70) Mahmud Şeltut, el-İslâm Akîdetün ve Şerîfatün, Kahire, 1988, s. 485.

Müslümanlar, basın-yayın hürriyetini kötüye kullanarak dine ve ahlâka zarar veren kişi ve kuruluşlara karşı tavır almak mecburiyetindedirler. Bu olumsuzluklar karşısında müslümanlar, aşağıdaki şekillerde tavır alabilirler:

aaa) Eylemli ve Sözlü Olarak Tavır Alma:

Yıkıcı söz ve yayınlar etkisiz hale getirilmelidir. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: "*Sizden biriniz bir kötülüğü görürse, onu eliyle değiştirsin; gücü yetmezse, diliyle değiştirsin.*"⁽⁷¹⁾.

bbb) Muzır Basını Boykot Etme, Muzır Yayınları İzlememe:

Hangi türden olursa olsun, zararlı basın organları desteklenmemeli, muzır ve müstehcen yayınlar dinlenmemeli ve izlenmemelidir. Kur'an-ı Kerîm, Allah'ın yolundan saptırmak ve Allah'ın dinini tahkîr etmek amacı güden söz ve yayınlara iltifat edenleri sert bir üslûbla uyarılmaktadır:

"İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için eğlence (türünden, boş) sözleri satın alır. İşte onlara küçük düşürücü bir azâb vardır."⁽⁷²⁾.

Kur'an, ayrıca boş ve faydasız şeylerden yüzçevirmeyi, mü'minlerin önemli vasıfları arasında zikretmektedir:

"Onlar (=mü'minler) boş sözlerden ve faydasız şeylerden yüzçevirirler."⁽⁷³⁾.

"Boş (ve manasız) söz(ler) işittikleri zaman, ondan yüzçevirirler..."⁽⁷⁴⁾.

"Onlar yalan ve boş sözün yanında bulunmazlar, boş söze rastladıklarında vakâr ile (oradan) geçip giderler. Ve kendilerine Rabb'lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar."⁽⁷⁵⁾.

ccc) Allah'ın Dinine Yönelik Saldırı ve Hakaretlere Karşı

Sessiz ve Seyirci Kalmama :

Allah'ın dinine yayın yoluyla vâki saldırı ve hakarete karşı sessiz ve pasif kalınamaz.

(71) Buharî, İlim 3/28; Müslim, İman 1/78; Müsned 2/104.

(72) Lokman 31/6.

(73) Mu'minûn 23/3.

(74) Kasas 28/55.

(75) Furkân 25/72-73.

Söz gelimi, bir mecliste Allah'ın âyetleriyle alay ediliyorsa orada bulunan mü'minlerin –şayet başka türlü tavır koyamıyorlarsa– orayı derhal terketmek durumundadırlar. Allah şöyle buyurmuştur:

"...Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya (ve konuyu değiştirinceye) kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz..."(76).

"Âyetlerimiz hakkında (münâsebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze (ve değişik bir konuya) geçinceye kadar onlardan yüzçevir; eğer şeytan sana (bunu) unutturursa hatırladıktan sonra (derhal kalk), o zâlimler topluluğu ile beraber oturma!"(77).

Her ne suretle olursa olsun, Allah'a, Peygamber'e, Din'e, Kur'an'a ve kutsal değerlere hakaret niteliği taşıyan söz ve yayınlara müsamaha edilemeyeceği gibi, bunları istismar ve kötü emellere âlet etmeye de müsâade olunamaz⁽⁷⁸⁾.

Hakâret ve saldırı yasağı, sadece tek bir din için değil, bütün dinler için söz konusudur. Allah şöyle buyurmuştur:

"(Onların) Allah'dan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler!..."(79).

Yukarıdaki âyet meâlleri ve açıklamalarından anlaşılmaktadır ki, dinî ve ahlâkî değerleri koruma amacıyla basın-yayın özgürlüğü sınırlandırılabilir. İletişim Hukuku açısından bu kamusal sınırlandırmaların doğurduğu başlıca yasaklar şunlardır:

- 1° Dinleri tahkîr etmek,
- 2° Ülkenin güvenliğini tehlikeye düşürebilecek haberleri yayınlamak,
- 3° Devletin askerî ve idarî sırlarını ifşa etmek,
- 4° Kamu nizâmını ihlâl sonucu doğurabilecek yalan haberleri yayınlamak,
- 5° Milleti ve yabancı milletleri tahkîr etmek,

(76) Nisa 4/140.

(77) En'am 6/68.

(78) Hucurât 49/16-17; Tevbe 9/62, 74, 107; Bakara 2/204-205, 224.

(79) En'am 6/108.

- 6°) Toplumunu, meşrû âmme idaresine karşı isyana teşvik etmek,
- 7°) Anarşizmi ve suç işlemeyi tahrik etmek,
- 8°) Askerleri itaatsizliğe teşvik etmek,
- 9°) Adâletin tecellisini engellemek için hâkimleri ve mahkemeleri etkileyecek yayınlarda bulunmak,
- 10°) Âile hayatının mahremiyetini ihlâl etmek,
- 11°) Toplum ahlâkını tahrip edici, edep ve iffete aykırı ve gençleri ahlâksızlığa yöneltici yayınlarda bulunmak^(79,).
- 12°) Kamunun sağlığını olumsuz yönde etkileyici yayın yapmak⁽⁸⁰⁾.

b) Kişilik Haklarının Gerektirdiği Sınırlandırmalar:

Basın-yayın hürriyetine getirilen sınırlandırmaların ikinci grubu, kişilik haklarıyla ilgilidir. Kişilik haklarıyla ilgili sınırlandırmalar da dört gruba ayrılmaktadır:

aa) Şeref ve Haysiyetin Korunmasıyla İlgili Sınırlandırmalar:

İslâm Hukuku, kişilerin şeref ve haysiyetlerini korumada çok titiz ve hassastır. Bu bakımdan, basın-yayın hürriyeti kullanılırken ferdlerin şeref ve haysiyetlerine saldırmamaya dikkat ve itina gösterilmelidir.

Ferdlere şeref ve haysiyetlerinin korunması açısından basın-yayın hürriyetinin sınırlandırılmasını gerektiren başlıca yasaklayıcı hükümler şunlardır:

aaa) Tecessüs (=Ayıp ve Kusur Araştırma) Yasaktır:

Tecessüs, bir şeyin gizli durumlarını araştırmak demektir. Daha çok, kötü ve ayıp hallerin araştırılması anlamında kullanılır⁽⁸¹⁾. Bu mânada tecessüs, başkasında bulunan ve kendisinin bilmediği ayıplı halleri merak edip öğrenmek için harekete geçmektir, şeklinde tanımlanabilir⁽⁸²⁾. Kur'an, tecessüsü yasaklamıştır. Şöyle buyurulmuştur: "*Ey inananlar! (...) Birbirinizin gizli şeylerini (=suç ve ayıplarını) araştırmayın!...*"⁽⁸³⁾.

(79,.) Muhammed Râkân ed-Dağmî, Himâyetü'l-Hayati'l-Hâssati fi'ş-Şerâti'l-İslâmiyye, Kahire, 1985, s. 91 vd.

(80) Dönmezer, a.g.e., s. 98.

(81) İbn'ül-Manzur, Lisânül-Arab, VII/337; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Tefsîr, Kahire, 1967, VIII/333.

(82) Armağan, a.g.e., s. 93.

(83) Hucurat 4/12.

Tecessüsde "gizli ve ayıp halleri araştırıp ortaya çıkarma" anlamı vardır. Gizlilik unsuru taşımayan konuların merak edilmesinde ve öğrenilmesinde bir takyît yoktur⁽⁸⁴⁾.

Gizlilik ve mahremiyet unsuru taşıyan her "söz" ve her "nesne" tecessüs yasağı kapsamına girebilir. İnsanların gizlemek sâikiyle yaptıkları konuşmalar, meskenlerde ve kapalı mahallerde eşlerin gizlilik vasfı taşıyan konuşmaları, örf ve âdet gereği gizlilik niteliği arzeden hâtıra defterleri ve benzeri eşyalar, tecessüs yasağına girebilir. Bunların, basın-yayın vasıtalarıyla aleniye dökülmesi câiz değildir. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

"Bir kimse konuşurken, başkasının işitmemesini istemek için etrafına bakınırsa, o şey gizli sayılır."⁽⁸⁵⁾.

"Bir örtüyü aralayıp kendisine izin verilmeden bakan kimse, aşılması helâl olmayan sınırı aşmış olur."⁽⁸⁶⁾.

"Ey dili ile inanıp kalbine îman girmeyenler! Müslümanlara eziyet etmeyiniz ve onların gizli taraflarını araştırmayınız!..."⁽⁸⁷⁾.

"Kim bir ayıbı örterse, sanki kabrine diri gömülmüş bir yavruyu kurtarmış olur!"⁽⁸⁸⁾.

bbb) Gıybet Yasağı:

Gıybet, bir kimse hakkında onun hoşlanmayacağı şeyleri, hazır bulunmadığı sırada arkasından söylemektir. Bu tanıma göre, fertlerin özel hayatlarına âit durumları, sözlü ya da yazılı olarak, basın-yayın vasıtalarıyla yaymak yasaklanmıştır. Kur'an, bunu ilginç bir üslûb kullanılarak nehyetmektedir:

"Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemeği sever mi? İşte bundan iğrendiniz. O halde, Allah'dan korkun (ve birbirinizi çekiştirmeyin)..."⁽⁸⁹⁾.

Kur'an'ın kullandığı bu yasaklama üslûbu, insanların özel hayatının ve şahsiyet haklarının korunmasında gösterilen hassâsiyetin derecesini ifâde etmektedir.

(84) Carullah Ebi'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, Beyrut, III, 3-4; Ebu Davud, Edeb, 40/39.

(85) Ebu Davud, Edeb 40/32; Tirmizi, Birr 25/39.

(86) Tirmizi, İstîzan 40/16, Edeb 41/76.

(87) Ebu Davud, Edeb 40/35; Tirmizi, Sıla 25/85; Buharî, Nikah 67/45.

(88) Buharî, Menâkıb 61/24; Ebu Davud, Edeb, 40/38.

(89) Hucurat 49/12.

ccc) İftirâ Yasağı:

İftirâ, geniş anlamıyla, suçsuz olduğu bilinen bir kimseye suç atılmasıdır ve şeklî ve maddî olmak üzere iki yolla işlenebilir. Şeklî iftirâ, iftirâcının, suçsuz olduğunu bildiği bir kimseyi mağdur etmek için, herhangi bir suçun fâili olduğunu ortaya atması ve belli yerlere ihbar etmesidir. Maddî iftirâ ise, iftirâcının, işlenmediğini bildiği bir suçun maddî eser ve delillerini uydurarak, bir kimseyi zarara uğratmak için, bir suçun fâili olduğunu ihbar etmesi ve başkalarına duyurması ve yaymasıdır⁽⁹⁰⁾.

İftirâ suçu⁽⁹¹⁾, sözlü ve yazılı olarak işlenebilir ve basın-yayın yoluyla yayılabilir.

İslâm, iftirâyı kesinlikle haram kılmıştır. Her ne suretle olursa olsun, suçsuz bir kimseye suç isnâdı büyük günâhtır.

Allah şöyle buyurmuştur:

"Kim bir hatâ ya da suç işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve açık bir günâh yüklenmiş olur."⁽⁹²⁾.

İftirâdan korunmak ve farkında olmadan başkasına iftirâ etmiş olmamak için Hucurât Sûresi'nde belirtildiği tarzda duyarlı olmak gerekir:

"Ey inananlar! Size, fâsık bir adam bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın! Yoksa, bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."⁽⁹³⁾.

Açıkça görüldüğü üzere, İslâm, söz ve basın hürriyetini kalkan yaparak başkalarına suç isnâdında bulunmaya müsamaha ile bakmamaktadır. İftirâ fiili ne tür vasıta ile işlenirse işlensin suç teşkil eder.

ddd) Koğuculuk (=Söz Taşıma) Yasağı:

İslâm, kırıcı, üzücü ve dargınlığa neden olucu sözleri, birinden diğerine taşımayı (=nemîmeyi) yasaklamıştır⁽⁹⁴⁾. Koğuculuk, şahit olunan bir hâdiseyi ya da konuşmayı, kötülük ve fesâd amacıyla başka kişi ya da yerlere yaymak ve taşımaktır⁽⁹⁵⁾.

(90) Gözübüyük AP, Türk Ceza Kanunu Açıklaması, Ankara, 1976, III, 404.

(91) Namuslu kadınlara iftira suçu olan "kazf" konusu üzerinde ayrıca durulacaktır.

(92) Nisa 4/112.

(93) Hucurat 49/6.

(94) Karaman Hayrettin, Günlük Hayatımızda Haramlar Helâller, İstanbul, 1982, s. 146.

(95) Buharî, Ahlâk Hadisleri, Çev. Fikri Yavuz, İstanbul, 1974, I/337.

Her ne suretle olursa olsun, basın-yayın hürriyeti koğuculuk yapmak maksadına âlet edilemez. Allah ve Elçisi, koğuculuk yapmayı çirkin fiillerden saymışlardır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"(...) Koğuculuk edene (ve ara bozmak için söz götürüp getirene) itaat etme..."⁽⁹⁶⁾.

Peygamberimiz (s.a.v.) de koğuculuk yapanın âhiret hayatındaki konumuna şöyle değinmişlerdir:

"Ara bozmak için lâf getirip götüren kimse Cennet'e giremez."⁽⁹⁷⁾.

eee) Hakaret, Sövme ve Kötüleme Yasağı:

İslâm, inananların birbirlerine karşı hakaretlerini, sövmelerini ve kötülemelerini yasaklamıştır.

Hakaret, "toplu veya dağınık ikiden ziyade kimse ile ihtilât ederek diğere bir şahıs hakkında bir madde-i mahsûsa tayin ve isnâdı suretiyle halkın hakaret ve husumetine maruz kılacak yahut haysiyetine dokunacak bir fiil isnât etmektir"⁽⁹⁸⁾. Söz gelimi, bir kimseye "sen falanca tarihte falanca dairede rüşvet almıştın" gibi.

Sövme ise, "her ne suretle olursa olsun bir kimsenin namusuna veya şöhretine ve yahut vekâr ve haysiyetine taarruz edilmesidir."⁽⁹⁹⁾.

Hakaret ve sövme yazıyla, sözle, resimle, işaretle olabilir.

Müslüman eliyle ve diliyle başkalarına zarar vermemek mecburiyetindedir⁽¹⁰⁰⁾.

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Allah, kendisine haksızlık edilen dışında (hiç kimse tarafından) açıkça kötü söz söylenmesini sevmez..."⁽¹⁰¹⁾.

Basın ve söz hürriyeti, hiç kimseye başkalarına hakaret ve sövme hakkı bahşetmez. Basın-yayın yoluyla insanlara hakaret eden ve insanları kötüleyenlere hukukî ve cezâî müeyyide uygulanır.

(96) Kalem 68/10-11.

(97) Buharî I-Edeb 78/50; Müsned V/389.

(98) Dönmezer, Ceza Hukuku Hususî Kısım, İstanbul 1971, s. 146.

(99) Dönmezer, a.g.e., s. 173.

(100) Dârimî, Salât 2/29.

(101) Nisa 4/148.

fff) Kötü Zanda Bulunma Yasağı:

Aslolan insanın iyi olmasıdır. Müslümanlar bütün din kardeşleri hakkında iyi zan sahibi olmalıdır⁽¹⁰²⁾. Kötü zan kardeşlik ruhunu öldürür.

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

«Ey insanlar! Zandan çok sakının. Zira zannın bir kısmı günahdır.»⁽¹⁰³⁾. Günah olan "zan" tabii ki, "kötü zan"dır. Allah'ın Elçisi de şöyle buyurmuştur: "*Kötü zandan sakının; çünkü kötü zan, sözün en yalanıdır.*»⁽¹⁰⁴⁾

Her ne suretle olursa olsun, insanların basın yayın yoluyla kötülenmesine ve kötü zanna kurban edilmelerine izin verilemez.

ggg) Alay Etme, Ayıplama ve Lakâp Takma Yasağı:

Ne maksatla olursa olsun, İslâm, insanlarla alay etmeyi, insanların ayıplarını yüzlerine vurmaya ve onlara hoşlanmayacakları lâkaplar takmayı câiz görmemiştir⁽¹⁰⁵⁾.

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

«(İnsanları) diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden her fesâd kişinin vay hâline!»⁽¹⁰⁶⁾.

«Ey inananlar! Bir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden iyidirler. Birbirinizde kusur (ve ayıp) aramayın; birbiriniz kötü lâkaplarla çağırmayın!»⁽¹⁰⁷⁾.

Basın ve söz hürriyeti, hiç kimseye, başkalarıyla istihzâ etmek, onları ayıplamak ve onları kötü ve çirkin lâkaplarla anmak hakkını vermez.

bb) Irz ve Namusun Korunmasıyla İlgili Sınırlandırmalar:

İslâm ırz ve namusun korunması üzerinde hassasiyetle durur. Gerek erkeklerin ve gerekse kadınların nâmus ve iffetlerini muhafaza etmelerinin, nezih ve sağlam bir toplum yapısı

(102) Karaman, a.g.e., s. 142.

(103) Hucurat 49/12.

(104) Buhari, Edeb, 78/57.

(105) Karaman, a.g.e., s. 142.

(106) Hümeze 104/1.

(107) Hucurât 49/11.

için önemi büyüktür. Herkes kendi ırz ve namusunu korumakla yükümlü⁽¹⁰⁸⁾ olduğu kadar, başkalarının da ırz ve namuslarını koruma mükellefiyeti altındadırlar. Çünkü herkesin ırz ve namusları mukaddestik ve genel koruma ve korunma hükümlerine tâbidir⁽¹⁰⁹⁾.

Basın-yayın hürriyeti, ırz ve nâmus değerlerini bozma ve kirlenme sâikiyle kullanılmaz. Bu hususta, basın-yayınla uğraşan kişi ve kuruluşların, bilhassa şu iki yasağa riâyet etmeleri zorunludur: aaa) Zina iftirası (=Kazf) yasağı, bbb) Teşhîr ve fuhşu yayma yasağı.

aaa) Zina iftirası (=Kazf) Yasağı:

İslâm Ceza Hukuku'nda, namuslu kadınlara zina isnâdı suçuna "Kazîf" denir. Kazif, zina iftirasıdır. Zina iftirasının suç sayılmasının ve müeyyideye bağlanmasının hikmeti, kişilerin ırz ve namuslarını ve âile nizâmını çeşitli sataşma ve saldırılardan korumaktır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Namuslu kadınlara (zinâ suçu) atıp da, sonra (bu suçlamalarını isbat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini aslâ kabul etmeyin..."⁽¹¹⁰⁾

"Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları yapmadıkları bir şeyle (suçlayıp) incitenler (ve mağdur edenler) bir iftira ve açık bir günah yüklenirler."⁽¹¹¹⁾

"O namuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zinâ iftira edenler dünyada da âhirette de lânetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azâb vardır..."⁽¹¹²⁾

Günümüzde, namuslu kadınlara zinâ iftirası suçu, basın yayın vasıtalarıyla da işlenebilir konumdadır. Ancak hangi vasıtayla işlenirse işlensin, bu konuda basın ve söz hürriyeti siper yapılamaz.

bbb) Teşhîr ve Fuhşu Yayma Yasağı:

Allah, zinayı ve fuhşu suç saydığı gibi, zina ve fuhşun yayılmasını; insanları zinaya ve fuhşu teşvik eden her tür yazılı ve sözlü yayınları da yasaklamıştır. Gazete, dergi, broşür, ma-

(108) Nûr 24/30-34.

(109) Muhammed Râkân ed-Dağmî, a.g.e., s. 98.

(110) Nûr 24/4.

(111) Ahzâb 33/58.

(112) Nûr 24/23.

gazin, kitap, radyo, televizyon, video vb. araçlarla yayınlanan ve şehvet mesajı taşıyan ve şehvî hisleri tahrik eden her tür yazılar, resimler, görüntüler ve konuşmalar sakıncalıdır.

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"İnananlar içinde edepsizliğin (ve fuhuşun) yayılmasını isteyenler için dünyâda da, âhirette de acı bir azâb vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."(113).

Hiç kimse, kişi hürriyetini istismar ederek, her ne sûretle olursa olsun edebe mugâyir ve halkın ar ve hayâ duygularını rencîde edici davranışlarıyla başkalarına zarar vermek hakkına sâhip değildir⁽¹¹⁴⁾. Sözgelimi, bir kadın, nâsı iz'âç edecek derecede umumî mahallerde açık-saçık dolaşamayacağı gibi, her ne nâm altında olursa olsun, şehvet mesajı verecek tarzda ve müstehcen bir vaziyette kendini teşhir edemez.

cc) Her Nevi Gizliliğin Korunmasıyla İlgili Sınırlamalar:

İslâm'a göre, hukuken korunma kapsamına alınan bir çok "gizlilik"ler vardır. Basın-yayın ve söz hürriyetinin kullanılması sırasında dikkat edilecek bu gizliliklerin başlıcaları şunlardır:

aaa) Haberleşmenin Gizliliği

Herkes haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşme hürriyetinde aslolan gizliliklerdir. Mahremiyeti olan her tür kişisel haberleşmelerde gizliliğe riâyet önem taşır.

Kişisel haberleşme hangi vâsıta ile yapılırsa yapılsın, gizliliği ihlâl etmeme yükümlülüğü vardır. Kişilerin mektupları gizlidir. Telefonla, telsizle, özel kurye ile ya da başka suretle yapılan ve gizlilik niteliği taşıyan her nevi mesaj iletiminde gizliliği korumak, herkes için, hem hak, hem görevdir. Basın ve söz hürriyetini kullanırken haberleşmedeki gizlilik sınırlarını aşmamak zorunluluğu vardır⁽¹¹⁵⁾.

Haberleşmenin gizlilik niteliği taşıyıp taşımadığı, çoğu kez, hâlin icâbından anlaşılır. Söz gelimi, bazı kimselerin, başkalarından ayrı durarak veya ayrı yerlere çekilerek konuşmaları

(113) Nûr 24/19.

(114) Muhammed Râkân ed-Dağmî, a.g.e., s. 101 vd; Müsned I/313.

(115) Mahmud Şeltûd, a.g.e., s. 412 vd.

gizli sayılır. Kapalı yerlerdeki veya açık olmakla beraber insanların gelip geçmediği yerlerdeki konuşma ve görüşmeler de gizlidir⁽¹¹⁶⁾. Kezâ "zâta mahsustur", "kişiye özeldir" gibi kayıtlar taşıyan mektup ve yazılar da gizli sayılır.

Gizliliğin "hâlin icâbından anlaşılması" keyfiyetiyle ilgili olarak, Allah'ın Elçisi, konuya şöyle açıklık getirmektedir:

"Bir kimse (yüzyüze veya telefonla) konuşurken, (yada haberleşirken) başkasının işitmemesini sağlamak için etrafına bakınırsa, o şey gizli sayılır."⁽¹¹⁷⁾

"Kardeşinin yazılı metnine (=mektubuna), onun izni olmadan bakan kimse, ateşe (=cehenneme) bakmış gibidir."⁽¹¹⁸⁾

bbb) Özel hayatın ve Âilenin Mahremiyeti:

Bazı özel hayat halleri vardır ki, doğal olarak mahremiyet arzeder. Bu özel hayat halleri, daha çok karı-koca münasebetlerine taallük eder. Âile mahremiyeti olarak da ifâde edilebileceğimiz bu özel hayatın sırlarının ve tabîi gizliliklerinin açıklanmaması ve ifşâ edilmemesi, başta karı-koca olmak üzere, tüm aile fertlerinin görevi olduğu kadar, üçüncü şahısların da üzerlerine bir borçtur.

Özel hayatın ve aile mahremiyetlerinin korunması konusunda genel şer'î mesned, Kur'an-ı Kerim'deki şu âyettir: *"Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayınız!"*⁽¹¹⁹⁾.

Binâenaleyh, basın-yayın hürriyeti kullanılırken özel hayatın gizliliği ve âilenin mahremiyeti sınırlarına riâyet edilmelidir⁽¹²⁰⁾.

ccc) Şahsî ve Meslekî Sırların Mahremiyeti:

Bazı kişilik ve meslek sırları vardır ki, bunları ifşâ etmek, insanların maddi ve manevi yönden zarara uğramalarına yol açar. Gizli konuşmaları dinleme ve yayma ile gizli ve ayıp halleri teşhîr etme bunların belli başlılarıdır.

(116) Armağan, a.g.e., s. 95.

(117) Müsned III/352; Tirmizi, Birr 25/39; Ebû Davud, Edeb 40/32.

(118) Ebu Dâvud, Duâ, 29/ 23.

(119) Hucurat 49/12.

(120) Armağan, a.g.e., s. 106.

Gizli konuşmalar, insan hayatının özel tutulmak istenen hallerinden biridir. Kamu güvenliği mülâhazası ile Devletin gizli dinleme yetkisi istisna edilmek kaydıyla özel şahısların birbirlerinin gizlilik arzeden telefon görüşmelerini ve konuşmalarını dinlemeleri ve bunları banda alarak kullanmaları, kişilik sırlarının ihlâli sayılır ve câiz değildir. Gizli konuşmaları dinlemek yasağı, "gizli şeyleri araştırma" yasağını getiren Hucurât 49/12 âyetinin genel hükmüne kıyasen kabûl edilebilir⁽¹²¹⁾. Gizlilik niteliği arzeden mektuplar, hâtıra defterleri vb. zâfî eşyalar da bu hükme sokulabilir. Nitekim Mecelle'nin 69. maddesi de bu kıyasa mebnîdir.: "*Mükâtebe, muhatebe gibidir*"⁽¹²²⁾, yani, mektuplaşmak, karşılıklı konuşmak gibidir.

Gizli konuşmaların yanı sıra, meslek sırlarıyla gizli ve ayıp halleri teşhîr ve ifşâ da yasaktır. Söz gelimi, bir doktor hastasının özel hallerini, bir avukat müvekkilinin mahremiyet arz eden hususî durumlarını ifşâ etmemek yükümlülüğü altındadır. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

"Bir kişinin ayıp halini görüp de, onu örten (ve ifşa etmeyen) kimse, bir ölüyü diriltmiş gibidir."⁽¹²³⁾

"Her kim, bir müslümanın ayıbını örterse, Allah da, dünya ve âhirette onun ayıbını örter."⁽¹²⁴⁾

ddd) Meskenlerin Mahremiyeti:

İslâm'da meskenlerin mahremiyetinin de ayrı bir önemi vardır. Meskenlerin gizliliği esastır. Bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi, İslâm Hukuku'nda da mesken masuniyetini (=konut dokunulmazlığı) ihlâl suçtur. Başkalarının evlerine ve özel odalarına yaklaşip içerdekileri dinlemek ve gözetlemek tecessüs yasağına girer⁽¹²⁵⁾.

Meskenlerin dokunulmazlığına riâyet zorunluluğu da, basın-yayın hürriyetinin sınırlarındandır. Konut dokunulmazlığı ile ilgili temel hükümler şunlardır:

— Evlere kapılarından girilir.

Kur'an, "*Evlere arkalarından girmek iyilik değildir. İyilik, Allah'dan korkmanın iyiliğidir. Ev-*

(121) Armağan, a.g.e., s. 110.

(122) Gür A. Refik, Dr., Mecelle, İstanbul, 1977, s. 161.

(123) Ebu Davud, Edeb, 40/38, 60; Buharî, Mezâlim 46/3; Müslim, Birr 45/58.

(124) Buharî, Mezâlim, 46/3.

(125) Armağan, a.g.e., s. 95.

lere (normal) kapılarından girin!..."⁽¹²⁶⁾ buyurarak cahiliye döneminden kalma anlamsız âdetleri kaldırmıştır⁽¹²⁷⁾. Meskenlerin bir tek giriş kapısı olmalı ki, kontrolü ve mahremiyeti sağlanabilsin.

— Başkalarının evlerine mutlaka izinle girilebilir. Aksi takdirde, özel hayatın gizliliği ihlâl edilmiş olur. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Ey inananlar! Kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp (ev) halkına selâm vermeden girmeyiniz. Her halde bunun, sizin için daha iyi olduğunu düşünüp anlarsınız. Eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilmeye kadar oraya girmeyin. Ve eğer size: "geri dönün" dersenirse dönün (içeri girmekte ısrar etmeyin). Bu, sizin için daha temiz (bir hareket)dir. Allah yaptıklarınızı bilendir."⁽¹²⁸⁾

"Evlere izin alarak girmek, göz(e hakim olmak ve evin içindeki ayıpları görmemek) içindir." ⁽¹²⁹⁾.

Allah'ın Elçisi, başkasının evine gittiği zaman, kapının tam karşısında durmaz, sağında veya solunda yer alarak izin isterdi. Böylece, kapı açıldığında evin içeri görmemiş olurdu⁽¹³⁰⁾.

İzin üç kez istenir. Allah'ın Elçisi şu talimatı vermiştir: *"Üç defa kapıyı çalınız. İzin verilirse içeri girin, aksi takdirde dönün!..."*⁽¹³¹⁾.

Başkalarının evine izinsiz girmek câiz olmadığı gibi, müsâadesiz evlerin içine bakmak, mahremiyet arzeden konuşmaları dinlemek ya da gizlilik ve mahremiyet taşıyan hal ve durumları (fotoğraf makinası veya gizli kameralarla) görüntülemek de câiz değildir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"İzinsiz olarak bir kimsenin evinin içine bakmak hiç kimseye helâl değildir. Bakarsa, günaha girmiş olur."⁽¹³²⁾.

(126) Bakara 2/189.

(127) Elmalılı Muhammed Hamdi, a.g.e., I, 684; Ateş S., I, 330.

(128) Nûr 24/27-28.

(129) Buharî, İsti'zan 79/11, İzin kavramı için bkz. İbn-i Kesîr, a.g.e., III/278-279; es-Sabûnî M. Ali, a.g.e., I/131; İbn-i Manzûr, a.g.e., VII/312.

(130) İbn-i Kesîr, III, 279; Yazır, IV, 3499; Es-Sabûnî, I, 137.

(131) Müslim, Edeb 38/33-37; Tirmizî, İsti'zân, 40/3.

(132) Ebu Davud, Taharet 1/43; Müsned V/280; Tirmizî, Salât, 2/148.

Bir şahıs Hz. Peygamber (s.a.v.)'in evinin kapısındaki bir delikten içeriye bakmıştı. Peygamberimiz de o esnâda saçını tarıyordu. Adamın kapı deliğinden baktığını görünce: *"Eğer bana bakıyor olduğunu daha önce bileydim, şu demiri gözüne saplardım. Çünkü, izin isteme, ancak gözden dolayı kanunlaştırılmıştır."* buyurmuştur⁽¹³³⁾.

Hiz. Ömer (r.a.) döneminde cereyan eden şu hâdise de, İslâm'da konut dokunulmazlığının ve özel hayatın gizliliğinin ihlâli konusunda bizi aydınlatmaktadır:

Hiz. Ömer (r.a.), bir gece Medîne sokaklarını dolaşırken, bir evden şarkı söyleyen erkek sesi işitmiş ve duvardan atlayıp içeri girmiş. Bakmış ki, adamın yanında bir kadın, bir de şarap var. Bunun üzerine adamı sert bir üslûbla azarlamış. Adam ise, cevaben demiş ki: *"—Ey mü'minlerin Emîri! Ben bir günâh işledimse, sen, üç kuralı çiğnedin: Allah, başkalarının gizli ve ayıp hallerini araştırmayın⁽¹³⁴⁾ buyurduğu halde sen bu yasağa aykırı davranıp tecessüs ettin. Allah, evlere normal kapılardan giriniz⁽¹³⁵⁾ buyurduğu halde, sen bu emre uymadın, duvardan (=çatı kısmından) içeri girdin; Allah, başkalarının evine izinsiz ve selâmsız girmeyiniz⁽¹³⁶⁾ buyurduğu halde, sen bu kuralı da ihlâl ettin, evime izinsiz girdin!"*

Bu cevap karşısında, Hiz. Ömer (r.a.), adamdan özür dilemiş ve karşılıklı olarak da birbirlerini affetmişlerdir⁽¹³⁷⁾.

— Evlerin içinde yatak ve soyunma odalarına izinsiz girilemez.

Bu yasağa daha ziyâde âile fertleri riâyet etmek durumundadırlar. Konu, Kur'an-ı Kerim'de (Nur 24/58-59)'da düzenlenmiştir. En çok mahremiyet ve gizlilik gerektiren yerler, yatak ve soyunma odaları ve banyolardır. Fizikî ve bedenî ayıp ve kusurların gizli tutulmasında, her bakımdan fayda ve hattâ ahlâkî zarûret vardır. Bu ahlâkî zarûret de, basın-yayın hürriyetinin ciddî sınırlarındandır. Bunlara riâyet her insanın asfî görevidir.

dd) Ölülerle İlgili Sınırlandırmalar:

İslâm Hukuku, sadece dirilerin değil, ölülerin de şahsiyet haklarını himâye etmektedir.

(133) Müslim, Edeb, 38/40.

(134) Hucurat 49/12.

(135) Bakara 2/189.

(136) Nûr 24/27.

(137) Armağan, a.g.e., s. 102.

Her ne suretle olursa olsun, ölümlerin şahsiyet haklarına, ırz ve namuslarına tecavüzde bulunmak onları tahkîr etmek câiz değildir. Ölümlere sövmek, mutlak olarak yasaklanmıştır. Allah'ın Elçisi "Ölümlere sövmeyin!..." buyurmuştur⁽¹³⁸⁾. Buradaki yasaklama genel olup, kâfir olsun, müslüman olsun bütün insan ölümlerine şâmilidir⁽¹³⁹⁾. Binâenaleyh, ölümlerin kişilik hakları, (iyilikle yâd edilmelerinin de gereği olarak) basın-yayın özgürlüğünü kullananların gözetecekleri önemli takyidlerdendir.

3. Sansür (= Öndenetim):

a) Genel Olarak Sansür:

Sansür (censure), Fransızca kökenli bir kelime olup, söz, yazı, resim ve sesle yapılan her türlü yayın ve iletişim ürünlerinin önceden devletçe denetlenmesi demektir. Diğer bir anlatımla sansür, iletişim vasıtalarıyla yayılacak her tür iletinin devlet otoritelerince öndenetime tâbi tutulması, sakıncalı görülen haber ve yazıların kısmen ya da tamamen engellenmesidir⁽¹⁴⁰⁾.

Kökleri, yüzyıllar öncesine dayanan sansür uygulamasının tarihte acı örnekleri vardır. Sansür kararına aykırı davranan yazarlar, yayıncılar ve düşünürler büyük işkencelere maruz kalmışlar; 16. yüzyılda İspanya'da ölüm cezasına çarptırılmışlar, 17. yüzyılda Fransa'da diri diri yakılmışlardır. İtalyan Gökbilimci Galileo, "Dünya dönüyor" dediği için, Engizisyon Mahkemesi'nde yargılanmış ve idamdan kurtulmak için mahkeme salonunda diz çökerek "Dünya dönüyor" sözünü geri aldığını belirtmek zorunda kalmıştı⁽¹⁴¹⁾.

Sansür, çeşitli ülkelerde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun yıllar geçerli bir uygulama olarak kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde, I.Meşrûtiyet'in ilânının (1876) hemen ardından Bakanlar Kurulu kararıyla basına resmî sansür konulmuştu. Buna göre, İmparatorluk sınırları içinde Türkçe ya da başka dillerde yayımlanan tüm gazeteler, basımdan önce İstanbul'da Matbuat İdaresi'nce, taşra eyâletlerinde ise mahallî idârelerce denetimden geçirilmekteydi. 1876 tarihli Matbuat Kanunu ile 1888 tarihli Matbaalar Kanunu, bu gayeye yönelik tedbirler getirmişti⁽¹⁴²⁾.

(138) Muhammed b. İsmail el-Kehlâni el-San'ânî (ölm. 1182 H.), Sübûlûs-Selâm Şerhi Bülûgu'l-Merâm fi Edilleti'l-Ahkâm, Beyrut, 1960, II, 119, IV, 198.

(139) Muhammed Râkân ed-Dağmî, a.g.e., s. 139.

(140) Harun Kenan, Türk Basınında Sansür, Basılmamış ders Notları, İstanbul, tarihsiz, s. 1.

(141) Rivâyete göre, Galilelo, diz çöktüğü yerden doğrulurken ayağını yere vurmuş ve "Eppur, si Muove!" (Ama, gene de dünya dönüyor!) diye haykırmaktan kendini alamamıştır (Bkz. Büyük Larousse, VII, 4370).

(142) İnuğur, a.g.e., s. 200 vd. (Geniş bilgi için Tarihçe bölümüne bkz.).

Düşünce hürriyetiyle yakın ilişkisi olan sansür, bütün demokratik ülkelerde anayasa, yasa ve yönetmeliklerde yer alan hukuk kurallarıyla, ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

1982 tarihli Türkiye Anayasası, düşünce ve kanaat hürriyeti ile düşünceyi yayma ve basın hürriyeti konusunda bazı temel hükümler getirmiştir. 25. maddede "Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir" hükmü yer almıştır. 26. maddeye göre "Herkes düşünce ve kanaatlerini söz, yazı resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet, resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir." Anayasanın 28. maddesinin birinci fıkrasında "Basın hürdür, sansür edilemez" hükmü yer alırken, aynı maddenin beşinci fıkrası ile de "Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya Devlete âit gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber veya yazıyı yazarlar veya bastırırlar (...) sorumlu olurlar..." biçiminde sınırlayıcı hüküm getirilmiştir.

Bu anayasal maddelerin lâfız ve ruhundan anlaşıldığına göre, basın-yayın hürriyeti asıl, bunların sansürü (=öndenetimi ve kısıtlanması) istisnâdır. Sansürü istisnâ olarak başta "ulusal güvenlik" ve "kamu yararı" olmak üzere bir çok gerekçelerle hemen her ülke yönetimi kullanmaktadır.

b) İslâmî İletişimde Sansür:

İslâm, sansüre yer vermiş midir? Ya da diğer bir anlatımla, Kur'an'ın temel prensipleri basın-yayın ve söz hürriyetine sansür uygulamaya imkân vermekte midir?

Bilindiği gibi sansür (= öndenetim), bilgi, haber ve düşünceyi yayma hürriyetiyle ilişkili bir konudur. İslâm, düşünmeye ve düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetine önem veren bir dindir. Akıl ve hürriyet dini olan İslâm, düşünceyi yayma hak ve özgürlüğünü içtimâî ve siyâsî hayat açısından gerekli görmüştür. Çünkü, gerek kişisel ve gerekse toplumsal bağlamda hoşgörü, huzur, dirlik ve mutluluk için hürriyet lâzımdır⁽¹⁴³⁾. Ancak, hürriyet mutlak değildir.

(143) Bayrakdar Mehmet, İslâm'da Düşünce Özgürlüğü, Ankara, 1995, s. 9.

Şayet bir fikir, bir düşünce, bir haber gerek ferdî ve gerekse içtimâî planda, ahlâkî ve hukukî normlara ters düşecek bir sonuç doğuracaksa, o takdirde ifade özgürlüğü kısıtlanabilir⁽¹⁴⁴⁾.

İslâm'a göre, düşüncenin hür olarak ifade edilip edilmemesini tayin eden iki şey vardır. Birincisi, kişinin ferdî vicdanıdır, öbürü de toplumsal vicdandır. Şâyet kişinin düşüncesi ve fiili, doğrudan doğruya bir başka kişiyi veya toplumu ilgilendiriyorsa, o zaman kişi, düşüncesini açıklamada içtimaî vicdanın otoritesiyle karşı karşıya olur. Bu da, kişinin toplumsal vicdan açısından, sorumlu ve bağımlı olduğunu gösterir. Sorumluluk ve bağımlılık da tabîi olarak denetim ve takyidi gerektirir⁽¹⁴⁵⁾.

Kurân-ı Kerim'de sansür ve denetimin gerekliliğine dolaylı olarak temas eden âyet, şudur:

"Onlara güven veya korkuya dâir bir haber gelse onu hemen yayarlar. Halbuki onun (yaymadan önce), Peygambere ve aralarında buyruk sahiblerine götürselerdi, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu (haber neye delâlet ettiğini, yayınlanmasında sakınca bulunup bulunmadığını daha iyi takdir ederler ve) bilirlerdi..."⁽¹⁴⁶⁾.

Prof. Dr. Süleyman Ateş, bu âyetin tefrisinde şu yorumu getirmektedir:

"Nisâ sûresinin 83. ayeti, duydukları bir haberi, anlayıp dinlemeden hemen yayanlar hakkındadır. Bunlar, savaşdaki müslümanların iyi veya kötü durumu hakkında bir haber alır almaz hemen onu yayarlar. Halbuki böyle durumlarda duyulan haberi, önce, Peygambere ve buyruk sahibi kişilere iletmeleri gerekir. Peygamber veya buyruk sahipleri, gelen haberi gözden geçirirler, doğru olup olmadığını kontrol ederler. Eğer yayılmasında sakınca yoksa yayarlar, yayılmasında sakınca görürlerse, bunu kimseye söylemezler. Haberin yayılması, bazen müslümanların moral bozukluğuna sebep olur. Kötü propoganda, özellikle savaşta olumsuz etkiler yapar. Duydukları haberi hemen yayanlar, bazı müslümanların zayıflamasına, düşmanın da moralman güçlenmesine sebep olur. Demek ki, duyulan haber, önce müslümanların yetki ve buyruk sahiplerine götürülmelidir. Onlar, haberin gerçek niteliği hakkında karar verirler."⁽¹⁴⁷⁾

(144) Bayrakdar, a.g.e., s. 41.

(145) Bayrakdar, a.g.e., s. 47.

(146) Nisa 4/83.

(147) Ateş S, a.g.e., II, 329-330.

Âyette iki tür habere dikkat çekilmektedir. Güvenlikle ilgili haberler, korku ve tehlikeyle ilgili haberler. Ancak, buradaki güvenlik ve tehlike haberleri kamuoyu ve Devleti ilgilendiren haberlerdir. Âyetin siyâkından da bu anlaşılmaktadır. Devletin ve Milletin yüksek menfaatlerini alâkalandıran konularda gizlilik esastır. Kur'an, Devlet yönetiminde ulusal güvenlik konularında sözün ayağa düşürülmemesi hususunda duyarlı olmayı istemektedir. Özellikle savaş günlerinde, felâketli zamanlarda ordunun ve halkın moralini bozacak nitelikteki haberler birbirini takip eder⁽¹⁴⁸⁾. Bu gibi hallerde şâyia ve söylentiler çok yayılır. Onun için hiyerarşi içinde mutlak disiplin ve otoritenin hâkim olması gerekir. Aksi halde işler çığırından çıkar. Bu bakımdan ulusal güvenlik ve tehlike konularında çıkan haberler doğrudan yetkililere ulaştırılmalı ve yorumu onlara bırakılmalıdır. Bu uygulama, yalan haber ve havadislerin yayılmasını da önler. Allah'ın Elçisi, bile bile yalan haber yayanları uyarmıştır ve şöyle buyurmuştur: "Yalan olduğunu görüp bildiği halde bir haberi yaymaya çalışan kimse yalancılardan biridir."⁽¹⁴⁹⁾

Zamanımızda iç ve dış güvenlikle ilgili haberleri yaymada ve yorumlamada basının rolü büyüktür. Basın, kamuoyunu hazırlayan, bir çok yönlerden baskı unsuru olabilen bir kuvvettir. İşte bu kuvvetin, Kur'an'ın işaret ettiği bazı konularda kontrol altında tutulmasında yarar vardır.

Binâenaleyh, ülkenin iç ve dış güvenliğine dair haberlerle halk üzerinde umumî korku ve panik etkisi yapacak ve toplum hayatı için tehlike arzedeabilecek haberlerin âmme otoritelerince ön denetimden (=sansürden) geçirilebileceğinin faydalı olacağı, bu hususu takdir ve düzenleme yetkisinin ise yöneticilere âit bulunduğu anlaşılmaktadır.

4. Câsûsluk (=Dedektiflik) :

a) Genel Olarak Casusluk:

Câsûsluk, gizli şeyi görmek, duymak, araştırmak anlamlarına gelen "ces-se" kök fiilinden türemiş Arapça bir kelimedir. Câsûs, gizli şeyleri araştıran demektir. Çoğulu "cevâsîs"dir. Terim olarak câsûsluk, "gözetlemek amacıyla düşman içine sızmak, yabancı bir devletle ilgili sırları ve gizli bilgileri öğrenmeye çalışmak" şeklinde tanımlanmaktadır⁽¹⁵⁰⁾.

(148) Yıldırım Celâl, İlmün İşığında Asrın Kur'an Tefsiri, İstanbul, 1986, III, 1403.

(149) Tirmizi İlm, 39/9; İbn-i Mâce, Mukaddeme 5.

(150) İbn-i Manzûr, a.g.e., I/624.

Câsûsluğun tarihi, devletlerarası ilişkilerin başladığı en eski tarihlere kadar uzanmaktadır. M.Ö. 2000 yıllarında Firavun III. Thutmosis'in bir câsûs kumandanı bulunduğu bilinmektedir. Yunan ve Roma ordularında câsûsluk teşkilâtı bulunuyordu. IV. yüzyılda Flavius Vegetius Renatus, "Epitoma rei Militaris" (=Askerlik İşleri Özeti) adlı eserinde câsûsluk yapma ve câsûs yakalama yollarını anlatmıştı. Anglosakson Kralı Büyük Alfred, IX. yüzyılda saz şâiri kılığında girip câsûsluk yapmıştı. Avrupa'da câsûsluk, düzenli bir teşkilât olarak, ilk kez İngiltere'de XVI. yüzyılda kuruldu. Daha sonra bütün Avrupa ülkelerinde câsûsluk işlerine büyük önem verilir oldu. Almanlar, 1870 savaşında sadece Fransa'da otuz bin câsûs çalıştırmışlardı⁽¹⁵¹⁾.

Eski Türkler'de ve Moğollar'da da câsûsluk vardı. Osmanlılar'da câsûsluk, devletin kuruluşu ile başlamıştı. Osman Gâzi, Beyliğin çevresindeki diğer beylik ve tekfûrlara karşı bir çok câsûsları kullanarak Anadolu'da siyasî birliği sağlamaya muvaffak olmuştu. Câsûsluk teşkilâtının II. Abdülhamit devrinde de önemli yeri ve rolü olmuştu⁽¹⁵²⁾.

Bütün devletler, kendi ülkeleri aleyhine işlenen câsûsluk fiillerini suç saymışlar ve ağır cezâî müeyyidelerle bağlamışlardır. Türk Cezâ Kanunu, câsûsluk fiillerini, 129, 133, 136, 137 ve 138. maddelerinde ağır müeyyidelerle karşılamıştır⁽¹⁵³⁾.

b) İslâmî İletişim Açısından Câsûsluk ve Tâbi Olduğu Hükümler:

Kur'ân terminolojisinde "tecessüs", ayıp, kusur ve gizlilikleri araştırmak demektir. Bu anlamda Kur'ân, müslümanların her ne sûretle olursa olsun, birbirlerinin kusurlarını, ayıplarını araştırmalarını yasaklamıştır. Şöyle buyurulmuştur: "*Birbirinizin gizli ve ayıp hallerini araştırmayınız.*"⁽¹⁵⁴⁾. Allah'ın elçisi de, aynı konuda uyarıda bulunmuştur:

"Müslümanların ayıplarını araştırmayın!" ⁽¹⁵⁵⁾.

Müslümanların birbirlerinin ayıp ve kusurlarını araştırmama anlamında bir ahlâk kuralı olan "genel tecessüs yasağı" dışında, ayrıca "Siyasî ve Askerî Câsûsluk" konusu

(151) Meydan Larousse, IV/64.

(152) Meydan Larousse, IV/65.

(153) Bu müeyyideler için, TCK'nun ilgili maddelerine bakınız.

(154) Hucurat 49/12.

(155) Ebû Dâvûd, Edeb, 40/35; Tirmizî, Birr, 25/85.

vardır. Burada inceleyeceğimiz konu da bu anlamdaki casusluğun islâmî İletişim açısından yeri ve rolüdür.

Daha İslâm'ın ilk yıllarından itibaren İslâm'a yönelik câsûsluk faaliyetleri ortaya çıkmıştı. İslâm'a karşı câsûsluk faaliyetlerinde, başı Yahûdîler çekiyordu. Bazı Yahûdîler, münâfık olmalarına rağmen müslüman olduklarını ileri sürerek müslümanların mescidlerine ve meclislerine gelir, müslümanların siyasî, idarî ve askerî durumları hakkında öğrendikleri bilgileri ve plânları Yahûdîlere ve müşriklere naklederlerdi. Bu fiilleri sâbit görülenler, müslümanlar tarafından çeşitli cezalara çarptırılırdı⁽¹⁵⁶⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.) askerî ve siyasî maksatlarla câsûs ve istihbarat elemanları kullanmıştı. Allah'ın Elçisi, Ebû Süfyan'ın kervanının ne yaptığını öğrenmesi için Büseybese'yi câsûs olarak göndermişti⁽¹⁰⁹⁾.

Hz. Âişe (r.a.)'nin rivayetine göre, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in oğlu Abdullah Hicret gecesi Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ve babasına Kureyş'in haberlerini getiriyordu. Abdullah, genç, zeki ve becerikli bir çocuktur. Onların yanında geceler, sabahın erken saatlerinde çıkar, gider ve Kureyş'in yanında gecelemiş gibi, onlarla birlikte sabahlardı⁽¹⁵⁸⁾.

Huneyn Gazvesi öncesinde Hevâzîn, Sakîf ve Nasr gibi kabilelerden bazı insanların bir araya gelerek Hz. Peygamber'in durumunu görüşmek üzere toplandıklarının haber alınması üzerine Allah'ın Elçisi, Abdullah b. Ebu Hadred'i bilgi getirmek üzere, bu toplantıyı izlemeye gönderdi. İbni Ebî Hadred, toplantı sonuna kadar onların arasında kaldı ve elde ettiği bilgileri Allah'ın Elçisi'ne getirdi⁽¹⁵⁹⁾.

Peygamberimiz'in amcası Abbas, Hayber fethinden önce müslüman olmuştu. Ancak müslüman olduğunu gizliyor ve müşriklerin haberlerini Rasûlullah'a iletliyordu. Allah'ın Resûlü de, Mekke'de kalmasının daha hayırlı olacağına dâir kendisine mektup yazmıştı⁽¹⁶⁰⁾.

Hendek Savaşı hazırlıkları sürerken, bir akşam Gatafan Kabîlesi'nden Nuraym b.

(156) İbn-i Hişam, II, 26 vd.

(157) Müslim, İmâre 33/145.

(158) Buharî, Libas, 77/16.

(159) Ebn-i Hişam, II, 339-340.

(160) Kettânî, et-Terâfibu'l-İdariyye, II, 123.

Mes'ûd el-Eşcaî, gizlice Hz. Peygamber'in yanına gelerek müslüman olmuş ve: "–Ey Allah'ın Elçisi, kavmim benim müslüman olduğumu bilmiyor, ne emredersen yapmaya âmâdeyim." demişti. Allah'ın Elçisi de ona: "–Artık sen bizim elemanımızsın, düşündüğünü yapmakta serbestsin; çünkü, savaş hîle ve taktikten ibarettir." buyurmuştu. Böylece, Hz. Peygamber'in onayı ile câsûsluk görevi yapan Nuaym'ın, Hendek Savaşı'nın müslümanların lehine sonuçlanmasında büyük katkıları olmuştu⁽¹⁶¹⁾.

Hz. Ömer (r.a.) da gerek iç güvenlik için ve gerekse dış güvenlik için, gizli istihbarat ve câsûsluk sisteminden yararlanırdı. Hattâ, câsûsluk ve istihbarat hizmetlerinde yabancıları da kullanırdı. Nitekim, Şâmire adını taşıyan ve Ürdün ile Filistin'de ikâmet eden bir Yahûdi Kabîle, vergiden muâf tutulmaları karşılığında, istihbârat hizmetleri görüyorlardı⁽¹⁶²⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.), askerî istihbaratta gizliliğe çok büyük önem verirdi. Mekke'nin Fethi harekâtını tam bir gizlilik içinde yürütmüştü. Kureyş'in haberdar olmaması için her tedbire başvurmuştu. Hattâ, Hatib b. Beltea'nın Kureyş'e yazdığı ve bir kadın vasıtasıyla yolladığı mektûb konusunda Cebrâil tarafından bilgilendirildiğinde, Hz. Peygamber, derhal Ali ve Zübeyr'i kadının peşinden göndererek, mektubu kadının elinden aldirtmişti⁽¹⁶³⁾.

İslâm'a göre, siyasî ve askerî amaçlarla istihbaratçı ve câsuslar istihdam edilebileceği gibi, yakalanan düşman câsûslarından da yararlanılabilir. Bedir Savaşı'nda ele geçen bir Kureyş câsûsuna işkence etmeye kalkışanlara Hz. Peygamber engel oldu ve câsûsu çağırarak bizzat kendisi sorgulamasını yaptı ve câsûsa Kureyş'in kaç devesi olduğunu sordu. Câsûs, develerin sayısını bilmediğini söyleyince, bu sefer, Allah'ın Elçisi, günde kaç tane deve kestiklerini sordu. Câsûs, "Bir gün dokuz, diğer gün on tane deve boğazlardı" cevabını verdi. Allah'ın Elçisi câsûsun verdiği bu bilgiden, düşman sayısının takriben dokuz yüz ilâ bin dolayında olabileceği sonucunu çıkardı⁽¹⁶⁴⁾.

Hz. Peygamber (s.a.v.), mümkün olduğunca yabancı câsûsları İslâm'ın lehine çevirmeye ve onlardan yararlanmaya çalışırdı. Yakalanan düşman câsûsunun İslâm ve İslâm

(161) İbn-i Kesîr, Sîretu'n-Nebeviyye, III, 215-216.

(162) Doğrul Ömer Rıza, Asr-ı Saâdet IV, 398, 441; Kettanî, a.g.e., II, 124.

(163) İbn-i Hişâm, IV, 41; Hamîdullah M, el-Vesâiku's-Siyasiyye, s. 66.

(164) Abdurraûf Avn, el-Fennu'l-Harbî fî-Sadri'l-İslâm, Kahire, 1988, s. 216.

toplumu aleyhine kullanmak üzere edindiği bilgiler büyük tehlike teşkil edebileceğinden, âmmenin güvenliği ve selâmeti için sanık câsûs yargılanarak suçunun sâbit olması halinde fiilin derecesine göre çeşitli cezalara çarptırılabilir. Nitekim, Benî Mustalık Savaşı'nda yakalanan bir câsûsu, Hz. Peygamber sorgulamış; câsûs hiç bir bilgi vermediği gibi, İslâm'a davet mesajını da reddetmişti. Bunun üzerine de ölüm cezasına mahkûm edilmiş ve cezasını da Hz. Ömer (r.a.) infaz etmişti⁽¹⁶⁵⁾.

İletişim teknolojisinin günümüzde ulaştığı boyutlar, câsûsluk ve istihbaratın önemini artırmıştır. Bütün devletler, askerî, siyasî, ekonomik, ideolojik ve benzeri sebeplerle ülke içinde ve ülke dışında faaliyet gösterecek istihbarat birimleri oluşturmakta ve çok sayıda câsus ve ajan çalıştırmaktadırlar. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, İslâm, câsusluk ve istihbarat teşkilâtına toplumun yüksek menfaatleri için, barış nizamının korunması, fesadın ve bozgunculuğun bertaraf edilmesi, askerî ve siyasî güvenliğin temini için yer vermiştir. Dolayısıyla câsûsluk ve istihbaratta kullanılacak her nevi iletişim araçları anılan amaçlarla sınırlı olmak kaydıyla istimal olunmalıdır.

İletişim hürriyetinin takyitleri bölümünde zikrettiğimiz sınırlamalar, bir âmme hizmeti olarak yürütülmesi gereken câsûsluk ve istihbarat işlerinde de gözönünde bulundurulmalıdır.

c) Gizli Dinleme - Gizli Görüntüleme :

aa) Genel Olarak :

İletişim açısından konuşmaları dinleme cihazlarıyla banda alma, görüntüleme önemlidir. Ancak, bundan daha önemlisi, konuşmaları ve görüntüyü "gizlice banda alma ve kullanma" keyfiyeti ve hükümleridir.

Gizli dinleme ve görüntüleme denilince, konuşan bir kişinin haberi olmadan, onun sözlerinin ve görüntülerinin başkaları tarafından bilerek ve istenerek gizlice dinlenilmesi, görüntülenmesidir.

Bugün, iletişim teknolojisindeki gelişmeler, çok çeşitli dinleme ve görüntüleme cihazlarının yapıp piyasaya sürülmesini sağlamıştır. Artık mesâfe tanımayan bu aygıtlarla en

(165) İbn-i Hişam, II, 294. (Düşman câsuslara verilebilecek cezalar konusunda bkz. İbn-i Kayyim, Zâdu'l-Meâd, III, 317; Ebu Yûsuf, Kitâbu'l-Haraç, çev. Ali Özek, İstanbul, 1973, s. 287-288).

uzak ve en mahrem yerlerdeki konuşmaları dinlemek, görüntülemek ve bandlara kaydederek saklamak mümkün olabilmektedir. Şüphesiz, bu cihazları hukuka ve ahlâka aykırı olarak kullanmak, bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunların başında, gizli kaydedilen ses ve görüntülerin hukuken delil olup olmama keyfiyeti ile özel hayatın gizliliğinin ihlâli sorunu gelmektedir.

Ses ve görüntülerin hukukta isbat aracı olup olmayacağı tartışılmıştır⁽¹⁶⁶⁾. Herkesin parmak izinin birbirinden ayrılık gösterdiği gibi, her insanın da kendine özgü bir sesi olduğu, sesin, çizgileri halinde analizini yapan ve "spectrographe acoustique" denilen bir âletle kime âit olduğunu tesbit edebilmenin mümkün olduğu genelde kabul edilmektedir⁽¹⁶⁷⁾.

Gizli dinleme ve görüntülemenin çoğu kez, özel hayatın mahremiyetini ihlâl edebileceği kuşkusuzdur. Örneğin, Amerika'da, konut dokunulmazlığını ve özel hayatın gizliliğini ihlâl ederek elde edilen bilgilerin ve görüntülerin mahkemede delil olarak kullanılamayacağı sonucuna varıldığı durumlar olmuştur⁽¹⁶⁸⁾.

Gizli dinlemenin delil olup olamayacağının takdiri hususunda, Hz. Ömer (r.a.)'in şu uygulamasının tahlili de ışık tutucudur: Bir gece Halife Hz. Ömer teftiş amacıyla Medîne sokaklarında gezerken, bir evden gelen şarkı seslerine kulak verip, evin duvarından içeriye dinlemeye koyulmuş; dinlemekle yetinmeyerek duvardan aşip içeriye girmiş, evin içinde, yanında kadın bulunan ve önünde şarap kabı olan adamı görünce, sert bir dille azarlamış. Bunun üzerine adam: "Ey mü'minlerin emiri! Ben bir günah işledim, ama siz üç tane kuralı birden çiğnediniz. Birincisi, tecessüs yasağını ihlâl edip ayıp ve gizli halleri araştırdınız; ikincisi, evime normal kapısından değil, duvardan aşip girdiniz; üçüncüsü, evime izin almadan ve selâm vermeden girerek konut dokunulmazlığımı ihlâl ettiniz." demiş. Bu savunma karşısında Devlet Başkanı, Hz. Ömer, adamdan özür dilemiş ve karşılıklı olarak birbirlerini affetmişlerdir⁽¹⁶⁹⁾.

Burada kamu yararının üstünlüğü ve önceliği kıstasının uygulanmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Gizli dinleme ve görüntülemede ferdî hürriyetle içtimâî hürriyet çoğu kez

(166) Coşkun Enis, Gizli Dinleme, İstanbul, 1974, s. 234 vd.

(167) Tosun Öztekin, Gizli Dinleme, Makâle, İÜHF. Mecmuası, İst. 1976, sayı 3-4, s. 92-93.

(168) Tosun, a.g.e., s. 95.

(169) Elmalılı, VI, 4473-4474.

telâhuk eder duruma gelir. Böyle bir durumda, elbette içtimâî hürriyet, ferdî hürriyeti takyîd edebilmelidir. Bir cinâyetin fâilini kamu adına yakalamak için, suç zanlısının konuşmalarının gizlice dinlenilmesinde hukuka aykırılık yoktur. Evini fuhuş merkezi hâline getirerek, kamuya zarar veren bir şahsın suçunu tesbit edip, fillini önlemek için gizli dinleme ve görüntüleme imkânlarından (kamu yetkililerinin) yararlanması hukuka uygundur. Kezâ, telefonla başkalarını sürekli tâciz eden kişinin bu filline engel olmak için, telefonun gizli dinlemeye alınarak sanığın belirlenmesinde ve tecziyesinde kamunun menfaati vardır.

bb) İslâmî İletişimde Gizli Dinleme ve Gizli Görüntüleme :

İslâmî iletişimde gizli dinleme ve görüntülemenin iki yönü vardır: aaa) İlâhî ve manevî yönü, bbb) Beşerî ve maddî yönü.

aaa) Gizli Dinleme ve Görüntülemenin İlâhî Yönü:

Gizli dinleme ve görüntülemenin bu yönünü en bâriz şekilde açıklayan âyetlerin bazıları şunlardır:

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz, çünkü biz ona şahdamarından daha yakınız. Onun sağında ve solunda oturan iki alıcı (melek), onun sözlerini ve işlerini kaydetmektedir; (insan), hiçbir söz söylemez ki, yanında (onu izleyip) gözetleyen, dediklerini zapteden (ve görüntüleyen bir melek) hazır bulunmasın."⁽¹⁷⁰⁾.

"Yoksa biz, onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçilerimiz de (her söylediklerini ve her yaptıklarını) yazar."⁽¹⁷¹⁾.

Âyetlerde, her insanı sürekli izleyen iki görevli meleğin bulunduğu, bu iki melek tarafından insanın bütün konuşmalarının ve işlerinin ses ve görüntü olarak banda kaydedilmekte ve yazılmakta olduğu vurgulanmaktadır.

Doğaldır ki, sürekli olarak konuşmalarının ve işlerinin banda kaydedilmekte bulunduğu bilincinde olan insan, gerçek anlamda özgür ve mutlu insandır. Bu inanç ve şuura sahip olan insandan topluma zarar gelmez.

(170) Kaf 50/16-18.

(171) Zuhur 43/80 (Aynı meâlde diğer âyetler; Ru'd 3/10-11; Mücadele 58/6-7.

**bbb) Gizli Dinleme ve Görüntülemenin Beşerî ve Maddî
Yönü:**

İslâmî iletişimde, ahlâkîlik esastır. İnsanların özel hayatı ve mahremiyetleri korunmuştur. İçtimaî zaruret ve âmme menfaati olmadıkça, hiç bir ferdin gizlilik arzeden konuşmaları dinlenemez. Kamu yararı ve sosyal zorunluluklar ise, objektif kriterlere göre ve ancak yetkili otoritelerce tayin ve takdir olunur.

İslâm, her ne suretle olursa olsun, insanların cinsel hayatlarını ve âile mahremiyetlerini ve kişilik sınırlarını ifşâ etmeye ve yaymaya matûf iletişim faaliyetlerini kesin sûrette reddeder. Hangi maksatla olursa olsun, şehvet mesajı taşıyan ses ve görüntüleri gizli kameralarla ve dinleme cihazlarıyla tesbit etmek ve bunları kullanmak câiz değildir.

Kısaca, gizlilik niteliği taşıyan bütün konuşmalar ile mahremiyet arzeden bütün hal ve durumlar, genel hüküm olan Hucurât 49/12'de düzenlenen "gizlilik ve ayıp halleri araştırmama" (=Tecessüs) yasağı kapsamına girer.

B. BASIN - YAYIN SORUMLULUĞU VE BASIN AHLÂK KURALLARI

I. GENEL OLARAK :

Genel olarak bütün hak ve hürriyetlerin kullanımı sorumluluk doğurur. Sorumluluk gerektirmeyen hiç bir hak ve özgürlük yoktur⁽¹⁷²⁾. Hürriyet, sorumluluk üzerine kâimdir. Sorumluluğu karşılamayan hürriyet, hukuken ve esasen yok olacağı gibi, içtimaî bakımdan da böyle bir serbestliğin yerini aşırı ve ölçüsüz sınırlamaya bırakması zamanla zorunlu olur⁽¹⁷³⁾.

Basın-yayın kuruluşlarını diğer ticarî kuruluşlardan ayıran en önemli özellik, iletişim araçlarının verdikleri haberlerle ve yaptıkları günlük yorumlarla kamuoyu üzerinde derin bir etki bırakmış olmasıdır. Toplumsal hayatın getirdiği olaylar ve yorumlar halkı, bir bakıma, basına bağımlı kılar⁽¹⁷⁴⁾. Bu durum, basın-yayınla meşgûl olanların ve iletişim kuruluşlarında görev yapanların yüklenecekleri sorumlulukların bilincinde bulunmalarını gerektirir.

İletişim hukukunda bu bakımdan üç müeyyide söz konusudur: 1) Ahlâkî ve vicdanî sorumluluk, 2) Hukukî ve cezâî sorumluluk, 3) Cevap ve düzeltme hakkı.

1. Ahlâkî ve Vicdânî Sorumluluk:

Fikir, düşünce ve haber yaymanın başlıca amacı halkı bilgilendirerek eğitmek ve aydınlatmaktır. Bu meslekî gücü, kişisel çıkar ve süflî gâyeler için istismar eden iletişim mensupları hiç bir zaman kamunun güvenine lâayık olamazlar⁽¹⁷⁵⁾. Basın mensupları için en müessir müeyyide, kamu vicdanının ahlâkî murâkbesidir.

2. Hukukî ve Cezâî Sorumluluk :

İletişim hukukunun ikinci müeyyidesi hukukî ve cezâî sorumluluktur. İletişim hukukunda işlenen suçlardan dolayı, genel esaslardan ayrı bir sorumluluk rejimi vardır. Diğer suçlarda genel olarak mutâd şekil, suçun bir kişi tarafından işlenmesidir. Oysa basın

(172) Muhammed Seyyid Muhammed, el-mes'ûliyetu'l-İ'lâmiyye fi'l-İslâm, Kahire 1983, s. 215 vd.

(173) Dönmezer , a.g.e., s. 99.

(174) Özgen M. İhsan, Basın Ahlâkı ve Yasalar, İstanbul, 1995, s. 120.

(175) Özgen, a.g.e., s. 111.

suçlarında mutâd olanı, suçun birden çok kişilerin iştirâkiyle işlenebilmesidir. Söz gelimi, bir yazıyı, yazar kaleme alır, sorumlu yazı işleri müdürü gazeteye koyar, matbaacı da basar. Basılan nüshaları dağıtıcılar ve bâyiiler satarlar. Bu durumda açıkça görüleceği üzere bir "birlikte sorumluluk" (responsabilité solidaire) sistemi söz konusu olmaktadır⁽¹⁷⁶⁾.

Basında cezâî sorumluluk kamu hukukundan kaynaklanan hapis ve/veya para cezası müeyyidesini doğurur. Hukukî sorumluluk ise, basın faaliyeti veya basın suçu yoluyla sebebiyet verilen maddî veya manevî zararların tazmin ettirilmesidir.

3. Cevap ve Düzeltme Hakkı :

Cevap ve düzeltme hakkı, yapılan yayınlara (aynı araçlarla) cevap verebilmek, verilen yanlış bilgileri ve haberleri düzeltebilmek yetkisini ifade eder. Cevap ve düzeltme hakkı, iletişim hürriyetinin kötüye kullanılmasını önleyen önemli ve etkili bir müeyyidedir⁽¹⁷⁷⁾.

II. İSLÂMİ İLETİŞİM SORUMLULUĞU

İslâm'a göre iletişim hürriyeti bir gaye değil, vâsıtaadır. Allah, sorumlu tutmak için insana özgürlük nimetini bahşetmiştir. Hürriyet, sorumlu tutulmanın ön şartıdır.

İslâmî açıdan insan, dünya hayatındaki iradî olan tüm eylem ve tasarruflarından dolayı mes'ûldür. Kişinin her sözü, her konuşması ve her hareketi kendisini bağlar. Böylece, şahsın düşünce ve niyyetinden eyleme dönüşen amel ve tasarrufları, meydana getirdiği etkilerle birlikte amel defterine işlenir.

İslâm, bütün mü'minleri kardeş⁽¹⁷⁸⁾ kabul etmiş olmaktan başka, ayrıca tek bir vücudun organlarına da benzeterek⁽¹⁷⁹⁾ hiç birini diğerlerinin ilgi alanı dışına çıkarmamıştır. Bu durum, bir bakıma, içtimâî hayatta herkese (ahlâkî anlamda) müşterek ve müteselsil sorumluluk yüklemektedir. Çünkü kişisel davranışların umuma şâmil tesirlerini dikkate almak, sosyal bir zaruret ve akfî bir mecburiyettir⁽¹⁸⁰⁾.

(176) Dönmezer, a.g.e., s. 378.

(177) Dönmezer, a.g.e., s. 100.

(178) Hucurat 49/10.

(179) Müsned, IV/268, 270.

(180) İnan Yusuf Ziya, İslâm'da Mes'uliyet, İstanbul, 1961, s. 47.

İslâm'ın getirdiği sorumluluk anlayışında merkez süje "insan"dır. Çünkü, sorumluluğun mesnedi olan akıl ve düşünce emâneti, "insan"a yüklenmiştir⁽¹⁸¹⁾. İnsana yüklenen emânetin alanı ve sınırları da çizilmiştir: İnsan, sözlerinin ve eylemlerinin sonuçlarından sorumludur. Allah, insanı sorumlu tutmak için, ona akıl vermiştir. Aklın önüne doğru ve yanlış koymuş ve özgür irâde ile hangi yolu tercih etmek gerektiği bildirilmiştir.

Dünya hayatında sosyal bir varlık olarak görünen insan, sorumluluk karşısında tamamen yalnızdır. Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur: "*Kıyamet günü akrabamız ve çocuklarımız size fayda vermez, (onlar, sizi işlediğiniz suçların cezasından kurtaramaz. Allah onlarla sizin) aranızı ayıracaktır. Allah yaptıklarınızı görmektedir.*"⁽¹⁸²⁾.

İnsan, sorumluluklarının sınırını bilmeye mecburdur. Bu zorunluluk, öncelikle kişisel eylem ve davranışlarda görülür. Herkes, yaptığı için cezâsını ve mükâfaatını bulur. Sorumluluk esasen hak duygusudur. İnsanın yapması ve yapmaması gerekeni bildirir⁽¹⁸³⁾.

İslâm, sorumluluk alanını genişletmiş ve insanı niyetlerinden de mes'ûl tutmuştur. Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur: "*Yanılarak yaptığınızda size bir vebâl yoktur, fakat kalplerinizin kasdettiği şeylerde günah vardır...*"⁽¹⁸⁴⁾.

İslâm nazarında insanın sorumluluğunun ana unsurları, akıl, hürriyet ve niyettir. Kişinin bir fiilden sorumlu tutulabilmesi için asgarî bu üç şartın bir arada bulunması zorunludur. Bir insan, bir fiili aklı ile özgürce ve bilinçli olarak işlerse, o fiile ve fâiline cezâî ve hukukî neticeler terettüp eder. Bazan, insanın kast ve niyeti dışında da kendisinden bir takım fiiller sâdir olur. Bu durumda, kişi sorumlu tutulmaz. Sözelimi, dikkatsizlik ve tedbirsizlikle bir kişiye maddî ya da cismanî zarar verme gibi. Ancak böyle durumlarda ferde günâh ve cezâ terettüp etmez ise de, sebebiyet verilen zararın da giderilmesi gerekir. Burada kişisel sorumluluk ile sosyal adâlet karşı karşıya gelir. Ne var ki, adâlet duygusu, sorumluluk hissinden öncedir. Diğer bir anlatımla, şahsî sorumluluğun kast (=niyet) unsuru ortadan kalkınca, cezâî sonuç da kalkar; ancak onun yerine "adâlet" kâim olur. Sözelimi, bir kişi uykusu esnâsında

(181) Ahzâb 33/72'nin yorumuna bakınız.

(182) Mümtebine 60/3.

(183) İnan Y. Ziya, a.g.e., s. 77.

(184) Ahzâb 33/5.

bir şahsa zarar vermiş olsa, örneğin gözünü kör etmiş olsa, bu fiile cezâ terettüp etmez. Fakat, bir zarar îkâ edilmiştir. Mağdurun zararını kim telâfi edecektir? Fâilin her nevi mes'ûliyeti ortadan kalkmış mı olacaktır?

Kuşkusuzdur ki, böyle bir durumda İslâm, sosyal adâlet kurallarını işletmekte, zarara sebebiyet veren fâile zararı telhâfî ettirmekte, fâil zararı karşılayamazsa, sorumluluğu, onun mensûp olduğu dâire ya da devlet paylaşmaktadır. Böylece, objektif sorumluluk kuralları devreye girmiş olmaktadır⁽¹⁸⁵⁾.

Kişisel sorumluluk konusunda İslâm'ın getirdiği en büyük yeniliklerden birisi, insana kendi kendini kontrol ve kendi kendini değerlendirme imkânının tanınmış olmasıdır. Bu sebeptir ki, İslâm kişiye serbest hareket imkânı vermiş fakat kendine iyilik etmesini, nefsinin temiz tutmasını ve sürekli olarak kendi yararına olanı yapmasını telkin etmiştir. Bu hususta Kur'an'da şu uyarılara yer verilmiştir:

"Sana gelen her iyilik Allah'tandır; sana gelen her kötülük de kendi (hür irâdenle bilerek ve isteyerek işlediğin günâh yüzü)ndendir."⁽¹⁸⁶⁾.

"Herkesin kazandığı yalnız kendisine âittir. Kendi (günâh) yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının (günah) yükünü taşımaz."⁽¹⁸⁷⁾.

"...Ey İnsanlar! Taşkınılığınız (=zulüm ve fesâdınız), ancak kendi aleyhinizedir. Sâdece fâni dünyanın zevki(nden başka bir şey elde edemezsiniz.). Sonra, bize dönersiniz, biz de size bütün yaptıklarınızı haber veririz..."⁽¹⁸⁸⁾.

"İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz, o da kendi aleyhinizedir."⁽¹⁸⁹⁾.

"Kim doğru yolu izlerse kendi yararına izlemiş olur; kim de yanlış yola saparsa, kendi aleyhine sapmış olur. Hiç bir günahkâr, başkasının günah yükünü taşımaz..."⁽¹⁹⁰⁾.

(185) İnan Y. Ziya, a.g.e., s. 60-61.

(186) Nisa 4/79.

(187) En'am 6/164.

(188) Yunus 10/23.

(189) İsrâ 17/7.

(190) İsrâ 17/15.

"Her insanın amellerinin seyir defterini kendi boynuna asarız, (böylece) kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı (hazır bir dosya halinde) bir kitap çıkarırız (ve): "Kitabını oku! (Kendi dosyanı kendin incele!), bugün, nefsin sana hesaba çekici olarak yeter!" (deriz)."⁽¹⁹¹⁾.

Kendi kendini kontrol ve hesaba çekme İslâmî iletişimde büyük önem arzeder. İslâm'a göre, insanı; hayatı boyunca sağlı sollu iki görevli melek izlemekte ve onun bütün işlerini, konuşmalarını ve hatta niyetlerini (=içinden geçirdiklerini) ses ve görüntü olarak zab-
tetmekte ve banda almaktadır⁽¹⁹²⁾.

Kendisinin sürekli izlenmekte olduğunun bilincinde bulunan bir iletişimci müslüman da, görevini hifa ederken devamlı sûrette, kendi nefsinin murakabe eder. Böylece, oto-kontrol şuuru toplumun bütün fertlerine hâkim olur.

İslâm'a göre iletişim sorumluluğunun da üç derecesi vardır: 1) Vicdânî sorumluluk; 2) Kanûnî sorumluluk; 3) Uhrevî sorumluluk.

1) Vicdânî Sorumluluk:

İnsanda, hayır ve iyiliğe karşı, yaratılıştan bir muhabbet; şer ve kötülüğe karşı da tabî bir nefret vardır. Allah, insana hayrı ve şerri birbirinden ayırt edebilecek bir fitrî his ve kuvvet ilham etmiştir. Bu "fitrî his"e "Vicdan" denilmektedir. Bu noktaya Kur'an'da şöyle işaret buyurulmaktadır:

"Allah, nefse fûrûru (=şerri=kötülüğü) ve takvâyı (=hayrı=iyiliği) ilhâm etti."⁽¹⁹³⁾.

Allah'ın elçisi de bu vicdânî sorumluluğu şöyle îzah buyurmaktadırlar:

"İyilik, nefsinin kolaylıkla kabul ettiği ve kalbin mutamin olduğu şeydir. Kötülük ise, nefsinin kolaylıkla kabul etmediği, kalbin mutamin olmadığı şeylerdir. Her ne kadar bunun ak-sine fetvâ verseler de aldırma!"⁽¹⁹⁴⁾.

(191) İsrâ 17/13-14.

(192) Kaf 50/16-18.

(193) Şems 91/8.

(194) Akseki Ahmed Hamdi, Ahlâk İlimi ve İslâm Ahlâkı, İstanbul, 1979, s. 110.

Vicdan, olayları hem zabteder, hem de tetkik ve muhakeme eder. Olayların ve konuşmaların iyi ve kötü olduklarını kendine özgü bir kıstas ile ölçer. Vicdan bir "iç yargı sistemi"dir. İnsanın vicdanı, hem kendi söz ve fiillerini, hem de başkalarının söz ve eylemlerini yargılar. Vicdanın vereceği ceza; pişmanlık, ızdırap, kınama, ayıplama ve nefret şekillerinde tecellî eder⁽¹⁹⁵⁾.

2. Kanunî Sorumluluk :

Sorumluluğun ikinci derecesi kanunî sorumluluktur. Sorumluluğun birinci derecesi olan vicdanî sorumlulukta kınama ve ayıplama dışında maddî ve somut bir müeyyide yoktur. Kanunî sorumlulukta ise, hukuk kurallarına göre düzenlenmiş ve çeşitli maddî cezaları içeren dünyevî müeyyideler vardır. Kanunî sorumluluk, insanlara karşı sorumluluk olup, buna içtimâî sorumluluk da diyebiliriz⁽¹⁹⁶⁾.

3. Uhrevî Sorumluluk :

Sorumluluğun üçüncü derecesi ve en müessir olanı uhrevî sorumluluktur. Burada "tam sorumluluk" sözkonusudur. Çünkü, sorumluluk Allah'a karşıdır. Bu da, sağlam bir Allah ve âhiret inancına dayanır. Dünya hayatındaki bütün niyet ve amellerinden dolayı âhirette Allah tarafından hesaba çekileceğine inanmayan bir insan için vicdanî ve içtimâî sorumluluk yeterli olmaz. Bu bakımdan, toplumda uhrevî sorumluluk inancını ve bilincini geliştirmek ve yerleştirmek lâzımdır.

İletişim hukuku açısından önem arzeden Nur 24/19 âyetinde dünyevî ve uhrevî sorumluluğun müeyyidelerinin bir arada zikredilmiş olduğunu görmekteyiz:

"Mü'minlerin arasında edepsizliğin (ve hayâsızlığın) yayılmasını isteyenler için dünyada da, âhirette de acı bir azâb vardır..."⁽¹⁹⁷⁾.

İslâm toplumu içinde, basın, radyo, televizyon, sinema ve benzeri kitle iletişim vasıtalarıyla her türlü ahlâksızlığı, fuhşu ve edepsizliği yaymaya çalışanların dünyevî ce-

(195) Akseki, a.g.e., s. 106.

(196) İbrahim İmam, Usûlü'l-İlâmî'l-İslâmî, Kahire, 1982, s. 45 vd.

(197) Nûr 24/19.

zaları, vicdanî ve içtimâî mes'ûliyetin gereği olarak toplum ve devlet tarafından verilir. Uhrevî cezâ ise, âhiret hayatında Allah tarafından suçun ağırlığına göre tayin ve tâkdir olunur.

Vicdânî, içtimâî ve uhrevî sorumluluk en güzel şekilde Enfâl ve Tevbe sûrelerinde ifâde edilmektedir. Örnek olarak, Enfâl sûresinin 27. âyetini sunuyoruz:

"Ey inananlar! Allah'a ve Elçisine hâinlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emânetlerinize hâinlik etmiş olursunuz."⁽¹⁹⁸⁾.

Âyette geçen;

a) *"Allah'a hâinlik etmeyiniz!"* uyarısı, uhrevî sorumluluğu,

b) *"Peygamber'e hâinlik etmeyiniz!"* uyarısı, içtimâî sorumluluğu,

c) *"Kendi emânetlerinize hâinlik etmiş olursunuz"* uyarısı da vicdânî sorumluluğu ifâde etmektedir.

Dünya hayatındaki vicdânî sorgulama, âhiret hayatında yapılacak büyük yargılamaya da esas teşkil edecektir. Şöyle buyurulmuştur:

«Her insanın ameli(nin seyir defteri)ni boynuna asarız; (böylece), kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı (hazır bir dosya halinde) bir kitap çıkarırız (ve): "Kitâbını oku! (kendi dosyanı kendin incele!), bugün nefsin sana hesaba çekici olarak yeter!" (denir)»⁽¹⁹⁹⁾.

III. İSLÂM BASIN AHLÂK KURALLARI :

İletişim hukukunda benimsenen bazı basın-yayın ilkeleri vardır ki, çoğumuzda hemen hemen bütün ülkelerin mevzuatları ve basın kuruluşları bu ilkeleri kabul etmektedirler. Esasen bu kurallar, değişik lâfız ve üslûplarla İslâm'ın ana kaynaklarında temellendirilmiş evrensel değerlerde ahlâkî ve hukukî kâidelerdir.

"İslâm Basın Ahlâk Kuralları" adıyla takdim etmek istediğimiz bu ilkelerin başlıcaları şunlardır:

1. Bütün insanlar, insan olma haysiyeti itibariyle seçkin ve saygın varlıklar olup⁽²⁰⁰⁾

(198) Enfâl 8/27.

(199) İsrâ 17/13-14.

(200) İsrâ 17/70; Tîn 95/4.

birbirleriyle çok yönlü iletişim kurabilme hakkına sahiptirler⁽²⁰¹⁾. Bu sebeple, herkesin haberleşme hak ve hürriyeti vardır ve bu hak ve özgürlük öncelikle korunmalıdır.

2. Bütün insanlar, inanç, irâde ve davranış özgürlüğüne sahiptir⁽²⁰²⁾. insanların dinî inançları, fikir ve kanaatleri baskı altında tutulamaz⁽²⁰³⁾.

3. Bütün insanlar, düşünme, düşünceyi geliştirme ve araştırma hürriyetine sahiptir. Düşünme ve araştırma hürriyeti, hiç bir şekilde sınırlandırılmaz⁽²⁰⁴⁾. Düşünme, araştırma ve basın hürriyeti hiç kimsenin tekelinde değildir.

4. Basın mensupları gerçeğe ve insanlığa hizmeti şîâr edinmeli, hakka ulaşmayı ve hakkı tebliğ etmeyi en büyük gaye bilmeli; haber almada, haber vermede adâlet, doğruluk ve dürüstlük ilkelerine uymalı; söylentileri ve şâyiaları haber diye vermemeli, haberlerin doğruluğunu araştırmalı, sadece kaynağı bilinen haberleri yayınlamalı, asılsız ve yalan haberleri neşretmekten kesinlikle kaçınılmalıdır⁽²⁰⁵⁾.

5. Basın mensupları hür ve cesûr olmalı, objektiflikten ve tarafsızlıktan ayrılmamalı, Allah'dan başka hiç kimseden korkmadan, çekinmeden gerçekleri söylemeli ve yazmalıdır⁽²⁰⁶⁾.

6. Yayınlarda ahlâka aykırı, çirkin sataşmalara, iftira ve karalamalara, kaba ve bayağı sözlere, hakaretâmiz küfür ve kelimelerle küçük düşürücü, aşağılayıcı ve alaya alıcı ifadelere yer verilemez. Hiç kimse ırkı, cinsiyeti, içtimaî seviyesi ve dînî inançları nedeniyle tahkîr ve tezyît edilemez⁽²⁰⁷⁾.

7. Dinlere hakaret ve saldırı yasaktır. Başka milletleri ve dinlerini, kutsal bildikleri değerlerini tahkîr ve tezyif edici haber ve yorumlar yayınlanmamalıdır⁽²⁰⁸⁾.

8. Toplumun birliğini, güvenliğini ve istikrarını tehlikeye düşürebilecek, toplumu ifsâd

(201) Hucurat 49/13.

(202) Kehf 18/29; Câsiye 45/13, İsrâ 17/15.

(203) Bakara 2/256; Yunus 10/99, 108; Ğâşiye 88/21-22.

(204) Yunus 10/101; A'râf 7/185; Ğâşiye 88/5; Maide 5/93; Neml 27/69.

(205) Hucurat 49/6; Nûr 24/11-16; Ahzâb 33/70; Hacc 22/30; Nahl 16/105.

(206) Mâide 5/8, 44; Zümer 39/16; Ahzâb 33/39; Enfal 8/8, 55; Ankebut 29/68.

(207) Nisa 4/148; Nur 24/19, 23; Hucurat 49/11, 12; Hümeze 104/1; En'am 6/108; Kalem 68/10-11; İbrahim 14/24-27; Nahl 16/90.

(208) En'am 6/108, 68; Nisa 4/140.

edecek, toplumda isyan ve ayaklanmalara yol açabilecek, milletlerarası gerginliklere ve huzursuzluklara neden olabilecek her tür haber, yorum ve röportajlar yayınlamaktan kaçınılmalıdır⁽²⁰⁹⁾.

9. Basın mensupları insan haklarının korunmasına, evrensel barışın güçlenmesine, içtimâî sulh ve tesânüdün sağlanmasına, düşünceyi ifâde ile haber yorum ve eleştiri hürriyetinin muhafazasına azâmî derecede gayret göstermelidir⁽²¹⁰⁾.

10. Suçluluğu yargı kararıyla kanıtlanana kadar, herkes suçsuz sayılacağından, basın yayın yoluyla hiç kimseye suç isnadında bulunulamaz; zan ve faraziyelerle hiç kimse töhmet altında tutulamaz⁽²¹¹⁾.

11. Saklı kalması kaydıyla verilen bilgilerle özel hayatın mahremiyetine hâlel getiren her türlü haber ve yorumun yayını –âmmenin selâmeti ve menfaati için gerekli ve zorunlu görülenler dışında– yasaktır⁽²¹²⁾.

12. Kişilerin özel hayatına saygı gösterilmek, yayınlanmaması şartıyla verilen haberleri yayınlamamak esastır. Her hangi bir kişiyi eleştirirken onun yüzüne karşı da söylenebilecek uyarılarla yetinmek gerekir⁽²¹³⁾.

13. Dinî ve ahlâkî değerlerin ve âile müessesesinin temel dayanaklarını sarsıcı ve yıpratıcı yayınlar yapılamaz. Her ne suretle olursa olsun, suça özendirici ve gayri meşrû eylemleri teşvik edici reklâm ve makâlelerle, şehvet mesajı taşıyan her nevi yazılı, sözlü ve görüntülü yayınlar yasaktır⁽²¹⁴⁾.

14. Her ne sûretle olursa olsun, Allah'ı, Peygamber'i, dini ve kutsal değerleri istismar etmek, kötü emellere âlet etmek yasaktır⁽²¹⁵⁾.

(209) Nisa 4/83; Ahzâb 33/60; Nûr 24/11-16; En'am 6/108; İsrâ 17/53; Tevbe 9/6; Hûd 11/116, 117; Mâide 5/63; Bakara 2/217; Arâf 7/56.

(210) Bakara 2/208; Â'râf 7/56; Yunus 10/41; Mâide 5/2; Hûd 11/113; Nisa 4/85, 105, 128; Enfâl 8/61.

(211) Hucurat 49/12; Nisa 4/112; Nur 24/23.

(212) Hucurat 49/12; Nur 24/19; Mâide 5/3.

(213) Bakara 2/27, 177; Âl-i İmrân 3/76, 77; Mü'minûn 23/8; Hucurat 49/12.

(214) Nur 24/19; Lokman 31/6; İsrâ 17/32; Tevbe 9/12; Maide 5/57.

(215) Hucurât 49/16-17; Tevbe 9/62, 74, 107; Bakara 2/204, 205, 224; İsrâ 17/36.

15. Haberler dürüst ve meşrû yollarla elde edilmelidir. Haber, belge ve görüntü elde edebilmek için gayrimeşrû ve hileli metodların kullanılmasına cevaz verilemez⁽²¹⁶⁾.

16. Basını kullanarak her ne suretle olursa olsun, ahlâk dışı yollarla özel menfaatler elde etmek yasaktır⁽²¹⁷⁾.

17. Basın mensupları, güven verici ve inandırıcı olmak zorundadırlar. Gerçekleri gizlemek, yanlışları doğru gibi göstererek kamuoyunu iğfal etmek zulüm sayılır⁽²¹⁸⁾.

18. Basın mensupları, tartışmalı konularda karşı tarafın düşüncesine de yer vermek; haberlerin yanlışlığı ortaya çıktığında derhal düzeltmek ve cevap hakkı tanımak zorundadırlar⁽²¹⁹⁾.

19. Basın-yayın mensupları konuşurken ve yazarken kullanılan kelimelere ve üslûba dikkat etmek zorundadırlar. Yanlış yorumlara ve suistimale müsâit kelime ve deyimleri kullanmamaya özen göstermelidirler⁽²²⁰⁾.

20. Basın-yayın mensûpları gerektiğinde gizliliğe riâyet etmek zorunda oldukları gibi⁽²²¹⁾ kendilerini sürekli izleyen görevli iki melek tarafından konuşmalarının ve çalışmalarının banda alındığının bilincinde olmalı ve vicdanına, insanlara ve Allah'a karşı sorumluluğunu müdrik bulunmalıdırlar⁽²²²⁾.

(216) Nisa 4/9; Ahzab 33/70; Hucurat 49/12; Bakara 2/9.

(217) Nisa 4/29, 30, 85; Ahzab 33/24.

(218) Saff 61/2, 3; İsrâ 17/81; Bakara 2/42; En'am 6/112, 119; Şuarâ 26/226.

(219) Şûra 42/38.

(220) Bakara 2/83, 104; Nisa 4/46; İsrâ 17/53.

(221) Buharî, İsti'zân 79/80; Ebu Dâvud, Edeb 40/35/29.

(222) Kâf 50/17-18; Nûr 24/64; Hicr 15/92-93; Nahl 16/93; Kiyamet 75/36; Tevbe 9/105; Enfâfl 8/27.

Ş.3. İSLÂMÎ AÇIDAN KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE TÂBÎ OLDUKLARI KURALLAR

A.GAZETE

I. GENEL OLARAK GAZETE KAVRAMI VE TARİHÇESİ

Sözlükte "geveze ve yaygaracı adam"⁽²²³⁾ anlamına gelen "Gazete" deyimini bize lâtinceden Fransa yoluyla geçmiştir. "Gazette", terim olarak haberler bülteni demektir. Gazete kavramı, Batı dillerinde "Journal", "Diurna" (=Gündelik), ve "Chronicle" (=Haber sıralaması) adlarını alır⁽²²⁴⁾.

Günümüz Arapça'sında gazete karşılığında "es-Sahîfe" kelimesi istimal olunmaktadır. Sahîfe, "Kitab" ve "Sayfa" anlamlarına gelir. Sahîfe'nin çoğulu Suhuf ve Sahâif'dir. "Mushaf", sahifelerden ibaret Kitâb'dır ki, Kur'an-ı Kerîm anlamında kullanılır. Çoğulu "Masahif"dir⁽²²⁵⁾. Sahife terimi, "Suhuf" çoğuluyla Kur'an'da "Kitaplar = Sahifeler = Defterler" anlamlarında 7 âyetle geçmektedir⁽²²⁶⁾. Sahîfe bir çok türevleriyle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde de geçmektedir⁽²²⁷⁾.

Arapça'da modern anlamda Gazete karşılığında "es-Sahîfe" kavramını ilk kullanan kişi, Lübnanlı hıristiyan K.Reşîd ed-Dahdah (1813-1889)'dir⁽²²⁸⁾. Halen yaygın olarak gazetecilik (=Jurnalizm) karşılığında "es-Sihâfe", Basın (=Press) karşılığında da "es-Sahâfe" kelimeleri kullanılmaktadır. Basın (=Press) anlamında istimal olunan "es-Sahâfe" terimi iletişim araçlarının tümünü içermektedir⁽²²⁹⁾.

(223) Tal'at Hemmâm, Mietü Süâl an'is-Sahâfe, Beyrut, 1983, s. 16.

(224) Çapman Nedim, Kitle Haberleşmesi (Mass Communication) I, İzmir, 1970, s. 97.

(225) Fîruzâbâdî, el-Kâmus'ul-Muhît, IV, 21; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, VI, 161.

(226) Tâhâ 20/133; Necm 53/36-37; Tekvîr 81/10; A'lâ 87/18-19; Müddessir 75/52; Beyyine 93/2.

(227) Buharî, İ'tisam 96/5; Müslim, İtk 20/17; İbn-i Mâce, Edeb 33/27; Neseî Kasame 45/13; Tirmizî, Tefsîru sûre 44/6, 7; Ebû Davud, Edeb 40/27; Dârimî, Mukaddeme 43; Müsned 1/37; II/105; III/346.

(228) Abdurrahîm Gâlib, Mietu Âm Min-Tarih es-Sahafet-i Lisân el-Hâl, Beyrut 1988, 1.Baskı, s.11. Halil Sâbât, Gazete Karşılığında Sahîfe ve Sahâfe kavramlarını ilk kullananın, İskenderiye'de "Lisânu'l-Arab" gazetesini çıkaran eş-Şeyh Necîb el-Haddâd olduğunu belirtmektedir (Bkz. Dr. Halil Sâbât, es-Sahâfetü Risâletün Ve İstî'dâdun Ve Fenn'un ve İlmün, Mısır, 1959, s. 13). Hâlen istimal olunan "Cerîde" adını ilk kullanan ise, 1860 tarihinde "el-Cevâib" Gazetesini kuran es-Şadyak isimli gazetecidir (Bkz. Abdurrahîm Gâlib, a.g.e., s. 12).

(229) Mustafa ed-Dimîrî, İtticâhu's-Sahâfeti'l-Mısıryyeti ve Alâkatuhû bi'd-Da'veti'l-İslâmiyyeti, Doktora Tezi, Kahire, 1995, s. 5.

Tarihte ilk defa Roma'da günlük olayları bildiren "Acta Diurna" (=Günlük olaylar) adlı bir haber bülteni yayınlanmış olup, bu bülten, elden ele gezen, duvarlara asılabilen el yazması bir gazetedir.

Çin Medeniyet'ini inceleyen tarihçiler, günümüzden 1300 sene önce Pekin'de de bir duvar gazetesinin yayınlandığını belirtmektedirler⁽²³⁰⁾.

John Gutenberg'in (1446-1456 yılları arasında) madenî ve müteharrik harflerle baskıcılık tekniğini bulmasından sonra Batı'da gazetelerin ortaya çıkışı kitapçılığın gelişmesinden ve tab' sanatının inkişâfından sonradır.

İlk gazete, Strazburg'da 1609 tarihinde basılmıştır⁽²³¹⁾.

1615 yılında Almanya'da "Frankfurter Journal"; 1616'da Belçika'da "New Tydinghen"; 1622'de İngiltere'de "Weekly News"; 1613'de Fransa'da "Gazette de France" ile "La Gazette" gazeteleri birbirini izlemiştir⁽²³²⁾.

Türkiye'de ilk Türkçe gazete, "Takvîm-i Vekâyi" adıyla 1831 tarihinde çıkmaya başlamıştır. Başlangıçta haftalık olarak çıkarılan bu gazetenin ilk sayısı beş bin nüsha basılmıştır. Takvim-i Vekâyi, 1860 tarihinden sonra, Resmî Gazete niteliğine bürünerek 2.11.1922 tarihinde "Resmî Cerîde" adını almış; 2.1.1928'den itibaren de "Resmî Gazete" ismiyle günümüze değin yayınıını sürdürmektedir⁽²³³⁾.

II. İSLÂMÎ GAZETE

1. İslâmî Gazete Kavramı :

Gazete, hayır için de şer için de kullanılan bir araçtır. Nasıl ki bir ekmek bıçağı ekmek kesmede de, adam öldürmede de kullanılabilirse, gazete de İslâm'ın ve müslümanların hizmetinde kullanılabilceği gibi, müslümanları ifsâd etmede ve İslâm'dan uzaklaştırmada da kullanılabilir.

(230) Çapman, a.g.e., s. 99.

(231) Halil Sâbât, Vesâilu'l-İ'lâm Neş'etuhâ Ve Tatavvuruhâ, Kahire, 1985, s. 35.

(232) Mustafa ed-Dimîri, es-Sahâfetu fî Dav'i'l-İslâm, Mekke, 1991, s. 35; Tal'at Hemmâm, a.g.e., s. 39 vd.

(233) İnuğur, a.g.e., s. 180 vd.

Gazete, İslâm'ın hizmetinde kullanılırsa, çok yararlı ve önemli bir vâsıtaadır, İslâm'ın aleyhine kullanılırsa tehlikeli ve sakıncalı bir araçtır. Diğer bir anlatımla gazetenin iyisi iyidir, kötüsü kötüdür. Allah'ın Elçisi'nin şiirle ilgili olarak "güzel şiir, güzel söz gibi, kötü şiir de kötü söz gibidir" buyurduğu⁽²³⁴⁾ gibi, gazete de hem ıslâh hem ifsâd nedeni olabilir.

Gazete, gördüğü fonksiyon itibariyle yeni bir araç değildir. Allah'ın Elçisi'nin bazı komşu ülkelerin emir ve meliklerine gönderdiği yazılı mektuplar da içerikleri ve fonksiyonları bakımından gazete niteliğinde sayılabilir⁽²³⁵⁾.

Usûl, üslûb, gâye ve muhtevâ olarak İslâm'ın temel hükümlerine ve ahlâkî esaslarına uygun olarak neşriyat yapan dönemsel matbuat ürünlerine "İslâmî Gazete" denilir.

2. İslâmî Gazetenin Fonksiyonları:

İslâmî gazetenin başlıca fonksiyonları şunlardır:

1. İletmek : Haberleri, bilgileri fikir, düşünce ve görüşleri ileterek ve yayarak halkı aydınlatmak, İslâmî gazetenin en başta gelen fonksiyonudur. Burada önemli olan, kaynağı belli olan haberleri –sıhhatini kontrol ederek– vermektir. Doğruluğu tahkik olunmayan haber ve bilgileri yaymaktan kaçınılmalıdır.

2. İslâmî gazetenin ikinci fonksiyonu, siyasî ekonomik ve sosyal içerikli haberleri yorumlamak ve böylece kamuoyunun aydınlatılmasına yardımcı olmaktır.

3. Etkilemek: İslâmî gazetenin üçüncü önemli fonksiyonu, toplumu, önderlik ederek, hakka ve doğruya yönelterek ve eğiterek etkilemek ve kamuoyu oluşturmaktır⁽²³⁶⁾.

4. Tanıtmak: İslâmî gazetenin bir diğer fonksiyonu da, duyuru ve tanıtım yapmaktır. İslâmî gazete ile yapılan ilân ve reklâmlarda dikkat edilecek en önemli husus, ilân ve reklâmların "aldatma" ve "kandırma" unsurları taşımamasıdır. Allah'ın elçisi "Bizi aldatan bizden değildir" buyurmuşlardır⁽²³⁷⁾.

(234) Muhammed b. İsmail el-Buharî, Edebu'l-Müfred, Kahire 1982, s. 79.

(235) Mustafa ed-Dimîrî, a.g.e., s. 33.

(236) Kerem Şelbî, el-Haberu's-Sahafî, Cidde, 1988, s. 151 vd.

(237) Muhyiddin Abdülhalim, er-Re'yu'l-Âmm fi'l-İslâm, Kahire, 1990, s. 248.

5. Eğlendirmek: İslâmî gazetenin bir fonksiyonu da, meşrûiyet çerçevesinde spor ve benzeri konularda eğlendirmektir⁽²³⁸⁾.

3. İslâmî Gazetecilik Eğitimi:

Şüphesizdir ki, İslâmî gazetecilik, bir eğitimi gerektirir. Ancak burada kastedtiğimiz bir tür "iletişim eğitimi"dir. Bu eğitimle güdülen gâye, iletişimde "Basîret Kuralı"nı işletmektir. İslâmî terminolojide basîret, bir şeyi idrak etme, iç yüzüne vâkıf olma, gerçeği keşfetme, doğru yolu bulma ve hakkı bâtıldan ayırma yeteneği manâlarında kullanılmıştır⁽²³⁹⁾.

Kur'an'da, kendilerinden ülü'l-ebşâr (=akıl sahipleri)⁽²⁴⁰⁾, ülü'l-elbâb (=aklı selîm sahipleri)⁽²⁴¹⁾ ve ülü'n-nühâ (=akıl sahipleri)⁽²⁴²⁾ diye söz edilen basîret sahipleri, hislerine kapılmadıkları ve nefislerini günahlarla kirlilemedikleri için, maddî ve manevî hakikatleri olduğu gibi görür ve ona göre hareket ederler⁽²⁴³⁾.

Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"De ki, "İşte benim yolum budur: "Allah'a basîretle davet ederim. Ben ve bana uyanlar (aydınlık bir yol üzerindeyiz)..."⁽²⁴⁴⁾.

İslâmî gazetecilikte basîretle hareket etmek asıldır. Bunun için müslüman bir gazeteci üç alanda köklü ve sağlıklı bilgi sahibi bulunmalıdır:

1. Müslüman gazeteci, İslâmî bilgi ve kültüre sahip olmalıdır. Müslüman bir gazetecinin aşağıdaki bilgilerle mücehhez bulunması zorunludur:

- a) Kur'an-ı Kerîm ve tefsîri,
- b) Sünnet-i sahiha,
- c) Fıkıh (=Hukuk),

(238) Mustafa ed-Dimîrî, a.g.e., s. 68.

(239) İslâm Ansiklopedisi (TDV), V, 103. Basîret kavramının ve türevlerinin geçtiği başlıca âyetler: En'âm 6/50, 104; Hûd 11/24; İsrâ 17/72; Neml 27/81; A'râf 7/203; Kasas 28/43; Yusuf 12/108; Haşr 59/2; Zümer 39/9; Tâhâ 20/54.

(240) Haşr 59/2.

(241) Zümer 39/9.

(242) Tâhâ 20/54.

(243) İslâm Ansiklopedisi (TDV), V, 103.

(244) Yusuf 12/108.

- d) Kelâm ve akâid,
- e) İslâm ahlâkı,
- f) Siyer ve tarih,
- g) Davet ve teblîg metodları,
- h) Dinler Tarihi,
- ı) Çağdaş ideolojiler,
- i) Ekonomi,
- j) Siyaset,
- k) Sosyoloji,
- l) Psikoloji - Pedagoji,
- m) Lisan,
- n) Hitâbet.

Yukarıdaki bilgi ve kültür alanları için en önemlisi, kuşku yok ki Kur'an ve Sünnet-i sahîha'dır. Gerek Kur'an ve gerekse Sünnet-i sahîha, içerik zenginliği, üslûb güzelliği ve iletişim metodları bakımından, müslüman gazeteci ve iletişimciler için önemli birer kaynak oluşturmaktadırlar.

2. Müslüman gazeteci, genel gazetecilik kültürüne sahip olmalıdır.

3. Müslüman gazeteci, gazetecilik tekniğini bilmelidir⁽²⁴⁵⁾.

4. Müslüman Gazetecinin Vasıfları ve Aslî Görevleri :

a) Müslüman Gazetecinin Vasıfları :

Gazetecilik en ideal insanî mesleklerden birisidir. Bu bakımdan, İslâm'ın ışığında haberleri toplayıp başkalarına yayacak olan müslüman gazetecide bir takım vasıflar aranır ki, bunların başlıcaları şunlardır:

aa) İhlâs ve Samîmiyet :

Müslüman gazeteci ihlâslı ve samîmi olmalıdır. Allah, dinde (=ibadette) ihlâsı emretmektedir. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

(245) Mustafa ed-Dimîrî, a.g.e., s. 156.

"Oysa onlar, doğruya yönelerek ve dini yalnız Allah'a has kılarak kulluk yapmakla (...) emrolunmuşlardır..."⁽²⁴⁶⁾.

"Ancak Allah'a içten bağlı kullar bu (azâbı tadma durumu)nun dışındadır."⁽²⁴⁷⁾

«(Şeytan): "Rabbim! (...) ihlâslı (ve samîmî) kıldığın kulların bir yana, onların hepsini saptıracağım!" dedi»⁽²⁴⁸⁾

İhlâs ve samimiyet, müslüman gazetecinin önemli bir sıfatıdır. İslâm'ın yayılmasında iletişim erbâbının ve davâ önderlerinin ihlâsı büyük rol oynamıştır⁽²⁴⁹⁾.

bb) Sıdk ve Sadâkat:

İslâmî gazetecilikte sıdk (=doğruluk) asıldır. Bunun anlamı şudur: İslâm akîde ve şeriatına bağlılıktan sonra müslüman gazetecide İslâmî ahlâk aranır. İslâmî ahlâkın başında "sıdk-sadâkat" (=doğruluk-dürüstlük) gelir. Haberde muhabir "doğru" olmalıdır. Haberde "doğruluk", "gerçeğe uygunluk" demektir. Muhabirin doğruluğu hakka ve hakîkate bağlı olması, "Allah'ın rızasına uygunluk ölçüsü"nden ayrılmamasıdır.

Allah şöyle buyurmuştur:

"Ey inananlar! Allah'dan korkun ve DOĞRULARLA beraber olun!"⁽²⁵⁰⁾.

"(...) Onlara uygun olan: İtaat etmek ve güzel söz söylemektir. İş ciddiye bindiği zaman (cihad isteklerinde) ALLAH'A SADIK KALSALARDI, elbette kendileri için daha iyi olurdu."⁽²⁵¹⁾

"DOĞRU olan erkeklere ve kadınlara Allah, mağfiret ve büyük mükâfaat hazırlamıştır."⁽²⁵²⁾.

Doğruluk ve dürüstlük konusunda Allah'ın elçisi de şöyle buyurmuştur:

"Sıdk (=doğru sözlülük) iyiliğe götürür; iyilik de Cennet'e götürür. Adam doğru

(246) Beyyine 98/5.

(247) Sâffât 37/40.

(248) Hicr 15/40.

(249) Ceyhan Rüşfî, el-Üsesü'l-İlmiyye li-Nazariyyâti'l-İlâm, Kahire, 1978, s. 299 vd.

(250) Tevbe 9/119.

(251) Muhammed 47/20-21.

(252) Ahzâb 33/35.

söyleye söyleye Allah nezdinde siddîklar (=doğruluk önderleri) derecesine yükselir. Kizb (=yalan sözlülük) kötülüğe; kötülük de Cehennem'e götürür. İnsan yalan söyleye söyleye Allah nezdinde Kezzâb (=Yalancı) olarak tescil olunur."⁽²⁵³⁾.

İslâmî gazetecilikte haberlerin doğruluğu önem arzettiğinden, gazete muhabirlerinin, gerçekten Allah'ın ve elçisinin nitelediği ahlâkî yapıya uygun biçimde yetiştirilmeleri zorunluluğu vardır. Basın mensupları haberleri toplayıp neşrederler. Kamuoyu bunları kabul ve reddetme konumundadırlar. Bu arada yalan ve yanlış haberler yayarak kamuoyunu yanıltma ve hatâlı yönlendirme ve hattâ gerçeğe aykırı biçimde şartlandırma da söz konusu olabilir. Bu bakımdan müslüman gazeteciler, doğruluklarını tahkîk ve kontrol etmeden haberleri yayınlamamalıdır. Haberlerin doğruluğunu tahkîk ve kontrol, alel umûm herkesin vazifesi olmakla birlikte, haberciliği meslek edinenlerin öncelikle ve hassasiyetle dikkat edecekleri bir husustur. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Ey inananlar, size fâsık bir adam bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."⁽²⁵⁴⁾.

Yukarıdaki âyet-i kerîme, amacına göre yorumlanmalı ve kaynağı ne olursa olsun, her tür haber, içeriklerinin doğruluğu araştırılmaksızın yayınlanmamalı, yalan haber neşrine fırsat verilmemelidir.

Yalan haber, basın yoluyla yalan söylemektir. Bu bakımdan gazetecilik ve muhabirlik mesleğini icra edenlerin hak ölçüsünden ayrılmayan sâdk ehli bulunmaları, haberleri toplarken ve yayarken İslâmî sorumluluklarının bilincinde olmaları şarttır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"(İyice) bilmediğin bir şeyin ardına düşme! Çünkü, kulak, göz ve gönül bunların hepsi o (yaptığı)ndan sorumludur."⁽²⁵⁵⁾.

Yukarıdaki âyetten açıkça anlaşılmalıdır ki, "duyma", "görme" ve "anlama" melekelerini kullanmak sorumluluk getirmektedir. Duyma, görme ve anlama melekelerini en has-

(253) Riyâzüs-Salihîn, I/61, r. 54.

(254) Hucurât 49/6.

(255) İsrâ 17/36.

sas bir şekilde kullanabilme daha çok iletişim personeli ve gazeteciler için ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü, iletişimciler ve gazeteciler görevlerini daima "duyarak", "görerek" ve "yorumlayarak" yürütmektedirler. Bu itibarla, Kur'ân, duyarak, görerek ve yorumlayarak hakkında kesin bilgi edinilemeyen hususların üzerine gitmeyi ve bunları haber olarak yaymayı doğru bulmamaktadır.

Kur'ân, muhâbirlerin her edindikleri haberi uluorta yayamayacaklarını belirterek şu mesajı vermektedir:

"Onlara güven veya korkuya dâir bir haber gelse onu (hemen) yayarlar. Halbuki onu Elçi'ye ve aralarında buyruk sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu (haberine neye delâlet ettiğini) bilirdi."⁽²⁵⁶⁾.

Bu âyet, İslâmî basın için dört önemli kural getirmektedir. Buna göre:

— Özellik ve önem arzeden haberler; neşredilmeden ve yayınlanmadan önce mutlaka tahkîk edilmeli ve değerlendirilmelidir.

— Bu tür haberler, içeriklerinin değerlendirilmesi ve yayınlanmasında sakınca bulunup bulunmadığının takdiri için ilim ve ihtisas sahibi bir hey'ete sunulmalıdır.

— İslâm düşmanlarının bilmesi halinde müslüman toplumun zararına yol açabilecek her nevi haberin yayınlanmasından kaçınılmalıdır.

— Müslümanın, gerçeğe uygun da olsa, her duyduğunu nakletmesi ve yayması doğru değildir⁽²⁵⁷⁾.

Müslüman gazeteci, gerek haberleri derlemede ve gerekse bunları iletişim araçlarıyla yaymada sıdk sıfatının gerektirdiği tarzda hareket etmek; doğruluğundan emîn olmadığı ya da neşrinin mahzurlu olduğu hiç bir haberi yayınlamamak zorundadır. Müslüman gazeteci, yalan haberden şiddetle kaçınmalıdır⁽²⁵⁸⁾. Yalan söze üç halde cevaz verilmiştir:

(256) Nisa 4/83.

(257) Allah'ın Elçisi (s.a.v.) "Her duyduğunu söyleyip yayması, kişiye günâh olarak kâfidir." buyurmuşlardır (Bkz. Müslim, İman, 1/72).

(258) Ahmet Ğalûş, el-İ'lâm fi'l-Kur'an, Kahire, 1986, s. 192; Ammâre Necîb, el-İ'lâm fi Dav'il-İslâm, Biyad, 1980, s. 122.

Savaşta, iyi sonuç alma gayesine matuf harp taktiği olarak; sosyal barışı sağlama amacıyla dargın insanların arasını düzeltme metodu olarak; âile yapısını koruma gâyesiyle küskün karı-kocanın arasındaki geçimsizliği ortadan kaldırma yöntemi olarak⁽²⁵⁹⁾. Bu gibi istisnalar dışında, her ne suretle olursa olsun, "sıdk" prensibinden vazgeçilmez. "Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?"⁽²⁶⁰⁾ âyetinde de görüldüğü üzere, Allah, bizzat kendisini "sıdk" sıfatıyla niteliği gibi, gönderdiği elçilerini de aynı sıfatla tavsif etmiştir⁽²⁶¹⁾. Binâenaleyh, sıdk ve sadâkat başta müslüman gazeteci ve iletişimciler olmak üzere tüm müslümanların şîarı bulunmalıdır.

Doğruluk, niyyette, sözde ve harekette olur. Niyyette ve kasıdda doğruluk, Allah'a yönelişte ve onun rızasının kazanılmasında isteğin samimi ve kuvvetli olmasıdır. Sözdeki doğruluk, hakkı ve gerçeği izhâr etmektir. Hareketlerdeki doğruluk ise, kişinin davranışlarının İslâmî esaslara uygun olması demektir. Müslüman, niyet, söz ve eylemlerinde doğru olursa, doğruluk derecesine yükselir. Kur'an'da şöyle buyrulur: "De ki: "*Rabb'im beni (girdireceğin yere) doğruluk girdirişiyle girdir, beni (çıkarcacağıın yerden) doğruluk çıkarışıyla çıkar (Beni nereye göndereceksen, hoş bir şekilde oraya girdir ve çıkaracağıın yerden de beni hoş bir şekilde çıkar)...*"⁽²⁶²⁾. Doğruluk girdirişi ve doğruluk çıkarışı demek, her şeyin amacının Allah'ın rızasını kazanmak olması, demektir⁽²⁶³⁾.

cc) Sabır :

Müslüman gazetecide aranan önemli niteliklerden birisi de "sabırlılık"dır. Ahlâkî hasletlerin en güzeli olan sabır, İslâm'ın farzlarından ve imanın yarısı mesâbesindedir⁽²⁶⁴⁾.

Sabrın kelime manası, men'etmek, habs etmek, tutmak ve vazgeçmektir⁽²⁶⁵⁾. İslâmî anlamı ile sabır üç türdür:

aaa) İtaatta sabır: Sürekli olarak ihlâs ve samimiyetle Allah'a ibâdeti ve kulluğu ak-satmadan yürütmektir.

(259) Riyazüs-Salihîn, I/138 s. 138, r. 247.

(260) Nisa, 4/87.

(261) Meryem, 19/41, 54, 56.

(262) İsra 17/80.

(263) Abdülkerim Zeydan, Usûlü'd-Da'va, Bağdat, 1978, s. 334.

(264) Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 335-336.

(265) Mustafa ed-Dimîri, a.g.e., s. 162.

bbb) Mâsiyette sabır: Devamlı surette Allah'ın yasaklarından kaçınmak ve günâhlardan uzak durmaktır.

ccc) Musîbette sabır: Maddî ya da manevî her türlü musîbetlere, belâlara, sıkıntılara ve zorluklara karşı nefsin tahammül ve dayanma gücüdür⁽²⁶⁶⁾.

Sabır, insanın fitrî vasıflarındandır. Çünkü, her insan için sabır hayatî zarûrettir. İnsan sabretmeden istediğini elde edemez. Kişi, emellerine ancak nefsini zorlayarak ve sıkıntılara katlanarak ulaşabilir. İnsan, hayatın çeşitli zorluklarını sabırla karşılayamazsa, yaşama sevincini kaybeder, şahsiyeti çöker; hayat cenderesinde ayaklar altında kalır⁽²⁶⁷⁾.

Her insanda bulunması şart olan sabırlılık vasfı müslüman gazeteci için daha da zarûridir. Çünkü, müslüman gazeteci, iki alanda sürekli büyük gayret ve çalışmanın içindedir: Öncelikle, kendi nefis sahasında cihad yapacak; kendini itâat, ibâdet ve kulluğa sevkedecek, ganâhtan kendini alıkoymak için nefesine hâkim konumda olacak; sâniyen, kendisinin dışında kalan sahalarda da insanlara iyiyi, doğruyu, hakkı ve hakikatı iletme hususunda çaba sarfedecektir. Müslüman gazeteci, bu iki alanda da sabra muhtaçtır⁽²⁶⁸⁾.

Kur'an'da seksenden fazla yerde sabrın öneminden bahsedilmiştir:

"Sabırla, namazla (Allah'dan) yardım dileyin..."⁽²⁶⁹⁾.

"Ey insanlar! Sabredin, direnin!..."⁽²⁷⁰⁾.

"Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."⁽²⁷¹⁾.

"Biz, sabredenlerin karşılığını yaptıklarının en güzeliyle vereceğiz."⁽²⁷²⁾.

"Sana vahyolunana uy ve Allah, hükmünü verinceye kadar sabret!..."⁽²⁷³⁾.

"İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfaatları iki kere verilir..."⁽²⁷⁴⁾.

(266) Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 336.

(267) Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 337.

(268) Muhammed Ferid Mahmut İzzet, Dırâsât fî Fenni't-Tahrîr es-Sahafî fî Dav'i Maâlim-i Kur'âniyye, Cidde, 1984, s. 421; Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 337.

(269) Bakara 2/45, 153.

(270) Âl-i İmrân 3/200.

(271) Enfâl 8/46.

(272) Nahl 16/96.

(273) Yunus 10/109.

(274) Kasas 28/54.

"Ancak sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir."⁽²⁷⁵⁾.

"Onların dediklerine sabret ve güzelce onlardan ayrıl!"⁽²⁷⁶⁾.

"Birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler (ziyandan kurtulmuşlardır.)"⁽²⁷⁷⁾.

"İçinizden mücâhede edenler ve sabır gösterenler belli oluncaya kadar elbette sizi deneriz"⁽²⁷⁸⁾.

Allah'ın elçisi de sabrın fazîletini şöyle beyan etmektedir:

"Sabır, aydınlıktır..."⁽²⁷⁹⁾.

"Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir şey verilmemiştir."⁽²⁸⁰⁾.

b. Müslüman Gazetecinin Aslî Görevleri :

Müslüman gazetecinin pek çok görevleri vardır. Ancak, biz bunların en önemlilerinin üç başlık altında toplanabileceği kanaatindeyiz:

aa) Emr-i bi'l-Ma'rûf Nehy-i ani'l-Münker:

Ma'rûf, herkesce benimsenen ve akli selimin kabûl ettiği her türlü iyilik, güzellik ve tâattır. Münker ise, dinin kabûl etmediği, insan tabiatının da benimsemediği ve hoş görmediği her türlü kötülük ve çirkinliktir⁽²⁸¹⁾.

İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak alelumûm bütün müslümanların görevi ise de, müslüman basın mensupları için daha çok önem ve sorumluluk gerektiren bir vazifedir. İster yazılı basın (=gazete ve matbuat)da olsun, ister sözlü basın (=Radyo - Televizyon)da olsun, müslüman iletişimcinin aslî görevi iyilikleri emir ve tavsiye etmek, kötülüklerden sakındırmaktır. Diğer bir anlatımla, müslüman iletişimci iyiliklerin yayıcısı, kötülüklerin önleyicisi olmak zorundadır.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in önemini vurgulayan Kur'ân âyetleri farklı üslûblarda gelmiştir:

(275) Zümer, 39/10.

(276) Müzzemmil, 73/10.

(277) Asr, 103/3.

(278) Muhammed, 47/31.

(279) Müslim, Taharet, 2/1; Tirmizî, Deavât, 45/85.

(280) Buharî, Rıkâk 81/20; Müslim, Zekât, 12/124.

(281) Ahmed İzzuddin el Beyanûnî, Halep, 1977, s. 3.

aaa) Ma'rûf'u emir, münkerden nehiy, açık ve sarih bir buyrukla istenmiştir:

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men'eden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir."(282).

bbb) Ma'rûf'u emir ve münkerden nehiy, bütün mü'minlerin aslı görev ve sıfatları olarak gösterilmiştir:

"İnanan erkekler ve inanan kadınlar, birbirlerinin vefisidirler. (Birbirlerine) iyiliği emrederler, kötülükten men'ederler..."(283)

ccc) Ma'rûf'u emir, münkerden nehiy, hayırlı ümmetin temel misyonudur:

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men'edersiniz..."(284).

ddd) Ma'rûf'u emir ve münkerden nehiy, iktidar mevkiinde bulunanların ana gayelerindedir:

"O (inana)nları yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde (...) iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeğe çalışırlar..."(285).

eee) Ma'rûf'u emir ve münkeri nehiy görevini kasten yerine getirmemenin, lânetlenme sebebi olacağı uyarısında bulunulmuştur:

"Yahudîlerden kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsrâ diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeğe çalışmazlardı. Ne kötü şey yapıyorlardı..."(286).

(282) Âl-i İmrân 30/104.

(283) Tevbe 9/71.

(284) Âl-i İmrân 3/110.

(285) Hac 22/41.

(286) Mâide 5/78-79.

fff) Ma'rûf'u emir ve münkerden nehiy görevini yerine getirmenin azâbdan kurtuluşun vesîlesi olacağı beyan edilmiştir:

"Ne zaman ki, onlar, kendilerine hatırlatılanı unuttular, biz de kötülükten men'edenleri kurtardık. Zulmedenleri de, yoldan çıkmaları yüzünden çetin bir azâb ile yakaladık." (287).

Allah'ın Elçisi de değişik üslûblar kullanarak ma'rûfu emretmenin ve münkerden sakındırmanın ehemmiyetine işâret etmiştir:

— Münkeri ortadan kaldırma, mü'minlere bir görev olarak yüklenmiş, bu hususta açık emir verilmiştir:

"Sizden bir kimse münker (=çirkin) bir davranış görürse onu eliyle değiştirsin; eğer buna gücü yetmezse diliyle önlemeye çalışsın; buna da güç yetiremezse, kalben nefret etsin. Ne var ki; nefret etmekle yetinmek, îmanın en zayıf derecesidir."(288).

— Ma'ruf'u emretme ve münkeri nehyetme görevini terketmenin, duaların ademi icâbeti ile belâ ve musibetlere uğramanın sebebi olarak gösterilmiştir:

"Allah'a yemîn ederim ki, ya ma'rûfu emreder, münkerden sakındırırsınız, ya da Allah size azâb eder. Sonra Allah'a yalvarırsınız da, duânız kabûl görmez."(289).

— Ma'rûfu emir ve münkeri nehiy, cihadın en üstünü olarak değerlendirilmiştir:

"Cihadın en fazîletlisi, zâlim yöneticileri, yerine göre uyarmak ve gerçekleri kusuzca dile getirmektir."(290).

— Ma'rûf'u emir ve münkeri nehiy görevini yerine getirmiş olmanın mü'minlerin imanlarının gereği olduğu belirtilmiştir:

"Allah tarafından benden önce gönderilen her peygamberin sâdik ashâbı ve havârîleri

(287) A'râf 7/165.

(288) Müslim, İman, 1/78; Tirmizî, Fiten, 31/11.

(289) İbn Mâce, Fiten, 36/20; Müsned, 1/2; Riyâzü's-Salihîn, 1/117, r. 198.

(290) Tirmizî, Fiten, 31/19; İbn Mâce, Cihad, 24/15; Riyâzü's-Salihîn, 1/117, r. 199.

(=yardımcıları) vardı. Bunlar onun yolunu izler, emirlerine uyarlardı. Sonra bunların yerlerine öyleleri halef oldu ki, yapmadıkları işlerle öğünürler, emredilmedikleri işleri yaparlardı. Bu kötü işleri eliyle engelleyen mü'mindir; diliyle bunlara karşı duran mü'mindir. Kalbiyle buğzeden de mü'mindir. Bu kötülüklerden nefret etmeyende ise imânın zerresi bile yoktur."⁽²⁹¹⁾.

Ma'rûf'u emir ve tavsiye etmek, münkerden sakındırmak isteyen müslüman gazetecinin, her şeyden önce, ma'rûf'u ve münkeri kendisinin bilmesi ve tanınması lâzımdır. Başka bir deyimle, müslüman gazeteci ma'rûf ve münker konusunda geniş ve sahih malûmat sahibi olmalı, Kur'an ve sünnetin aydınlığında en güzel metodlarla iyi olanı göstermeli, kötü olandan sakındırmalıdır⁽²⁹²⁾.

bb) Tebliğ ve İrşâd :

Müslüman gazetecinin ikinci önemli görevi, insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu tebliğ etmek, halkı aydınlatmak, onlara hayrı ve hakkı telkin etmek ve onların bilgi ve kültür düzeyini yükseltmektir. Topluma doğru yolu göstermenin ve o yolu aydınlatmanın İslâm'da önemi çok büyüktür. İletişimci (=Tebliğci)'nin ve irşâdcinin sözleri, Allah'ın koyduğu ölçülere göre sözlerin en güzelidir. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"(İnsanları) Allah'a çağırın, iyi iş yapan ve "Ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?"⁽²⁹³⁾.

Müfessirlere göre bu âyet, kendisi doğru yolda olan, güzel amel ve davranışlarda bulunan ve insanları diliyle ve kalemiyle Hakk'a ve doğruya yönlendiren herkes hakkındadır⁽²⁹⁴⁾. İnsanları Hakk'a davet edenin kazanacağı mükâfaat çok büyüktür. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

"İnsanları doğru yola davet edene, davete icâbet edenlerin sevâbı kadar ecir ve-rilecek ve bu, daveti kabûl edenlerin sevâbından hiçbir şey eksiltmeyecektir."⁽²⁹⁵⁾. Söz gelimi,

(291) Riyâzû's Sâlihîn, I/114, r. 190.

(292) Mustafa ed-Dimîrî, a.g.e., s. 165-168; Ali b. Muhammed Habib el-Basrî el-Mâverdî, el-Ahkâmû's-Sultâniyye, Kahire, 1983, s. 208 vd.; İbn-i Teymiyye, el-Hisbe ve Mes'ûliyyetu'l-Hukûmeti'l-İslâmiyye, Kahire, 1976, s. 69 vd.

(293) Fussilet 41/33.

(294) İbn-i Kesîr IV, 100.

(295) İbn-i Kesîr IV, 100.

bir müslüman gazetecinin, bir gazete köşesinde yazdığı makâleyi okuyan ya da bir müslüman televizyon programcısının fayda sağlayan herhangi bir mesajını dinleyen milyonlarca okuyucunun ve izleyicinin elde ettiği yarar kadar derece ve mükâfaat o gazeteciye takdir edilecek ve verilecek demektir.

Davet, tebliğ ve açıklama yoluyla doğru yolu gösterme, herkesten ziyâde müslüman iletişimcilerin görevidir. Müslüman iletişimci, tebliğ ve telkin ettiği şeye icâbet eden olmasa bile, bu vazifesini, ibâdetlerini edâ eder gibi yerine getirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet "süreklilik" arzeden bir mecburiyettir⁽²⁹⁶⁾.

cc) Hakk'ı İzhâr, Halkı ve Yöneticileri İnzâr:

Müslüman gazetecinin üçüncü mühim vazifesi de dâima hakkı ve hakîkati izhar etmek, halkı ve yöneticileri belli konularda uyarmaktır. Hakikatı bulmak ve onu açıklamak basın mensuplarının esas vazifesidir. Hakikatı bulmak onu aramakla mümkündür. Bunun için basın görevlileri, gerçek anlamda cesûr ve özgür olmalı, Allah'dan başka hiç bir kimseden korkmamalıdır. Allah şöyle buyurmuştur:

"İnsanlardan korkmayın! Yalnız, benden korkun!..."⁽²⁹⁷⁾.

Allah'ın Elçisi de, "zalim ve haksız yöneticileri uyarmanın ve eleştirmenin en büyük cihad"⁽²⁹⁸⁾ olduğunu ifâde buyurmuştur. Yöneticileri uyarma ve eleştirme hakkı kişinin siyasî hürriyetinin bir iktizâsıdır. Siyasî hürriyetlerin nihâf gayesi de ferttir. Devletin varlık hikmeti ferdin refah ve mutluluğudur. Ferdin menfaati ile kamunun menfaati çeliştiğinde ise âmme menfaati üstün tutulurken, yine arkada ferdin hakları ve hürriyetleri yerine getirilir. Sonuç itibariyle âmme menfaatlerinin arkasında da yine fert gizlidir. Çünkü, kamu menfaatlerinin amacı da ferdin şerefi, saâdeti ve refahıdır.

Basın mensupları düşüncelerini açıklama ve eleştirme hürriyetini serbestçe kullanabilmelidirler. İnsanlara gerçekleri ve doğruları çekinmeden söylemek, fazîletlerin en

(296) Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 476 vd.

(297) Mâide 5/44.

(298) Müsned IV/314, V/251, 256; Nesâî, Bey'a 39/37; Riyâzüs-Salihîn, I/234, r. 192.

büyüğüdür. Hakk'ın söylenmediği yerde bâtil yerleşir. Hakk'ın sürekli söylendiği ve yazıldığı yerde bâtil barınamaz. Bir toplumun kalkınması ve yücelmesi, hakşinâs iletişimcilerin ve fikir ve kalem erbabının varlığı ile mümkündür. Hakk'ı açıklayacak ve yöneticileri uyaracak fikir önderlerinden ve iletişimcilerden yoksun olan milletlerin geleceği tehlikededir. Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim, içlerindeki zâlime "Hey zâlim!" diye seslerini yükseltmekten korkarlarsa, artık onlar, kendi hallerine bırakılmıştır."⁽²⁹⁹⁾.

Binâenaleyh, hakkı ölçü alanlar ve toplumu hakîkate yönlendirmeyi gaye edinenler Allah'dan başka hiç bir güç ve otoriteden korkmamalı ve çekinmemelidirler. Bu konuda ideal örnek peygamberlerdir: "(O Peygamberler), Allah'ın buyruklarını duyururlar, (yalnız) Allah'dan korkarlar ve O'ndan başka hiç kimseden korkmazlardı..."⁽³⁰⁰⁾. Hz. İbrahim, Zâlim Nemrut'un siyasî otoritesinden korkmadan tek başına mücadele etmişti⁽³⁰¹⁾. Zâlim Fravun'un despotizmi, Hz. Musâ'yı davasından döndürememişti⁽³⁰²⁾. Mekke'de siyasî gücü ellerinde bulunduran zâlim ve müşrikler, her türlü baskı ve tehdide rağmen Hz. Muhammed⁽³⁰³⁾ ve ashabına geri adım attıramamışlardı: «O kimseler ki, kendilerince "(Düşmanınız olan) Mekke halkı size karşı bir araya gelip bir ordu teşkil etmişler, onlardan korkun!" deyince, (bu söz), onların imanını artırdı. Ve: "Allah bize yeter, O, ne güzel vekildir" dediler.»⁽³⁰⁴⁾.

Müslüman gazeteciler ve basın görevlileri, hakkı söyleme, yöneticilerin yaptıkları yanlışlıkları eleştirme hak ve hürriyetini kullanırken hiç bir etki altında kalmamalı ve hak ölçüsünden taviz vermemelidir. Özellikle, siyasîlerin hata ve yanlışlarını tespit ve açıklamada duyarlı olmalı ve bu hususta Asr-ı Saâdet müslümanlarını örnek almalıdırlar. Çünkü, Dünya Tarihi'nde siyâsî tenkit hürriyetinin en güzel pratikleri Asr-ı Saâdet Devri'nde görülür. O dönemde siyâsî önderlerle halk hemen hemen aynı bilinç seviyesinde olduklarından dolayıdır

(299) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 61.

(300) Ahzab 33/39

(301) En'âm 6/70-71.

(302) Tâhâ 20/45-46.

(303) Hz. Muhammed (s.a.v.), "Kureyşliler'in sana zarar vermelerinden endişe ediyorum" diyen amcasına: "Ey amcam! Vallahi, güneşi sağ yanıma, ayı do sol yanıma koysalar, yine bu hakkı tebliğ ve izhar davamdan vazgeçmem!..." şeklinde sesini yükseltmişti (Bkz. İbn-i Hişâm, Sîretu'n-Nebî, I, 266).

(304) Âl-i İmrân 3/173.

ki, yönetenle yönetilenler arasındaki siyasî eleştiri hürriyeti İslâm toplumunun tesânüdünü artırıyor ve kalkınmasını ve yükselmesini kolaylaştırıyordu.

İslâm'ın ilk Halîfesi Hz. Ebu Bekir (r.a.), ilk siyasî konuşmasında:

"Ey insanlar! Ben sizin en hayırlınız olmadığım halde, yöneticiniz seçildim. Eğer sizi iyi yönetirsem ve iyilik yaparsam, bana yardım ediniz. Eğer sizi kötü yönetirsem ve size fenâlık edersem, bana doğru yolu gösteriniz (eleştirerek beni uyarınız). Ben Allah'a ve Elçisi'ne itaat edersem, siz de bana itaat ediniz. Eğer ben Allah'a ve Elçisi'ne itaat etmezsem, siz de bana itaat etmeyiniz!..." buyurarak toplumdaki, doğruyu ölçü alarak siyasî tenkîit ve eleştiri hakkını kullanmalarını istemişti⁽³⁰⁵⁾.

İkinci Halîfe Hz. Ömer (r.a.) de bir siyasî nutkunda:

"Ey insanlar! (Siyasî ve manevî lider olarak) bende bir eğrilik görürseniz ne yaparsınız?" diye sorar. Dinleyicilerden biri ayağa kalkarak:

"Ey mü'minlerin yöneticisi! Allah'a yemin ederim ki, eğer sende bir eğrilik görürsek, senin eğriliğini kılıçlarımızla düzeltiriz!..." cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.):

"Hamdolsun O Allah'a ki, bu toplumun içinde Ömer'in eğriliğini kılıcıyla düzeltecek kimseler var kılmıştır." der⁽³⁰⁶⁾.

Açıkça görülüyor ki, gerek Hz. Ebu Bekir ve gerekse Hz. Ömer, İslâm'ın fikir, eleştiri ve uyarı hürriyeti ilkelerini amelîleştirerek Basın hürriyetinin ve siyasî eleştiri özgürlüğünün en güzel uygulama örneklerini sergilemişlerdir.

Günümüz dünyasında, Hz.Ömer'in eğriliğini kılıcıyla düzeltebilme cesâretini gösterecek kadar cesûr müslüman gazetecilere ve İslâmî medya önderlerine her zamankinden daha çok ihtiyaç bulunduğu kanısındayız.

5. İslâmî Gazetecilikte Mülâkat (=Röportaj) :

a. Mülâkat Kavramı :

Mülâkat, "karşılaştı, birlikte oldu" anlamına gelen "la-ki-ye" kök fiilinden türetilmiş

(305) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 41.

(306) Mustafa Râfîf, a.g.e., s. 81.

Arapça bir kelime olup, "Buluşma", "Görüşme" manasını taşır. Mülâkî, görüşen ve buluşan demektir⁽³⁰⁷⁾.

Mülâkat'ın iletişim hukukundaki terim anlamı, herhangi bir konunun, ilgililerince yüzyüze ve karşı karşıya görüşülerek iletme hazırlanıp sunulmasıdır. Mülâkatın batı dil-lerindeki karşılığı "röportaj"dır. Sözlükte, "günün notu", "günün raporu" anlamına gelen "röportaj", daha çok radyo ve televizyon iletişimde kullanılmakta ve "bir haberin tabîî ses ve görüntülerle ya da haberin ilişkin olduğu olayın ilgililerinin konuşma ve görüntüsüyle zenginleştirilerek anlatılması" biçiminde tanımlanmaktadır⁽³⁰⁸⁾.

Basında mülâkat (=yüz yüze görüşme), büyük önem taşır. Çünkü, mülâkat, iletişim sürecine canlılık kazandırır ve haberlerin daha iyi bilinmesini ve öğrenilmesini sağlar⁽³⁰⁹⁾.

2. Mülâkat Şekilleri :

Mülâkatta esas olan doğrudan ve yüz yüze görüşmedir. Görüşmeyi yapanlar aynı yerde ve aynı zamanda bir arada bulunabilecekleri gibi, buldukları mahal farklı ve birbirlerine çok uzak mesâfeli de olabilir. Bu takdirde arada herhangi bir ses ve görüntü aktarıcı aygıt kullanılması söz konusudur. Günümüzde televizyon, telefon, telsiz gibi teknik imkânlarla (hattâ uydu aracılığı bile) röportajlar ve çeşitli mülâkatlar yapılabilmektedir⁽³¹⁰⁾.

İslâm'ın ilk dönemlerinde ve özellikle de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in İslâm'a davet çalışmalarında doğrudan ve yüz yüze mülâkatın ilginç örneklerini görmekteyiz. Bunlardan bir kaç tanesine kısaca temas etmek istiyoruz:

Âmir b.Sa'saa Oğulları'ndan Beyhara b.Firas'la Mülâkat:

Peygamberimiz, Ukaz Panayırı'nda konaklayan Âmir b. Sa'saa Oğulları kabîlesine giderek onlarla şöyle bir mülâkatta bulundu:

Hız. Muhammed : "–Hangi kavimdensiniz?"

Beyhara : "–Âmir b.Sa'saa Oğulları'ndanız!"

(307) Sarı Mevlûd, a.g.e., s. 1384.

(308) Uyguç, a.g.e., s. 90.

(309) Abdulfettah Abdunnebî, el-Habaru's-Sahâfî, Kahire, 1989, s. 216 vd.

(310) Faruk Ebu Zeyd, Fennu'l-Kitâbeti's-Sahâfiyye, Cidde, 1991, s. 13-15.

- H.z. Muhammed : "–Âmir Oğulları kim?"
- Beyhara : "–Kâ'b b.Rebîa Oğullarıdır?"
- H.z.Muhammed : "–Sizde himâye nasıldır? Ben Allah'ın gönderdiği Peygamber'im. Sizin yanınıza gelsem, beni himâye eder misiniz?"
- Beyhara : "–Sen Kureyş'ten kimlerdensin?"
- H.z.Muhammed : "–Abdül-Muttalib Oğullarıdanım!"
- Beyhara : "–Eğer biz sana tâbi olur da Allah seni muhâliflerine hâkim kılacak olursa, senden sonra bu hâkimiyet bize kalır mı?"
- H.z. Muhammed : "–Emir ve irade Allah'ındır. O, hâkimiyeti, dilediğine ihsan eder!"
- Beyhara : "–Biz, senin için, bütün Araplar'ın oklarına hedef olalım; Allah seni başarıya eriştirince de, bu işe, bizden başkaları konsun! Senin işin, bize gelmez!"

Mülâkat bu şekilde sona ermiş ve Âmiroğulları yüzçevirerek H.z. Peygamber (s.a.v.)'in yanından uzaklaşmışlardır⁽³¹¹⁾.

Şeyban b.Sa'lebe Oğulları'ndan Mefruk b.Amr'ın H.z. Peygamber'le mülâkatı:

- Mefrûk : "–Ey Kureyşli kardeş! Beni, neye davet ediyorsun?"
- H.z. Muhammed : "–Allah adâleti, iyiliği ve yakınlarla bakmayı emreder. Kötülüğü, fenalığı ve azgınlığı yasaklar. Bu emir ve yasakları kabule davet ediyorum!"
- Mefruk : "–Ey Kureyşli Kardeş! Vallahi sen, beni güzel ve yüce

(311) Köksal M.Âsım, İslâm Tarihi (H.z. Muhammed ve İslâmiyet) Mekke Devri, Ankara, 1966, s. 335 (Âmir Oğulları, kabîlelerine dönüp, bu mülâkatı yaşlı ve tecrübeli bir büyüklerine anlattıklarında, yaşlı bir adam, iki eline başını koyarak: "–Ey Âmir Oğulları, O zât, tutmak isterken kaçırılan bir devlet kuşuymuş. Yemin ederim ki, şimdiye kadar İsmailoğulları'ndan yalan yere peygamberlik iddiasında bulunan hiç kimse gelmemiştir. Onun size söylediği gerçektir. Aklınız nerede idi, neden bunu düşünmediniz?" diyerek onlara çıkıştı. Bkz. Köksal M.Âsım, a.g.e., s. 336).

ahlâka davet ettin. Şüphesiz ki, kavmim seni yalanlamakla sana iftira etmişlerdir..."(312).

Yukarıdaki naklettiğimiz her iki mülâkatta da Allah'ın Elçisi, mütehasıs bir iletişim yetkilisi gibi hareket etmekte ve kısa soru ve cevaplarla maksadın en iyi ve en açık bir şekilde anlaşılmasını temin etmektedir.

Bir başka ilginç mülâkat örneği de, Hudeybiye Andlaşması'nın imzalanması sırasında Hz.Ömer'in, Hz.Peygamber'le yaptığı görüşmedir.

Hudeybiye Andlaşması metnine usûl yönünden Mekkeliler'in yaptıkları itirazlar kabul edilerek, "Rasûlullah Muhammed" yerine "Abdullah Oğlu Muhammed"; "Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla" yerine "Ey Allah'ım Senin Adınla" ibareleri üzerinde mutabakat sağlanmıştı. Ancak, "Rasûlullah" ünvanının andlaşma metninden çıkarılmış olması, andlaşma içeriğindeki bazı maddeler de içine sinmeyen Hz.Ömer'i ziyadesiyle üzmüştü ve işin içyüzünü iyice kavramak sâikiyle ve araştırmacı ve uzman bir gazeteci gibi hareket ederek Hz.Peygamber'le şu mülâkatı yapmıştı:

Hz. Ömer : "–Sen Allah'ın Peygamberi değil misin?"

Hz. Peygamber : "–Evet, Allah'ın Elçisiyim!"

Hz. Ömer : "–Biz, Hak yolda değilmiyiz?"

Hz. Peygamber : "–Evet, Hak yoldayız!"

Hz. Ömer : "–Düşmanlarımız yanlış ve bâtil yolda değiller mi?"

Hz. Peygamber : "–Evet, yanlış yoldadırlar."

Hz. Ömer : "–O halde, neden onlara bu kadar taviz veriyoruz?"

Hz. Peygamber : "–Ben, Allah'ın Elçisiyim ve O'na karşı gelemem. O, bana zafer verecek, (andlaşma bizim için hayırlı sonuca vesîle olacak)!"

Hz. Ömer : "–Fakat, sen bize, Kâbe'ye gidip onu tavaf edeceğimizi söylememiş miydin?"

(312) İbn-i Hişâm, Sîre II, 63-70; İbn Sa'd, Tabakât I, 216-217.

- Hız. Peygamber : "–Evet, öyle. Fakat, ben size bu yıl gideceğimizi söylemiş miydim?"
- Hız. Ömer : "–Hayır, mutlaka bu yıl gideceğimizi söylememiştin."
- Hız. Muhammed : "–Muhakkak Kâbe'ye gideceksiniz ve onu tavâf edeceksiniz!..."⁽³¹³⁾

Hız. Ömer'in, Hız. Peygamber'le yaptığı bu mülâkatın, İslâmî Gazetecilik açısından haberlerin kaynağından tahkîkinin ve kamuoyunu tatmin edici sağlıklı ve gerçekçi yayın yapmanın ne derece önem arzettiğini göstermesi bakımından câlibi dikkattir⁽³¹⁴⁾.

6. İslâmî Gazetecilikte Makâle :

a) Makâle ve Önemi :

Makâle, gazetelerde yayınlanan ve kamuoyunun ilgi duyduğu çeşitli konu ve görüşleri tenkîdî ve tahlîlî bir şekil ve üslûbda işleyen yazılardır. Bir gazetede düzenli olarak yayınlanan ilmî, edebî ve siyasî makâlelerin ciddiyeti, doğruluğu ve olumlu yöndeki etkinliği, o gazeteyle olan teveccüh ve rağbeti artırır. Gazeteler, en etkin kitle iletişim araçlarıdır. Bu bakımdan, kitlesel etkileri dikkate alınarak, İslâmî gazetelerde yayınlanacak makâlelerin muhtevâ ve üslûb olarak İslâmî prensiplere ve ahlâkî kurallara aykırı olmaması şarttır. Basın, kültür, siyaset ve ekonomi alanında en müessir güç, etkâr-ı umûmiyeyi hazırlamada ve yönlendirmede baskı unsuru olarak kullanılabilen en büyük kuvvettir. Bu kuvvetin en geçerli silâhı da gazetedir. Bu bakımdan İslâmî gazetelerde yayınlanan dinî, siyasî, edebî, bilimsel ve kültürel makâleler toplumsal huzur ve barışı, dînî ahlâk ve mefkûreleri bozucu nitelik taşımamalı; kitlesel eğitim ve öğretime, fikrî gelişmeye ve içtimâî tesânüd ve yardımlaşmaya katkıda bulunmalıdır⁽³¹⁵⁾.

(313) Hamîdullah Muhammed, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, I/277-279; Martin Lings, Hız. Muhammed'in Hayatı, Çev. N. Şişman, İstanbul, 1995, 350-352.

(314) Mustafa ed-Dimîrî, a.g.e., s. 70.

(315) Mustafa ed-Dimîrî, a.g.e., s. 75; Faruk Ebu Zeyd, a.g.e., s. 180 vd.

b) İslâmî Gazetede Yayınlanan Makalelerin Fonksiyonları :

İslâmî gazetelerde yayınlanan makâlelerin başlıca fonksiyonları şunlardır:

- a) Bilgilendirme,
- b) Haberleri ve olayları yorumlama,
- c) Eğitim ve kültürü geliştirme,
- d) Kamuoyunu oluşturma ve etkileme.

İslâmî gazetecilikte makâle, ma'rûf'u emretme, kötülüğü yasaklama, hayra ve hakka davet etme, hakkı beyan etme, halka yol gösterme, toplumu eğitime ve aydınlatma, ferde ve cimiyete çalışma şevki verme, kardeşlik ve dayanışma ruhunu geliştirme, dînî mefkûreyi kuvvetlendirme, ahlâkî değerleri koruma, Kur'an ve sünneti doğru yorumlama, haramı ve helâli açıklama gibi daha pek çok konulardaki muhtevâ zenginliği ile temâyüz etmektedir⁽³¹⁶⁾.

(316) Ammare Necib, Dr., el-Medhal li-dirâseti'l-'lâm el-İslâmî, Kahire, 1991, s. 257 vd.

B. RADYO VE TELEVİZYON

I. GENEL OLARAK RADYO VE TELEVİZYON

1. Tanım ve Tarihi Gelişim

a) Radyonun Tanımı ve Tarihi Gelişimi :

Önceleri telsiz adını taşıyan ve bilâhare 1912'den itibaren "radio" adıyla söylenen radyo, ses ve duyma yoluyla yayın yapan bir kitle iletişim aracıdır. Radyo, en ucuz, en hızlı ve dünyada en çok dinleyicisi bulunan bir haberleşme ve iletim vasıtasıdır⁽³¹⁷⁾.

Radyo, uzun süren ve ayrı ayrı bir çok bilimsel çalışmaların sonucunda bulunmuştur. Radyonun temeli olan elektromagnetik dalgalar, 19. yüzyılın sonuna doğru, Alman fizikçi Heinrich Redolphe Hertz tarafından elde edilmiştir. Daha sonra G.Marconi ve Popow isimli bilim adamları, bu elektromagnetik dalgalardan yararlanarak telsiz sistemini kurmayı başardılar. Marconi, bu sistemle İngiltere'de, sesi 55 km kadar uzaklığa ulaştırmaya muvaffak oldu. Hatta, 1902 tarihinde deniz aşırı ses ulaşımı denemelerinde iyi sonuçlar sağlanarak İngiltere ile Amerika arasında bağlantı kurulması gerçekleştirildi⁽³¹⁸⁾.

1907 yılında Lee De Forest'in boşluk tüpünü bulması, radyo tekniğine yeni boyutlar getirdi. Forest'in daha sonra Amerika'da yaptığı başarılı çalışmalar bu ülkede radyoculuğun gelişmesine öncülük etti. İlk sürekli radyo vericisi, Amerika'da 2 Kasım 1920 tarihinde çalışmaya başlatıldı. Daha sonra radyo yayınları diğer ülkelerde de gelişme ve yayılma eğilimi gösterdi. 1922'de İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nde, 1923'de Almanya, 1925-1926'larda İtalya, Japonya, Hollanda, İsveç, İsviçre, Norveç, Yeni Zelanda, Çekoslovakya, Arjantin ve Güney Afrika Birliği'nde; 1927'den itibaren de Türkiye'de radyo yayınlarına başlandı⁽³¹⁹⁾.

1933 yılında Edwin Armstrong isimli bir mühendis, Frekans Modülasyonunu (=FM bandını) bularak radyoculuk sahasında büyük bir devrim gerçekleştirmiştir⁽³²⁰⁾.

(317) Çapman, a.g.e., s. 192.

(318) Henry Stark - Franz B. Tuteur, Modern Electrical Communications Teory and Systems, London, 1979, s. 10-12.

(319) Uyguç, a.g.e., s. 23.

(320) Henry Strak - Franz B. Tuteur, a.g.e., s. 11.

Radyo dalgaları, saniyede 300.000 kilometre hızla giderek her yerden geçerler. Elektromagnetik dalgalardan yararlanarak konuşmalarımızı en uzak mesafelere iletmemiz mümkündür. Bu sistemde mikrofona çarpan ses dalgaları, elektrik titreşimlerine çevrilerek kablo ile yayıcı istasyonlara gönderilir. Titreşimler orada ses tonu bakımından, milyonlarca kat büyütülürler ve taşıyıcı dalgaya (=carrier) çevrilirler. Modile edilerek değiştirilen dalgalar, istasyon kulesindeki antenlerden yayınlanmağa başlarlar. Hızları ışık hızına denktir. Çıkan dalgaların bir kısmı yere doğru akış yaparak "yer dalgaları" (=ground waves); diğer kısmı uzaya doğru giderek "gök dalgaları" (=sky waves) adını alırlar⁽³²¹⁾.

b) Televizyonun Tanımı ve Tarihi Gelişimi :

Televizyon (=Television), "tele" ve "vision" sözcüklerinden meydana gelmiş bir deyimdir. "Tele" uzak, "vision" (=vizyon) görüntü anlamına gelir. "Televizyon" kelime olarak uzak görüntüsü demektir. Kavram olarak televizyon, sabit veya hareketli cisimlerin, kalıcı olmayan görüntülerinin havadan dalga ile (=elektrik yoluyla) uzak mekanlara iletilerek bir ekran üstünde seyredilen resim sistemidir⁽³²²⁾.

Radyoda olduğu gibi, televizyon yayınlarında da bir verici istasyona ve bir de alıcı cihaza ihtiyaç vardır. Televizyonda resim görüntüsü, hızlı elektrik titreşimleri gönderilmek ve bunların alıcı (=receiver) tarafından resme çevrilmesiyle elde edilir⁽³²³⁾. Televizyon ışık dalgalarının elektrik sinyallerine dönüşmesiyle çalışır. Bunlar radyo dalgaları olarak yayınlanır. Televizyonun telsiz antenleri, dalgaları yeniden elektrik sinyallerine çevirir. Televizyon ekranında bu sinyaller renkli görüntülere dönüşür.

Görüntünün uzağa iletimi fikri, iletilecek görüntünün çeşitli elemanlarından yayılan ışığın elektrik işaretindeki değişikliklere dönüştürülebileceğinin anlaşılması ile doğmuştur. Nitekim, İrlandalı telgrafçı May, 1873 yılında ışık dalgalarını elektrik akımına çevirme yollarını bularak televizyonla ilgili ilk teknik adımı atmıştır. 1915 yılında Marconi "Görüntülü Telefon" düşüncesini ortaya attı. 1925'de Jerkins, mekânîk ilk televizyon âletini başardı. Televizyonun

(321) Çapman, a.g.e., s. 194.

(322) Çapman, a.g.e., s. 215; Uyguç, a.g.e., s. 26.

(323) Çapman, a.g.e., s. 216.

başlangıcı olarak kabul edilen 26 Ocak 1926 yılında J. Logie Baird, Hertz dalgalarını da kullanarak, fotoğraf makinasından bozma bir alıcı ile görüntü nakletmeyi başarmıştır. Bundan üç yıl sonra İngiltere'de iptidâî tarzda başlayan televizyon yayınları, 1936'dan itibaren daha da gelişmiş olarak sürdürülmüştür. 1936'da Fransa'da, 1937'de Amerika'da ve Rusya'da, 1938'de Almanya'da televizyon yayınları başlatılmıştır. Türkiye'de ilk televizyon deneme yayını İstanbul Teknik Üniversitesi'nce 1952'de gerçekleştirilmiş, 1971 yılına kadar sürdürülen bu yayıncılık hizmeti, 30 Ağustos 1971 tarihinde hazırlanan bir protokolla TRT'ye bırakılmıştır⁽³²⁴⁾.

Görüntüleri uzaklara nakledebilmek ancak radyo-link (=Kısa radyo dalga uzunluğu) kullanmakla mümkün olabilmektedir. Her dalganın saniyedeki belli titreşimine "frekans" adı verilir. Kısa dalgalarda frekans sayısı çok yüksektir. En iyi ses yayınları, yüksek frekansda elde edildiği için kısa dalga frekansları televizyona ayrılır. Frekansların çeşitleri ve simgeleri şöyledir:

Alçak Frekans (Low Frequency)	: LF
Orta Frekans (Middle Frequency)	: MF
Yüksek Frekans (High Frequency)	: HF
Çok Yüksek Frekans (Very High Frequency)	: VHF
Ultra Yüksek Frekans (Ultra High Frequency)	: UHF

Televizyon yayınlarında, genellikle VHF ile UHF frekansları kullanılmaktadır. Bütün dünyadaki dalga boylarının ve frekansların ülkeler arasındaki dağılımını, kısa adı ITU (=International Telecommunication Union) olan Uluslararası Telekomünikasyon Birliği düzenlemektedir. Dalga boyları elverdiğince kanal tahsisi mümkün olabilmektedir. Ancak dalga boyları dolmuşsa, o takdirde yeni kanallar ekleyebilmek için kablolu televizyon (=Cable-TV)'a geçmek gerekmektedir. Kablolu televizyon sisteminde, televizyon işaretleri havadan dalga boylarına bindirilerek ev antenlerine gönderilmeyip yer altından bir kablo ile televizyon alıcılarına iletilmiş olmaktadır⁽³²⁵⁾.

(224) Uyguç, a.g.e., s. 27-29; Çapman, a.g.e., s. 217-218.

(325) Tamer C. Emel, Dünü ve Bugünüyle Televizyon, İstanbul, 1983, s. 16; Ratzke Dietrich, Almanya'da İletişim Araçları Durum ve Perspektifler, 1983 Yılı II. Söminer Tutanakları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 11-12.

Günümüzde televizyon iletişimi, uydular aracılığı ile zirveye ulaşmıştır. Çünkü uydularla iletişim, uzaklık kavramını çok değiştirmiş ve dünyayı küçülmüştür. Uydular, televizyon programı ve telefon bağlantısını sağladığı gibi, aynı yöntemle ve faksimil tekniği ile gazete sayfaları da yayılmakta ve aynı anda baskısı yapılabilmektedir⁽³²⁶⁾.

2. Radyo ve Televizyonun Çalışma Konuları ve Fonksiyonları :

a) Çalışma Konuları :

aa) Radyonun Çalışma Konuları :

Radyolar değişik konularda kullanılır. Bu çalışma konularının başlıcaları şunlardır:

- aaa) Haberler ve yorumlar,
- bbb) Konuşmalar ve röportajlar,
- ccc) Duyuru ve tanıtımlar,
- ddd) Hikâye ve romanlar,
- eee) Musikî,
- fff) Spor,
- ggg) Piyesler ve tiyatro eserleri,
- hhh) Hava raporları.

bb) Televizyonun Çalışma Konuları :

Televizyonun başlıca çalışma konuları da şunlardır :

- aaa) Haberler ve yorumlar,
- bbb) Çeşitli konuşmalar ve röportajlar,
- ccc) Duyuru ve tanıtımlar,
- ddd) Açık oturum, panel, konferans, seminer,
- eee) Musikî, eğlence, sinema,

(326) Tamer, a.g.ö., s. 26-28.

fff) Spor,

ggg) Hava raporları⁽³²⁷⁾.

b) Fonksiyonları :

aa) Radyonun Fonksiyonları :

Radyonun fonksiyonlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

aaa) Haber vermek ve bildirmek :

Radyonun en önemli ve en belirgin fonksiyonu çeşitli konularda toplumu haberdar etmek ve bilgilendirmektir.

bbb) Eğitme ve öğretme :

Radyo, halkı eğitme ve öğretme önemli bir kültür hizmeti görür. Radyo yayınlarıyla halk çeşitli konularda bilgilendirilir ve eğitilir.

ccc) Duyurmak ve tanıtmak :

Çağımızda duyuru ve tanıtımın önemi her geçen gün artmaktadır. Savaş, deprem, sel, yangın vb. önemli olaylarla çeşitli programları ilgililere duyurmada ve özellikle muhtelif ticarî emtiayı halka tanıtmada radyo en etkin araçtır.

ddd) Eğlendirme ve dinlendirme :

Halkı eğlendirmek ve dinlendirmek için spor, musikî, tiyatro, piyes, hikâye ve roman vb. yayınlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Radyo bu fonksiyonu da görmektedir⁽³²⁸⁾.

eee) Etkileme ve yönlendirme :

Radyo, toplumu müsbet konularda etkileme ve yönlendirme ve kamuoyu oluşturmada da etkili bir iletişim vasıtasıdır⁽³²⁹⁾.

(327) Çapman, a.g.e., s. 197-222.

(328) Çapman, a.g.e., s. 196.

(329) İçel, a.g.e., s. 31.

bb) Televizyonun Fonksiyonları :

Televizyonun fonksiyonları olumlu ve olumsuz olmak üzere iki grupta özetleyebiliriz:

aaa) Olumlu fonksiyonları :

Televizyonun olumlu fonksiyonları hemen hemen diğer kitlesel yayın araçlarının fonksiyonları gibidir. Ne var ki, televizyonda ses duyusunun yanısıra görme ve görsellik de vardır. Bu bakımdan anlayışı ve duyguları etkileme yönüyle televizyon yayınları radyo yayınlarından daha ilgi çekicidir⁽³³⁰⁾.

Televizyon yayınlarının başlıca olumlu fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz:

aaaa) Haber verme ve bilgilendirme :

Televizyonun en etkili fonksiyonu haberleşme ve bildirmedir. Çoğu kez canlı yayın yaptığından televizyonun haberlerine toplumun ilgi ve rağbeti daha fazladır⁽³³¹⁾.

bbbb) Eğitim ve öğretim :

Televizyonun önemli fonksiyonlarından birisi de, kitlesel eğitim ve öğretim programları için elverişli bir vâsıta olmasıdır. Özellikle, açık üniversite öğretim sistemlerinde televizyon en etkili bir araçtır⁽³³²⁾.

cccc) Duyurma ve tanıtma :

Duyurma ve tanıtma fonksiyonu, televizyon kuruluşları için iki yönlü fayda temin eder. Bunlardan birincisi, önemli mesajların kitleye duyurulması ve ticârî emtianın tanıtımı; diğeri ise, duyuru ve tanıtma (=ilân ve reklâm) gelirlerinin televizyon kuruluşuna sürekli maddî destek sağlamış olmasıdır.

dddd) Eğlendirme ve dinlendirme :

Televizyon, spor, musikî, sinema ve çeşitli müsabaka programlarıyla halkı eğlendirmede ve dinlendirmede radyoya göre daha canlı ve daha etkili fonksiyon sahibidir.

(330) Çapman, a.g.e., s. 220.

(331) Swallow Norman, Televizyonun Gerçek Gücü, Çev. Aysel Usluata, İstanbul, 1973, s. 12.

(332) Swallow Norman, a.g.e., s. 49 vd.

eeee) Etkileme ve yönlendirme :

Denilebilir ki, toplumu etkileme ve başta siyaset olmak üzere bir çok alanda kamuoyu oluşumunda en müessir iletişim aracı televizyondur⁽³³³⁾.

bbb) Olumsuz fonksiyonları :

Hayatımızda önemli bir yeri olan televizyonun olumlu fonksiyonlarının yanında bazı olumsuz etkilerinin olacağı kuşkusuzdur.

Televizyon yayınlarının izleyiciler üzerindeki olumsuz etkilerini beş grupta toplamak mümkündür:

aaaa) Toplumsal hayata olan olumsuz etkisi:

Televizyon yayınları fertler arası diyalogu ve komşuluk münâsebetlerini azaltmakta, kişiyi günlük yaşamında kısmen de olsa pasifize etmekte, âile içi ve âile dışı sosyal ilişkileri önemli ölçüde zayıflatmaktadır⁽³³⁴⁾.

bbbb) Ruhsal ve fizikî hayata olan olumsuz etkisi:

Televizyon yayınları, kişileri ruhî yönden tembelleştirmekte, geç yatmaktan mütevellid uykusuzluğa, sürekli oturmaktan dolayı hareketsizliğe sevketmektedir. Devamlı televizyon izlemek, ruh ve göz sağlığını bozmakta, ekranın çok yakından seyredilmesinin, göz yorulmasına ve gözde katarakt hastalığına yol açtığı uzmanlarca ifade edilmektedir⁽³³⁵⁾. Kezâ, araştırmacılar, şiddet eylemlerini görüntüleyen filmlerle polisiye ve gerilimli dizilerin sinir sistemlerini bozduğu ve izleyicileri gerginlik ve endişeye sevkettiğini belirtmektedirler⁽³³⁶⁾.

cccc) Eğitim ve öğretime olumsuz etkisi:

Televizyon yayınları iş ve öğrenim hayatının gereklerine göre programlanmadığı takdirde bazı olumsuz etkilere neden olabilir. Söz gelimi, düzensiz televizyon yayınları tahsil çağındaki çocukların yemek yeme, ders çalışma ve uyuma saatlerini olumsuz yönde etkileyebilir⁽³³⁷⁾.

(333) Swallow Norman, a.g.e., s. 35.

(334) Şahin Muzaffer, Televizyon Yayıncılığı ve Toplum İlişkisi, Ankara, 1988, s. 66.

(335) Uyguç Ünal, Televizyon Programcılığı, İstanbul, 1987, s. 25.

(336) Uyguç, a.g.e., s. 27.

(337) Schramm J. - Lyle J. - Parker E., Television in The Lives of Our Children, California, 1961, s. 48.

dddd) Ahlâkî davranışlara olumsuz etkisi :

Bazı televizyon yayınlarının fertler ve özellikle de çocuklar ve gençler üzerinde çok olumsuz tesirler icra ettiği, ahlâkî değerleri tahribe ve suç işlemeye sevkeylediği tesbit edilmiştir⁽³³⁸⁾.

eeee) Reklâm, propaganda ve yönlendirmede

olumsuz etkisi

Reklâm ve propagandaların görsel bir iletişim aracı olan televizyonda etkinliği oldukça fazladır. Şayet reklâmlar, verdikleri mesajlarla tüketim sınırını ve istikrarını bozarlar ve aldatma ve kandırma unsuru taşırlarsa, bu, toplumda çeşitli olumsuzluklara yol açabilir. Kezâ, televizyonun kitleler üzerindeki gücünü istismar ederek menfi propaganda yöntemleriyle toplumu yabancılaşma sürecine sokmak ve doğrulardan saptırmak tehlikesi de vardır⁽³³⁹⁾.

II. İSLÂMÎ RADYO VE TELEVİZYON

1. İslâmî Radyo-Televizyon Kavramı ve Mahiyeti :

Kuşkusuz ki, İslâmî radyo - televizyon deyimiyle, sadece Kur'ân, Tefsir, Hadîs ve Usûlü Fıkıh konularında dinî programlar yapan bir radyo-televizyon neşriyatını kasdetmemekteyiz. İslâmî radyo-televizyon denilince, beşer hayatının her alanında vâki olup İslâmî renk ve hüviyet taşıyan her nevi radyo-televizyon yayıncılığını anlamaktayız.

Radyo-televizyon yayınlarına "İslâmîlik" niteliği kazandıran, İslâmî içerik, İslâmî amaç ve İslâmî usûldür. Yayınlarının muhtevâsı ile gâyesi ve usûlü İslâmî ilkelere uygun bulunan bütün radyo ve televizyon yayınları İslâmîdir. Diğer bir antalımla diyebiliriz ki, çağımızın en büyük ve en güçlü kitle iletişim araçları olan Radyo ve Televizyon kurumları, hayır için de, şer için de kullanılabilen birer silâh gibidirler. Bu araçlar, ilim ve bilgiyi yayma, İslâmî inançları sağlamlaştırma, ahlâkî faziletleri yerleştirme, müslüman nesli tarihî köklerine ve manevî değerlerine bağlama, İslâm toplumunu dînî ve dünyevî konularda iyiye ve doğruya

(338) James D. Halloran, Televizyonun Toplum Üzerindeki Etkileri, Çev. Aysel Usluata, İstanbul, 1973, s. 15 vd.

(339) Uyguç, a.g.e., s. 28.

yönlendirme, müslüman gençliği eğitime ve öğretme gibi çok çeşitli hayır alanlarında kullanılabilceği gibi, fesâdı ve sapıklıkları yayma, toplumu saptırma, ahlâksızlıkları teşvik etme vb. şer ve kötülük alanlarında da kullanılabilir⁽³⁴⁰⁾.

Bilindiği üzere İslâm fukahası ve müçtehid imamlar, İslâmî Teşrî'nin beş ana gâyesi olduğunda icmâ etmişlerdir. Bu beş ana gâye, dini ve ahlâkı koruma, akli koruma, nesebi ve nesli (=âile nizâmını) koruma, can güvenliğini ve mal güvenliğini sağlamadan ibarettir⁽³⁴¹⁾. Bu bakımdan, İslâmî radyo-televizyonlar, yayınlarında bu beş gayeye uygun davranmaya özen göstermek zorundadırlar.

Çağımızda en güçlü ve en müessir iletişim araçları radyo-televizyondur. Özellikle sesli ve görüntülü yayınlarıyla televizyon, âile ve toplum üzerinde büyük bir etki ve yönlendirme kudretine sahiptir. Eskiden toplum mabedlerde, çarşı ve panayırarda kamuoyu önderlerini ve büyüklerini dinlerler ve onların yönlendirmeleriyle dinî ve sosyal bir konuma girerler ve bu sebeplerle de insanlar, genelde babalarının ve dedelerinin dinlerini ve geleneklerini izlerlerdi. Modern iletişim çağında ise, âile ve toplum, veli ve yöneticilerinden ziyâde televizyonun kontrol ve güdümüne girmiştir. Televizyonun toplum hayatına girmesiyle, artık, âilede babanın ve annenin reislik ve mürebbiyelik fonksiyonları büyük ölçüde televizyona geçmiştir. İhâb el-Ezherî'nin de isâbetle kaydettiği gibi, halkın bir kısmı artık, din yerine yönlendirici ve etkileyici güç olarak televizyonu benimseyip ona bağımlı hale gelmiştir⁽³⁴²⁾.

Değişen bir teknoloji içinde televizyon daha çok çocukların ve genç kuşakların ilgi alanı olmuştur. Eskiden büyüklerin küçüklere biçim ve yön vermesi çok kolaydı. Bugün ise şartlar değişmiştir. Artık, zamanımızda çocuklar, yakın çevrelerindeki babalarını, annelerini, ağabeylerini, mahalledeki tanıdıklarını ya da okuldaki öğretmenlerini örnek almıyorlar. Televizyon kahramanları, onlara hepsinden daha yakın olmakta ve genç kuşaklar, davranış modellerini televizyonda gördükleri ilişkilere göre düzenleme eğilimi göstermektedirler. Bugün

(340) Abdullah Nâsîh Ulvan, Hukmu'l-İslâm fî Vesâilî'l-İlâm, Kahire, 1986, s. 5.

(341) Abdullah Nâsîh Ulvan, a.g.e., s. 8.

(342) İhâb el-Ezherî, en-Nâsu alâ Dîn-i İzâatihim, Kahire, 1984, s. 25; Mervân Küçük, el-Üsratü'l-Müslime emâme'l-ffidyû, ve't-Telifizyun, Kahire, 1989, s. 42-43.

için âilelerin ve bireylerin, bu kitlesel iletişim araçlarını kontrol edebilmeleri güç olduğu gibi, kamusal bir denetleme olmaması durumunda bu araçlar bazan insanlığa hizmetin sınırları dışına da çıkabilmektedir⁽³⁴³⁾.

İnsanlığın maruz kaldığı bu olumsuz gelişmeler karşısında, televizyon yayınlarına İslâm'ın ahlâk kurallarını hâkim kılmak bir sosyal zorunluluk olmaktadır.

2. İslâmî Radyo-Televizyonun Çalışma Konuları ve Fonksiyonları:

a) Çalışma Konuları :

İslâmî radyo ve televizyonun çalışma konularını şu şekilde sıralamamız mümkündür:

- aa) Haberler ve yorumlar,
- bb) Tebliğ-irşâd ve vaaz,
- cc) Eğitim ve öğretim,
- dd) Konuşma ve röportajlar,
- ee) Sinema-tiyatro-piyas,
- ff) Panel, açıkoturum, konferans,
- gg) Duyuru-tanıtım,
- hh) Musikî ve meşrû müsabakalar,
- ıı) Spor ve meşrû eğlenceler,
- ii) Hava raporları.

b) Fonksiyonları :

İslâmî radyo-televizyonun başlıca fonksiyonları şunlardır:

- aa) Haber verme ve bilgilendirme,
- bb) Tebliğ-davet ve irşâd,
- cc) Eğitime ve öğretme,

(343) Tamer E, a.g.e., s. 130-132.

- dd) Emri bil ma'rûf ve nehyi ani'l-münker,
- ee) Kamuoyu oluşturma ve yönlendirme,
- ff) Duyurma ve tanıtma,
- gg) Meşrûiyet içinde eğlendirme ve dinlendirme.

3. İslâmî Radyo-Televizyon Yayıncılığının Tâbî Olduğu Kurallar:

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, radyo-televizyon yayıncılığına "İslâmîlik" vasfı veren, içerik, amaç ve yöntemin, İslâmî esaslara uygun bulunması keyfiyettir. Yani, yayınlar muhteva, konu, gaye ve usûl olarak İslâm'a muvafık bulunduğu takdirde "İslâmî radyo-televizyon"dan söz edilebilir. Bu bakımdan, diyebiliriz ki, İslâmî radyo-televizyon iletişimde "ilkesellik" hâkimdir. İslâm'a göre bütün yayınların İslâmî ilke ve kurallara aykırı olmaması, aykırılıkların mutlaka önlenmesi ve müeyyidelendirilmesi şarttır.

Bu açıklamanın ışığında İslâmî radyo-televizyon yayıncılığının tâbî olduğu temel kuralları şöyle tesbit edebiliriz:

a) Herşeyden önce radyo-televizyon yayıncılığında İslâm'ın tevhdî inanç esaslarına uyulması temel zorunluluktur. Çünkü, tevhdî inanç esaslarını amelîleştirmek, yeryüzünde gerçek özgürlük, güven ve barış düzeninin yegâne güvencesidir.

b) İslâmî iletişim bir sorumluluk rejimi olduğundan, radyo-televizyon yayıncılığında görev üstlenenler vicdanî, içtimaî ve uhrevî sorumluluklarının bilincinde olmak zorundadırlar. Çünkü insan sorumlu bir varlıktır⁽³⁴⁴⁾.

c) Radyo-televizyon yayınlarının, İslâmî Teşrî'nin belirlediği ve Makâsid-i Hamse (=5 temel amaç) denilen "dini, aklı, canı, malı ve ırz ve namusu koruma" ilkelerine uygun bulunması ve bu gayelerin tahakkukuna hizmet etmesi mecbûridir. Bu mecbûriyet de, radyo-televizyon yayınları üzerinde kamusal denetimi zorunlu kılar. Çünkü, Makâsid-i Hamse, devletin aslî görevidir⁽³⁴⁵⁾.

(344) Bakara 2/284; İsra 17/36; Mü'minûn 23/3.

(345) Abdullah Nâsîh Ulvan, a.g.e., s. 8-9.

d) Radyo ve televizyon yayınları ibadet ve iş hayatının icaplarına ve zamanlamalarına göre programlanmalıdır. Başta haberler olmak üzere toplumu ilgilendiren önemli yayınlar, fertlerin ibadet vakitlerine ve mesâi saatlerine denk getirilmemelidir. Diğer bir deyimle, kitlesel önemi ve gereksinimi bulunan radyo-televizyon yayınları ibadet vakitlerine ve çalışma ve istirahat saatlerine uyarlanmalıdır. Söz gelimi, kamuyu ilgilendiren çok önemli bir haber ya da duyurunun Cum'a namazının edâ edilmekte olduğu saatte yayınlanmasında maksat hâsıl olmaz. Çünkü o saatte milyonlarca müslüman Cum'a ibâdeti için mabedlerde bulunmaktadır.

e) Sağlıklı ve verimli bir toplum yapısı amaçlandığından, radyo-televizyon yayınlarının fertlerin uyku ve dinlenme düzenlerini bozmayacak şekilde programlanması zarureti vardır. Uyku ve istirahat saatlerini altüst eden televizyon yayıncılığı, fertlerin sağlığını bozar, onları uykusuzluğa, uyuşukluğa ve atâlete sevkeder, bu durum da (özellikle iş hayatında) verimliliği düşürür.

f) İslâm'a göre "vakit" ve "ömür" (=insanın yaşama süresi) büyük önem taşıdığından, radyo ve televizyon yayınları toplum hayatında zaman ve ömür israfına yol açıcı nitelikte olmamalıdır. Başka bir deyimle, yayınlar, kişilerin kıymetli vakitlerini boşa geçirmeye vesîle olmamalıdır. Çünkü, insan, ömrünü ve gençliğini nerede ve nasıl geçirdiğinden sorgulanacaktır⁽³⁴⁶⁾. Boş ve faydasız şeylerden yüzçevirmek, mü'minlerin güzel vasıflarından sayılmıştır⁽³⁴⁷⁾.

g) İslâm'a göre, radyo-televizyon yayıncılığında görev alan herkesin emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker'le vazifeli buldukları⁽³⁴⁸⁾ hatırdan çıkarılmamalıdır. "*Allah, (...) fahşâyı (=edepsizliği), münkeri (=fenalığı) ve azgınlığı yasaklamıştır.*"⁽³⁴⁹⁾. "*İnananlar içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da âhirette de acı bir azâb vardır.*"⁽³⁵⁰⁾. Bu itibarla, her ne suretle olursa olsun, radyo-televizyon yayınları fuhşun, zinânın, kötülük ve

(346) Bu konuyla ilgili Hadîs için bkz. Tirmizî, Kıyâme, 35/1.

(347) Mü'minûn 23/3.

(348) Tevbe 9/71; Âl-i İmran 3/104, 110.

(349) Nahl 16/90.

(350) Nur 24/19.

edepsizliklerin yayılmasına âlet edilemez. İslâmî âmme otoritesi (=ülû'l-emr), "Seddü'z-Zerâi" (=kötülüğe vesîle olan şeylerin yasaklanması) kuralını işleterek, bu hususta her türlü önlemi alma yetkisine sahiptir⁽³⁵¹⁾.

Allah, zinayı ve fuhşu haram kılarken "YAKLAŞMAYIN!" biçiminde ilginç bir yasaklama üslûbu kullanmıştır:

"Zinaya YAKLAŞMAYIN! Çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur!"⁽³⁵²⁾.

"Kötülüklerin açığına da kapısına da YAKLAŞMAYIN!..."⁽³⁵³⁾.

"Yaklaşmayın!"dan maksat, zinâyâ ve fuhuşa sevkedici hal ve hareketlerden de sakınınız demektir. Bu sebebledir ki, Kur'ân, hem örtünme kanunlarını getirmiş⁽³⁵⁴⁾ hem de bakışların kontrol altına alınmasını ve gözlere hâkim olunmasını⁽³⁵⁵⁾ istemiştir.

İslâm, gayri meşrû ilişkileri, nikâhsız birleşmeleri, zinânın sâiki olacak tarzda umûma açık yer ve mekânlarda erkek ve kadınların birbirlerini kucaklamalarını, okşamalarını, şehevî hareketlerde bulunmalarını, mahrem yerlerini teşhîr etmelerini, müstehcen ve edepsizce konuşmalarını, tahrîk edici sözler sarfetmelerini veya cinsel arzuları harekete geçiren ve şehvet mesajı veren bir tavır takınmalarını yasaklamıştır⁽³⁵⁶⁾.

Bu şer'î yasaklamalara göre, radyo ve televizyon yayınlarında, her ne suretle olursa olsun, toplumun zararına ve fesâdına yol açabilecek neşriyata ve şehvet mesajı taşıyan hiçbir programa yer verilemez. Söz gelimi, televizyonda erkek ya da kadınların yalnız başlarına ya da topluca dans ve raksları yayınlanamaz. Örtünme kurallarına riâyet edilse bile, şehevî hisleri tahrik edecek tarzdaki müzik programları da yayınlanamayacağı gibi, ahlâk ve âdâba aykırı her nevi eğlence programlarının yayınlanmasına da izin verilemez.

h) İslâm'ın itikadî, ahlâkî ve kültürel değerlerine zarar verebilecek nitelikteki

(351) Abdullah Nâsıl Ulvan, a.g.e., s. 10.

(352) İsrâ 17/32.

(353) En'am 6/151.

(354) Nur 24/31; Ahzâb 33/59.

(355) Nur 24/30-31.

(356) Ateş, a.g.e., VI, 184-185; Uludağ S., İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Ankara, 1989, s. 172 vd.

yayınlar müsbade edilemez. Gayri müslimlerce hazırlanan sinema filmleriyle müzik ve eğlence programları incelenip sakıncasız olduğuna karar verilmedikçe hiçbir surette yayınlanamaz⁽³⁵⁷⁾.

ı) İslâm'ın yasakladığı fiillere özendirici yayınlara da cevaz verilemez. Alkol, uyuşturucu, kumar gibi yasak fiilleri teşvik edici programlar gösterilemez. Allah'ın haram kıldığı hiç bir şeyin radyo-televizyon aracılığı ile tanıtımı ve reklâmı yapılamaz. Helâl olan ticârî mal ve eşyanın tanıtım ve reklâmlarında şehvet mesajı verecek tarzda kadın unsurunun kullanılmasına da müsbade edilemez. Kezâ, aldatma ve kandırma unsuru taşıyan hiçbir reklâm ve tanıtım yayınlarına izin verilemeyeceği gibi, kamu sağlığı için zararlı görülen şeylerin tanıtımı da engellenir. Söz gelimi, sağlığa zararlı olduğu kesinlik kazanan sigaranın kitle iletişim araçlarıyla reklâmları yapılamaz.

i) Radyo-televizyon kurumları, toplumsal barışı, huzuru ve güveni koruyucu, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayıcı, eğitim ve öğretimi teşvik edici, itikâdî ve ahlâkî değerleri yüceltici, kulluk bilincini yerleştirici yayınlar yapmak zorundadırlar. Toplumda huzuru ve istikrarı bozucu, cemiyetin meşrû nizamını ifsâd edici, halkı suç işlemeye özendirici ve teşvik edici yayınlar kesinlikle yasaktır. Kamu nizâmına, kamu güvenliğine, kamu sağlığına ve kamu ahlâkına zarar verici yayınlar yasak olduğu gibi, özel hayatın mahremiyetini ihlâl edici ve kişilerin şeref ve haysiyetlerine, ırz ve nâmuslarına hakaret ve tecâvüz niteliği taşıyan her tür yayın da yasaktır⁽³⁵⁸⁾.

4. Radyo Ve Televizyonların Denetlenmesi:

a) Genel Olarak Denetleme

Uydularla iletişim, uzaklık mefhumunu değiştirerek dünyamızı oldukça küçülmüştür. Ses ve görüntüler uzak mesâfelere iletildikçe, ortaya çıkan çeşitli sorunların çözümü için uluslararası düzenlemeler gerekmiş, bunun için de ülkeler arası işbirliği önem kazanmaya başlamıştır⁽³⁵⁹⁾.

(357) Yahya B. Mustafa - Adil es-Sayrafi, a.g.e., s. 52.

(358) Yahya B. Mustafa - Adil es-Sayrafi, a.g.e., s. 51.

(359) Tamer, a.g.e., s. 102.

Radyo-televizyon yayınlarında uluslararası örgütlenme ve düzenlemelerin yanı sıra, her ülkenin kendi ulusal alanında radyo-televizyon iç düzenlemeleri vardır. Radyo-televizyonların işlev ve fonksiyonları daha ziyâde kamusal bir mahiyet arzettiğinden bu sahadaki gerek iç hukuk ve gerekse dış hukuk düzenlemeleri de kamu ve devletler umumî hukukunu ilgilendirmektedir.

b) Radyo-Televizyon Yayınlarında Uluslararası Örgütlenmeler ve Hukukî Denetim Düzenlemeleri :

aa) Uluslararası Örgütlenmeler :

Radyo-televizyon yayınlarında uluslararası örgütlerin başlıcaları şunlardır:

aaa) Uluslararası Telekomünikasyon Birliği

(ITU = International Telecommunication Union):

Çeşitli dalga boylarının ülkeler arasında paylaşımı ve düzenlenmesi için kurulan bu örgütün merkezi Cenevre'dedir. 150'yi aşkın üyesi bulunan örgüt, çeşitli frekansların çeşitli servisler ve bölgeler arasında nasıl bölüneceğini belirlemek için toplantılar düzenler ve bölüşümle ilgili anlaşmaların yapılmasını sağlar⁽³⁶⁰⁾.

bbb) Avrupa Yayın Birliği

(=European Broadcasting Union) EBU:

Merkezi Cenevre'de olan birlik, 1950 tarihinde kurulmuştur. 104 üyesi vardır. Avrupa ülkeleri arasında radyo-televizyon kuruluşlarının program, teknik ve hukuk alanlarında işbirliği amacı güder.

ccc) Asya Yayın Birliği (ABU = Asian Broadcasting Union):

Asya ve Pasifik ülkeleri radyo-televizyon örgütlerinin bir araya gelerek kurdukları bir teşkilâttir. Merkezi Tokyo'da olan örgütün amacı, teknik ve program konularında işbirliği yapmaktır.

(360) Tamer, a.g.e., s. 102.

ddd) Arab Devletleri Yayın Birliği (ASBU = Arab States Broadcasting Union):

Merkezi Kahire'de olan örgüt, Asya ve Afrika'daki Arap ülkelerince 1969 yılında kurulmuştur⁽³⁶¹⁾.

Yukarıda zikredilen örgütlerin dışında, Uluslararası Radyo-Televizyon Örgütü (OIRT), Kuzey Ülkeleri Radyo-Televizyon Örgütü (NORDVISION), Afrika Ulusal Radyo-Televizyon Birliği (URTNA), Karaipler Yayın Birliği (CBU) gibi kuruluşlar olduğu gibi, ayrıca uluslararası dinî yayın örgütleri de vardır. Bunların başında 1968'de kurulan ve merkezi Oslo'da bulunan Hristiyan Haberleşme Birliği gelir. İsviçre'de ve Vatikan'da da benzer dinî yayın kuruluşları vardır⁽³⁶²⁾.

bb) Hukukî Denetim Düzenlemeleri :

Hukukî denetim düzenlemeleri açısından önem arzeden uluslararası iki sözleşmeden kısaca söz edeceğiz :

aaa) Birleşmiş Milletler Haberleşme Hürriyeti Metni :

23 Mart - 21 Nisan 1948 tarihleri arasında Cenevre'de toplanan Birleşmiş Milletler'in haberleşme hürriyeti hakkındaki konferansta kabûl edilen sözleşme metninde fikir ve düşünceleri açıklama hürriyetine getirilen sınırlamalar şunlardır :

«Madde-2: Fikir ve düşünceleri açıklama hürriyeti bazı görev ve sorumlulukları gerektirebilir ve bazı sınırlamalara tâbi tutulabilir. Bu sınırlamalar sadece şu hallere ilişkin olabilir :

- a) Millî güvenlik bakımından sırrın muhafazasını zorunlu kılan haller,*
- b) Hükümet biçimini cebren değiştirmeye tahrik eden fikirlerin açıklanması,*
- c) Müstehcen yayınlar,*
- d) Yargının düzenli işlemlerini engelleyici yayınlar,*
- e) Kamuya zarar veren ve gerçek kişilerin şeref ve haysiyetine dokunan yayınlar,*

(361) Tamer, a.g.e., s. 103-105.

(362) Tamer, a.g.e., s. 106.

f) Devletlerin ya da milletlerin dostça ilişkilerine zarar veren yalan ve gerçek dışı haberlerin yayınlanması...»⁽³⁶³⁾

Açıkça görülüyor ki, bu uluslararası anlaşma metni, yayın hürriyetini bütün ülkelerin yararına olacak şekilde murakabe etmek anlayışı ile kaleme alınmıştır.

bbb) Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi :

5 Mayıs 1989 tarihinde Strasbourg'da Avrupa Konseyi Üyesi Devletler'ce imzalanan ve Türkiye tarafından da, 4.11.1993 gün ve 3915 sayılı yasayla onaylanıp benimsenen "Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi"⁽³⁶⁴⁾ de önemli takyit ve denetim hükümleri içermektedir.

Sözleşmenin 7. maddesinde "Yayıncının Sorumlulukları" başlığı altında şu hükümlere yer verilmiştir:

«1. Program hizmetlerinin sunuş ve içerik bakımından bütün unsurları, insan onuruna ve temel insan haklarına saygılı olacaktır.

Program hizmetleri, özellikle:

a) Edebe aykırı olmayacak ve pornografi içermeyecek,

b) Şiddet eğilimini körüklemeyecek veya ırkçılık duygularını kışkırtıcı nitelikte olmayacaktır.

2. Gençlerin ve çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlâkî gelişimini zedeleyebilecek türden program hizmetleri, bunların seyredilebileceği zaman ve saatlerde yayınlanmayacaktır.»

Sözleşmenin reklâmlarla ilgili üçüncü bölümünde de şu ilkelere yer verilmiştir:

«Madde-11: Genel İlkeler :

1) Bütün reklâmlar, âdil ve dürüst olacaktır.

2) Reklâmlar, yanıltıcı ve tüketicilerin çıkarlarına zarar verecek nitelikte olmayacaktır (...).

Madde-15: Belirli Ürünlerin Reklâmları :

(363) Sözleşmenin geniş metni için bkz. Dönmezer, a.g.e., s. 128-129.

(364) Bu sözleşme metni 12.12.1993 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanmıştır.

1) Tütün ürünleri reklâmlarına izin verilmez. (...)

Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi'nin bu hükümlerini –yetersiz de olsa– olumlu bir adım olarak değerlendirmekteyiz.

c) Türk Radyo-Televizyon Yasası ve Yayın İlkeleri :

aa) Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun:

20 Nisan 1994 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan 13 Nisan 1994 gün ve 3984 sayılı yeni Radyo-Televizyon Yasası, 42 maddeden ibaret olup, amacı birinci maddesinde şöyle açıklanmıştır:

«Madde 1. – Bu kanunun amacı, radyo ve televizyon yayınlarının düzenlenmesine ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin esas ve usûlleri belirlemektir.»

Yasa, özerk ve tarafsız bir kamu tüzel kişiliği niteliğinde olmak üzere Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (=RTÜK) adıyla bir kurul oluşturmuş ve bu kurula oldukça geniş görev ve yetkiler de vermiştir. Özel radyo ve televizyon kuruluşlarına da imkân tanıyan yasa, oldukça önemli sayılabilecek "yayın ilkeleri" getirmiştir.

bb) Yeni Radyo ve Televizyon Yasasının Getirdiği Yayın İlkeleri:

Yeni yasanın getirdiği yayın ilkeleri dördüncü maddede şöyle sıralanmıştır:

«Madde 4. – Radyo ve televizyon yayınları kamu hizmeti anlayışı içerisinde aşağıdaki ilkelere uygun olarak yapılır:

a) Türkiye Cumhuriyeti'nin varlık ve bağımsızlığına, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne,

b) Toplumun millî ve manevî değerlerine,

c) Anayasanın Genel Esaslar kısmında yer alan ilkelere, demokratik kurallara ve kişi haklarına,

d) Genel ahlâk, toplum huzuru ve Türk aile yapısına,

e) Anlatım özgürlüğüne, iletişim ve yayında çoğulculuk esasına,

f) İnsanların ırk, cinsiyet, sosyal sınıf veya dinî inançları dolayısıyla hiç bir şekilde kınanmaması ilkesine,

g) Toplumu şiddet, terör ve etnik ayrımcılığa sevkeden ve toplumda nefret duyguları oluşturacak yayınlara imkan verilmemesi ilkesine,

Aykırı olmamak;

h) Türk millî eğitiminin genel sonuçlarına, temel ilkelerine ve millî kültürün geliştirilmesi ilkesine,

ı) Yayınlarda adâlet ve tarafsızlığa, yasalara saygılı olma esasına,

j) Kişi ya da kuruluşları eleştiri sınırları ötesinde küçük düşürücü, aşağılayıcı veya iftira niteliği taşıyan yayın yasaklarına,

k) Özel amaç ve çıkarlara hizmet eden ve haksız rekabete yol açıcı yayın yapılmaması esasına,

l) Haber ve olayların çabuk ve doğru bir şekilde sunulması ilkesine,

m) Çocukların ve gençlerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve ahlâkî gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek yayın yapılmaması esasına,

n) Aksi, yargı kararıyla kesinleşmedikçe hiç kimsenin suçlu olarak ilan edilemeyeceği ilkesine,

o) Kişi ya da kuruluşların cevap ve tekzip haklarına saygılı olunması ilkesine,

p) Haberlere, spor programlarına ve reklâmlara ayrılmış zamanlar hariç olmak üzere, yayıncıların, yayın zamanlarının en az yarısının yerli yapımlara ayrılmasını sağlamak, bu oranı, seyircilerin taleplerini göz önüne alarak ve yayıncının haber verme, eğitim, kültür ve eğlendirme sorumluluklarını dikkate alarak, yayın türleri ve süreleri ile asgarî niteliklerini de öngörmek suretiyle, aşamalı bir biçimde gerçekleştirmeleri hususlarına,

r) Bilgi iletişim telefonları yoluyla yarışma ve benzeri yöntemlere başvurulmamak ve bunların sonucunda dinleyici veya seyircilere ikramiye vermemek veya ikramiye verilmesine aracılık yapmamak, lotaryaya fırsat bırakmamak esaslarına,

s) Demokratik kurallar çerçevesinde, kamunun siyaset, eğitim ve kültürel alanlardaki bek-

lentilerine cevap verecek şekilde, demokratik gruplar ve siyasî partiler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması esasına,

t) Radyo ve televizyon yayınlarının Türkçe yapılması, ancak, evrensel kültür ve bilim eserlerinin oluşmasında katkısı olan yabancı dillerin öğretilmesi veya bu dillerde haber iletilmesi amacıyla bu dillerin kullanılabilmesi,

Türkçeyi aşırılığa kaçmadan, özellikleri ve kuralları bozulmadan konuşma dili olarak kullanılmak; millî birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak çağdaş eğitim ve bilim dili halinde gelişmesini ve zenginleşmesini sağlamak esasına,

u) Türk müzik sektörünün gelişimine katkıda bulunmak ilkesinden hareketle, müzik yapımcıları ve telif hakkı sahiplerinin haklarını tanımak ve ihlâl etmemek esasına,

Uygun olmak suretiyle yapılır.»

Yeni yasanın getirdiği yayın ilkeleriyle Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi'nin içerdiği bazı temel kurallar arasında benzerlikler olduğu dikkati çekmektedir.

cc) Radyo ve Televizyon Kuruluşları Reklâm Yayın İlkeleri ve Usulleri Hakkında Yönetmelik :

20 Kasım 1994 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan "Radyo ve Televizyon Kuruluşları Reklâm Yayın İlkeleri ve Usulleri Hakkındaki Yönetmeliğin "Genel İlkeler" başlığı altındaki 5. maddesi de önemli bazı denetim kuralları getirmiştir:

«Madde 5. – Reklâmlar, tüketicinin veya reklâmcının hedeflediği diğer kitlelerin reklâm yapılan konuda doğru bir seçim yapabilmesini sağlayacak bilgileri içermek zorundadır. Reklâm aracılığıyla verilen bilgiler haksız rekabet unsurlarını ihtiva edemez; tüketiciyi yanlış yönlendirecek nitelikte olamaz.

Kuruluşların yayınlayacağı reklâmların hazırlanmasında ve yapımında aşağıdaki hususlar gözönünde tutulur:

a) Reklâmlar, Kanunun yayın ilkelerine uygun, âdil, dürüst ve gerçekçi olarak hazırlanır.

b) Reklâmlar, haksız rekabete yol açan, halkı aldatıcı, yanıltıcı mesajları içerebilir; bu suretle tüketicinin çıkarlarına zarar veremez.

c) Reklâmlar, genel ahlâk kurallarına, milli örf ve âdetlere, geleneklere ve manevi değerlere aykırı ifadeler ya da görüntüler ihtiva edemez; şiddet, pornografi, korku, batıl inanç ve benzeri gibi toplumda tedirginlik yaratacak unsurları içeremez,

d) Reklâmlarda doğru, temiz, güzel ve anlaşılabilir bir Türkçenin kullanılması esastır. Argo kelimelerle veya yabancı bir dilde reklâm mesajı verilemez.

e) Bir ürün veya hizmetin tüketimine yönelik reklâmlarda, siyasi propaganda amacı güdülemez, Türk ve yabancı devlet büyükleri, dinî kişiler ve dinî konular reklâm malzemesi yapılamaz.

f) Reklâmlarda geçerliliği sınırlı olan bilimsel veriler ve istatistikî bilgiler genel ve mutlak bir ifade ile verilemez.

g) Çocuklara, kendilerinin doğrudan kullanmayacakları veya yararlanmayacakları ürün ve hizmetlerin reklâmlarında reklâm mesajını iletme görevi verilemez; onların fiziksel ve psikolojik gelişimlerine zarar verecek unsurlar bulunamaz. Reklâmlarda çocuklar yetişkin dil, davranış, giysi, makyaj ve görüntüleriyle yer alamazlar.

h) Önceden izin alınmadan hiç kimsenin özel veya sosyal hayatı ya da özel mülkü reklâm konusu yapılamaz.

i) Reklâmlar doğrudan doğruya veya imza yoluyla diğer ürün ve hizmetleri, reklâmcıları veya reklâmları kötüleyemez veya güven sarsıcı olamaz.

j) Reklâmlar, tüketiciyi yanıltacak ya da karışıklığa yol açabilecek biçimde, başka reklâmların genel düzenini, metnini, sloganını, görsel sunumunu, müzik ve ses efektlerini ve benzeri unsurlarını taklit edecek şekilde verilemez.»

Radyo ve televizyon yayınlarının denetim ve kontrolü alanında, hemen her ülkenin kendi ulusal konum ve şartlarına göre farklı iç hukuk düzenlemeleri varsa da, ana ilkelere birlik ve mutabakat bulunduğu müşâhade edilmektedir⁽³⁶⁵⁾.

(365) Söz gelimi, 1990 yılında yürürlüğe giren İngiltere Bağımsız Televizyon Komisyonu (TTC)'nin çıkarttığı yayın ilkelerinin 6. maddesinde şöyle denilmektedir: "Devam etmekte olan bir davaya ve davanın seyrine tesir edebilecek nitelikteki yayınlara engel olunur. Bitmiş bir hukuki davanın sonucuna ilişkin yorumlara sansür konulabilir. Yargıçlar da böyle bir yayını durdurma yetkisine sahiptirler." İngiltere Bağımsız Televizyon Komisyonu'nun, "Kuzey İrlanda'da Terörizm" başlığını taşıyan bir başka kararının 5. maddesinde de şöyle denilmektedir: "...Kuzey İrlanda'da yüzlerini maskeyle kapatmış terör örgütü bireyleriyle televizyon için malâkat yapmak ya da düzmece bir senaryo ile bu örgütlerle ilişkisi olmayan yüzleri kapalı ve maskeli kişileri televizyon için görüntülemek yasaktır. Terörü, şiddeti ve suçu teşvik edici, özendirici unsurlar içeren programlar da yayınlanamaz. Ayrıca, yayın yasağı gereği polisçe aranan ya da hapisten kaçmış kişilerle televizyon veya radyo için mülâkat yapılamaz." (Bkz. Zaman Gazetesi, 9.1.1994).

C. RESİM - FOTOĞRAF VE SİNEMA FİMLERİ

I. RESİM-FOTOĞRAF

1. Genel Olarak Resim ve Fotoğraf:

Resim, canlı ya da cansız bir varlığın görüntüsünün kâğıt, bez veya düz bir nesne üzerine kalem, boya veya başka araçlarla çizilmesi demektir. Fotoğraf ise, varlıkların görüntülerinin makine ve âletlerle kâğıt ya da benzeri maddeler üzerinde tesbit edilmesidir.

Resimin tarihi, insanın tarihi kadar eskidir. İnsanlar çok eskiden beri resmi kendilerine en önemli ifade ve anlatım araçlarından biri yapmışlardır. Eskiçağ'da Mısır ve Yunan'da resim, en önemli tasvir sanatı olarak kabul ediliyordu. Ortaçağ'da da kitap minyatürlerinin yanısıra "ikon" adı verilen tablo halindeki aziz resimleri kiliselerin duvarlarını süslüyordu. Daha sonra Yakınçağ'da Rönesans hareketi resimde büyük bir gelişme çığırını açmıştır⁽³⁶⁶⁾.

İkel anlamda fotoğrafın tarihi de oldukça eskidir. Hz. İsa'nın doğumundan önce, 350 yıllarında Filozof Aristotile fotoğrafın prensipleri üstünde düşünceler açıklamıştı⁽³⁶⁷⁾. Daha sonra, 11. yüzyılda Al-Hâzin adıyla maruf büyük İslâm bilgini Ebu Cafer al-Horasanî (ö. 960)'nin⁽³⁶⁸⁾ çalışmalarını, 13. yüzyılda Roger Bacon geliştirmiş ve nihayet 16. yüzyılda da Leonarda da Vinci fotoğrafı bulmuştu. Ancak, pratik olarak fotoğrafçılığın gelişmesi Joseph Niépce ile Louis Daguerre adlarındaki iki Fransız'la başlar. Bunlardan Niépce, 1816'da ver-nikle saydam bir hale getirilmiş olan kâğıt üzerindeki resmi, kalay levha üzerine geçirmeyi başardı. Reed adındaki bir İngiliz de, fotoğraf alanındaki bazı çalışmalardan sonra görüntüyü kâğıda geçirebildi. 1840'ta Morse, New York'da, ilk fotoğraf atölyesini kurdu. 1841'de de Vo-igtlander, elde taşınabilen ilk ufak makineyi yaptı. Bu tarihten yaklaşık 56 yıl sonra (1897'de) Islandalı fizikçi Joly, ilk renkli fotoğraf usûlünü keşfetti⁽³⁶⁹⁾.

Görüntülü iletişim (visual communication) açısından resim ve fotoğrafın etkisi büyüktür. Özellikle fotoğraf, televizyon ve basın gibi kitlesele yayın araçlarının önemli unsurudur. Baskı tekniğinde offset'in gelişmesi, fotoğrafın fonksiyonunu da artırmıştır. Okuyucu ya da iz-

(366) Heyet, Yeni Hayat Ansiklopedisi, İstanbul, 1983, V, 2732.

(367) Çapman, a.g.e., s. 164.

(368) İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.), V, 1-413.

(369) Yeni Hayat Ansiklopedisi, III, 1281.

leyici fotoğrafa ve resme ilgi duyar. En cahil kişiler bile resimlere ve fotoğraflara bakarak çok şeyler anlar. Bu bakımdan resim ve fotoğraflar, kültür faktörüne de yardım eder⁽³⁷⁰⁾.

Gazeteler başlangıçta sade ve resimsiz çıkıyordu. İlk resimli gazete, 1619'da kurulan "The Gazette Antwerp" adlı gazeteydi. Bu gazete, bazı olayları tahtadan oyma kalıplara basmak suretiyle resimli olarak veriyordu. İngiltere'de 1643'de, "Mercurius Civicus" isimli haftalık gazete de her sayısında şimşirden oyma resimler basmaktaydı. Amerika'da ilk resimli gazete, 19 Ocak 1707 tarihinde yayınlanmıştır⁽³⁷¹⁾.

Çağdaş iletişimde, resim, fotoğraf ve görüntüler telefoto (=uzaklara iletme) yöntemiyle bir yerden diğer yere nakledilebilmektedir.

İletişimde resim ve fotoğrafların başlıca fonksiyonları bildirmek, öğretmek, eğitmek, açıklamak ve etkilemektir⁽³⁷²⁾.

2. İslâmî İletişimde Resim ve Fotoğraf:

a) İslâm Fıkhı'nda Resim ve Fotoğrafın Yeri :

İslâm'ın intişarı zamanında ve müteakip dönemlerde fotoğraf çekimi ve makineyle görüntü tesbitleri mevcut değildi. O dönemlerde elle yapılan resim, sûret ve timsâl söz konusu olduğundan ilk kaynaklarda bunlarla ilgili bilgilere ve fikhî hükümlere yer verilmiş olduğu görülmektedir.

Hemen belirtelim ki, İslâm, putperestliğe karşı çetin bir mücadele verdiği için, tapınma ve kutsama sâikiyle yapılan her nevi canlı sûret ve timsâlleri yasaklamıştır. Hz. Peygamber'in bu konuda gösterdiği hassâsiyetin nedeni şirk ve putperestliğin bir daha hortlamasına zemin hazırlamamak ve fırsat vermemektir⁽³⁷³⁾.

Tarihte bir çok milletlere şirk ve putperestlik inancı, sûret ve timsâl (=heykel) yoluyla girmiştir. Sa'lebî, Nuh Sûresi'nde geçen «"Sakin taptıklarınızı bırakmayın. Hele Ved'den, Suvâ'dan, Ye'ûk'den, Yeğus'ten ve Nesr'den zinhâr vazgeçmeyin" dediler.»⁽³⁷⁴⁾ âyetinin yo-

(370) Çapman, a.g.e., s. 170.

(371) Çapman, a.g.e., s. 165-167.

(372) Çapman, a.g.e., s. 167.

(373) Yıldırım Celâl, Kaynaklarıyla İslâm Fıkh, Konya, Tarihsiz, IV, 333.

(374) Nuh 71/23.

rumunda İbni Abbas (r.a.)'dan şöyle bir nakilde bulunur: "Bu âyette isimleri geçen *Ved, Suvâ, Yeğûs* ve *Nesr*, Nuh kavminin sâlih kişilerindendi. Bu kişilerin ölümlerinden sonra halk, onların herbirinin heykelini dikerek ta'zimde bulunmaya ve zamanla da ibâdet etmeye başladı."⁽³⁷⁵⁾

Tarih boyunca Tevhîd mücadelesinin önderleri olan bütün peygamberler toplumlara puta tapıcılık konusunda uyardımlardır. Bu hususta en büyük başarıyı gösterenler Hz.İbrahim (a.s.) ve Hz.Muhammed (s.a.v.)'dir. Hz. İbrahim'in putperestlikle mücadelesine Kur'an-ı Kerîm'de şöyle temas edilmektedir:

«(O zaman İbrahim), babasına ve kavmine demişti ki: "Sizin şu karşısında durup yaptığınız heykeller nedir?" Onlar: "Biz atalarımızı onlara tapar halde bulduk (da onun için biz de tapıyoruz)" dediler. (İbrahim de): "Doğrusu siz de, atalarınız da açık bir sapıklık içine düşmüşsünüz!" dedi.»⁽³⁷⁶⁾

«(İbrahim): "(Kendi elinizle) yontarak yaptığınız şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki sizi de, yaptığınız (bu şeyler)i de Allah yaratmıştır" dedi.»⁽³⁷⁷⁾

H. Muhammed (s.a.v.) de, Mekke'yi fethedip büyük bir manevî ve siyasî güç elde edince, Kâbe'nin içindeki ve çevresindeki bütün putları ortadan kaldırmıştı. İslâm, tevhid dindir ve şirkin amansız düşmanıdır. Kur'ân, zamanla tapınmaya ve ilâhlaştırmaya yol açtığı için put yapmayı ve onları kutsamayı yasaklamıştır⁽³⁷⁸⁾. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivâyet edilen şu hadisler de, putperestliğin sâiki olabilir endîşesiyle konu üzerinde hassâsiyet gösterildiğini ifâde etmektedir:

Kütüb-ü Sitte'de yer alan bir rivâyette Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle diyor:

«Allah'ın elçisinin savaş için Medîne dışına çıktığı bir sırada çarşıdan bir döşek yüzü alarak kapıma asmıştım. Döşek bezinin üzerinde resimler vardı. Rasûlullah (s.a.v.) eve dönünce bu resimli perdeyi gördü. Hoşlanmadı, perdeyi çekerek yere attı ve: "Allah bize taşı ve toprağı örtmemizi emretmemiştir." buyurdu. Ben de o perdeyi iki parçaya ayırıp içlerini hurma lifleriyle doldurarak iki yastık yaptım. Allah'ın elçisi de buna ses çıkarmadı.»⁽³⁷⁹⁾

(375) Kurtubî, a.g.e., IV, 308.

(376) Enbiyâ 21/52-54.

(377) Saffât 37/95-96.

(378) Muhammed Ali es-Sâbûnî, Tefsîru Ahkâmî'l-Kur'an, II, 342.

(379) Buharî, Libas 77/95.

Buharî, Hz.Âişe'den şöyle bir rivâyet nakletmiştir:

«Allah'ın Elçisi'nin hastalığında zevcelerinden bazıları Hicret nedeniyle gittikleri Habeşistan'da gördükleri "Mariyete" isimli meşhûr bir kilisenin güzelliğini, içindeki sûret ve resimleri anlatıyorlardı. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi (s.a.v.) başını yastığından kaldırarak: "Onlardan salih bir kişi öldüğü zaman onun yanbaşında bir tapınak yaparlar ve içine de ölen kişinin resim ve heykellerini koyarlar. Kıyamet günü onlar, Allah'ın yarattıklarının en şerlisidirlen." buyurdu»⁽³⁸⁰⁾.

Nesaî de yine Hz.Âişe'den şu rivâyette bulunmuştur: «Üzerinde kuş resimleri bulunan perdemiz vardı. Kible tarafına asmıştık. İçeri girenin hemen gözü perdeye takılıyordu. Bu yüzden Allah'ın Elçisi: "Yâ Âişe! Perdenin yerini değiştir. Çünkü, içeri girip onu gördükçe dünyayı hatırlıyorum" dedi»⁽³⁸¹⁾.

Resim ve ressamlar hakkında vârid olan yukarıdaki hadislerin içerik ve üslûbundan anlaşıldığına göre, Hz.Peygamber (s.a.v.)'in, ilk dönemlerde resim ve sûretler konusunda duyarlılık göstermiş olması, sûret ve timsalleri takdîs etme âdetlerinin henüz tamamen bertaraf edilmemesinden kaynaklanmakta ve "Harama sevkeden mübahların da yasak kapsamına alınabileceği" (=Seddu'z-Zerâî) kuralına uygulama örneği getirmiş olmaktadır. Peygamberimizin resimli perde ve örtüleri imhâ etmek yerine zararsız konuma getirilmesini sağlamış olması bu yorumu teyit etmektedir⁽³⁸²⁾.

Son dönem fakihlerine göre, fotoğraf makinesiyle çekilerek kâğıt ve benzeri şeylerin üzerine basılan fotoğraf ve görüntüler, haram olan resim ve sûretlerin hükmü içine girmektedir. Bunlara göre, fotoğrafın hükmü, kumaşların ve bezlerin üzerine nakşedilen resimlerin hükmü gibidir⁽³⁸³⁾.

Mısır eski müftülerinden Şeyh Muhammed Buhayt el-Mutîî, "el-Cevâbu's-Şâfi fi İbâhati't-Tasvîri'l-Fotoğrafi" adlı risâlesinde şöyle demektedir: "Fotoğraf, gölgeyi ve görüntüyü hapsetmekten ibaret olduğundan, şer'ân yasaklanan resimlerden değildir..."⁽³⁸⁴⁾.

(380) Buharî, Tecrid'i Sarih, XII/116.

(381) Nesaî, IV/689, r. 5318.

(382) Yusuf el-Kardâvî, İslâm'da Halâl ve Haram, Çev. Mustafa Varlı, İstanbul, 1970, s. 122.

(383) Şeyh Sais, Tefsiru Âyati'l-Ahkâm, IV, 61 vd.

(384) Şeyh Muhammed Buhayt el-Mutîî, el-Cevabu's-Şâfi fi İbâhati't-Tasvîri'l-Fotoğrafi, Kahire, 1965, s. 16 vd.; Muhammed Necîb el-Mutîî, Ahkâmu't-Tasvîr fi'l-İslâm, Kahire, 1987, s. 51 vd.

Kanaatimizce, –Yusuf el-Kardâvî'nin de isâbetle kaydettiği gibi– resim ve fotoğrafın halâl ya da haram oluşunda konu ve amacın etkisi vardır. Bu durumda, gerek ilâhlaştırma niyetiyle kullanılan ve gerekse müstehcenlik ve muzırlılık niteliği taşıyan her nevi resim, fotoğraf ve sâir görüntülerin yasak kapsamına alınabilmesi, İslâm'ın ruhuna ve İslâm Fıkhı'nın temel ve genel prensiplerine aykırı değildir⁽³⁸⁵⁾. Kaldı ki, çağdaş iletişimin, meşrûiyet çerçevesinde resim, fotoğraf, grafik ve karikatürlerden yararlanması, artık hayatî ve umumî bir zaruret hâline gelmiştir.

b) İletişim Açısından Resim ve Fotoğrafın Tâbi Olduğu İslâmî Hükümler:

Resim ve fotoğrafın iletişim açısından tâbi olduğu İslâmî hükümler itikadî, ahlâkî ve hukukî olmak üzere üç grupta mütalaa olunabilir.

İlâhlaştırma, tapınma ve kutsama niyetiyle yapılan ve kullanılan her nevi sûret, resim ve fotoğraflar İslâm itikadı bakımından şirk günahını oluşturur ve haramdır. Söz gelimi, Hristiyanların ta'zim, takdîs ve tapınma sâikiyle yaptıkları Hz. İsa'nın resim ve tabloları ile Hindu'ların aynı amaç ve sâikle yaptıkları ve kullandıkları inek resim ve tabloları sirk mahiyetî taşır ve Allah indinde büyük suçtur. Bazı dinlerin sembolü olan put, haç ve benzeri şeylerin kutsanan resimleri de aynı hükümdedir. Kezâ, münkir ve kâfirlikleri herkesce bilinen Nemrut, Firavun gibi zâlim siyâset önderlerini kutsamak için yapılmış temsilî resim ve tabloları kullanmak, yaymak ve belli yerlere asmak da haramdır⁽³⁸⁶⁾.

İslâm'ın temel hükümlerine ahlâk prensiplerine, edep ve terbiye kurallarına aykırı biçimde ve şehvet mesajı verici nitelikte çıplak kadın resimleri yapmak, fotoğraflarını çekmek, bunları umuma mahsûs yerlere, evlere, işyerlerine asmak, gazete, mecmua, sinema ve televizyon araçlarıyla neşretmek kesinlikle câiz değildir⁽³⁸⁷⁾. Bu gibi resim ve fotoğraflar ayrıca

(385) Kardâvî, a.g.e., s. 124 (Alimlerin resim ve fotoğraf hakkındaki görüşleri için bkz.: Kurtubî, a.g.e., XIV, 274; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XX, 119; Şeyh Sais, Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm, IV, 61 vd.; Sâbûnî, Tefsîri Ahkâmî'l-Kur'ân, II, 352 vd.).

(386) Kardâvî, a.g.e., s. 124.

(387) Kardâvî, a.g.e., s. 124; Karaman, Günlük Hayatımızda Haramlar Helâller, İstanbul, 1982, s. 56-58.

fuhuşa teşvik ve cinsel arzuları tahrik yasağı kapsamına da girmektedir. Kur'an, her ne suretle olursa olsun, fuhuş yapmayı ve fuhuşu yaymayı yasaklamıştır⁽³⁸⁸⁾.

Kişilere, dinlere, müessese ve kuruluşlara zarar verici nitelik taşıyan her tür resim, fotoğraf, karikatür ve benzeri çizim ve sûretler de yasaktır. Söz gelimi, bir kişinin şeref ve onurunu kırıcı ya da bir dini, bir müesseseyi tahkîr ve tezyif edici resim, fotoğraf ve karikatür yapmak ve neşretmek câiz değildir. Her şeyden önce zarar vermek doğru değildir. Çünkü zarar, haksızlıktır, haksızlık ise, bütün hukuk sistemlerinde yasaklanmıştır⁽³⁸⁹⁾.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında diyebiliriz ki, İslâm'a göre, resim, sûret, timsal, fotoğraf ve karikatürün itikadî, ahlâkî ve hukukî açıdan haramlılığının sâbit olabilmesi için şu üç unsurdan en az birini içermesi gerekir:

- aa)** İlâhlaştırma, tapınma ve kutsama niyet ve sâiki,
- bb)** Müstehcenlik ve gayri ahlâkîlik,
- cc)** Zararlılık.

Kanaatimizce, bu üç unsurdan asgarî birini taşıyan herhangi bir resime, fotoğrafa, timsâle ve karikatüre islâmî iletişiminde yer ve cevâz vermek mümkün değildir.

II. SİNEMA FİLMLERİ

1. Genel Olarak Sinema:

Sinema, çağımızın özellik taşıyan kitle iletişim araçlarından biri olup, "motion pictures" tekniğine dayanır.

Sinema, bilimsel açıdan yüz yıldan fazla bir geçmişe sahiptir. 1824 yılında Peter Mark Roget, "Persistence of Vision With Regard to Moving Objects" (=Hareket Eden Cisimlerin Görüntüsü) adlı makaleyi yayınladı. 1872'de Reland Stanford, iki kişi ile birlikte koşan iki atın serilerle filmlerini çekip bu resimleri birbirine ekleyerek bir film gösterince insanların ve atların koştukları görüntüsü elde edildi. Daha sonra, Fransız asıllı Louis Auguste

(388) Nûr 24/19; A'râf 7/33.

(389) Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 156.

Lumier 1886'da, sinema çekme makinasını ve projeksiyonu başarıyla denedi. İngiltere'de Prof.Raskine, sesli film teorisini geliştirdi. Bilâhare bu teori Amerika'da Bell Telephone Company tarafından uygulamaya konularak bütün dünyaya yayıldı⁽³⁹⁰⁾.

2. Sinemanın Fonksiyonları :

Sinemanın fonksiyonlarını olumlu ve olumsuz olmak üzere iki grupta mütalâa edebiliriz:

a) Sinemanın Olumlu Fonksiyonları :

Sinemanın olumlu ve yararlı fonksiyonları şunlardır:

- aa) Eğlendirme,
- bb) Kültürel çalışmalarla eğitime ve öğretme,
- cc) Duyurma ve tanıtma.

b) Sinemanın Olumsuz Fonksiyonları :

Sinemanın olumsuz ve zararlı fonksiyonları sağlık, ahlâk ve siyasal bakımlardan kendini gösterir.

Sinema salonları, havadar ve temiz olmadığı için bulaşıcı hastalıklar için uygun ortamlardır.

Denetim güçlüğü sebebiyle gayri ahlâkî ve müstehcen filmlerle, sapık doktriner filmler gençler üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır⁽³⁹¹⁾.

3. İslâmî Sinema ve Tâbi Olduğu Kurallar:

Sinema, hem göze hem de kulağa hitâb eden önemli bir öğretim, eğitim ve eğlendirme vâsıtasıdır. Bu vâsıtanın bizzat kendisine haram demek mümkün değildir; konusuna, içeriğine ve güdülen amaca göre hüküm vermek gerekir⁽³⁹²⁾.

Bu temel kıstaslara göre, İslâmî açıdan sinema filmlerinin yapım ve gösteriminde aşağıdaki şartlara riâyet edilmelidir:

(390) Çapman, a.g.e., s. 176-177.

(391) Çapman, a.g.e., s. 181 vd.

(392) Karaman, a.g.e., s. 139.

a) Sinema filmleri, her şeyden önce konu ve içerik olarak İslâm inançlarına, ahlâki ve kültürel değerlere, fikhî ilkelere aykırı olmamalıdır.

b) Sinema filmleri, kişileri günaha teşvik etmemeli, suça özendirilmemeli ve izleyicilere sapık ve batıl fikir ve inançları telkin etmemelidir.

c) Sinema filmlerinin gerek sinema salonlarında ve gerekse televizyonda gösterimleri, iş ve ibâdet vakitlerini aksatmayacak şekilde programlanmalıdır.

d) İslâm'ın tesettür kurallarına aykırı biçimde, ar ve hayâ duygularını rencide edecek tarzda çıplak ve müstehcen görüntülere yer veren sinema filmlerinin gösterimine ve yayınına müsâde edilmemelidir.

e) Sinema salonlarında erkek ve kadınların ihtilâtına yol açmayacak biçimde düzenlemeler yapılmalıdır⁽³⁹³⁾.

(393) Kardavî, a.g.e., s. 328.

D. TELGRAF - TELEFON - TELEKOPI

I. GENEL BİLGİLER

1. Telgraf :

Elektriğin ve elektromagnetik dalgaların bulunuşu ile telgraf haberleşme alanına girmiştir. Telgraf, tele (=uzak) ve graphein (=yazmak) sözcüklerinden yapılmış bir kavram olup, elektrikten faydalanılarak uzaklara haber göndermek için kullanılan bir telekomünikasyon aracının adıdır. Bir bobinden geçen akımın yönüne göre iki yönde sapma yapabilen metal bir çubuğun hareketlerini kodlamak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bir telgraf düzeninde "verici", "alıcı", ikisinin arasında da bir elektrik hattı vardır⁽³⁹⁴⁾.

Telgrafı ilk defa bulan Amerikalı Samuel Morse'der. Morse, bir de kendi adını alan telgraf alfabesi yapmıştır. Yazılar, çizgilerle noktaların yanyana gelmesiyle yazılır. Her harfin çizgi ve noktalarla belli bir işareti vardır. Bütün dünya, telgraf hatlarıyla donatılmıştır. Avrupa ile Amerika arasında da Atlas Okyanusu altında döşenmiş telgraf kabloları vardır⁽³⁹⁵⁾.

Telgrafın icadıyla, mesafeler arasında aylar, haftalar ve günler alan haberleşme süreleri bir kaç dakikaya indirilmiştir.

2. Telefon :

Telgraftan sonra, haberleşme hizmetine telefon girmiştir. Telefon, birbirinden uzakta bulunan iki kişinin konuşmasını ve haberleşmesini sağlayan bir araçtır. Telefonun esası, elektrik akımıyla sesin iletilmesidir.

Elektrik akımının bulunmasından bir süre sonra sesin elektrikle iletilebileceği düşünülmüş, bu yolda çalışmalar başlamıştı. Nihayet Alexander Graham Bell, 1876'da telefonu çalışır durumda ortaya koymayı başarmış, 1878 yılında da New Haven - Connecticut arasında çalıştırmıştır. Atlantik üzerinde ilk su altı telefon hattı 1953 yılında tamamlanmıştır⁽³⁹⁶⁾.

(394) Uyguç, a.g.e., s. 14.

(395) Yeni Hayat Ansiklopedisi, VI, 3028.

(396) Henry Stark - Franz B. Tuteur, a.g.e., s. 12.

3. Telekopi (=Facsimile) :

Telekopi (= facsimile = telefax) telefon hatları aracılığı ile uzağa belge göndermeye ve almaya imkân veren bir araçtır.

Telekopi de tam anlamıyla bir kitle iletişim aracıdır. Facsimile, resim, fotoğraf ve çeşitli yazı metinleriyle dolu gazete sayfelerini radyo dalgalarıyla bir yerden başka yere ileterek aynen yayınlamayı da sağlar. Günümüzde haberleşme uydularından yararlanarak, radyo-foto sistemiyle, bir gazetenin başka yerlerde aynı saatlerde çıkarılması kolayca mümkün olabilmektedir⁽³⁹⁷⁾.

Telgraf, telefon ve telekopi'nin fonksiyonları büyüktür. Her şeyden önce bu araçlar en hızlı haberleşme vasıtalarıdır. Özellikle facsimile, belge iletimi, duyuru, tanıtım gibi işlerin yanısıra, evlere ve abonelere dağıtımı yapılabilecek "Ev Gazetesi" fonksiyonunu da görebilir niteliktedir⁽³⁹⁸⁾.

II. TELGRAF - TELEFON VE TELEKOPİNİN TÂBİ OLDUĞU İSLÂMÎ

KURALLAR

Telgraf, telefon, telsiz ve telekopi gibi araçlar, hayatımızın hemen her alanında kullanılan seri ve sağlıklı haberleşme ve iletişim vasıtalarıdır.

Bu vasıtaların kendilerine haram demek elbet de mümkün değildir. Bu nevî teknik araçları kullanma biçim ve amacına yönelik şer'î düzenlemelerin olabileceğinde ise kuşku yoktur. Basın, radyo, televizyon araçlarında olduğu gibi, telgraf, telefon ve telefaks araçlarının da faydalı ve hayırlı amaçlarla kullanılması, bunları kullanırken hiçbir kişi ya da kuruluşa zarar verilmemesi asıldır.

Günümüzde bazı insanların bilhassa telefonla birbirlerini ta'ciz ettikleri görüldüğü gibi, bazı kişi ve kuruluşların şehvî hisleri ticaret metâi gibi değerlendirerek özel telefon hatları kullanıp ahlâka ve âdaba aykırı biçimde açıkça fuhuş ticareti yaptıkları da müşâhade edilmektedir.

(397) Çapman, a.g.e., s. 211-212.

(398) Çapman, a.g.e., s. 213.

İslâm, her ne suretle olursa olsun, insanlara zulmetmeyi, herhangi bir şekilde zarar vermeyi yasaklamıştır. Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur:

"Gerçek müslüman, eliyle diliyle başkalarına zarar vermeyendir."⁽³⁹⁹⁾.

"Zarar vermek, zarara zararlarla mukabelede bulunmak yoktur."⁽⁴⁰⁰⁾.

Binâenaleyh, haberleşme araçlarının kullanımında İslâm'ın ahlâk kurallarına riâyet edilmesi, nefsimize, âlemimize ve toplumumuza zarar verici fiil ve davranışlardan kaçınmamız zorunludur.

(399) Buharî, İman, 2/4-5.

(400) İbni Mâce, Ahkâm 13/17.

Ş.4. İSLÂMÎ AÇIDAN MÜZİK VE EĞLENCE

YAYINLARIYLA MUZİR VE

MÜSTEHCEN YAYINLAR

A. MÜZİK VE EĞLENCE YAYINLARI

I. GENEL OLARAK MÜZİK VE EĞLENCE

Müzik, kelime olarak, bir kültürü meydana getiren inançların yargı, estetik ve duygu olarak bir düzenleme içinde vokal ve (veya) enstrümental ses ve tonların bir araya getirilmesi sanatı ve ilmi anlamına gelmektedir. Arapça'daki mûsikî kavramı da 8. ve 10. asırlarda Müslüman Araplar'ın Yunan dilinden aldıkları bir sözcüktür⁽⁴⁰¹⁾.

Müzik, "ölçülü sesler vasıtasıyla estetik bir tesir ve heyecan husûle getirme sanatıdır" şeklinde tanımlanmıştır⁽⁴⁰²⁾. Müzik ya da mûsikî, insanlık tarihi kadar eskidir. Estetik his, beşerî duyguların en tabîî olanıdır. Çünkü insanda güzele karşı fitrî bir ilgi ve eğilim vardır. Müzikde de ölçü vasıtasıyla sese güzellik, çekicilik ve tesirlilik verilmektedir⁽⁴⁰³⁾.

Eğlence, nefsin herhangi bir surette zevklenme hâlidir. Nefsin zevklenmesi meşrû vasıtalarla olursa, mübâh eğlenceden, gayri meşrû vasıtalarla olursa, haram eğlenceden söz edilir. Eğlence ile mûsikî arasında yakın bir ilişki vardır. Haramlılık ve mübahlılık da genelde bu ilişkiye göre tayin ve tesbit olunur. Söz gelimi, neş'elendirici, cesaret aşıluyıcı, kötülüklerden uzaklaştırıcı, zihnî ve fizikî yorgunlukları giderici ve nefsi dinlendirici mûsikî ile icra edilen eğlence meşrû ve mübah; kumar, içki, fuhuş, şehvet gibi yasak arzu ve duyguları tahrik edici zevk-duyum müziği ile icra edilen eğlence gayrimeşrû ve haramdır⁽⁴⁰⁴⁾.

II. İSLÂMÎ AÇIDAN MÜZİK VE EĞLENCE

Mûsikînin haramlılığı konusunda aslî kaynaklarda sarîh ve kat'î bir nass yoktur. Mûsikînin leh ve aleyhinde mutalaa serdeden fıkıhçılar bazı âyetlerle istidlâl edip çeşitli hükümler çıkarmışlardır.

(401) Farukî, Lois Lamy, İslâm'a Göre Müzik ve Müzisyenler, Çev. Ü.Tâhâ Yardım, İstanbul, 1985, s. 12; Ahmet Muhtar, Mûsikî Tarihi, İstanbul, 1928, I, 2 vd.

(402) Ahmet Muhtar, a.g.e., I, 2.

(403) Uludağ Süleyman, İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ, Bursa, 1992, s. 16.

(404) Farukî, a.g.e., s. 20 vd.

Mûsikînin lehinde olanlar Zümer sûresinde geçen "Onlar ki, sözü dinlerler ve en güzeline tâbi olurlar..."⁽⁴⁰⁵⁾ âyetindeki "ahsenu'l-kavl" (=sözün en güzeli) ibaresini, mûsikî dinlemenin meşrûiyetine delil getirmişlerdir⁽⁴⁰⁶⁾.

Mûsikî aleyhinde olanlar ise, Lokman sûresinin 6. âyetine dayanmaktadırlar. Bu âyette şöyle denilmektedir: "İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için eğlencelik sözleri satın alır. İşte onlara küçük düşürücü bir azâb vardır."⁽⁴⁰⁷⁾.

Elmalılı, âyette geçen "Lehv'el-Hadîs" kavramına, lâf eğlencesi, insanı oyalayan, işinden alıkoyan asılsız hikâyeler, masallar, romanlar, güldürücü lakırdılar, gevezelikler, teğannîler ve eğlendirici sözler gibi anlamlar vermiştir⁽⁴⁰⁸⁾.

Âyette geçen "lehve'l-hadîs" (=eğlendirici söz) deyimini ile mûsikînin kastedildiğini, dolayısıyla bu âyetin mûsikîyi yasakladığını savunanlar arasında İbn-i Abbas ve İkrime de vardır⁽⁴⁰⁹⁾. Ancak bu rivâyetlerin âhâd ve zayıf rivâyetler olduğu dolayısıyla bu zayıf rivâyetlerle amel edilemeyeceği belirtilmiştir⁽⁴¹⁰⁾.

Prof.Dr. S.Ateş'e göre "lehve'l-hadîs" deyiminden mûsikînin haramlığı hükmünü çıkarmak mümkün değildir. Zira mûsikînin hikmetlisi de, rûhâniyet tarafına cezbedeni de vardır. Bunlar güzeldir, lehve'l-hadîs değildir. Ama, şehevî hisleri tahrîk eden ve insanı günah işlere kışkırtan şarkı ve türküler elbette lehve'l-hadîs sayılır⁽⁴¹¹⁾.

Fıkıh mezhepleri mûsikî konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Hanefî Mezhebi'ne göre –savaşta kullanılan kös ile düğünlerde çalınan def dışında– mûsikî çalmak ve dinlemek câiz görülmemiştir⁽⁴¹²⁾. İmamı Serahsî'ye göre kendini dinlendirmek ve yalnızlığını def'etmek için şarkı-türkü söylenmesinde beis yoktur⁽⁴¹³⁾.

(405) Zümer 36/18.

(406) Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim, b.Kuşeyrî, er-Risâle, Mısır, 1957, s. 151.

(407) Lokman 31/6.

(408) Elmalılı, VI, 3838.

(409) Taberî, XXI/61-63.

(410) İbu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, III, 1482.

(411) Ateş S. a.g.e., VII, 58 vd.

(412) İbnu'l-Hûmâm, Fethu'l-Kadir, VI, 36.

(413) İbnu'l-Hûmâm, a.g.e., VI, 36.

Malikîler, nikâh ve düğünlerde icra edilen mûsikîyi ve çeşitlerini mübah görmekte-dirler⁽⁴¹⁴⁾. Abdulhay el-Kettânî, mûsikînin bütün çeşitleriyle câiz olduğunu belirtmektedir⁽⁴¹⁵⁾.

Hanbelîler, mûsikîyi genelde mübah görürlerse de, ûd, davul, saz gibi çalgı aletlerini câiz görmezler⁽⁴¹⁶⁾.

Şâfiîler de mûsikîyi prensip olarak mübah görürler. Bu mezhebin görüşünü İmâm-ı Gazzâlî, İhyâ'sında etraflıca açıklamıştır⁽⁴¹⁷⁾.

Gazzâlî'ye göre, savaşlarda coşku ve cesâret vermek, kötülükler karşısında inlemek, meşrû nitelikte neş'e uyandırmak, insan ve Allah sevgisini dile getirmek amacıyla müzik yapmak mübahtır. Bunun dışında, şehvî hisleri tahrik eden, güftesiyle ve bestesiyle İslâm inanç ve ahlâkına aykırı olan veya insanın tüm vaktini işgâl eden ve onu, üzerine farz olan iş ve ibâdetlerinden alıkoyan müzik haramdır⁽⁴¹⁸⁾.

H.z.Peygamber (s.a.v.)'den rivâyet edilen bir çok sahih hadîs'in tahlilinden, onun, düğün, bayram ve karşılama merasimleri gibi vesîlelerle söylenen şiir, şarkı, kasîde vb. müzikleri tasvip ettiği⁽⁴¹⁹⁾ anlaşılmakta; harama sevkedicilik niteliği taşımayan mücerred ses ve saz müziğinin yasaklandığına dâir herhangi bir sahih hadis de bulunmadığı belirtilmektedir⁽⁴²⁰⁾.

Ezher Üniversitesi eski rektörlerinden Üstâd Mahmûd Şeltût, mûsikî konusundaki tartışmaların asırlarca sürüp gittiğini ve bu konuda bir icmân meydana gelmediğini belirterek müziğin bazı esaslar çerçevesinde sınırlı olarak kabul edildiğine ilişkin fetvâsını aşağıdaki gerekçelere dayandırmıştır.

1- Öncelikle, müzik yapmak veya dinlemek Allah'ın kullarına lütfettiği zevklere dendir.

(414) Abdurrahman el-Cazîrî, el-Fikhu alâ Mezâhibi'l-erbaa, C.II, s. 43; Kuşeyrî, e-Risâle, s.462.

(415) Abdulhay el-Kettânî, et-Terâtibu'l-İdâriyye, II/120-145.

(416) Uluday, a.g.e., s. 190.

(417) Gazzâlî, İhyâ-u Ulûmiddin, II, 267 vd.

(418) Gazzâlî, a.g.e., II, 279-280.

(419) Müslim; İdeyn, 8/17-19; Müsned 3/449; Tirmizî, Nikâh 9/6.

(420) Şevkânî, Neylû'l-Evtâr, VII, 107.

Allah bu zevk duyumlarını yüce gâyeler için yaratmıştır. Bu duyum ve hisleri düzene sokmak ve ahlâkî hedeflere yönlendirmek gerekir.

2- İslâm hukuku sistemi ideal bir dengeyi gerçekleştirme hedefi güttüğünden müziğin tamamen reddedilişi gibi kat'î bir hükme yer verilmiş olması düşünülemezdi.

3- Fıkıh bilgileri, müziğin haramlılığının, kendisine değil, usûl ve muhtevasına ilişkin bulunduğu daima hemfikir olmuşlardır⁽⁴²¹⁾.

III. MÜZİK VE EĞLENCE YAYINLARININ TÂBİ OLDUĞU İSLÂMÎ HÜKÜMLER

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre, İslâm, meşrû sınırlar dahilinde insanları dinlendiren, gönülleri ferahlatan ve herhangi bir sûretle günaha sürüklemeyen müzik ve eğlenceyi mübah saymış ve benimsemiştir.

Ancak, müzik ve eğlencede uyulması gereken bazı şartlar vardır. Bu şartlar daha çok muhtevâ, usûl ve gayeyle ilgilidir. İslâmî iletişim açısından müzik ve eğlence program ve yayınlarında uyulması zorunlu olan hükümler şunlardır:

1. Müzik ve eğlence yayınları konu, içerik, usûl ve amaç itibarıyla İslâm'ın inanç, ahlâk ve hukuk kurallarına uygun bulunmalıdır. Söz gelimi, inançsızlığı telkin eden, içkiyi öven ya da içki içmeye teşvik eden şarkıyı, türküyü söylemek ve dinlemek haram olduğu gibi kumar mahiyeti taşıyan eğlence programları da haramdır⁽⁴²²⁾.

2. Müzik ve eğlence yayınlarında her ne suretle olursa olsun şehvî duyguları tahrik etmek ve şehvet mesajı vermek için çeşitli jest ve mimiklerle kırıtmak câiz olmadığı gibi, müzik yapımında ve yayımında gayri ahlâkî kliplere de müsâde edilmez⁽⁴²³⁾.

3. Müzik ve eğlence programlarında yer ve rol alanların İslâm'ın tesettür emirlerine uymaları zorunludur.

(421) Mahmud Şeltût, el-Fetâvâ, Kahire, 1960, Dâru'l-Şurûk, s. 355-359.

(422) Kardavî, a.g.e., s. 321.

(423) Nur 24/31'in yorumuna bkz.

4. Müzik yayınlarında, müzik parçalarının güfte ve bestelerinin ahlâka, adâba, kültürel ve manevî değerlere uygun bulunması gerekir. Bu hususun denetimi, oluşturulacak bir inceleme kurulu tarafından yerine getirilir.

5. Müzik ve eğlence proğram ve yayınlarında, kadın-erkek ihtilâtı konusunda İslâm'ın koyduğu ölçülere riâyet edilmelidir.

6. Müzik ve eğlence proğramlarının yapım ve yayın saatleri, iş, ibadet ve istirahat saatlerini olumsuz yönde etkileyecek şekilde düzenlenmemelidir.

7. Müzik ve eğlence içki ve sefahetle ilgili enstrümanlar eşliğinde icra edilmemeli, günaha teşvik edici duyguları uyarmamalı, dinleyici ve izleyicilerde şehvet ve hırs uyandırmamalıdır⁽⁴²⁴⁾.

(424) Gazzâlî, a.g.e., II/280; Kardavî, a.g.e., s. 321-322.

B. MUZIR VE MÜSTEHCEN YAYINLAR

I. GENEL OLARAK "MUZIR" VE "MÜSTEHCEN" KAVRAMLARI

"Muzır", Arapça "zarar" kökünden müştak bir kavram olup "zararlı", "zarar veren" ve "zararı dokunan" demektir⁽⁴²⁵⁾. Muzır kavramı Basın-Yayın Hukuku'nda zararlı neşriyat için kullanılır.

"Müstehcen", de Arapça bir kelime olup çirkin ve melez olmak, ayıp ve açık-saçık anlamlarına gelen "hücnat"den türetilmiştir. "İstihcan", çirkin bulmak, müstehcen, çirkin karşılanan demektir⁽⁴²⁶⁾.

Batı dillerinde (Outrages aux bonnes moeurs) karşılığı olan ve daha ziyade (pornografie) kelimesi ile ifade edilen müstehcen, edeb dışı, kabîh ve çirkin sayılmak anlamında kullanılmaktadır. Genellikle "muzır", "müstehcen" ve "hayâsızca" deyimleri birbirinin müterâdifi olarak istimal olunmaktadır⁽⁴²⁷⁾.

Müstehcen hareketler, umumî ahlâka ve umumî edebe saldırı (=outrage à la pudeur) niteliğinde fiillerdir. Bu fiillerin cezalandırılması, toplumun ahlâkî, manevî ve kültürel yapısının korunması bakımından zorunludur. Muzır ve müstehcen hareketler, bütün toplumlar için tehlike teşkil ettiğinden önlenmesi için milletlerarası çalışma ve işbirliğine ihtiyaç vardır⁽⁴²⁸⁾.

Müstehcen ve muzır, edeb ve iffeti inciten her tür hareket ve davranıştır ve bu fiiller her çeşit vasıtalarla veya eşya ile işlenebilir. Çağımızda müstehcen ve muzır fiiller basın organlarıyla işlenebildiği gibi, telefonda televizyona kadar her çeşit kitlesele yayın vasıtalarıyla da işlenebilmektedir.

Türk Cezâ Kanunu, müstehcen hareketleri 426. maddesinde düzenlemiştir. Bu madde hükmüne göre:

(425) İbn-i Manzur, Lisânu'l-Arab, III, 2573 vd.

(426) İbn-i Manzur, a.g.e., V, 4625.

(427) Balkanlı Remzi, Mukayeseli Basın ve Propoganda, Ankara, 1961, s. 684.

(428) Gözübüyük A.P., Türk Ceza Kanunu Açıklaması, Ankara, 1976, IV, 197.

"Halkın ar ve haya duygularını inciten veya cinsî arzuları tahrik ve istismar eder nitelikte genel ahlâka aykırı; her nevi kitap, gazete, risâle, mecmua, varaka, makâle, ilân, resim, tasvir, plak, afiş, pankart, televizyon ve teyip bantları, fotoğraf, sinema veya projeksiyon filimlerin veya diğer anlatım araç ve gereçleri ile eşyayı teşhîr eden veya ettirenler (...), (müstehcen) eser ve mevzuları tiyatro veya sinema veya radyo yahut televizyonlarda veyahut umumî yerlerde temsil eden veya ettirenler; (müstehcen nitelikteki) hitâbeleri umuma açık yerlerde veya umumî mahallerde îrad edenler altı milyon liradan otuz milyon liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar (...)".

T.C.K.'nun 27. maddesi, "Yayınlamak ve dağıtılmak üzere, halkın ar ve haya duygularını inciten veya cinsî arzularını tahrik ve istismar eden nitelikteki (...) yazılar yazmayı (...)" ; 428. maddesi, "halkın ar ve haya duygularını inciten veya cinsî arzuları tahrik ve istismar eder nitelikte genel ahlâka aykırı şarkıları alenen söylemeyi veya plakları, teyip bantlarını çalmayı (...) cezalandırmıştır.". aynı kanunun 419. maddesi, "alenen hayasızca vaz'u hareket bulunmayı", 420. maddesi, "umumî âdâba aykırı olarak açık yerlerde veya halkın kolaylıkla görebileceği yarı açık mahallerde fuhuş maksadıyla kadın oynatmayı (...)" ; 422. maddesi ise, "kadınlara ve genç erkeklere söz atmayı ve sarkıntılık etmeyi (...) ayrı ayrı suç kabûl ederek müeyyidelendirmiştir.

Küçükleri Muzır (ve Müstehcen) Neşriyattan Koruma Kanunu'nda (1986'da) yapılan bir değişiklikle, Başbakanlık bünyesinde kurulan 11 kişilik muzır yayınları inceleme kurulu'na –bu kanunla kendisine verilen görevlere ilâveten– Türk Ceza Yasası'nın yukarıda sözü edilen 426, 427 ve 428. maddelerinde düzenlenen suçlarla ilgili olarak yargı organlarına resmî birliklilik yapma vazifesi de yüklenmiştir.

Ne var ki, Türk ceza mevzuatındaki bu düzenlemelere rağmen uygulamada bu müeyyidelerin hemen hiçbirisinin işletilemediği; gerek bazı basın organlarında gerekse resmî televizyon kanallarıyla bir takım özel televizyon kanallarında müstehcen ve muzır yayınların

dağıtımının ve gösteriminin sürdürüldüğü esefle müşâhade edilmekte ve bu durum kamu vicdanını sızlatmaktadır⁽⁴²⁹⁾.

II. MUZIR VE MÜSTEHCEN YAYINLAR KONUSUNDA İSLÂMÎ HÜKÜMLER

İslâm, fıtrat dinidir. İnsan ve cemiyet hayatında "yaratılış temizliği"ni korumayı amaçlar. Bu sebeple İslâm, tab'an kabîh ve çirkin olan bütün fiilleri nehyeder. İslâm, fertlerin nefislerini ıslâh edip fazîlet ve kemâlâtını artıracak nezîh bir toplum oluşturmak ister. Bunun için kadın ve erkeğin cinsî duygularını ve şehevî hislerini evlilik müessesesiyle disiplin altına alır. İslâm, toplumun bekâ unsuru olan âile ve evlilik yapısını muhafaza için bir takım ahlâkî, hukukî ve ictimâî kurallar getirmiştir; emir ve yasaklar koymuştur. Günahın ve haram fiillerin sâiki olan şehevî hisleri uyandırma ortamı oluşturmamak amacıyla tesettür (=örtünme) emredilmiş⁽⁴³⁰⁾, zinaya götürücü vesîlelere yaklaşmak yasaklanmış⁽⁴³¹⁾; mü'minler toplumunda fuhuşun yayılmasını isteyenler ve bu yolda çaba sarfedenler dünyada ve âhirette acıklı ve çetin bir azâbla⁽⁴³²⁾ uyarılmışlardır.

İslâm, kadının açılıp saçılmasını yasaklamış⁽⁴³³⁾, kocası dışında toplumun diğer bireylerine şehvet mesajı verecek tarzda bir kılık, kıyafetle ve kırıtarak dolaşmasını⁽⁴³⁴⁾ ne-

(429) Prof.Dr. İsmet Miroğlu, bu kamusal rahatsızlığı "Ekrandaki Müstehcenler" başlığı altında yayınladığı makalesinde şöyle dile getirmektedir:

«Televizyonda gösterilen müstehcen filimlerin yanısıra dansçı kızların, bayan sunucuların, şarkıcıların, şov kızların, mankenlerin ekranda bacak gösterisinde bulunmalarının (...) müstehcen yerlerini altmış milyon seyirci önünde açmalarının sebebi ne olabilir? Kuşkusuz ki, bu maksatsız ve sebepsiz olamaz!

Ülkemizde 1979 yılında sinemalarda sansürün kaldırılmasıyla başlayan müstehcen filimler (...) bugün aralıksız sürdürülmektedir! Müstehcen yayınların nihâi hedefi, Türk Milletinin bütünlüğü, Türk gençliği ve Türk âile yapısıdır. (...) Bu sebeple, müstehcen yayınlara resmî ve bazı özel televizyonlar âlet edilmektedir.

Güzellik ve mankenlik yarışmaları da kadının vücudunun teşhîr edilerek, kadınlık gururunun çiğnenmesine âlet edilmektedir. Anadan doğma denebilecek çıplaklıkta sahneye çıkarılan adaylar, utanma duygusundan uzaklaştırılırken çıplak vücutları aynı zamanda ekran vasıtasıyla milyonlara seyrettirilmektedir. Güzellik ve mankenlik yarışmasında derece alanlar bir yandan teşvik ödülü ile ödüllendirilmekte öte yandan filim şirketlerine artist adayları olarak sunulmaktadır. Artistliği ve mankenliği meslek olarak seçen genç kızlara ise, sanat için her şeyi yapabilecekleri, "iffet" adına utanma duygusuna kapılmanın ilkel olacağı ve sanat ile aslâ bağdaşmayacağı kabul ettirilmektedir. (...) Bu anlayışın Türk insanına kabul ettirilmesi, Türk âile yapısının yıkılması demektir! Türk âile yapısının yıkılması, Türk Milletinin yok olmasından başka bir şey değildir! Binâenaleyh, müstehcenlik bizim millî (ve dinî) kültürümüzle taban tabana zıttır. Müstehcenliği kabûl etmek, millî kültürümüzle aslâ bağdaşmaz. (...)» (Bkz. Türkiye Gazetesi, 12 Eylül 1994).

(430) Nûr, 24/30-31.

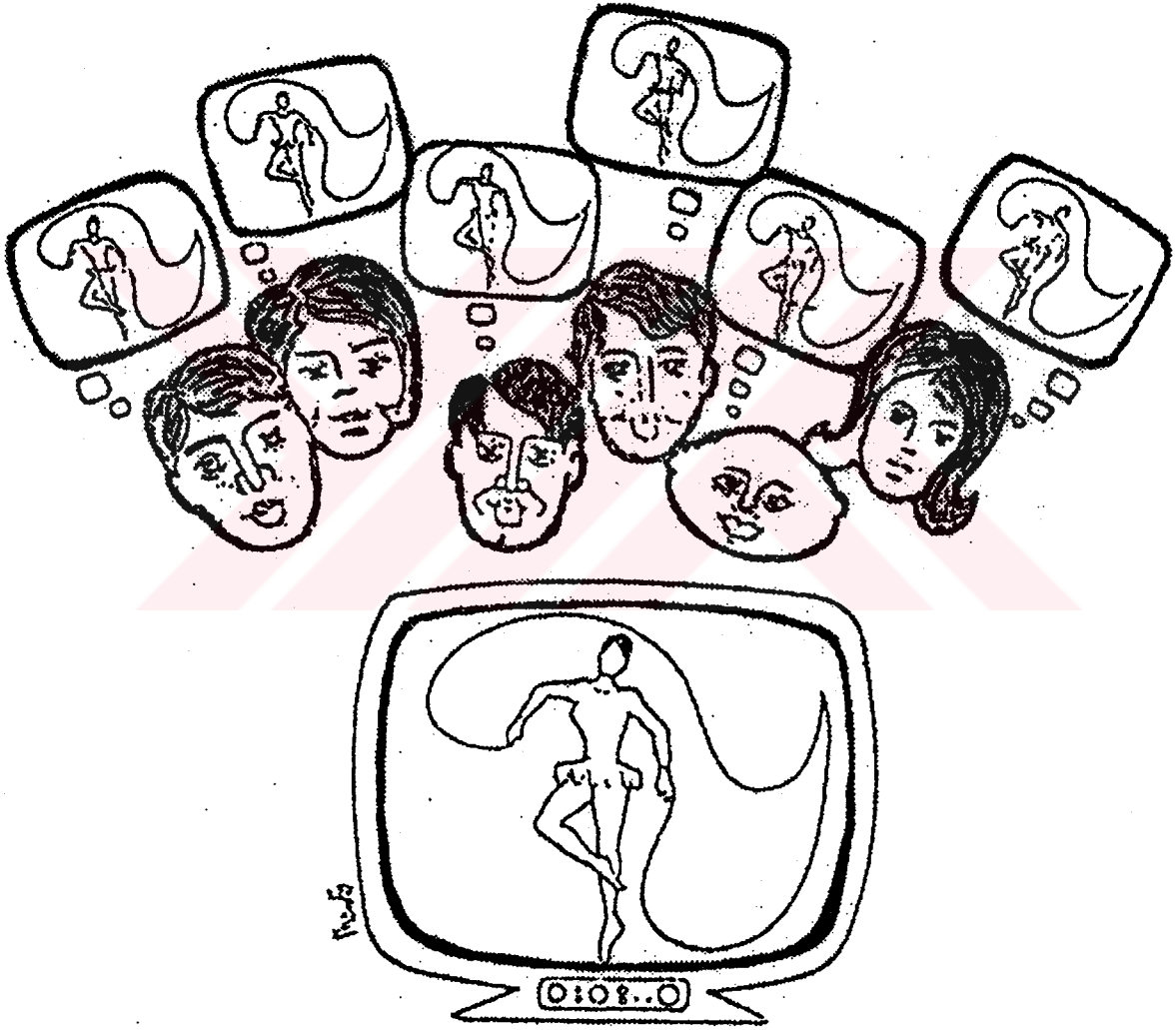
(431) İsrâ, 17/32.

(432) Nûr 24/19; İbnî Teymiyye, Tefsîru Sûreti'n-Nûr, Kâhire, 1977, s. 39 vd.

(433) Ahzâb, 33/33, 59.

(434) Nûr, 24/31.

yetmiştir. Kezâ, çıplak kadın ya da kadınların şehvî hisleri coşturacak müstehcen dans programlarını münferiden ya da birlikte (özellikle âile bireylerinin bir araya gelerek topluca) televizyon ekranından izlemeleri de yasaklanmıştır. Bu tarz programların (bilhassa toplu halde) seyredilmesinin ne denli zararlı ve tehlikeli sonuçlar doğurabileceği aşağıdaki şekille anlatılmaya çalışılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Muzır ve müstehcen programları toplu halde izlemenin sakıncalarını gösterir karikatür⁽⁴³⁵⁾.

(435) Şekil, Dr. İbrahim İmam'ın "el-İ'lâmu'l-İzâî ve't-Televizyûnî, (Kahire 1979) adlı eserinin 176. sahifesinden alınmıştır.

İslâm toplumunda kadının güzelliği, giyimi, çekiciliği ve bu konuda gücü yettiğince süslenmesi sadece kocası içindir. Çünkü ondan faydalanmağa sadece kocasının hakkı vardır. Başka erkeklerin ondan faydalanma hakları kesinlikle yoktur. Bu itibarla, İslâmî toplumda kadın avret yerlerini gösterecek derecede kısa ve şeffaf elbiselerle dolaşamayacağı⁽⁴³⁶⁾ gibi, böyle bir kıyafetle basın ve televizyonda okuyucu ve izleyicilere şehvet mesajı verecek tarzda da yer alamaz.

Bunlar Allah'ın koyduğu değişmez ilâhî ölçülerdir. Hak bu ölçülere göre hükmünü icra eder.

"Eğer Hak, onların keyiflerine (ve arzularına) uysaydı, göklerle yer ve bunların içinde bulunan kimseler bozulur giderdi..."⁽⁴³⁷⁾.

"...(Halbuki) şehvetlerine uyanlar sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi (ve harama sürüklenmenizi) isterler."⁽⁴³⁸⁾.

Kısaca, İslâm inanç, ahlâk ve ahkâmına aykırı kitap, dergi, gazete neşretmek, gayri ahlâkî ve müstehcen sinema film ve reklâmlarıyla gayri meşrû müzik ve eğlence programları hazırlamak, bu tür programlara şehvet unsuru katmak sâikiyle kadınları istihdam etmek, bu programları radyo, televizyon vb. kitle iletişim araçlarıyla yayınlamak; insanları suç işlemeye özendirici neşriyatta bulunmak, alkol, kumar, fuhuş gibi münkerâtın vesâir muzır şeylerin reklâmlarını yapmak ve yayınlamak, müzik yayınlarında muzır ve müstehcen kliblere yer vermek, telefon hatlarını kullanarak fuhuş ticaretine yönelik yayınlara yol açmak ve bu tür yayınları izlemek⁽⁴³⁹⁾ ya da herhangi bir sûretle bu yayın ve neşir vasıtalarını işletenleri desteklemek câiz değildir.

(436) Said Havva, el-İslâm, I/219.

(437) Mü'minûn 23/71.

(438) Nisa 4/27.

(439) Karaman, Günlük Hayatımızda Helâller-Haramlar, İstanbul, 1979, s. 139.

Ş.5. İSLÂM İLETİŞİM HUKUKU

AÇISINDAN PROPAGANDA VE

REKLÂM

A. PROPAGANDA

I. GENEL OLARAK PROPAGANDA KAVRAMI

Çeşitli toplum olaylarına, türlü kurumların çalışmalarına, insanların ortaya çıkardıkları müesseselere, ileri sürdükleri düşüncelere bakıldığında bilerek ya da bilmeyerek hepsinin propaganda alanı içinde buldukları görülür. Siyâset, ekonomi, ahlâk, eğitim, öğretim, kültür, ticaret, spor, kısaca her çeşit iş sahasının içinde propaganda vardır. Özellikle de çağımızda propaganda, hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Propaganda, Lâtince "Propagare" kökünden gelir. Sözlük manası, bir inancın, bir düşüncenin yayılması için yapılan fiil ve hareketlerdir⁽⁴⁴⁰⁾.

Propaganda deyimi vaktiyle Papalık tarafından katolik dininin yayılması için kullanılan bir terimdi. Bu kavram, 18. yüzyılın sonlarından itibaren dinî alandan siyasî alana aktarıldı⁽⁴⁴¹⁾.

Propaganda, belirli bir fikir ve inancı insanlar arasında yaymak ve kamuoyu oluşturmak için yapılan faaliyetlerdir. Bunun amacı, muayyen bir fikir, inanç ve davranış biçimini topluma benimsetmektir⁽⁴⁴²⁾. Propaganda şöyle de tanımlanmıştır: "Propaganda, bir kişinin veya grubun başka kişilerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek için haberleşme araçlarından yararlanarak, bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki tepkilerinin kendi amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak giriştikleri bilinçli bir faaliyettir."⁽⁴⁴³⁾

Propaganda, insan toplumlarıyla yaşıt bir geçmişe sahip ise de, geniş kapsamlı esaslı ve örgütlü bir biçimde gelişmesi ancak 19. yüzyılda mümkün olabilmıştır⁽⁴⁴⁴⁾. Pro-

(440) Ziyaoğlu Rakım, Propaganda ve San'atı, İstanbul, 1946, s. 21.

(441) Domenach J.M., Siyasî Propaganda, Çev. C.Perin, İstanbul, 1961, s. 10.

(442) Dâver, a.g.e., s. 282; Okay Vahap, Modern Propaganda, İstanbul, 1957, s.3.

(443) Onaran, a.g.e., s. 73.

(444) Onaran, a.g.e., s. 71.

pagandanın önemi büyüktür. Özellikle, bazı siyasî önderlerin başarılarının temelinde ustalıklı bir propaganda gerçeği yatmaktadır. Söz gelimi ,Hitler: "Propaganda sayesinde iktidara geldik, propaganda sayesinde dünyayı fethedeceğiz" diyordu. Ne var ki, günümüzde propaganda, kullandığı araçlar ve geliştirdiği teknikler yönünden eski propagandadan bir hayli farklıdır. Binlerce kilometreye yayın yapan radyoları, milyonlara hitabeden televizyonları, yüksek trajlı gazeteleri, afişleri, pankartları ve yüzbinlerce basılan kitaplarıyla propaganda dalgaları, halk kitlelerini rüzgârda tüy gibi sürüklemektedir⁽⁴⁴⁵⁾.

II. PROPAGANDANIN ARAÇLARI VE ÇEŞİTLERİ

1. Propagandanın Araçları :

Çağdaş propaganda, telkin ile taraftar kazanmak tekniğine dayanır. Kendimizce doğru sandığımız fikirleri başka insanlara kabul ettirmek, beğenmediklerimizden çevirmek için yaptığımız gayretlerin tümü propagandadır. Propaganda, cebir ve şiddet kabul etmemekle birlikte, ekonomik baskı, para, rüşvet, vaad, makam ve mevki bağışlama, yazı, söz, resim, müzik, radyo, sinema ve televizyon gibi çeşitli kaynaklardan beslenir⁽⁴⁴⁶⁾.

Başta gazeteler olmak üzere, yazılı medya ile radyo ve televizyon gibi sesli ve görüntülü medya çağdaş propagandanın en etkili araçlarıdır⁽⁴⁴⁷⁾.

2. Propaganda Çeşitleri :

Propaganda esas itibarıyla beş gruba ayrılır:

a) Siyasî Propaganda :

Kamuoyunu en fazla ilgilendiren konular siyasî olduğundan en çok önem arzeden propaganda çeşidi siyasî propagandalardır.

b) İktisâdî Propaganda :

Milletlerin kalkınmalarında iktisâdî propaganda önem taşır. Özellikle, harp içinde ve harp sonrasında yaşanan krizlerde ehemmiyeti ve rolü büyüktür.

(445) Daver, a.g.e., s. 283.

(446) Okay, a.g.e., s. 6.

(447) Daver, a.g.e., s. 287.

c) Kültürel Propaganda :

Kültürel ve ideolojik propaganda, bir milletin başka memleketlerde sempati kazanmasını sağlar.

d) Askerî Propaganda :

Askerî propaganda, daha çok bir dış propaganda konusudur. Her devletin komşularına ve yabancı devletlere karşı kendini kuvvetli göstermek için ordusuna dâir mübâlâğalı propagandalar yapmak eski devirlerden beri mevcuttur⁽⁴⁴⁸⁾.

e) Dînî Propaganda :

Dînî propaganda, belli bir dinin inanç ve ilkelerinin yayılmasını ve benimsenmesini amaçlar⁽⁴⁴⁹⁾.

III. PROPAGANDA VE ŞÂYİA

Şâyia, rivâyet ve söylenti ya da halk arasında dolaşan, herhangi bir belgeye dayanmayan ve doğruluğu belli olmayan sözler yekûnüdür. Söylenti ve şâyia, ağızdan ağıza dolaşır ve yuvarlandıkça bir kar topu gibi kabarır. His ve heyecan unsuru taşıyan siyasî şâyialar bazı hastalıklar gibi bulaşıcıdır. Her sirayet eden his, bir aksi sedâ gibi, başkalarına çarpıp sahibine îade edildikçe daha çok kuvvet kazanır. Kütle içine atılan bir şâyia, aşı gibi tutarsa önemli bir propaganda gücü haline gelir. Nitekim, siyâsî partiler de harekete geçmeden önce kamuoyunu yoklama mahiyetinde bazı mürettep şâyialar çıkarırlar⁽⁴⁵⁰⁾.

Çağdaş siyasî propagandada en büyük rolü oynayan, en kuvvetli şâyialardır. Tarih boyunca devlet otoriteleri veya isyanlar ya da ihtilâller hazırlayan gizli teşekküller, şâyiaları daima kullanmışlardır⁽⁴⁵¹⁾.

(448) Türkmen Faik, Siyasî Propaganda Sanatı, İstanbul, 1965, s. 6.

(449) Muhammed Abdulkâdir Hatem, er-Re'yu'l-Âmm ve Teessuruhû bi'l-İ'lâm ve'd-Diâye, Beyrut, 1973, s. 191.

(450) Türkmen, a.g.e., s. 23.

(451) Türkmen, a.g.e., s. 24.

IV. PROPAGANDA İLE İSLÂMÎ İLETİŞİM ARASINDAKİ FARKLAR

Propaganda, İslâmî iletişimden bazı noktalarda farklılıklar gösterir :

1. İslâmî iletişimde, iletişimcinin mesajı topluma ve ilgililere iletmenin dışında muayyen bir maksadı yoktur. Amaç, sadece mesajı iletmekten ibarettir. Propagandada ise belirli bir amaç güdülür.

2. İslâmî iletişimde ileti ve mesajların kaynağının bilinmesi zorunludur. Propagandada ise, kaynak ekseriya bilinmez.

3. İslâmî iletişimde aslî fonksiyon toplumu ve insanları bilgilendirme, eğitme ve aydınlatmadır. Propagandada ise, belli bir amaç uğruna toplumu şartlandırma ve onların zihinlerini sürekli telkin altında tutarak esir etme fonksiyonu vardır.

4. İslâmî iletişimde mesajların hak ve hakikat ölçülerine göre takdimi kuralı hâkimdir. Propagandada ise daima aldatma ve yanıltma unsurunun bulunması şüphesi vardır.

5. İslâmî iletişimde mesajlar, sıdk ve emânet ilkelerine ve ahlâkî metotlara göre iletir. Propagandada ise, amaca ulaşmak için yalan, iftira, mübalâğa mübah karşılanır ve gayri ahlâkî yöntemlere başvurulur⁽⁴⁵²⁾.

6. İslâmî iletişimde şâyia ve söylentilere itibar edilmez. Oysa şâyia ve söylentiler propagandanın beslendiği önemli kaynaklardandır⁽⁴⁵³⁾.

V. İSLÂMÎ AÇIDAN SİYASÎ TANITIM (=PROPAGANDA) VE TABİ OLDUĞU HÜKÜMLER

İslâmî açıdan siyasî parti ve seçim propagandası inceleme konumuzun dışındadır. Biz, burada, iletişim hukukunu ilgilendirmesi yönüyle müslüman siyâsetçilerin kendi teşkilâtlarını, program ve görüşlerini tanıtmaya ve benimsetmeye çalışmaları sırasında riâyet edecekleri temel İslâmî kuralları belirtmekle yetineceğiz.

(452) Muhyiddin Abdulhalim, el-İ'lâmü'l-İslâmî ve Tatbikatuhu'l-Ameliyye, Kahire, 1984, s. 72.

(453) Türkmen, a.g.e., s. 24.

Kur'ân ve Sünnet'in ışığında müslüman siyâsetçilerin uymak zorunda oldukları kuralların başlıcaları şunlardır:

1. Doğruluk ve Doğru Sözlülük :

Müslüman siyâsetçiler, özünde, sözünde ve işinde doğru ve dürüst olmalıdır. Özellikle siyâset önderleri niyetlerinde, konuşmalarında ve amellerinde sıdk sahibi olurlarsa, Allah'ın "*Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğrularla berâber olun!*"⁽⁴⁵⁴⁾ buyruğu hükmünü doğurur ve çevrelerinde sadıklar ordusu saf bağlar.

Siyâset erbâbı hem doğru sözlü hem de güzel sözlü olmalıdır. Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur:

"Ey inananlar! Allah'dan korkun ve doğru söz söyleyin!"⁽⁴⁵⁵⁾.

"İnsanlara güzellikle söyleyin!"⁽⁴⁵⁶⁾.

"Kullarıma söyle; en güzel ne ise onu söylesinler..."⁽⁴⁵⁷⁾.

Peygamberimiz (s.a.v.) de, her güzel sözün sadaka olduğunu⁽⁴⁵⁸⁾; doğruluğun ve doğru sözlülüğün iyiliğe, iyiliğin de cennete götürücü olduğunu ifade buyurmuşlardır⁽⁴⁵⁹⁾.

2. Yalandan ve Riyâdan Kaçınmak :

Müslüman siyasetçiler yalan konuşmamak, riyâdan ve gösterişten kaçınmak zorundadırlar.

Allah, yalan konuşmayı yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "...Yalan sözden kaçının!"⁽⁴⁶⁰⁾. Allah riyâ ve gösterişi de haram kılmıştır: "...Riyâ (=gösteriş) yapanın hâli, üzerinde toprak bulunan kayaya benzer. Şiddetli bir yağmur isâbet ettiğinde (üzerindeki toprağı siler götürür de) onu sert bir taş hâlinde bırakır (İşte gösteriş yapanlar) işlediklerinden hiçbir şey elde edemezler..."⁽⁴⁶¹⁾.

(454) Tevbe 9/119.

(455) Ahzâb 33/70.

(456) Bakara 2/83.

(457) İsrâ 17/53.

(458) Buharî, Edeb 78/34, Cihad 56/128.

(459) Buharî, Edeb, 78/69.

(460) Hac 22/30.

(461) Bakara 2/264, Nisa 4/38; Enfâl 8/47.

Peygamberimiz, sürekli yalan söylemenin kişiyi kötülüğe, kötülüğün de cehenneme sevkedeceği uyarısında bulunmuştur⁽⁴⁶²⁾.

3. Ölçülü ve Seviyeye Göre Konuşmak :

Müslüman siyâsetçiler için en önemli kurallardan birisi de, az, ölçülü ve seviyeye göre konuşmaktır. Peygamberimiz (s.a.v.): "*Ben insanların anlayış ve kavrayış kapasitelerine göre konuşmakla emrolundum. Binâenaleyh, halka hitap ederken bilgi ve kültür seviyelerini dikkate alınız!...*"⁽⁴⁶³⁾ buyurmuşlardır.

Peygamberimiz, halkın anlamayacağı bir üslûb kullanarak fesahat ve belâgat taslayarak konuşmayı uygun görmemişler ve "*fesahat ve belâgat taslayarak, ince eleyip sık dokuyanlar helâk olmuşlar*" sözünü üç kez tekrarlamışlardır⁽⁴⁶⁴⁾.

4. Yumuşak Üslûb Kullanmak :

Müslüman siyâsetçiler siyasî konuşmalarında hüsnü muâmeleyi ve yumuşak üslûbu esas almalıdırlar. Söz, insanı, hayvandan ayıran önemli vasıflardandır ve insanların fikirlerini birbirlerine nakletmelerinin ilk ve en etkili vasıtalarındandır. Sözün etkisini şu ata sözü ne güzel anlatmaktadır: "Tatlı söz, yılanı ininden, acı söz insanı dininden çıkarır."⁽⁴⁶⁵⁾

İnsan psikolojisi, iyi muâmele, yumuşak üslûb, güler yüz, güzel söz ve tatlı dilden hoşlanır. Kaba ve sert davranış, kırıcı ve yıkıcı sözler ise soğutur, ürkütür ve nefret uyandırır⁽⁴⁶⁶⁾.

Güzel muâmele etmenin ve yumuşak üslûb kullanmanın önemi, K.Kerîm'de bir çok kez vurgulanmaktadır. Allah şöyle buyurmaktadır:

"(Ey Musa!) Sen ve kardeşin (birlikte) Firavun'a gidin, çünkü o azdı. (Ancak) Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar..."⁽⁴⁶⁷⁾.

(462) Buharî, Edeb 78/64.

(463) Ebû Davud, Edeb 40/22.

(464) Müslim, İlim, 47/7; Ebu Davud, Sunna, 39/5.

(465) Okay, a.g.e., s. 119.

(466) Önkâl, a.g.e., s. 161.

(467) Tahâ 20/43-44.

"(Ey Muhammed!) Sen, Allah'dan bir esirgeme sâyesindedir ki, onlara yumuşak davrandın. Eğer sen (onlara karşı) kaba ve katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi."⁽⁴⁶⁸⁾.

"İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen, kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman görürsün ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile sanki yakın ve samimi dostun oluvermiştir."⁽⁴⁶⁹⁾.

Bütün müslümanlar bu ilâhî emir ve tavsiyelere uymalıdır. Bilhassa, İslâm'ın davet ve siyâset önderlerinin hareket ve davranışları yumuşak üslûb ve hüsnü muâmele esasına dayanmalı, güzel ve tatlı söz onların şîârı olmalıdır. Siyâset önderleri, konuşmaları, temsil ettikleri topluluğu bağlayacağından, bin düşünüp bir söylemelidirler. Yunus Emre'nin dediği gibi:

"Söz vardur kesdürür başı,
Söz vardur keser savaşı,
Söz vardur oğulu aşı
Bal ile yağ eder bir söz."⁽⁴⁷⁰⁾

5. İtham ve İlam Üslûbunu Kullanmamak :

Müslüman siyâset erbabı, konuşmalarında başkalarını itham ve ilzâm edici bir üslûb kullanmamalıdır. İnsanların hatâları isim ve şahıs zikredilmeden belirtilmelidir. Allah, elçisine ve müslümanlara zulûm ve eziyet eden insanları –Ebû Leheb hâriç– isim vererek tevbîh etmemiş; sadece onların hatâ ve zulûmlerini takbîh ve muâheze ile yetinmiştir⁽⁴⁷¹⁾.

Allah'ın elçisi, hiç kimseyi, hatâsını yüzüne vurarak mahcûp etmemiş ve isim belirterek "falana ne oluyor ki, şöyle şöyle söylüyor" diye kınamamıştır. Aksine, isim ve şahıs belirtmeden "bazılarına ne oluyor ki, şöyle şöyle söylüyorlar" diyerek uyarıda bulunurlardı⁽⁴⁷²⁾.

(468) Âl-i İmrân 3/159.

(469) Fussilet 41/34.

(470) Gölpınarlı, Yunus Emre, s. 117.

(471) Saka Şevki, K.Kerîm'in Davet Metodu, Doktora Tezi, Ankara, 1979, s. 135 (Ayetler için bkz. Bakara 2/204-205; Hümeze 104/1-14; Kevser 108/3; Felak 113/4-5).

(472) Ebû Davûd, Edeb 40/6.

6. Yapmayacağını Söylememek :

Müslüman siyâset ricâli, herşeyden önce samimi, tutarlı ve inandırıcı olmalı, toplumu aldatmamalı, yapmadığını söylememeli, yapamayacağını vaad etmemelidir.

Allah şöyle buyurur: "*Ey inananlar! Niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir.*"⁽⁴⁷³⁾.

"*Ahidlerinizi yerine getiriniz. Çünkü verdiğiniz sözlerden ve taahhütlerinizden sorumlusunuz.*"⁽⁴⁷⁴⁾.

Yapmayacağını söylemek, yerine getiremeyeceğini bile bile taahhütte bulunmak, toplumu aldatmaktır.

Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur:

"*Taahhüdünü bozan her kimse için kıyamet gününde suçu ve günahı nisbetinde arkasından bir bayrak kaldırılır. Haberiniz olsun ki, âmme işlerine bakan bir yöneticinin taahhüdünü yerine getirmemesinden daha büyük vefâsızlık yoktur.*"⁽⁴⁷⁵⁾.

"*Bizi aldatan bizden değildir.*"⁽⁴⁷⁶⁾.

7. Ayıp ve Kusur Araştırmamak; Kimseyi Tahkîr Etmemek :

Allah, insanların ayıp ve kusurlarını araştırıp ifşâ etmeyi ve hakarete bulunmayı yasaklamıştır.

Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur:

"*Ey inananlar! (...) Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin...*"⁽⁴⁷⁷⁾.

"*Ey inananlar! Bir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kim-*

(473) Saf 61/2-3.

(474) İsrâ 17/34.

(475) Riyâzû's-Salihîn, III, 164, r. 1617.

(476) Müslim, İman 1/164.

(477) Hucurat 49/12.

seler), kendilerinden iyidirler. (...) Birbirinizde kusur aramayın; birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın..."⁽⁴⁷⁸⁾.

"(İnsanları) diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden her müfsid kişinin vay hâline!"⁽⁴⁷⁹⁾.

"(Herkesi) kötöleyen, söz götürüp getiren, çok yemin eden, aşağılık (kimselere) itaat etme!..."⁽⁴⁸⁰⁾.

Peygamberimiz de bu konuda uyarmıştır:

"Ara bozmak için lâf getirip götüreren kimse cennete girmez..."⁽⁴⁸¹⁾.

"Müslüman, kimseyi kötölemez, kimseyi lânetlemez. Yaramazlık, hayasızlık etmez..."⁽⁴⁸²⁾.

"Gerçek müslüman, eliyle ve diliyle başkalarına zarar vermeyendir..."⁽⁴⁸³⁾.

"Her kim bir müslüman kardeşinin kusurunu örterse, Allah da kıyamet gününde o kimsenin eksiklerini (=ayıplarını) örter..."⁽⁴⁸⁴⁾.

Yukarıda zikrettiğimiz Allah'ın ve elçisinin emir ve tavsiyelerine öncelikle müslüman siyâset erbâbının uyması gerekmekte, siyasî faaliyetlerinde ve konuşmalarında insanların kişilik haklarına tecâvüz etmemeye ve hiç kimsenin ayıp ve kusurlarını ifşâ etmemeye özen göstermek mecburiyetindedirler.

8. Şâyiaları Kullanmamak ve Fitneye Sebebiyet Vermemek :

Müslüman siyâset ricâli için önemli olan kurallardan birisi de, konuşmalarında şâyiaları –doğruluğu tahkik edilmeksizin– malzeme olarak kullanmamak, fitneye yol açacak sözlerden kaçınmaktır. Kur'ân, yeryüzünde fitne ve fesat çıkarmayı haram kılmıştır⁽⁴⁸⁵⁾.

(478) Hucurat 49/11.

(479) Hümeze 104/1.

(480) Kalem 68/10-11.

(481) Riyâzü's-Salihîn, III, 119, r. 1565.

(482) Riyâzü's-Salihîn, III, 260, r. 1765.

(483) Buhari, İman 2/4, 5.

(484) Riyâzü's-Salihîn, I, 284, r. 242.

(485) Bakara 2/217; Arâf 7/56.

Binâenaleyh, toplumda fitneye ve fesâda neden olabilecek konuşmalardan sakınılmalıdır. Hakkında kesin bilgi sahibi olunmayan konularda ihtiyatlı davranılmalı⁽⁴⁸⁶⁾, şâyia ve söylentiler iyice tahkîk edilmeli⁽⁴⁸⁷⁾, her duyulan söze itibar olunmamalıdır.

9. Allah'ı, Peygamber'i ve Dini İstismar Etmek :

Siyasî konuşmalarda önem arzeden konulardan birisi de Allah'ı; Peygamber'i ve Dini istismar etmemek hususudur. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"İnsanların arasını bulacağınıza, günahtan arınmış olduğunuza ve iyilik yapacağınıza dâir sözlerinizde Allah'ın adını (yeminlerinizde kullanarak) istismâr etmeyin!"⁽⁴⁸⁸⁾.

"Sizi memnun etmek için (size gelip) Allah'a yemîn ederler. Halbuki, inanmış olsalardı Allah'ı ve elçisini hoşnûd etmeleri daha uygundu."⁽⁴⁸⁹⁾.

Dinde aslanan îman, ihlâs ve ihsândır. Dinî emirler ihlâsla yerine getirilmeli, amellerin Allah'ın gözetimi altında bulunduğu şûûrunda olmalıdır. Din, siyasî ve şahsî çıkar temini için değil, sırf Allah rızasını tahsil için yaşanmalıdır.

10. Topluma İyi Örnek Olmak :

Siyâset erbâbı, toplumu sevk ve idarede görev ve sorumluluk üstlenirler. Muhatapları toplumdur. Bu bakımdan siyâset önderlerinin hayatları amelî olmalıdır. Yani fiil ve hareketleriyle örnek teşkil etmelidirler. Dilleriyle söylediklerini, şahsî, âilevî ve içtimâî hayatlarında bizzat tatbik etmelidirler. Söz gelimi, toplumu tutumlu ve iktisatlı olmaya çağırırken kendileri israf ve sefahet içinde yüzmemelidirler. Bir yandan halka ahlâkî telkinlerde bulunurken, kendileri ahlâk dışı davranışlara tevessül etmemelidirler. Müslüman siyâsetçinin konuşmalarıyla yaşantısı çelişkili olmamalı, sözleriyle fiilleri arasında tam bir mutabakat bulunmalıdır.

(486) İsra 17/36.

(487) Hucurat 49/6.

(488) Bakara 2/224.

(489) Tövbe 9/62.

Allah, söz ile eylemin uyumluluğunu istemektedir: «(İnsanları) Allah'a çağırın, iyi iş yapan ve "Ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?»⁽⁴⁹⁰⁾.

Siyâset önderleri, topluma örnek olmada peygamberlerin yolunu izlemelidirler. Hz. Yusuf, örnek kişiliği ile hapisanede arkadaşlarını etkilemişti. Hapishanedekiler kendisine: "Şüphesiz biz seni iyilik ve ihsan sahiplerinden görüyoruz"⁽⁴⁹¹⁾ demişlerdi.. 'Ummân Meliki el-Culendî, Hz. Muhammed'in davet mektubunu alınca, onun hayatı ve kişiliği hakkında gerekli malûmatı topladıktan sonra, şöyle demekten kendini alamamıştır: "O peygamber hiçbir iyiliği kendisi ilk uygulayan olmaksızın emretmiyor; hiçbir kötülüğü de kendisi ilk terkeden olmaksızın nehyetmiyor. O, mutlaka gâlip gelecektir; engellenmeyecektir, darda bırakılmayacaktır. Çünkü O, ahde vefâ gösterir, vadini ve sözünü yerine getirir. Ben kesinlikle kabûl ediyorum ki, O, bir peygamberdir."⁽⁴⁹²⁾.

11. İstişareyi Terk Etmemek :

İstişâre, İslâmî yönetimde temel kurallardandır⁽⁴⁹³⁾. İstişâre, hayırlı amaçlar için muayyen ve ehliyetli kişiler arasında fikir, düşünce, bilgi ve görüş teâtfsi (=alış-verişi)'dir. Hayatın her alanında ihtiyaç duyulan istişâre, siyâsî sahada bir zarurettir.

Siyâset önderleri istişâreyi aslâ terk etmemeli; kendileriyle mûtâd istişârede bulunacakları muayyen kişi ve kurulların dışında halktan da sürekli olarak yapıcı ve irşâd edici eleştiri ve uyarı beklemeli ve bundan da manevî bir zevk duymalıdır. Müslüman siyâsetçiler, bu konuda, İslâm'ın ilk dört halifesini örnek almalıdırlar.

Bir gün adamın biri, Halife Ömer'e "Allah'dan kork ey Ömer!" diye seslenmişti de, orada bulunan başka bir müslüman tarafından azarlanmıştı. Bunu gören Hz. Ömer (r.a.): "–Bırak onu, söylesin. Şâyet, biz bu tür sözlere tahammül etmezsek, bizden hayır gelmez. Eğer bu tür uyarılarda bulunmanız gereken yerlerde siz susarsanız, sizden de hayır gelmez!..." demişti⁽⁴⁹⁴⁾. Bir başka hitâbesinde "–Sende bir eğrilik görürsek, seni kılıçlarımızla

(490) Fussilet 41/33.

(491) Yusuf 12/36.

(492) Sa'îd Havva, er-Rasûl, Beyrut, 1973, C. I, s. 54-55.

(493) Şûra 42/38.

(494) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 41.

doğrulturuz (yani seni uyarırız, eleştiririz)!" seslerini duyunca: "–Allah'a hamdolsun ki, bu toplumun içerisinde Ömer'in eğriliğini kılıcıyla düzeltecek kimseler var.", diyerek hem Allah'a hamdetmiş hem de topluma teşekkür etmişti⁽⁴⁹⁵⁾.

Binâenaleyh, müslüman siyâsetçiler, halktan dâima eleştiri ve uyarı beklemelidir.

12. Âdil Olmak ve Emâneti Ehline Vermek :

Adâlet ve emânet de İslâmî siyâsetin ana ilkeleridir. Müslüman siyâsetçiler bütün tasarruflarında adâletli olmaya, birer emânet olan kamu görevlerini ehliyetli kimselere tevdi etmeye mecburdurlar. Siyâsî nüfûz ve şahsî çıkar temini sâikiyle adâletten sapanlar ve vazifeleri nâ-ehillere verenler Kur'ân'a aykırı davranmış olurlar. Çünkü Kur'an adâletle hareket etmeyi⁽⁴⁹⁶⁾ ve emânetleri ehline vermeyi⁽⁴⁹⁷⁾ açıkça emretmektedir.

(495) Abdülkerim Osman, a.g.e., s. 41.

(496) Nahl 16/90; Nisa 4/58.

(497) Nisa 4/58.

B. REKLÂM (=TANITIM)

I. GENEL OLARAK REKLÂM

Reklâm, "reklâmı veren tarafından bir ürünün, bir hizmetin veya bir fikrin belli bir bedel karşılığında kişisel olmayan yollarla sunumu ve tanıtımı" olarak tarif edilmiştir⁽⁴⁹⁸⁾. Bu tarife göre, reklâm tek taraflı bir etkileme aracı olup, esas gayesi, bir yandan tanıtımın konusuyla ilgili olarak ilgilileri bilgilendirmek, diğer yandan da, tüketici tercihlerini etkileyerek reklâmın konusuna rağbeti artırmaktır.

Reklâm da bir çeşit propagandadır. Diğer bir anlatımla, Reklâm propagandanın ticarî alandaki şeklidir. Her ikisinin de araçları ve usûlleri hemen hemen aynıdır. Ancak reklâm, gaye ve biçim bakımından propagandadan ayrılır. Reklâmın sâiki ve gayesi ticârîdir. Reklâmda övme ve medhetme unsuru şeklen daha mübalağalıdır⁽⁴⁹⁹⁾.

Reklâm, ilândan da ayrılır. İlân, herhangi bir konuyu ilgililere duyurmak ya da bir kişinin adresini, bir emtianın cinsini ve türünü alâkalılara ve tüketicilere bildirmekten ibarettir. Reklâmda ise, mutlâka övme ve râkipleri eleştirme unsuru vardır. Bununla birlikte geniş anlamda ilân da bir çeşit reklâm sayılır⁽⁵⁰⁰⁾.

Reklâmı aydınlatıcı ve iknâ edici olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

Aydınlatıcı reklâmda (=Informatif), mal ve hizmetin aslına uygun biçimde ve esaslı vasıflarıyla birlikte tanıtımı ile yetinilmektedir. Buna mukâbil ikna edici reklâmda (=Suggestif), bir "kandırıcılık" özelliği bulunmaktadır⁽⁵⁰¹⁾.

Reklâmlar; genel olarak, sözle, sesle, yazı ve resimlerle, afişlerle, prospektüslerle, sirkülerlerle, mektuplarla, gazetelerle, broşürlerle, kataloglarla, sokak panolarıyla, sinemalarla, radyo ve televizyonlarla yapılır⁽⁵⁰²⁾.

(498) Berkman Harold W. - Gilson Christopher, Advertising: Concepts and Strategies, New York, 1987, s. 4 vd. Reklâm, "Çeşitli yayın vasıtalarıyla yapılan bir tanıtma ve medhetme sanatıdır" biçiminde de tanımlanmıştır (Bkz. Ziyaoğlu Rakım, a.g.e., s. 34).

(499) Balkanlı, a.g.e., s. 663.

(500) Örs Fahri Halil, Türk Hususi Hukuku'nda Rekâbet, Ankara 1958, s. 35 vd.

(501) Ziyaoğlu Rakım, a.g.e., s. 34.

(502) Balkanlı, a.g.e., s. 671.

Reklâmlar, haksız rekâbete yol açar ve bu suretle kişi ve kuruluşların zarara uğramasına sebebiyet verilirse ya da neşren hakaret niteliği arzederse, bu gibi hallerde ilgililer hakkında hukukî ve cezâî müeyyidelerin uygulanması şartları doğabilir⁽⁵⁰³⁾.

II. İSLÂMÎ AÇIDAN REKLÂMİN TÂBİ OLDUĞU HÜKÜMLER

Yukarıda da açıkladığımız gibi, reklâm emtia ve hizmetlerin, iletişim vasıtalarıyla topluma tanıtılması amacıyla yapılan her tür faaliyettir.

İslâm, mal ve hizmetlere toplumun rağbetini celbetmek için bunların tanıtımının yapılmasını ilke olarak câiz görür. Ancak bu konuda bazı şartlar öngörülmüştür. Bu şartların başlıcaları şunlardır:

1. İslâm'a göre, reklâmlar "aydınlatıcı" olmalı, yanıltıcı ve iğfal edici olmamalıdır. Diğer bir anlatımla, tanıtımlarda aldatma ve kandırma unsuru bulunmamalıdır.

Allah'ın elçisi bir gün bir semt pazarından geçiyordu. Satışa sunulan bir buğday çuvalına kontrol için mübarek elini daldırdığında, kuru buğdayın altının nemli ve rutubetli olduğunu gördü ve satıcıya hitâben: "–Bu ne haldir?" diye sordu. Satıcı: "–Yağmurdan islanmıştı ya Rasûlullah" deyince Allah'ın Rasûlü: "Madem ki öyle, rutûbetli olanını üste koy-saydın da halk görseydi ya!" buyurdu ve devamla: "–Bizi aldatan, bizden değildir!" dedi⁽⁵⁰⁴⁾.

Yukarıdaki rivâyetten açıkça anlaşılmaktadır ki, tanıtımı yapılacak bir nesnenin olumlu ve olumsuz bütün yönleri açıkça belirtilmeli ve gösterilmelidir. Satışa arzedilen bir em-tianın hiç bir kusuru, alıcılardan gizlenmemelidir.

2. Reklâmı yapılabilecek emtia, İslâm Eşya Hukuku hükümlerine göre şer'an "mütekavvim eşya" niteliğinde olmalıdır. Yani yararlanımı ve kullanımı dînen haram kılınmamış olmalıdır⁽⁵⁰⁵⁾. Söz gelimi, alkol⁽⁵⁰⁶⁾ ve domuz eti⁽⁵⁰⁷⁾ haram olduğundan bunların reklâmının yapılması da câiz değildir.

(503) Balkanlı, a.g.e., s. 670.

(504) Müslim, İman 1/164; Ebu Davud, Büyû', 21/50.

(505) Mecelle Md. 127; Ansay, a.g.e., s. 80.

(506) Mâide, 5/90.

(507) Mâide, 5/3.

3. İslâm'ın haram ve münker saydığı her nevi eylem ve faaliyetlerin tanıtımının yapılması da haramdır. Söz gelimi, fâizin, fuhuşun ve kumarın reklâmları yasaktır. Kanımızca, haramların ve münkerlerin reklâmlarının yasaklığı, seddu'zzerâi deliline dayanmaktadır. Reklâmlar, muayyen emtia ve eylemlere rağbeti celbetme fonksiyonu görür. Bu bakımdan, İslâm'ın haram kıldığı emtia ve eylemlere özendirici etkileri nedeniyle bu tür tanıtımlar da haramdır.

4. Tanıtım ve reklâmlar, şekil ve usûl olarak İslâm ahlâkına uygun bulunmalıdır. Söz gelimi, reklâmlarda şehvet mesajı verecek tarzda kadın unsurunu kullanmak, muzır ve müstehcen görüntülere yer vermek câiz değildir. Çünkü, Allah, fuhşun her türünü ve her çeşit yayılma yollarını yasaklamıştır⁽⁵⁰⁸⁾.

5. Tanıtım ve reklâmlar, haksız rekâbete yol açmamalı ve başkalarına zarar vermemelidir. İslâm zarar vermeyi, zarara zararla mukabelede bulunmayı yasaklamıştır⁽⁵⁰⁹⁾.

(508) Nur, 24/19.

(509) İbn-i Mâce, Ahkâm, 13/17.

Ş.6. İLETİŞİM SUÇLARI VE MÜEYYİDELERİ

A. İLETİŞİM SUÇLARI

I. GENEL OLARAK İSLÂM CEZA HUKUKUNDA SUÇ

1. Suç Kavramı :

İnsanlar, toplu halde yaşayan sorumlu varlıklar olduklarından, yararlarını elde etmek üzere bazı işleri yapmak, zararları bulunduğu için de bazı fiil ve davranışlardan kaçınmak zorundadırlar (510). İşte, "yapma" ve "yapmama" zarûreti içtimaî hayatta "suç" ve "ceza"yı doğurmuştur.

Fiil ve davranışlara suç vasfı verme ve karşılıklarında da ceza vaz'etme, üstün bir otoritenin yetkisindedir.

Gerçek anlamda suç ve cezayı tayin ve takdir yetkisi Allah'ındır. Beşeriyet açısından suç ve müeyyidenin tarihçesi, dünya hayatı öncesine dayanır. Diğer bir anlatımla, beşer için, bazı fiil ve davranışları suç sayma ve karşılığında müeyyide koyma, cennet hayatında başlamıştır. Yüce Allah, Âdem ve eşine cennette oturmalarını emretmiş, ancak yasak meyve ağacından yemelerini nehyetmiş; bu yasağa aykırılığın müeyyidesini bildirmişti. Bu hususa "Kur'an'da şöyle temas edilmektedir:

«Dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette otur, ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, ama, şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zâlimlerden olursunuz!" Derken şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırды, içinde buldukları (nimet yurdu)ndan çıkardı. Biz de) dedik ki: "Bir-birimize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."»(511).

Görülüyor ki, Yaratıcı Allah, beşere "yapınız!" ve "yapmayınız!" biçiminde emir ve nehyini Cennet hayatında iken tevcih etmiş; emre ve nehye aykırılığı da suç saymış ve müeyyidelendirmiştir. Aynı durumu dünya hayatı için de düzenlemiştir.

Suç, değişik şekillerde tanımlanmıştır.

Bir tanıma göre suç, cana ya da mala karşı işlenen ve şer'an yasaklanmış bir fiildir(512). Başka bir tanıma göre, suç, Allah'ın had veya ta'zîrle önlediği şer'î yasaklardır(513).

(510) İbni Teymiyye, el-Hisbe ve Mes'ûliyyetu'l-Hukûmati'l-İslâmiyye, Kahire, 1986, s. 2.

(511) Bakara, 2/35-36. Aynı husus, A'râf, 7/19-25'de daha geniş açıklanmaktadır.

(512) Serahsî, el-mebsût, XXVII, 84.

(513) Mâverdî, el-Ahkâm al-Sultaniyye, s. 219.

Bu farklı tanımların her birinin, suçun tüm unsurlarını topluca içermediğinden, suçun şu şekilde tarif etmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz:

İslâm Ceza Hukuku'na göre suç, şer'ân yasaklanıp karşılığında Ceza takdir edilen, sorumlu bir şahsın bilerek işlediği hukuka aykırı fiildir.

2. Suçun Unsurları :

Yukarıdaki tanıma göre suçun unsurlarını şöyle sıralayabiliriz:

a) Kanûnîlik Unsuru :

Suçun kurucu unsurlarının başında "Kanûnîlik" prensibi gelir. Bu prensib, "kanunsuz olmaz" kâidesinin bir ifâdesidir⁽⁵¹⁴⁾.

İslâm Ceza Hukuku'nda hangi fiillerin suç sayıldığı ve müeyyidelerinin ne olduğu İslâm'ın ana kaynaklarında tasrîh edilmiştir. Kanunsuz suç olmaz ilkesine Kur'an'da "O, neleri size yasak kıldığını ayrı ayrı açıklamıştır..."⁽⁵¹⁵⁾ âyetiyle işaret edilmiştir. Allah'ın elçisi de şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, üzerinize, miktarı belli cezâlar dışında, kanlarınızı akıtmayı, mallarınızı almayı, ırzlarınıza tecâvüzü haram kılmıştır."⁽⁵¹⁶⁾

Bu İslâmî esaslara göre, bir fiil hakkında şer'î yasaklama hükmü yoksa, suç ve ceza da yok demektir.

b) Maddî Unsur:

Suçun ikinci unsuru, eylemdir. Bir suçun oluşması için eylemle ya da sözle tezâhür eden bir hareket olmalıdır. Diğer bir anlatımla, şer'an yasaklanmış fiil, eylem olarak vukua gelmedik suç oluşmaz. Söz gelimi, bir kimsenin malını çalmaya niyetlenen kişi, çalma eylemini gerçekleştirmedikçe hırsızlık suçunu işlemiş sayılmaz⁽⁵¹⁷⁾. Kezâ, bir şahsa yayın yoluyla iftira ve hakarete niyetlenen, bu niyetini eyleme dönüştürmedikçe hakaret ve iftira suçuna vücut verilmez.

Suçun oluşması için maddî unsurun gerekliliğine şu hadîs-i şerîfle işaret olunmaktadır:

"Allah, ümmetimin kalblerine gelen kötülükleri, yapmadıkça veya konuşmadıkça affetmiştir."⁽⁵¹⁸⁾

(514) Akşit M. Cevat, İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları, İst., Tarihsiz, s. 42.

(515) En'am, 6/119.

(516) Buharî, Hudûd, 86/9.

(517) Serahsî, a.g.e., IX, 195.

(518) Buharî, Talâk, 68/11.

Demek oluyor ki, hukukî anlamda şer'an yasaklanan eylem kuvveden fiile intikâl etmedikçe suç oluşmamaktadır.

c) Hukuka Aykırılık Unsuru :

Suçun tekevvünü için aranan üçüncü unsur, hukuka aykırılık unsurudur. İşlenen eylem, şer'î tarife uygun olsa bile, "hukuka aykırılık" taşımıyorsa suç oluşmaz. Söz gelimi, hırsızlık suçunda mağdurun rızâsı, suçun teşekkülünü önler ve cezâ terettüp etmez⁽⁵¹⁹⁾. Kesinleşen mahkeme ilâmına göre, ölüm cezâsını infâz eden kişi, öldürme suçunu işlemiş sayılmaz. Çünkü, burada hukuka aykırılık yoktur⁽⁵²⁰⁾. Kezâ, haksız tecâvüzler karşısındaki meşrû müdâfaa ve ıztırar halleri de, fiilden hukuka aykırılık unsurunu kaldırır ve eylemi suç olmaktan çıkarır. Kur'an'da şöyle buyurulmuştur:

"Kim sizin üzerinize saldırırsa, siz de, tıpkı onların üstünüze saldırdıkları gibi, ona saldırın."⁽⁵²¹⁾

Allah'ın elçisi de şöyle buyurmuştur:

"Kim malını koruma uğrunda öldürülürse, şehittir. Kim Allah'ın dinini koruma uğrunda öldürülürse şehittir. Kim nefisini koruma uğrunda öldürülürse şehittir. Kim âilesini koruma uğrunda öldürülürse şehittir"⁽⁵²²⁾.

d) Kusur Unsuru :

Suçun dördüncü unsuru, "Kusur"dur. Buna manevî unsur da denilmektedir. Kusur unsuru bulunmayan fiil suç teşkil etmez. Bir şahsa bir suç isnadında bulunabilmek için o şahsın kusurunun bulunması şarttır. Kusurluluk, hür ve serbest irâde ile işlenen fiillerde aranır. Bu konuya Kur'an'da şöyle değinilmektedir:

"Yanılarak yaptığınızda size bir vebâl yok; fakat, kalblerinizin bilerek kast ve taammüd ettiğinde vebâl (ve sorumluluk) vardır"⁽⁵²³⁾.

Allah'ın elçisi de bu konuda hükme medâr olacak şekilde şu hadisleri buyurmuştur:

"Allah, ümmetimin hatâsını, unutmasını ve zorlandığı şeyi affetmiştir."⁽⁵²⁴⁾.

(519) Serahsî, a.g.e., IX, 186.

(520) Serahsî, a.g.e., IX, 64-65.

(521) Bakara, 2/194 (ıztırar durumu hakkında bkz. Bakara, 2/173).

(522) Tirmizi, Diyât 14/21; Müsned II/205.

(523) Ahzâb, 21/5.

(524) İbni Mâce, Talâk, 10/18.

"Ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir."⁽⁵²⁵⁾.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre, bir fiilin şer'î anlamda suç sayılabilmesi için kanûnilik, maddîlik, hukuka aykırılık ve kusurluluk unsurlarının bir arada bulunmuş olması zorunludur.

3. Suç Çeşitleri :

İslâm Cezâ Hukuku'nda, toplumun temel değerlerine verdikleri zarar açısından suçlar üç gruba ayrılırlar:

- a) Had cezasını gerektiren suçlar,
- b) Kisas ve diyet cezasını gerektiren suçlar,
- c) Ta'zîr cezâsını gerektiren suçlar.

a) Had Cezasını Gerektiren Suçlar :

Had cezası, Allah için hak olarak kabûl edilen yahut toplumun yararı için (kamu nizamı, kamu güvenliği ve kamu ahlâkı için) tayin edilen cezadır. Had kelimesinin çoğulu "hudûd"dur⁽⁵²⁶⁾.

Hudûd suçları beş çeşittir:

- aa) Hırsızlık
- bb) Zinâ
- cc) Şarap içmek ve sarhoşluk
- dd) İftira (kazf)
- ee) Yol kesme

Hudûd suçlarını, irtidat etme ve isyan çıkarma suçlarını da ilâve ederek yediye çıkarırlar⁽⁵²⁷⁾ olduğu gibi, yol kesmeyi zikretmeyerek sayıyı dörde indirenler⁽⁵²⁸⁾ de vardır.

Had suçları, doğrudan toplumla ilgili olduklarından ve toplum hakkı gâlip bulunduğundan bunlarda şefaât, af ve sulh geçerli değildir. Cezâları muayyen olup artırmaya, eksiltmeye ya da değiştirilebilmeye imkân yoktur⁽⁵²⁹⁾.

(525) Buhâri, Bed'u'l-Vahy, 1/2.

(526) Serahsî, el-Mebsût, IX, 36.

(527) Udeh Abdulkadir, a.g.e., I, 634 vd.; II, 343 vd.

(528) İbni Nuceym Zeyn al-Abidîn b. İbrahim (ö. 970), el-Bahr al-Râik, Beyrut, Tarihsiz, V, 3.

(529) Serahsî, a.g.e., IX, 37 vd.

b) Kıyas ve Diyet Cezasını Gerektiren Suçlar :

Kıyas ve diyet cezasını gerektiren suçlar şunlardır:

- aa) Kasten adam öldürmek
- bb) Kaste benzer adam öldürmek,
- cc) Hatâen adam öldürmek,
- dd) Kasten yaralamak,
- ee) Hatâen yaralamak⁽⁵³⁰⁾

Kıyas ve diyet suçları, doğrudan fertle ilgili olup, bunlarda şahsî haklar gâliptir. Dolayısıyla bu nevi suçlarda şefaata, af ve sulh geçerlidir⁽⁵³¹⁾.

c) Ta'zir Cezâsını Gerektiren Suçlar:

Ta'zir suçları, İslâm Hukuku'nda, haklarında belirli bir cezâ tayin edilmeyen suçlardır. Diğer bir anlatımla, gerek Kamu Hukukunu gerekse Özel Hukuku ilgilendirmiş olsun, Allah ve Elçisi tarafından yasaklanmış olup da ve fakat herhangi bir dünyevî müeyyideye bağlanmamış bulunan yasak fiillerin irtikâbı ta'zir suçunu oluşturur⁽⁵³²⁾.

Ta'zir suçlarında şefaata ve af geçerlidir⁽⁵³³⁾.

Ta'zir suçları gayri muayyen suçlar olduğundan hayatın her alanında ve değişik biçimlerde ortaya çıkabilir.

Örneğin, akla gelebilen ta'zir suçlarının başlıcaları şunlardır: Güveni kötüye kullanmak, yalan konuşmak, yalan haber neşretmek, yalan yere şahitlik yapmak, iftira etmek, hakaret etmek, sövmek, kumar oynamak, rüşvet almak ve vermek, mesken masûniyetini ihlâl etmek, tecessüs, ribâ, aldatmak, ölçü ve tartı âletlerinde hile yapmak, dolandırıcılık, şer'an haram gıdaları satmak, imal etmek, reklâmını yapmak, bu gıdaları yemek, yemeğe teşvik etmek, karaborsacılık yapmak, şer'an münker olan nesnelere yapmak, kullanmak, satışa sunmak, reklâmını yapmak, taahhüdünü ihlâl etmek, toplumda menfî propaganda yapmak, fesat ve

(530) Serahsî, a.g.e., XXVI, 59.

(531) Serahsî, a.g.e., XXVI, 154.

(532) Kâsânî Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ûd, Bedâi'us-Sanâî fî Tertîbi's-Şerâ'î, Beyrut, 1974, VII, 63.

(533) İbn Âbidin Muhammed Emîn b. Ömer b.el-Aziz (ö. 1252), Reddu'l Muhtar Alâ'l-Durri'l-Muhtar, Beyrut, Ta-rihsiz, III, 177 vd.

bozgunculuk yapmak, gayri ahlhakî davranışlarla, muzır ve müstehcen hareketlerde bulunmak, örtünme kanunlarına aykırı davranmak, halkın ar ve hayâ duygularını rencide edici tutum ve tavırlar sergilemek, her nevî meşrû idarî ve kazaî emir ve kararlara muhalefet etmek, her ne suretle olursa olsun kamu mallarına zarar vermek, çevreyi kirletmek vs.⁽⁵³⁴⁾.

II. İLETİŞİM SUÇLARI VE ÇEŞİTLERİ

1. İletişim Suçu ve Unsurları :

İletişim suçları, genellikle ta'zîr suçları niteliği taşıyan fiillerdir. İletişim suçu kavramı yerine "basın suçu" ya da "basın yoluyla işlenen suç" deyimleri de kullanılmaktadır⁽⁵³⁵⁾.

İletişim suçunu şöyle tanımlayabiliriz: İletişim suçu, kanunen yasaklanıp karşılığında cezâ takdir olunan ve her nevi kitle iletişim vasıtalarıyla işlenebilen hukuka aykırı fiillerdir.

Suçun genel unsurları, iletişim suçu için de söz konusudur. Yukarıda açıklanan kanunîlik, maddîlik, hukuka aykırılık ve kusurluluk unsurlarına ilâveten basın suçlarında iki önemli unsur daha aranır. Bunlar, iletişime konu basılmış ya da yayınlanmaya hazır bir eserin mevcudiyeti unsuru ile aleniyet unsurudur. Aleniyet, iletişim suçlarında neşir ve yayın suretiyle gerçekleşir. 5680 sayılı Türk Basın Yasası'nın 3. maddesinin ikinci fıkrası, neşir ve yayını şöyle tanımlamıştır: "Basılmış eserlerin herkesin görebileceği veya girebileceği yerlerde gösterilmesi veya asılması veya dağıtılması veya dinletilmesi veya satılması veya satışa arzı, neşir=yayın sayılır."

İletişim suçlarının daha ziyade fikir suçlarıyla ilgisi olup çağımızda muhtelif ülkelerin mevzuatlarında üç grup hâlinde toplandığı görülmektedir. Bunlar, millete tecâvüz, meşrû nizama isyan ve fesat gibi siyasal nitelikli suçlar; terör, anarşi, suça tahrik gibi anti sosyal nitelikli suçlar ve müstehcenlik, muzır, dini tahkir gibi ahlâk ve âdaba karşı işlenen suçlardan ibarettir⁽⁵³⁶⁾.

2. Başlıca İletişim Suçları :

Kitle iletişim araçlarıyla işlenebilen başlıca iletişim suçları şunlardır:

a) Yalan haber yaymak,

(534) Udeh, a.g.e., I, 126-154.

(535) Dönmez, a.g.e., s. 374.

(536) Dönmez, a.g.e., s. 376.

- b) Kişilik haklarına tecâvüz ve hakarete bulunmak,
- c) İftira etmek,
- d) Namuslu kadınlara zinâ iftirasında (=kazf) bulunmak,
- e) Kişilerin özel ve âile mahremiyetlerini ifşâ etmek,
- f) Devleti (ve yabancı devletleri) tahkir ve tezyîf etmek,
- g) Halkı isyana teşvik etmek, bölücülük ve fesatçılık yapmak; terör ve anarşiyi teşvik etmek,
- h) Kamu nizamı, kamu güvenliği, kamu sağlığı ve kamu ahlâkına aykırı neşriyatta bulunmak,
- ı) Âile nizamı aleyhine, muzır, müstehcen ve fuhşa teşvik edici faaliyetlerde bulunmak,
- i) Dini ve kutsal değerleri tahkîr etmek,
- j) Bid'at ve sapıklıkların propagandasını yapmak,
- k) Yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını olumsuz yönde etkileyici faaliyetlerde bulunmak,
- l) Millî, içtimâî ve dinî yapının aleyhine câsusluk faaliyetlerine teşebbüs etmek
- m) Şer'an münker addedilen şeylerin reklâmlarını yapmak.

Yukarıda sıraladığımız iletişim suçlarından zinâ iftirası (=kazf) ile (bir ayırımı göre) isyan ve fesatçılık suçları "hudûd suçları" niteliği arzederken, diğerleri genellikle "ta'zîr suçları" mahiyeti taşımaktadır.

B. MÜEYYİDELER

I. CEZA HUKUKU BAKIMINDAN

1. Cezâ:

"Cezâ" kelimesi, sözlükte iyi veya kötü "karşılık" anlamına gelir. Ceza ya da ukûbat kavramı bir kaç şekilde tanımlanmıştır. Bir tanıma göre ceza, yasa koyucunun koyduğu kuralları ihlâl edenlere karşı, toplumun yararı için konulmuş bir müeyyidedir⁽⁵³⁷⁾.

Bir başka tanıma göre, "Cezâ, kanun koyucunun, toplum yararı için yasaklamış olduğu fiilleri işleyene, acı veren bir karşılık olan, kanunda belirtilmiş korkutucu bir müeyyidedir⁽⁵³⁸⁾.

Biz, yukarıdaki tanımları da dikkate alarak cezanın şu şekilde tarif edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz:

"Ceza, yasa koyucunun koyduğu kuralları kasten ya da taksirle ihlâl edenlere karşı ferdin ve toplumun menfaati için konulmuş acı verici ve korkutucu bir müeyyidedir."

Cezalandırmada gerçek amaç, ferdin ve toplumun menfaati, içtimaî ve ahlâkî değer ve kurumların korunmasıdır.

2. Cezâ Çeşitleri :

İslâm Cezâ Hukuku'nda öngörülen cezâî müeyyideler üç kısımda incelenmektedir.

a) Had Cezaları :

Had cezaları miktarı belli olan ve af ve sulh yoluyla ortadan kaldırılamayan cezalardır⁽⁵³⁹⁾. Bu cezaların başlıcaları şunlardır:

aa) Değnekle Dövme :

Zinâ suçuna 100 değnek⁽⁵⁴⁰⁾, zinâ iftirasına (=kazf'e) 80 değnek⁽⁵⁴¹⁾, Şarap içme ve sarhoşluk suçuna da 80 değnek⁽⁵⁴²⁾ sopa cezası verilir.

(537) Udeh Abdulkadir, a.g.e., I, 609 vd.

(538) Akşit M. Cevat, a.g.e., s. 51.

(539) Udeh, a.g.e., I, 634 vd.

(540) Serahsî, a.g.e., IX, 36; Kâsânî, a.g.e., VII, 33.

(541) Kâsânî, a.g.e., VII, 57.

(542) Serahsî, a.g.e., XXIV, 30.

bb) Kesme :

Hırsızlık suçunda, ilkinde sağ el bilekten, ikinci kez işlenmesinde sol ayak topuktan kesilir⁽⁵⁴³⁾. Yol kesme suçunda sanık, mağdurun sadece malını gasbetmiş ise, sağ elleriyle sol ayakları çaprazvarî kesilir⁽⁵⁴⁴⁾.

cc) Ölüm :

İsyan (=Bağy) suçuna ölüm cezâsı verilir⁽⁵⁴⁵⁾. Yol kesme suçunda mağdur öldürülmüşse, sanığa ölüm cezâsı verilir⁽⁵⁴⁶⁾.

dd) Hapis :

Hırsızlık suçunda fiil ikiden fazla tēkerrūr ederse, sanık hapsedilir⁽⁵⁴⁷⁾. Yol kesme suçunda sadece tehdit fiili işlenmişse, sanık, tevbe edinceye kadar hapsedilir⁽⁵⁴⁸⁾.

ee) Müsâdere :

İsyan (=Bağy) suçunda âsîlerin malları müsâdere olunur⁽⁵⁴⁹⁾.

ff) Şahitlikten Men' :

Zinâ iftirasında (=kazf), sanığa, 80 sopaya ilâveten tanıklıktan müebbeden men' cezası verilir⁽⁵⁵⁰⁾.

b) Cinâyet Cezâları :

İslâm Hukuku'na göre, insanın hayatına ve vücut tümlüğüne karşı işlenmesi yasaklanmış fiil ve davranışların da belirli müeyyideleri vardır⁽⁵⁵¹⁾. Bunlara cinâyet cezâları denilir. Cinâyet cezâlarının ferdî yönü ağır bastığından, bunlarda, şefaât, af ve sulh geçerlidir⁽⁵⁵²⁾.

(543) Serahsî, a.g.e., IX, 166; Kâsânî, a.g.e., III, 84-88.

(544) Serahsî, a.g.e., IX, 195-199.

(545) Serahsî, a.g.e., X, 126; Kâsânî, a.g.e., VII, 140.

(546) Serahsî, a.g.e., IX, 195-199.

(547) Serahsî, a.g.e., IX, 166; İbni Abidin, a.g.e., III, 206.

(548) Serahsî, a.g.e., X, 98-108; Kâsânî, a.g.e., VII, 134-135.

(549) Serahsî, a.g.e., X, 126; Kâsânî, a.g.e., VII, 140-141.

(550) Kâsânî, a.g.e., VII, 57; İbni Abidin, a.g.e., III, 167.

(551) Serahsî, a.g.e., XXVII, 84.

(552) Serahsî, a.g.e., XXVII, 154 vd.

Cinâyet cezâları şunlardır:

aa) Kisas :

Kisas, yapılan bir fiilin benzerini ve muâdilini yapmak olup, eşitlik esasına dayanır. Kisas öldürmeye mukâbil öldürme, yaralamaya mukabil yaralamadır. Kasten adam öldürme ve kasten yaralama (=müessir fiil) suçlarında kisas cezası uygulanır⁽⁵⁵³⁾.

bb) Diyet :

Diyet, can bedeli olan malın adıdır. Ebu Hanife'ye göre, diyetin miktarı, yüz deve veya bin dinar altın veyahut onbin dirhem gümüşdür. Ebu Yusuf ve İmamı Muhammed'e göre ise, diyet, ikiyüz sığır veya ikibin koyun veyahut ikiyüz takım elbise de olabilir⁽⁵⁵⁴⁾. Diyet, öldürülen insanın ya da yaralanan insanın uzvu karşılığında takdir edilen tazminat olarak da tanımlanabilir. Kasten öldürmede, maktûlün yakınlarının talebiyle sanık hakkında diyet cezasına hükmedilir⁽⁵⁵⁵⁾.

cc) Keffâret :

Cezâ Hukuku'nda keffaret, hatâen adam öldürme suçunun müeyyidesi olup, bir köle âzadetmek ya da (buna imkân yoksa) iki ay inkıtasız oruç tutmaktır⁽⁵⁵⁶⁾.

dd) Miras Hakkından Mahrûmiyet :

Kasten adam öldürme fiilinin birbirlerine mirasçı olabilecekler arasında işlenmesi hâlinde, sanığa, kısasa ya da diyete ilâveten, maktûlün mirasından mahrumiyet cezası da verilir⁽⁵⁵⁷⁾.

c) Ta'zîr Cezaları :

Ta'zîr cezaları, had ve cinâyet cezalarının dışında kalmak ve miktar itibariyle onların sınırını aşmamak kaydıyla⁽⁵⁵⁸⁾ ülü'lemler tarafından suçun niteliğine ve hâlin icâbına göre tayin

(553) Kâsânî, a.g.e., VII, 241.

(554) Kâsânî, a.g.e., VII, 241-252; Akşit MC, a.g.e., s. 55.

(555) Geniş bilgi için bkz. Kâsânî, VII, 323-325; İbni Abidin, a.g.e., V, 368 vd.

(556) Kâsânî, V, 95; İbni Abidin, V, 368.

(557) Serahsî, a.g.e., XXVI, 59-68; Kâsânî, a.g.e., VII, 234-254.

(558) Malikî Hukukçuların farklı görüşleri için bkz. Udeh, I, 690 vd.; Abdülaziz Amir, et-Ta'zîr fi'ş-Şeriatil-İslâmiyye, Kahire, 1969, s. 341.

ve takdîr olunan her nevi cezalardır⁽⁵⁵⁹⁾. Bu cezalarda, suçun ve suçlunun durumu gözönünde bulundurulur⁽⁵⁶⁰⁾.

Ta'zîr cezalarının başlıcaları, ölüm, dayak, hapis, sürgün, tevbih (=azarlama), teşhîr (=suçlunun suçunu ilân etmek), tazminat, müsâdere ve para cezalarıdır⁽⁵⁶¹⁾.

3. İletişim Suçlarında Cezâî Müeyyideler :

İletişim suçlarının, yazılı, sözlü ve görüntülü iletişim araçlarıyla işlenen suçlar olduğunu ve bu suçların birkaç istisnâ dışında genellikle ta'zir cezasını gerektirir nitelikte bulunduğunu belirtmiştik.

Basın-yayın yoluyla da işlenebilir mahiyet taşıyan zinâ iftirası (=kazf) ve isyan (bağy) suçlarına –sâbit olması halinde– had cezası uygulanması gerektiğinde kuşku yoktur. Çünkü, hudûd suçları hangi tür vasıta ile işlenmiş olursa olsun, her halûkârda had cezalarının tatbiki zorunludur.

Çoklukla ta'zîr mahiyeti arzeden iletişim suçlarına verilebilecek belli başlı cezâlar şunlardır:

a) Ölüm Cezası:

Kitle iletişim vasıtalarıyla toplumun bid'atlere çağırılması ve bid'atlerin propagandasının yapılması suçun ağırlığına göre ölüm cezâsını gerektirebileceği gibi⁽⁵⁶²⁾, kamu düzeni ve kamu güvenliği aleyhine câsusluk suçları da ölüm cezâsını müstelzim olabilir⁽⁵⁶³⁾.

Had cezasını gerektiren bağy (=Devlete karşı isyan) suçunun kitle iletişim araçları kullanılarak işlenmesi halinde, yine suçun ağırlığına göre ölüm cezası verilebileceği gibi, suçun farklı derecelerine göre (sözgelimi menfî propaganda yapılması hallerinde) değişik ta'zîr cezaları da verilebilir⁽⁵⁶⁴⁾.

b) Dayak (=Sopa) Cezâsı:

İletişim suçunun derecesine göre, sanığa dayak (=sopa) cezası verilebilir. Dayak

(559) İbni Abidin, a.g.e., III, 177.

(560) Serahsî, a.g.e., IX, 71-79.

(561) İbni Abidin, a.g.e., III, 179 vd.

(562) İmam Mâlik ve bazı Şâfiîler bu görüştedirler (Bkz. İbn Teymiyye, al-Hisbe, s. 85).

(563) İmam Mâlik ile bir grup Hanbelî Hukukçu bu görüştedirler (Bkz. İbn Teymiyye, al-Hisbe, s. 85).

(564) Udeh, a.g.e., II, 497 vd.

cezası, had cezasındaki celde sayısı ile sınırlı olmak üzere takdir olunur. Sopa cezâsının asgarî haddi 10, azami haddi ise 39'dur⁽⁵⁶⁵⁾.

c) Hapis Cezası:

Hapis cezaları gerek Hz. Peygamber devrinde ve gerekse dört halife döneminde uygulanmıştır. Medine Devri'nde, Hz. Peygamberin hapis cezasını, suçluyu evinde ya da mes-cidde gözaltında tutmak suretiye uyguladığı; Hz. Ömer döneminden itibaren ise müstakil hapishaneler yapıldığı görülmektedir.⁽⁵⁶⁶⁾ İletişim suçlarında da suçun vasıf ve mahiyetine göre hapis cezasının tayin ve takdir olunabileceği anlaşılmaktadır⁽⁵⁶⁷⁾.

d) Sürgün (=Tağrib=nefy) Cezâsı:

Zina suçu dışındaki sürgün cezalarının ta'zîr nitelikli olduğunda ittifak vardır. Bu bakımdan iletişim suçlarında da suçun mâhiyetine ve topluma vereceği zararın ağırlığına göre sanığa sürgün cezâsı verilebilir. Fakihlerin ekseriyetine göre, sürgün cezasının müddetini tayin ve takdir yetkisi ülû'l-emr'e âittir⁽⁵⁶⁸⁾. Hz. Ömer, kadınları baştan çıkarttığı gerekçesiyle Nasr b. Haccâc isimli kişinin Basra'da zorunlu ikâmetine karar vermiştir⁽⁵⁶⁹⁾.

e) Para Cezâsı:

Ta'zîr cezası olarak, "garâme" denilen para cezalarının İslâm yaygın bir uygulaması olduğundan⁽⁵⁷⁰⁾ iletişim suçlarında da tatbik edilebileceği kuşkusuzdur.

f) Müsâdere ve İtlâf Cezâsı:

Bazı suçların konusu olan nesnelere suça vasita yapılan araçların müsâderesinin ya da imhâ ve itlâfının ta'zirlerde geniş uygulama örnekleri vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b.Ömer'e, usfur bitkisiyle sarıya boyanmış iki elbisesini yakmasını emretmiştir. Kezâ Hz. Peygamber (s.a.v.), Mescidu'd-Dırâr (=Münâfıkların Hz. Peygamber'e suikast planlarını

(565) Bu konudaki fikhî görüşler için bkz. İbn Teymiyye, a.g.e., s. 83.

(566) Yıldırım Celâl, kaynaklarıyla İslâm Fıkhı, Konya, Tarihsiz, s. 396-397.

(567) Akşit M Cevat, a.g.e., s. 59 vd.

(568) Said Havva, İslâm, Beyrut, 1987, s. 182.

(569) İbn Teymiyye, el-Hisbe, s. 85.

(570) Hukukçuların görüşleri için bkz. İbn Teymiyye, el-Hisbe, s. 85.

görüşmek üzere içinde toplantılar yaptıkları Mescîd'i yıktırmıştır. Hz. Musa (a.s.), tanrılaştırılan buzağıyı yaktırmıştır. Hz. Ömer (r.a.), bazı zararlı kitapları imhâ ettirmiştir. Hz. Osman (r.a.), İmam Mushafa aykırı olan nüshaları yakmıştır. Hz. Ali (r.a.), bir şarap imâlâthanesini imha ettirmiştir⁽⁵⁷¹⁾.

Yukarıdaki ta'zîr cezâsı uygulamalarına kıyasen, iletişim araçlarıyla işlenen suçlarda da suça vasıta kılınan araç, gereç ve tesislerin (söz gelimi, matbaaların ve radyo televizyon araçlarının) müsâderesi cezâsı verilebileceği gibi, muzır ve müstehcen yayınlar, ses ve görüntü kasetleri ve video bantları da imhâ edilebilir.

g) Tevbih Cezâsı:

İletişim suçlarında tevbih ve kınama cezalarının da geniş uygulama yeri vardır. Saniğın ıslâhı için tevbih (=azarlama) yeterli görülürse, hakim bu ta'zîr cezâsına da hükmedebilir.

h) Teşhîr Cezâsı:

Teşhîr de ta'zîr cezalarındandır. Teşhîr, saniğın suçunu, kamu yararı gerekçesiyle ilân etmektir. Öncelikle yalan şahitliği ve aldatma suçlarında başvurulmuş bir müeyyidedir. Hz. Ömer (r.a.)'in, yalancı şâhidi, eşeğe ters bindirdip yüzüne kara sürmeyi ve başını traş ettirerek halk arasında dolaştırmayı emrettiği rivâyet edilir. Çünkü yalancı şahidi, doğru sözü ters yüz ettiğinden, yüzü de tersine çevrilir; yüzünü yalanla karaladığından yüzüne kara sürülür⁽⁵⁷²⁾.

Ahmed b.Hanbel'e bağlı bir grup hukukçu, yalancı şâhidin ta'zîri hakkında bu cezayı benimsemiştir⁽⁵⁷³⁾.

Osmanlılar Dönemi'nde de ta'zîr niteliğinde ilginç teşhîr cezalarının uygulandığı görülmektedir. Söz gelimi, "pezevenklik edenler; alınları dağlanarak (=kızgın demirle alınlarına işâret açılarak) teşhîr edilirler"di⁽⁵⁷⁴⁾.

Günümüz medya dünyasında işlenen iletişim suçlarının başında yalan haber

(571) İbn Teymiyye, el-Hısbe, s. 86 vd.

(572) İbn Teymiyye, el-Hısbe, s. 96.; Serahsi, a.g.e., XIV, 145; Biltâcî, a.g.e., s. 473.

(573) İbn Teymiyye, el-Hısbe, s. 96.

(574) Esat Efendi, Kanuni Cezâ, 2362, Varak 4/a.

yayınlamak suçu gelmektedir. Bir kişi ya da kurum hakkında gerçek dışı beyanda bulunmak ve bu gerçek dışı beyanı basın-yayın organları vasıtasıyla neşretmek ve yaymak "yalan haber"dir⁽⁵⁷⁵⁾.

Akgündüz'ün de vecîz bir şekilde ifade ettiği gibi, yalan haber, basın yoluyla yalan söylemektir. Yalan, İslâm'a göre, Allah'a şirk koştuktan sonra gelen en büyük suçtur; münâfıklığın birinci alâmetidir. Ahlâkı tahrip eden yalan, yeryüzünde terör, anarşi ve fesâdın da birinci kaynağıdır. İnsanlığı güzel şeylerden alıkoyan hep yalandır⁽⁵⁷⁶⁾.

Bütün ülkelerin toplumlari, medya araçlarının yalan haberlerle çeşitli çirkinliklerin ve sapıklıkların yayılmasında kullanılmasından müştakîdir. Maalesef, asfî fonksiyonu toplumu aydınlatmak olması gereken basın, bu fonksiyonunu unutarak, toplumu sapıklığa davet etmekte ve kamuoyunun yalancı tercümanlığını yapmakta, hakkı bâtil, bâtili da hak olarak gösterme ve benimsetme çabasına girmektedir. Bu durum, milletler için büyük bir tehlikedir. Bu büyük tehlikeyi hâlâ göremeyen Devletler, bu körlükleriyle âdetâ kendi sonlarını hazırlamaktadırlar.

Basın, toplumların aydınlanmasında ve kalkınmasında kullanılabilir en müessir vâsıta olmasının yanında aynı zamanda meşrû nizamları yıkmayı ve toplumlari çökertmeyi amaçlayan suikastçıların ve düşmanların kullandıkları en korkunç silâhlardandır. Pierre Larreff'in da dediği gibi, hür bir rejimde Basın yalan söylese, o rejim er veya geç yıkılmaya mahkûm olur. Zira, hâkimiyete sahip olan bir millet, eğer doğru haberlerle aydınlanmazsa, kara ve gri propagandaya tutularak yolunu kaybederse, hâkimiyetini serbestçe ve sıhhatlice kullanamaz⁽⁵⁷⁷⁾.

Bu bakımdan, iş işten geçmeden bütün dünya devletleri işbirliği yaparak, bütün toplumlari zehirleyen yalan haber yayınlarını önleyici tedbirleri birlikte almalı, bu konuda ağır müeyyideli yasalar çıkarmalıdır. Hızlı bilimsel ilerleme çağında yaşayan toplum için bu konuda yapılacak ortak çalışma, evrensel bir zaruret hâline gelmiştir.

(575) Akgündüz, Belgeler (4), İzmir, 1991, s. 179.

(576) Akgündüz, a.g.e., s. 178-179.

(577) Perin Cevdet, a.g.e., s. 63.

II. ÖZEL HUKUK BAKIMINDAN

1. İletişim Hukuku'nda "Zulüm" ve "Zarar" Kavramları:

a) "Zulüm" Kavramı:

"Zulüm", bir şeyi olması gereken yerinden kaydırmak, kendine âit olan yerin dışına koymak, yersiz davranmak, yanlış yapmak, haddini aşmak ve haksızlık yapmak, saptırmak, hakkın sâbit ve sahîh vasfını değiştirmeye kalkışmak anlamlarına gelen ve "za-le-me" kök fiilinden türetilmiş olup⁽⁵⁷⁸⁾ Kur'ân terminolojisinde en çok kullanılan kavramlardandır⁽⁵⁷⁹⁾.

Demek ki, zulüm, yerli yerine koymamak, yer, zaman, nicelik ve nitelik olarak yanlışlık yapmak, hakkı ve doğruyu mecrasından saptırmak ve tecâvüzde bulunmak anlamlarına gelmektedir. Allah, Hz. Âdem'in, yasağı ihlâl ederek yasak ağaçtan yemesini⁽⁵⁸⁰⁾, şeytanın, verilen emre karşı gelmesini ve Allah'a şirk koşulmasını⁽⁵⁸¹⁾ zulüm olarak nitelmiştir⁽⁵⁸²⁾.

"Zulüm" kavramı, insanlar arasındaki haksızlıkları, tecâvüz ve saldırıları ifâde için de kullanılmakta ve bu sûretle, içerik olarak, hukuki bir terim mahiyeti taşımaktadır. Bu anlamıyla zulüm terimi, Kur'an'da bir çok yerde geçmektedir. Sözgelimi, faizli muâmeleler zulümdür⁽⁵⁸³⁾. Yetimlerin mallarını haksız yere yemek zulümdür⁽⁵⁸⁴⁾; yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkarmak ve refahla şırmak zulümdür⁽⁵⁸⁵⁾; karşılıklı ilişkilerde Allah'ın çizdiği sınırların dışına taşmak zulümdür⁽⁵⁸⁶⁾; haksız yere bir cana kıymak zulümdür⁽⁵⁸⁷⁾; insanlar arasında hüküm verme mevkiine geçildiğinde, Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmemek zulümdür⁽⁵⁸⁸⁾. Kur'an, hiç kimseye zulmetmemeyi, zulme rıza

(578) İbn Manzûr a.g.e., III, 2756 vd.; Elmalılı, a.g.e., I, 322.

(579) Zulm, nûr'un zıddıdır; "yokluk" ve "karanlık" anlamında da yaygın bir kullanılışı vardır (Bkz. Ra'd 13/16; Bakara 2/17, 18, 19, 257; Mâide 5/16; En'am 6/16, 39; İbrahim 14/5; Zümer 39/6).

(580) Bakara, 2/35.

(581) Lokman, 31/13.

(582) Ünal Ali, a.g.e., s. 350.

(583) Bakara, 2/279.

(584) Nisa, 4/10.

(585) Hûd, 11/116.

(586) Bakara, 2/229.

(587) Mâide 5/29.

(588) Mâide, 5/45.

göstermemeyi⁽⁵⁸⁹⁾; zulme karşı ortak tavır alınmasını⁽⁵⁹⁰⁾; mazlumların zalimlere karşı seslerini yükseltmelerini⁽⁵⁹¹⁾ istemekte, zâlimlerin ve haksızlık yapanların er veya geç mutlaka cezalandırılacaklarını⁽⁵⁹²⁾ ifade buyurmaktadır.

Kısaca, bir hukuk terimi olarak da kullanılan zulüm, geniş anlamli bir kavram olup, haksızlık yapmak, zarar vermek gibi Hukuk Düzenini ilgilendiren manâlar da içermektedir.

b) "Zarar" Kavramı:

"Zarar", incitti, bozdu, ziyan verdi, sıkıntı verdi, ziyana soktu, dokundu anlamlarına gelen "Zar-ra" kök fiilinden türemiş Arapça bir kelime olup, terim olarak darlık, sıkıntı, kötü, hatâlı, haksızlık, hastalık, ziyân manasındadır. Kelimenin çoğulu za-râ-ir ve za-rû-rât şeklinde kullanılır. Aynı kökten "*mazarrat*", "*menfaat*" ın zıddıdır. Mazarrat, kayıp ve ziyana sebep olan nesnedir. Yine aynı kökten "*mu-zırr*", zararlı, zarar ve ziyân verici demektir⁽⁵⁹³⁾.

Hukukî terim olarak "zarar", bir kimsenin maddî ve manevî mâmelekinde (=varlığında) rızâsı dışında vukûa gelen kayıp, ziyan, eksilme ve incinmelerdir. Tanımın içindeki mâmelekten kasıt, bir şahsın, üzerinde hak sahibi olabileceği maddî ve manevî varlıklardır. Bu varlıklar ise, üzerinde aynî ve nisbî hakların teessüs edebileceği eşyâ olabileceği gibi, insanın vücudu, hayatı ve şahsiyeti ile ilgili haklar da olabilir. Böylece zarar, hem maddî ve hem de manevî mahiyette tezâhür edebilir⁽⁵⁹⁴⁾.

Görülüyor ki, zarar mefhûmu, "hakka tecâvüz", "ziyan ve sıkıntı verme" unsurlarıyla daha da hususiyet arzeden bir Hukuk Düzeni terimi olarak kullanılmaktadır.

2. İletişim Hukuku'nda Zulüm ve Zarara Neden Olabilecek Fiiller:

Gerek genel anlamda ve gerekse özel anlamda olsun, Hukukun bütün alanlarında görüldüğü gibi, İletişim Hukukunda da zulüm ve zarara neden olabilen fiil ve davranışlar or-

(589) Bakara, 2/279.

(590) Şuarâ, 26/227.

(591) Nisa, 4/148.

(592) Şuarâ, 26/227.

(593) İbn Manzûr, a.g.e., III, 2572 vd.

(594) Feyzioğlu F. Necmeddin, Borçlar Hukuku, İstanbul, 1967, C.I, s. 335.

taya çıkabilir. İletişim Hukuku faaliyetleri sırasında zulüm ve zarara yol açabilen ve kişi ve kuruluşların haklarına tecâvüz niteliği taşıyabilen başlıca fiil ve davranışlar şunlardır:

- a) Yayın yoluyla kamu haklarına zarar verme,
- b) Yayın yoluyla (yalan, iftira, hakaret, sövme, âile mahremiyetini ve sırları ifşa gibi eylemlerle) kişilik haklarına saldırıda bulunma,
- c) Müstehcen ve muzır yayınlarla fuhşa teşvik etme ve suça itme,
- d) Yanıltıcı ve aldatıcı reklâmlarla, olumsuz ve haksız rekâbete yol açma.

Yukarıda sıralanan eylemler, ilgili şahıslara gerek maddî ve gerekse manevî bakımdan zulüm ve zarar verebilir. Söz gelimi, bir yalan haber, namus ve iffete yönelik bir iftira, kişinin normal hayatını altüst edebilir, toplumda itibarının ve şerefının kaybolması sonucunu doğurabilir. Kezâ, aldatıcı ve yanıltıcı reklâm ve tanıtımlar, kişileri maddî ve ticarî bakımdan zarara sokabilir. Bütün bu gibi hallerde, maruz kalınan maddî ve manevî zarar ve ziyanların giderilmesi konusu gündeme gelir.

3. Zulüm ve Zararın Giderimi:

İslâm, her ne suretle olursa olsun, zulmetmeyi ve zarar vermeyi kesin surette yasakladığı gibi, zulüm ve zarara karşı önlem almayı, haksızlıkları gidermeyi de emretmiştir⁽⁵⁹⁵⁾.

Haksız fiillerin yol açtığı maddî ve manevî zararların giderimi konusunda İslâm Hukukçuları arasında görüş ayrılığı vardır. Bazılarına göre, haksız fiil sonucu hâsıl olan acı ve elemelerin maddî karşılığı olmayacağından manevî tazminat talep edilemez⁽⁵⁹⁶⁾.

İmâm-ı Muhammed ise, zulüm ve haksızlığa uğrayan bir mağdurun lehine, çektiği acı ölçüsünde bir tazminat takdir edilebileceği görüşündedir⁽⁵⁹⁷⁾ ki, kanaatimizce makul ve uygulanabilir içtihad da budur. Aksi takdirde haksızlıkları gidermek ve mağduriyetleri önlemek güçleşir; hak şeikle kurban edilmiş olur. Söz gelimi, aşırı zengin bir medya mensubunun, na-

(595) Bakara, 2/279; İbn Mâce, Ahkâm, 13/17; Riyâzû's-Salihîn, I, 144, r. 111.

(596) eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris el-Umm, Kahire, VI, 73; İbn Kudâme, a.g.e., IX, 663 vd.

(597) Serahsî, a.g.e., XXVI, 81 vd.

muslu ve şereflî bir kadına zinâ iftirasında bulunmasının sadece sopa cezâsı ile karşılanması, mağdûrenin uğradığı zararları telâfi etmiş olamaz. Bu bakımdan, sebebiyet verilen manevî zararların giderimi yolu açık tutulmalı; suçun ağırlığına ve niteliğine göre ve tarafların içtimaî ve ekonomik durumları da nazara alınarak, adâlet ve hakkaniyete uygun bir manevî tazminata hükmedilebilmelidir.

İletişim faaliyetleri sırasında sebebiyet verilen zararların nev'ine göre maddî ya da manevî tazminat davaları açılabilir.

4. Maddî ve Manevî Zararların Gideriminde Nazara Alınacak Temel Hukuk Kuralları:

Maddî ve manevî zararların tazmini konusunda nazara alınacak temel hukuk kuralları, Mecelle'nin küllî kâideleri arasında da yer almıştır. Bu kuralların başlıcaları şunlardır:

a) "Zarar ve mukâbele bizzarar yoktur."⁽⁵⁹⁸⁾

Hak ve hürriyetler kullanılırken başkalarına zarar vermek yasak olduğu gibi, zarara zararla karşılık vermek de yasaktır. Hak ve özgürlükler, başkalarına maddî ya da manevî zarar vermemekle sınırlandırılmıştır.

b) "Zarar izâle olunur."⁽⁵⁹⁹⁾

Zarara zararla karşılık verilemeyeceğinden mevcut zararın giderilmesi zorunludur. Zarar, meşrû yollarla giderilir.

c) "Bir zarar, kendi misliyle izâle olunmaz."⁽⁶⁰⁰⁾

Bir zarar, daha büyük bir zararla ya da müsâvî bir zararla giderilmez. Yani, bin liralık zararı gidermek için on bin liralık zarara yol açılmaz. Fakat aksi olabilir. Söz gelimi, on bin liralık zararı gidermek için bin liralık zarara katlanılır.

d) "Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâss ihtiyâr olunur."⁽⁶⁰¹⁾

(598) Mecelle, Madde 19.

(599) Mecelle, Madde 20.

(600) Mecelle, Madde 25.

(601) Mecelle, Madde 26.

Tesiri umumî olacak bir zararı önlemek için tesiri nisbî ve özel olacak bir zarar göze alınır. Kamu yararı için bazı haber ve programların yayını engellenebilir.

e) "Zarar-ı eşed, zarar-ı ehaf ile izâle olunur."⁽⁶⁰²⁾

Daha büyük zararlar, daha hafif zararlarla giderilmeye çalışılır.

f) "Ehven-i şerreyn ihtiyâr olunur."⁽⁶⁰³⁾

İki zarardan hafif olanına katlanılır.

g) "Def-i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır."⁽⁶⁰⁴⁾

Bir olayda zarar ve yarar telâhuk ederse, yarar fedha edilip, öncelikle zarar ortadan kaldırılır.

h) "Zarar, bi kaderi'l-imbân def olunur."⁽⁶⁰⁵⁾

Bir zararı gidermek için ondan daha az zararlı bir tedbire tevessül olunur.

i) "İztırar, gayrın hakkını iptal etmez."⁽⁶⁰⁶⁾

Zararlar imkânlar ölçüsünde giderilir.

Örneğin, hayatını kurtarmak için başkasının malvarlığına zarar vermek durumunda olan kişi, verdiği zararı tazmin etmekle yükümlü olur.

i) "Alması memnu olan şeyin vermesi dahi memnûdur."⁽⁶⁰⁷⁾

Alınması yasak olan şeyin verilmesi de yasaktır.

Örneğin, rüşvet ve fâiz almak yasak olduğu gibi bunları vermek de yasaktır.

j) "İşlenmesi memnû olan şeyin istenmesi dahi memnû olur."⁽⁶⁰⁸⁾

Sözgelimi, zina etmek yasak olduğu gibi, başkalarının fuhuş ve zinâ yapmasını istemek de yasaktır.

(602) Mecelle, Madde 27.

(603) Mecelle, Madde 29.

(604) Mecelle, Madde 30.

(605) Mecelle, Madde 31.

(606) Mecelle, Madde 33.

(607) Mecelle, Madde 34.

(608) Mecelle, Madde 35.

SONUÇ

SONUÇ

Bu çalışmamızda islâm İletişim Hukuku'nu, genel olarak, tarihî gelişimi, mahiyeti, iletişim düzeni, iletim süreci ve basın-yayın rejimi yönleriyle ele alıp inceledik.

İletişim, çağımızın en popüler temalarından biridir. Bunun nedenini anlamak güç değildir. Çünkü hayatımızın her alanında, her anında ve her etkinliğinde iletişimle ilgili bir şeyler mutlaka vardır.

Kuşkusuzdur ki, hayat iletişim üzerine kurulmuştur. İletişimsiz bir hayat tasavvuru âdetâ imkânsız gibidir.

İnsan, gören, işiten ve düşünen bir varlıktır. Allah, evreni ve içindekileri insanın emrine ve kullanımına tahsîs etmiştir. insana tahsîs edilen doğal hayat çevresi, bir iletişim ağıdır. İnsanlar bu tabîî iletişim ağının içinde doğar, içinde yaşar ve içinde ölür.

Beşerî iletişimin tarihi, insanın yaratılışı ve dolayısıyla Allah ve kâinatla ilişkileriyle başlamıştır. Tek bir ağaç tohumundan ormanların vücuda getirilmesi gibi, insanlar da tek bir hücreden (=min nefsin vâhidetin) yaratılıp çoğaltılmış ve yeryüzüne yayılmışlardır. Vahdetten Kesret (=Teklikten Çokluk) zuhûr etmiş ve bundan da "Farklılaşma Kanunu" oluşmuştur. Böylece, iletişim, insan ve insan toplulukları için tabîî ve fitrî bir zaruret olmuş, sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir. Toplu yaşama zarureti, çeşitli münâsebetleri, münâsebetler de iletişim düzenini ve disiplinli ilişkiler sistemini doğurmuştur.

İlk zamanlar, beşerî iletişim yüzyüze ve sözlü olmuştur. Sosyal ve teknik gelişme iletişimde de terakkîyi temin etmiştir.

Temeli ilâhî iletişime (=Vahye) dayanan İslâm, Evrensel bir din olması itibariyle tebliğ ve iletişime büyük önem vermiştir. İslâm'a göre, insanların birbirleriyle iletişim düzeni içinde hayat sürmeleri, ilâhî hikmetin iktizâsıdır. Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de (Hucurât 49/13): "li-teârafû = karşılıklı olarak tanışım, iletişim ve bildirişim düzeni içinde hayat süresiniz diye" anlatımı ile ifâde edilmiştir.

Kur'ân'ın mühtevâsı, zaman ve mekân boyutlarına da hâkim olarak baştan sona insicamlı ve istikrarlı bir iletişim süreci arz etmektedir. "Tebliğ et!"; "İlet!"; "Ulaştır!"; "Çağır!"; "Söyle!"; "Haber ver!"; "Bildir!"; "Anlat!"; "Naklet!"; "Konuş!"; "Öğüt ver!"; "Duyur!"; "Sor!"; "Öğren!" gibi üslûblarla vârid olan mesaj hitaplarının çokluğu ve çeşitliliği bu gerçeği teyit etmektedir.

Bilindiği gibi, İslâm'ın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm, sözlü ve sesli nâzil olmakla birlikte, ânında yazıyla da tesbit edilmiştir. Böylece, Kur'ân, zengin muhtevâsıyla sözlü ve yazılı iletişimi esas almış ve İslâm mefkûresi ve İslam nizamı bu esas üzerine binâ edilmiştir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde yüzyüze ve sözlü iletişimin etkili olduğu, ancak, sosyal ve teknolojik inkişâfa paralel olarak yazılı iletişimin de zamanla geliştiği görülmüş, Abbasîler devrinde kâğıt fabrikalarının kurulması ve bilhahare matbaanın icadıyla tab' (=baskı) san'atının yaygınlaşması İslâmî iletişimi daha mükemmel bir konuma getirmiştir. Günümüzde iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler, insanlığı, "Hız Çağı"na ulaştırmış ve bu terakkîden, iletişim tekniği açısından gelişmeye en elverişli yapısal özelliğe sahip bulunan İslâm da yeterince yararlanmıştı.

İslâm'a göre Müslümanlar herşeyden önce ibâdet ve duâ yoluyla sürekli Allah ile iletişim süreci içindedirler. Bundan başka, İslâm istisnasız yeryüzünde ve gökyüzünde kim ve ne varsa, herkesle ve her şeyle iletişim kurmayı öğütler. İslâm'ın amaçladığı iletişim, çok yönlü, Hakk'a ve hakikata bağlı, barışa ve iyiliğe yönelik bir iletişimdir. İletişimde temiz ve nezîh bir üslûb ve anlaşılır bir dil kullanılmasını öğütleyen İslâmî İletişim, konuşma ve Dinleme Ahlâkı ve Anlama Disiplini bakımından da müstesnâ ve emsâlsiz bir konuma sahiptir.

Bütün insanları, tek bir hücreden yaratılıp çoğaltılan değerli varlıklar olarak gören İslâm, yeryüzünde fesâdı ve bozgunculuğu kaldırmayı, sürekli ve istikrarlı bir sosyal barış ortamını kurmayı amaçlar. Bunun ise, ancak sağlıklı bir iletişim düzeni ile mümkün olabileceği vurgulanır.

Peygamberimizin, yeryüzündeki bütün müslümanları tek bir vücudun azâlarına benzetmiş olması, doğudakinin, batıdakinin uzvu gibi göstermesi, İslâm'ın amaçladığı ideal iletişim düzeninin nasıl olması gerektiği konusunda bize önemli mesajlar vermektedir.

İslâmî İletişimde, hukuk kurallarının yanısıra ahlâk kuralları da önemli yer tutar. İslâm, yalan haberi şiddetle yasaklar. Haberlerin doğru olup olmadığının tahkikini ister. Doğruluğu tahkik olunmadıkça söylenti ve şâyialarla amel edilemeyeceğini belirtir. İslâm, her ne sûretle olursa olsun, gazete, dergi, kitap, broşür, magazin, radyo, televizyon, teyip, video, telsiz, telefon, telekopi ve faks gibi kitle iletişim araçlarıyla yapılan ve içerik ve üslûb olarak ahlâka, adâba aykırı ve hakikate mugayir bulunan yayınlara kesinlikle müsaâde etmez. Bu tür vâsıtalarla halkın ar ve hayâ duygularını rencide eden, muzır ve müstehcen bulunan, her ne suretle olursa olsun, şehvet mesajı veren, yazılı, sözlü, sesli, görüntülü veya sesli ve görüntülü yayınlar yasaklanmıştır.

İlke olarak iletişim hürdür. Ancak, bu hürriyet, kişilerin ve toplumun selâmeti için takyîd olunabilir. Kişilerin şeref ve haysiyetlerinin korunması ile kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu ahlâkı ve kamu sağlığı gibi gerekçelerle önemli bazı haberlerin yayınlanmadan önce öndenetime tâbi tutulması mümkündür. Aynı gerekçelerle ve kamusal ihtiyaca göre istihbarat teşkilâtına da yer verilebilir.

İslâm İletişim Hukuku'nun âmir hükümlerine aykırı fiil ve davranışların hukukî ve cezâî müeyyideleri vardır. Bu müeyyideler, suçun ağırlığına ve derecesine göre daha ziyade ta'zîr nev'inden cezâlar olup, ûlû'l-emr tarafından tayin ve takdir olunur.

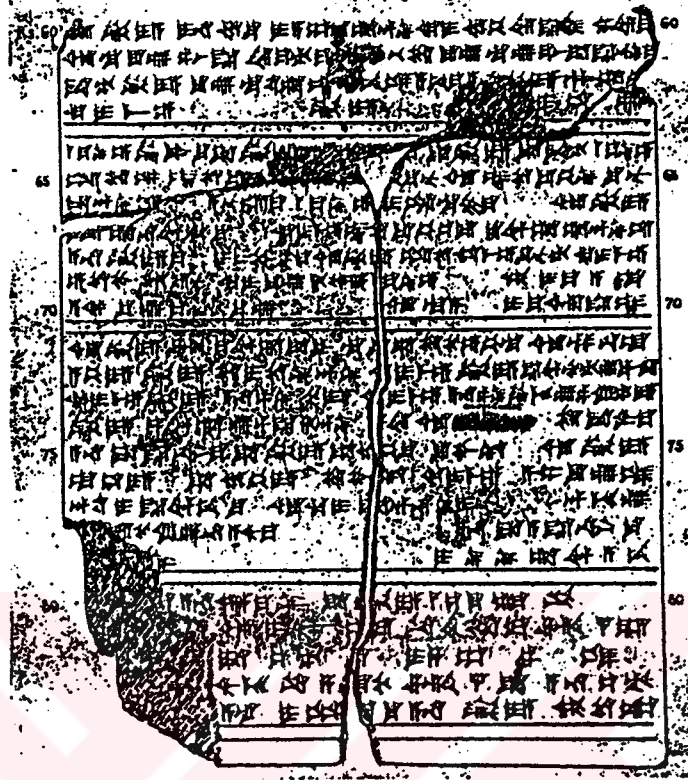
Sonuç olarak, denilebilir ki, Evrensel İletişim Dini sıfatına lâayık tek din olan İslâm'ın temel yapı taşlarından oluşan "İslâm İletişim Hukuku", dayandığı ölümsüz ilkeler itibariyle canlı ve ilerlemeye elverişli bir bilim dalıdır. Bu ilim dalı, Edebî Risâlet Vahyi'nin aydınlığında yürüyen ilim yolcularının ihlâslı çalışmalarına açık tutulan geniş bir inceleme alanıdır.

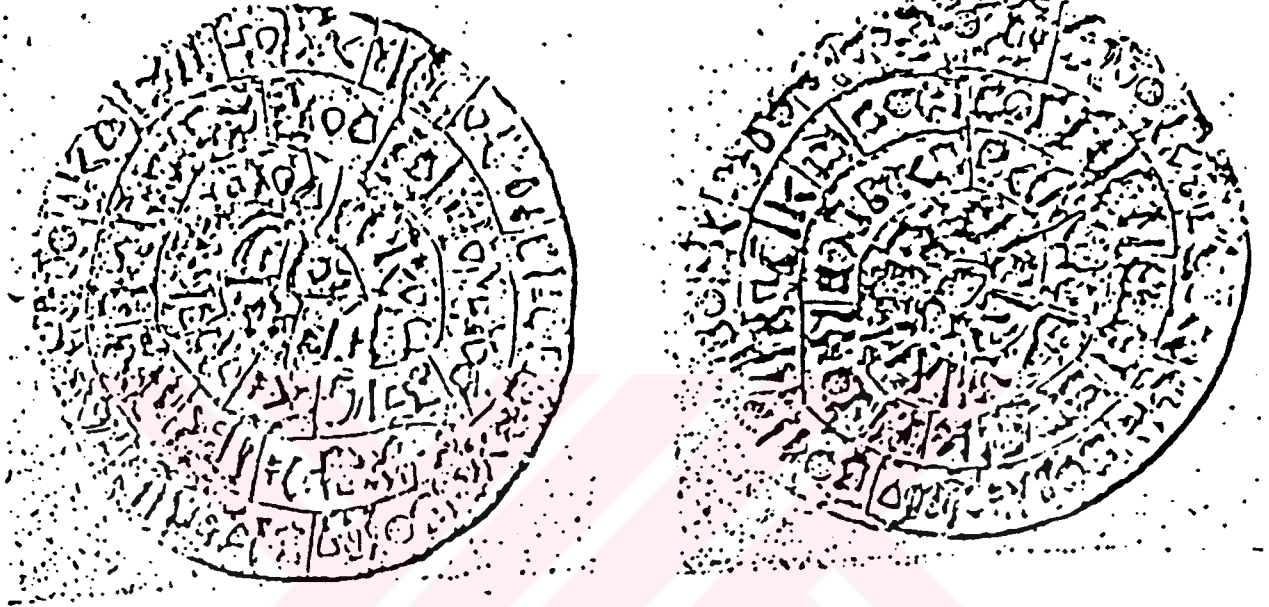
VESİKALAR EKİ

Hieroglyphic text from the Torino Papyrus, showing several lines of writing in two columns. The text is partially obscured by a large red 'X' watermark.

Vesika-1 : Torino Papirüsü II. Ramses (M.Ö. 1300) Devri'nde yazılan bu papirüs belgesi, Prof.Dr. A. İnan'ın Eski Mısır tarihi ve Medeniyeti adlı eserinden alınmıştır.

Vesika-2 : Amarna mektuplarından bir örnek
(Mısır'ın komşularıyla yaptığı mektuplaşmalardan olan bu örnek belge,
Prof.Dr. Âfet İnan'ın Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti adlı eserinden alınmıştır.).

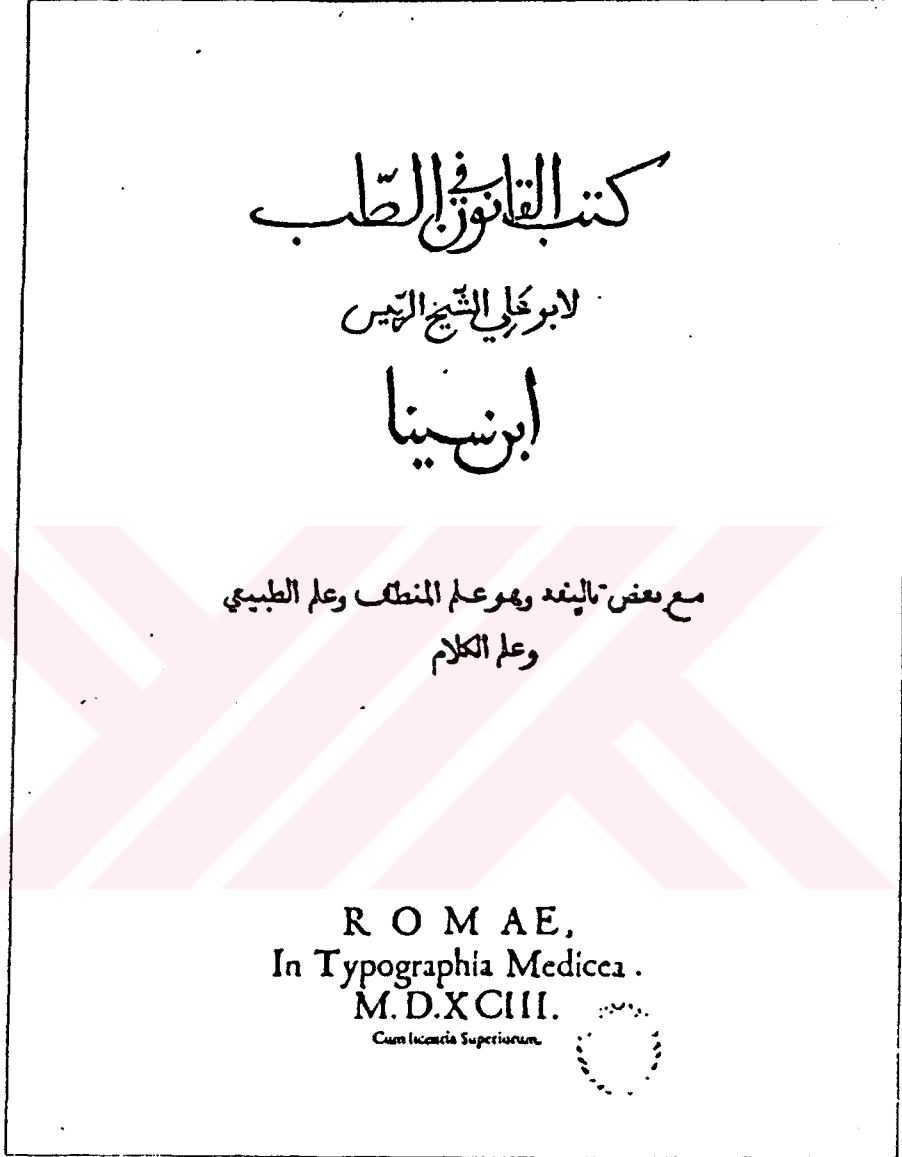
Vesika-3 : Baskı Sanatını M.Ö. 2000 yılına götüren "Phaistos Diskus'u".
Belge, Prof.Dr. H. Bossert'in "Tab Sanatının Keşfi" adlı eserinden alınmıştır.

Deuteronomii

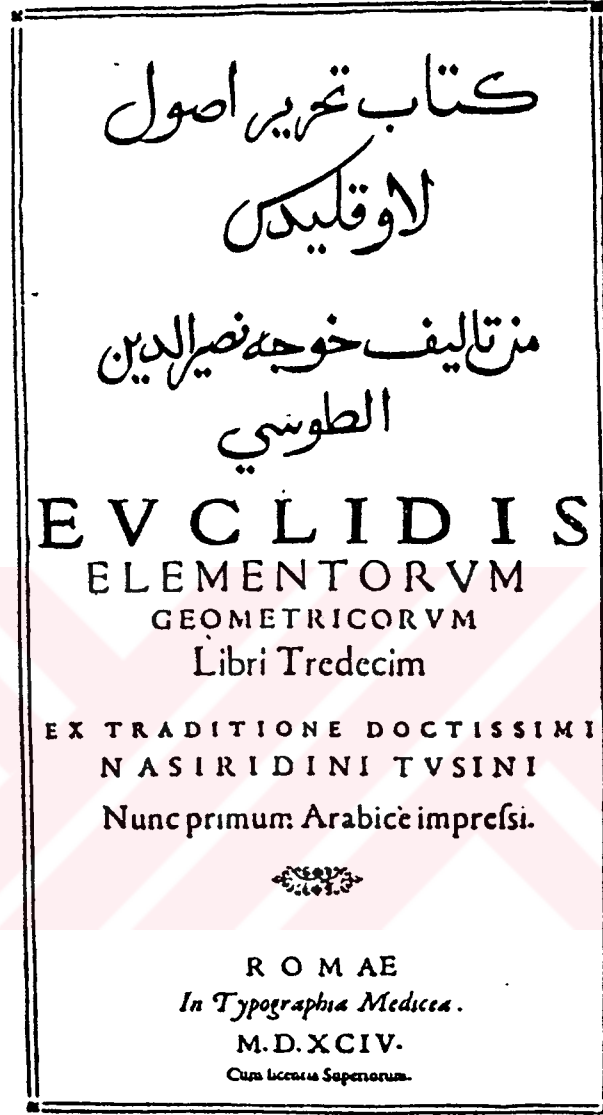
Ascendit ergo moyses de campe-
 stribus moab super montem ue-
 lites in verticem phasga contra iheri-
 cho : ostenditq; ei dominus omnem
 terram galaad usq; dan . et omnem
 neptalim terramq; ephraim ⁊ manasse
 et omnem terram usq; ad mare rous-
 simum . et australem partem et latitu-
 dinem campi ihericho civitatis palma-
 rum usq; legor . Dixitq; dominus ad
 eum . Hec est terra pro qua iuravi a-
 braham ysaac et iacob dicens . Semi-
 ni tuo dabo eam . Vidisti eam oculis
 tuis : et non transibis ad illam . Mo-
 nusq; est ibi moyses servus
 in terra moab iuxta de-
 liniturum in valle tere-
 phogor : et non cognovit
 pulcrum eius usq; in p-
 Moyses centum et viginti

Vesika-4 : Johann Gutenberg'in 1454 yılında bastığı ilk İncil'den bir sahife
 (H.Refik Ertuğ'un "Basın ve Yayın Tarihi" adlı eserinden alınmıştır).

Vesika-5 : İbni Sînâ'nın "El-Kanûn Fi't-Tıbb" adlı eserinin 1593 yılında Roma'da yapılan Arapça baskısının kapak sayfası
(Doç.Dr. Mehmet Bayraktar'ın İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi" adlı eserinden alınmıştır.

Vesika-6 : Nasuriddin Tûsî'nin Usûlü Öklides adlı eserinin 1594 yılında Roma'da yapılan Arapça baskısının kapak sahifesi
 (Hasan Refik Ertuğ'un Basın ve Yayın Tarihi adlı eserinden alınmıştır).

وَمَا جَاءَكُمْ
 لَكُمْ بِالْبُيُوتِ
 أَنَا هِيَ أَمْ
 هِيَ أَمْ
 مَا لَكُمْ
 بِمَا كُنْتُمْ
 تَعْبُدُونَ

Vesika-8 : Kûfi Yazı Örneği. K.Kerim, Â-i İmran, Âyet: 81.

(Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XIV, sh. 465'den alınmıştır).

وَآخِذْ تَرَعَلَىٰ ذِكْرِ اضْبِرَىٰ

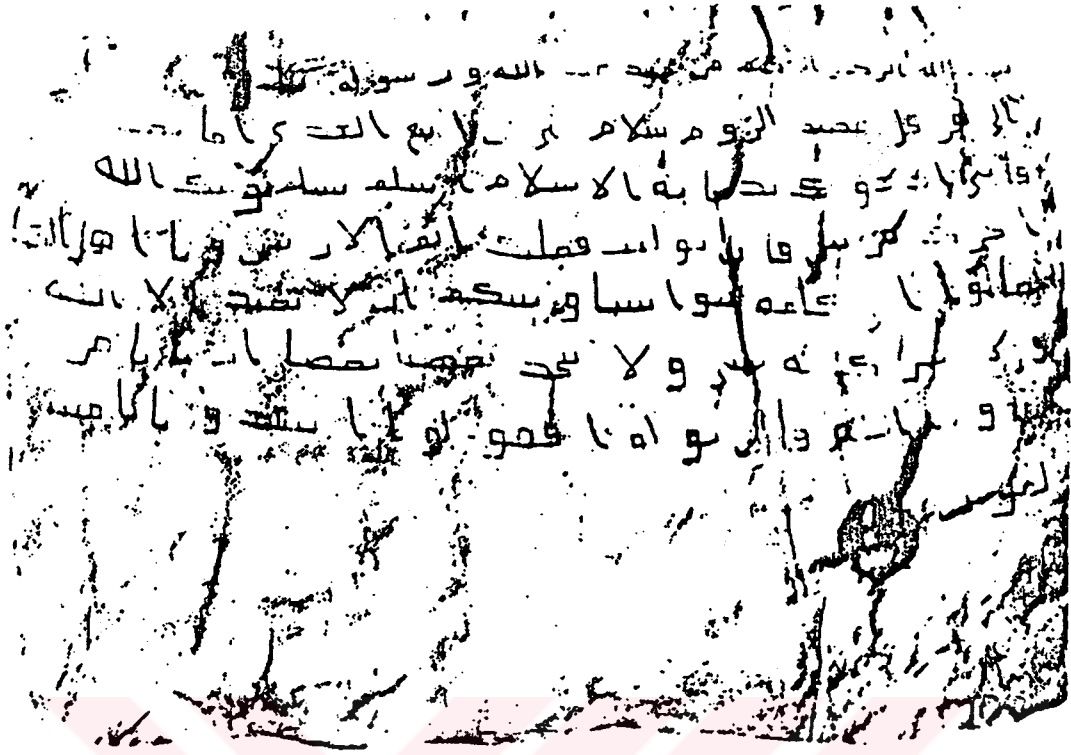
قَالُوا أَوْرَثْنَا قَالًا فَاشْهَدُوا وَإِنَّا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾

فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

Yukarıdaki Kûfi hatla yazılan âyetin okunuşu.

Vesika-8₁ : En eski Kûfi yazı örneklerinden: Kahire'deki Tolunoğlu Camii'ndeki yazılardan
(H. 264 yılına ait)
Bkz. Dr. Rıza Nur, Türk Tarihi, C. VIII, s. 354.

Vesika-9 : Hz. Peygamber'in Bizans Kralı Herokiyus'a gönderdiği mektup
(Prof.Dr. Muhammed Hamidullah'ın el-Vesâiku's-Siyasiyye adlı eserinden alınmıştır).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 من محمد عبد الله ورسوله، إلى هرقل عظيم الروم
 سلام على من أتبع الهدى. أما بعد : فإني أدعوك بدعاية
 الإسلام، أسلم تسلم، وأسلم يؤتک الله أجرك مرتين، فإن
 توليت فعليك إثم الأرييين. وهذا أهل الكتاب تعالوا إلى كلمة
 سواء بيننا وبينكم، ألا نعبد إلا الله ولا نشرك به شيئا، ولا
 يتخذ بعضنا بعضا أربابا من دون الله، فإن تولوا فقولوا اشهدوا
 بأنا مسلمون.

Yukarıdaki mektubun okunaklı metni.

Vesika-10 : Hz. Peygamber'in Habeş Kralı Necâşî'ye gönderdiği mektup
(el-Vesâiku's-Siyasiyye'den alınmıştır).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

من محمد رسول الله، إلى النجاشي الأصحم ملك الحبشة.

بِسْمِ اللَّهِ أَنْتَ، فَإِنِّي أَحْمَدُ إِلَيْكَ اللَّهُ [الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ]، الْمَلِكُ،

الْقُدُّوسُ، السَّلَامُ، الْمُؤْمِنُ، الْمُتَيْمِنُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ عِيسَى بْنِ

مَرْيَمَ رُوحَ اللَّهِ وَكَلِمَتَهُ، أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ الْبَتُولِ الطَّيِّبَةِ الْحَصِينَةِ،

فَحَمَلَتْ بِعِيسَى، فَخَلَقَهُ اللَّهُ مِنْ رُوحِهِ وَتَفَخَّجَهُ، كَمَا خَلَقَ آدَمَ

بِيَدِهِ وَتَفَخَّجَهُ. ٦

وَإِنِّي أَدْعُوكَ إِلَى اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَالْمَوَالَاةَ عَلَى طَاعَتِهِ،

وَأَنْ تَتَّبِعَنِي، وَتُؤْمِنَ بِالَّذِي جَاءَنِي، فَإِنِّي رَسُولُ اللَّهِ. ٩

وَقَدْ بَعَثْتُ إِلَيْكَ ابْنَ عَمِّي جَعْفَرًا، وَتَفَرَّقَ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ.

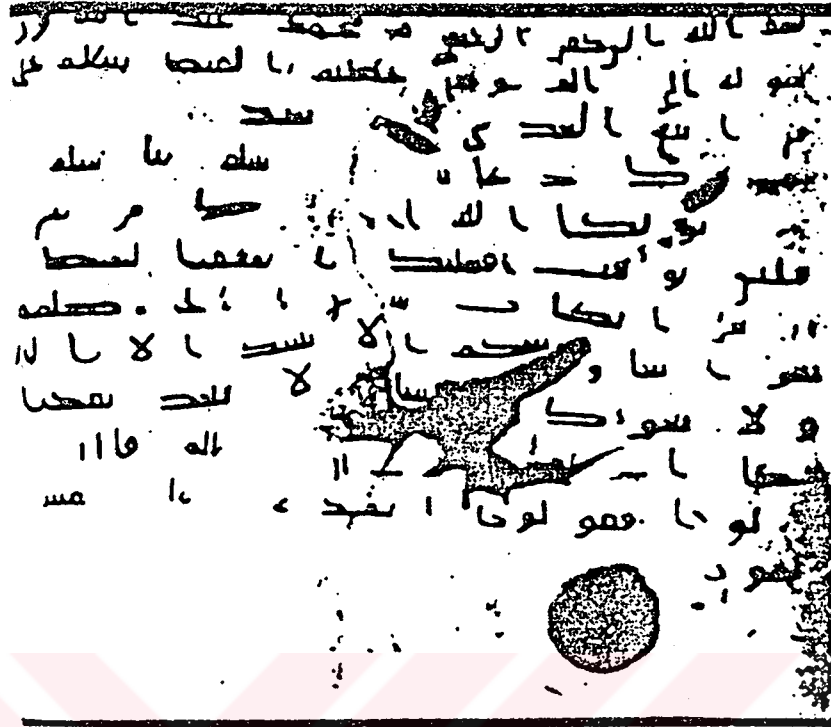
فَإِذَا جَاءَكَ فَاقْرَأْهُمْ، وَدَعْ التَّجِيرَ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ وَجُنُودَكَ إِلَى اللَّهِ،

فَقَدْ بَلَّغْتُ وَنَصَحْتُ، فَاقْبَلُوا نَصِيحِي. ١٢

وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ آتَى الْهُدَى.

Yukarıdaki mektubun okunaklı metni.

Vesika-11 : Hz. Peygamber'in Mısır Kralı Mukavkis'a yazdığı mektup (el-Vesâiku's-Siyasiyye'den alınmıştır).

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد عبد الله ورسوله، إلى المُقَوِّسِ عَظِيمِ القِبطِ.

سلام على من أتبع الهدى، أما بعدُ : فإني أدعوك بدعاية ٣
الإسلام، أسلمتَ، يُؤتكَ اللهُ أجْرَكَ مرتين. فإن توليتَ،
فعليك إثم القبط. ويا أهل الكتاب تعالوا إلى كلمة سواء بيننا
وبينكم، أن لا نعبد إلا الله ولا نُشْرِكُ به شيئاً، ولا يتخذ ٦
بعضنا بعضاً أرباباً من دون الله، فإن تولوا فقولوا اشهدوا
بأننا مُسلمون.

علامة الختم

Yukarıdaki mektubun okunaklı metni.

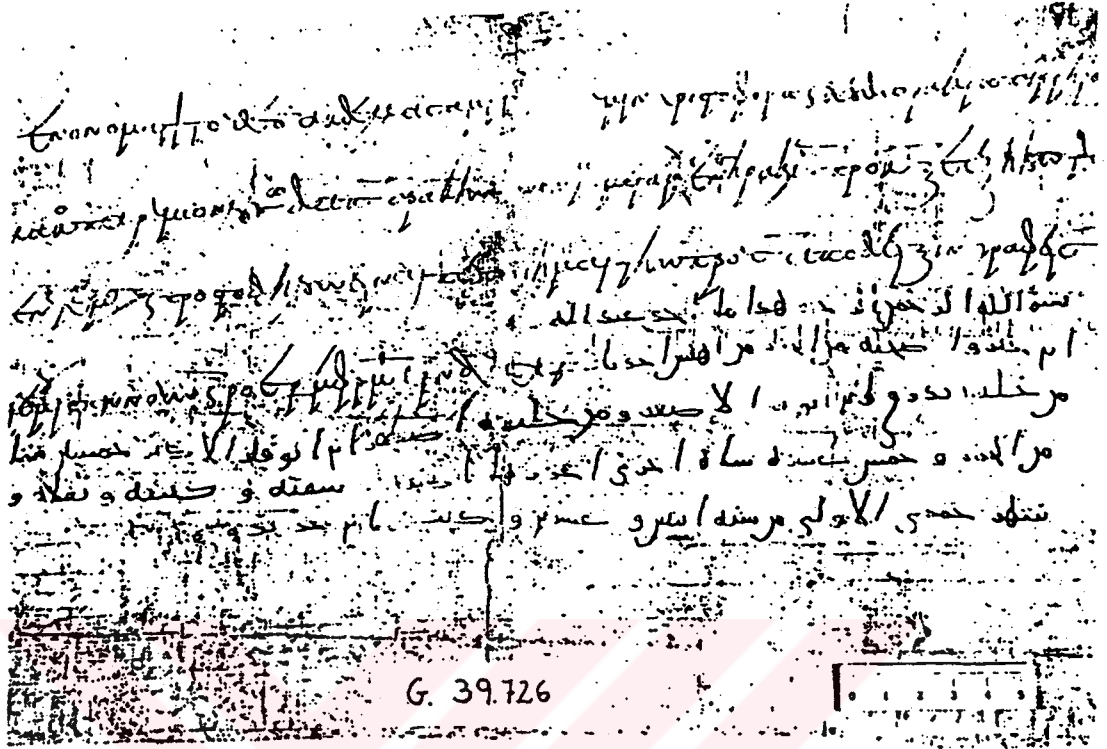
Vesika-12 : Hz. Peygamber'in İran Kısrası'na gönderdiği mektup (el-Vesâiku's-Siyasiyye'den alınmıştır).

[بسم الله الرحمن الرحيم]

من محمد رسول الله إلى كسرى عظيم فارس :

سلام على من أتبع الهدى. آمن بالله ورسوله. وشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له. وأن محمدا عبده ورسوله. وأدعوك بدعاء الله فإني أنا رسول الله إلى الناس كافة. لأنذر من كان حياً وينجز القول على الكافرين. فأسلم تسلم ؛ فإن آيبت فإن إثم المجوس عليك.

Yukarıdaki mektubun okunaklı metni.

Vesika-15 : Hz. Ömer Devri'ne ait bir papirüs örneği. Aslı Viyana Milli Kütüphanesi'ndedir. (M. Hamidullah'ın "Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu" adlı eserinden alınmıştır).

بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما أخذ عبد الله
بن جبیر وأصحابه من الجزر من أهنس وأخذنا
من خليفة ندرق ابن أبوقير الأصغر ومن خليفة اصطفن بن أبوقير الأكبر
خمين شاة
من الجزر وخمسة عشر شاة أخرى اجزرها أصحاب سفنه وكتبه ونقله في
شهر جمادى الاول من سنة اثنين وعشرين وكتب ابن حديدة

"Bismillahirrahmanirrahim. İşbu makbuz, Abdullah b. Cübeyr ve arkadaşlarının, Ahenes'den kasaplık koyunlar aldığını göstermektedir: Biz, Ebu Kîr'in küçük oğlu Rodenc'den ve Ebu Kîr'in büyük oğlu Stephan'dan 50 kasaplık koyun ve daha sonra 15 koyun aldık. Bu koyunları, onun gemisindeki adamlar ve müfrezeler, ağır silahlı insanlar 22 yılı Cemaziyellevvel ayında gasbettiler. İbn Hubeyde tarafından yazılmıştır."

فِي السَّمَوَاتِ وَبِهَا وَالْأَرْضِ
 وَبِهَا الْعِجْمُ الْخَلْقُ وَيَسْتُرُ مَا بَيْنَهُمَا
 يَخْرُجُ مِنْهَا وَأَطْلُقُ مِنْهَا
 هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ
 السَّاعَةَ وَالْيَوْمَ وَاللَّيْلَةَ وَالنَّجْمَ
 سَعْدَةً مِنْهَا زُرُّوا وَالسَّمَوَاتِ
 لَا يَصْعَقُونَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا يَكْفُرُونَ
 بِتِلْكَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
 وَاللَّهُ مُتَكَلِّمٌ ذُو ذُرِّيَّةٍ
 وَإِن تَأْتِيهِمْ آيَةٌ مِنْ آيَاتِ
 رَبِّهِمْ يَتَّبِعُوا آلَاءَ رَبِّهِمْ
 أَلَيْسَ بِعَجَبٍ أَلَّا يَخْلُقُوا
 كَمَا يُرِيدُ

Vesika-16 : Türkistanlı Müslümanlar tarafından 10. yüzyılın başlarında "Blok Sayfa Baskısı" yöntemiyle bastıkları Kur'an'dan bir sahife (Sebe' sûresinin 1-6. âyetleri).

Belgenin fotokopisi Viyana Millî Kütüphânesi'ndeki meşhûr erzherzog Rainer Koleksiyonu'ndan Prof.Dr. Muhammed Hamidullah tarafından temin edilmiştir (Bkz. Hamidullah M., Hz. Peygamberin Altı Orijinal Mektubu, İst. 1990, s. 59).

Vesika-17 : Berid (Posta-İletişim) Teşkilâtına âit en eski paleografik vesika.

Soğd Meliki Divastic'in, Emevî Vâlisi Cerrah b. Abdullah'a yazdığı mektup ve bunun çözülmüş şekli (Vesika, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, 1992, V/499'dan alınmıştır.).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

<p>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ</p>	<p>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ</p>
--	--

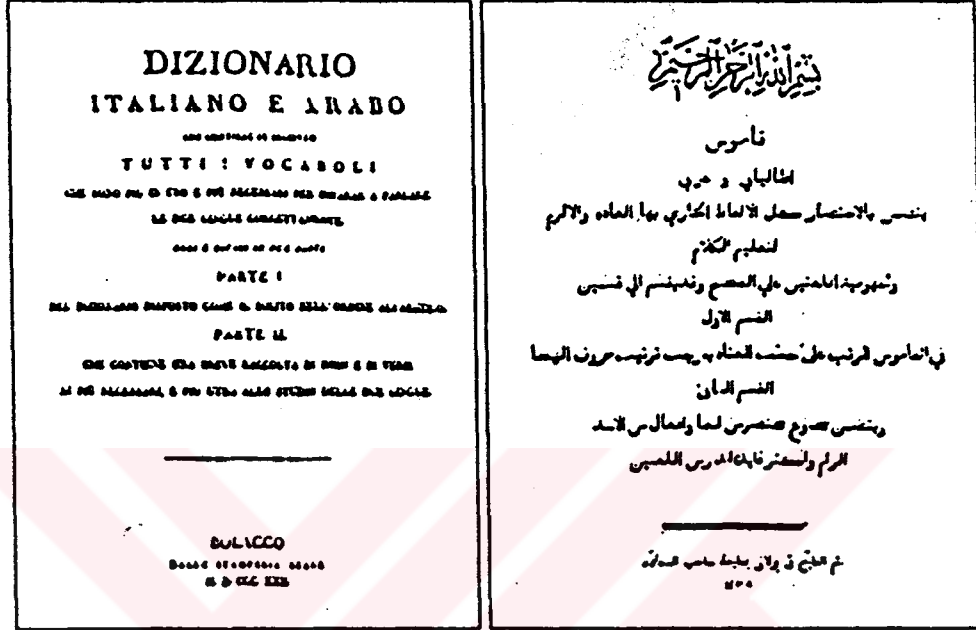
Vesika-18 : Kutadgu Bilig'in Uygur yazisiyla olan orijinal nüshasından bir sahifenin kopyası (Bkz. Dr. Rıza Nur, Türk Tarihi, İstanbul, 1979, II/359).

صورت خط همايون صورت امر شريف

قدوة الامجد والاعين مكتوبه صدر اعظمي خلفا سندن سعيد و درگاه سلام متفرقه لرندن ابراهيم زيد
 نبد هاتوق ربيع همايون واصل اولحق معلوم اولكه چون روابط دوام قيام قرابين دين و دولت و روابط
 قوام نظام ملك و ملت منسب نوز بيط نوارنج و اخبار و حفظ و حراست معارف و انار سب و بحر تركب و تحاييف
 و قيد زجر يرد و او بن لطف ايله ميسر و اشاعت نواع علوم و طهارت نوارفتون نكثير كتب ايله مقدر ايدوك
 مسلم و مقرر اولغله طلوع شمس دين محمدی و ظهور نياشیر صبح ملت احمدی صلی الله تعالی علیه و سلمدن بزي
 علماء دين مبين و فضلا عميقين كترهم الله تعالی الی يوم الدين قسط و حمايت ايات قرآنيه و حفظ وصيات
 احاديث نبويه و سایر معارف يقينيه همچون نده بن تحاييف و تسطير كتب علوم و معارف الملبوب و كذا لك لغات
 صريه و فلو سيفه معارف آليه و حكميه و سایر فزون جرئيه و قواعد كليه ضبط و اتاده و تبلم و استفاده سي دخی
 كتب و بحر يمد و بن و تسطير ايله حصم اول بذر اولغله نيل اجور دن بويه و اخر و به و اجر سعادت ايديه همچون
 تا ليف كتب عليه نود و بن صحف معلوف جز يسه دن دخی خالی اولوب لکن مرور ايام و احلافات اوار و اعوام
 ايله جنگه فتنه آنكيز و هلا كوي و تميز خرو و جلر نده و ملكت اندلسه خره انفرج استلا سندن و سایر اوضاع اولان
 حروب و قتال و حريق اتانار لکن اكثر مصنفات عرض منسج و تلف اولغله اليروم مائت اسلاميه قاموس
 و جوهری و لسان العرب و روان قولی و كتب نوارنج و نسخ علوم ايله دن جلد و ترجمي كير ارا لان نسخ لاره
 نادر و مره كتاب و مستنسخينك دخی قصور همت و خوا و كتر نده نياش باز منفر غيب ايتيوب و ياز دقلمري
 نسخ دخی ضبط و خطادن خالی اولمانله ندرت كتب و سقامت نسخ بلبله علوم و رغبه معارف و فنونك
 عسرت و مشقتلر نيباعث و يادی اولوب و اعمال صنایع دن بسمه صنفي و جوده نذره سكه حسنه نهری
 و روي حجتیه ييكي بن طبعي كير بزوع كتابتدن عبارت و فن بسمه ده حصوله كتابت كتبك عبارت عيان
 و بر جلد كتاب بارلق ز حجتيله بسمه فتنه بيه بيك جلد كتب صححه حصوله كله بيك نيايان اولوب قليل المشقه
 و كتير المنهه رصنه مرغو بر اولد بني مهمومي حاوی بر رساله بلفه تاليف و انشا و مناخ كتيره سن تعهد
 و احصا و فن مذكوره سزك مهارت نكر اولغله لوازم و مصارفن اشراق كورب ندارك ايتكز ايله ايام سعادت
 اقدر نمانه بر صنعت غريبه نك روزای خفادن منصفه طهوره جلوه كرا و ليله عامه اهل اسلامك الی يوم القيام
 استبلا بدمرات خبريلر نيباعث اولغچون فقه و فبر و عد بشريف و كلام كتابلر ندرز ماعد لغات
 و نوارنج و طب و فنون حكميه و هيت و اكا تابع جعفر افيا و مالک و مسالك كتابلری باسملو باشه اذن و رخصت
 ياد شاهان بنی التماس ايتكز ايله رساله مذكوره اعلم العلماء المنجربن افضل الفضلاء المتور عين بحر زشار علوم شني
 و بنويج انهاره سائل و فتوى و لابس لباس روع و تهوری حاله شرح الاسلام و منفي الانام مولانا عبد الله ادا م الله
 تعالی قضا ايله ارسال و بسمه صنعتنه مهارت ادعا ايدن زيد لنت و منطق و حكمت رهيت و بونترك
 اتمالی علوم ايله ده تا ليف اولان كتابلر ك حروف و كتابتك صور طرزي بر قابله نقشب ايدوب اوراق اوزر بته

Vesika-21 : Matbaanın Kurulmasına Müsaade Fermanı'nın metni

(Belge, Alpay Kabacalı'nın "Türk Yayın Tarihi" adlı, Gazeteciler Cemiyeti'nce 1987'de yayınlanan eserinin 100. sahifesinden alınmıştır).

Vesika-22 : Bulak Matbaası'nda 1822'de basılan "Kâmûsü İtalyânî ve Arabî" adlı Lûgat'ın iç kapağı (İslâm Ansiklopedisi, T.D.V., VI/388'den alınmıştır).

مفت
شعبه لایحه

امور داخلی

محورک کاهه اعطایه وقت وسعته نسه ویرکاری با ایل ذخیره ویدت
ارادینری اوژره اصلا یوریلان سرما و ستور برین سز احصاک ساری
اولدین قشقرک احوال و با اینه دخی اقتضایین باعل کلیه کن احصایه
اراده یوریلوب مطهر دعا اولمشلردر کلپورلیر کشتلر مسجید و چشمه
و مکتب و اربسه انارک وخیل زمانه یوریلری برینلش صو یوریلرینک
تعبیرینه اراده اولتوب بیلک سخللر علی الطحوس یورلیره اولان غازی
سلیمان باشا زریه سی زبالت اوتتوب زره دالریینه و قترایه صدقل اولدی
کلپورل و سوسی بدسته ما ز سته یورلایره جلزلدن بر مال شینخت زینین
نیز ایشلر ایسه ده مخته . اهل رحمت بلکه زجت اولور مطیانه صیه
ترکته ارا ده یوریلوب یو و چهسه دخی قشقرک و احین زره همپو نرکده
ملزوم اولدینته اختیارت اولمشلردر فلسطایه و کلپورلیر و قورقلنه
وسد الصغر قلده ی و نره یوریل و اولوا لایه یوریلن اقم ارشاهه لری
اولان طایه لری و یوزیه الهذک فلسطک استحصالی حلیه و سنی کلید ابر
فلسه سنه کاتر بدرد قشقرانک دله و اولوز لقی و قیه بلر و کله ایلان کیر
طو بلرک اداخته ارا ده یوریلوب طوی بلنچی و نتران مرشدو کرکده
المشلا یسه ده مجلس عالی سزیندن قشقرانک مائنه روی در بله و چه اولدیه
ما مول ضرر کسکلیکی ملنلور بادشاهی اولوب کرکده خصوصته تمام بلدشاهی
بندالکده طلیزنگره دخی زاده سکوب لره لایه دخی کیش قشقرانک
یری تخوملر ایشلردر جهه فلاح ضابطان و اماملری و نه سیمی ا کسلی
حلیت و قیل حلیه اله عمون اولسوب قترایه صایلی دخی تامل صدقت
و نیره اولمشلردر و محیه ایدنه ده اون کون اقامت یوریلوب یوردمه اولکن
جهه ی سلطنت سلیم خانن و انکیسی جهه ی اوج شرفعل باع شرفلده
الای ایل عزیت بره امام نان ایدنی به بالانداده ارا یوریلر و بعضی مبارک
منازل زبالت و قترا و درو بنشاسته علیه عنایت و استکشاف احوال اییون
ایکی دفعه برین منصرف حسین باشا حضرتلرک سرچ و طو نیمه نهر لیر
برکدیکي محله کاتر بلنجلری و یوردمه طاعنه و زان زاده فدوی بکل طو نیمه
کچنلرینه اولان بلنجه سنه عزیت یورلردی ایدنه و دنو لک لره کس کوی
الدولت شاعان زامن اولان عساکر نندو کله قشقرانک شرف و نه بان
جوتوب لره سنه محل بصل کاه و باع شرفنه دنو لدا اولان اقامت اولوب
و ستمین اجتاب یوروشلردر مو یوریل اولان عساکر دخی طویر طیار
طو یوریلرینک مبارکد کهر برینک لاس و احوال و کنایلرینه لمانت و قیونه
شاهانه صحت و ضابطلری یورکوه ایشلرینه نظر عنایت و اقامت لری ایدنه
اولس مطلوب همپو لری اولدینین محبت کساحانه ایل کلان فریق خادمه
بکلر کچکی احمد باشا به اراده علقه ایدنه و به عساکر لطیف یوریلر
خسته خلعت احوالته دخی اذانت الملائه ده دوام انضامی موجب ایله دخی
ادو لک تسویه سنی احمد باشا لایه نه عهدت همپو نه اولان کچم پانی داری
کسه کسره همپو ایدن طیب نسه جلد الحق ایدنی به تا ایلر به شادان
باشا اولوب تعمیر و تجدید یاز دخی اراده یوریلر سرچ اولدیه اولوب یوریلدن
اقدم برین سلیمان بیگلرین برون کیه نزل لیدینسه اراده یوریلر یوریلر
تایقلره کلوب کچسکه چسکله ی منضمند دورن لوب دوام دینلری دماغه
منقول اولدیکی شرفه همپو همپو منضمند اولان بنده ارا همپو
مز یوریلر دن انکسان حرکت یوریلر کله ایلر نسل الملائه اولدی داری
خوبلر ایدنه یوریلر به سربلر ایلر یوریلر ایدنه دینلرین و طویر ایدنه

شهریار محاسن الطیار شوکتو کلا ایدر حضرتلرک حصف اولدی قریه دعت یوریلرک
اقتضایا حایر و حق بحر افیا واسطه به هر حتمر سلوم همپو لری ایدنه
لباس الطیار کالمایه یوریلدن کرک اول اسلام و کرک اهل دعت بر با اسنک
احوالی و فلاح ناکا به سنک احکامات و کینیا سی کال شفت و صحت
علیه زمین رای الین مشاهده و شیده خبر اولان ایدنه نالی سوری اولان
اواصفت بنده یوریلر ایل نفس نینس همپو لری به حرکت کشتی استیرو محضه
قترایه شهریار شتی اولد قترایه نالا دخی اعلان و الطیار شینته ذکر اولان
مخبری ساینه نسه و اراده یوریلوب یورصدلرکینن یک اکیوز قرق لقی
سنه سی دخی الهذک شرفنه سنگ کیری ایلکی و مبارک کشت کیری ایلکی سی
کوی اولق اولان جهه کوی لقی امامن سکره و سیمی امامه اولان دوقشای
همپو لری ایل شرفسان کم فرقیته با کله ایدر کرک یوریلر یوریلر
دوقشای همپو لری اوج قسای و دعت فرقیته و دعت قوروت و یوریلر
و ایلکی قورک جهه اون بنر فلسطه ضابطلر لقی کون کلپورلیر ایلکت
و صلوة جهه یلی صحت قشاهانه ده اولان امام لقی حضرت شهریار کیر
مدوسیندن محصل قوی ایدنی به اقتضای ناری سلیمان باشا بایسته
ایذانت سکره دوقشای ایل فلسطایه به عزیت و برصحنه سکره دوقشای
همپو لری یوریلر و قیونه بره و ایلر ایل ایشو قرق بی سنه سی همپو لری انارک
اتمی جهه کوی یلی کسای سدالایه صیه کلپورلیر و عودت یوریلر
ما مر قورک دخی کوی صیه مز یوریلر دن علی الصغر شفت و ایلر شنه
و کشتان و جسر کرکمه سرای تخصصی یوریلر ایمان قرائتده و ایلر
اوج صاحت ساخته ده اولان قرقه کسیم کیم چشکده هر کجه یوریلر
یوریلوب شهر مز یوریلر ایلر بیجه شهر شنه کوی ایدنه یوریلر صاحت محله
و ایلر سولای چشمتدن ترتیب اولان لایه والا ایل سلطنت سلیم خان لای
حضرتلرک لایسی یوریلر ده حالا صدراعظم حضرتلرک سلیم لری
راشد انارک جدید و ملتین اولوب سرای تخصصی اولان قترایه
تشریف یوریلر و ذکر اولان چتمه بلنتمن ایدنه ملاسی و ایلر
حلا و شایخ استیبال همپو لری امامه اولوب و مکتب حاجه لری ایلر
سپان ایل و دم ولای و یوریلر و بنا خا لری جو یوریلر ایل لاس
نظیرلر کیرب خاطر احمد قیام دونا ایل صدارتی بلن ایشلردر
و ایلر احوال کال سرور ایل یوریلر و یوریلوب بیلال همپو لری مشاهده ده
کاتب اولمشلردر کلپورلین همپو و سادونه ده ک شوق کسای ایدین
حضرتلرک صیه یوریلر بلرک مذکور کله تیب و اعین و و جوی
بلر شرف صحت محفلن متو و مشنگرا قدوم ششاهانه به استیبال ایدوب
هر یوریلر قرائت خاندلری لایسه تکرم و صرر محله سلیم یوریلر
هر شرف قترا و اربسه دوقشای یوریلر یوریلر صحت کسره و یوریلر
منظر نوا ز سیم اولمشلردن شنه داری ایدر ایدر اولان یوریلر کاتر
قرول اولمشلر قورک کولات صلیبینه دوقشای و دوقشای کاتر
افزون مبلغ اصلا اولمشلردر یوریلر ایدر یوریلر ایدر یوریلر اولان

مَجَلَّةُ التَّرْجُومَانِ

تأسيسه و نشره در تهران در روز پنجشنبه ۱۳۰۸ هجری قمری
 شماره ۱۰۰
 شماره ۱۰۱
 شماره ۱۰۲
 شماره ۱۰۳
 شماره ۱۰۴
 شماره ۱۰۵
 شماره ۱۰۶
 شماره ۱۰۷
 شماره ۱۰۸
 شماره ۱۰۹
 شماره ۱۱۰

<p>مجلس شورای ملی شماره ۱۰۰ شماره ۱۰۱ شماره ۱۰۲ شماره ۱۰۳ شماره ۱۰۴ شماره ۱۰۵ شماره ۱۰۶ شماره ۱۰۷ شماره ۱۰۸ شماره ۱۰۹ شماره ۱۱۰</p>	<p>مجلس شورای ملی شماره ۱۰۰ شماره ۱۰۱ شماره ۱۰۲ شماره ۱۰۳ شماره ۱۰۴ شماره ۱۰۵ شماره ۱۰۶ شماره ۱۰۷ شماره ۱۰۸ شماره ۱۰۹ شماره ۱۱۰</p>	<p>مجلس شورای ملی شماره ۱۰۰ شماره ۱۰۱ شماره ۱۰۲ شماره ۱۰۳ شماره ۱۰۴ شماره ۱۰۵ شماره ۱۰۶ شماره ۱۰۷ شماره ۱۰۸ شماره ۱۰۹ شماره ۱۱۰</p>
<h2>سخن‌های دلخیزه</h2> <p>مجلس شورای ملی شماره ۱۰۰ شماره ۱۰۱ شماره ۱۰۲ شماره ۱۰۳ شماره ۱۰۴ شماره ۱۰۵ شماره ۱۰۶ شماره ۱۰۷ شماره ۱۰۸ شماره ۱۰۹ شماره ۱۱۰</p>		

تصویر افکار

جلد ۱۰ شماره ۱ (۱۳۰۸ هجری قمری) شماره ۱

مجلس شورای ملی
 شماره ۱۰۰
 شماره ۱۰۱
 شماره ۱۰۲
 شماره ۱۰۳
 شماره ۱۰۴
 شماره ۱۰۵
 شماره ۱۰۶
 شماره ۱۰۷
 شماره ۱۰۸
 شماره ۱۰۹
 شماره ۱۱۰

Vesika-25: İstanbul'da yayınlanan Tercuman-ı Ahvâl ile Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin ilk sayılarının başlık sahifeleri.

گمانگ

سال وچہ سلیطہ شہنشاہی
اور اور کلاہ و سلیطہ سلیطہ
سال سنہ ۱۲۰۰ نورول وقت
مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ
مروج اوران و کلاہ و سلیطہ
مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ

صاغ وچہ سلیطہ شہنشاہی
۱۲۰۰ نورول وقت
مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ
مروج اوران و کلاہ و سلیطہ
مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ

مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ

<p>۱۲۰۰ نورول وقت مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ مروج اوران و کلاہ و سلیطہ مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ</p>	<p>۱۲۰۰ نورول وقت مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ مروج اوران و کلاہ و سلیطہ مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ</p>	<p>۱۲۰۰ نورول وقت مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ مروج اوران و کلاہ و سلیطہ مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ</p>
---	---	---

گمانگ

۱ نومبر ۱ ۱۲۸۲ سنہ (سال) کاون اولدوی کاون نئی انگری

بوغزہ ساروف و حواءت داخلیہ و خلاصہ پورٹینڈن تحت ایڈیچکر انور احمد و جبرہ بجنا پاسپلور
بش سارلر اعلان اون غروش و زبده اولد بئی حالہ بگری غروش الہ جندور برصاہ قدر ہشتہ و اوج
پنہ لزار وصال و بنیٹنبہ کوکری چہنا جندور برستلکی (۱۵۰) الی الجلی (۸۰) اوج الجلی (۱۵)
بیر سمنہ سی (۱۰) پارہ و ہ طنہ لزار ایچون برستلک (۱۸) غروش بوستہ ایچری ستم اولتور
مرکزہ ارمسی و زور خانہ و روتنہ (۵۲) نومبر و ہمن

<p>اربابہ شہادت و بک اولور • ظاہر اولد بک سعادت سید اولور • لرازم نہ قدر چو تکورنہ صلی و سی اور وچہ جونی اوران لازم کارور مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ مروج اوران و کلاہ و سلیطہ مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ</p>	<p>مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ مروج اوران و کلاہ و سلیطہ مذہبہ سیرہ امرتسر و کلاہ و سلیطہ</p>
---	--

Vesika-26: İstanbul'da yayınlanan Osmanlı ve Muhbir Gazetelerinin ilk sayılarının başlık sayfeleri

السنة العاشرة
الذين يكتبونهم
في مكتب الجريدة
والأمداء أهل المراسلة ترك العراق في أوزن حاشي
في دمشق خلافاً في سنة ١٨٦٤ المراسلة في دمشق
في بغداد المراسلة في أوزن حاشي
في الإسكندرية المراسلة في دمشق
في سرسنة المراسلة في دمشق

يطلع مرتضى في الإبريق بطبعه السورية

جريدة نساب أدب خبري

عدد ٤٨٦
أسرار الاشتراك والإعلانات
في الجريدة عن سنة
١٣ غرنا
أه بيت و جبل لبنان والرسول وبنده
١٤٤ غرنا
تحت ملك العرب

الذرف سلطان
أهرو الإعلانات في العرب ١٣٨٠ مائة كل
أهرو النسيب العربي في الجريدة مائة كل
كل طلب بطلب العربان بطلب ما لم يكن عرباناً
مختلفة إعلان لما لم يكن عرباناً بطلبه

يوم الثلاثاء ٢٦ رجب سنة ١٢٨٤

مواقف

١٤ و ٢٦ تشرين الثاني سنة ١٨٦٧

رأس الصفحة الأولى لجريدة «الحديقة».

السنة الخامسة عشرة

AL-MISBAH
JOURNAL ARABE
LITTÉRAIRE (FONDÉ EN 1860)
NOTIONS ET ANNONCES
la ligne 0,60 c.
— 0,60 c.
— 0,40 c.
LES ABONNEMENTS ET LES INSERTIONS
du Journal Al-Misbah
Leyrouh (Sera)

جريدة نساب أدب خبري

أُنشئت سنة ١٨٦٠

15 Decembre 1894 ١٧ جادي الثاني سنة ١٣١٢ ١٩٩٤

رأس الصفحة الأولى لجريدة «المصباح».

Vesika-27: Suriye'de yayınlanan al-Hadîkatu'l-Ahbar ile Beyrut'da yayınlanan al-Misbâh Gazetelerinin birer nüshasının başlık sayfeleri.

عدد ١ العدد ١ السنة الأولى

على إدارة الجريدة وطلبها
في مطبخنا الأعلى بيروت

جميع مكاتبات يجب ان تكون حرة
العهد باسم صاحب الجريدة
لا يخلت في اريد في ما يمكن صراحة
لا تعلق مقروءة عند وديت في سنها
والطرفة غير مسؤولة

تقريباً
عنوان النشر في : جريدة الاتحاد

الاشتراك
البرية السري : صحيفة الاول حرة فريد
وفي طرقات : ثلاثة في لمة فريد
ود كر : لمة نشر الاول حرة فريد

بيروت يوم الثلاثاء ٢٦ شعبان المظلم سنة ١٣٢٦

الموافق ٩ ايلول من سنة ١٣٢٤ و ٢٢ ايلول من سنة ١٩٠٩

الاتحاد العثماني

١٣٢٦

جريدة تومية نشائية روزية اجتماعية سياسية

رأس الصفحة الأولى من العدد الأول لجريدة الاتحاد العثماني.

عدد ١ السنة الأولى

اشتراكات الاشقاء العثماني

لا تعلق مقروءة عند وديت في سنها
والطرفة غير مسؤولة

اشتراكات
البرية السري : صحيفة الاول حرة فريد
وفي طرقات : ثلاثة في لمة فريد
ود كر : لمة نشر الاول حرة فريد

بيروت يوم الثلاثاء ٢٦ شعبان المظلم سنة ١٣٢٦

الموافق ٩ ايلول من سنة ١٣٢٤ و ٢٢ ايلول من سنة ١٩٠٩

الاتحاد العثماني

١٣٢٦

جريدة تومية نشائية روزية اجتماعية سياسية

رأس الصفحة الأولى من العدد الأول لجريدة الاتحاد العثماني.

سنة ١٣٢٦

في بيروت : ١٠٠
في سورية : ٢٠٠
في لبنان : ٣٠٠

اشتراكات
البرية السري : صحيفة الاول حرة فريد
وفي طرقات : ثلاثة في لمة فريد
ود كر : لمة نشر الاول حرة فريد

بيروت يوم الثلاثاء ٢٦ شعبان المظلم سنة ١٣٢٦

الموافق ٩ ايلول من سنة ١٣٢٤ و ٢٢ ايلول من سنة ١٩٠٩

الاتحاد العثماني

١٣٢٦

جريدة تومية نشائية روزية اجتماعية سياسية

رأس الصفحة الأولى من العدد الأول لجريدة الاتحاد العثماني.

Vesika-28: Beyrut'da yayınlanan al-İttihâdu'l-Osmânî, al-lhâu'l-Osmanî ve al-Vatan Gazetelerinin ilk sayısının başlık sahifeleri.

BİBLİYOGRAFYA

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULFETTAH**, Abdunnebî
– el-Haberu's-Sahaffi, Kahire, 1989
- ABDULLAH**, Nâsîh Ulvan
– Hukmu'l-İslâm fi Vesâilil-İslâm, Kahire, 1986.
- ABDULLATİF**, Hamza
– el-l'âm Fî Sadr el-İslâm, Kahire, 1978.
– el-Medhal fi Fenni't-Tahrîri's-Sahaffi, Kahire, 1968.
– el-Müstakbelu's-Sahâfeti fi Mısır, Kahire, 1987.
- ABDULHAMİT**, İrfan
– Müstesrikler ve İslâm, Çev. A.İlhan, İstanbul, 1971.
- ABDULKADİR**, Hatem
– el-l'âm fi'l Kur'an-il-Kerîm, Kahire, 1985.
- ABDULKERİM**, el-Hatîb
– el-Kasasu'l-Kur'ânî fi Mantûkihî ve Mefhûmihî, Beyrut, 1975.
- ABDULKERİM**, Osman,
– İslâm'da Fikir ve İnanç Hürriyeti, Çev. R.Nazlı, İstanbul, 1979.
- ABDURRAHİM**, Gâlib
– Mietu Âmin Min Tarihi's Sâhâfeti Lisân-ı Hâl, Beyrut, 1988.
- ABDURRAHMAN**, el-Cezîrî
– Kitâbu'l-Fikh alâ'l-Mezâhibil-Erba'a, Kahire, tarihsiz.
- ABDURRAUF**, Avn
– el-Fennu'l-Harbî fhi Sadril-İslâm, Kahire, 1988.
- AÇAROĞLU**, Türker
– Sultan Abdülhamit II. Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları, Ankara, 1979.
- AHMAD**, Muhammed Aziz
– Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu, Doktora Tezi, Çev. Tansu Say, İstanbul, Tarihsiz.
- AHMED**, Alûşî
– ed-Davetu'l-İslâmiyye, Uşûluhâ ve Vesâiluhâ, Kahire, 1986.
- AHMED** Gâlûş
– el-l'âm fi'l-Kur'ân, Kahire, 1986.
- AHMED**, b. Hanbel, (ö. 241/855)
– Müsned, Beyrut, 1993.
- AHMED**, Emîn,
– Fecru'l-İslâm, Kahire, 1975.
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet
– Belgeler (4), İzmir, 1991.
- AKSAN**, D.
– Her Yönüyle Dil, Ankara, 1979.
- AKSEKİ**, A. Hamdi
– İslâm Dini, Ankara, 1975.
– Ahlâk ilmi ve İslâm Ahlâkı, İstanbul, 1979.
- AKŞİT**, M. Cevat
– İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar, İstanbul, Tarihsiz.
- ALGÜL**, Hüseyinl
– Hicret ve Getirdikleri, Diyanet Dergisi 1981 Yıllığı, Hicret Özel Sayısı, Ankara, 1981.
- ALİ**, Abdulhalhim Mahmûd
– el-mescidu ve Eseruhû fi'l Muctema el-İslâmî, Kahire, 1976.
- ALİ**, al-Bâz
– el-Alâkâtu'l-Âmme Ve'l-Alâkâtu'l-İnsâniyye Ve'r-Re'yu'l-Âmme, İskenderiye, Tarihsiz.
- ALİ**, Cerîşe
– Uşûlûd-Daveti'l-İslâmiyye, Tanta, 1991.
- ALLPORT**, G.W - **POSTMAN**, Leo
– The Basic Psychology of Rumar, New York, 1952.

- ÂMİDÎ**, Ali B.Ebî Ali Seyfuddîn
– al-İhkâm fî Usûli'l-ahkâm, Kahire, 1914.
- AMMÂRE**, Necîb
– el-Medhal İdirâseti'l-İlâmî'l-İslâmî, Kahire, 1991.
- ANSAY**, S. Şakir
– Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara, 1958.
- ANTON**, Numan Efendi
– et-Tâiru'l-Garîd fhi vasfi'l Berîd, Kahire, 1890.
- ARMAĞAN**, Servet
– İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara, 1987.
- ARNOLD**, T.W.
– The Preaching of İslâm, Londra, 1935, Arapça'ya Çev. Hasan İbrahim Hasan, Kahire, 1947.
- ATAR**, Fahrettin
– Fıkıh Usûlu, İstanbul, 1988.
- ATEŞ**, Süleyman
– İslâm'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, Ankara, 1971.
– Yeni İslâm İlmihali, İstanbul, 1993.
– Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1988-1991.
- AYDIN**, Hüseyin
– Muhasibi'nin Tasavvuf Felsefesi, Ankara, 1976.
- AYNÎ**, Mehmet Ali
– İslâm Tasavvuf Tarihi, Sadeleştiren H.R. Yananlı, İstanbul, 1985.
- AYNÎ**, eş-Şeyh el-İmam el-Allâme Bedrüddin Ebî Muhammed b. Ahmed (Ö. H. 855).
– Umdetu'l Kârî Şerhu Sahihî'l-Buharî, Beyrut, 1979.
- AZİZ**, Ayşe
– Radyo ve Televizyona Giriş, Ankara, 1976.
- BALKANLI**, Remzi
– Mukayeseli Basın ve Propoganda, Ankara, 1961.
- BALTAŞ**, Z. - BALTAŞ, A.
– Bedenin Dili, İstanbul, 1992.
- BAMMAT**, Haydar
– İslâmiyetin Manevî ve Kültürel Değerleri, Çev. B.Dülger, Ankara, 1963.
- BARRY**, G. - BRONOWSKİ, J.
– Communication and Language, London, Macdonald, 1965.
- BAŞKUT**, Cevat Fehmi
– Gazetecilik, İstanbul, 1952.
- BAYINDIR**, Abdülaziz
– İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması), İstanbul, 1986.
- BAYRAKTAR**, Mehmet
– İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara, 1989.
– İslâm'da Düşünce Özgürlüğü, Ankara, 1995.
- BAYSAL**, Jâle
– Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar, İstanbul, 1968.
- BAZİN**, Andre
– Çağdaş Sinema Sorunları, Çev. Nejat Özön, İstanbul, 1966.
- BELAZURİ**, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892)
– Fütûhu'l-Büldân, Çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987.
- BERELSON**, Bernard
– Reader in Public Opinion and Communication, New York, 1966.
- BERKİ**, Ali Himmet
– Açıklamalı Mecelle, İstanbul, 1978.
- BERKMAN**, Harold W. - GILSON, Christopher
– Advertising : Concepts and Strategies, New York, 1987.
- BİLMEN**, Ömer Nasuh
– Hukuki İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fikhiyye Kâmusu, İstanbul, 1967-1970.

- BOSSERT**, Helmothe
– Türk Tab' Sanatın Keşfi, İstanbul, 1937.
- BUCAILLE**, Maurice
– Müsbet İlim Yönünden Tevrât, İnciller ve Kur'an, Çev. Dr. Mehmet Ali Sönmez, İstanbul, 1987.
- BUHARÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrahim (ö. 256/869).
- CAMPBELL**, Luraince R. - **WOLSELY**, W. Rolande
– News at Work, New York, 1969.
- CEYHAN**, Ruştî
– el-Üsesu'l-İlmiyye li-Nazariyâti'l-İlâm, Kahire, 1978.
- CEVHERÎ**, Ebu Nasr İsmail bin el-Hammad
– es-Sihâh fi'lluğati ve'l-Ulûm, Beyrut, 1974.
- CHARLES**, Wright
– Mass Communication, Los Angeles, 1959.
- CİLÂCI**, Osman
– Hristiyanlık Propogandası ve Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara, 1992.
- COŞKUN**, Enis
– Gizli Dinleme, İstanbul, 1974.
- CUM'A**, Emin Abdülaziz
– el-Da've, İskenderiye, 1989.
- ÇAPANOĞLU**, Münir Süleyman
– Basın Tarihimize Dâir Bilgi ve Hâtıralar, İstanbul, 1962.
- ÇAPMAN**, Nedim
– Kitle Haberleşmesi, İzmir, 1970.
- ÇİLENTİ**, K.
– İletişim Psikolojisi, Yayınlanmamış Ders Notları, İstanbul, Tarihsiz.
- DANIŞMAN**, Zuhûrî
– Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, 1964.
- DANIŞMEND**, i.H.
– İstanbul Fethinin İnsanî ve Medenî Kıymeti, İstanbul, 1953.
- DÂRİMÎ**, Ebu Muhammed Abdullah b. el Fadl (ö. 255).
– es-Sünen, Beyrut, tarihsiz.
- DAVER**, Bülent
– Siyaset Bilimine Giriş, Ankara, 1972.
- DEHLEVÎ**, Şah Veliyullah
– Huccetullahi'l-Bâliğa, Dâr-ı İhyâ-i Ulûm Yayını, Beyrut, 1992.
- DENOYER**, Pierre
– Modern Basın, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1963.
- DERVEZE**, İzzet
– Kur'an Cevap Veriyor, Çev. Abdullah Baykal, İstanbul, 1988.
- DİNSMORE**, Hermenth
– All the News That Fits, New York, 1969.
- DOĞAN**, Lütfi
– Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler, Ankara, 1988.
- DOĞRUL**, Ömer Rıza
– Tanrı Buyruğu, İstanbul, 1980.
– Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul, 1963.
– Asr-ı Saâdet, Şiblî'den Çeviri, İstanbul, 1974.
- DÖNMEZER**, Sulhi
– Ceza Hukuku, Hususi Kısım, İstanbul, 1971.
– Basın ve Hukuku, İstanbul, 1976.
- DURANT**, Will
– İslâm Medeniyeti, Çev. Orhan Bahaettin, İstanbul, Tarihsiz.
- DÜZDAĞ**, M.Ertuğrul
– Türkiye'de İslâm ve Irkçılık Meselesi, İstanbul, 1976.

- EBU BEKİR**, el-Arabî el-Mâlikî
– Sahihü't-Tirmizî Şerhî, Kahire, 1934.
- EBU-DAVÜD**, Süleyman İbnü'l-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdzî (ö. 275/888).
– Sünen-i Ebî Dâvud, Tarihsiz.
- EBU YUSUF**, Yakub b. İbrahim (ö. 182/798).
– Kitabu'l-Harâc, Çev. Ali Özek, İstanbul, 1970.
- EBU ZEHRA**, Muhammed
– el-Muctemau'l-İnsânî fî Zillî'l-İslâm, Cidde, 1481.
- EMİR**, Seyyid Alir
– İslâm'ın Ruhu, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1979.
- EMORY**, S. Bogardus
– The Making of Public Opinion, New York, 1951.
- ERDEM**, Hasan Hüsnü
– İlâhî Hadisler, Ankara, 1987.
- ERMAN**, Sahir
– Hakaret ve Sövme Suçları, İstanbul, 1989.
- ERTUĞ**, H. Refik
– Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, 1955.
- FAHRUDDİN**, Râzî
– Tefsir-ul-Kebîr, Tahran, Tarihsiz.
- FARÛK**, Ebû Zeyd
– Fennü'l Haberî's-Sahaff, Kahire, 1981.
– Fennü'l Kitabeti's-Sahafiyye, Cidde, 1991.
- FERİD**, Vecdî
– el-Edillât el-İlmiyye Alâ Cevâzi Tercemet-i Maâni el-Kur'an İlâ el-Lugat el-Ecnebiyye, Kahire, Tarihsiz.
- FERGUSON**, Rewena
– Editing the Small Magazine, New York, 1976.
- FEYZİOĞLU**, F. Necmeddin
– Borçlar Hukuku, İstanbul, 1967, C I, s. 335.
- FİRUZÂBADÎ**
– el-Kamusu'l-Muhîf, Beyrut, 1973.
- FOERSTER**, F.W.
– İyi İnsan İyi Vatandaş, Çev. Müşerref Hekimoğlu, İstanbul, 1960.
- GAZZÂLÎ**, Muhammed
– Ma'allâh-Dırâsât fi'd-Da'veti ve'd-Duât, Kahire, 1976.
- GAZZÂLÎ**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111)
– İhyâu Ulûmi'd-din, Bulak, 1322.
- GEHLEN**, Arnold
– İnsan, İstanbul, 1954.
- GİRİTLİ**, İsmet
– Gazeteciliğin Bazı İlke ve Sorunları, İstanbul, 1977.
- GÖKÇE**, Orhan
– İletişim Bilimine Giriş, Ankara, 1993.
- GÖLÇÜKLÜ**, F.
– Haberleşme Hukuku, Ankara, 1970.
- GÖLPINARLI**, Abdülbâki
– Nehcû'l-Belâga, İstanbul, 1990.
- GÖZÜBÜYÜK**, A.P.,
– Türk Ceza Kanunu Açıklaması, Ankara, 1976.
- GUAİL**, Denis MC - **WINDAHL**, W. Seven
– Communication Models, çev. Mehmet Küçük Kurt, Ankara, 1993.
- GÜR**, A. Refik
– Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul, 1977.
- HALİDÎ**, M.
– İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm, Çev. O. Şekerci, İstanbul, 1968.

- HALİL**, İbrahim
– "...Ve Tekellümü'l-Cild", Kahire, 1990.
- HALİL**, Sâbât
– Vesâilu'l-İ'lâm, Neş'etuhâ ve Tatavvuruhâ, Kahire, 1985.
- HAMİDULLAH**, Muhammed
– İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.
– Muhtasar Hadis Tarihi, Çev. Kemal Kuşcu, İstanbul, 1967.
– El-Vesâik'us-Siyâsiyye, Beyrut, 1987.
- HARUN**, Kenân
– Türk Basınında Sansür, Basılmamış Ders Notları, İstanbul, Tarihsiz.
- HASAN**, Hasan Ali
– el-Hadâretu'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endülüs, Kahire, 1980.
- HASAN**, H. İbrahim
– İslâm Tarihi, Çev. Heyet, İstanbul, 1985.
- HATEMÎ**, Hüseyin
– Basın Ahlâkı, İstanbul, 1976.
- HENRY**, Stark - **FRANZ**, B. Tuteur
– Modern Elektrical Communications Teory and Systems, London, 1979.
- HEYET**:
– İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. İstanbul, 1986.
– İslâm Ansiklopedisi, T.D.V. İstanbul, 1992.
– Mecelle, İstanbul, Tarihsiz.
– Mu'cemu'l-Vasît, Mısır, 1973.
- HİTTİ**, K.Philip
– Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.
- HİGOUNET**, Ch.
– L'Ecriture, Paris P.U.F., 1986.
- HUNKE**, Sigrid,
– Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Çev. Servet Zengin, İstanbul, 1975.
- HÜSEYİN**, Abdülkadir
– Usûlü'l-Alâkât el-Âmme, Kahire, 1962.
- İBN ABİDİN**, Muhammed Emin b. Ömer el-Aziz, (ö. 1252)
– Reddu'l-Muhtar, Alâ'l-Durri'l-Muhtar, Beyrut, tarihsiz.
- İBN SA'D**, Muhammed (ö. 230/844).
– et-Tabagâtü'l-Kübrâ, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- İBN HALDÛN**, Abdurrahman (ö. 808/1405)
– el-Mukaddime, Beyrut, 1900.
- İBN-HİŞÂM**, Abdülmelik (ö. 218/833)
– es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrut, 1971.
- İBN KAYYİM**, el-Cevziyye Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b.Ebî Bekr (ö. 751/1350).
– İ'lâmü'l-Muvakkı'n, Mısır, Tarihsiz.
– Zâd'ül-Meâd, Kahire, 1987.
- İBN KESİR**, Ebî'l-Fida İsmail (ö. 774/1372)
– Tefsîr'ul Kur'ani'l-Azîm, Beyrut, 1966.
– es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrut, 1978.
– el-Bidâye Ve'n-Nihâye fi't-Târih, Kahire, Tarihsiz.
- İBN MÂCE**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazînî (ö. 275/888)
– es-Sünen, Mısır, 1952.
- İBN-MANZUR**, Ebu'l Fadl Cemâlüddün Muhammed b. Mukrim (ö. 711/1211)
– Lisanü'l Arab, Dâru'l-Maarif, Mısır, Tarihsiz.
- İBN-UL HÛMAM**, Kemâlüddin M. b. Abdülvahid (ö. 861/1457)
– Fethu'l Kadir, Bulak, 1315-1317.
- İBN NUCEYM**, Zeyn al-Abidin b. İbrahim (ö. 970)
– al-Bahr al-Râik, Beyrut, tarihsiz.

- İBNU-NEDİM**, Muhammed b. İshak (ö. 385)
– el-Fihrist, Daru'l-Marife, Beyrut, 1994.
- İBN-İ TEYMİYYE**, Takıyüddin Ahmed b. el-Harranî el-Hanbeli (ö. 728)
– El-Hisbe ve Mes'ûliyyetu'l-Hukûmeti'l-İslâmiyye, Kahire, 1976.
- İBRAHİM**, İmam
– el-Alâkâtu'l-Âmme ve'l-Müctemea, Kahire, 1968.
– el-l'Îlâmu'l-İzâf Ve't-Telefizyûnî, Kahire, 1979.
– el-l'Îlâm Ve'l-İttisâl bi'l-Cemâhîr, Kahire, 1975.
– Vekâlâtu'l-Enbâi, Kahire, 1972.
– Usûlû'l-Îlâmi'l-İslâmî, Kahire, 1987.
- İÇEL**, Kayıhan
– Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul, 1985.
- İNAN**, Afet
– Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, Ankara, 1992.
- İNUGUR**, M.Nuri
– Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul, 1982
- İKBAL**, Muhammed
– İslâm'ın Rûhu, Çev. E.A., İstanbul, 1963.
- İSKİT**, Server Rifat
– Âmme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz, İstanbul, 1959.
– Hususi İlk Türkçe Gazetemiz, Ankara, 1937.
– Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul, 1939.
- İSFAHÂNÎ**, Râgıb
– el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Beyrut, tarihsiz.
- İYHÂB**, el-Ezherî
– En-Nâsu alâ' Din-i İzâatihim, Kahire, 1984.
- İZZETİ**, Ebu'l-Fazl
– İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, Çev. Cahit Koytak, İstanbul, 1984.
- İZUTSU**, Toshihiko
– Kur'an'da Allah ve İnsan, Çev. S. Ateş, Ankara, Tarihsiz.
- JAMES**, D. Halloran
– Televizyonun Toplum Üzerindeki Etkisi, Çev. Aysel Usluata, İstanbul, 1973.
- KABACALI**, Alpay
– Türk Yayın Tarihi, İstanbul, 1987.
– Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul, 1990.
- KAFESOĞLU**, İbrâhim
– Selçuklu Tarihi, İstanbul, 1992.
- KALKAŞANDÎ**, Ahmed b. Ali
– Subhu'l-A'sâ, Beyrut, 1987.
- KARAL**, E. Ziya
– Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983.
- KARAMAN**, Hayreddin
– M.İslâm Hukuku, İstanbul, 1986.
– Günlük Hayatımızda Haramlar - Helâller, İstanbul, 1982.
- el-KÂSÂNÎ**, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud, (ö.)
– Bedâiu's-Sanâî fî Tertibi's-Şerâî, Beyrut, 1974.
- KAYA**, A. Raşit
– Kitle İletişim Sistemleri, Ankara, 1985.
- KAYAOĞLU**, İsmet
– İslâm Kurumları Tarihi, Ankara, 1980.
- KAZICI**, Ziya
– İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991.
- KEREM**, Şelbî
– al-Haberu's-Sahafî ve Zavâbituhu'l-İslâmiyye, Cidde, 1988.

- KESKİOĞLU, Osman**
– Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku, Ankara, 1969.
- EL-KETTÂNİ, Muhammed Abdülhayy** (ö. 1345/1926)
– et-Terâtibu'l-İdâriyye, Çev. Ahmet Özel, İstanbul, 1990.
- KIRŞEHİRLİOĞLU, E.**
– Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, İstanbul, 1963.
- KISAKÜREK, N.F.**
– Bâbîâli, İstanbul, 1975.
- KLAPPER, Josephr**
– The Effects of Mass Communication, New York, 1967.
- KOÇYİĞİT, Talat**
– Hadis Tarihi, Ankara, 1977.
- KONRAPA, Zekâi**
– Peygamberimiz, İstanbul, Tarihsiz
- KOLOĞLU, Orhan**
– "İkinci Abdülhamit Sansürü", Tarih ve Toplum, Şubat, 1987.
- KORKMAZ, Alemdar**
– Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri, AİTİA Yayınları, Tarihsiz.
- KÖKSAL, M.Âsım Köksal**
– İslâm Tarihi, Mekke Devri, Ankara, 1966.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuad**
– "Berîd" İslam Ansiklopedisi, M.E.B., İstanbul, 1978.
- KUDRET, Cevdet**
– Abdülhamit Devrinde Sansür, İstanbul, 1977.
- KUNTAY, Mithat Cemel**
– Namık Kemal Devri'nin İnsanları ve Olayları Arasında, İstanbul, 1944.
- KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî** (ö. 380/990)
– Tefsîru'l-Kurtubî, el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an, Kahire, 1988.
- KUŞEYRÎ, EBU'L-KÔASİM ABDULKERİM**
– er-Risâle, MISIR, 1957.
- LAND, Geoffry**
– What is in the News, Legnen, London, 1973.
- LİNGS, Martin**
– Antik İnançlar Modern Hurafeler, Çev. E. Harman, İstanbul, 1980.
- LUTHER, Frank**
– The News in America, Harvard, 1952.
- LUVİS, Ma'luf Luvis**
– el-Muncid, fi'lluqati Ve'l-İ'lâm, Beyrut, 1973.
- LUTFİ PAŞA**
– Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul, 1989.
- LYLE, J - PARKER, E**
– Television in the Lives of our Children, California, 1961.
- MAHMUD, Hilmi**
– Nizam el-Hukm el-İslâmî Mukarinan bi'n-Nazmî'l-Muâsirati, Kahire, 1981.
- MAHMÛD, Kerem Süleyman**
– et-Tahtîf-el-İ'lâmî Fî Dav'i'l-İslâmî, iskenderiye, 1988.
- MAHMUT, M. Edhem**
– Fennu'l Haber, Kahire, 1987.
- MAKRİZÎ, Ahmed b. Ali b. Abdulkadir** (ö. 845).
– en-Nizâ ve't-Tahâsum ff mâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim, Leydan, 1888.
- MARDİN, Yusuf**
– Namık Kemal'in Londra Yılları, İstanbul, 1974.
- MAVERDÎ, Ali b. Muhammed Habîb el-Basrî** (ö. 450).
– el-Ahkâmü's-Sultaniyye, Kahire, 1983.

MES'ÛDÎ

– Murûcu'z-Zeheb, Beyrut, tarihsiz.

MEVDÛDÎ, Ebu'l A'lâ

– İslâm'da Hükümet, Çev. Ali Genceli, Ankara, Tarihsiz.

MEYDAN LAROUSSE

– Sabah Gazetesi Basımı, İstanbul, 1994.

MIHÇIOĞLU, Cemel

– Personel İdaresinde Beşerî Münasebetler, Ankara, 1958.

MOTT, P. - GEORGE, H.

– New Survey of Journalism, U.S.A., 1958.

MERVAN, Küçük

– El-Üsratü'l-Müslime emame'l-Fidyuve't-Telefiyun, Kahire, 1989.

MUHAMMED, Abdulkadir Hatemi

– er-Re'yu'l-Âmm Ve Teessuruhû bi'l-İ'lâm Ve'd-Diâye, Beyrut, 1973.

MUHAMMED, Acâc el-Hatîb

– Advâün Ala'l-İ'lâm fî Sadri'l-İslâm, Kahire, 1987.

MUHAMMED, Ali es-Sâbûnî

– Safvetu't-Tefâsîr, Beyrut, 1981.

MUHAMMED Biltâcî

– Menhac Omer abna'l-Hattâb fî't-Teşrîf, Doktora Tezi, Kahire, 1970.

MUHAMMED, Mahmud es-Savvaf

– Nazarâtûn fî Sûreti'l-Hucurât, Beyrut, 1973.

MUHAMMED, el-Bâdî

– el-Bünyanü'l-İctimâî li'l-Alâkati'l-Âmme, Kahire, 1978.

MUHAMMED b. İsmail el-Kehlânî el-Son'ânî (ö. 1182)

– Sübülü's-Selâm Şerhi Bülûgu'l-Merâm fî Edilleti'l-Ahkâm, Beyrut, 1960.

MUHAMMED, Ferid Mahmud İzzet

– Dirâsât fî Fenni't-Tahrîr es-Sahafî fî Dav'i Maâlimi'l-Kur'aniyye, Cidde, 1984.

MUHAMMED, Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebidi

– Tâcu'l-Arûs, Kuveyt, 1965.

MUHAMMED, er-Râvî

– Cihanşumûl İslâm Daveti, Çev. İbrahim Sarmış, Konya, 1979.

MUHAMMED, Necîb el-Mutîfî

– Ahkâmu't-Tasvir Fi'l-İslâm, Kahire, 1987.

MUHAMMED, Râkân ed-Dağmî

– Himâyetü'l-Hayâtî'l-Hâssati fî's-Şerîati'l-İslâmiyye, Kahire, 1985.

MUHAMMED, Seyyid Muhammed,

– el-Mes'ûliyyetü'l-İ'lâmiyye fi'l-İslâm, Kahire, 1983.

MUHAMMED, Seyyid el-Vekîl,

– Üsesu'd-Dâveti ve Edebu'd-Duât, Cidde, 1984.

MUHASİBİ, Ebu Abdillâh b. Haris b. Esed al-Anezî

– Kitâbu Maiyyet al-Akl ve Ma'nâhu Ve İhtilaf an-Nas Fîhi, Beyrut, 1971.

MUHYİDDİN, Abdulhalim

– ed-Da'vatu'l-İslâmiyye Ve'l-İ'lâmu'l Duvaliyye, Kahire, 1991.

MURSÎ, Seyyid Abdulhamid

– el-Alâkâtü'l-İnsaniyye, Kahire, 1986.

MÛSÂ, Zeyd el-Kîlânî

– el-İ'lâmu's-Siyâsî Ve'l-İslâm, Beyrut, 1985.

MUSTAFA, ed-Dimîrî

– es-Sahâfetü fî Dav'il-İslâm, Mekke, 1982.

– İtticâhu's-Sahâfetil-Misriyyeti ve Alâkatuhu bid-Da'veti'l-İslâmiyyeti, Doktora Tezi, Kahire, 1985.

MUSTAFA, Rafîî

– İslâm'da Sosyal Düzen, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, 1975.

MÛNİR, Hicâb

– Mebâdiül-İ'lâmi'l-İslâmi, Asyut, 1982.

– Nazariyyâtü'l-İ'lâm'il-İslâmî, Kahire, 1982.

- MÜSLİM**, Ebu'l-Huseyn b.el-Haccâc (ö. 261/874)
– Sahihu-Müslim, Mısır, 1955.
- MYERS**, G.E. - **MYERS**, M.T.
– The Dynamics of Human Communication. U.S.A. Mc Grawhill, 1976.
- NEDVÎ**: Ebu'l Hasen Ali El-Hasenî
– es-Siretü'n Nebeviyye, Çev. Osman Keskiöğlü, İstanbul, 1981.
- NEVEVÎ**, Muhyiddinî
– Riyâzü's-Sâlihîn, Çev. H.H. Erdem, Ankara, 1971.
- NİZÂMÜL-MÜLK**
– Siyâsetnâme, Çev. M.Altay Köymen, Ankara, 1982.
- NUR**, Rızâ
– Türk Tarihi, İstanbul, 1979.
- NURİ**, Osman
– Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, İstanbul, 1911.
- ONARAN**, Alim Şerif
– Kamuoyu, İstanbul, 1984.
- OKAY**, Vahap
– Modern Propoganda, İstanbul, 1957.
- OSKAY**, Ünsal
– Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş, Ankara, 1973.
– Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon, Ankara, 1971.
- ÖNKAL**, Ahmet
– Resulüallah'ın İslâm'a Davet Metodu, Konya, 1987.
- ÖRS**, Fahri Halil
– Türk Hususi Hukuku'nda Rekâbet, Ankara, 1958.
- ÖZEK**, Ali Özek
– Hadis Ricâli, İstanbul, 1967.
- ÖZEK**, Çetin
– Türk Basın Hukuku, İstanbul, 1978.
- ÖZGEN**, Mahmut İhsan
– Basın Meslek Ahlâkı ve Yasalar, İstanbul, 1994.
- PETROSYAN**, Vuriy Aşatovic
– Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Ankara, 1974.
- PÜSKÜLLÜOĞLU**, Ali
– Öz Türkçe Sözlük, Ankara, 1982.
- RAMSAUR**, E. Edmondson
– Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, İstanbul, 1972.
- RAYMOND**
– Communication, Third Edition, Penguin Books, 1977.
- RIVERS**, W.L. Rivers
– The Mass Medial, New York, 1975.
- SA'D** Lebîb - **KEREM**, Şelbî
– es-Sahâfetu'l-İzâiyye, Bağdat, 1972.
- SA'Dİ**, Ebû Ceyb
– el-Kâmûsu'l-Fıkhî, Dımaşk, 1988.
- SA'İD**, Havva
– er-Rasûl, Beyrut, 1973.
- SAKA**, Şevki
– K.Kerîm'in Davet Metodu, Doktora Tezi, Ankara, 1979.
- SAMİ**, Şemsettin
– Kâmûs-ı Türkî, İstanbul, 1317.
- SARI**, Mevlüt
– el-Mevârid Arapça - Türkçe Lugât, İstanbul, 1982.
- SCHRAMM**, Wilbur Schramm
– Men Messages and Media, New York, 1973.
- SERAHSÎ**, Şemsü'l Elmme, Ebu Bekr Muhammed b. Ebî Sehl (ö. 490/1097)
– el-Mebsût, Beyrut, 1989.

- SEYDİŞEHİRİ**, Mahmut Es'ad
– Telhîs-i Usûl-i Fıkıh, İzmir, 1313.
- SEVÛK**, İsmail Habip
– Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi, İstanbul, 1944.
- SEYYİD SÂBIK**
– Fıkhu's Sunnah, Beyrut, 1984.
– Anâsıru'l-Kuvveti fi'l-İslâm, Beyrut, 1986.
- SİBAÎ**, Mustafa
– İslâm Hukukunda Sünnet, Çev. Edip Gönöç, İstanbul, 1981.
- SIMONFFY**, Aladar V. Simonffy
– İbrahim Müteferrika Türkiye'de Matbaacılığın Bânisi, Çev. Faruk Yener, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Md. Yayınları, İstanbul, 1945.
- SMITH**, A. Smith
– İnsan Yapısı ve Yaşamı, Çev. E. Onur - N. Tektaş, İstanbul, 1972.
- SÖNMEZ**, Abidin
– Resulullah'ın Diplomatik Münasebetleri, İstanbul, 1984.
- SÖZERİ**, M. Sabri
– İslâm'ın Doğuşu - Peygamberimizin Hayatı, İstanbul, 1960.
- SUBHÎ**, es-Sâlih
– İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri Tarihi, Çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, 1981.
- SÜYÛTÎ**, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505)
– el-Camiu's Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr, Mısır, 1952.
- SWALWAN**, S. Norman
– Televizyonun Gerçek Gücü, Çev. Ayseli Usluata, İstanbul, 1973.
- SWALLOW**, Norman
– Televizyonun Gerçek Gücü, Çev. Ayseli Usluata, İstanbul, 1973.
- ŞAHİN**, Muzaffer
– Televizyon Yayıncılığı ve Toplum İlişkisi, Ankara, 1988.
- el-ŞANKÎTÎ**, Seyyid Muhammed Sâdâtî
– el-i'lâmu'l-İslâmî, el-Ahdâf vel'-Vezâif, Riyad, 1991.
- ŞENER**, Abdülkadir
– Kıyas, İstihsan, İstislah, Doktora Tezi, Ankara, 1974.
- ŞENYAPILI**, Önder
– Toplum ve İletişim, Ankara, 1981.
- Şeyh Muhammed Buhayt el-Mutîî
– El-Cevabuş-Şâfi fi İbâhati't-Tasviri'l-Fotografî, Kahire, 1965.
- ŞEVKET**, Mahmut
– Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, İstanbul, 1909.
- ŞEYH MUHAMMED**, el-Galâyini
– Vesâitu'l-İ'lam ve Eseruhâ fî Vahdeti'l-Ümmeti, Cidde, 1985.
- ŞİHÂBUDDİN**, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî
– el-Tergîb ve't-Terhîb, Kahire, 1980.
- ŞİBLÎ**, Nu'mân
– Asr-ı Saadet, Çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul, 1974.
- ŞAPOLYO**, Enver Benhân
– Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Ankara, 1969.
- TABERÎ**, Ebu Cafer M. b. Cerîr (ö. 310/1922)
– Câmi'ul-Beyân fî Tefsir'il Kur'an, Kahire, 1987.
- TAFTAZÂNÎ**, Sa'duddîn Mes'ûd b. Umer, (ö. 792)
– et-Telvîh Şerhu't-Tavzîh, Mısır, 1327.
- TAL'AT**, Hemmam
– Mietû sūâl an'is-sahâfe, Beyrut, 1983.
- TAMER**, C.
– Dünü ve Bugünüyle Televizyon, İstanbul, 1983.
- TİRMİZÎ**, Ebu İsa, Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892)
– es-Sünen, Mısır, 1350.
- TOPUZ**, Hıfzı
– 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul, 1973.

- TOSUN, Öztekin**
– Gizli Dinleme, Makâle, İÜHF Mecmuası, İstanbul, 1976, Sayı: 3-4.
- TUĞ, Salih**
– İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul, 1969.
– Zuhey'r'ubn Harb ve Kitabu'l İlm, İstanbul, 1984.
- TÜRKMEN, Faik**
– Siyasî Propoganda Sanatı, İstanbul, 1965.
- UBİCİNİ, M.A.**
– Türkiye - 1850, Çev. C. Karaağaçlı, İstanbul, Tarihsiz.
- UDEH, Abdulkadir**
– et-Teşrî'u'l-Cinâf el-İslâmî; Mukarinan bi'l-Kanûni'l-Vaz'î, Beyrut, Tarihsiz.
- ULUDAĞ, Süleyman**
– İslâm Açısından Musikî ve Semâ, Bursa, 1992.
– İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Ankara, 1989.
- UYGUÇ, Ünal**
– Radyo-Televizyon Haberciliği, Ders Notları, İstanbul, 1987.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı**
– Medhal, Ankara, 1984.
- ÜÇER, S. Sırrı**
– İslâm Tarihi, İstanbul, 1969.
- ÜNAL, Ali**
– Kur'an'da Temel Kavramlar, İstanbul, 1986.
- WARREN, Carl**
– Gazetecinin El Kitabı, Çev. Burhan Arpad, İstanbul, 1964.
- WHITE and TARKET:**
– Television and Radio News, New York, 1970.
- YAHYA BESYUNÎ, Mustafa - ADİL, es-Sayrafi**
– et-Telifizyûni'l-İslâmî ve Devruhû fi't-Tenmiye, Riyad, 1986.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit**
– Edebiyat Anıları, İstanbul, 1975.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi**
– Hak Din: Kur'an Dili, İstanbul, 1976.
- YOLCU, Muhammed - ÇETİN, Nurullah**
– Modern Arapça Sözlük, Ankara, 1992.
- YUSUF, el-Kardâvi**
– el-Helâl ve'l-Haram fi'l-İslam, Kahire, 1971.
- ZAPSU, Abdurrahman**
– Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1976.
- ZEBİDİ, Muhammed Murtaza el-Huseynî**
– Tâcu'l Arûs Min Cevâhiri'l Kamûs, Kuveyt, 1965.
- ZECHARİCARC, Chafee**
– Government and Mass Communications, New York, 1947.
- ZEYDAN, Abdülkerim**
– İslâm Hukuku'na Giriş, Çev. Ali Şafak, İstanbul, 1985.
– Usûlu'd-Da'va, Bağdat, 1978.
- ZEYDAN, Corc-i**
– Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Çev. Zeki Megamiz, İstanbul, 1912.
- ZEYNU'LÂBİDİN, et-Tûnûsî**
– el-Mu'cemu'l-Müderrişî, Dimaşk, 1948.
- ZEYNUDDİN AHMED, Ahmed b. Abdî'l-Lâtîfi-ez-Zebîdî**
– Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi
- ZILLIOĞLU, Merih**
– İletişim Nedir?, İstanbul, 1993.
- ZİYAOĞLU, Rakım**
– Propoganda ve Sanatı, İstanbul, 1946.
- ZÜMRÜT, Osman**
– İslâm'da Kamuoyu Oluşumu, Ankara, 1977.